

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

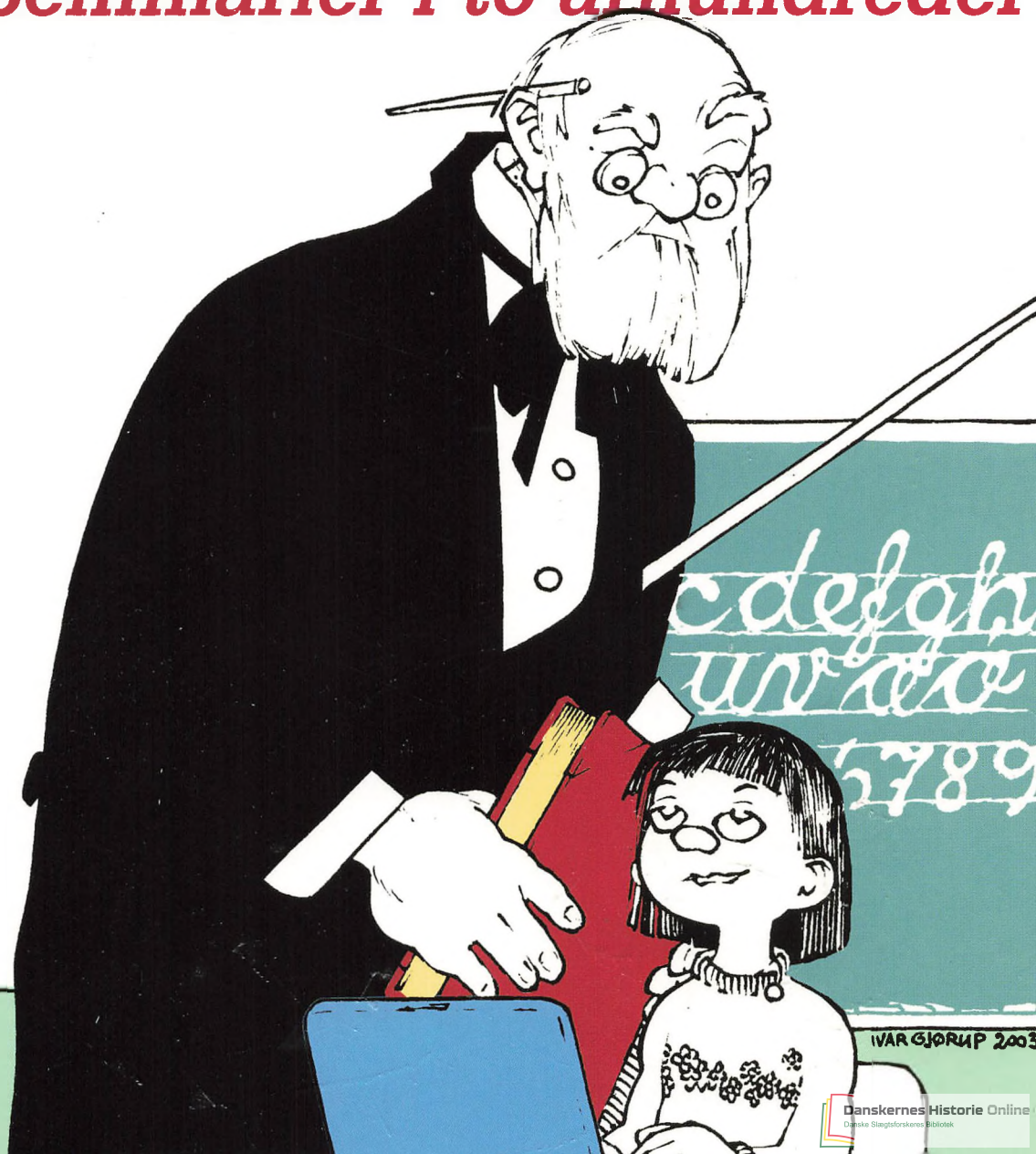
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Karen B. Braad, Christian Larsen, Ingrid Markussen
Erik Nørr, Vagn Skovgaard-Petersen

– for at blive en god lærer
Seminarier i to århundreder

– for at blive en god lærer
Seminarier i to århundreder

Dansk Læreruddannelse 1-3:

- Bind 1: – for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder. Ved Karen B. Braad, Christian Larsen, Ingrid Markussen, Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen. Odense 2005
- Bind 2: Kun spiren frisk og grøn. Læreruddannelse 1945-1991. Ved Tage Kampmann. Odense 1991
- Bind 3: Lærerindeuddannelse · Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften. Ved Adda Hilden og Erik Nørr. Odense 1993.

**Karen B. Braad, Christian Larsen, Ingrid Markussen,
Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen**

– for at blive en god lærer
Seminarier i to århundreder

Redigeret af
Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen

Dansk Læreruddannelse
Bind 1

Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie
Syddansk Universitetsforlag 2005

– for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder
er udgivet med støtte fra:
Undervisningsministeriet
Alfred Good's Fond
G.E.C. Gads Fond
Dansk Magisterforening

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2005

Trykt af Special-Trykkeriet Viborg a-s

Omslag: Klaus Bjerager, DesignCo
Omslagstegning: Ivar Gjørup
Tegning s. 254 brugt med venlig tilladelse fra
Isenstein-Samlingen, Kongegaarden, Korsør

ISBN 87-7838-929-1
ISSN 0078 3307

Redaktion: Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen

Indhold

Forord	11
--------------	----

Del I – Ingrid Markussen: Læreruddannelsens første tid – 1791 til ca. 1830 15-130

Indledning	17
------------------	----

1. Kvalificering af lærere – risiko og muligheder 19

- Lærere fra før læreruddannelsens tid, 21
- Nye krav til skolens lærere – en pædagogisk uddannelse, 22
- Nogle træk af læreruddannelsens idémæssige grundlag, 25
- To forskellige forslag til en læreruddannelse, 27

2. Blaagaard Seminarium oprettes i 1791 31

- Seminariets indretning, 33
- Lærerne, 34
- Lærerlønninger og elevudgifter, 35
- Seminariets indre miljø, 37

3. Undervisning og seminarister på Blaagaard Seminarium 39

- Lærebøgerne, 41
- Metodeundervisning og J.C.F. Rists lærervejledning, 42
- Skrivning – Terkel Kleves forskriftsamling, 48
- Skriveundervisningens indhold, 50
- Religion, 52
- Bibelhistorie, 56
- Læseundervisning, 59
- Historieundervisning, 62
- Geografiundervisning, 64
- Sang og musik, 66
- Havedyrkning, 67
- Hasses Nød- og Hjælpebog, 69
- Seminariets opfattelse af lærernes funktion, 69
- Hvem var de første seminarister?, 71

Hvor kom seminaristerne fra – og hvor slog de sig ned som lærere?, 76
Skærpet målsætning på Blaagaard i 1804, 78
Eksamen uden forberedelse, 79
Seminariets øvelsesskole, 81

4. Brahetrolleborg Skoleholder-Seminarium 1794-1826.....	83
Ideen om et seminarium på Brahetrolleborg, 83	
Seminariets ydre miljø, 85	
Seminariets indre miljø, 86	
Seminariets bogsamling, 88	
Seminariets spisereglement, 90	
Adgangskrav, 91	
Fag og kundskabskrav, 94	
Lærerne og undervisningen, 97	
Opsummering, 102	
5. To af præstegårdsseminarierne	105
P.O. Boisens seminarium i Vesterborg, 105	
Eiler Hammonds seminarium i Brøndbyvester, 111	
Seminaristerne, 113	
Vurdering af præstegårdsseminarierne, 114	
6. Didaktik og pædagogik i læreruddannelsens første tid.....	116
Brammers Lærebog i Didaktik og Pædagogik, 116	
Undervisningsmetoder, 120	
7. Dansk skoleundervisning ca. 1830	121
Noter til del I	124

Del II – *Christian Larsen: Nedlæggelser og stilstand – læreruddannelsen ca. 1820 til 1860*

131-178

1. Seminarierne i en stilstandsperiode	133
Indledning, 133	
Seminariereglement og indskrænkning, 133	
De enkelte seminarier, 136	
Seminaristerne, 142	
Eksamen – og derefter, 145	

2. Læreruddannelsen til debat.....	149
Cand.theol. eller seminarist?, 149	
»Skal jeg lade min Broder blive Seminarist?«, 151	
Nedlæg seminarierne –?, 155	
To bud på en ny læreruddannelse, 156	
Forbindelsen mellem kirke og seminarium, 160	
3. Frem mod seminarieloven af 1857	163
Seminarieloven af 1857, 164	
4. Den videregående læreruddannelse	170
5. Læreruddannelse i en stilstandsperiode	174
Noter til del II.....	176

Del III – Vagn Skovgaard-Petersen: De blev lærere – læreruddannelsen mellem 1860 og 1945

179-312

Indledning	181
1. Kald, stand og seminarier	182
Lærerembedet omkring 1860, 182	
Erindringer om Lyngby Seminarium, 184	
1860'ernes reformer i læreruddannelsen, 188	
En pædagogisk tænker, 194	
2. På markedsbetingelser – indtil 1894.....	198
Seminarier i 1870'erne, 198	
Rekruttering til læreruddannelsen, 200	
Advarselssignaler, 207	
1894 – forligsåret, 217	
3. Seminarier og seminarister – efter 1894.....	224
Ministerielle forventninger i to eksempler, 224	
To seminarier, 228	
Eleverne, 237	
4. Kvalificering til kaldet.....	239
Optagelse på et seminarium, 241	

Afsluttende lærerprøve, 244	
Forestillinger om en rigtig lærer, 248	
Dansk Seminarieforening, 255	
5. Kommission og kompromis 1919-1930	258
Den store skolekommission, 258	
Forslaget, 263	
På kompromis, 266	
Overproduktion af lærere, 270	
6. Hverdag på seminariet i 1930'erne.....	274
Elever og lærere – hvem de var, 275	
Haderslev Statsseminarium, 278	
Under den nye ordning, 280	
Mindre fornyelser, 285	
Dansk stil, 286	
Politiske ideologier, 287	
Pædagogik og psykologi, 289	
Seminarier og lærerhøjskole, 292	
7. Under tysk besættelse – og hvad deraf fulgte.....	297
Skolen i søgelyset, 297	
Læreruddannelse 1940-1945, 299	
Demokrati i skolen, 302	
Ikke kun en parentes, 304	
Noter til del III	307

Del IV – Karen B. Braad: Seminarier og CVU'er – læreruddannelsen mellem 1970 og 2003 313-353

1. Læreruddannelsen mellem 1970 og 1990.....	315
Indledning, 315	
Læreruddannelsen i 70'erne, 315	
Lovforslagets tilblivelse, 318	
66-loven i praksis, 319	
Uddannelse af seminarielærere, 320	
Udviklingen i firserne, 321	
Seminarienedlæggelser, 322	
2. Læreruddannelsen i 1990'erne	323
1991-loven, 323	
Fungerer læreruddannelsen?, 323	

Udvalgets forslag, 324	
Fanøtalen, 325	
Betænkningen, 327	
Den nye lov, 328	
Hvordan virker loven?, 329	
Uddannelsen afsluttes ikke, 330	
3. På vej mod CVU med læreruddannelsen.....	332
Ideerne bagved CVU-dannelsen, 332	
Uddannelsesredegørelse I og II, 333	
Høringssvarene, 334	
Lovforslagene, 335	
Demokrati, forskning og fremtid, 337	
Læreruddannelsen og markedet, 339	
Perspektivering, 340	
4. Læreruddannelsen i Sverige, Norge og Finland	343
Svensk læreruddannelse, 343	
Norsk læreruddannelse, 344	
Finsk læreruddannelse, 344	
Udvikling og udfordringer i Finland, 345	
Udvikling og udfordringer i Danmark, Norge og Sverige, 345	
Forslag til forbedringer, 348	
5. Aktuelle spørgsmål	349
Noter til del IV	351

Del V – Erik Nørr: Seminarier – ikke kun til folkeskolen 355-396

1. Stadig atten lærerseminarier	357
2. Seminariebegrebets udvidelse	360
3. Børnehave- og fritidshjemsseminarier.....	362
4. Børneforsorgsseminarier.....	366
5. Planlægning og sammenlægning på pædagogområdet.....	369
6. Husholdnings- og håndarbejdsseminarier.....	377

7. Begyndende samordning af seminarieuddannelserne.....	383
8. Seminarierne og CVU'erne	386
Noter til del V	393

Del VI – Vagn Skovgaard-Petersen: Meningen med en læreruddannelse – en afsluttende refleksion 397-410

1. Seminariebyggerne, 400
2. Signalementer af skolelæreren, 401
3. Fag og pædagogik, 404
4. Milepæle, 405
5. »– for at blive en god lærer«, 406

Noter til del VI	410
------------------------	-----

Del VII – Erik Nørr: Lovgivning og litteratur om seminarier og læreruddannelse 1991-2003 411-427

1. Lovgivning om seminarierne og læreruddannelserne 1991-2003 413
  - I Læreruddannelse til folkeskolen, 413
  - II Andre læreruddannelser, 416
2. Ny litteratur om lærerseminarierne og læreruddannelsen 1991-2003 418
  - Enkelte lærerseminariers historie, 419

Christian Larsen: Dimittender 1793-2002	422-427
---	---------

Kilder og litteratur til bind 1	428-440
---------------------------------------	---------

Person- og institutionsregister	441-450
---------------------------------------	---------

Forord

Selskabet for Dansk Skolehistorie præsenterer hermed bogen – *for at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder*. Den indgår i værket om dansk læreruddannelse 1791-2003.

Initiativet til undersøgelse og fremstilling af historien bag folkeskolens læreruddannelse i Danmark udgik i slutningen af 1980'erne fra det daværende Institut for Dansk Skolehistorie ved Danmarks Lærerhøjskole; det skete i samråd med Kaj Bonde, den altid idérige rektor for Jonstrup Statsseminarium. Fra Instituttets side deltog lektor, dr.philos. Ingrid Markussen og professor, dr.pæd. Vagn Skovgaard-Petersen. I arbejdet inddroges i den tidlige fase arkivar, dr. phil. Erik Nørr, cand.mag. Adda Hilden og rektor Tage Kampmann, der efter sin afgang fra Undervisningsministeriet i 1988 var tilknyttet Institut for Dansk Skolehistorie som seniormedarbejder. De havde alle tre et stort forhåndskendskab til området, for Adda Hildens vedkommende især til lærerindeuddannelsen.

Arbejdsgruppen bad Tage Kampmann skrive om dansk læreruddannelse i perioden efter 1945. Han havde stor viden om forløbet bl.a. fra deltagelse i mange af periodens beslutninger, og han kunne trække på talrige kilder, skriftlige og – endnu en tid – tillige mundtlige. Arbejdsgruppen bad dernæst Adda Hilden og Erik Nørr hver tage sig af et ustuderet område: dels lærerindeuddannelsen, dels de lokale magtkampe om at sikre sig i konkurrencen om seminariernes geografiske placering. Til sådanne grundstudier måtte der kunne henvises, når en bredere fremstilling af læreruddannelsen skulle skrives.

Resultatet af de første års arbejde blev to bøger. I 1991 udkom Tage Kampmann: *Kun spiren frisk og grøn ... læreruddannelse 1945-1991*. To år senere forelå Adda Hilden / Erik Nørr: *Lærerindeuddannelse / Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften*. Til sidstnævnte bind udarbejdede Erik Nørr endvidere *Oversigt over seminarier 1791-1991. Lovgivning, status og litteratur* samt *200 års lovgivning om seminarierne og læreruddannelsen* og *Generel bibliografi til læreruddannelsen*. Begge bind blev udgivet med støtte fra Undervisnings- og Forskningsministeriet. Også Statens Humanistiske Forskningsråd har ydet tilskud.

I den planlagte trilogi manglede herefter bind 1, der skulle omfatte pædagogi-

ske vilkår og politiske brydninger bag dansk læreruddannelse i perioden 1791-1945. For en tid måtte dette arbejde imidlertid stilles delvis i bero. Institut for Dansk Skolehistorie blev nedlagt i forbindelse med datidens trang til institutsammenlægninger. Kaj Bonde blev alvorligt syg og måtte opgive sin medvirken. Lektor Ingrid Markussen, der skulle skrive en del af det planlagte bind, blev udnævnt til professor i Oslo, hvor hendes tid var beslaglagt af andre opgaver. I år 2000 blev Lærerrhøjskolen nedlagt som selvstændig institution og indgik i fusionen Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU), der ikke fik særlige forpligtelser over for skole- og uddannelseshistoriske sammenhænge.

På den baggrund besluttede bestyrelsen i Selskabet for Dansk Skolehistorie i 2001 at lade Selskabet indtræde som Instituttets arvtager med henblik på fuldførelse af værket. Det var vigtigt for Selskabet (i 2004 navneskift til Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie) at bidrage til løsning af en så betydningsfuld historisk opgave som afdækning af danske læreres pædagogiske, faglige og kulturelle baggrund i deres uddannelse. Det var vigtigt for Selskabet at kvalificere diskussionerne om forandringer i uddannelsens indhold og at understrege uddannelsens tilknytning til folkeskolens opgaver, liv og arbejde.

I det nu foreliggende bind af Læreruddannelsens Historie har Ingrid Markusen skrevet om de ældste seminarier og deres forsøg på at finde metoder og skabe materialer. Vagn Skovgaard-Petersen har beskrevet læreruddannelsen 1860-1945 og især interesseret sig for problemerne omkring uddannelsens position og dermed også lærerstandens sociale prestige. Forestillingen om »den gode lærer« har spillet en central rolle.

Da Selskabet overtog ansvaret for værket om dansk læreruddannelses historie, bad det den unge historiker Christian Larsen om at indtræde som medarbejder og skrive om perioden 1820-1860; han havde i forvejen beskæftiget sig indgående med det tidlige 1800-tal, bl.a. i forbindelse med udgivelsen af biskop N.E. Balles visitatsbog. Han påtog sig opgaven og tilbød desuden at udarbejde en opgørelse, år for år, over antallet af dimittender gennem hele perioden fra 1791 til i dag.

Der var nu gået en halv snes år, siden Tage Kampmann havde afsluttet sin fremstilling af perioden 1945-1991, og 90'erne var blevet et begivenhedsrigt tiår på området. Seminarielektor, cand.pæd. Karen B. Braad påtog sig opgaven at skrive om de markante forandringer – fra seminarier til CVUer – med tilknytning til Kampmanns fremstilling. – Til dette bind har Erik Nørr udarbejdet et afsnit, der kortlægger seminariebegræbets udvidelse til også at omfatte læreruddannelser inden for pædagogområdet, håndarbejde, husholdning m.fl. Han har endvidere registreret ti års lovgivning om seminarierne og læreruddannelsen samt udarbejdet en generel bibliografi til læreruddannelsen 1991-2003.

Værket om dansk læreruddannelse 1791-2003 beskæftiger sig med læreruddannelsens indhold – fag og pædagogik, pensum, metoder og praktik; det undersøger rekruttering og ydre vilkår; det inddrager debatter om læreruddannelsen, ikke kun de pædagogiske, men også de politiske. De gennemgående spørgsmål lyder: Hvad var og er meningen med en læreruddannelse? Hvilke forestillinger gjorde mennesker og myndigheder sig i skiftende perioder om det karakteristiske ved en god lærer? Hovedsagen er ikke de enkelte seminariers historie – den findes i jubilæumsskrifter, og mange af dem giver god besked, i dette værk udnyttet bl.a. i billedtekster. Fremstillingen i dette binds første afsnit går dog tæt på liv og fag ved Blaagaard/Jonstrup og Brahetrolleborg seminarier; de blev forbilleder i valg af materialer og metoder og tegnede derfor i lange tider uddannelsen også på andre seminarier.

Det er Selskabets og forfatterens håb, at værket vil indgå i nutidens læreruddannelse, skabe sammenhængende forestillinger og tilskynde til nye tanker om, hvad det vil sige at være en god lærer. Dette binds afsluttende kapitel indbyder til refleksion over læreruddannelsens indhold før, nu og snart; det forsøger en prioritering af begivenheder i læreruddannelsens historie og konstaterer, at folkeskolelærernes roller har været foranderlige. De skal forklares, fortolkes – og vælges.

Tak til Undervisningsministeriets tipsmidler, Dansk Magisterforening, G.E.C. Gads Fond og til Alfred Good's Fond for økonomisk støtte til udgivelsen af dette bind.

Maj 2004
Erik Nørr

Vagn Skovgaard-Petersen

Ingrid Markussen

Del I

Læreruddannelsens første tid

1791 til ca. 1830

Indledning

For godt og vel 200 år siden tog dansk læreruddannelse form. I de første næsten 30 år kunne læreruddannelsen formes efter lokale forhold, det vil sige efter de mænd, som stod som initiativtagere til seminariedriften. Ganske vist fungerede en central skolekommission som ordnende instans, men en egentlig lovgivning blev ikke udformet. Man kunne prøve sig frem. Det første seminarium på Blaagaard blev oprettet i 1791, den første læreruddannelseslov kom først i 1818.

De to første seminarier, Blaagaard og Brahetrolleborg (1794), blev indrettede som kostskoler i herregårdslignende bygninger. Fagkredsen var omfattende, lærerkorpset hentet ind fra en intellektuel elite, og kritikken lod ikke vente længe på sig. Opblæste og selvbevidste lærere og semividenskab hed det. 10 år efter at seminariet på Blaagaard var blevet oprettet, blev den første alternative læreruddannelse etableret i Vesterborg på Lolland. Den blev ydmygt indrettet i den lokale præstegård, og undervisningen blev givet af præsten og en eller flere medhjælpere. Den alternative læreruddannelse fik navn efter den institution, som husede seminaristerne – den blev kaldt præstegårdsseminarium. Læreren skulle her uddannes til at blive en bonde blandt bønder. Landbrugs- og havebrugsarbejde blev en vigtig del af uddannelsen.

Alligevel blev fagkredsen ikke meget forskellig fra de to første seminarier, og meget tyder på, at også præstegårdsseminarierne gav en god ballast til lærerjobbet. De præster, som ønskede at fungere som seminarieforstandere, var landets mest skoleengagerede præster, og de var med deres medhjælpere fuldt kapable til at undervise seminaristerne, som de lærerstuderende den gang blev kaldt. Vi kan følge dem gennem seminariernes arkivmateriale og de indberetninger til centrale myndigheder, som med års mellemrum blev sendt ind af forstanderne. Flere af indberetningerne er blevet publicerede den gang eller senere.¹

I denne første del af læreruddannelsens historie vil det være læreruddannelsens indhold og det lokale uddannelsesmiljø, som står i fokus. Hvem var de unge mænd, som søgte ind på seminarierne for at professionalisere lærergerningen, og hvilke lærebøger skulle de igennem, inden de blev sluppet ud i skolen? Svaret på spørgsmål som disse vil give os et vink om den ideologi, som lå bag uddannel-

sen, hvor både udvælgelse af menneske- og undervisningsmateriale var grundlæggende elementer. Efter 1800 fortsatte udviklingen efter de linjer, som var blevet tegnet op i 1790'erne, og seminarieloven af 1818 blev i stort omfang en ajourføring af udviklingen. Først i begyndelsen af 1820'erne kan man spore virkelig nye tendenser i læreruddannelsen. For det første blev de fleste af de små præstegårdsseminarier efterhånden nedlagt på grund af dårlige økonomiske konjunkturer, og undervisningen blev koncentreret i få statsseminarier. Nedlæggelsen ramte både Brahetrolleborg og senere Vesterborg Seminarium. For det andet kom en ny undervisningsmetode til at sætte sit præg på udviklingen – den indbyrdes undervisning. Begge trender blev af seminarierne oplevet som en ubehagelig tvang, der blev lagt ned over dem ovenfra.

Da Blaagaard Seminarium har efterladt sig et rigt arkiv har vi i dette afsnit valgt at lade dette materiale fortælle om uddannelsens etableringsfase. Da undervisningsfagene og læremidlerne stort set var de samme ved de mange forskellige seminarier, så kan Blaagaard og til dels Brahetrolleborg vise vej ind i læreruddannelsens indre miljø. Herefter giver vi et ganske kort rids af præstegårdsseminariernes særpræg.

Men først må vi søge at forstå, hvorfor det i det hele taget blev opfattet som klart nødvendigt at indrette en særlig pædagogisk uddannelse for lærere i børneskolen. Danmark var ikke det første land, som indrettede en læreruddannelse, men det første i Norden, og næppe noget land har så systematisk opbygget sit grundskolesystem ved hjælp af uddannede lærere, som Danmark gjorde det fra slutningen af 1790'erne. Et efterladt eksamensbevis sætter os på sporet af de idéer, der prægede udviklingen.

1. Kvalificering af lærere – risiko og muligheder

En oktoberdag 1834 afsluttede en ung seminarist Jeppe Sørensen sin læreruddannelse på det Kongelige Skolelærerseminarium i Snedsted. Hans eksamensbevis med de store håndskrevne bogstaver i fortrykte rammer er endnu opbevaret som et klenodie i familiens eje.² Af eksamensbeviset fremgår det, at Jeppe havde været en dygtig elev. Han fik hovedkarakteren »meget duelig«. Endvidere fremgik det, at hans opførelse under uddannelsen havde været eksemplarisk. Jeppe kunne forestå kirkesang på en god måde, og seminariets direktion og lærere udtrykte håbet om, at han ville komme til at stifte »megen Gud velsignet Nytte« i det lærerembede, som han var blevet uddannet til. Endvidere håbede man på, at Jeppe ville blive ved med at være standhaftig og søge nåde og komme til at vokse i Guds kundskab. Direktionens sidste forhåbning gjaldt undervisningsmetoden – nemlig at Jeppe ville følge den undervisningsmetode, som han havde fået anvist på seminariet, og i det hele taget opføre sig, som det anstod en »brav skolelærer.«

Eksamensbeviset er underskrevet af seminarieforsøger P.G. Brammer. Det giver klart udtryk for de forventninger, som seminariet og de ansvarlige myndigheder stillede til en lærer, der var blevet udlært ved et offentligt seminarium. Formuleringerne afspejler læreruddannelsen i dens etableringsfase. Da Jeppe modtog sit eksamensbevis, havde læreruddannelsen eksisteret i 40 år. Eksamensbeviset kaster derfor lys over både læreruddannelsens karakter på dette tidspunkt og den karakter, som uddannelsen skulle give de unge mænd.

I 14 af de i alt 16 fag fik Jeppe den næstbedste karakter »meget god«. I kun to af fagene, fædrelandshistorie og musik, lå karakteren et trin lavere, nemlig »god«. De 14 andre fag var religion, bibelhistorie, boglæsning, skønskrift, dansk grammatik, dansk stil, hovedregning, tavleregning, geografi, metodik, katekisation, indbyrdes undervisning samt teoretisk og praktisk gymnastik.

Med et så udmærket eksamensbevis ville man mene, at Jeppe efter dimissionen ville være fri for seminariets videre kontrol. Men nej. Det var ikke tilfældet hverken for Jeppe eller hans mange studiekammerater. Seminariet var ikke færdigt med Jeppe, bare fordi han havde modtaget sit eksamensbevis. I et vedhæftet

sirligt håndskrevet dokument, som Jeppe formentlig selv havde skrevet af som en sidste skrive- eller eksamensopgave: »Regler til iagttagelse for dimitterede Seminarister«, blev det gjort klart for Jeppe – og hans overordnede – at han ville være bundet til seminariet i mange år efter dimissionen.

I reglerne blev der slået fast, at Jeppe, i de første 6 år efter at han havde forladt seminariet, hvert år i maj måned skulle indsende en beretning til seminariet. Her skulle han fortælle om, hvor han var ansat, hvor mange børn han underviste, hvorvidt han brugte den anviste undervisningsmetode, hvilke hindringer i sit arbejde han havde mødt i det forløbne år, hvilke erfaringer han havde gjort, hvorvidt hans levemåde havde fundet bifald i lokalbefolkningen, hvilken løn han havde fået, hvilke bøger han havde læst. Men ikke nok med det. Indberetningen skulle også indeholde en udtalelse om hans flid og forhold, en udtalelse, som den lokale skolekommission og nogle af børnenes forældre skulle attestere! Der var altså tale om en ikke så ringe forældreindflydelse over den vurdering, som ville følge en nyuddannet lærer. Desværre ser det ud til, at alle disse indsendte indberetninger er blevet kasseret. De ville ellers have givet et glimrende billede af de nyuddannedes møde med skolevirkeligheden i lokalsamfundet.

Jeppe skulle selv søge sit skoleembede, men fik han problemer, kunne han henvende sig til seminariets forstander for at få hjælp. Et alternativ til et job som fast lærer var til en begyndelse at tage en privat tjeneste eller en omgangsskolelærerstilling. Undlod Jeppe at modtage en tilbudt stilling, kunne han regne med en klækkelig bøde. Hvor alvorligt myndighederne så på en lærers tilbøjelighed til at afslå en stilling ses af, at han i så tilfælde, foruden bøder, kunne regne med at blive udskrevet til krigstjeneste, en trussel som først ophørte for seminarister, der havde fyldt 36 år.

Efter at have gennemlæst Jeppe's eksamenspapirer er der et spørgsmål, som trænger sig på: Af hvilken grund holdt myndighederne og seminariet Jeppe og hans seminariekammerater i så stramme tøjler? Hvorfor lod man ham blive undervist og eksamineret i 16 fag og blive stillet over for strenge moralske og faglige krav, når man alligevel fandt det nødvendigt med en årlig kontrol af hele hans virksomhed? Hvad var lærergerningen da for en vanskelig og farlig beskæftigelse set med myndighedernes øjne?

Svaret på dette spørgsmål afhænger af den udvikling, som læreruddannelsen havde gennemløbet fra 1791 frem til 1834. Men svaret afhænger også af skolens hele placering i samfundsbilledet eller rettere af samtidens opfattelse af skolens og lærernes samfundsmæssige funktion. Lad os derfor vende blikket tilbage til tiden, før der var blevet etableret en dansk læreruddannelse og siden se på læreruddannelsens udvikling efter 1791.

Lærere fra før læreruddannelsens tid

Der har eksisteret en lærerstand lige så længe, som der har eksisteret skoler, men det betyder ikke, at der også har eksisteret en læreruddannelse. Den teoretiske uddannelse, som en almueskolelærer kunne få frem til 1700-tallets slutning, var latinskolens uddannelse – enten den hele eller kun et par år. De latinskoleuddannede kunne evt. også have et par års teologiske studier ved universitetet bag sig, da de søgte embede som degn eller skoleholder. De få landsby- og købstadsskolelærere, som havde en sådan uddannelse, var således velbefarne inden for skolens fag. Deres teoretiske uddannelse siger imidlertid intet om deres pædagogiske evner eller moralske forhold. Som regel var det specielle forhold, som havde fået en student til at afbryde sine studier for at søge lærertjeneste. Blandt hyppige årsager var, at faderen var død med bortfald af det økonomiske grundlag for studier til følge, eller at kæresten var blevet gravid, en tilstand som krævede hurtigt bryllup og et økonomisk livsgrundlag for familien. Enkelte eksempler findes på, at studenter bagefter videreuddannede sig ved siden af lærerjobbet for til sidst at tage en teologisk embedseksamen. At denne mulighed eksisterede, gav håb for alle studenter i landsbylærerembede om måske at ende i en slutstilling som velbjerget degn med egen jord og kreaturer i stalden samt med tiendeindtægt og indtægter af kirkelige tjenester.

De fleste lærere i almueskolen, der havde en uddannelse bag sig, var skrivere, handlende, soldater eller fra håndværk som f.eks. skomagere eller skræddere. Mange lærere i landdistrikterne havde slet ingen uddannelse. De var husmænd eller jordløse landarbejdere, som i sommerhalvåret, hvor skolen var lukket, skiftede skolejobbet ud og tog tjeneste hos bønderne på egnen.³ Mange var store drenge, andre var gamle mænd, som på grund af sygdom eller svaghed måtte skifte deres manuelle arbejde ud til fordel for et arbejde som lærer.⁴

På trods af lærernes brogede faglige baggrund slog skoleforordningen i 1739 fast, at samtlige børn i landdistrikterne skulle gå i skole frem til konfirmationsalderen, og at der skulle stilles ganske bestemte kundskabskrav, før børnene kunne forlade skolen for at overgå til præstens konfirmationslæsning. Både skoleforordningen i 1739 og konfirmationsforordningen i 1736 havde skærpet kravene til børns kundskabstilegnelse. På den baggrund må man spørge sig, hvordan myndighederne kunne stille sig tilfreds med, at skolens undervisning blev varetaget af folk med så forskellig faglig baggrund. Svaret må nok søges i skolens begrænsede obligatoriske pensum. Kun læsning og religion var obligatoriske fag – og læsning og religion var to sider af samme sag. Al læsning var religiøs – det vil sige, at det obligatoriske pensum efter vor tids terminologi bestod af et eneste fag – kristendomskundskab. Også her var der klare begrænsninger af stofmængden. Der var ingen valgmuligheder, det sørgede den centralt styrede lokale gejstlige

visitationskontrol for. Derimod var der mulighed for individuel differentiering, så enkelte dygtige elever fik lejlighed til at læse adskillige tekster mere end andre – oftest begrænset til det religiøse læsestof. Skrivning og regning blev anset som frivillige fag, altså tilbudsfag. Læreren skulle være i stand til at give undervisning i de to fag, hvis forældrene bad om det, men der er adskillige eksempler på, at man accepterede meget mådelige færdigheder i skrivning og regning fra lærerens side. Enkelte steder er der eksempler på, at skolen gav lov til læsning i en historiebog, en lovsamling der drejede sig om bondens rettigheder og pligter, en avis eller brevlæsning – altså håndskriftslæsning.

Med et så begrænset pensum og så klare eksamenskrav var det ikke nødvendigt med en speciel faglig uddannelse, bare den religiøse holdning var i orden, særlig når den pædagogiske side af lærerjobbet endnu kun bekymrede få betænksomme skolefolk og gejstlige myndigheder. En af dem var biskop Hersleb, som med en ironisk distance til den pietistiske udvikling i 1730'erne udbrød: »Nu har de [pietisterne] faaet det saa viit, at skindder og skomager, naar de ere pietister, kand blifve degne, skiønt de ere ustuderede«. ⁵

Kravene til forudgående kundskaber var ikke større, end hvad mange voksne i samfundet kunne klare. Der blev ikke stillet andre krav til lærernes pædagogiske evner, end at de skulle behandle børnene anstændigt og i øvrigt have et privatliv, som kunne accepteres i lokalsamfundet. Selvom tolerancen kunne være stor i lokalsamfundet over for en lærer, som var afholdt, så er det alligevel bemærkelsesværdigt, at lærere sjældent forekommer i landets tingbøger. ⁶ De må have prøvet på at efterleve myndighedernes krav om en disciplineret adfærd. Der er også mange eksempler på, at de gejstlige myndigheder roser en lærer for et dygtigt arbejde og vel underviste børn.

Nye krav til skolens lærere – en pædagogisk uddannelse

I anden halvdel af 1700-tallet kan man iagttage en ændret holdning til lærerens profession. Den må ses i sammenhæng med oplysningstidens opprioritering af opdragelse og undervisning og dermed af skolens funktion i samfundet. Det var ikke længere tilstrækkeligt, at skolen bare skulle videregive børnene den rådende religiøse ideologi og samfundsmæssige disciplinering, og i øvrigt lade børnenes forberedelse til deres erhvervsmæssige voksenliv være en opgave for privat sfæren. Her kom oplysningstidens erhvervsorienterede skolepolitik i modsætning til den pietistiske skoletænkning. Men den fagligt begrænsede skoleideologi, som gjorde sig gældende i Danmark efter 1739, var ikke karakteristisk for pietistisk tænkning. Forordningen i 1739 gennemførte kun den ene halvdel af den tyske pietismes skoleprogram. I August Hermann Franckes pietistiske skoler i

Halle var man allerede i begyndelsen af 1700-tallet med liv og sjæl gået ind for at forberede eleverne til et aktivt samfundsliv. Her mente man, at det enkelte menneskes trosforståelse bl.a. skulle sætte sig spor i sociale handlinger, og social aktivitet byggede nu en gang på en bæredygtig privat økonomi. Altså fik de pietistiske skoler i Tyskland til opgave også at undervise i reale fag, som forberedte et virksomt voksenliv. Det er den tænkning, som mange årtier senere slår igennem i Danmark – som et udslag af en oplysningspræget pædagogik, der af få ville blive betegnet som pietistisk.

Den pietistiske tænkning fra Halle satte sig også spor i ideer om en speciel læreruddannelse. På grund af den brede undervisning, som blev givet i de tyske pietistiske skoler (læsning, religion, elementær skrivning og regning med indsigt i geometri, historie, geografi, naturfag og praktiske håndværksfag), så blev der stillet betydelige krav til lærerne. De skulle foruden den faglige undervisning også lære eleverne at respektere tiden og opnå en positiv arbejdsetik med flid og punktlighed. Derfor begyndte Francke allerede i 1695 en pædagogisk uddannelse og en praktisk oplæring af unge drenge i de vajsenshusskoler, som han lod oprette, og som han drev med støtte fra den preussiske stat. Franckes mål var at skabe en Gudsstat på jorden, og gennem et »Seminarium universale« at påbegynde ikke mindre end en global forædling af hele menneskeslægten. Det var dette, som hans lærere skulle bruges til. Hermed var princippet om læreruddannelse skabt og koblet sammen med en faglig og ideologisk opdragelse og påvirkning af befolkningen.⁷

I Danmark kom det første private initiativ til en læreruddannelse i 1750'erne. Det var præsten i Tønder, Balthasar Petersen, som gennemførte en skolemæssig oplæring af unge, som ønskede at blive lærere. Principperne fulgte skoleforordningen i 1739. De må ses som en intensiveret træning af de unge i at katekisere, det vil sige stille spørgsmål ud fra katekismen og evt. bibelhistorien. Undervisningen foregik på tysk. Træning i det danske sprog kunne eleverne få ved at overhøre danske prædikener, mente Balthasar Petersen, som åbenbart så prædikestolen som et medium, der svarer til dagens TV. Seminariet, som fik kongelig stadfæstelse i 1786, havde ikke det ambitionsniveau, som senere gjorde sig gældende på danske læreruddannelsesinstitutioner, og de udeksaminerede måtte i mange år begrænse deres jobsøgning til landdistrikterne.⁸

I Assens gennemførte præsten P.C.O. Steenwinkel i 1790 en uddannelse af lærere i sin egen præstegård, altså længe før de såkaldte præstegårdsseminarier kom til. Han oplærte mindst 4 lærere.⁹ Inspirationen kom fra de tyske seminarier, som de skoleinteresserede præster kunne læse om både i danske og tyske tidskrifter. Muligvis har flere præster, end vi har dokumentation for i kilderne, i al beskedenhed trænet enkelte unge mænd fra egnen i at katekisere. Det gjorde f.eks. biskop Erik Pontoppidan en tid, medens han var biskop i Norge 1747-1755.

Ved Kristi Krybbes skole i Bergen fik 38 bønderkarle et 6 måneders kursus i religion, læsning, skrivning og katekisation.¹⁰

Seminarieagen var således ikke ukendt i Danmark i 1750'erne. Læreruddannelse blev i virkeligheden drøftet i flere årtier, før skolereformplanerne tog fart i 1780'erne, og før Den Store Skolekommission i 1789 fik til opgave at give et grundlag for det første offentlige seminarium i kongeriget. Den kendte regnebogsforfatter Chr. Cramer indarbejdede i 1755 et forslag om læreruddannelse i et brev, som han sendte til biskop Harboe. Hans egentlige ærinde var en forbedring af købstadsskolevæsenet.¹¹ Cramer foreslog, at der i København, hvor børnetallet var stort, blev oprettet så store skoler, at børnene kunne inddeles i klasser. Derved ville de unge og fattige »studiosi« få bedre muligheder for at habiliter sig til senere selv at holde skole for børn. Købstæderne kunne så rekvirere lærere herfra. Som Cramer udtrykte det: »Københavns skoler ville derved blive »det største Seminarium.«« Det var mesterlæreprincippet, som Cramer talte om, og heri fulgte han Franckes ideer. Forskellen mellem hans forslag og Franckes skoler var, at de ældste elever i Franckes skoler målrettet skulle forberedes til at gå ud som lærere. Cramers ambitioner om undervisningsniveau var dog så højt, at han krævede forudgående teoretisk uddannelse på studenterniveau af de seminariestuderende, et krav som først for alvor blev taget op igen 200 år senere – i 1960'erne.

Gennem 1700-tallet blev Franckes idé om en læreruddannelse taget op i mange tyske småstater. Alene i Preussen blev der oprettet statsstøttede seminarier i 10 byer: Stettin, 1732, Kloster Bergen 1735, Berlin 1748, Breslau 1765, Klein-Dexen 1772, Halberstadt 1778, Magdeburg 1790, Greifswald 1791, Weissenfels 1794 samt Jenkau 1798. Uden for Preussen blev der oprettet seminarier i 10 delstater eller byer: Kassel, Gotha, Kiel, Wesel, Detmond, Münster, Meiningen, Oeringen, Mecklenburg, Hannover og Königsberg. Ideen blev ikke begrænset til protestantiske stater, men hurtigt spredt til det reformvenlig katolske Østrig.¹² Mange af disse seminarier fik en anden udformning og et andet mål end de pietistiske seminarier, idet de blev prægede af en mere oplysningspræget pædagogisk tænkning. Der blev ikke lagt den samme vægt ved seminaristernes egen trosforståelse. Moralundervisning og realfag blev hovedelementer i undervisningen, og samtaleformen blev en anden end den tidligere udøvede katekisering. Børnene skulle ved hjælp af spørgeteknik lære at definere begreber og at tænke selvstændigt. Denne spørgeteknik og oplysningsprægede tænkning kom fra den tyske pædagog J.A. Basedow og den tyske godsejer Fr.E. von Rochow, som også fik stor betydning for dansk skole- og seminarietænkning i slutningen af århundredet.

At etablere en læreruddannelse specielt for danske købstæder blev aktualiseret i 1770'erne, efter at Basedow havde oprettet sit Filantropinum i Dessau i 1774. Filantropinet, egentlig en skole for menneskekærlighed, tiltrak sig stor opmærksomhed i samtiden ikke mindst i Danmark og blev en institution for avanceret

købstadspædagogik. Men også dem, der interesserede sig for en læreruddannelse for landdistrikterne, fik ved samme tid et eget valfartssted ved Rochows tre skoler på godset Reckahn i Brandenburg. Her lod Rochow uddanne landsbyskolelærere efter mesterlæreprincippet, og hans fremragende lærer Bruns blev et mønstereksempel for hele Europa. Ideerne fra Basedows Filantropin og Rochows Reckahn fik hurtigt gennemslagskraft i Kiel.

I Kiel blev der oprettet en læreruddannelse i 1781, og seminariet fik stor indflydelse på den offentlige diskussion i kongeriget om en læreruddannelse. Kiel lå i hertugdømmet Holsten og tilhørte det danske monarki. Som så ofte i 1700-tallet synes udviklingen derved at gå lidt hurtigere syd for Kongeåen end nord for den, og mange ideer og samfundsmæssige forandringer kom til kongeriget syd fra og tog vejen over Slesvig og Holsten. Det gjaldt både konfirmationsforordningen i 1736 og skoleforordningen i 1739. Begge fulgte de pietistiske mønstre, der var udformet af mænd, som selv havde mødt ideerne i praksis hjemme i hertugdømmerne. Kiel var i forvejen en universitetsby, hvor nogle af landets bedste kræfter søgte hen, således f.eks. Johan Andreas Cramer, ikke at forveksle med den lige omtalte regnebogsforfatter.

J.A. Cramer havde igennem mange år fungeret som præst ved den tyske St. Petri kirke i København og var blevet kendt og højt respekteret inden for den tyske intellektuelle kreds omkring A.P. Bernstorff. Cramer var en art åndelig fader for flere af tidens ledende personligheder, bl.a. de to brødre Reventlow og den senere biskop P.O. Boisen. Efter et ophold som superintendent i Hamburg blev Cramer efter Struenses fald prokansler ved universitetet i Kiel. Han blev herefter en af initiativtagerne til oprettelsen af et seminarium i byen, og han blev dets første forstander i 1781 og fungerede i denne stilling til sin død 7 år senere.

Sin opfattelse af nødvendigheden af en professionel læreruddannelse havde Cramer fælles med den Bernstorffske familie. Bernstorff havde da allerede igennem nogle år arbejdet på ideen, og muligvis blev Cramer trukket til Kiel af samme årsag. I de ideer, som nu blev lagt til grund for en uddannelse af lærere for almenen, lå helt andre intentioner end Franckes ideale mål om en religiøs/moralsk global forædling af menneskeslægten. De samme ideer møder vi hos Rochow. Lad os derfor se på baggrunden for de ideer, der førte frem til en ny type læreruddannelse, som slog igennem i Danmark i 1790'erne.

Nogle træk af læreruddannelsens idémæssige grundlag

Igennem hele 1700-tallet foregik der inden for statens økonomiske forvaltningsapparat en udvikling, som fik afgørende indflydelse på hele statsstyret. De ideer, der kom til at præge den statsøkonomiske tænkning, kom ligesom de pædagogi-

ske ideer syd fra. Den gamle merkantilistiske interesse for handel og toldpolitik blev med tiden afløst af en voksende interesse for landbrugsdrift, og »agerbrug«, som det hed, blev i slutningen af århundredet vurderet som landets største naturlige ressource.

Meget af den pietistiske moral havde overvintret i oplysningsårtierne efter 1760, blandt andet fordi pietismens samfundsmæssige engagement og ønske om at højne befolkningens kundskabsniveau gik godt i spænd med den nye tids opfattelse. Bondebørnene skulle vokse op og forberedes til at gå ud som aktive, rationelle landmænd, der kunne klare mere end til dagen og vejen. Derved ville statens – og også godsejernes – sociale byrder blive lettede, indtægterne for staten ville stige, befolkningstallet vokse, landet få nyt blod, og staten og dens indbyggere gå en gunstig fremtid i møde. Sådanne kameralistiske ideer blev udmøntet i en mængde publikationer bl.a. af den tyske statsteoretiker J.H.G. von Justi. De blev indpodet de vordende danske embedsmænd ved det moderne videnskabelige akademi i Sorø fra 1750'erne, ligesom ideerne mødte danske studerende ved Kiels universitet eller på udenlandsrejser til europæiske universiteter.¹³ Unge adelsmænd blev belært om, at bondestanden måtte vurderes som en økonomisk grundlæggende stand i staten. Ligeledes lærte de, at bøndernes driftsteknik var håbløst forældet og ikke mindst, at en forbedring af bøndernes driftsudbytte krævede personlig frihed, og at denne frihed hang nøje sammen med statens – og godsets – økonomi.

Et af de store problemer var imidlertid at kunne løsne båndet mellem godsejer og bondestand og give økonomisk mulighed for, at bønderne kunne skabe selvstændige driftsenheder uden at landets forsvar brød sammen. Militæret havde siden 1733 været bygget op på godsejernes patriarkalske ansvarlighed for at sikre staten dets retmæssige part af hver årgang unge bønderkarle, der hørte under godset. En af konsekvenserne af stavnsbåndets indførelse i 1733 var blevet en ufrihed for bønderne fra at flytte uden for godsets område fra de var 4 år og igen hele deres produktive mandsalder.

Vi kender problemets løsning i form af stavnsbåndets ophævelse i 1788.¹⁴ Reformen åbnede mulighed for en mere selvstændig gårddrift, medens et nyt offentligt bureaukrati fik til opgave at sikre landets forsvar gennem ændrede udskrivningsregler. Landboreformernes historie skal ikke fortælles her, men landboreformenes ideologi er grundlæggende for at forstå, hvorfor samfundets krav til skolen ændrede sig så hurtigt og radikalt, at skolereformen fra 1739 blev forældet allerede 30-40 år efter dens gennemførelse.

Et afgørende spørgsmål var, hvordan man inden for en overskuelig fremtid kunne ændre bondestandens holdninger til landbrugsdriften og sætte bønderne i stand til at dyrke jorden på en måde, som stemte overens med nye landbrugsfaglige teorier, samtidig med at der blev gennemført en gennemgribende omstruktu-

rering af landbosamfundet.¹⁵ Efter at være sluppet ud af godsets patriarkat skulle bønderne i højere grad end tidligere være i stand til selv at tage aktiv del i lokalsamfundets mange anliggender, der blev en følge af omstruktureringen.

Det er på den baggrund, at skolen får et nyt indhold og en ny betydning. I takt med fremvæksten af de før nævnte kameralistiske idestrømninger voksede den offentlige interesse for at se på skolen som offentlig institution for opdragelse og uddannelse af statens borgere. I en strøm af tidsskrifter og bøger blev der fremført krav om en langt mere vidtrækkende skoleundervisning end tidligere. En sag var dog klar for alle. Hovedparten af de lærere, der var i funktion, ville ikke kunne honorere de krav, der nu måtte stilles til skolens undervisningsindhold- og niveau.

Selvom hovedinteressen samlede sig om landdistrikternes ungdom og skole, kom den pædagogiske interesse også til at omhandle købstædernes unge og deres skoleforhold. Med en forventet voksende samfundsøkonomi måtte der også komme større fremdrift i byernes forretningsliv og øgede krav til skoleuddannelsen. Den florissante periodes handel havde allerede kunnet mærkes på byernes vækst og mere differentierede erhvervsliv. Det havde ført til en opblomstring af private og kommunale realskoler både i købstæderne og i København i 1700-tallets sidste årtier. Alligevel var det ikke her, myndighederne tog fat, når det drejede sig om den offentlige grundskole. Lovgivningsmæssigt måtte byerne acceptere statens opprioritering af bondestandens uddannelsesbehov. Derfor blev læreruddannelsen i første omgang knyttet til landdistrikternes reformskoleplaner.

To forskellige forslag til en læreruddannelse

Da centraladministrationen i 1780'erne tog spørgsmålet op om en dansk læreruddannelse, var spørgsmålet derfor koblet sammen med reformplanerne for landbrug og skole. Spørgsmålet om en speciel kvalificering af lærerne blev taget op i Den lille Landbokommission. Kommissionen var nedsat i 1784 for at gennemføre landboreformer på de kongelige godser i Nordsjælland. I april måned 1786 fremlagde kommissionen et forslag for regeringen om at oprette en seminarietdannelse.

I de følgende års forhandlinger om en konkret udformning af en læreruddannelse møder vi mange modsatrettede opfattelser. Afgørende for udviklingen ville være, hvilket mål og hvilke grænser en kvalificering af lærerne skulle have.

Biskop N.E. Balle var i begyndelsen af forhandlingerne ikke nogen helstøbt tilhænger af en specielt tilrettelagt teoretisk uddannelse af lærerne på et seminarium. Senere skiftede han mening. I 1785 gik hans tanker nærmest i retning af, at præsterne, ligesom han selv og provsterne plejede at gøre det, skulle katekisere

med lærerne under visitationerne. Herved ville de fungerende lærere få den vejledning, de havde brug for, mente Balle. Som så mange andre gejstlige på dette tidspunkt var han begejstret for en opprioritering af skolepolitikken, men han havde svært ved at forestille sig, at lærernes undervisning i fremtiden skulle vedrøre andre fag end katekismus og læsetræning. Han havde også svært ved at tænke sig, at lærerne skulle have brug for en anden undervisningsmetode end den traditionelle kateketiske.

Efter at det stod klart, at forslaget om en læreruddannelse fik gennemslagskraft, ændrede Balle retning og foreslog i en betænkning fra Sjællands stiftsøvrighed i 1789, at der måtte oprettes 4 små lokale seminarier. Hans foretrukne steder var Slangerup, Holbæk, Ringsted og Præstø.¹⁶ Hvert seminarium skulle ifølge forslaget have to lærerkræfter, sandsynligvis gejstlige begge to. Overlæreren skulle lære de unge bønderdrengene at katekisere over den kristelige tros- og sædelære. Han skulle desuden lære dem nyere europæisk og dansk historie og geografi, naturhistorie og historisk astronomi, husholdningsvidenskaber, specielt agerdyrkning og havedyrkning. Underlæreren skulle tage sig af skrivning og regning, bibelhistorie og »rigtig og færdig boglæsning« – altså de elementære basis-kundskaber. At katekisationen stadig var seminariets første opgave ifølge Balle, ses af hans forslag om, at seminaristerne en gang om ugen offentligt skulle katekisere med børnene i kirken. Praktikken skulle seminaristerne få i byens skoler.

Balle mente, at en sådan læreruddannelse ville have stor spredningseffekt, hvis de uddannede fik adgang til gode skoleembeder i hvert herred. Her skulle de lave kursusvirksomhed for de øvrige lærere i amtet. Balle var med dette forslag langt forud for sin tid. Ideen er stadig levende i dansk lærerkvalificering, hvor kommunal kursusvirksomhed blomstrer i videreuddannelse af folkeskolens lærere.

En anden linje i læreruddannelsesdebatten blev udformet af godsejeren og skolemanden Johan Ludvig Reventlow i 1790. Sin inspiration hentede han fra Tyskland og hertugdømmerne, først og fremmest fra J.A. Cramer i Kiel. Vi kan se hans ideer videreudviklet i de forslag, som han de følgende år sendte ind til Den Store Skolekommission. Denne kommission var blevet nedsat i 1789 for at reformere skolevæsenet i alle landdistrikter. Hans pædagogiske overvejelser i de lange breve, han sendte ind, er offentliggjorte af Joakim Larsen.¹⁷ I Reventlows pædagogiske univers var oprettelsen af et hovedseminarium en forudsætning for at bygge en ordentlig læreruddannelse op. Herfra ville man kunne rekvirere lærere til mindre seminarier. En hovedopgave i læreruddannelsen måtte være at give alle lærere en funktionel og moderne undervisningsmetode. Hans intentioner om, hvad en lærerkvalificering kunne føre til, henleder tankerne til Franckes pædagogiske optimisme. Det er tydeligt, at han tænkte sig en meget ensrettet dansk undervisningsmetode »som brugt i Rigets alle Lande og Provinser kunne danne en ensartet Uddannelse og Folkekarakter.«¹⁸ Det er altså ikke kun en kundskabs-

mæssig kvalificering, han ønskede sig, men en bestemt holdningspræget metode, der ikke skulle have noget til fælles med den gamle kateketiske metode og dens udenadsindlærte spørgsmål og svar. Det var klasseundervisningen, som var Reventlows nye pædagogiske idé. Her holdt læreren samtlige børns opmærksomhed fangen ved sine spørgsmål, idet han kunne lade spørgsmålene løbe rundt mellem børnene, så de aldrig vidste sig sikker for hans opmærksomhed. I den gamle kateketiske metode havde læreren hele sin opmærksomhed rettet mod en enkelt elev, som måtte besvare mængder af spørgsmål, indtil læreren blev tilfreds, medens de andre børn læste på deres lektie eller, som det oftest var tilfældet, larmede og forstyrrede undervisningen.

Inspirationen havde Reventlow formentlig fået fra godsejeren og skolemanden fra Brandenburg, Fr.E. von Rochow, der havde udformet en sækulariseret læsebog i sine bestræbelser på at gennemføre en national opdragelse på sine godsskoler i 1770'erne. Den nationale opdragelse skulle erstatte den religiøse opdragelse som skolens ideologiske grundlag, og læsebogen skulle være instrumentet. Læsebogen skulle simpelthen erstatte katekismen som skolens grundbog i læseindlæringen. Læsebogen blev Rochows originale bidrag til den pædagogiske tænkning og hans ideer fik en kolossal udbredelse i den nordiske skoleverdenen. Rochows mening var, at hjemmet og kirken selv måtte stå for undervisning i den enkelte kirkes trosretning. Hans ideer udsprang fra de erfaringer, han havde gjort på godset Reckahn, hvor der levede tre trosretninger side om side, og hvor protestantiske, katolske og reformerte elever skulle gå i samme skole. Her ville en protestantisk katekismeundervisning som grundlag for børnenes læseindlæring blive oplevet som en provokation af børn og familier fra de andre to trosretninger.

Rochows idé var, at læsebogen og ikke katekismen skulle være grundbogen, og modersmålet skulle være skolens samlende dannelsesfag. Læsebogen ville, uanset om der befandt sig børn i skolen af forskellige trosretninger, kunne samle undervisningen om centrale menneskelige værdier. Gennem forstandsøvelser skulle lærerne på grund af det læste stof lede børnene til at tænke logisk og selvstændigt ved at lade dem analysere tekstens ord og begreber. Med sådanne krav til lærerens egen tænkning ville det være uigenkaldeligt slut med at lade uuddannede lærere træne børnene i udenadsindlæring af katekisme og forklaring. Vi skal senere se, hvordan forstandsøvelserne blev udformet i en af periodens ledende håndbøger for lærere, der indgik i seminarieundervisningen.

Biskop Balles første hensigt havde været at knytte læreruddannelsen til en allerede fungerende institution, kirken og dens præster, for derved at bevare den egentlige indflydelse. Også Reventlow ville benytte sig af en eksisterende institution, men af en ganske anden art. Han ville inddrage vajsenuset, institutionen for opdragelse og undervisning af fattige og forældreløse børn. Han ville ikke ba-

re bruge selve bygningen og vajsensusbørnene til praktik, men han ville simpelt hen, at vajsensusets børn selv skulle øves i at gå ud som lærere – altså det samme princip som var blevet forfægtet af Francke. Vajsensuset skulle, som vi har set det hos Francke, og som det endnu fandtes mange steder i Tyskland, være selve seminariet. For øvrigt var tilmed Kiels seminarium knyttet til byens vajsensus.

Det blev hverken vajsensusmodellen eller Balles præstegårdsmodel, som slog igennem, da Den Store Skolekommission tog fat på spørgsmålet i 1789. Det seminarium, som kommissionen lod oprette i 1791, Blaagaard Seminarium, fik til huse i en herremandsvilla med have ned til Peblingesøen i København. Det blev en selvstændig uddannelsesinstitution med en avanceret oplysningspræget pædagogik. Fælles med de tidligere fremførte planer var dog, at uddannelsen fortrinsvis sigtede mod landdistrikternes skoleuddannelse. De uddannede lærere ville blive lærere for bønderns børn. Niveauet blev dog lagt så højt, at også købstædernes skoler ville få glæde af de nyuddannede lærere.

Idéen med præstegårdsseminarer blev ti år senere en realitet, som en alternativ læreruddannelse, denne gang med biskop P.O. Boisen og godsejer Christian Ditlev Reventlow som initiativtagere. Vajsensusmodellen kom på tale yderligere en gang, da J.L. Reventlow i 1794 med støtte fra staten fik oprettet et seminarium på sit gods Brahetrolleborg på Fyn. Også ved denne lejlighed talte Reventlow varmt for en sammenkobling med vajsensuset. Men den af staten nedsatte lokale skolekommission holdt fast ved tankerne om en selvstændig uddannelsesinstitution.

I løbet af de ti år, der fulgte efter oprettelsen af det første statsseminarium i kongeriget i 1791, blev der udviklet forskellige modeller for en læreruddannelse. Alle var de offentlige institutioner med statsstøtte. I det følgende vil de karakteriseres hver for sig, fordi deres udformning og udvikling i praksis kom til at præge læreruddannelsen igennem flere årtier. Det er det første statsseminarium, som har haft størst betydning for udviklingen, det vil sige Blaagaard. Efter Københavns bombardement i 1807 flyttede seminariet ud af byen til Jonstrup. Det Blaagaard/Jonstrupske seminarium vil fylde mest i fremstillingen. Men først og fremmest vil denne første del af læreruddannelsens historie handle om undervisningen og seminariernes indre liv. Både fag, undervisningsprincipper, eksamensprincipper og krav til faglighed blev fastlagte ved oprettelsen af de to første seminarier, og derfor kan de bruges som mønster på hele den første etableringsfase frem til ca. 1830.

2. Blaagaard Seminarium oprettes i 1791

Den Store Skolekommission, som var blevet nedsat i 1789, fik som en af sine primære opgaver at oprette en læreruddannelse. Kommissionen begyndte ikke, som man kunne forvente det, med et lovforberedende arbejde, der skulle lægge generelle retningslinjer for fremtidens læreruddannelse. I stedet for gik man lige til sagen og udarbejdede en plan for et statsseminarium i København. Derved fik seminarieresagen en fleksibilitet, som gjorde det muligt i de kommende år at prøve sig frem med forskellige seminarietyper. Seminarierne blev altså en art forsøgsskoler, der gik forud for det generelle lovforberedende arbejde, der resulterede i den første seminarielov i 1818, altså 30 år efter oprettelsen af det første statsseminarium. Formentlig var dette forløb ikke tilsigtet, men erfaringerne med det første seminarium ansprede først Johan Ludvig Reventlow, senere også hans bror Christian Ditlev til at søge nye veje i læreruddannelsen.

Skolekommissionen slog fast, at seminariueddannelsen skulle være treårig, at seminariet skulle være en kostskole, og at seminariet skulle stå under tilsyn af en direktion bestående af bl.a. biskop N.E. Balle og Chr. D. Reventlow.

Skolekommissionen havde i de indledende overvejelser foreslået en meget stor institution med 2-300 lærerstudierende. J.L. Reventlow advarede kraftigt mod en sådan størrelse, og Blaagaard kom kun til at optage 12-14 seminarister hvert år. Det samlede antal seminarister kom aldrig op på mere end ca. 40. Ud over seminariets egne studerende var der enkelte andre, der deltog i undervisningen uden at skulle blive lærere. Det er uklart, hvor mange der, som der står i en indberetning, var »tilhørere ved katekisationerne«.

Undervisningen på Blaagaard tog sin begyndelse den 14. marts 1791. Det var et prægtigt syn, som mødte de første 14 seminarister; en herregårdslignende bygning med en stor have, der gik helt ned til Peblingesøen. Grunden var tidligere ejet af kong Frederik IVs bror, prins Carl. Denne havde i 1720'erne opført en ny hovedbygning, hvis tag blev dækket med blå skifer, deraf navnet Blaagaard. I 1790'erne befandt den sig i statens eje, og kommissionen fik Finanskollegiets tilsgn om at måtte bruge den til et seminarium. Forbilledet var sandsynligvis tyske

Det var et prægtigt syn, som mødte de første 14 seminarister på Blaagaard Seminarium den 14. marts 1791 – en herregårdslignende bygning med en stor have, der gik helt ned til Peblingesøen. Grunden var tidligere ejet af kong Frederik IVs bror, prins Carl. Denne havde i 1720'erne opført en ny hovedbygning, hvis tag blev dækket med blå skifer – heraf navnet Blaagaard. I 1790'erne var bygningen i statens eje. Finanskollegiet gav tilsagn om, at bygningen måtte bruges til seminarium. Dansk Skolemuseum.

seminarier, der ofte var indrettede i fyrstelige bygninger. Det må have stået helt klart for de fremmødte seminarister og også deres samtid, at kommissionen og staten havde lagt et højt ambitionsniveau for læreruddannelsen.

En stil, som er skrevet af en af de lærerstuderende i 1798, kan give et øjebliksbillede af stedet. I form af et fingeret brev til en ven skriver han:

»Du ønske at vide hvor og hvorledes Blaagaard ligger osv., hvilket jeg og gjerne skal give Dig underretning om. Blaagaard ligger paa den østlige Side af Sælland, omtrent en halv fjerdingvei, i Nordvest for København. Dens Beliggenhed er meget smuk. Paa Westsiden har den en Eng, hvorfra der er en herlig Udsigt til det kongelige Sommerslot Frederiksberg og dets Have. Til dend sydlige Side har man en ikke mindre smuk Udsigt ind over Residensstaden Kjøbenhavn. Øiet har paa denne Wei mange Afexlinger: Blaagaards egen Have, en Søe, St. Jørgens Sø kaldet, en deel meget smukke Alleer og Hovedstadens Volde. Paa den østlige og nordlige Side er intet Mærkværdigt... Den største Deel af Bygningen hører til

Waisenhusstiftelsen, og kun den sydlige Deel, som er Hovedbygningen tilhører Stiftelsen Seminarieret. Østen og Westen for denne Bygning er Indgangen til Haven, og lige for denne er den egentlige Læresal. Her er en Lærestol og et Positiv, otte Borde samt Bænke, der er til Seminaristernes Sæde og Skriveplads osv. Da de tre Wærelser, hvortil Indgangen gaaer fra dette, to paa høiere og et paa venstre Side ogsaa ere indrettede til Lærestuer, dels for Seminaristerne og dels for Børn, saa findes ogsaa her Bogskab af samme Slags. Oven over de beskrevne Wærelser er vores Sovestuer«. ¹⁹

Brevet, der var stilet til skolelærer Kristiansen på Als, fik af skrive lærer Høegh Guldberg karakteren »Ret god«. I tilgift giver skriveøvelsen os 200 år senere et lille glimt af seminariets ydre miljø, der den gang var behageligt præget af de grønne områder uden for hovedstadens volde.

Ved hjælp af brevet og ved hjælp af inventarfortegnelser og regnskabsoplysninger kan vi kigge inden for på Blaagaard og danne os et indtryk af det undervisningsmiljø, som de lærerstuderende levede i.

Som brevet viser, var seminariet i 1798 bygningsmæssigt knyttet til Vajsenhuset. Dette var ikke tilfældet fra starten. En brand havde imidlertid i 1795 lagt Vajsenhusets egen bygning i ruiner, og børnene blev da sammen med deres lærere og personale flyttet ud til Blaagaard.

Uddannelsesmæssigt blev institutionerne stadig holdt adskilt. En af grundene udtrykkes af Vajsenhusets inspektør: »... efterdi Vajsenhusets Pigebørn være i den kritiske Alder og Seminaristerne i den fyrrige Alder«. Også biskop Balle var imod, for »det var ikke Stifternes Vilje, at Børnene skulle tjene til Læreklude«. Ikke længe efter blev problemet løst på en overraskende radikal måde. Vajsenhuset blev opløst og børnene placeret ud i private familier. Herefter fik seminariet formodentlig atter råderum over hele bygningen. ²⁰

Seminariets indretning

Som brevet viser, var der i hovedbygningen et auditorium med kateder og 8 borde med bænke. I bordene var der skuffer, der kunne låses. Her opbevarede seminaristerne de grundbøger, som de kunne låne af seminariet. I auditoriet var der opstillet et orgel – et »positiv« til musikundervisningen. Auditoriet var endvidere forsynet med 22 lyseplader af blik for seminaristerne og af messing for lærerne samt 12 lysesakse. På væggen hang 3 tavler, to til noder og en til regne- og matematikundervisningen. Desuden fandtes der i rummet 25 regnetavler med rammer og 2 blækhus til skrivning. En jernkæde sørgede for opvarmningen.

Fra det centrale auditorium var der en indgang til bl.a. »den grønne stue«. Det

lokale blev brugt til undervisning og var meget mindre end auditoriet, idet der kun var opstillet tre borde med bænke. Også her blev der undervist i musik. I rummet stod et klaver, og her fandtes i 1802 foruden et skab med 20 nodebøger også en violin og en »sønderrevet fløtte«. Desuden var der en bogreol, fem landkort og en trætavle. Der nævnes ingenting om belysningsforholdene. Rummet blev også her varmet op af en jernkakeovn.

På den anden side af auditoriet var der en indgang til børnenes skolestuer. I det ene var der som i de øvrige opstillet et kateder og borde og bænke til børnene. Der ser ikke ud til at have været nogle tavler eller kort ophængt i lokalet. Til gengæld var der i 1802 opstillet en skrivekasse, som viser, at skriveundervisningen startede tidligt. Til skriveundervisningen hørte en blækplade og en pennekniv. En stemmegaffel hørte til musikundervisningen.

Efter at skolen i 1795 var blevet udvidet med en 2. klasse, blev der i dette lokale opstillet et kateder og tre borde og bænke. Desuden fandtes der her tavler til noder og både en tavle i træ og af lærred, landkort og et »naturalieskab« samt en skrivekasse.

Der fandtes også på seminariet en »spillestue« til musikundervisningen og måske også til enkelte musikarrangementer. I dette lokale stod et gammelt klaver, en bas, en basning samt to valdhorn, fem trompeter og to violiner.

En vigtig del af seminariets lokaler indholdt køkken og spisestue for de mange mennesker, som færdedes på stedet. Der var ansat en »spisemester«, der stod for indkøb af madvarer og for madlavningen. Ordningen var udsat for en del kritik i de første år, og spisemesteren blev skiftet ud. Man spiste på tintallerkner, flade og dybe, en til hver, ligesom man brugte bestik af tin.

Oven over undervisningslokalerne fandtes seminaristernes sovestue. Her havde hver seminarist en seng og kommode med nøgle til opbevaring af personlige ejendele. Ifølge inventarfortegnelsen sov seminaristerne i lagener af hamp. Hver havde sit eget håndklæde, der blev udleveret på seminariet. Sengetøj og håndklæder blev vasket i store kobberkedler af det personale, som også tog sig af vask af seminaristernes eget tøj. Tøjvask indgik i den betaling, som de lærerstuderende skulle give for opholdet.

Lærerne

Kommissionen fik pudsigt nok aldrig valgt en egentlig seminarieforsøger. Flere var på forslag, men man valgte at vente og se tiden an. Måske viste det sig, at seminariet kunne klare sig med førstelæreren som leder. Til denne post havde kommissionen valgt J.C.G. Claussen fra Lindenberg. Claussen havde usædvanlig gode kort på hånd for at få denne stilling. Han havde tidligere været lærer på

Kiels Seminarium. Han stod i nær forbindelse med J.L. Reventlow. Han kendte Rochows skolepolitik og pædagogik ved selvsyn, og han var for tiden ansat som »skoleinspektør« hos gehejmestatsråd og leder af Den Store Skolekommission, grev Ernst Schimmelmann. Han syntes at have alle gode forbindelser i orden og var desuden en faglig kapacitet. Det viste sig bl.a. ved, at han på Lindenberg underviste grevskabets lærere to gange om ugen.

Ved siden af Claussen måtte seminariet have en økonomisk tilsynsførende. Det blev en af skolekommissionens medlemmer, men denne var svagelig og magtede ikke opgaven, så opgaven gik over til to andre medlemmer af kommissionen. I realiteten kom Claussen til at fungere som både forstander og regnskabsfører.

Ifølge fundatsen skulle seminariet også have en andenlærer. Det blev Hans Vilhelm Riber, der var lærer ved Efterslægtsselskabets Skole og desuden en kendt digter. Til forskel fra Claussen fortsatte han sin tidligere beskæftigelse ved siden af lærerstillingen ved seminariet. Riber havde slet ikke den samme erfaring inden for moderne pædagogik som Claussen, og han blev hurtigt sendt på studietur til de vigtigste pædagogiske valfartssteder. Han besøgte således Brahetrolleborg og herefter seks tyske seminarier og nogle af de mest kendte navne i den tyske pædagogiske verden, som Johan Struwe, tidligere lærer ved Basedows Filantropin, nu rektor for en skole i Braunschweig og forfatter til mange pædagogiske værker.²¹ Riber besøgte også J.H. Campe, som tidligere havde været ansat på Basedows Filantropin, men som nu var rådgiver for hertugen af Braunschweig, endvidere E.Chr. Trapp i Wolfenbüttel, som tidligere havde været professor i pædagogik ved universitetet i Halle, og som nu stod for et eget »Erziehungsinstitut«. Fr.G. Resewitz blev den næste, Riber opsøgte. Resewitz var preussisk konsistorialråd og superintendent i Magdeburg. Endelig fik P. Villaume besøg af Riber. Villaume havde siden 1787 fungeret som professor i moral og de skønne videnskaber ved Joachimsthalegymnasiet i Berlin. Det var altså en udsøgt samling skoleinteresserede videnskabsmænd, som var blevet udvalgt. Størst indtryk på Riber gjorde dog Fr.E. von Rochows skolevæsen på Reckahn, hvor han besøgte lærer Bruns, der åbenbart var en gudebenådet underviser. Riber kom hjem fuld af beundring og begejstring.

Lærerlønninger og elevudgifter

Fra staten modtog seminariet 10.000 rd. til udstyr og 1000 rd. årlig til vedligeholdelse og drift. Hertil kom andre statslige indtægter fra overskud fra kongelige kirker, indtægter fra religionslærebogen, midler fra en videnskabelig fond etc. Den største indtægt kom fra Fonden ad Usus Publicus.

Seminariets drift kostede ca. 5000 rd. om året. Halvdelen af omkostningerne gik til lærerlønninger. Den højeste gage havde ikke førstelærer Claussen, men den svagelige økonomiske tilsynsfører, professor Sevel fra Den Store Skolekommission. Han fik 850 rd. om året, medens Claussen måtte nøjes med 740 rd., lærer Munthe 540 rd. og skrivemester Høegh Guldberg 340 rd. Guldberg modtog desuden 100 rd. i huslejegodtgørelse om året, hvilket viser, at han var den eneste af lærerne, som ikke boede på seminariet. Foruden de faste lærere blev der også aflønnet en syngemester samt gartnere, portnere og en spiseimester. Desuden aflønnedes enkelte, som underviste i et begrænset antal timer på seminariet, f.eks. professor Viberg, der igennem en del år holdt forelæsninger om planter.

Hver seminarist skulle betale 40 rd. årlig for kost og vask af sengelinned og tøj. Det var et princip for kommissionen, at elevbetalingen ikke blev sat så højt, at den afholdt mindre bemidlede unge fra landbosamfundet fra at søge om optagelse. De øvrige udgifter skulle udredes af seminariet, det vil sige staten.

40 rd. var måske ikke et stort beløb set med kommissionsmedlemmernes øjne, men det var mere, end mange bondehjem kunne klare. Det viser et brev, som i 1794 blev stilet til kongen. Brevet var skrevet af en jysk bonde, som havde sendt sin søn til seminariet. Fæstebonden Rasmus Hansen fra Århus Stift skriver, at da hans søn Rasmus så brændende havde ønsket at blive lærer, så havde faderen i fire år ladet sønnen blive undervist af den dygtigste landsbylærer, som han kunne finde. En sådan udvidet skolegang kunne på det tidspunkt åbne muligheder for et lærerembede. Sønnen havde imidlertid hørt om oprettelsen af Blaagaard Seminarium, og han var derefter blevet ved med at plage faderen for at få lov til at komme derhen. Faderen havde undersøgt sagen og forstået, at omkostningerne ville være 40 rd. ved indskrivningen, og at seminaristerne herefter ville have alting frit. Efter at sønnen var blevet optaget på seminariet, havde faderen derfor taget et lån hos byfoged Brandt i Hjørring. Ved en ren hændelse kom det senere faderen for øre, at omkostningerne ikke var 40 rd. i alt, men 40 rd. om året i 2-3 år. Det var langt mere, end faderen kunne magte. Foruden de 40 rd. havde faderen også udgifter til rejser hjem og til klæder til opholdet på seminariet. I brevet til kongen søger bonden om friplads for sønnen. Får han ikke den, ser han sig nødsaget til at tage Rasmus ud af seminariet igen.

For at få en friplads skulle seminariets lærere skrive en anbefaling. Skrivelærer Høegh Guldberg skrev en sådan, men både Claussen og Riber var usikre på, om Rasmus havde evner til at blive lærer. Han må dog have fået sin friplads, fordi seminariets protokol viser, at Rasmus blev dimitteret fra seminariet i 1797.²² Rasmus fik ingen stor eksamen. Han blev blot erklæret »bekvem« til at forestå et skolelærerembede i en karakterskala, der gik fra udmærket duelig, meget duelig, duelig til bekvem. Mangelen på uddannede lærere var måske Rasmus' lykke, for han fik et lærerembede i Horsens samme år, og dermed var hans ungdomsdrøm gået i opfyldelse.

Seminariet havde en del fripladser til fattige elever betalt af stat, kommune og private. F.eks. havde Rentekammeret oprettet 6 fripladser til unge mænd fra Frederiksborg og Kronborg Amter i Nordsjælland. Rentekammerets interesse for sagen var ikke så mærkelig. Det var i statens distrikter i Nordsjælland, at skolereformerne var begyndt, og Rentekammerets leder, Chr.D. Reventlow, var dybt involveret i statens uddannelsespolitik. Senere kom der også et par fripladser til unge mænd fra kongelige godser i Ods herred. Odense Kommunitet afgav 500 rd. til seminariet, imod at det optog nogle fynske seminarister gratis. Dronningen og hertuginde af Augustenborg oprettede hver en friplads, og senere optoges 2 elever fra Norge, nemlig på Kongsberg Bjergværks regning.

Seminariets indre miljø

I en indberetning til Den Store Skolekommission i 1798 fremhæver Claussen det stærke sammenhold, der var mellem seminaristerne på Blaagaard. Ganske vist er indberetningen en imødegåelse af klager over seminaristerne, men der er ingen grund til at betvivle, at de unge mænd opfattede sig som en udvalgt gruppe, hvor de måtte stå sammen under den uddannelse, som var enestående på dette tidspunkt. Også det forhold, at seminariet var en kostskole, skærpede sikkert opfattelsen af kollektivt sammenhold. Claussen fremhæver, hvordan de dygtige seminarister hjalp de mindre dygtige, og hvordan de trofast manuicerede syge kammerater i det stof, der skulle indlæres.

Seminariets ydre forhold, med den store bygning og den smukke have ned mod Peblingesøen, må også have givet opfattelsen af at befinde sig på et forment, udvalgt område. Deres mad blev sat på bordet, opvasken ordnet af tjenestefolk, deres tøj blev vasket og sengetøj skiftet. Udtryk som »læresal«, »forelæsninger« etc. henledte opmærksomheden på en videregående uddannelse. Både de store bygninger, de store sale og sovesalen med de mange senge må samtidig have virket fremmedgørende på mange bondesønner. Nogle af dem har formentlig den første tid oplevet sig som Jeppe, der vågner i baronens seng.

Seminaristernes moralske udvikling var derfor et hovedansvar for seminariet. Et omfattende ordensreglement styrede deres tilværelse. Inspirationen til det kan man møde hos pietisterne i Halle og hos Rochow.

I reglementets første paragraf hedder det, at seminaristerne skulle være »tilstrækkeligen overbeviste om sit tilkommende kalds vigtighed«. Han burde tænke over, at han en gang skulle have indflydelse på mange menneskers både timelige og evige vel. Som det vil ses af det følgende kapitel, opfattede mange seminarister dette budskab som en realitet.

Til den daglige orden hørte, at seminaristerne skulle stå op kl. 6 om morgenen,

straks rede sin seng og rydde op i sovekammeret. Han skulle indfinde sig ordentligt påklædt i lærestuen, i skolen og i spisestuen til aftalt tid, have sine bøger, papirer og andet i orden. Han måtte helst ikke ryge i spisestuen under måltiderne og umiddelbart før måltiderne, og han måtte ikke ryge i lærestuen. Mellem kl. 22-23 var der sengetid, og han måtte ikke ligge og læse, det vil sige, han måtte ikke tage lys med i sovekammeret. Her har nok frygten for ildebrand været mere afgørende end hensynet til nattesøvnen. Seminaristen skulle passe godt på tiden, så den ikke spildtes. På seminariet ville der være lejlighed til at fylde fritiden ud med forskellige slags håndarbejder. Det religiøse sindelag var vigtigt. Han – og der er virkelig kun tale om en han, fordi kvinder ikke kunne blive uddannet til lærere – skulle begynde undervisningen med bøn og sang. Aftenandagt blev senere indført. Seminaristerne skulle besøge kirken hyppigt, og lærerne kontrollerede kirkegangen ved at forlange uddrag af prædikenen. I 1806, da reglementet blev fornyet, blev det indskærpet, at seminaristerne ikke måtte forlade området uden først at melde det til ordensduksen. Han måtte hverken opsøge eller være i selskab med »tvivlsomme personer«. I det hele taget minder ordensreglementet med sin detaljerigdom om regler for en militær kaserne.²³

Vi ved ikke meget om, i hvor høj grad lærerne på seminariet tog del i seminaristernes fritidsbeskæftigelser og aftenøvelser. Skrivelæreren Fr. Høegh Guldberg gik f.eks. aktivt ind i seminaristernes ønsker om at udvide deres læsning. Det ses af bestemmelserne til oprettelse af et læseselskab ved Blaagaard. Heraf fremgår det, at det var Guldberg, der havde opmuntret og understøttet seminaristerne til at tage initiativ i sagen. Derpå var en del seminarister blevet enige om at oprette et »lidet Læseselskab«. Enhver, som lod sig tegne som medlem, skulle hvert kvartal betale til anskaffelse af nye bøger, nærmere bestemt 2 rd. årlig. Pengene skulle betales forud til to forstandere, som skulle vælges blandt selskabets medlemmer.

De to forstandere skulle stå for indkøb af de udvalgte bøger og opbevare dem og stå til ansvar for dem. De skulle sætte bøgerne i cirkulation efter en liste, de begge havde undertegnet, og føre bog og regnskab over cirkulation, køb og salg.

Desværre findes der ingen fortegnelser over de indkøbte bøger, heller ingen oplysninger om selskabets videre skæbne. Reglementet viser dog, at planen var så vidt fremskredet, at den formentlig er blevet effektueret og har givet seminaristerne en mulighed for læsning efter deres eget frie valg – så frit som det kunne blive under seminariets strenge opsyn.

3. Undervisning og seminarister på Blaagaard Seminarium

Vi har ingen skildringer af, hvordan undervisningen formede sig på seminariet, men ud fra institutionens arkiv og bevarede indberetninger til Den Store Skolekommission og Seminariedirektionen kan man alligevel stykke brikker sammen til en mosaik om seminariets indre liv og undervisningens udvikling.²⁴

Undervisningen fulgte fra begyndelsen det mønster, som var lagt af Kiel Seminarium. Det ugentlige skema bestod af 10 fag og 38 timers undervisning. Religion fik 6 timer, musik 8, regning og matematik 6. De øvrige fag fik alle to timer hver. Det drejede sig om dansk sprog, skrivning, historie og geografi, naturhistorie og naturlære. Undervisningsmetode blev gjort til et af hovedfagene, idet »katekisation« fik 6 ugentlige timer. Uden for skemaet var der undervisning i havevedyrkning, der blev givet af gartneren på Blaagaard, og sang og musik, senere også botanik og gymnastik.

Undervisningstiden blev 3 år og kunne ikke være kortere, skrev seminarieforsøger Saxtorph i en indberetning, hvis man ikke kunne kræve forkundskaber på højde med første års undervisning og en optagelsesprøve, som man kunne frasortere de uegnede efter. Indberetningen giver indtryk af ganske høje ambitioner, og forkundskaberne ser ud til at have ligget betydeligt højere hos ansøgere til Blaagaard end til de præstegårdsseminarier, der blev oprettet 10 år senere. Ved præstegårdsseminarierne var det f.eks. i begyndelsen ret almindeligt, at ansøgere manglede kendskab til regning og matematik, og at de fleste ikke var nået længe end til et begyndelsesstadium i skrivning.

Det er blevet sagt, at seminariet ikke fulgte en egentlig undervisningsplan,²⁵ fordi lærerne ikke kunne lide at følge bestemte forskrifter. Det er muligt, at Claussen og Riber søgte at undgå indblanding i de enkelte fags opbygning, men et kig i Seminariedirektionens arkiv viser tydeligt, hvor nøje direktionen fulgte undervisningen på Blaagaard. Fra første dag havde seminariet en nøje udtænkt lektionstabel, hvor hvert fag havde fået sin bestemte placering.

Karakteristisk er det, at seminariet ikke opererede med en klasseopdeling af seminaristerne. De tre års undervisning foregik i samlet flok. Man må gå ud fra,

at ikke alle seminarister har været til stede samtidig. Der findes i hvert fald ikke oplysninger om obligatorisk tilstedeværelse. Men kontrollen med den enkelte seminarist var streng – ikke mindst med de sidst ankomne, idet de var på prøve i et halvt år. Efter det halve år sendte lærerne en indberetning til direktionen om hver enkelt seminarists kundskaber, hvor de også udtrykte sig om seminaristens opførsel og skønnede forudsætninger for at kunne klare uddannelsen. Direktionen tog på dette grundlag stilling til, om den enkelte skulle have lov til at fortsætte, evt. skulle stå endnu et halvt år på prøve eller blive hjemsendt. Også i andet og tredje studieår blev alle seminarister vurderet hvert halve år.

Den første lektionstabel ser ud til have fungeret fra seminariets start i 1791 til december 1797. På dette tidspunkt nærmest dikterede direktionen lærerne en ny inddeling af undervisningen. Efter Claussens død i 1801 måtte de øvrige lærere udarbejde et nødschema, og dette fungerede indtil undervisningen blev revideret i 1805.

Kl. 8 om morgenen begyndte dagens undervisning med en times religion og bibelhistorie alle ugens 6 dage. Fra kl. 9-10 havde samtlige seminarister hver dag katekisation, det vil sige undervisningsmetodik.²⁶ I tredje lektion, fra kl. 10-11, skulle der om mandagen og fredagen undervises i historie og geografi, om tirsdagen og torsdagen i naturlære og naturhistorie og om onsdagen og lørdagen i dansk grammatik og stiløvelse.

Fjerde lektion mellem kl. 11 og 12 blev hver dag brugt til læseøvelse. Midt på dagen var der to timers middagspause. Eftermiddagens undervisning begyndte kl. 14 med regning og geometri mandag, tirsdag, torsdag og fredag – om onsdagen og lørdagen kun regning. Her må man gå ud fra, at geometrien skilte begynderne fra de mere øvede seminarister, så ikke alle deltog i geometriundervisningen. Fra kl. 15-16 blev seminaristerne undervist i skrivning mandag, tirsdag, torsdag og fredag, medens de havde klaverøvelser de to andre ugedage. Sang og musik stod på skemaet alle ugens dage fra kl. 16-17.30, og herefter kunne seminaristerne dyrke deres have, gå til ekstra sang, have tysk og regning, bibelhistorie eller katekisation. Man må gå ud fra, at der for de sidste fags vedkommende har været tale om repetition og ekstra øvelser.

På det håndskrevne skema fra 1791 står faktisk også, at seminaristerne om sommeren kunne øve sig i katekisation mellem kl. 5 og 6 om morgenen – men vi har ingen dokumentation for, i hvor høj grad seminaristerne var så morgenduelige, som det forventedes af dem.

Det har således været en strengt skemalagt og kontrolleret uddannelse, som de unge mænd gik ind til, og det ser ud til, at arbejdsdisciplinen har været hård. Terperi har været en væsentlig del af indlæringsprocessen, og vi har i dag svært ved at vurdere, hvor dybt den tillærte dannelse gik. Med den ringe boglige ballast, mange af seminaristerne havde med til seminariet, kan man slet ikke vurdere ud-

dannelsen efter vor egen tids mål. På den anden side er der ingen tvivl om, at seminaristerne formåede at hæve sig ganske betydeligt fra deres tidligere dannelsesniveau i både faglig viden, færdigheder og pædagogisk/psykologisk indsigt. Viljen og motivationen har også været ekstremt høj for mange af dem, hvis højeste ønske gik i opfyldelse ved optagelsen på seminariet. For mange unge bonde-sønner blev seminariet den eneste mulighed for en boglig uddannelse. Det er derfor næppe forkert at regne med, at de tre år på seminariet har haft en så stor indflydelse på dem, at den må kunne spores flere årtier frem, både hvad angår faglig viden, undervisningsmetoder, grundlitteratur og holdninger. En væsentlig faktor ved vurdering af læreruddannelsen anno 1800 var, at de uddannede efter dimissionen havde en åndelig arne at vende tilbage til og hente ny næring fra, når de ad åre sad begravet i landsbyskolens problemer – og som mange sikkert også oplevede – trivialiteter.

Al undervisning på seminariet foregik som foredrag, hvor seminaristerne skrev hovedpunkterne ned. En sådan undervisning krævede altså god skrivefærdighed, det vil sige her specielt hurtigskrivning og evne til at sortere væsentligt fra uvæsentligt. Den følgende dag skulle de unge være i stand til at gengive foredraget ud fra deres notater. Vi kan vist roligt gå ud fra, at mange aftentimer er gået med livlige drøftelser og sammenligninger af notater, og som det vil ses s. 52 prøvede enkelte på at slippe nemt om ved det ved ren afskrivning. De nedskrevne foredrag blev genstand for en tredje behandling, idet de blev gennemgået kateketisk, det vil sige i spørgsmål og svar. I hvor høj grad den sidste gennemgang blev en ren kundskabstræning, eller den har givet mulighed for refleksioner, ved vi ikke noget om. Da der i den kateketiske undervisning og i meget af kundskabstræningen lå et stærkt moment af forstandsøvelse, kan vi regne med, at seminaristerne blev veltrænede i begrebsdefinitioner og logisk tænkning. Det lå i tidens modefilosofi. Den kritik, som nogle år senere blev rettet mod dem fra ansættende lokale præsters side, kunne tyder på, at deres træning i så henseende kunne tirre repræsentanter for den »lærde dannelse« til vanvid.

Lærebøgerne

Kritikken lagde grund til den revision af uddannelsen i 1805, som er omtalt ovenfor. Men lad os først se på undervisningen frem til 1805.

Af inventarfortegnelser fra omkring år 1800 kan vi se den grundbestand af bøger, som seminariet havde anskaffet. Ud fra dem kan vi vurdere den undervisning, der blev givet. På dette tidspunkt bestod bogbestanden foruden bibler og salmebøger af ca. 30 titler, der alle højst sandsynligt har været inddraget i undervisningen både som samtalestof og som selvlæsning.

Syv bøger må betragtes som grundbøger. De blev uddelte til alle seminarister som lån, for at de skulle opbevare dem i deres skolebordsskuffer. En gang imellem blev der foretaget en revision af bogbeholdningen, og manglende bøger i skufferne blev påtalt.

De 7 grundbøger var: Johann Christoph Friedrich Rists *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler til deres Embeds rette Førelse*, en oversættelse fra tysk fra 1794; N.E. Balles *Lærebog* fra 1791; Christian Bastholms religionshistorie – formentlig *Kort Udsigt over den aabenbarede Religions Historie*, fra 1789; Bastholms *Filosofi for Ulærde*; J.G.A. Gallettis *Lærebog i Historien for de første Begyndere*; læsebogen, det vil sige Fr.E. von Rochows *Børneven* fra 1777 samt Christian Sommerfeldts *Geographie*.²⁷ Dertil kom en salmebog. I skufferne fandt sig således hverken en bibelhistorie eller skrive- og regnebøger, heller ikke lærebøger i fag som naturlære, naturhistorie, sang og musik. Det betyder ikke, at man må se alle disse fag som mindre vigtige i seminariets undervisning. Skrivning og regning har været et af seminariets grundlæggende fag, men det lærebogsmateriale, der blev benyttet, kunne skrives af og benyttes af flere. Det manglende lærebogsstof forklarer, hvorfor disse fag kun bliver sporadisk omtalt i den efterfølgende gennemgang af seminariets undervisning. Den bedste indføring i de krav, seminariet stillede inden for disse fag, får vi ved at gennemgå eksamensspørgsmål. Til gengæld havde seminariet ikke mindre end 108 eks. af Hasses *Nød og Hjælpebog*, og man kan nok gå ud fra, at seminaristerne må have haft adgang til et eksemplar hver af denne bog, der gav gode råd til bønder om praktiske landbrugsforhold og åndelige spørgsmål (se s. 69).

Af inventarfortegnelsen år 1800 fremgår det, hvilke bøger der lå i lærerens kateder – også dette et indicium på de hyppigst anvendte bøger. Der lå foruden en salmebog, 3 eksemplarer af Balles *Lærebog*, Bastholms *Religionshistorie*, 2 eksemplarer af Hasses *Almuens Lærer*, Mallings *Store og Gode Handlinger*, 6 eksemplarer af Campes *Opdagelse af Amerika*« på tysk, Nygaards »*Børneven*« 1-2, 4 bind af Sturms *Betragtninger*, 8 eksemplarer af Feddersens »*Sædelære*« og 2 eksemplarer af Rochows *Børneven*. Desuden gemte katederet en stor træcirkel.

Bøgerne kan give os et fingerpeg om den faglige viden og de holdninger, der blev videregivet i de enkelte fag.²⁸

Metodeundervisning og J.C.F. Rists lærervejledning

En speciel undervisning i pædagogik forekom ikke. Af oplysninger fra seminariet fremgår det, at J.C.G. Claussen holdt daglige katekisationsøvelser, og at disse blev nøje gentaget af seminaristerne den følgende dag, hvor reglerne for katekisationen blev gennemgået. Vi mangler oplysninger om, hvilken kateketisk vej-

Hos den tyske forfatter J.C.F. Rist og hans Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler til deres Embeds rette Førelse, kunne seminaristerne på Blaagaard læse om katekisationens vanskelige kunst. I tilknytning til katekisationsøvelserne blev der oprettet en øvelsesskole ved seminariet i 1792. Rists bog blev gennem 1790'erne brugt som præmiebog til dygtige lærere af biskop Balle, da han var på visitationsrejser i Sjællands Stift, og den blev en af Blaagaard Seminariums vigtigste grundbøger. Danmarks Pædagogiske Bibliotek.

ledning Claussen fulgte, men vi ved, at seminariet i de første år benyttede sig af Rists anviisninger.

Hos J.C.F. Rist og hans *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler til deres Embeds rette Førelse*, som var en af seminaristernes syv håndbøger, kunne seminaristerne læse om katekisationens vanskelige kunst. »At katekisere er virkelig en Kunst«, siger Rist, »der ikke er saa let at udøve, som det synes, og som ud-

kræver mange Aars Øvelse, naar man deri vil bringe det til nogen Fuldkommenhed... det er næsten ikke engang mueligt at lære denne tunge Kunst grundig, og anvende den rigtig efter blotte Regler og Forskrifter« (s. 138). Til at katekisere, mener Rist, hører naturlige evner, stor åndsnærværelse, gave til at fatte sig let, stor og vedholdende opmærksomhed, megen og tydelig indsigt, samt nogen færdsighed i sproget. Bedre end alle regler ville det være at kunne høre en god kateket tale til børnene. Med Rists anvisning som baggrund bliver Claussens daglige katekisering såre naturlig, og samtidig står det klart, at hans timer ikke kan have foregået i seminaristernes »læresal«, men i den børneskole, som hørte til seminariet. Det var læreren i fuld aktion, som seminaristerne skulle lære af.

Rist lægger ikke skjul på, at katekiseringen var den undervisningsmetode, som adskilte den ældre skole fra tidens nye og progressive undervisning. Tidligere, siger han, var der mange lærere, der nøjedes med at overhøre børnene i de kundskaber, som de havde lært udenad, uden tanke på at undersøge, om de virkelig forstod, hvad de havde lært. »Man spørger det Spørgsmaal, der staae i Forklaringen, og lader Børnene opremse Ord til andet det derunder staaende Svar.« (139).

Hvordan foregik da en katekisation? I mangel på viden om Claussens katekisationsøvelser må vi nøjes med Rists *Anviisning*. Rist giver et eksempel på en katekisation med ældre børn over Paulus' brev til Romerne 3,23-24, der omhandler synd og nåde: »Thi de have alle syndet, og dem fattes Guds Ære, og blive retfærdiggjorte uforskyldte af hans Naade ved den Forløsning som er i Christo Jesu.«

Katekisationen foregår nu på følgende måde:

»Hvad siger Paulus her allerførst? Svar: Der er ikke Forskiel. Imellem hvem er der ikke Forskiel? Svar: Imellem Menneskene. Hvori er der ingen Forskiel imellem dem? Svar: Deri, at de ere alle Syndere. Hvo er da en Synder? Svar: Alle Mennesker. Er da ingen undtagen derfra? Svar: Nei. Siger Apostelen det? Svar: Ja. Med hvilke Ord? Svar: De ere alle Syndere. Men da de alle ere Syndere, hvad følger saa deraf? Hvad staaer der mere i vort Sprog? Svar: Dem fattes den Roes, de skulde have for Gud. Hvad skulde Menneskene have? Svar: Roes. For hvem? Svar: For Gud. Have de da denne Roes? Svar: Nei. Hvad staer derom i Sproget? Svar: Dem fattes den Roes. Hvad vil det sige?« Her indskyder Rist: »Denne Forklaring er saa let, at enhver begyndende Skolemester maae være i Stand til at give den.« Herefter går han videre: »Naar noget fattes mig, kan jeg da sige, at jeg har det? Svar: De have intet at rose sig af. For hvem? Svar: For Gud. Hvorfor ikke? Svar: Fordi de ere alle Syndere. Hvad staaer der mere i Sproget? Svar: Og blive retfærdiggjorte – Naade. Hvorledes blive nu Menneskene retfærdiggjorte? Svar: Uforskyldt. Hvad vil det sige? Svar: Uden at de fortiene det. Hvad fortiene de ikke? Svar: At blive retfærdiggjorte (det vil sige: benaadede) Hvorfor fortien

de ikke det? Svar: Fordi de ere Syndere. Naar da det, at Menneskene blive retferdiggiorte, ikke er Fortieneste, hvad er det da? Svar: Naade. I hvilke Ord staaer det? Svar: Af hans Naade. Hvis Naade er det? Svar: Guds Naade. Hvad er det, der skeer af Guds Naade? Svar: At Mennesket bliver retferdiggiort. Hvorfor kalde I det en Naade? Svar: Fordi Menneskene ikke fortienet det. Hvo beviser nu Menneskene denne Naade? Svar: Gud.« o.s.v.

At denne endeløse spørgsmål-svar metode uden krav om sammenhængende tale og tænkning kunne forekomme så revolutionerende, siger en hel del om den undervisningsmetode – eller mangel på samme – som var skolens tradition i både Tyskland og i Danmark.

Katekisationen blev med Rist og Claussen krumtappen i læreruddannelsen. Det var med dens hjælp, at skolebørnene skulle få det åndeligt løft, som mange ønskede. Men troen på en bestemt *metode* og dens gennemgribende betydning for børns indlæring og udvikling kan forekomme en nutidig læser forbløffende. Den gjorde sig gældende hos alle, der beskæftigede sig med skolespørgsmål. Den pædagogiske koncentration om *metoden* gør det lettere at forstå den accept, som den såkaldte indbyrdes undervisning fik i både skole og læreruddannelse i 1820'erne og 1830'erne.

Rists *Anviisning* blev altså en af seminariets hovedbøger vedrørende undervisningsspørgsmål.²⁹

En senere anmelder, D.E. Rugaard, skriver om den: »Den er vel egentlig bestemt for Skolemestre i de lavere Skoler, men indeholder dog i et populært Sprog den meest praktiske Læremaade ved ReligionsUnderviisningen, de almindeligste og anvendeligste Regler for Katekiseren saavel med smaae som ældre Børn, viser hvorledes Religionens Sandheder bør lægges disse paa Hierte, hvilket alt fortienet at tages til Eftertanke af enhver Lærer, som desuden her og paa flere Steder opmuntres med Varme og Hjertelighed til at føle sit Kalds Vigtighed, ganske at leve for det og ved Fliid, Troskab og fornuftig Standhaftighed at overvinde dets Besværligheder.«³⁰

Forfatteren var sognepræst i Nierndorff i Pinneberg i Nordtyskland. Rist havde samlet to pædagogiske skrifter, der var en besvarelse af en anonymt stillet pædagogisk prisopgave. Han udgav bogen første gang i 1782 og i en revideret udgave i 1787. Dens brugbarhed i den danske læreruddannelse vises ved, at den på initiativ af Den Store Skolekommission blev oversat til dansk i 1794 af L. Hasse og uddeltes derefter til lærere.

Bogen var inddelt i flere afdelinger, hvor første afdeling omhandlede de egenskaber, som lærere i de lavere skoler skulle have: både naturgaver, erhvervede færdigheder og kundskaber, karakter og vandel samt biarbejder. Anden afdeling drejede sig om undervisningen i de enkelte fag. Fagrækken bar ikke præg af op-

lysningstidens ønske om en fagligt bred folkelig dannelse, men tværtimod af en meget traditionelt gejstlig opfattelse af, hvad slags opdragelse og uddannelse den jævne befolkning havde brug for. Fagrækken bestod af læsning, religion, skrivning og regning samt som det eneste nye: »Omsorg for Sundheden«. Bogens tredje afdeling omhandlede skolens inddeling og fjerde afdeling skoletugt.

Blandt de naturlige gaver, som en lærer måtte være udrustet med, fandt Rist det væsentligt med et legeme uden »Legemsfeil« det vil sige godt syn, en god hørelse og en fejlfri tale. Det sidste var ikke mindst vigtigt:

»En Skolemester maae nødvendig have en reen og tydelig Udtale, han maae ikke lespe, ikke tale igiennem Næsen, eller udtale et Bogstav urigtig, f.ex. l som n; ikke fordreie Mund og Øienbryne, naar han taler; ikke tale udtydlig, eller opluge Bogstaver og Stavelser. Det er altsammen saadanne Feil, som Børnene, der er saa særdeles tilbøielige til at efterligne, og ofte maae igientage for Skolemesteren hvad han foresiger dem, let kunde falde til, og som efterhaanden blive ogsaa hos dem en slem Vane, der ofte aldeles ikke kan udryddes«.

Traditionelt havde skolen været befolket med aldrende lærere. Rists holdning var, at ingen over 40 år skulle ansættes i skolen. Det betød ikke, at en lærer ikke kunne fortsætte sin undervisning langt over den alder, men at begynde i så høj en alder var ikke tilrådeligt. Rist argumenterede: »Man er da mestendels allerede for ubøielig til at nedlade sig til Børn, og lempe sig efter deres Tænkemaade«.

Blandt de åndelige naturgaver hørte ikke bare en sund forstand, men som det udtrykkes en »aaaben Hierne«. Læreren skulle have let ved at finde rede i en ting. (s. 6) Ved siden af disse naturtalenter skulle han have erhvervet sig visse færdigheder og kundskaber som f.eks. »en rigtig, tydelig og fast Kundskab om den kristelige Religion, og en Færdighed i at foredrage den paa en fattelig og praktisk Maade«, færdighed i »at udtrykke sig rigtig og flydende paa godt Dansk«, færdighed i at »læse vel, at skrive læselig og rigtig, at kunne regne i det mindste de 4 Species uden Feil samt rigtig opsætte og udregne et Exempel efter Regula de Tri, at kunne synge, i det mindste de bekiendte Kirkemelodier rigtig og ordentlig.« Mærkelig nok skriver Rist intet om lærerens forhold til børnenes forældre eller til lokalbefolkningen. Muligvis har den danske skolepolitik her fulgt en anden linje end det, der blev gjort gældende i tyske stater.

Blandt de bibeskæftigelser, som en lærer måtte have for at supplere den lave lærerløn, særlig i sommertiden, hvor skolen oftest var lukket, opregnede Rist forskellige former for håndværkssysler som biavl, agerdyrkning, gartneri, træers opdræt eller andre »deslige anstændige Landarbeider«. Derimod var det en vederstyggelse for Rist at tænke på læreren som en omvandrende musikanter, der skaffede sig penge ved at synge og spille ved bryllupper, eller som gav sig til at

spille op til dans ved høstfester. Heller ikke jagt skulle en lærer befatte sig med, eller at løbe om som pranger eller kræmmer. »Saadanne Forretninger ere snarere for dovne end flittige Folk, og skaffe ham ikke nogen Agtelse hos dem, han lever iblandt.«(29) Der kom alligevel hensynet til forældre og lokalbefolkning frem.

Rists *Anviisning* var en meget jordnær vejledning for lærerne, der i sine regler for disciplin tilrådede, at børnene altid skulle have noget at arbejde med i skolen. Slag og hårde straffe skulle nødtigt bruges, men Rist fandt det for tidligt helt at afskaffe den legemlige revselse, da han tvivlede på, at læreren i alle situationer ville kunne holde orden blandt »disse raae Børn«, der ofte hjemmefra efter hans mening var forsømte og dårligt opdraget. I stedet for at bruge riset skulle læreren gå den anden vej og opmuntre børnene med ros og belønning uden dog at overdrive. Læreren måtte prøve på at opvække børnenes kærlighed til sig ved at optræde med et venligt og muntert ansigt i skolen, skrev Rist, og behandle ethvert barn efter dets specielle sindelag. Særligt undseelige og bange børn skulle han gøre sig umage for at bringe »til en anstændig Frimodighed«. Lidt modsætningsfyldt var rådet, at børn generelt skulle opvækkes til at vise undselighed, idet »Undseelse er Uskyldighedens Forskandsning«. Der var altså en fast grænse for frimodigheden.

Orden og stilhed blev højt prioriteret i afsnittet om skoletugt, og at børnene skulle lære villighed og tjenstagtighed, høflighed og anstændig opførsel både mod sig selv og andre. Endelig advarer Rist lærerne mod at lade børn fortælle sladderhistorier i skolen. Han er klar over, at mange lærere netop er mestre i at pumpe eleverne for interessante nyheder og derved udnytte børnenes glæde ved at fortælle løs. En »retskaffen« lærer bør hverken selv fortælle sladder eller tillade børnene at gøre det, mente Rist. Med sine ordensregler mod sladder gik Rist til kamp mod, hvad han kalder en almindelig fejl blandt folk af ringe stand, nemlig lysten til at fortælle »om alt mueligt, og især noget Ondt, hvilket foraarsager megen Uenighed mellem Beboerne paa et Sted.«

Rists gode råd blev ikke begrænset til brug ved Blaagaard Seminariums undervisning. Bogen blev udbredt blandt sjællandske lærere lige fra udgivelsen i 1794, idet biskop Balle brugte bogen som præmiebog på sine visitatsture. Den blev også brugt på Christian Ditlev Reventlows godsskoler på Christianssæde på Lolland, hvor den findes omtalt i inventarfortegnelser her endnu i 1820'erne.

Langt mere moderne forekommer dog den pædagogiske vejledning at være, som biskop Frederik Plum udgav i 1802, og som herefter blev benyttet i seminariets undervisning.³¹

Skrivning – Terkel Kleves forskriftsamling

Skriveundervisningen var en vigtig del af den moderniseringskampagne, der i landboreformårene blev sat ind over for bondestanden. Statens økonomiske fremgang krævede ikke mindst et hævet kvalifikationsniveau inden for fag som læsning, skrivning og regning. Lærernes vejledning i skrivning blev en af skolens mest centrale opgaver efter år 1800. Igennem et par årtier modtog enkelte lærere, der kunne dokumentere, at de havde lært bondedrenge og bondepiger at skrive – formentlig uden for skoletid – en præmie af Det Kgl. Danske Landhus-holdningsselskab.³² Præmieringen ophørte i 1808 netop på et tidspunkt, hvor skrivning var blevet et obligatorisk skolefag i store dele af landet. Seminariet må ses som en krumtap i opbygningen af befolkningens skrivefærdighed.

Skriveundervisningen på seminariet er det fag, som i dag giver os det bedste indblik i både undervisningens metodik, i seminariets faglige undervisning, ligesom den giver os et glimrende indblik i de holdninger, der prægede undervisningen. Vi kan takke myndighedernes skarpe kontrol med undervisningen for, at så mange skriftlige elevarbejder befinder sig i offentlige arkiver endnu 200 år efter, at seminaristerne satte fjerpenen til papiret. Gennem de bevarede skriveøvelser og stile ser vi direkte ind i seminaristernes verden.

Regnskabsmateriale fra seminariet fortæller os ganske nøgternt om, hvordan behovet af papir, blæk, grifle og penne udviklede sig.³³ Forbruget af papir steg ikke mellem 1796 og 1805 – det sank noget – og viser, at der allerede i de første år var et ret betydeligt forbrug. I 1796 brugte seminaristerne i løbet af et kvartal 90 bøger papir – i gennemsnit 2½ bog pr seminarist. Da der gik 24 ark på en bog papir, betyder det ca. 60 ark pr elev pr. kvartal, altså 20 ark om måneden. En enkelt seminarist – oftest den protokolførende – havde f.eks. et forbrug af 7 bøger papir (over 50 ark pr måned), medens de 6 mindst skrivende kunne nøjes med en enkelt. Til sammenligning kan nævnes, at den 10-årige dreng Severin Weiersøe i 1825 købte 80 ark papir til sit eget skriveforbrug,³⁴ dvs. det samme som gennemsnittet for en seminarist pr. kvartal 30 år tidligere. Sammenligningen er måske ikke helt så skæv, som den i første omgang kan synes, idet Severin på trods af sin unge alder må have været en storforbruger af papir.

Seminariets forbrug blev også noteret i ris. 20 bøger var 1 ris papir. I april kvartal 1796 var forbruget f.eks. 4 ris papir, 1000 stk. fjerpenne, 6 flasker blæk, 100 stænger grifler og 10 stk. stentavler. Alt blev nøjagtig noteret ned, og hver seminarist blev noteret for sin del af skriveudgifterne. På et enkelt år ville seminariet og formentlig også dets børneskole således i alt have brugt 4000 gåsepennefjer! Der findes ingen beregninger over, hvor mange gæs der måtte afgive deres fjer til aktiviteten.

Hvilket skrivesystem og hvilken metode blev da benyttet til skriveundervis-

ningen? Inventarfortegnelsen fortæller os, at seminariet i 1790'erne benyttede det siden 1784 udgivne og statsligt monopoliserede skrivemateriale, som var udarbejdet af en kongelig gravør, Terkel Kleve: *De første Grunde for dannende Konster og Haandarbeider i danske og latinske Forskrifter, Ungdommen til almindelig Nytte*. Materialet bestod af 8 kobberstukne, fint bearbejdede løse blade i folioformat.³⁵

Kleves forskriftsamling henvendte sig nok først og fremmest til købstædernes skolevæsen og til erhvervsuddannelser. I sin indledning siger han, at en tydelig skrivelshånd er hans første hensigt med bladene, men at han også ønsker, at de unge skal få øje på pennens nytte »deels til Militære og Civile, deels til Konster og Haandverkers umistelige Nytte«.

Terkel Kleves opdeling af sit materiale forklarer, hvorfor hans forskrift ikke befinder sig blandt seminaristernes syv håndbøger. Han havde i forvejen tænkt på økonomien for de skoler, som skulle bruge materialet. Både grundtrækkene, bogstaverne og de korte skriveøvelser var skrevet i lodrette eller vandrette kolonner, der var omgivet af optrukne skillelinjer. Meningen var, at læreren skulle klippe bladene i strimler og klæbe dem op på pap. På den måde kunne hvert blad bruges til flere skrivende.

På mange måder er Terkel Kleves skrivemateriale interessant. Det var det latinske alfabet og ikke det danske (eller gotiske), som var udgangspunktet for skriveindlæringen. Det latinske alfabet benyttedes ellers kun af samtiden til at skrive navne og fremmedord med. Gennem skriveindlæringen blev derfor seminariet automatisk på forkant med skriftsprogets udvikling i landet. Det svarede til, hvad den københavnske professor Anders Gamborg plæderede for i 1790'erne: at også læseindlæringen skulle begynde med det latinske alfabet, som stod børnene betydeligt nærmere end det gotiske.

Kleve giver ingen anvisninger på den metode, som skulle benyttes ved skriveundervisningen. Skulle seminaristerne »overmale« pappladens bogstaver, eller skulle de holde dem frem for sig til efterligning? I Campes pædagogiske storværk – det såkaldte »*Revisionsværk*«, som blev indkøbt til seminariet, og som befandt sig i lærernes kateder, kunne de i bind 11 læse om John Lockes metodiske skriveanvisninger. Ganske vidst kom bd. 11 først ud i dansk oversættelse i 1804, men det var den tyske udgave, seminariet var i besiddelse af, og lærerne har ganske givet stiftet bekendtskab med John Lockes pædagogiske tanker: »*Haandbog til Brug ved Opdragelsen*«, som var aftrykt i bind 11.

»Naar I have faaet en saadan stukken Plade saa lade I den aftrykke paa adskillige Blade godt Skrivepapiir med rødt Blæk, hvilket Han blot trækker over med sort Blæk,« skriver Locke.³⁶

Fremgangsmåden var altså at skrive hen over bogstaverne. Læreren skulle i begyndelsen føre barnets hånd, indtil hånden vænnede sig til skrivebevægelser-

ne. Først derefter skulle børnene lære at efterligne bogstaverne på fri hånd. Tegning skulle foregå samtidig med skriveøvelserne, da de supplerede hinanden. Alligevel var Kleves kobberstukne bogstaver og forskrifter ikke i overensstemmelse med John Lockes pædagogik: »for Skjønkriveneren kan Skrivt, som er stukken i Kobber, aldrig blive noget Ideal«, skrev Locke, »med mindre han skulle antage en meget ængstelig og stiv Haand, som aldrig vilde tillade ham at skrive nogenledes hurtig og heller aldrig falde smukt i Øinene.«³⁷

På Blaagaard har nogle af seminaristerne slet ikke haft brug for en elementær skriveundervisning. De var fuldbefarne skrivere i forvejen. Det fremgår både af deres levnedbeskrivelser indhold og skriftlige udformning. Andre har haft brug for megen hjælp og skrev nødig ansøgningen om optagelse selv. De fik som regel ekstraundervisning på seminariet af en af deres dygtige kammerater, der på denne måde kom til at tjene en ekstra skilling. Betalingen blev afholdt over seminariets driftsudgifter og har formodentlig været helt gratis for seminarister.

I Rists *Anvisning* kunne seminaristerne læse, at skrivebegynderne skulle lære at holde korrekt på pennen, ikke trykke for hårdt med fingrene, ikke trykke brystet for hårdt mod bordet eller lægge sig hen mod den ene side etc. De mere øvede skulle lære at skrive både latinske og danske bogstaver, lette ord og citater fra forskrifter, som læreren skulle placere mellem eleverne – gode metodiske anvisninger, som de fik brug for, når de selv skulle øve sig i at undervise i børneskolens klasser.

Skriveundervisningens indhold

Ikke bare skriveundervisningens modeller og metodik, men også indhold er af interesse for en vurdering af seminariets undervisning. Her gav Rist anvisning på, hvilke forskriftstyper han fandt værdifulde, nemlig gode ordsprog og moralske sentenser hentet fra Det Gamle Testamente. Eksemplerne hentede han fra Salomons visdomsord og Jesus Siraks leveregele i Det Gamle Testaments Apokryfe tekster. Med denne type af forskrifter ville Rist modarbejde almuelærerens »fordævelige Smag«. »Det er bedrøveligt«, skriver Rist, »og et Beviis paa den fordævede Smag, der endnu hersker i mange af de lavere, især Landsbye Skoler, at Skolemesteren ofte foreskrive Børnene de usleste Riim, man kan tænke sig, og noget urimeligt dumt Tøi, som fortiener alle fornuftiges Foragt«. Desværre er der ingen eksempel i hans bog på den dårlige smag. De kunne ellers have givet os et indtryk af den folkelige tradition for rim og remser.

Rist angiver en mængde numre fra Siraks leveregele og Salomons ordsprog som passende forskrifter, og det er derfor sandsynligt, at seminaristerne på Blaagaard i løbet af 1790'erne har benyttet bibelen til skriveøvelserne. På mange må-

der var de omtalte leveregler også velegnede som skriveforskrifter på grund af deres farverige sprog, men ikke mindst på grund af deres overensstemmelse med de holdninger, der prægede seminariet.

Som det fremgår af myndighedernes intentioner med læreruddannelsen, skulle de uddannede lærere fortsætte den hidtidige religiøst-moralske påvirkning af bondebefolkningen. Det var meget vigtigt for både Den Store Skolekommissions medlemmer som for Claussen og Riber at pointere lærerens moralske ansvar for befolkningen. De skulle være bøndernes mønster i »sund Menneskeforstand, i Borgertroskab og sand Religiøsitet«. ³⁸ Bønderne skulle bevare det patriarkalske bondesamfunds normer i en opbrudstid, og lærerne blev en vigtig faktor for at sikre den ønskede udvikling. Skriveundervisningen gav stof til både en sådan holdningsmæssig påvirkning af seminaristerne som af bondebørnene. Formentlig har de samme forskrifter mange gange været benyttet til begge kategoriers undervisning. ³⁹

Hvad var det da for leveregler, som blev anbefalet af Rist? De følgende citater er udpluk fra samlingen: «En lydig Søn er sine Forældres Glæde, En viis Mand forhverver sig Ære, men en Nar bekvemmer sig selv»; »Hvo som elsker Tugt, elsker Kundskab, men hvo som hader Straf, er ufornuftig»; »Der er den til, som holder sig riig, og haver slet intet, og den, som holder sig fattig, og haver meget Gods»; »Den, som dyrker sit Land skal mættes med Brød, men den, som jager efter unyttige Handeler, fattes Forsand»; »En Bagvaskers ord ere som Slag, og de fare ned i inderste Bug»; »Roes dig ikke af den Dag i Morgen, thi du veed ikke, hvad Dagen vil føde»; »Vend dit Øre til en Fattig, og svar ham venligen med sagtmodighed»; »Vær for de Faderløse som en Fader, og deres Moder i Mands Sted»; »Fly fra Synd, som fra en Slange, thi kommer du til den, da skal den bide dig»; »I Daarers Mund er deres Hierte, men i de Viises Hierte er deres Mund«. ⁴⁰

Med de apokryfe visdomsord fra førkristen tid søgte forfatteren at indpode læserne moral og selvdisciplin, der passede til en individuelt orienteret og selvstændig bondestand. Dermed var han på linje med Fr.E.von Rochow og andre tyske pædagoger, der satte Sirak og Salomon højt. For så vidt var der intet nyt i tanken. Disse skrifter har formentlig haft en funktion i mange hundrede års stræben efter at civilisere befolkningerne i Europa. De udsprang af – og passede til – et patriarkalsk samfund. Ganske vidst udsprang de egentlig af en urban kultur, men kunne gøre god gavn i en tid, hvor planlæggerne imødeså et samfund, hvor bondestanden fik større selvstændighed. Med Siraks og Salomons snusfornuft i bagagen ville danske lærere forblive tro mod samfundets fundamentale patriarkalske normer og alligevel ved hjælp af dem kunne pege på det enkelte individs egne muligheder for at udvikle sig rationelt og økonomisk hensigtsmæssigt.

Men seminaristerne kunne også bruge stiløvelserne til at udvide deres viden inden for f.eks. naturhistorie. En af de bevarede stiløvelser fra 1798 omhandler

vildandens naturhistorie, hvor stilen i korte sætninger gennemgår vildandens kendetegn, opholdssted, næring, natur og egenskaber, forplantning, fjender, måder at fange den på, nytte, skade og endelig vildfarelser og fordomme. I stilen fortælles nemlig om, hvordan indianerne fangede vildænder: »Indianerne fange dem ved at stikke Hovedet i et Græskar, hvorpaa der findes to Huller at see ud af, og waade derpaa i Wandet til Hovedet. Wildanden komme da for at æde af Græskarret og imidlertid griber han den om Benene, trækker den under Wandet, qvæsker den, gjør den fast ved sit Bælte, og saaledes bliver han ved at fortsætte Fangsten.« Gad vist hvor mange seminarister, der efter denne tid »legede« indianere ved danske strande og vådområder?

Under stilens sidste punkt vaccineres seminaristerne mod tre former for vildfarelser, der har med vildænder at gøre: »1) at dens Kjød har en lægende Kraft, 2) at naar man lægger en plukket And paa Maven skal man kunne bortdrive Kolik, 3) at dens Blod er et lægende Middel mod al Gift, ja endog mod Bid af Hugormer.«

Den bevarede stil er skrevet af seminarist J. Hansen, der på trods af en pæn skrift kun opnåede karakteren »taalelig«. I en efterfølgende bemærkning fremgår det, at to seminarister havde samarbejdet om opgaven på en ikke acceptabel måde. Guldberg skrev: »Jeg er siden kommet efter, at J. Hansen har af Dovenskab udskrevet Nielsens Stiil, hvilket jeg formodede, og altsaa fortjener han slet ingen Karakter, men fortjener dygtig Smæk for slig barnagtig og skammelig Opførsel.«⁴¹ Det ser ud til, at det blev ved denne advarsel. Seminarist J. Hansen findes i hvert fald ikke nævnt blandt de par seminarister, som samme år måtte forlade seminariet på grund af dårlig opførsel.

Religion

Faget religion indholdt flere delemer, både en gennemgang af den luthersk-evangeliske kirkes trosgrundlag i bibelen, Luthers lille Katekismus og Balles Lærebog, desuden religionshistorie, bibelhistorie og endelig morallære eller den såkaldte sjælelære.

Religionslæren blev gennemgået efter biskop N.E. Balle: *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler*, 1791, der afløste Pontoppidans katekismeforklaring i de første år af seminariets virksomhed. Bibelhistorien, der nærmest betragtedes som en moralsk eksempelsamling, fulgte H.I. Birchs lærebog fra 1774: *Bibelske Historier i et kort Udtog for Børn især paa Landet, som har ringe Evne og liden Skolegang*,⁴² medens Chr. Bastholms religionshistorie og i en vis udstrækning selve bibelen blev benyttet til religionshistorien.⁴³

Under det skolereformarbejde, der var gået forud for oprettelsen af en læreruddannelse, havde man fra alle sider været enige om at finde en erstatning for Pontoppidans Forklaring fra 1737, som alle syntes var for omfattende og abstrakt. Biskop Balle havde allerede i 1786 udgivet Luthers katekismus med skriftsteder og givet dem sine egne forklaringer. Efter at Den Store Skolekommission var blevet nedsat i 1789 fik han, sammen med konfessionarius Chr. Bastholm (1740-1819), til opgave at udarbejde en ny katekismeforklaring. Den udkom altså i 1791 i en helt ny form.⁴⁴

Til forskel for Pontoppidans Forklaring, der var på over 200 sider, blev den nye Lærebog prisværdig kort på kun lidt over 100 sider. På dette punkt levede Lærebogen op til forventningerne. Den blev fra midt i 1790'erne skolens og sikkert også seminariets vigtigste bog og blev en grundbog i almueskolen i næsten 50 år, inden den blev afløst af Balslevs katekismeforklaring.

Lærebogen var ikke som katekismeforklaringer disponeret efter katekismens 5 hovedparter, men var systematisk-teologisk opbygget.⁴⁵

Seminaristerne skulle nu lære:

- I Om Gud og hans Egenskaber.
- II Om Guds Gierninger.
- III Om Menneskets Fordærvelse ved Synden.
- IV Om Menneskets Opreisning ved Jesum Christum, Guds Søn, af sin Fordærvelse.
- V Om Synderes Deelagtiggjørelse i den af Christo forhvervede Naade og Salighed.
- VI Om Troens Frugter i et helligt Levnet.
- VII Om Hielpemidlerne til Troens Bestyrkelse og Gudfrygtigheds Fremvekt.
- VIII Om Menneskets sidste Tilstand.

Til sidst gav bogen en sammenfatning i 14 punkter af den evangelisk-kristlige religions hovedlærdomme. Alle spørgsmål var fjernet fra teksten. Pontoppidans indledende spørgsmål: »Kiere Barn, vil du ikke være lykkelig paa Jorden, og salig i Himmelen?« der får svaret: »Jo, kunde jeg ikkun blive det«, var blevet afløst af en nøgtern konstateren af: »Det er høist vigtigt for os Mennesker, at vi lære at kiende Gud, da vi ellers ikke kunne forstaae, hvorledes Verden er blevet til. Vi vidste heller ikke, hvad Haab vi torde gjøre os om vor Tilstand efter Døden, og havde ingen sikker Hielp i vor Nød at forlade os paa.«(s.2.) Lærebogen var altså en mini-dogmatik,⁴⁶ der både i sin opbygning og i sit sprogbrug var præget af oplysningstiden. Samtidig repræsenterer den, som Michael Neiiendam skriver, både ældre biblicisme og en specificeret dyds- og pligt lære.⁴⁷ Balle ønskede over

for tidens nye opfattelser at stå som forsvarer af kirkens overleverede, dogmatiske kristendom.

Netop i pligt- og dydslæren, som Balle tager op i kapitel 6, forbinder han kirkelig tradition og ny opfattelse. Kapitlet behandler troens frugter i et helligt levned. Det er ren morallære, der doceres – det vil sige den del af den kristne børnelærdom, som mange oplysningsprægede pædagoger ønskede at gøre til skolens hele religiøse budskab.

Kapitlet behandler *pligt læren* knyttet til det samfundsmæssige mønster, som var udviklet i staten.

Herved er bogen i god overensstemmelse med 1700-tallets opfattelse af familie og husstand som samfundets fundament. Da pligt læren blev et fundament for seminariets og skolens etiske og religiøse indlæring, vil den blive nærmere belyst i det følgende.

*Pligt læren*⁴⁸

Balles kapitel om troens frugter i et helligt levned begynder med at slå fast, at ligesom et legeme er dødt, når det ikke er fyldt med ånd, så er også troen død, hvis den ikke viser sig i gerninger. Troen skal befæste en virksom »Kierlighed hos Mennesker, saavel til Gud, som til dem selv, og til deres Næste« (s. 48,50.) Herefter er kapitlet inddelt i

A: »Pligterne imod Gud«

B: »om Pligterne imod os selv« og

C: »om Pligterne mod Næsten«.

Pligtreglerne kendes igen fra skoleloven i 1814, hvor der indledningsvis peges på, at statens tilvoksende ungdom skulle lære at kende »hvad enhver skylder Gud, sig selv og andre.« Henvisningen til Balles Lærebog er tydelig.

Pligt læren og dens inddeling i de tre hovedområder er ikke et resultat af Balles egen tænkning. I sin pligt lære viser Balle slægtskab med både den Lutherske tænkning og med en oplysningsfilosofi, der prægede hele 1700-tallet, og som vi kan regne med også prægede seminarieundervisningen på Blaagaard.⁴⁹

Ideerne om pligt læren var fremlagt af bl.a. den tyske filosof Chr. Wolff i begyndelsen af 1700-tallet. Wolff var en af århundredets mest indflydelsesrige tyske forfattere. Han skrev omfattende filosofiske værker, som fik overordentlig stor betydning i Danmark.⁵⁰ Ideerne var heller ikke Wolffs egne. Han videreudviklede tanker, som han havde mødt hos både naturretsfilosofferne Hugo Grotius og Samuel Pufendorff, og som de var udtrykt hos Augustin. Ideerne svarede også til, hvad vi kan se i den Lutherske hustavle med dens kristne leveregler. Det

nye er imidlertid, at *egenkærligheden*, kærligheden til sig selv, får en styrket position ved siden af kærlighed til Gud og medmennesker. Pligtlæren betød en skærpet opmærksomhed omkring *selvet* som udgangspunkt for andres velfærd. Det er oplysningstidens naturretsprægede opfattelse, der her slår igennem. Egenkærligheden må imidlertid ikke opfattes som opfordring til egoisme, men var en henstilling til fornuftsmæssig pleje af både sjæl og legeme.

Netop pligten mod »sig selv« førte seminaristerne dybt ind i pædagogiske principper, idet sjælen ifølge naturrettens opfattelse bestod af vilje og forstand, der begge måtte styrkes gennem opdragelse og undervisning. Det er i denne del af pligtlæren, at man skal se en forklaring på tidens stærke interesse for forstandsøvelser. Forstandsøvelserne slog igennem både i religions-, læse- og skriveundervisningen som en træning i logisk tænkning. Interessen for sjælen udviklede sig til bøger i »sædelære« og »sjælelære«, bl.a. Feddersens og Campes bøger.⁵¹

I Balles pligtlære indgår lydighedsregler i de forskellige »stænder« – det vil i denne sammenhæng sige sociale sammenhænge, f.eks. husstanden: mand og hustru, forældre og børn, husbond og tjenestefolk. Derefter mellem øvrighed og undersåtter. Til sidst lærere og tilhørere. Sagt med den lutherske trestandslæres terminologi: husstanden, den verdslige stand og lærestanden.⁵²

Med sin stærke vægtning af moral- og sædelære fulgte seminariets religionsundervisning et mønster, som var lagt årtiet før. Læreren skulle forklare det moralsk gode og onde, vise forsynets veje og gøre opmærksom på fremgangen i menneskeheden opdragelse.

Balles Lærebog og katekisationen over den blev måske det vigtigste præg, som de unge lærere fik med ud i hverdagen. Hvor prægede de blev, kan man finde vidnesbyrd om flere årtier senere. I en utrykt forhandlingsprotokol for en skolelærerforsamling i Hjerm og Ginding herreder fra 1837 fremgår det, at lærerne mødtes i hinandens skoler og bl.a. overhørte en katekisation med den ældste klasse. Lærer Dahlgaard katekiserede således den 13. november 1837 over »Om-sorg for sjelen«. Af sin disposition, som er vedlagt forhandlingsprotokollen, fremgår det, at Dahlgaard begyndte med en indledning, hvor han udviklede begrebet, som findes at læse i Balles Lærebog i omtalen om pligterne mod os selv. Dispositionen ser derefter således ud.

»A. I Almindelighed

B. I Særdeleshed Hoved Evnerne:

- a) Forstanden oplyses med Kundskaber om Naturen, vort Kald og Stand, Selvkundskab, Menneskekundskab – men frem for alt Kundskab om Gud og hans Villie.

- b) Villien skal bøies til det gode – hvorledes det skeer og hvilke Hindringer der ere.
- c) Den moralske Følelse skal vækkes og skjærpes.

Hvilke Forpligtelsesgrunde vi have til Omsorg for Sjelen:

1. Guds Kjærlighed til os.
2. Kjærlighed til os selv
3. Kjærlighed til Næsten.

Som Hjælpemiddel – Tanken om Døden.«

Denne disposition kunne have været brugt af Claussen på Blaagaard Seminarium i 1790'erne. Forhandlingsprotokollen fra 1837 giver et vægtigt bevis på den kraft, som Balles Lærebog endnu besad næsten 50 år efter sin udgivelse. Samtidig giver den bevis på katekisationsformens kraft og sejlivethed og endelig på den mangeårige indflydelse, som seminariets undervisning havde på de dimitterede.

Seminariet var i 1790'erne i sin religionsundervisning i fuld overensstemmelse med den rationalistiske holdning, der prægede dansk gejstlighed ved denne tid. Det viser den stærke tilknytning, som seminariet havde til konfessionarius Chr. Bastholm, der var kendt som ærkerationalist.

Bastholms bøger i religionshistorie og filosofi blev betragtet som nogle af læreruddannelsens hovedbøger. I *Filosofi for Ulærde* ville han f.eks. vise, at naturen selv i lige så høj grad som åbenbaringen kunne vise Guds almagt for mennesket. Hans opfattelse af præstens og lærerens folkeoplysende opgaver i lokalbefolkningen som formidlere af bl.a. landbrugsteknisk og veterinærmæssig viden var kendt af alle i samtiden og må have udgjort et vigtigt element i seminaristernes selvforståelse.

Bibelhistorie

Betød Lærebogen en mere rationalistisk religionsundervisning, hvor alle Pontoppidans spørgsmål var forsvundet og erstattet af dogmatiske oplysninger og lærerens egne kateketiske spørgsmål til teksten, så betød bibelhistorien en anden form for fornyelse af religionsundervisningen. Siden 1727 havde det været muligt at indføre bibelhistorie i danske almueskoler i form af en dansk oversættelse af Johann Hübners *To gange to og halvtredsindstyve Historier af det gamle og det ny Testamente*. Det er dog uvist, i hvor høj grad lærerne har gjort brug af den.

I seminariets bibelhistorieundervisning benyttede man sognepræst H.I. Birchs

Seminariet var i 1790'erne i sin religionsundervisning i fuld overensstemmelse med den rationalistiske holdning, der prægede dansk gejstlighed ved denne tid. Det viser den stærke tilknytning, som seminariet havde til kgl. konfessionarius Chr. Bastholm. Bastholms bøger i religionshistorie og filosofi blev betragtet som nogle af læreruddannelsens vigtige hovedbøger. I Filosofi for Ulærde skriver Bastholm, at naturen i lige så høj grad som åbenbaringen viste Guds almagt for mennesket. Han mente, at præst og lærere havde en vigtig folkeoplysende funktion i lokalsamfundet bl.a. som formidler af landbrugsteknik og veterinærnæræssig viden. Det kgl. Bibliotek.

Bibelske Historie i et kort Udtog for Børn især paa Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang. Bogen, der var på 120 sider, var udkommet i 1788. Det 19. forøgede oplag kom i 1835.

Det sprog, som mødte seminaristerne i Birchs bog, var holdt i en bevidst enkel stil. Beretningen om Herrens besøg hos Abraham lyder således:

»Abraham havde i mange Aar ingen Børn med Sara. En Middag sad Abraham ved Indgangen af sin Telt og saae tre Reisende. Han stod op, gik hen til dem og

bad, at de ville sætte sig hos ham og nyde nogen Spise. De to var Engle, og den eene Guds Søn i menneskelig Skikkelse. Abraham bespiste dem paa det bedste. Herren lovede Abraham og Sara en Søn i deres høje Alderdom. Da Sara ikke vilde troe dette, sagde han: Skulde noget være umueligt for Gud? Om et Aar vil jeg komme igien, og da skal Sara have en Søn. Da troede Sara Herrens Ord.«

Fortællingen blev fulgt af en tidstypisk morale: »Vær tienstagtig og gavmild, saa faaer du Løn af Gud og Mennesker«. Birch er tydeligt præget af Johann Hübner.⁵³

Ligesom Hübner har Birch små moralske lærdomme placeret i parentes efter hver bibelhistorie eller midt i en historie – men han har ikke som Hübner spørgsmål til teksten. Som sin forgænger slutter han hver historie med et lille rimet vers f.eks. om Sodomas ødelæggelse: »O lad os skielve for Guds store Vredes Domme – Og vende os til Gud før disse til os komme«. Han har formentlig været enig med Hübner om, at indlæring kunne fremmes hos små børn, hvis de fik lov til at lære stoffet i rimede korte vers. Man kan i Birchs lille bog mærke, at man befinder sig i rationalismens bondevenlige tidsalder, selvom det ikke er helt tydeligt. Flere eksempler minder om eksemplerne i J.F. Feddersens *Exempler paa Viisdom og Dyd af Historien, tilligemed Erindringer for Børn*, der var blevet oversat i 1779 og brugt som en fornyelse af religions- og læseundervisningen inden for fremskridtsvenlige skolevæsenere.

På seminariet blev også brugt Heinrich Philipp Conrad Henke: *Valg af Bibeliske Fortællinger for den første Ungdom*. Seminariet havde 15 eksemplarer af bogen. Det fremgår ikke hvilken udgave, der blev benyttet. I Danmarks Pædagogiske Bibliotek findes det tredje forbedrede oplag fra 1796. Det er lagt til grund for følgende analyse.

Henkes bibelhistorie skiller sig radikalt ud fra de to tidligere. Den fortæller ikke fra bibelen i kronologisk orden, men inddeler bogen i tre hovedafsnit, der begynder med bibelske »Lærefortællinger«. Afsnittet slutter med en gennemgang af enkelte korte lignelser og tankesprog fra det almindelige liv, f.eks: »Naar en Blind leder en Blind, saa falde de begge i Graven. Og naar to have en Træsplint i Øiet, saa maa enhver først søge, at drage sin ud, førend han legger Haanden paa, for at hielpe den anden. Hvo endnu selv tænker feilagtigt, maae ikke ville forbedre andre« eller: »Et lille Stykke Surdei giennemtrænger og syrer en stor Baggning; først virker det nær omkring sig, derpaa lidt efter lidt altid videre, indtil hele Massen er oprørt og sat i Giæring. Gode Lærdomme have en stille umærkelig forbedrende og oplivende Kraft i Menneskenes Hierter. Men ligesaa ere og onde Grundsætninger og onde Exempler den langsomme Fordærvelse hos talrige Hobe af Mennesker.«⁵⁴ Derefter følger historiske fortællinger om Jesu historie og til sidst fortællinger fra den ældre bibelske historie. Gennem de letfattede lig-

nelser og afrundende moralske råd har forfatteren udvalgt de dele af bibelen, som han mener har den største og mest værdifulde pædagogiske virkning.

Målgruppen er klart angivet i bogens første fortælling om en af Jesu lignelser. Dens titel er »Udsæden« og begynder: »En Landmand gik ud paa Marken, for at besaae sin Ager«. Herefter fortælles, hvordan bonden spildte en del korn ud på vejen, så det blev fortæret af fugle eller trådt ned af forbigående. Korn blev også spildt ud på stenet grund eller i jord fyldt med torne og ukrudt. »Kun den Sæd, som faldt i reen Jord og i en veldyrket Grund, kom rigeligt op, og mangfoldiggjorde sig tredive,- tredsindstyve-, hundredefold.« Fortællingen om kornets muligheder for at spire bruges derefter direkte til en moralsk sammenligning: »Ligesaa forskellige ere Virkningerne af gode Lærdomme iblandt Menneskene. Der gives flygtige Gemytter, som adspredte sig i lutter fremmede Tanker, og aldrig kunne være agtsomme. Andre ere endnu ikke noksom forberedte, for at lære med Nytte; de fatte vel, men de beholde ikke; de ere let at røre, men og ligesaa snart igien at omstemme; de fatte vel gode Forsetter, men lade dem ligesaa snart igien fare. Endnu værre er det, naar allerede alleslags Vanarter og onde Tilbøjeligheder have fastsat og indrodet sig i Siælen, som forhindre hvert got Indtryk af Sandheden. Kun med velartede og ufordærvede Hierter er noget at udrette; i dem lykkes Underviisningen, og bringer rige Frugter.« Hermed var fortællingen endt i den læreropgave, som stod centralt set ud fra et kirkeligt synspunkt – at påvirke befolkningen i en religiøs og moralsk retning, så vejen blev banet for præstens videre opdragelse gennem konfirmationsforberedelsen.

Læseundervisning

I faget dansk benyttede seminariet i 1790'erne bl.a. Rochows *børneven*. Med »Der Kinderfreund«, som bogen hed i den tyske originaludgave fra 1774, var læsebogen trådt ind i den danske skoleverden. Forfatteren var den tidligere nævnte tyske godsejer Fr.E. von Rochow på godset Reckahn i Brandenburg. Læsebogen var et pædagogisk pionerarbejde af de sjældne, og den blev et mønster for andre lærebogsforfattere både i Tyskland og i Danmark. Det er derfor helt naturligt, at den blev en af seminariets grundbøger. Da hovedlinjerne i Rochows læsebog blev grundlæggende for danske læsebøger i mange år, skal de gengives her.

Udgangspunktet for Rochow var hentet fra naturretens lighedstanke: det vil sige, at hovedmålet for al opdragelse må være den samme for en fyrste som for en daglejer. Det var dog bønderbørn og ikke fyrster, der var Rochows målgruppe. Målet var at skabe moralsk gode og efter deres stand brugbare mennesker. Derfor var læsebogen kun en enkelt del af hans skolesyn. Hans standsopfattelse var gan-

ske klar. Hensigten var ikke at bringe landalmuen ud af dens egen stand, men at hæve bøndernes moral og kvalificere dem inden for og for den stand, de tilhørte. Herved ville samfundet få retskafne mennesker, flittige familiefædre og mødre, ærlige arbejdere, tro tjenestefolk, dygtige soldater etc. Dette mål skulle nås ved hjælp af skolens læreplan. Den skulle indrettes efter fire hovedpunkter: 1) forstandsøvelser, 2) sproglig træning, 3) sagkundskab og 4) moralsk dannelse.

Læsebogen blev derfor både en læse- og en lærebog. Det vil sige, at i enkelte dele henvendte den sig direkte til læreren for at forberede denne på sin undervisningsopgave. Læsebogen blev således bygget op på en moralsk undervisning, der skulle anskueliggøres gennem eksempler og mundtlig fortælling. På dette punkt var der ikke forskel på Rochows børneven og f.eks. Feddersens »Sædelære«. Rochows hensigt var, at læsebogen gennem dette stof skulle forberede religionsundervisningen for de ældre børn. Desuden skulle den være et middel til at udrydde fordomme hos almuebefolkningen.

En pædagogisk landvinding blev hans idé om, at læsebogen skulle lægges til grund for en sproglig træning af eleverne og til en træning i logisk tænkning.⁵⁵ I denne opfattelse stod Rochow i gæld til Chr. Wolff og dennes sprogligt bevidste opdragelse af læserne. Forstandsøvelser, som dem vi møder hos Rochow, vandt indpas i dansk pædagogisk litteratur og i en del skoler, efter at de unge seminarister blev trænet i metoden på de nyoprettede seminarier. I Plums »Haandbog for Lærere og Opsynsmænd« fra 1802, som blev brugt i seminarienuddannelsen i begyndelsen af 1800-tallet, findes en indgående beskrivelse af kateketiske samtaler med børn om forskellige emner. Det er begrebsdannelse, det drejer sig om. Sætningen »Rosen er en skøn Blomst« bliver på den måde belyst på ikke mindre end 7 sider.⁵⁶

Rochow stillede modersmålet i spidsen for alle dannelsesmidler, og dermed blev hans læsebog grundlaget for både religiøs, moralsk, naturhistorisk, geografisk og historisk undervisning. Sporene af denne tænkning finder vi i 1800-tallets omfattende encyklopædiske læsebøger. Først i slutningen af 1830'erne skete der igen en nytænkning på danskområdet, da Peter Hjort indførte skønlitterære tekster og molbohistorier i læsebogen (også denne gang efter tysk forbillede).

I den bog, der henvender sig til lærerne, begynder Rochow med begrebsdannelse og gennemgår begreber som: opmærksomhed, videbegær, sandhed, sikkerhed, årsag og virkning, sandsynlighed og fejltagelse, tro og vantro etc. Derefter går han over til afsnit om f. eks. lovkundskab, om god opførsel, samt omtaler nyttige kundskaber som skrivning og regning, naturhistoriske emner, sundhedsforskrifter og til sidst agerdyrkning.

I Børnevennen er teksterne langt kortere og langt enklere sprogligt opbygget. I anden del af Børnevennen, der udkom 1779, var stoffet udvidet betydeligt, idet den henvendte sig til 2. klasse. Overskrifterne kendes igen fra alle de moralske

Med Rochows børneven eller »Der Kinderfreund«, som den hed i den tyske originaludgave fra 1774, trådte læsebogen ind i den danske skoleverden. Læsebogen var et pionerarbejde af de sjældne, og den blev et mønster for andre lærebogsforfattere både i Tyskland og i Danmark. Rochows læsebog blev inddelt efter fire hovedprincipper: forstandsøvelse, sproglig træning, sagskundskab og moralsk dannelse. Den blev derfor både en læse- og lærebog, som i enkelte dele henvendte sig direkte til læreren for at forberede denne på sin undervisningsopgave. Igennem mere end to årtier optrådte Rochows børneven i seminariets eksamenspensum. Det kgl. Bibliotek.

læsebøger, som fra denne tid oversvømmede det danske skolebogsmarked – det oprigtige barn; den fattige pige; den lille løgnerske; den fornuftige moder; den taknemmelige søn; den frygtsomme. Men bogen har også afsnit om sproglige begreber som årsag og virkning. Desuden forekommer små historier om den flittige og den dovne daglejer, der formaner til flid og arbejdsomhed; om den umådeholdne dreng, der naturligtvis endte sine dage ved at gå i hundene etc.

Alle små historier i den første Kinderfreund ender med et ordsprog eller et citat fra Ordsprogenes Bog eller Sirak. Historien om den umådeholdne dreng ender med ordsproget: »Fattigdom er dovenskabens ledsager«. Historien om den lille løgnerske får to ordsprog med på vejen: »En ung løgner, en gammel tyv«, og med henvisning til salme 5, 7 og Sirak 20, 26-28: »Gud lader det ikke gaa Løgneren vel og har afsky over for falske Mennesker«. Bibelciterterne gentager me-

ningen i andre vendinger. Sirak mener, at det særlig er i de ulærdes mund, at løggen bor.

Som hos Rochow skulle læseøvelserne give øvelse i deklamation og bringe sproglig træning i forstandsøvelserne. I overensstemmelse med denne tankegang blev Rochows læsebog også benyttet af seminariets skrivelærere, Frederik Høegh Guldberg. Han fortalte historier herfra, som seminaristerne derefter skulle genfortælle skriftligt.⁵⁷

I sin opbygning af læsebøgerne indførte Fr.E.von Rochow et nyt princip, det koncentriske princip. Han greb tilbage til emner og temaer, som han tidligere havde behandlet, og behandlede dem hver gang på et højere niveau.

Historieundervisning

Selv om historie og geografi stod på skemaet fra 1791, blev der først undervist i fagene efter 1797, da seminariet fik en ny lærer, Eiler Christoffer Kaasbøll Munthe. Alligevel er det værd at notere, at både en historiebog og en geografibog var blandt seminaristernes syv håndbøger allerede før 1797. Ved de tyske seminarier blev de to fag ofte lært gennem avislæsning. Det har muligvis været praktiseret også på Blaagaard i de første år. Seminariet holdt flere aviser både tyske og danske. På skemaet kan man se, at historie og geografi delte de samme undervisningstimer. Det er vanskeligt at afgøre, om der har været tale om ansatser til fagintegration. Skemaet har i hvert tilfælde givet mulighed for en fagovergribende undervisning.⁵⁸

Gallettis historiebog

Seminariets inventarfortegnelse afslører en interessant nyhed vedrørende historieundervisningen – en historiebog, som er totalt ukendt af historieforskningen. Inventarfortegnelsen viser, at seminariets første historiebog var en oversættelse af en tysk historiebog i verdenshistorie – eller som det hedder *Menneskeslægstens Historie*, skrevet af professor J.G.A. Galletti fra Gotha universitetet. Bogen, hvis tyske titel lød: *Elementarbuch für den ersten Schulunterricht in der Geschichtskunde*, udkom i 1795. Den danske udgave hed: *Lærebog i Historien for de første Begyndere* og udkom første gang i 1797. Udgiveren, professor og »meddirektør ved den kgl. skueplads« M. Jørgen Kierulf gav den et tillæg i form af *Et kort Udtog af Fædrelandets Historie*, formentlig på baggrund af Suhms Danmarkshistorie. I *Dansk identitetshistorie*, hvor Ole Feldbæk omtaler periodens skolebøger i historie, inddrager han ikke seminariets lærebøger, og peger på, at centraladministrationen i 1805 ligefrem advarede mod at undervise i fag som histo-

rie, geografi og naturlære, før »passende Lærebøger i ethvert Fag ere udkomne og autoriserede«. ⁵⁹ Feldbæk mener derfor, at en dansk historiebog i fædrelandets historie for almuen først udkom i 1818. Indtil da undervistes i mange almueskoler efter skolebøger for latinskolen. Med Gallettis lille bog i hånden er det imidlertid klart, at både seminarier og enkelte almueskoler allerede fra slutningen af 1790'erne havde en lille lettilgængelig historiebog til brug for de første begyndere, en bog som ligefrem var blandt seminaristernes syv håndbøger. I forordet skriver Kierulf, at »adskillige Skolelærere have ved Erfaring bestyrket« udgiverens opfattelse af bogens brugbarhed. Bogen kom i flere udgaver. Den 4. udgave fra 1803 er lagt til grund for følgende analyse. ⁶⁰

Bogen er inddelt i to afsnit: Gallettis omtale af menneskehedens historie på 40 sider og Kierulfs omtale af Danmarkshistorien på 30 sider.

Det er interessant at notere, at Gallettis første kapitel om menneskeslægtens historie bygger på Det Gamle Testaments fortællinger og derfor må betragtes som en art bibelhistorie. Af denne grund er der overensstemmelse mellem Gallettis historiebog og Henckes bibelhistorie med hensyn til jordens alder, og vi kan rolig regne med, at seminaristerne i en hel del år i 1800-tallets begyndelse havde et fast tidspunkt for verdens skabelse. Ca. 6000 år før Kristus, skrev Galletti, fandt den ændring af jordkloden rum, som gav den »næsten kuglerunde Klump Mineralier« sin nærværende skikkelse.

Derfor er det også naturligt for Galletti at henvise til, at alle de mennesker, der siden var blevet fordelt over hele jorden, nedstammede fra to mennesker – Adam og Eva. Omtalen af vore forforældre havde karakteristiske træk af »oplysningsromantik« og rationalisme: Galletti skriver: »Adam og Eva, vore første Forældre, boede i en mild og delig Egn, hvor Træerne næsten hele Aaret igjennem tilbøde dem Frugter. De boede i Paradis. Deres simple, ukunstlede Levemaade gjorde, at de bleve meget gamle«. Fortællingen ånder både lidt Robinson Crusoe, Rousseau og tidens afstandtagen fra at lade sig friste til overdådighed.

Naturen var både fundament for og ramme om menneskeslægtens udviklingsmuligheder. Helt i overensstemmelse med naturretten fastholder forfatteren her efter, hvordan arten udviklede sine evner til at overleve og efterhånden indrette naturen efter sit behov, samt indrette sig i menneskelige selskaber med familien som fundament med faste regler for magt og social orden. *Demokrati* var styreform. Her deltog hvert familieoverhoved i styringen af fælles anliggender. *Aristokrati* udviklede sig, da nogen af dem udstødte andre fra styringen, og endelig opstod *diktatur*, da nogen ved list, magt eller folkets frivillige valg under særlige omstændigheder bragte det så vidt, at alle andre måtte adlyde diktatoren.

Under rubrikken det fjerde tidsrum behandlede forfatteren tiden mellem Augustus til Klodvig år 500. Nøgternt begynder afsnittet: »Under Augustus Regiering fødtes Jesus Christus, Stifteren af den christelige Religion«. Han fortsætter:

»De fleste Folk vare endnu paa den Tid hengivne til Afguderie. Jøderne derimod dyrkede kuns een eneste Gud. Hos dem blev Jesus født, der ved sit exemplariske Liv, sine fortræffelige Lærdomme og Grundsætninger beviste, at han var en Mand, som Forsynet i Særdeleshed havde bestemt til Menneskenes Lærer.« (s.15) Bogen standsede ved denne omtale, med en kort tilføjelse om Jesu disciple, som nedskrev hændelser og lærdomme, der blev til Det Ny Testamente. Bogens ærinde var ikke bibelhistoriens, og derfor bliver det de romerske kejsere, der fører historien videre, efterfulgt af de frankiske konger, senere også af normanner. Reformationen og religionsstridighedernes konsekvenser får en ret fyldig omtale. 1700-tallet omtales på følgende måde: »I nyere Tider, og især i vort Aarhundrede, har Jalousie imellem Østerrig og Frankrig forarsaget mange Krige«. Ikke så mærkeligt for en tysk forfatter, følger han opmærksomt udviklingen i Frankrig frem til den franske revolution og må konstatere, at Frankrig efter revolutionen har haft held i sin krigførelse med andre europæiske lande bl.a. Tyskland, og denne udvikling har ført til nye forfatninger mange steder på kontinentet. Bogen standser brat midt i forløbet, og læseren kunne selv føre tråden videre alt efter året for læsningen. Galletti kunne i 1797 hverken se afslutningen på den franske revolution eller af Napoleonskrigene – ja han nævner ikke gang Napoleons navn.

I bogens andet afsnit fører Kierulf/Suhm læseren tilbage til Danmarks-Norges historie under Gorm den Gamle og Harald Haarfager. Tiden er præciseret til år 883 efter Kristi fødsel. Det er interessant at se, at forfatterne ikke omtaler vikingerne ved dette navn. De nøjes med at tale om de nordiske landes »ældste Indvaanere«, der var blevet tidligt kendte i historien ved deres udvandring og erobringer i sydlige lande. På grund af misfornøjelse med Gorms erobringer af danske småkongers stater fortælles det, at mange udvandrede og forøgede de sværme, som under navn af normanner i lang tid havde foruroliget det sydlige Europa. Det beskrives, hvor i Europa de utilfredse slog sig ned for at antage mere varige og fredelige sysler som handel, skibsfart og agerbrug. Fremstillingen er uhyre nøgtern og fjern fra en romantisering af vikingernes tapperhed og æresbegreber. Heller ikke vikingernes gudeverden er omtalt. Vi befinder os i 1797/1803 længe før, at skandinavisme, grundtvigianisme og vikingespil satte deres præg på skolens historieopfattelse af denne periode!

Geografiundervisning

I geografi undervistes efter Christian Sommerfeldts bog: *Geographie til Ungdommens Brug*, der udkom første gang 1776 og to år senere i en noget revideret udgave. Som forfatteren indledningsvis gør opmærksom på, så fortolkes begrebet geografi som en beskrivelse over jordkloden ud fra en egentlig eller en histo-

risk geografi, der beskriver jordklodens enkelte deles naturlige og borgerlige beskaffenhed på grundlag af matematiske, fysiske og statistiske begreber.

Bogen var en håndbog, der gav korte leksikalske oplysninger om alle stater i Europa og de øvrige verdensdele med oplysninger om deres geografiske placering, befolkningstal, folkeslag, religion, regeringsform, statsledere, kulturelle specialiteter, handel- og fabriksindustrier, landbrug, landskaber, floder, hovedstæder etc.

Sommerfeldts geografi må have givet anledning til ganske kraftig indtæring af navne, navne og atter navne. Den verden, som seminaristerne skulle stifte bekendtskab med, var heller ikke mindre kompliceret end i dag. Det tyske rige kan bruges som et anskuelseseksempel. Det tyske rige bestod af 10 »kredse«.

- 1) Den østrigske kreds, der i sig selv bestod af flere lande, der hørte under det »Østerrigske Huuses Herredømme«, nemlig »Bøhmen og Mæhren, de ungariske Lande, Deele af Italien og Nederlandene.« De fire områder bestod hver især af indtil flere hertugdømmer, hver med sin beskrivelse i bogen. De øvrige 9 tyske kredse var:
- 2) »Den Burgundiske Kreds« med 7 hertugdømmer og grevskaber,
- 3) »Den Churrhinske Kreds« med 6 lande, bispedømmer og fyrstendømmer,
- 4) »Den Frankiske Kreds« med 10 grevskaber, herskaber, stifter og fyrstendømmer,
- 5) »Den Bayerske Kreds« med 9 hertugdømmer, bispedømmer eller grevskaber,
- 6) »Den Schwabiske Kreds« med 14 forskellige grevskaber, fyrstendømmer, stifter, markgrevskaber etc.,
- 7) »Den Overrhinske Kreds« med ikke mindre end 15 forskellige stifter, fyrstendømmer og grevskaber,
- 8) »Den Westphalske eller Nederrhinsk-Westphalske Kreds« med 15 hertugdømmer, stifter og fyrstendømmer,
- 9) »Den Obersachsiske Kreds« med 11 fyrstendømmer og grevskaber, og endelig
- 10) »Den Nedersachsiske Kreds« med 9 lande, fyrstendømmer og bispedømmer samt en del rigsstæder.

Uden for det tyske rige lå kongeriget Preussen med Øst- og Vestpreussen.

Skulle seminaristerne således lære blot det tyske riges geografi til bunds, måtte de følgelig indlære flere hundrede navne.

For en nutidig betragtning giver Sommerfeldts geografi et fascinerende billede af et Europa før nationalstatens og den »europæiske nødvendigheds« fremkomst. Interessant ud fra en dansk – og sikkert også norsk – betragtning er det, at både Island, Færøerne og Grønland er placeret som dele af »Kongeriget Norge«. For-

fatteren tager forbehold for det russiske riges nye indretning,« som, saavidt jeg veed, ikke endnu er gandske fuldført«. Desuden mener han, at den nordamerikanske krig formentlig vil »gøre et lidet Tillæg til dette Oplæg fornødent«. Det kan man roligt sige, at den gjorde.

Sang og musik

Der udviklede sig fra de første år en ganske omfattende musisk virksomhed på seminariet.⁶¹ H.O.C. Zinck, som virkede som syngemester ved Det kgl. Teater, blev »Kongelig Musiklærer« ved seminariet, og han afløstes først i 1811 af den 22-årige Rasmus Andersen, som var blevet dimitteret fra seminariet i 1809. De få kilder, som findes om seminariets sang- og musikundervisning tyder på, at Zinck lagde et højt ambitionsniveau for undervisningen – måske for højt. Efter seminarie-reglementet af 1791 fremgår det, at den fjerde eftermiddagstime mandag, tirsdag, torsdag og fredag skulle bruges til at øve seminaristerne i kirkesang, og om onsdagen og lørdagen skulle den bruges til undervisning i korkendskab samt efterhånden til instrumentalmusik. Seminaristerne skulle øves i at synge enhver koral efter noder, de almindeligst forekommende udenad. De skulle også kunne spille dem med diskant og bas og tilmed få nogen færdighed i selv at skrive små musikstykker. Zincks eftermæle er, at han tilførte for meget musikteori til de grove bønderkarle, der uddannede sig til lærere,⁶² men Johs. Mulvad, som har undersøgt arkivsagerne om sang- og musikundervisningen, tager Zinck i forsvar og mener, at seminariet ved hjælp af lærere, der havde titler som kgl. Hoforganist, kgl. Kapelmusikus, kgl. Kapelmester, fik en musisk dannelse, som de ellers aldrig ville have fået i de miljøer, de kom fra. Hvor grundig undervisningen har været, kan man have sine tvivl om, siden R.C. Mortensen i Jonstrupbogen 1935 berettede om skandalen ved biskop Balles begravelse i 1816. Seminariekoret fra Jonstrup, hvortil Blaagaard Seminarium var flyttet, efter at Københavns bombardement i 1807 havde ødelagt seminariebygningerne, sang ved den lejlighed så falsk, at biskop Fr. Münter måtte afbryde koret midt i sangen. Det var en kendt sag, at ikke alle seminarister havde sangstemme og kunne forestå sangen i kirken, når de kom ud i embede, men her var det tale om seminariets gode sangstemmer, så situationen må have været yderst pinlig for seminariet. Men sang var ikke det eneste, seminaristerne lærte. Rasmus Andersen, som da var musiklærer, havde fortsat linjen fra Zinck og udviklet en hel orkesterbesætning på seminariet med bl.a. tre violer, violoncello, to fløjter og en fagot. De fleste instrumenter var ikke seminariets ejendom, men lånt fra f.eks. Det kgl. kapel. Fløjten var et meget dyrket amatørinstrument, og man kan regne med, at de fleste seminarister fik lært at spille på fløjte, inden de forlod seminariet. Specielt skulle de, som ikke kunne

syngende, have lært at spille på et instrument, så de på den måde kunne klare skolens sangundervisning.

Havedyrkning

De mange lærebøger kan give indtrykket af en temmelig teoretisk undervisning på Blaagaard. Man må spørge sig, i hvor høj grad undervisningen tog hensyn til det praktiske liv, som læreren skulle leve i landbosamfundet, hvor han skulle være i stand til at dyrke sin skolejord og sin have og passe sine kreaturer. Landbrug blev ikke taget med i fagrækken. Lærerne gjorde gældende, at seminaristerne ikke skulle sprede sig over for mange fag, og mente, at det var indbildning, at skolelæreren skulle være et mønster for bøndernes landbrug. »I sund Menneskeforstand, i Borgerskab og sand Religiositet burde han være det. Det er Maalet«. ⁶³ Havedyrkning var derimod en sag for lærere! Selv om faget ikke havde fået plads på skemaet før efter kl. 16, så spillede havedyrkningen en ikke ringe rolle på seminariet. I en af de omtalte skriveøvelser, hvor seminaristen fortæller om Blaagaards placering og udseende, kan vi se, hvor stort et areal der var udlagt til havedyrkning. Vi følger derfor atter J.Hansens beretning:

»Haven ligger syden for Gaarden«, skrev J. Hansen, »og strækker sig fra Hovedbygningen i en Længde af omtrent 150 Alen, ind til den omtalte Sø [Peblinge-søen], og dens Brede er 50 Alen... Haven er deelt imellem Seminaristerne og vores Spisemester, han har den største Deel, som ligger ned til Søen og bruges for endeel til Græsning. Det vi har, er deelt i 42 ligestore firekantede Qvarterer; hvoraf enhver Seminarist har sit at dyrke; Frugterne deraf nyder han selv. Da Seminaristerne for nærværende Tid er kun 32 saa have nogle af dem flere Qvarterer. Ethvert er indhegnet med Hækker af Ribstræer og Stikkelsbærbuske. Til Stiftelsen hører endnu mindre Haver, sydvest for den vestlige Allee og vesten for disse er andet med Stakitværke indhegnet Stykke Jord, hvor Seminaristerne have en Træskole og en Plads til at spille Bold paa. Neden for denne er endnu to haver, som er tillagt Lærerne her paa Stiftelsen.« ⁶⁴

Også inventarfortegnelse og regnskaber taler sit tydelige sprog om seminariehavernes intense dyrkning i sommerperioden. Omkring år 1800 indkøbte seminariet 36 forskellige frøsorter til en værdi af 5 rd. Inventarfortegnelsen fortæller, hvilke typer af grønsager man var interesseret i. Det største indkøb gjaldt gulerødder, krybbønner, perlebønner, rødbeder og kørvel. Dernæst kom agurk, snitkål, savoykål, kålrabi under jorden og kålrabi over jorden, hvide spanske løg, porre og ærter. De mindste mængder bestod af spinat, timian, merian, stangbønner og engelske hvide kål.

Vi vil senere se, hvilken vægt der bliver lagt på have dyrkning, når de små præstegårdsseminarer oprettes i begyndelsen af 1800-tallet.

Inventarfortegnelsen viser dog, at også Blaagaard satsede stærkt på at gøre lærerne til havebrugskonsulenter i lokalsamfundet. Til forskel fra de senere præstegårdsseminarer holdt Blaagaard sig fra praktisk landbrug. Det betød ikke, at seminariet ikke beskæftigede sig med landbrug teoretisk i undervisningen eller med lærerens rolle i landbosamfundet. Af seminaristernes stile fremgår det klart, at de efter endt uddannelse mente at skulle optræde som mønster for bøndernes landbrug. I 1801 besvarede f.eks. seminarist H. Jespersen følgende skriveopgave: »Hvorvidt og hvorledes kan en Landalmuelærer gavne a) sin Byes Forældre og b) sin Byes Børn, eller sine Lærlinge ved sit gode Eksempel?⁶⁵

Jespersen skrev, at den landalmuelærer, som ville stifte sand og varig nytte i sin kreds, selv måtte vise vej med sin handlemåde. Han foreslog derfor, at læreren plantede levende gærder om sin marklod og sin have. Den gode læ for vinden, han derved ville få, ville forbygge bønderne. »En Indhegning som denne, der ikke ligner Bøndernes som kun freder da naar intet Uveir lader sig høre, vil snart sees om alle Byens Marker, og da har Landalmuelæreren som Aarsag hertil sanderligen virket meget got.« Også ved at give jorden passende gødning til rette tid og ved at vise, hvordan man kunne pløje gødningen ned i jorden, så den ikke fordamper, mente Jespersen, at læreren kunne være et godt eksempel for bønderne, specielt hvis han pløjede med en let plov, som krævede mindre trækraft end bøndernes gamle tunge plove. Han var ikke i tvivl om, at bonden også ville følge lærerens eksempel på dette område. Også ved at behandle hornkvæget godt kunne læreren blive et godt eksempel. Jespersen, som åbenbart var vel orienteret i den nyeste landbrugslitteratur, udviklede nu, hvordan læreren kunne gøre indtryk på bønderne ved at staldfodre kreaturerne med f.eks. kålrabi i stedet for at sende dem på græs – altså moderne stalddrift! Ved at give dyrene frisk luft i staldene og lade være med at stoppe til ethvert hul i vægge og lofter, som bønderne plejede at gøre, ville han få sunde dyr, der kunne give langt mere mælk end bøndernes køer. Det ville ikke vare længe, mente Jespersen, før bønderne ville tage efter lærerens behandlingsmåde.

Efter yderligere en række eksempler på, hvordan læreren kunne være sine elever et godt eksempel ved renlighed, ordentlighed, sædelighed etc., var Jespersen blevet helt høj på lærerens vegne. Han sluttede patetisk: »skeer dette, da vil den glade Tanke Livet igjennem følge Læreren, at Staten for en stor Deel have ham at takke for at den i hans Lærlinge se Mennesker, se Borgere, der have Lyst, Mod og Kraft til at opfylde deres Pligter. O! qvægende Tanke!« Seminarieundervisningen indgav således de studerende en klar opfattelse af, at de ikke bare skulle være lokalbefolkningens åndelige, men sandelig også deres faglige opdragere.

Hasses Nød- og Hjælpebog

En lærebog, som hørte nøje sammen med seminariernes øvelse i at være lokalsamfundet en god hjælper i mange af livets tilskikkelser, var Laurits Hasses »Nød- og Hjælpe-Bog for Bondestanden.« Bogen var indkøbt i ikke mindre end 198 eksemplarer. De mange eksemplarer af bogen viser dens betydning i undervisningen. Det var Den Store Skolekommission, som havde taget initiativ til at få den oprindelige tyske bog oversat til dansk og udbredt både på landet og blandt almuen i købstæderne. Derfor blev den også brugt af biskop Balle som præmiebog til dygtige lærere ved hans visitatser. Den kom i flere omarbejdede oplæg.

Nød- og Hjælpebogen behandler en række spørgsmål, som var generelle for land og by – som f.eks. hvordan man brygger godt øl, hvor vigtig en god drik øl er i husholdningen, hvordan man kan lave most af frugt så god, at den kan drikkes i stedet for vin. Den handler også om eddike og dens store nytte, om olie til at brænde og spise, om hvad der er at iagttage ved kød, om giftige haveurter, om brændevinens nytte og skade etc. Bogen indholder også en »Ildebrands-Katekismus« for unge og gamle med mange forebyggende råd og råd om slukning af ildebrand. Spørgsmålet var midt i 1790'erne blevet uhyggeligt aktuelt i København efter storbranden, og i landsbyerne og på de udstykkede jorde var frygten for ildebrand evig aktuel.

Afsnit om f.eks. ægteskabssager og børneopdragelse blev fortalt på baggrund af eksempler over navngivne personer. Nød- og Hjælpebogen var som så mange andre en bog om god moral. Bogen er ikke som Staals Visdomsbog henvendt direkte til læseren, men indhold og form minder meget om Staals. Ligesom i denne fortælles mange historier. Hasse henviser til, at Jesus selv fortalte historier for sine tilhørere. Nød- og Hjælpebogen er dog langt mere omfattende og går langt mere konkret ind i den enkelte husholdnings vaner, end Staal gør. I bogen kunne seminaristerne læse om det nyttige ved arbejde, det farlige ved lediggang og om vægten af en god opdragelse.

Også Hasses Nød- og Hjælpebog fik stor udbredelse i befolkningen og har været en læst og skattet bog igennem flere årtier. Gennem den fik de vordende lærere et uvurderligt hjælpemiddel i hånden til alskens praktiske problemløsninger. I tilgift fik de indpodet den samme moralske holdning, som tidens – og seminariets – øvrige morallitteratur lagde op til.

Seminariets opfattelse af lærernes funktion

Den religiøse grundholdning og tidens pligt- og dydslære satte altså sit stærke præg på undervisningen og blev inddraget i så at sige samtlige fag. Det kom til at

præge seminaristernes vurdering af deres funktion som lærere. Som afslutning på dette kapitel kan man derfor se følgende stileøvelse, der skulle besvare spørgsmålet: »hvorfor er det nødvendigt at anvende Ungdomsaarene godt?« Omkring 1810 besvarede en seminarist spørgsmålet på følgende illustrative måde:

»Er dette Liv en Opdragelse-Skole for Evigheden, er det Skaberens hensigt, at vi ved at danne os til gode og nyttige Borgere her, skal gjøre os skikkede til at faae Borgerret hisset, da maae det være Skaberens Villie at vi, fra vor første Indtrædelse i denne verden, skal begynde vor Udvikling og Dannelse, og da anvende vi vore Ungdomsaar godt, naar vi anvende den efter Skaberens Villie.«⁶⁶

I dette evighedsperspektiv ser seminaristen det idémæssige grundlag for læreruddannelsen. Det blev hans livsopgave blandt børnene i landbosamfundet. Livet var at opfatte som en opdragelsesskole. Pligtlæren om menneskets ansvar for sit forhold til Gud, sig selv og andre blev det etiske fundament, der skulle gennemsyre al undervisning. Nok skulle han også lære børnene at læse, skrive og regne og give dem en orientering om mange andre emner, men fundamentet var det vigtigste i et evighedsperspektiv.

Men som andre stileøvelser har vist, var livet i lokalsamfundet også et liv i praktisk gerning blandt børnenes forældre. Også her havde seminariet meget høje ambitioner på de vordende læreres vegne. Vi så, hvordan Jespersen opfattede sin funktion som landbosamfundets landbrugskonsulent.

Jespersens højtidelige opfattelse af eget værd som lærer var ikke noget, han havde fundet på selv. Opfattelsen havde han fået via undervisningen på seminariet. Dette ses klart af J.C.G. Claussens offentliggjorte tale ved seminariets 3-års dag den 14. marts 1794.⁶⁷ Efter en række eksempler på de vordende læreres arbejde blandt bondebefolkningen og dens børn, sagde han:

»Lader os nu betragte denne lykkelige Mand een Dag i hans Liv. Han vaagner om Morgen; takker Skaberen, at han endnu er til; tænker med inderlig Glæde paa sit forestaaende Arbeide; forbereder sig dertil, under Bøn om det Væsens Bistand, som hidtil har velsignet ham; og han nyder allerede derved en Forsmag paa de Glæder, han vil finde i Skolen. Han kommer i Skolestuen, og seer med Glæde de lærvillige Børn, hvis uskyldig blide Ansigter forsikre ham om, at de elske ham som deres Ven og Ledsager. Han seer Mennesker, som endnu ere tilbøielige til at lade sig lede, som endnu ikke hindres af trykkende Næringsssorger i at sysselsætte sig med det, de skulle lære; som endnu ikke ere nedsjunkne i Overtro, ikke forhædede i Vantro, ikke indtagne af yndede Meeninger. Han seer Mennesker, i hvis Siæle onde Vaner endnu ikke ere blevne saa herskende, og hos hvilke Vildfarelser og Fordomme endnu ikke ere blevne saa mange og saa mæg-

tige som hos hans ældre Medmennesker. Med hiertelig Glæde søger han nu at opfylde sine Pligter, og ethvert glimt af Oplysning, enhver Prøve paa Forbedring, enhver Fremgang i Færdigheder, han mærker hos sine Lærlinge, som Frugten af sit Arbejde, henrykker ham, og er for ham den herligste Løn – om Aftenen erindrer han sig med et fornøjet og taknemmeligt Hierte det Gode han har nydt og virket denne Dag. Han forestille sig, hvad følger saadan nyttig Virksomhed kan have for Tid og Evighed, og Glædestaarer ville ofte trille ned af hans Kinder«.

Ikke mærkeligt, at seminaristerne følte deres eget værd. Med den holdning, som Claussen her giver udtryk for, ville seminaristerne højst sandsynligt komme til at møde landbefolkningen med en uhensigtsmæssig nedladdenhed. Der ligger i citatet en afstandtagen fra landbefolkningens normer, som ikke varslede godt for samarbejdet mellem lærer og lokalbefolkning.

Hvem var de første seminarister?

Det havde stor betydning for læreruddannelsen, at der blev foretaget en kritisk udvælgelse af de unge, der søgte om optagelse på seminariet. Vi har ingen oplysning om, hvor stor en del der blev afvist hvert år. Vi ved, at seminariet begyndte i 1791 med 14 elever, og at det i løbet af året kom op på 22 elever. Efter tre år var seminariet fuldt belagt med ca. 40 elever. En beretning i 1798 viser, at seminariet indtil da havde undervist i alt 100 seminarister. Af de 100 havde 14 været nødt til at holde op, og to var døde under seminarietiden. Hvem var da de unge mænd, som søgte om optagelse på seminariet for at uddanne sig som lærere? Svaret vil sige noget om, hvor realistisk Claussens høje ambitionsniveau var. Set over et ved vi, at af de 238 dimitterede frem til 1798, så opnåede kun 16 eller lidt under 7% seminariets højeste karakter »udmærket duelig«. De fleste eller 38% opnåede næsthøjeste karakter: »meget duelig«, medens næsten lige så mange opnåede »duelig«. Ikke mindre end 18% gik ud i lærerjobbet med den laveste karakter »bekvem«.

Spørgsmålet om, hvem de unge mænd var, som nu tog chancen for at blive lærer, kan besvares relativt godt, fordi seminaristerne – formentlig som led i deres skrivetræning – skulle udforme en lille levnedberetning under studietiden. Ikke alle levnedberetninger er bevarede blandt seminariets arkivalier, som befinder sig i Landsarkivet, København, men mange nok til at give os et indtryk af rekrutteringen.

Levnedberetningerne giver billedet af en meget sammensat gruppe, der såvel rummer mænd på 25-30 år med bred erhvervs erfaring som enkelte 18-20-årige uden anden erfaring, end hvad arbejdet hjemme på gården har kunnet give. De

fleste af dem havde umiddelbart før optagelsen fungeret kortere eller længere tid som undervisere i private eller offentlige skoler.

Lad os begynde med en af de ældste, *Erich Nielsen Holm*, der kom fra København. Han var 33 år ved optagelsen i 1791. Indtil sit 15. år havde han boet hjemme hos sine forældre. Herefter havde han i fem år været i tjeneste hos en landinspektør, som han rejste sammen med på dennes forretninger i Jylland, Fyn og Lolland. Da han ikke kunne udholde denne »idelige Bevægelse«, tog han en tid tilbage til forældrene og søgte senere i »condition« som tjener hos legationsråd Merliz, hvor han blev i tre år. Lysten til at rejse vågnede nu på ny, og han søgte igen tjeneste hos en landinspektør. Med denne rejste han på ny rundt i Jylland i halvandet år. Da hans arbejdsgiver slog sig ned i Jylland, valgte Erich at tage tilbage til København og søge optagelse på seminariet. Ingenting i Erichs baggrund taler altså for en bane som underviser, men han har haft en arbejdsmæssig erfaring, som har givet bonus ved optagelsen. Erich blev dimitteret i 1794 og fik ansættelse først i Fredensborg, senere i Dageløkke i Asminderød.

Jens Johansen var 27 år ved optagelsen. Han har sikkert været en typisk repræsentant for det nye kuld af lærere. Han kom fra et bondemiljø under Lindenberg gods. Fra sit 11. år havde han været ude »at tjene bonden«. Efter konfirmation som 18-årig tjente han i fem år hos bønderne om sommeren og holdt privat skole om vinteren. Da han var 23 år, tog han plads som kusk og staldkarl hos inspektør Andkjær på godset og blev hos ham i tre år. I januar 1790 tog han til Fræer Skole under godset, hvor han lod sig undervise i tre kvart år af lærer Mortensen. Herefter var han moden til at overtage undervisningen i en skole i Store Brøndum under godset, og efter et år søgte han optagelse på seminariet, sikkert tilskyndet af grev Schimmelmänn. Han blev efter dimission i 1794 degn i Ellidshøj under Lindenberg.

Johan Pedersen var 30 år ved optagelsen i 1792. Han kom fra hertugdømmerne og havde en usædvanlig erhvervs erfaring. Han fortæller: »Min Fader var en Bonde, i hvis Stand jeg er odpraget indtil 15. Aar. Da kom jeg i Tjeneste hos hans Høyfyrstelige Durchleuchtighed Hertugen af Glücksburg som Garderobedreng. 2 Aar før ovenmeldte Herre døde, sendte han mig til Flensburg i Lære hos Stadsmusikanten, hvor jeg tjente 5 Aar som Dreng og 3 Aar som Svend. Siden tjente jeg 4 Aar i Sønderborg og $\frac{1}{2}$ Aar i Ball paa Slottet og i nogle Clubber.« Ved dimissionen i 1794 fik Johan Petersen kun betegnelsen »duelig«, men fik alligevel på grund af sine musiske talenter en fin stilling som skolelærer, kirkesanger og organist i Hørsholm. Han må have udfyldt denne stilling særdeles godt, fordi skoleprotokollen oplyser, at han blev udnævnt til Dannebrogsmænd i 1809.

Hans Christian Nielsen, der kom fra Fredericia, var 24 år ved optagelsen. Han

havde tilbragt sin barndom, som han udtrykte det, ved at gå i skole og have sit ophold hos sine forældre og hos en reformert præst. Som 16-årig rejste han til Århus og tog tjeneste hos en kongelig landmåler i Det Danske Livregiment og fulgte denne som assistent på opmåling og udskiftning i Salling herred. Da landmåleren fik ordre om at indfinde sig ved regimentet, tog Hans Christian tjeneste i Odense som tjener og skriver hos en premierløjtnant i Det Fynske Dragonregiment. Her blev han ikke længe, men indgik i stedet for aftale med nogle familier om at undervise deres børn privat. Efter næsten et års undervisning blev han eksamineret til at være skoleholder i Stiege og Hasige byer af provsten i Lunde. Her var han i tre år, hvorefter han blev optaget på seminariet og fik friplads, betalt af Fyns Stiftsøvrighed. Efter endt dimission, hvor han opnåede karakteren »meget duelig«, rejste Hans Christian tilbage til Stiege som lærer. Han blev senere lærer ved militærskolen i Odense, kom herfra til borgerskolen i Kerteminde og blev Dannebrogsmænd i 1813.

Heller ikke *Niels Børresen* fra Asminderød var helt ung, da han kom på seminariet i 1797. Han var da 28 år. Faderen var husmand, og Niels kom ud at tjene, da han var 12 år. Hos den første bonde var han i fire år, herefter tjente han hos to andre bønder to år hos hver. Som 20-årig kom han i tømmerlære. Han stod i lære i tre år og arbejdede som tømmer-svend i fem år, indtil han kom på seminariet. Anledningen til, at han uden nogen som helst undervisningsmæssig arbejdserfaring kunne komme ind på seminariet, skyldes myndighedernes bevidste søgen efter egnede bønderkarle til undervisning i Nordsjælland. Her var der foregået et gennemgribende skolereformarbejde fra 1780'erne,⁶⁸ som havde ført til oprettelse af en hel del nye skoler og forventninger om en mere avanceret undervisning. Hans Børresens ansøgning om optagelse afslører da også en temmelig usikker stavemåde, idet han næsten konsekvent udtrykker sit ønske om at komme på »Seminarium«. Levnedsberegningen, som er skrevet to år senere, viser en helt anden sikkerhed i ortografi og håndskrift. Børresen indfrie de forventninger, myndighederne havde haft til ham. Han vendte ikke tilbage til Nordsjælland, men efter nogle skoleskift søgte han sig til Fulby ved Sorø.

Jens Giessing, der var en af de 14 første seminarister, var 23 år, da han blev optaget i 1791. Hans far var kantor ved Roskilde Domkirke. Som 14-årig var han gået i malerlære i København. Han stod i lære i fem år og arbejdede derefter som svend i seks år hos den samme arbejdsgiver. Herefter blev han antaget hos kammerherre von Lüttichau på Fyn for at male nogle værelser på hans gård. Han blev på gården i 1½ år, ikke på grund af værelserne, men på grund af kammerherrens husholderske, som han havde forelsket sig i. Da hans bror, som var degn på Sjælland, kaldte på ham for at være behjælpelig med undervisningen, underviste han her et år, inden han tog tilbage til Odense og giftede sig med sin Magdalene. Da han var blevet meget interesseret i lærergerningen, søgte han optagelse på semi-

nariat. Fyns Stiftsøvrighed betalte hans ophold ved seminariet, og efter dimissionen i 1794 søgte han tilbage som degn og lærer i nærheden af Odense.

Vi kan se, at flere af de unge mænd springer fra en flerårig håndværkeruddannelse, da de får mulighed for at søge optagelse på seminariet. Det gælder også *Christian Ulrich Abildgaard* fra Tikøb. Men til forskel fra de andre er han nødt til at forlade sit fag på grund af overfølsomhed. Han havde som Jens Giessing fået uddannelse som maler, men blev ramt af »den saa kaldte Malerkolik«, der medførte lammelse i hans hænder. Efter et 18 uger langt ophold på Frederikshospitalet fik han sin førlighed tilbage, men ønskede ikke at vende tilbage til malerfaget. Christian Ulrich manglede penge og havde ingen gode forbindelser, som vi kan se, at flere af de andre havde. Han måtte derfor vente tre år, før nogle venligtsindede mennesker hjalp ham ind på seminariet. Han blev senere lærer på Holsteinborg gods.

Mange af seminaristerne giver i deres levnedsbetretninger udtryk for, at lærergemingen var noget, de gennem mange år havde drømt om. Således skrev f.eks. *Jens Christian Purup*, der var vokset op på Opfostringshuset siden sit 11. år:

»Da jeg engang havde besluttet mig til engang i Tiden at blive Ungdomslærer, saa søgte jeg i det sidste aar paa Opfostringshuset at faae de første Grund-Begreber af denne saa vigtige Videnskab under Velærværdige Hr. Schouboes Vejledning. Dette gav Anledning til, at blev Hr. Professor Sevel bekjendt, som havde den Godhed for mig, at forhverve mig Underholdning i det kongl. Skolelærer Seminarium paa den kongl. Militair Directions Bekostning.«

De militære myndigheders interesse for Jens Christian skyldtes, at han var blevet lærer på den militære skole i Bredgade, før han blev optaget som seminarist. Om denne stilling også var professor Sevels fortjeneste kan ikke ses af akterne. Jens Christian Purup blev en af de seminarister, som både havde stilling og løn under studietiden. Han kunne nemlig fortsætte sit arbejde på militærskolen, medens han gik på seminariet, men delte stillingen med en anden seminarist for ikke at gå glip af for mange undervisningstimer. I den sidste uddannelsesetid skilte han sig også ud fra de andre seminarister ved ikke længere at bo og spise på seminariet. Professor Sevel havde åbenbart set ret, da han fik Purup ind på seminariet. Purup var dygtig og blev dimitteret med karakteren »meget duelig«. Han tog senere til Norge og blev lærer ved Borgerdydskolen i Christianssæde i Trondhjem Stift.

Ikke alle lykkedes så godt som Purup. *N.A. Slotfeldt* fra Møgeltønder kom på seminariet efter at have været hjemme hos sin far, til han blev 18 år, hvor han havde hjulpet denne med sit »Agerdykningswæsen« og derefter »conditioneret« som tjener og skriver hos etatsråd Lange i København. Han opnåede kun karak-

teren »duelig« og tog derfor til Kiel for at studere videre. Herefter blev han privatlærer og senere lærer under grevskabet Løvenborg.

Blandt de seminarister, som lykkedes bedst, var den unge *Andreas Esbensen* fra Als. Han havde efter skolegangen været ansat på et postkontor i Sønderborg, hvor han fik ekstraundervisning i tysk og fransk af en skrivemester. Der var således god økonomi i hjemmet til at lade Andreas uddanne sig. Han var ikke bare en af de yngste på det første hold, han fik også en af de bedste karakterer, nemlig »udmærket duelig«. Alligevel tog han ikke umiddelbart stilling som lærer, og som andre dimittender i samme situation fortsatte han med at følge seminariets undervisning. Muligvis har han afventet oprettelsen af Brahetrolleborg Seminarium, fordi han fik ansættelse som lærer her i 1795.

Karakteren »udmærket duelig« opnåede også *Jens Foldager*. Han havde en usædvanlig undervisningserfaring at bygge på. Jens Foldager var søn af en fæstebonde under Lindenberg gods. Efter konfirmationen som 17-årig var han om sommeren ved »Bonde-Arbejde«, og om vinteren underviste han børn. I fire år var han her underviser ved forskellige skoler og vikarierede for degnen. Under de fire år gik han sammen med andre lærere under godset til undervisning på hovedgården to gange om ugen hos grevskabets skoleinspektør Claussen. Forbindelsen var derfor i orden, da seminariet blev oprettet. Det var Claussen, som udvalgte Jens til en seminarieuddannelse, formentlig på Lindenburgs bekostning. Jens Foldager vendte tilbage til godsets skolevæsen efter uddannelsen.

Som eksemplerne viser, blev mange af de unge hjulpet ind på seminariet af højtstående embedsmænd eller godsejere, som de havde været i tjeneste hos. Det gælder også *Carl Emilius Jensen*, der allerede som 13-årig var kommet i tjeneste hos kammerherre Sommerfeldt, hvor han blev i 3^{1/2} år. Derefter kom han til biskop N.E. Balle, hvor han blev i ikke mindre end 12 år. I de sidste halvandet år hos biskoppen gik Carl Emilius på seminariet, og der er ingen tvivl om, at det var Balle, som sørgede for at få ham optaget. I den skolehistoriske litteratur har der været nævnt, at Balle skulle have haft en søn optaget på seminariet.⁶⁹ Da der ingen sønner af Balle findes optaget i seminariets protokol, må det have været Carl Emilius, der har givet anledning til misforståelsen. Ofte tog embedsmænd børn og unge til sig fra familier, hvor forholdene var vanskelige, og lod dem opdrage blandt sine egne børn, samtidig med at de gik til hånd i hjemmet. Det kan have været tilfældet med Carl Emilius. Efter dimissionen i 1794, hvor Carl Emilius opnåede karakteren »meget duelig«, blev han først lærer i Villingerød, senere i Ballerup. Med den baggrund, som Carl Emilius havde, har det næppe voldt vanskeligheder at få en fast stilling. Biskop Balle var den øverste tilsynsførende i hele stiftet.

Det siger sig selv, at mange af de unge, der som omtalt ovenfor både havde erhvervs erfaringer og omgang i såkaldt dannede hjem, måtte skille sig markant ud

fra de bønderkarle, som blev hentet ind fra f.eks. Jylland eller Nordsjælland. Hvordan kunne bønderkarlene klare sig i dette uddannelsesmiljø?

Hans Matthias Holgersen er en af dem. Han kom fra Als og boede indtil sit 12. år hos sine forældre, der var »Bønder-Folk«. Han fortæller: »I 6 aar lode de mig gaae i Skole, Høst og Waar undtagen. I den ovenmeldte Bye tjente jeg hos en Bonde i 3 aar og gik noget i Skole om Vinteren. Efter de 3 Aar kom jeg til en anden Bonde og blev hos ham næsten et Aar. Da jeg drog fra ham kom jeg til mine Forældre og fra dem kom jeg til det kongelige Skolelærer-Seminarium.« I Holgersens levnedsbetretning indgår hverken fornemme embedsmænd eller godsejere. Desuden var Holgersen meget ung, kun 19 år ved optagelsen. Hvordan i al verden ville han klare sig blandt seminarister af Jens Christian Purups og Carl Emilius Jensens slags? På trods af den store dannelsesmæssige forskel man må antage, at der har været, viser det sig dog, at Holgersen klarede sig ganske fortræffeligt. Han blev opsynsmand for sine kammerater og fik en fin slutkarakter »meget duelig«. Han blev lærer og kirkesanger i Asminderød. At Holgersen havde usædvanligt gode evner, viser sig ved, at han senere som lærer blev præmieret af Biskop Balle på en af hans visitatsrejser.

Fra Ullerød ved Karlebo i Nordsjælland kom to unge bønderdrengene ind på Blaagaard i 1791. Den ene havde ved optagelsen ikke boet hos andre end sine forældre og ser heller ikke ud til at have haft nogen som helst undervisningserfaring. Også han blev dog opsynsmand for sine kammerater, hvilket viser, at de havde tillid til ham. Han opnåede slutkarakteren »duelig« og fik stilling i Vinde-rød, senere i Veksebo i Nordsjælland.

I takt med at de dimitterede lærere kom ud i lærerembede, ser det ud til, at ekstraundervisning for halv voksne bønderdrengene, der ville ind på seminariet, kom til at give en hel del af dem en god lille biindtægt.

Hvor kom seminaristerne fra – og hvor slog de sig ned som lærere?

En gennemgang af de første 55 seminarister, som blev optaget på Blaagaard, viser, at seminariet prøvede på at fordele optagelserne jævnt over hele landet. Af de 55 kom 13 fra Nordjylland, 11 fra Sønderjylland, 14 fra Fyn og 13 fra Sjælland, heraf 6 fra Nordsjælland. Fra København kom i alt 7, hvilket tyder på, at man har søgt at undgå, at hovedstadens unge, der havde lettere adgang til forberedende uddannelse, kom til at dominere uddannelsen. At komme fra København var ingen fordel i en uddannelse, som sigtede mod opdragelse og undervisning af børn fra landdistrikterne.

I 1798 viser en indberetning, at af de den gang 63 dimitterede lærere var langt de fleste bosiddende i landdistrikterne. Men fordelingen ud over landet var en helt anden end ved deres optagelse. Det ses tydeligt, at Sjælland virkede dragende på de læreruddannede. Af de 63 havde over halvdelen stillinger på Sjælland, 10 i Jylland, 14 på Fyn og 4 i Norge. Samme år kan man begynde at mærke, at der var kommet et seminarium til i landet, efter at Brahetrolleborg på Fyn var oprettet i 1794. I 1798 kom af de 31 seminarister, der gik på Blaagaard, kun 4 fra Jylland, 5 fra Fyn og 4 fra Holsten, medens to kom fra Norge. De øvrige 16 kom alle fra Sjælland. Søgningen til Blaagaard steg igen i begyndelsen af århundredet, efter at englænderne havde bombarderet København og tvunget seminariet til at flytte ud til Jonstrup. Måske betød det noget, at seminariet nu kom til at ligge i et landdistrikt. Også den ændrede undervisning, som fandt sted efter 1804, hvor man havde set sig nødsaget til at nedtone de teoretiske ambitioner, kan have ført til en større interesse fra provinsens unge.

I 1816 havde 238 seminarister fuldført uddannelsen på seminariet. Af dem kom 85 fra Sjælland og ikke færre end 70 fra Jylland. Dette tal viser tydeligt den voksende interesse blandt jyder for at komme på seminarium i Københavns omegn. Kun 16 sjællændere kom fra København, færre end de 17, der kom fra Norge, og de 22, der kom fra hertugdømmerne. Det lave tal for københavnske lærerstuderende styrker indtrykket af en bevidst tilsidesættelse af storbyungdommen i læreruddannelsen.

Som i 1798 viser det sig, at de fleste, ja faktisk hele 66% af de læreruddannede, søgte stillinger på Sjælland. Kun 29 af de 238 eller 12% slog sig ned i Jylland. Det vil sige, at af de 70 jyske seminarister vendte mindre end halvdelen tilbage til Jylland. Billedet er endnu mere markant for hertugdømmernes vedkommende. Ikke en eneste af de 22 seminarister fra hertugdømmerne ser ud til at have vendt tilbage dertil.

Da ikke alle levnedberetninger eller ansøgninger om optagelse er bevarede, og da protokollen ikke oplyser om forældrenes erhverv, kan der ikke opstilles en oversigt over seminaristernes sociale baggrund. Det er dog, som eksemplerne tydeligt viser, givet, at langt de fleste kom fra et landbomiljø. Fra dette miljø dominerer bondesønnerne, da kun få husmandssønner søgte ind.

Læreruddannelsen blev således en mulighed for gårdmandssønner at uddanne sig ud af landbruget. Hvorvidt det er de sønner, som ikke skulle overtage gården, som på denne måde fik en ny erhvervsmulighed, kan ikke ses af seminariets materiale. Noget kunne tyde på det, fordi mange af dem var i gang med en håndværkeruddannelse, da de sprang over til læreruddannelsen.

Skærpet målsætning på Blaagaard i 1804

I 1804 var seminariet nødt til at revidere målsætningen for undervisningen. Den reviderede plan giver indirekte udtryk for, at seminaristerne ikke altid havde forstået, at de skulle gå ud i landbosamfundet som et dydsmønster for både børn og voksne. I den nye plan blev der fremhævet, at der var sket en hel del misforståelser vedrørende undervisningens formål. Derfor blev det indskærpet, at de egenskaber, som skulle fremmes under seminarieopholdet, var, at læreren skulle være børneven. Han skulle forstå at omgås børn, og han skulle se det som en pligt som leder af ungdommen på kundskabens bane at foregå dem med et godt eksempel på flid, idet han også skulle udvide sine egne indsigter. Han skulle også være et godt moralsk eksempel – »thi ingen kan give en anden det, han ikke selv har«.

Seminaristen skulle derfor lære psykologi. Han skulle have kundskab om mennesket og dets forskellige fysiske og intellektuelle og moralske anlæg og disses udvikling på en hensigtsmæssig måde. Desuden skulle han have opnået færdigheder i undervisningslære, det vil sige: »Færdighed i med Lethed, Hurtighed og Sikkerhed at kunne af enkelte Ytringer slutte sig til Siælens Tilstand og denne Tilstands Aarsager«. Målsætningen var egentlig ikke ændret i forhold til Clausens højstemte tale fra 1794, men man koncentrerede nu mere opmærksomheden om, hvad der foregik i skolestuen. Læreren skulle fremfor alt være en god pædagog – og have forståelse og kærlighed til børn.

Den kritik, som Blaagaard Seminarium var kommet ud for siden dets oprettelse, havde gjort det nødvendigt at skærpe målsætningen.⁷⁰ Der klagedes generelt over, at hovedstadslivet forførte de unge mænd, og at de i for høj grad deltog i byens glade liv. I en indberetning fra 1798 tager Claussen kritikken op til overvejelse. Han skriver, at mange præster har været glade for at modtage de uddannede lærere. »Var dog en Judas iblandt de 12, som Jesus selv valgte, og hin endnu sletsindet efter tre Aars Omgang med den guddommelige Lærer. Ogsaa fra Blaagaard kan efter tre Aar og have aflagt Examen udgaa nogle, som ikke ere saa, som de burde være«. ⁷¹

Spørgsmålet er, om ikke udvælgelsen af egnede seminarister var blevet uddannelsens svage led. For mange kom formentlig med, som ikke havde den rette opfattelse af uddannelsens funktion. Nogle af dem, fordi de i forvejen var gamle nok til ikke at lade sig påvirke af seminariets moralske undervisning, andre fordi de måske var for skolefremmede til at lade sig påvirke. Seminaristerne skulle nu også være klar over, at de ikke kunne unddrage sig at virke i landbosamfundet med hele deres personlighed. Denne målsætning blev grundlaget for seminariets undervisning i de årtier, der fulgte.

Eksamen uden forberedelse

Ved den første eksamen på Blaagaard i 1794 måtte man tage stilling til, hvordan en eksamen kunne vise seminaristernes duelighed. En af censorerne og medlem af Den Store Skolekommission, etatsråd F.C. Trant, udtrykker her nogle interessante principielle overvejelser. Trant var ganske klar over, at en mundtlig eksamen ikke var et sikkert vidnesbyrd om den enkeltes standpunkt. Tit mente han, at den mere duelige kunne tabe ved en mundtlig eksamen, medens den mindre duelige kunne vinde. Nogen er ængstelige under eksamen, andre slet ikke, nogen er undselige osv. Andre forhold kunne også spille ind, så som hovedpine eller andre indispositioner i kroppen, uventede fortrædeligheder kunne få indflydelse på udfaldet af eksamen. Derfor havde Trant bedt lærerne om at give en vurdering af den enkelte ud fra hele uddannelsesforløbet, både med hensyn til opførsel, færdighed, duelighed m.v. »Derefter«, skriver Trant, »ikke blot efter et Examen af et Par Timer, meener jeg, en tilforladelig Dom kan fældes. Jeg derimod kan aleene forholde mig til den foretagne Prøve.«⁷²

Eksaminationen foregik på den måde, at seminaristerne fortalte, hvad de havde lært uden at vide, hvad de ville blive spurgt om. Det syntes Trant var en forbilledlig måde at holde eksamen på. Hvis man kunne lang tid i forvejen forberede sig til eksamen og kunne slutte sig til de spørgsmål, der ville falde, var der ingen eksamen, mente Trant. Derfor fik seminaristerne først at vide 2-3 dage før eksaminationen, at de skulle eksamineres. Eksamensdagen blev altså holdt hemmelig, for at den skulle vise, hvad seminaristerne kunne præstere til daglig. »Det er i mine Tanker urimeligt«, skriver Trant, »naar man siger: den eller hiin *studerer til Examen* [fremhævet af Trant]. Sanderlig, der er ingen Kunst at faae, som det hedder, en god Character, naar jeg i et heel Fierding Aar i Forveien øver mig paa at faae den. En god Hukommelse giver her langt meere, end som Forstanden«.

Kritikken af den mundtlige eksamens svagheder fik Trant til at foreslå en skriftlig eksamination ved siden af den mundtlige. Hvis denne blev knyttet sammen med en stiløvelse, så ville man få et indtryk af seminaristens ortografi og grammatik, udtryksform, orden i tankernes udvikling etc., ja så ville man få at vide, om disse unge mennesker kunne tænke og udvikle deres tanker. For skriver Trant, dette er dog det vigtigste for ethvert menneske, især for en lærer. »Hvad nytter al Videnskab og Kundskab, naar jeg mangler den vigtigste af dem alle, *at tænke og tænke rigtigheden*.« [fremhævet af Trant]

Karaktersystemet blev lagt fast ved den første eksamination. Den Store Skolekommission havde tænkt sig en skala på tre trin: »fortrinlig duelig« eller »udmærket duelig« som det første trin, »duelig« som det andet trin og »bekvem«

som det tredje trin. Trant bemærker hertil, at han var enig med lærerne på seminariet om, at der var for lang afstand mellem første og andet trin. Derfor placerede man et mellemtrin »meget duelig« mellem første og andet trin. Ved den første eksamination i 1794 var det kun Esbensen som hos Trant opnåede den første karakter »fortrinlig duelig«. Men i seminariets eksamensprotokol viser det sig, at også Foldager fik denne karakter. Seminariets lærere havde altså indstillet en kandidat mere end Trant til førstekaraktøren, og de har fået medhold hos kommissionen.

Trants holdning til eksamensvæsenet har formentlig sikret seminaristerne for det helt store chok ved eksamensbordet og givet dem en pædagogisk redelig behandling. Dimittendbeviset blev en udtalelse fra lærerne, hvor eksamen kun omtales som en enkelt del af vurderingen, og hvor der udtrykkelig gøres opmærksom på, at eksamensformen er uden forberedelse. Derved blev eksamen en kontrol af den daglige undervisning, ikke en kontrol af seminaristernes eksamenslæsning, et ganske interessant princip, som ikke har kunnet opretholdes i det danske uddannelsessystem. Samtidig har Trant sat fingeren på svagheden i uddannelsen – den store fond af viden, som seminaristerne skulle gøre rede for uden mulighed for at vise, i hvor høj grad de også kunne tænke selv.

Af udkast til udtalelser fra lærernes side kan man se, at de har gjort sig store anstrengelser for at differentiere udtryksformerne, så de ansættende myndigheder kunne skelne mellem kandidaterne. Følgende tre udtalelser er oplysende:

»*Jens Smith* foreener vedholdende Fliid med en ualmindelig skarp og rigtig Dømmer-Evne. Paa sin Færdighed i Børne Underviisning og Behandling har han aflagt os fyldestgørende Prøver. Vi tillægge ham derfor med fuld Overbeviisning den vedtagne første Character: *Udmærket duelig*.« [fremhævet i udkastet].

»*Niels Andersen Slotfeldt* har ved en næsten mageløs Flittighed raadet Bod paa sin mindre hurtige Fatte- og Dømme-Kraft. I Skolen har han meget gode Anlæg og stor Lyst til at underviise. Paa grund heraf tilkiendes han den anden Character: *Meget duelig*. [fremhævet i udkastet]

»*Hans Math. Holgersen* har saa megen sund Forstand, saa megen Arbejdslyst og saa meget talent til at lære fra sig, og omgaaes Børn, at vi også med god Grund kunne tillægge Characteren: *Meget duelig*.« [fremhævet i udkastet]

Det varede ikke mange år, før presset på eksamen begyndte. I 1799 kom det første krav om at måtte gå til eksamen allerede efter to års undervisning. Kommissionen svarede, at dette ikke var i overensstemmelse med seminariets formål og reglement, og at der snarere var behov for en forlængelse af studietiden. Alligevel stillede kommissionen sig ikke afvisende overfor, at lærerne kunne give en udtalelse, hvis en seminarist under alle omstændigheder ville forlade uddannelsen. Det ville så blive en privat attest om, hvilke kundskaber og færdigheder han havde erhvervet sig under sit ophold på seminariet. Spørgsmålet er, om ikke den-

ne fleksibilitet over for de seminarister, der allerede havde fået løfte om et embede, sammen med den omtalte nedprioritering af eksamensformen, kom til at virke negativt ind på uddannelsens integritet. Når lærerne kun omtalte eksamen med en enkelt bemærkning, kom deres egen udtalelse til at stå stærkere, og hvorfor skulle velbegavede seminarister med gode forbindelser til ansættende myndigheder i så tilfælde blive på seminariet i tre år, hvis de kunne få ansættelse efter 2 år på lærerens private udtalelser? Den Store Skolekommission havde med sit praktiske syn på forholdet åbnet for en strid om uddannelsens længde og om konsekvenserne af seminaristernes forskellige forkundskaber, som varede i de næste hundrede år.

Seminariets øvelsesskole

Seminariets øvelsesskole åbnede i 1792. Det første år havde seminaristerne klaret sig ved, at børn fra Blegdamsskolen et par gange om ugen gik over til seminariet for at blive undervist. Det var de ældste seminarister, der skulle have mulighed for at øve sig i undervisningens kunst.

I den undervisningsplan, som blev udarbejdet forud for åbningen, fremgår det, at børnene skulle have 20 timers undervisning, og at skolen skulle være åben mellem kl. 10-16.

I den første time skulle børnene have religionsundervisning alle ugens 6 skoledage. Anden time om mandagen og torsdagen skulle de have skrivning, om fredagen regning og om lørdagen bibelhistorie. Eftermiddagen begyndte kl. 14. med »syllaberen«⁷³ og almenyttige kundskaber, og mellem kl. 15-16 skulle de have læseøvelser. Onsdag og lørdag eftermiddag var børnene fri fra skole. Sang indgik ikke i undervisningen i 1792, da man måtte vente, til seminaristerne selv havde modtaget undervisning i faget.

Øvelsesskolen startede med en klasse på 12 elever, men i 1795 var børnetallet vokset, og nu blev børnene inddelt i to klasser. Omkring århundredskiftet var 158 børn i alt blevet undervist i børneskolen, 128 drenge og 30 piger. Interessant er det, at nogle af eleverne skiftevis blev undervist i første og anden klasse inden for enkelte fag »efter deres Ævner og Fremgang«. De to klasser var i fag som skrivning og regning inddelt i hver to afdelinger. På den måde har der været en større undervisningsdifferentiering, end klassetallet umiddelbart viser.

Seminarielærerne Claussen og Riber havde opsynet med børneskolen. Fire af de dygtigste seminarister i anden klasse var undervisere, og i 1794 blev en af dem ansat som andenlærer.

Man forudså, at forsømmelser fra skolen ville blive et problem, idet det ville forstyrre undervisningens hensigt, men bortvisning, som åbenbart var blevet

foreslået som straf, blev afvist i første omgang. I stedet for ville man tale med forældrene og lade dem få et par advarsler, inden der blev skredet drastisk ind.

Det fremgår ikke af det bevarede seminariearkiv, hvordan seminaristernes arbejdsdag blev fordelt mellem egen indlæring og undervisning i børneskolen.

I direktiverne for seminarieskolen blev det fremhævet:

- at ingen seminarist kunne erklæres for duelig til et skolelærerembede, før han havde aflagt prøve på sin duelighed i børneskolen
- at seminaristerne skulle vise, at de var mønster for børnene i sædelighed
- at seminaristerne ikke blot skulle tage del i børneskolens undervisning, men også i seminariets faglige undervisning, og at de skulle vogte sig for en for barnagtig eller ligefrem usømmelig opførsel
- at de ved skolen ansatte seminarister skulle være til stede så ofte som muligt og iagttage undervisningen for at bemærke lærerens såvel agtpågivenhed, fremgang og metode, som på de fejl, der kunne begås
- at seminaristerne skulle have opsyn med børnene imellem timerne, til hans eftermand afløste ham
- at seminaristerne skulle have møde mindst en gang om ugen for at evaluere undervisningen og nedfælde deres betragtninger i en protokol.

4. Brahetrolleborg Skoleholder-Seminarium 1794-1826

Ideen om et seminarium på Brahetrolleborg

Allerede på det tidspunkt, hvor Blaagaard Seminarium blev oprettet, havde Johan Ludvig Reventlow en plan om at oprette et eget seminarium på Brahetrolleborg.⁷⁴ Han fik støtte fra et af medlemmerne af Den Store Skolekommission. Det var den lige omtalte censor ved Blaagaard Seminarium F.C. Trant, som delte J.L. Reventlows pædagogiske syn. Trant havde i 1793 gjort kommissionen opmærksom på, at der var behov for flere seminarier. Efter at han havde besøgt Brahetrolleborg og forhandlet med J.L. Reventlow, foreslog Trant, at man skulle nedsætte en lokal kommission, der skulle tage stilling til, om det ny seminarium skulle placeres der. I denne kommission sad foruden J.L. Reventlow, stiftamtmand over Fyn Fr. Buchwald, biskop T. Bloch og professor P.C. Steenvinkel fra Assens, der som tidligere omtalt selv havde prøvet sig frem med uddannelse af lærere, samt en toldembedsmand Claus Bang fra Nyborg. Trant skulle bistå kommissionen, sådan at erfaringerne fra Blaagaard kunne komme det ny seminarium til gode. En måned efter, at kommissionen havde fået sit kommissorium, lå Reventlows plan færdig. Den var formentlig udarbejdet i forvejen. Den person, som mere end nogen anden havde placeret sig ved Reventlows side i pædagogiske anliggender, var den tyske reformerte præst og pædagog P. Villaume, og planen skyldtes hans indsats. Forslaget blev sendt til Skolekommissionen i 1794 og blev godkendt samme år.⁷⁵ Undervisningen begyndte i 1795.

Seminariet, der kom til at bestå af flere bygninger, blev opført 1795-1800. Det blev et af Johan Ludvig Reventlows mest imponerende bygningskomplekser. 25.000 rd. kostede byggeriet, en svimlende byggesum. Det svarer til, hvad det kostede at bygge 25 nye almueskoler i Nordsjælland på samme tid. Byggeriet blev bekostet af J.L. Reventlow, men seminariet var i øvrigt et statsseminarium, der ligesom Blaagaard Seminarium blev drevet for offentlige midler – det vil sige midler fra Fonden ad Usus Publicus.

Hovedbygningen blev ca. 40 meter lang, 11 meter bred og 2 etager høj. Dertil

kom sidefløje, lærerboliger, økonomibygninger og en øvelsesskole for seminaristerne, der delvis afløste Haagerup Skole i 1798. Det var, som Kr. Møller skriver i »*Den Reventlowske Skole i 150 Aar*«, ikke et hus, men en hel lille by. Til selve seminariet knyttedes i 1797 en international kostskole, der fik navnet Bernstorffsminde, det navn, som en efterskole på stedet har i dag. Kostskolen blev oprettet efter mønster fra den tyske opdragelsesanstalt Schnepfenthal. Opdragelsesanstalten eller Pensionsanstalten, som skolen blev benævnt, var et internat, hvor rigmandsbørn fra flere lande blev indlogeret og undervist efter P. Villaumes tredelte undervisningsmodel: almentarv, kaldsfornødenhed og liberal dannelse. Det drejede sig ifølge Villaume om hånden, åndens og hjertets dannelse.⁷⁶ Som andre bygninger på godset fik kostskolen navn efter en af familiens nærmeste venner og velyndere. Det siger noget om den betydning, som A.P. Bernstorff havde for familien, at just han kom til at lægge navn til institutionen.

J.L. Reventlow nåede ikke at følge sine skoler i mange år. Han døde allerede i 1801, kun 50 år gammel. Det blev hans hustru, Sybille Reventlow og senere sønnen Ditlev Reventlow, der kom til at føre hans skoletanker videre. Det gjorde de godt, men tiderne efter århundredskiftet var ikke nemme. I 1808 måtte Bernstorffsminde lukke. Heller ikke seminariet fik nogen lang levetid. Brahetrolleborg Seminarium blev nedlagt i 1826 efter at have uddannet 281 seminarister.⁷⁷

Seminariet gav plads til 32 elever. Til forskel fra Blaagaard Seminarium blev undervisningstiden 4 år og ikke 3, men dette forhold ændredes i 1801, så undervisningen også her blev 3-årig. Leder blev en præstesøn fra Angel, Johann Friderich Oest, der blev hentet til seminariet af J.L. Reventlow. Oest blev også leder af kostskolen. Oest var ikke læreruddannet, men var i nær kontakt med tysk pædagogik og var en flittig forfatter i tidens pædagogiske storværk: *Campes Revisionsværk*, hvor han især beskæftigede sig med børns seksualitet. Oest havde været huslærer på Brahetrolleborg i fem år fra 1788-1793, så han var velkendt på slottet. Seminariet fik desuden en faglærer, den 21-årige Andreas Esbensen, der var uddannet på Blaagaard med en flot førstekarakter. Endelig var der en syngemester, Hans Hansen (23 år i 1801), der ligeledes kom fra Blaagaard.

Ved seminariets åbning i maj 1795 var byggeriet lige påbegyndt, og undervisningen foregik derfor i lokalerne i spindeskolen i Korinth og på selve Brahetrolleborg. Det første år var der kun fire elever, året efter kom syv til, og ved J.L. Reventlows død i 1801 var antallet elever oppe på femten. Ved folketællingen senere samme år var der 20 seminarister og 42 »pensionister« på Brahetrolleborg. Med det øvrige personale boede 92 personer på dette tidspunkt i bygningerne.⁷⁸

Seminariets ydre miljø

Vi har ikke mange vidnesbyrd om seminariets ydre miljø. Seminariets bygninger blev efter nedlæggelsen i 1826 solgt, men senere købt tilbage af J.L. Reventlows søn. Inventaret blev overflyttet til Jonstrup Seminarium. Desværre blev seminariets bygninger revet ned i 1850'erne, før de nåede at blive forevigt. Det eneste billede, vi har af bygningerne, er en lille tegning, hvis datering har voldt forskningen nogen problemer. Kr. Møller mener, at »det lille maleri« er fra 1826,⁷⁹ medens tegningen i dag har en påtegning på bagsiden, der angiver året 1805, en datering, der findes på kopien i Danmarks Pædagogiske Bibliotek.⁸⁰ Det fremgår klart af tegningen, at det drejer sig om en for danske skoleforhold usædvanlig stor toetages hovedbygning omgivet af mindre bygninger.

Heldigvis findes et par øjenvidneskildringer fra besøg på seminariet omkring århundredskiftet 1800. På gennemrejse i 1803 har forfatteren L.M. Wedel nedfældet nogle indtryk af, hvad han så og oplevede på Brahetrolleborg.⁸¹

»Bernstorffs Minde, saaledes kaldes det ved Trolleborg anlagde Skoleholder-Seminarium, tæt ved Landevejen,« skriver Wedel. »Hovedbygningen er 2 Etaget med Kielder under, og mange smaa Qvistluger paa Taget, deri ere mangfoldige større og mindre Værelser, hver efter sin Bestemmelse; Læsestuerne ere med Borde, Bænke og 1 sort Tavle paa Væggen; deri ere skønne store Kakkelovne af Christiansfeldts Fajance. Sovesalen er uden Varme stor og luftig; hver har sin Seng, hvori Underdynen er stoppet med Hakkelse og den øverste med Haar, foruden et grovt Teppe; disse Senge ere egentlig for Pensionisterne udenfor Bondestanden, hvoraf her ere endeel fra Kiøbenhavn, Norge, Lolland, Jylland, Holsteen og Fyen. Spisestuen er saaledes indrettet, at Maden rækkes fra Kiøkkenet igiennem en lille Luge. Kiøkkenet selv har endeel Beqvemmeligheder, og desuden en nye Opfindelse med Komfurer og Ovne, for at spare Ildebrændsel. De andre tvende Fløje have en Korsbygning til Siden, hvori ere Værksteder, Materialkamre og Værelser for Eleverne af Bondestanden, der dannes til Skoleholdere. Der ere og anlagte Plantninger, Haver, Vænger og en særskilt Bygning til Sygestue; det har kostet store Summer, men Skade, at Beliggenheden er ikke valgt godt, thi de høje Bygninger ere udsatte for alle Vinde, den store Skovstrækning sønden for Gaarden tager megen Sol og Hede bort de varme Dage om Aaret, men bidrager ogsaa til desto meere Kulde om Vinteren. Paa den Slette hvor Gaarden ligger er ingen behagelig Udsigt, da Omegnen dog har saa mange andre herlige Situationer.«

Wedel er altså noget kritisk over for placeringen af skolebygningerne. Placeringen svarer ikke efter hans opfattelse til tidens krav om et sundt og smukt miljø. Skoven skyggede for solens varme, blæsten havde frit løb omkring bygningerne, og der var ingen speciel udsigt – til andet end marker. Det forblæste miljø omkring seminariet og internatet er også bemærket af en anden af samtidens be-

søgere, læreren og translatøren Andreas Jørgensen. Han besøgte seminariet i juni 1801.⁸² Den 18. juni noterer han i sin dagbog: »Temmelig stærk Blæst, hvilket man mærker saameget mere paa Bernstorffsminde, da det ligger højt og hverken Træer eller andre slige Ting, der kan tage af for Vinden.«

Det var dog kun et spørgsmål om tid, før de tilplantede haver var vokset op, så de kunne give beliggenheden et venligt præg. Sådant karakteriserer nemlig en seminarist, Casper Christensen, seminariets ydre miljø i dets sidste år, idet Casper var elev her fra 1820-1823.⁸³ Også den anonyme tegning af seminariet viser, at bygningerne var behageligt omgivet af store buske og træer. Det kunne tyde på, at tegningen er udarbejdet senere end 1805. Beplantningen indgik således i en langtidsplanlægning. Men få seminarister nåede at opleve bygningerne i deres »rette« ydre omgivelser, før det hele var overstået og bygningerne tømte for ånd og seminarister. En trist skæbne!

Det, som gjorde specielt indtryk på Casper Christensen i 1820, var haverne rundt om seminariet. Lærerne og seminariets økonoma havde som på Blaagaard deres egne haver, og også hver seminarist havde som på Blaagaard en egen have, som de havde fuld frihed til at tilplante og bruge, som de ønskede. Var man specielt heldig, kunne man en sommer få en af de haver, der havde et lille lysthus med bæk. Hvem, som engang havde bygget de små lysthuse, vides ikke, men formentlig har Sybille Reventlow været en af initiativtagerne til dem, da hun stod for seminariets drift efter 1801. Til de små haver kunne seminaristerne trække sig tilbage og få lov til at gå i deres egne tanker, skriver Casper Christensen, da han 50 år senere så tilbage på sin ungdoms læreruddannelse. Behovet for at kunne være alene må have været stort for de mange unge mænd, der ikke var vant til at sove på sovesale og leve så kollektivt, som seminarieopholdet krævede.

Seminariets indre miljø

Allerede Wedel bemærkede sovesalene, hvor mange sov sammen, men hans opmærksomhed var henledt på det faktum, at hver seminarist havde sin egen seng at sove i. På det tidspunkt, Casper Christensen gik på seminariet, var kostskolen som nævnt for længst nedlagt. Derfor var han fri for at opleve det, som Wedel fortæller om – at bondedrengene måtte sove under mere spartanske forhold i en af sidebygningerne, medens sengene med dyne af hår (formentlig hestehår) og madrasser af hakkelse i hovedbygningen var forbeholdt kostskolens finere »pensionister« – det vil sige dem, der kom fra stænder uden for bondestanden. I hvert fald sov Casper i 1820 i hovedbygningen og var endda så heldig, at der på et tidspunkt blev bevilget ham et lille »brædeafflukke« på loftet. Her indrettede han et lille studerkammer med bord og bæk, og han var lykkelig over at kunne låse bag

sig og være i fred med sine studier. I seminariets reglement fra 1795 fremgår det, at der blev skiftet lagener i sengene hver måned i sommerhalvåret og hver 6. uge om vinteren. At seminaristerne her som på Blaagaard hver havde en seng at sove i, skyldtes sikkert tidens seksualmoral. Det peger en oplysning i seminariereglementet på. En lampe skulle nemlig brænde hele natten i sovesalen. På den måde ville intet forudt kunne foregå. Det var et spørgsmål, som optog pædagogerne meget i samtiden, ikke mindst seminariets førstelærer Oest, der skrev flittigt om tidens moralske svøbe: onani. Ingenting står at læse om glugger i dørene at kikke ind igennem for det kontrollerende personale, men den brændende lampe kendes igen fra 1800-tallets store institutioner for f.eks. anbragte åndssvage børn på Gl. Bakkehus. Også her brændte lamperne hele natten, og lærerne kunne se ind i drengenes sovesal gennem et hul i døren, medens pigerne derimod fik lov til at sove uforstyrret af iagttagende blikke.

Af Wedels beretning fremgår det, at inventaret ikke var spartansk. Han bemærkede især de smukke fajancekakkellovne fra Christiansfeldt. Det ser ud til, at seminariet allerede fra begyndelsen var udstyret med en del moderne indretninger, blandt andet et køkken med komfur, der skulle spare på brændsel, og en luge fra køkkenet til spisesal, hvorigennem maden kunne bringes ind. Nyt og moderne må det også have været, at institutionen havde en speciel bygning for de syge. På den måde kunne bakterier forhindres i at blive spredt blandt de mange uddannelsessøgende og epidemier bremses. I takt med oplysningstidens sundhedsideologi var det vel også, at sovesalene manglede varme. Her skulle være frisk luft at indånde og stoppede dyner til at holde kulden væk med.

Fra reglementet kender vi seminariets daglige rytme, som ikke var meget forskelligt fra Blaagaard.⁸⁴ De unge mænd blev vækket kl. 5 om morgenen af gårdkarlen, der ringede med klokken. Efter morgenmad og morgenbøn begyndte undervisningen kl. 8, og efter middagspause fra kl. 12-14 var man atter i gang til kl. 17. Herefter var der to timer til frivillige fag og musik, gymnastik og havedyrkning. Efter aftensmåltidet kl. 19 skulle alle seminarister skrive dagbog om deres undervisning og udarbejde skriftlige opgaver. Kl. 22 var det tid til at gå i seng.

Hver klasse på 8 seminarister havde en opsynsmand, der skulle holde orden med kammeraterne. Opsynsmændene samledes hver måned med lærerne og evt. nogle af de dygtigste seminarister til en forsamling, hvor man diskuterede ordensforhold og alle forhold, der skønnedes relevante. Lærerne indstillede hver gang tre seminarister til valg, og de tilstedeværende valgte herefter, hvilke der skulle deltage i møderne. På den måde fik seminaristerne en vis indflydelse på deres forhold. Til gengæld var der på seminariet en efter vor tids målestok næsten usandsynlig kontrol af alt og alle. Foruden de fire opsynsmænd i klasserne skulle der være udset en almindelig opsynsmand, der skulle føre kontrol med opsynsmændene. Lærerne og specielt førstelæreren havde overopsynet på stedet, me-

dens seminariets direktion i Odense skulle komme på uanmeldte visitter for at kontrollere undervisningen og ordens opretholdelse. Alle opsynsmænd skulle føre hver deres dagbog, det skulle også hver enkelt seminarist, og der må have cirkuleret et hav af forskellige dagbøger og rapportbøger, der alle skulle kigges efter, underskrives og kvitteres for. Det lyder voldsomt med al den kontrol, men vor mand på seminariet, Casper Christensen, erindrer sig ikke et rigoristisk kontrolsystem, snarere tværtimod. Han pointerer fra sin tid omkring 1820, at seminariet havde en god tone og en god disciplin, uden at der på nogen måde var tale om overkontrol. Også N. Rasmussen Søkilde, der beskrev seminariet i »*De Reventlowske Skoler for 100 Aar siden*«, citerer i 1883 en samtidig iagttagelse for at karakterisere seminariet ved den næsten ubundne frihed uden for undervisningstiden. »Man kunde tro, at en saadan Tilstand maatte føre til store Uregelmæssigheder blandt en fyrretyve unge Mennesker; men det var ikke Tilfældet.«⁸⁵ Formentlig har der med årene udviklet sig en mere uformel praksis end den, som reglementet giver udtryk for.

Seminariets bogsamling

Vi kender i øvrigt ikke meget til det liv, der udfoldede sig inden for seminariets vægge, men vi kan gå ud fra, at der har været en god bogsamling at hente viden fra. I seminariets reglement stod, at der skulle oprettes et lille bibliotek med »instruktiv Læsning til Forstandens og Smagens Forbedring«, hvor seminaristerne kunne tilbringe deres fritimer. Her ville de ikke bare kunne finde trykt samtidslitteratur over alle de fag og emner, som indgik i seminariets undervisning. Her ville de også kunne finde dele af udenlandsk relevant litteratur, som deres egne lærere havde oversat til dansk og ladet trykke på seminariets eget trykkeri! Ifølge reglementet var det hensigten, at der skulle trykkes lære- og metodikbøger på seminariet. Det svarer vel til vor tids store forbrug af fotokopier og udprintede, mangfoldiggjorte tekster til undervisning. Vi ved ikke meget om bibliotekets bogbestand i de første år. I 1821 blev der udarbejdet en fortegnelse over seminariets bogbestand. På dette tidspunkt var der lidt over 200 forskellige titler. Fortegnelsen er inddelt i grupper med alfabetisk betegnelse: A- Religion (39 bind), B- Almennyttige kundskaber (18 bind), C- Pædagogik (34 bind), D- Naturvidenskaber (9 bind), E- Geografi (8 bind), F- Matematik (15 bind), G- Sprog (12 bind), H- Historie (13 bind), I- Æstetik (21 bind) og K- Læsebøger (24 bind). Året efter blev der tilføjet et bilag til regnskaberne om, at bl.a. Abrahamsons og Mønsters værk om den Lancasterske Undervisningsmetode (den indbyrdes undervisningsmetode) var blevet indkøbt i 2 eksemplarer, desuden en andagtsbog af P.O. Boisen, en tysk andagtsbog i 4 bind samt en kateketik af Bendtler.

Mange af bøgerne fandtes i flere eksemplarer. 43 af bøgerne var skrevet på tysk, altså over 20%. Enkelte bøger blev skænket til biblioteket. Således modtog seminariet ligesom alle landets latinskoler et eksemplar af værket *Flora Danica*. Af forhandlingsprotokollen fremgår det, at seminariet i 1799 modtog ikke mindre end 100 eksemplarer af Rists »*Anviisning*«. ⁸⁶ Bøgerne var sendt som gave fra Den Store Skolekommission. Året efter sendte kommissionen 150 eksemplarer af Hasses »*Nød- og Hjelpebog*«. ⁸⁷ Endnu i 1821 fandtes der 52 eks. tilbage på seminariet af Rists bog, medens der kun var 9 eks. tilbage af *Nød- og Hjelpebogen*. Bøgerne skulle gives som præmier til dygtige seminarister.

Vi kan af seminariets reglement ikke se, hvilke bøger der blev brugt i seminariundervisningen på Brahetrolleborg. Vi må gå ud fra, at bøger, som J.L. Reventlow benyttede til sine almueskoler på godset, også kom til anvendelse på seminariet, såsom Birchs Bibelhistorie, Feddersens Sædelære og Rochows læsebøger m.v. ⁸⁸ Da Reventlow havde den tyske pædagog P. Villaume til at bistå sig, har tysk pædagogik specielt fra Schnepfenthal ganske givet spillet en stor rolle i undervisningen, ligesom tysk pædagogik tidligere havde gjort det ved de nyopførte almueskoler. Mange af seminaristerne og pensionærerne kom fra hertugdømmerne, og, som vi kan se af bogfortegnelsen fra 1821, så kom en stor del af lærebogsmaterialet fra Tyskland. ⁸⁹

Det er f.eks. betegnende for Reventlows pædagogiske holdning, at biskop N.E. Balles lærebog fra 1791, der blev dominerende i Blaagaard Seminariums kristendomsundervisning og i alle almueskoler, først blev indført ved seminariet på Brahetrolleborg efter Reventlows død i 1801. ⁹⁰ På samme måde holdt han Balles lærebog uden for sine almueskoler ved ganske ekseptionelt at få kongens tilladelse til at benytte sig af J.A. Cramers katekismeforklaring fra 1786, der var udarbejdet til brug for skoler i hertugdømmerne. ⁹¹ Seminariet fulgte her det mønster, som var lagt ved godsets kristendomsundervisning. Det var naturreligion og morallære, der blev undervist i, og J.L. Reventlow udtrykte ofte sin glæde over at tilhøre en tid, »hvor sand Filosofi med Kants Lære i Spidsen, ikke blot stadfæster den sande Religion, men også belyser den saa herligt«. ⁹²

Af bogfortegnelsen fra 1821 fremgår det, at ingen engelsksproget eller fransk-sproget litteratur indgik i samlingen, heller ingen bøger på andre nordiske sprog. Det er vanskeligt at afgøre, om denne bogsamling, der er af en ret beskedent størrelse, udgør hele den bogbestand, der blev oprettet i begyndelsen af århundredet. I så tilfælde må internatet have haft en lignende og formentlig meget større bogsamling. I dag findes der i Brahetrolleborgs bibliotek endnu en hel del pædagogisk tysksproget litteratur fra perioden omkring århundredskiftet 1800. ⁹³ Den stammer formentlig fra internatet, fordi den rummer titler, der indgår i seminariets bogfortegnelse. Også denne bogsamling har seminaristerne sikkert haft adgang til.

Der var ingen tætte skotter mellem internatets drenge og seminaristerne. Det viser Andreas Jørgensens dagbogsnotater fra 1801. Da han den 18. juni spadserede rundt i Brahetrolleborgs have for at vente på seminariets lærere, der var samlede til onsdagskonference på slottet, så han, hvordan seminarister og de ældste af internatets »pensionister« eksercerede. De havde oprettet et korps under den unge grev Reventlows anførelse!

Frem til 1808 havde seminaristerne således muligheder for et livligt samkvem med pensionisterne. Her kunne bondedrengene fra Fyn og det sydlige Jylland få lejlighed til at øve sig i det tyske sprog i samtale med tysktalende kostskoledrenge og sammen med dem drøfte Europas alvorlige politiske krise under Den Franske Revolution og Napoleonskrigene. Eksercitsøvelserne, som Andreas Jørgensen overværede, var ikke kun en leg. Et par måneder før var København blevet bombet af englænderne.

Seminariets spisereglement

Under Wedels korte ophold på seminariet har han ikke lagt særlig mærke til spisetiderne. Det gjorde derimod den 17-årige Casper, da han ankom til seminariet i 1820. Casper syntes, at der var meget længe mellem hvert måltid. Man spiste kl. 7, kl. 12 og kl. 19. Mellem linjerne i Caspers erindring kan man læse om den sult, som pinte ham, indtil han affandt sig med forholdene. Til gengæld må han have spist rigeligt, når han endelig fik mad. Han fortæller, at han under seminarieopholdet begyndte at udvikles rent legemligt og faktisk begyndte at vokse. Han havde ingen egentlig klage over maden.

Fra seminariets reglement i 1795 fremgår det, hvad seminaristerne i hvert fald i de første år fik at spise. Det blev her slået fast over for spiseværten, at mad og drikke skulle være god, sund og renlig, dertil tilstrækkelig, så alle kunne blive mætte, og der ikke skulle være »Grund til billig Klage«. Hver morgen blev der serveret øl og brød (muligvis øllebrød) samt smørrebrød efter enhvers behag, middagen bestod af to retter mad med brød til og evt. tyndt øl at drikke og om aftenen brød [kan være grød] og mælk eller en ret grønt om sommeren samt smørrebrød og øl. Præcis som Casper erindrer det, er det præciseret i reglementet, at der ingenting skulle serveres mellem måltiderne. Kun den forandring var indtrådt siden seminariets etablering, at morgenmåltidet var blevet forskudt en halv time, så man nu spiste kl. 7 og ikke kl. 6.30, som reglementet sagde.

I spisereglementet får vi at vide, hvad hovedmåltiden skulle bestå af:

- om søndagen: frisk oksekøds- eller lammekødssuppe med en ret grønt som »tilspise«.

- om mandagen: mælkemad »efter forskellig Forandring« og kartofler, hvide roer, gulerødder eller andre havesager med spegesild eller stegt flæsk til.
- om tirsdagen: enten flæsk, så længe årstiden var kold, eller om sommeren byg-gryns- eller havresuppe og noget grønt til.
- om onsdagen: kød og suppe, som dog om sommeren kunne forandres til mælkemad, enten kold eller varm med noget til af havesager og spegesild eller flæsk.
- om torsdagen: grøn søbekål, så længe årstiden tillod det, med saltet kød eller flæsk til. Om sommeren kunne der gøres forandring med frisk suppe.
- om fredagen: grubbesuppe eller anden syrlig suppe og steg, og endelig
- om lørdagen: vandgrød og pandekager, om sommeren dog frisk fisk eller »Bergens« fisk.

Af et nyt spisereglement, udfærdiget i 1817, fremgår det, at linjen fra 1795 blev fulgt, men dette reglement giver ikke en detailstyring af de enkelte ugedages måltider. Det er tydeligt, at man satsede meget på egen avl af afgrøder, der kunne bruges til spisningen. Maden forekommer rimeligt velafvejet og tager hensyn til både årstider og forskellige typer kød, grøntsager og fisk. I sommertiden har sultne seminarister haft deres egne små haver at ty til, hvor de har kunnet gnaske på gulerødder, ærter og andre »havesager«. 1817-reglementet viser, at spiseværten foruden at lave mad for seminariets elever og lærere også skulle vaske seminaristernes sengetøj, skjorter m.v., gøre rent samt pleje de syge. For dette arbejde skulle seminaristerne betale i naturalier 6 td. rug og 6 td. byg eller det tilsvarende i købmandspriser i Fåborg.

Adgangskrav

Efter de statelige bygninger at dømme kunne man formode, at J.L. Reventlow stillede forholdsvis høje krav til de unge mænd, der søgte hans seminarium for at gå ud som lærere i landdistrikterne. Det var ingenlunde tilfældet. I sit pædagogiske responsum – eller afhandling – til Den Store Skolekommission, hvor J.L. Reventlow i 1793 beskrev sine (og Villaumes) tanker om et seminarium på Brahetrolleborg, gjorde han det klart, at det ikke var de fortrinligt gode hoveder, der skulle udvælges:

»thi muntre Genier ere i Almindelighed ikke bequemme til en SkoleUnderviisnings stadige Forretninger, som ensformigen drejer sig i en evig Cirkel af almindelige Kundskaber for meenige Mand. Tungnæmmede kan lige saa lidet bruges,« fortsætter Reventlow. »De beste Subjecter bliver derfor saadanne, som forene en

sund Forstand med Arbeidsomhed. Dannelsen og de foreskrevne Metoder maa derfor være saaledes beskafne at middelmaadige Hoveder i alle Deele kunde opfylde Skole-Embedets Hensigter...«.⁹⁴

Reventlows opfattelse har næppe været kendt af seminaristerne! I hvert tilfælde oplevede en seminarist som Casper, at de elever, der var optaget på seminariet, alle havde gode forkundskaber at bygge på og en vis modenhed og dannelse, der ikke ville kunne betegnes som middelmådig, og hans karakteristik af seminariets undervisning i 1820 peger på en forelæsningsform, der blev oplevet som krævende af seminaristerne. Muligvis har man været nødt til at skærpe adgangskravene undervejs. I de første 5 år optoges 29 seminarister, men 7 af dem måtte holde op i utide, fordi de ikke kunne klare de stillede krav.

I en artikel i *Minerva* i 1799 fortalte J.L. Reventlow om seminariets første år. Af artiklen fremgår det, at de to første år fortrinsvis blev benyttet til sagkundskab før man gik over til undervisningsmetodik og andre pædagogiske emnefelter.

Seminaristerne skulle være fyldt 18 år ved optagelsen. De skulle have nogenlunde gode kundskaber i kristendom, kunne læse rigtigt, skrive læseligt og regne de 4 species med reguladetri i hele tal. De skulle sende deres ansøgning til seminariets direktion i Odense og vedlægge attester på fatteevne og flid under skoletiden, konfirmationsattest og udtalelser fra præst eller anden person, der kendte dem godt. Det skulle fremgå, at de var i besiddelse af en god legemsbygning, følgelig var lærergerningen ikke mere en mulighed for fysisk handicappede. På seminariet skulle de gennemgå en slags egnethedstest, idet de blev prøvet i kundskaber, dømmekraft og »moralisk følelse« i en mundtlig samtale, hvor førstelæreren vurderede, om de kunne ræsonnere fornuftigt. I reglementet gives mulighed for senere at indføre en strengere prøve, hvor ansøgerne skulle have 24 timer til at besvare et moralsk spørgsmål skriftligt. Opfyldte de kravene, blev de indstillet til et halvt års prøvetid. Først derefter blev det taget stilling til deres endelige forbliven på seminariet. Skrivefærdigheden skulle være vel udviklet, fordi seminaristerne skulle kunne give en skriftlig fremstilling af det gennemgåede stof. Måske var denne form for svær i de første år. I 1801 blev de skriftlige udarbejdelser indskrænket efter forslag fra seminariets direktion. Samtidig blev seminariet gjort 3-årigt.⁹⁵

Reventlow havde altså moderate, men også realistiske krav til kundskaber hos det klientel, som man skulle satse på som lærere i landdistrikternes skoler. I få ord kunne man sammenfatte de krav, han stillede til dem, i udtryk som: forstand og fornuft; vilje til at følge fornuften og et rigtigt sindelag, som kun religionen kunne give, samt et arbejdsomt væsen.

Piger kunne ikke få adgang til læreruddannelsen, men mange af godsets bøn-

derpiger giftede sig med seminarister og fulgte dem ud i arbejdet i sognene. Kunne de deres håndarbejde, havde de her en (ulønnet) funktion i undervisningen, idet de stod for pigernes oplæring i havedyrkning og håndarbejder.

Det kostede hver elev 40 rd. om året at gå på seminariet, hvilket var det samme beløb som på Blaagaard. Det var et ret stort beløb, som de fleste bondedrenge ikke havde råd til. Som på Blaagaard Seminarium fik mange bondesønner derfor friplads på seminariet. Det er karakteristisk, at de fleste seminarister kom fra Brahetrolleborgs nærmeste omegn; en del af dem blev ansat i de tre lokale skoler eller i skoler i naboejnen.⁹⁶

Hvem var da de første seminarister, der søgte til Brahetrolleborg Seminarium? Gennem seminariets forhandlingsprotokol, der er bevaret fra hele seminariets funktionstid, kan man følge de enkelte seminarister. De fleste af seminaristerne blev sendt til seminariet af en begrænset kreds af reformivrige godsejere, der betalte fripladser for dem. Således sendte grevskabet Wedelsborg seminaristen Rønning, grevskabet Lindenberg sendte to: Justesen og Nielsen. Grevskabet Schaffalitzky sendte en seminarist, og fra grevskabet Christianssæde kom seminarist Friderichsen. Det gik ikke så godt for Justesen og Friderichsen ved optagelsesprøven. De kom ikke igennem den første dags samtaler, men fire dage senere mødte de atter op, og denne gang slap de igennem. Fra Als kom seminarist Jeppesen. Han blev »holdt« af Hardenberg Reventlow. Også Johan Ludvigs bror, Conrad Reventlow på Sandbjerg, sendte en ung mand til seminariet i 1798. Seminaristerne Kampman og Rasmussen var sendt af grevskabet Holsteinborg. Rasmussen blev senere sendt tilbage som uegnet. Måske er det derfor, at grevskabet i 1799 sendte seminarist Hansen til seminariet, men også bekostede uddannelse for to seminarister fra Vesterborg på Lolland.

Johan Ludvig Reventlow lod selv uddanne to mænd fra sit eget gods: Jens Bonde og Peder Koch. Uden for denne række var enkelte seminarister »holdt« på anden måde. I 1799 satte professor Villaume en søn på seminariet. Rentekammeret sendte bondesønner fra Nordsjælland til seminariet, ligesom Odense Kommunitet støttede fynske seminarister. Legatet fra Odense havde tidligere været brugt til Odense Katedralskole, så det kom som en slem overraskelse for skolen, at det var lykkedes J.L. Reventlow at vriste beløbet over til seminariet – måske en af grundene til det spændte forhold, der var mellem biskop Tønnes Bloch og J.L. Reventlow. Uden for den almindelige række af bondesønner fik en snedker optaget på seminariet. Det skete, fordi Reventlow kunne anbefale optagelsen. Det er usikkert, om snedkeren skulle tage eksamen eller kun frekventere undervisningen.

Fag og kundskabskrav

Af reglementet fra 1795 kan man se, hvilke retningslinjer undervisningen har skullet følge. Her står:

»De Kundskaber som ansees fornøden for en Seminarist, henregnes i det væsentlige til følgende Videnskaber:

- a) *Den christelige Troes theoretiske og praktiske Lærdomme*, med sammes Beviiser af Skriften og Fornuften, hvorved for Landets Skoler anordnede Lære-Bøger lægges til Grundvold, og hvorved det vigtigste af den bibelske og Religionshistorien forbindes.
- b) *Kundskab i at læse det danske Sprog rigtigt*, med den behørig Accent og Deklamation, samt skrive det orthographisk og grammatikalsk forstaaeligt og behageligt.
- c) *Smuk-Skrivning*, som ved idelig Øvelse vedligeholdes og næres.
- d) *Arithmetisk Kundskab*, som bringes til udmærket Færdighed ved rigtig Demonstration, ved at gjøre opmærksom paa Gienveyene deri, og ved Øvelse i at regne af Hovedet.
- e) *Naturhistorien*, hvorved i sær sees paa det, som angaaer Fædrene-Landet, og af alle 3 NaturRiger det, som nærmest staaer i Forbindelse med Land-Almuens Virke-Kreds.
- f) *Natur-Læren*, hvorved man søger at gaae ud fra det meere til det mindre bekiendte, og at forklare de vigtigste Natur-Begivenheder efter rigtige Natur-Love, oplyste ved saadanne simple Forsøg, som let kan gøres efter, og hvorved det vigtigste af det menneskelige Legemes Beskaffenhed og Diæt-Lære kan forbindes.
- g) *Geographien – Den, som angaae Fædrenelandet* dyrkes fornemmelig, og læres med hensyn til Landets Handel, Industrie og Kultur. De øvrige Geographiens Deelee medtages i Forhold til deres Vigtighed, og den naturlige Geographie gaae for an den politiske.
- h) *Historien*. I Fædrenelandets udfordres en meere indbundet og nøyagtig Kundskab, men i den almindelige Verdens Historie er det nok at vide Hovedbegivenhederne og deres Epocher.
- i) *Geometrien*, baade theoretisk og praktisk, saa meget, som kan have Indflydelse paa Land-Almuens Haandtering, og er fornødent til at forstaae det vigtigste af Læren om Himmel-Legemerne.
- k) *Logikken*. Saa meget som behøves til at tænke ordentlig og rigtig.
- l) *Kundskab om Loven og Forordningerne*, saavidt de i sær angaae Land-Almuen og almindelige Landets Indretninger.
- m) *Mark-og Hauge-Dyrkning*, theoretisk og praktisk, samt Huusholdnings-Vi-

- denskaber, hvorved forbindes saameget af Chemien, som tiener til at kiende og adskille Jordarterne, eller har Indflydelse paa Huusholdningen.
- n) *Choral-Sang efter Noder*, hvorved Seminaristerne dannes til tilkommende Kirke-Sangere.
  - o) *Catechetiske Øvelser i Religions-Kundskaber* og de dertil beqvemme Videnskaber, som især erholdes ved Skoleholdet.
  - p) Endelig bør og gives Leylighed til at lære at læse og forstaae *det tydske Sprog, til Instrumental Musik*, fornemmelig paa Klaveer eller Orgel, til saadanne *Haand-Arbeyder* som let læres og ikke ere forbunden med megen Stø, saasom at indbinde Bøger, dreje, flette Kurve, og endelig til *gymnastiske Øvelser*, som en Styrke for Legemet og nyttig Opmuntring for Siælen, hvilke alle dog foretages i de fra den øvrige Underviisning ledige Timer.«

De forskellige fag skulle læres dels ved at lytte til lærernes forelæsninger, dels ved skriftlige arbejder, hvorunder lærerne skulle vejlede seminaristerne i at finde relevant litteratur, kritisk gennemgå arbejdet, holde ræsonnerende foredrag over de forskellige temaer og endelig afholde repetitionsforelæsninger.

Herefter blev metodikken gennemgået til praktisk undervisning ved mundtlige foredrag, som seminaristerne tog notater fra og udarbejdede skriftlige fremstillinger over. Også her blev stoffet gentaget ved repetitionsforelæsninger.

For at seminaristerne skulle lære den praktiske undervisningsfærdighed, blev der oprettet en børneskole ved seminariet. I den anledning blev Haagerup Skole nedlagt og børnene overflyttet til en bygning ved seminariet. Protesterne fra forældrene var dog så kraftige, at der senere blev bygget en ny skole mellem Haagerup og seminariet, så børnene ikke fik helt så lang skolevej som tidligere. Før en seminarist blev sluppet løs i skolestuen, skulle han have overværet ældre kammeraters undervisning og selv vist prøver på sin kateketiske duelighed. Seminaristens lærere skulle i forvejen have kontrolleret hans skriftlige forberedelse til timerne. Efter endt time skulle han skriftligt nedfælde sine indtryk fra undervisningen, om den forlegenhed han evt. kom i, og hvordan han syntes, at arbejdet var lykkedes. Bagefter blev både forberedelsesudkastet og notaterne efter timen gennemgået for hele seminariets klasse, så de alle kunne give deres mening til kende.

Allerede i sit første forslag til seminariets oprettelse havde J.L. Reventlow og P. Villaume forklaret, at de vordende lærere ikke bare skulle uddannes inden for teoretiske fag, men seminaristerne skulle også oplæres i håndværk, biavl og agerdyrkning: »Han maa vide sine Videnskaber synthetisk [fra årsag til virkning/fra det almindelige til det specielle. IM] og oversee det Heele tilligemed Formaalene, Hensigterne og Midlerne... Forstaaer han tillige saameget, som behøves for i paakommende Tilfælde, at kunne give et godt Raad, saasom ved Sygdomme,

indløbne Stridigheder, Avlingen, bliver han saameget Almeennyttigere...«.⁹⁷ »Det var godt om Gaardskarlen forstod noget af Haugedyrkingen, for tillige at undervise Seminaristerne deri. Til Avlingen burde ogsaa gives dem nogen Leilighed og Anviisning for deri ligeledes at forhverve sig nogen Kundskab.«⁹⁸ Direktionen for seminariet, som skulle afgøre sagen, var dog modstander af sådan praktisk færdighed, og meget af forslaget faldt, som vi kan se af reglementet. I stedet for blev et par praktiske færdigheder puttet ind som frivillige »valgfag«. Men som vi kan se af Caspers beretning fra seminariets sidste år, var i hvert fald have dyrkning blevet en væsentlig del af seminariets liv. Den ovenfor omtalte række af fag giver ved første øjeblik udtryk for den »vidtløftighed«, som seminariet hurtigt fik ry for. Der var mange fag, 14 obligatoriske og flere frivillige, mod 10 obligatoriske fag på Blaagaard. Den frivillige undervisning i det tyske sprog fandtes ikke på Blaagaard. I virkeligheden var der tale om stort set det samme undervisningsindhold, blot var enkelte fag på Brahetrolleborg opløst i flere dele, såsom logik og smukskrivning, der kunne indgå i faget dansk, geometri, som kunne indgå i faget aritmetik, lovgivning, der siden rytterskolernes oprettelse var en del af almueskolens danskundervisning. Havebrug og praktiske håndarbejder blev efterhånden vigtige fag ved alle præstegårdseminarier, der dukkede frem efter århundredskiftet. Katekisation, koralmusik og sang, historie, geografi, naturhistorie og naturlære forekom ligeledes ved andre seminarier. Det er bemærkelsesværdigt, at seminaristerne skulle lære deklamation – en af latinskolens klassiske discipliner. Det har formentlig været tale om højtlesning af kirkelige tekster; en højtlesningsfunktion, som læreren ville få brug for bl.a. i sin tjeneste som kirkesanger.

Et eksamensbevis fra Snedsted Seminarium fra 1834 kan give et indtryk af de forskelle, som gjorde sig gældende mellem Brahetrolleborg og Snedsted. I Snedsted fik den unge Jeppe Sørensen, som vi har mødt i indledningskapitlet, i 1834 bevis på sin duelighed som lærer. Her havde han fået undervisning i 16 fag: religion, bibelhistorie, boglæsning, skønskrivning, dansk grammatik, dansk stil, hovedregning, tavleregning, fædrelandshistorie, geografi, musik, metodik, katekisation, indbyrdes undervisning, teoretisk gymnastik og praktisk gymnastik. Afgangsbeviset fra Snedsted viser, at faget dansk var skilt ud i flere fag ligesom på Brahetrolleborg, hvor undervisningen rummede både grammatik og skriftlige arbejder. Da logik forekom som selvstændigt fag på Brahetrolleborg, kan man gå ud fra, at eleverne blev øvet i korrekt tænkning og udtryksform.

En afgørende forskel er den, at indbyrdes undervisningsmetode, som begyndte at gøre sig gældende i 1820'erne og som i 1830'erne blev et »must« i læreruddannelsen, endnu ikke havde set dagens lys i 1790'erne. Også andre forskelle gjorde sig gældende. Fag som naturlære og naturhistorie var ikke selvstændige fag i Snedsted i 1834, men fandtes på Brahetrolleborg (og Blaagaard) siden

1790'erne. Det svarer til udviklingen i almueskolen, hvor disse fag var blevet foreslået i skolelovsforslaget i 1799,⁹⁹ men hvor 1814-loven fastslog, at de kun skulle indgå som emner i danskundervisningen. Kan man da være sikker på, at fagene virkelig forekom på Brahetrolleborg efter 1814? Jo, Casper Christensens erindring viser det. Han havde bevaret flere stilehefter fra sin seminarierid, og ved gensynet med dem er han imponeret over bl.a. sine skriftlige arbejder over lærer N.M. Petersens undervisning i naturlære. Han kan se, at faget var behandlet med omhu og grundighed.

Lærerne og undervisningen

Der er ingen tvivl om, at seminariet i alle år har haft efter tidens målestok fremragende lærere. *J.F. Oests* indsats på seminariet fra 1795-1815 er blevet rost af både seminarister og tilsynsførende.¹⁰⁰ Han har stået i et meget nært forhold til sine kollegaer og elever og formået at skabe et frugtbart studiemiljø. Seminariets andenlærer *Andreas Esbensen* var måske en dygtig lærer, men en meget stridbar person, der voldte J.L. Reventlow en af sit livs største og bitreste kampe.¹⁰¹ Striden mellem Esbensen og hans seminarister på den ene side og den på det tidspunkt alvorligt syge og svækkede Reventlow peger ikke på, at Oest har været en stærk leder af seminariet. Så burde han have haft kraft til at styre udenom den pinlige strid, der klart viser, hvor kort afstand der har været mellem lærernes og seminaristernes påbegyndte dannelse og deres unuancerede og uhæmmede følelsesudladninger. Stridens årsag – det store forbrug af tran til seminariets lamper og en uforsigtig bemærkning fra Reventlows side til Esbensen under et lærerforsamlingsmøde, at seminaristerne nok brugte tran til at pudse deres støvler med – førte til klageskrifter og flere møder med opslidende timelange scener, indtil Reventlow syg og svag tilbød dem alle oprejsning og erklærede dem uskyldige i anklagen og spurgte en for en, om de nu var tilfreds. Halvdelen af de fremmødte, heriblandt Esbensen, fortsatte med deres kritik af Reventlow. Nu tabte Reventlow besindelsen, og hvad han har sagt til dem, er ikke omtalt af Bobé, der har læst sønnens optegnelser af samtalen, men han har frabedt sig videre indblanding i sin kompetence, hvorefter han forlod mødet og vendte først forbitret tilbage til sit hjem kl. halv to om natten i bidende vinterkulde. Dette møde knækkede formentlig den sensible Reventlow, og herefter gik det hurtigt ned ad bakke med tiltagende hæshed og den svaghed, som han længe havde lidt af. Hans pirrelighed slår ud i alle referater af hans møder om skole- og seminarieforhold. Et par måneder senere kaldte han seminaristerne op til godsets hovedbygning. Denne gang var det til hans dødsleje, de kom, og lidt mærkelig for nogle af dem har det nok været, at de nu sammen med ham skulle synge de salmer, som han valgte ud. Blandt hans sidste ønsker for seminariets

fremtid efter hans død var fjernelen af Esbensen fra seminariet. Dette skete også. Esbensen forlod i 1801 seminariet for at blive lærer i Tandslet på Als. I seminariets forhandlingsprotokol står skrevet i foråret 1801, at Esbensen fik lov til at blive på seminariet, indtil der var kommet en anden i hans sted. En så bagatelagtig årsag til så voldsom en strid var unægtelig en trist afslutning på J.L. Reventlows varme engagement for seminariets ve og vel.

Gennem familien Willemoes' huslærer Andreas Jørgensen og hans dagbogsnotater får vi et interessant indblik i mennesker og undervisning på seminariet og internatet kun et par måneder efter Johan Ludvig Reventlows død i 1801. Andreas Jørgensen var 29 år gammel i 1801 og allerede kendt for sit sprog-talent, som han til stor del havde opdyrket ved egen hjælp.¹⁰² Han havde lige oversat en bog fra fransk, der handlede om Napoleon Bonapartes felttog i Italien.

Andreas Jørgensen kom til Brahetrolleborg en onsdag eftermiddag, den 17. juni 1801. Han opdagede da, at ingen undervisning fandt sted, hverken på seminariet eller i internatet, fordi grevinde Sybille Reventlow holdt konference med lærerne hver onsdag eftermiddag på slottet. Han nåede at møde seminariets og internatets leder hr. Oest, inden de begge tog en hestevogn over til slottet. »Oest var nu selv tilstede, og jeg havde altsaa den Glæde første Gang at se denne bekendte og værdige Mand, der modtog os med aabne Arme, skiøndt vi var ham ganske fremmede. Han har et blidt alvorligt Ansigt, der baade røber den dybsindige Tænkter og indbyder tillige den Fremmede til strax at nærme sig ham.«

Den hjertelige atmosfære med de åbne arme var en del af den Reventlowske livsstil, og Oest havde åbenbart gennem fem års arbejde som huslærer på slottet tilegnet sig denne stil helt og fuldt.

Efter at det lille selskab var ankommet til slottet, fik Jørgensen leilighed til at møde *Sybille Reventlow*, »der saa ud til at være en meget fornuftig Kone« – et udtryk, der formentlig er en ikke ringe kompliment i Jørgensens sproglige univers. Til konferensen kom alle lærerne og »professor Villaume«. Den sidste bliver omtalt for sit engagement i instituttet.

Klokken 7 den 18. juni mødte Jørgensen fuld af forventning op til engelskundervisning i internatet. Resten af dagen skiftede han mellem at overvære undervisning i internatet og på seminariet, hvilket var nemt nok, da begge institutioner hørte hjemme i de samme bygninger.

»Jeg kom først ind i den engelske Time under *Roland*, der er en Franzoser af Fødsel. Han skrev noget Engelsk op paa en Tavle, hvori der var Feil, som han under Læsningen lod dem rette og derpaa afskrev paa deres egne Tavler. Derefter slettede han det Skrevne ud periodevis som de altsaa nok en Gang maatte efterskrive udenad. Derpaa lod han dem giennemgaa Hjælpeverberne to have og to be skriftligt paa deres Tavler... Da Timen var forbi talte jeg en del engelsk med

ham. Det er en overmaade artig Mand og hans Methode behagede mig meget. Fra det Engelske gik jeg paa Seminariet at høre paa hr. Oests Forelæsninger for Seminaristerne, angaaende Læremethoder o.s.v. Derefter var jeg inde at høre paa *Hahn*¹⁰³ i hans Religionstime. Hans Læremaade gefalt mig ogsaa overmaade godt. Han lod Børnene først nedskrive nogle smaa Spørgsmaal paa Tavlerne som: om det var nyttigt at kende Gud og hvorfor etc. som de maatte besvare kort skriftligt. Han er Tydsker og kan slet ingen Dansk, hvorfor ogsaa deres ReligionsUnderviisning ligesom overhovedet al deres Underviisning skeer paa Tysk. Herefter gennemgik han et Vers med dem...som han ogsaa gjorde meget godt. Fra *Hahn* gik jeg over i Sidebygningen for at høre *Schmidt* læse Fysik. Han sad med en lille Kugle i Haanden og talte dermed om Jordens Skikkelse og om de ulige Meninger angaaende ... dens Skikkelse, hvoraf den sidste efter Newton beholdt Overvægten og er med almindelig antagen. Det gik meget rask for ham. Fra *Schmidt* gik jeg op at høre *Roland* læse Fansk. Methoden var omtrent den samme som i Engelsk... Derefter var jeg med Oest inde i et par...Skoler som holdes i de nordligste Værelser af Seminariet til Øvelse for Seminaristerne, hvor disse kom ind paa at høre paa *Schrøder* i Geographien, men Timen var strax forbi, da det andet havde medtagen saa megen Tid. Kl. var nu 10 og med den begyndte Professor *Villaume* Timen i det franske. Jeg gik altsaa hen for at høre paa ham. Han sad ved Enden af Bordet og dicterede Læsningen af nogle tyske ...Sætninger (som: Habt ihr gehört das wir worden Friede haben-avez vous entendu que nous aurons la paix), som de først mundtligt maatte oversætte paa Fransk og ligeledes bogstavere og oversætte og derefter nedskrive dem. Jeg biede ikke denne Time ud, da jeg vilde hen at høre *Hahn* læse tysk, og da jeg desuden endnu kunde faa *Villaume* at høre i den næste Time, saasom han læser med 2 Klasser, i 2 paa hinanden følgende Timer. *Hahn* læste *Thiemanns Güttemann* med sin Klasse. Han kunde ikke lade dem oversætte paa dansk, da han ikke forstaaer Sproget, men han søgte at forklare dem det uforstaaelige med mere forstaaelige Ord – f.Ex. Dieses ist dem Körper nicht zuträglich: das will sagen: nicht gesund. Tilsidst lod han nu en af Eleverne opskrive en Sætning paa Tavlen, som de alle maatte rette, hvor de var fejlet. Dernæst maatte de en efter anden udelade et Ord af Sætningen og da se om der endnu var fuld Mening i den, eller hvorvidt Meningen derved blev forandret. Sætningen var denne: »Alle schreiben nicht so richtig wie sie können«. Fra 11-12 var jeg atter henne at høre paa *Villaume*... Han dicterede Klassen noget til paa Tysk af Historien, som den ligesom den forrige maatte oversætte paa Fransk hvorved han ved forefaldende Leilighed talte Fransk med dem. Tilsidst maatte de vekselsvis oplæse en Skrivelse af det skrevne, som de oplæsede tillige bogstavere, hvorefter de øvrige maatte rette deres Stile. Tilsidst talte jeg endel Fransk med ham, hvorhos han bad mig besøge sig før jeg rejste tilbage.«

Den kendte tyske oplysningspædagog P. Villaume, som var en af forfatterne i Campes Revisionsværk, slog sig ned på Brahetrolleborg i begyndelsen af 1790'erne. Her gennemførte han landbrugsfaglige eksperimenter på sin egen drift og prægede undervisningen på Brahetrolleborg Seminarium i mange år i den praktiske undervisning. Villaume havde en bogsamling på flere hundrede bøger, men ikke

en eneste stol, kommenterer Chr. D. Reventlow efter et besøg hos Villaume i 1796. Det spartanske møblement var et princip hos Villaume.

Herefter følger en ganske interessant karakteristik af *Villaume*. »Professor Villaume«, skrev Andreas Jørgensen, »er en lille smuk Mand med et ganske hvidt og frithængende Haar, hvorfor han er meget simpel klædt. Han er bekendt for Revisionsverket og endel andre Skrifter, hvoriblandt hans praktiske Anvisninger for Skolelærere. Undervisningsfaget er hans Lyst og med samme har han i en lang række Aar beskæftiget sig med. Han bor her omtrent 1/4 Miils Vej fra Seminariet i en lille Gaard, hvis Avling han selv driver, og hvorved han anstiller en hel Hoben Avlingsforsøg«.

Til sidst i dagbogsoptegnelse fra Brahetrolleborg fortæller A. Jørgensen, at han skulle ud at besøge Villaume i hans »simple Hjem«. Udtrykket simpelt hen viser til et hjem næsten uden møbler. Villaume må have været lidt af et original. I hvert tilfælde har han haft frejdighed til at afvige ganske slående fra sine omgivelser og de normer, man var vant til her. Da Christian Ditlev Reventlow besøgte broderen i 1796 på vej til en inspektionsrejse i hertugdømmerne, besøgte han bl.a. Villaume. Han bemærkede i sin på tysk førte dagbog, at Villaume havde flere hundrede gode bøger i sit hjem, men ikke en eneste stol! Han tillagde, at måske ville Villaume få anskaffet det, der manglede, men helt sikker var han ikke, da det så ud, som om Villaume satte en ære i at kunne undvære.¹⁰⁴ Af A. Jør-

gensens dagbogsnotat fra 1801 ser det ud til, at Reventlow fik ret i denne iagttagelse. Associationen til unge venstreorienteredes oprør mod de borgerlige normer i 1970'erne er nærliggende. Villaumes fremtrædende placering i Reventlows skoleverden og den almene accept Guillaume mødte fra sine omgivelser viser samtidig både Johan Ludvig Reventlows og tidens åndelige rummelighed.

A. Jørgensen afsluttede sine kommentarer om sit møde med undervisningen på Brahetrolleborg med ordene: »Saaledes havde jeg nu tilbragt hele 5 Timer med at se paa disse afvexlende Undervisninger, hvorved Tiden gik saaledes for mig, at jeg næppe ville have anet det for en halv Time, hvis jeg ikke hos hr. Oest havde faaet det dobbelte dækkede Middagsbord at se.« Jørgensen var dog ikke helt færdig med besøget. Efter endt måltid og en kop kaffe hos præsten og en lille spadseretur i haven var Jørgensen til sidst oppe for at overvære skriveundervisningen. Han skriver, at undervisningen kun blev foretaget af Roland og en lærer, der hed *Bonde*. Den sidste har formentlig været seminarist Jørgen Rasmussen Bonde, der blev dimitteret 1802. I danskundervisningen hos pastor Bang hørte han Bang læse op af Mallings Store og Gode Handlinger, som seminaristerne herefter skulle fortælle skriftligt om på tavlen.

Andreas Jørgensen lader os komme tæt på undervisningen, men det er ikke alle lærere, han når at besøge. Således hører vi ingenting om 2. læreren *Esbensens* undervisning. Jørgensen havde lige nået at møde Esbensen og fandt en meget forbeholden mand, indtil denne hørte, at det var oversætteren af Napoleon Bonapartes felttog i Italien, som han havde foran sig. Da blev han meget venlig. Da Christian Ditlev Reventlow besøgte seminariet i 1796, overværede han derimod Esbensens undervisning, og Reventlow var ikke imponeret. »Die Studin des Unterrichts denen ich beywohnte, waren so weit sie vom zweyten Lehrer Espensen gehalten wurden, nicht interessant. Dise waren die erste eine Geometrische von der ähnlichkeit der Triangel, und die zweyte eine Rechenstunde. Er schien mir in seinem Unterricht zwar vollkommen deutlich, aber etwas zu wenig unterhaltend zu seyn.«

Reventlow var mere imponeret af *Oests* undervisning om planeter. Hos Oest var undervisningen fornøjelig, og desuden gav Oest seminaristerne praktiske opgaver for, hvad der passede Reventlow glimrende.

A. Jørgensen har slet ingen observationer gjort fra Oests forelæsninger, hvilket er bemærkelsesværdigt, da omtalen af det første møde med Oest vidner om, at han glædede sig til at møde en kendt pædagog og skoleleder. Selvom Jørgensen afgjort var mest interesseret i sprogundervisning, så kan Oests forelæsninger ikke have været opsigtsvækkende på nogen måde.

Der forekommer flere lærere i Jørgensens dagbogsnotater end dem, vi kender fra seminariets beretninger. Det har formentlig være tale om internatskolelærere.¹⁰⁵ Således må vi formode, at hr. *Hahn*, der var tysker og ikke forstod dansk,

underviste på internatet. Det ville have været naturligt, da der var en del tysktalende drenge i denne institution. Alligevel lader det til, at Hahn, da han læste Thiemans Güttemann, underviste en dansksproget klasse, og det kan have været seminarister. Under alle omstændigheder omgikkes seminaristerne i de første 10 år både lærere og elever, der havde tysk eller fransk som deres modersmål, og de må have haft rig lejlighed til at få udvidet deres sprogkundskaber. De må også have haft lejlighed til at få indblik i en faglig undervisning, der blev gennemført af lærere med andre kvalifikationer end seminariets lærere.

Fra Oests død i 1815 til seminariets nedlæggelse var *Carl Johan Heise* leder af Brahetrolleborg Seminarium. Heise har fået et dårligt eftermæle i skolehistorien. Casper Christensen kan ikke helt følge denne kritik. Heise, der var 28 år ved overtagelsen af førstelærerstillingen, blev senere tituleret professor og var en af tidens kendteste sprogforskere. Ifølge Casper Christensen var han specialist i »de døde navnlig det græske Sprog« og desuden en mand med stor kundskab inden for andre områder, hvilket kom anstalten til gode. Formentlig har hans pædagogiske evner ikke svaret til hans faglige, og seminaristerne har været lidt bange for ham. Det fremgår indirekte af Caspers erindring. Heises strid med sognets præst, der var tilsynsførende på seminariet, er blevet legendarisk, idet den voldte mange kvaler for Sybille Reventlow og hendes søn, der tog parti for præsten. Striden blev først bi-lagt efter mægling fra prins Christian (8.), der var guvernør over Fyn.¹⁰⁶

Casper Christensen fremhæver fra seminariets senere år specielt den berømte sprogforsker *N.M. Petersen*, der ikke bare underviste i det danske sprog og i litteraturhistorie, men også i fag som naturlære. N.M. Petersen må have været en særdeles afholdt og dygtig lærer. Casper Christensen skriver, at N.M. Petersen med sin gode pædagogik, sin dygtighed og nidkærhed øvede en gennemgribende indflydelse på elevernes uddannelse, og han omtaler sin lærer med den største ærbødighed og taknemmelighed. Det ser ud til, at de to har stået i et venskabeligt forhold til hinanden, der strakte sig ud over selve undervisningen og ud over uddannelsen. Casper Christensen har ikke kun sin lyse erindring at gribe tilbage til, når han skriver sine erindringer. Han har gennemlæst sine seminarierapporter og kan af disse se, at undervisningen har været virkelig god og »vækkende« for hans senere lyst til at gå videre. Casper Christensen blev i 1840'erne selv seminarielærer på Jonstrup.

Opsummering

Brahetrolleborg Seminarium var en hovedhjørnestein i J.L. Reventlows samlede skolepolitik. Denne opfattelse kan ses allerede af det storslåede seminariebyggeri. Fra seminariet skulle udgå de fagligt dygtige og pædagogiske uddannede lære-

re, som skulle føre hans skoleideer ud til danske bønderbørn. Grundlaget for undervisningen var moral – kristen opdragelse blandet med Kants fornuftsideologi: »Handl på en sådan måde, at dine handlinger kan gøres til alment gældende regler«. I dette forekommer Reventlow mærkelig moderne, idet Kants såkaldte kategoriske imperativ atter er kommet i pædagogikkens søgelys i et forsøg på at opstille et etisk grundlag for skolens undervisning. Men moral var ikke nok. Lærerne skulle have en solid faglig ballast både i de almene grundfag, i sang og musik og i praktiske håndarbejder, og så skulle de have lært at ræsonnere logisk og fornuftigt. Igennem et par år fik de her øvet sig flittigt i skriftlige udarbejdelser, så de, som Casper Christensen, senere ved selvsyn kunne se, hvordan de havde udviklet sig i kundskaber og dømmekraft. For nogle af dem har denne pludselige uddannelse været en voldsom forandring fra tidligere bondekår, og stridbarheden blandt dem og deres lærere peger på, at enkelte havde svært ved at få personligheden til at følge med.

I de godt 30 år seminariet fik lov til at bestå, blev der uddannet 281 lærere i alt. Af H. Friis-Petersens »Fortegnelse over dimmittender fra Brahetrolleborg Seminarium«,¹⁰⁷ fremgår det, at der i begyndelsen af 1800-tallet fra Brahetrolleborg strømmede pædagogisk og fagligt uddannede lærere ud til landsbyskoler på Fyn, omliggende øer og Sønderjylland. Nogle blev som Casper Christensen selv seminarielærere.

Interne stridigheder og en vakkende økonomi blev en del af seminariets image, i hvert tilfælde set i skolehistoriens lys, og er set som forklaring på seminariets nedlæggelse.¹⁰⁸ Et spørgsmål er, i hvor høj grad lærernes og ledelsens stridigheder influerede hverdagen på seminariet. Casper Christensens taknemmelighed over for seminariets vækkende og dannende påvirkning af de unge seminarieelever, og hans undren over for nedlæggelsen er et fingerpeg om, at seminariet var sin opgave voksen, men at tiden politisk havde fjernet sig fra J.L. Reventlows skoleideologi.

Den sidste indførsel i seminariets forhandlingsprotokol er præget af nedlæggelsens tristesse:

»Den 6. Oct. [1826] var underskrevne her paa Seminariet for i Overensstemmelse med det forud bestemte at modtage Seminariets Inventarium, hvilket Hr. Forstander Heise afleverede, og blev modtaget af Skolelærer Povelsen, som herover gave sin Tilstaaelse, hvilken finder Protokollen vedlagt. Ved at tage Seminariets Bygninger i Øiesyn fandtes især at bemærke, at Taget og enkelte Vinduer i Hovedbygningen trængte til Reparation. I Spiseværtens Locale var et Vindue gandske borte og mange Ruder ituslaaede. Hvad Uddørren angaaer manglede paa tilstrækkelige Lukke, samtlige Nøgler blev Skolelærer Povelsen overleverede«.

Afleveringen betød afslutningen på en unik uddannelsesinstitutions historie, og afleveringsforretningen og dens afsløring af tomme vinduer og knuste vinduesglas i Reventlows prestigebyggeri kan samtidig ses som symbol på, at oplysningstidens optimistiske skole- og uddannelsespolitik var blevet afløst af langt mere pessimistiske toner.

5. To af præstegårdsseminarierne

P.O. Boisens seminarium i Vesterborg

P.O. Boisen, der var sognepræst i Vesterborg, der hørte under Christianssæde på Lolland, rejste i 1799 over til Brahetrolleborg for at se på seminariedriften – og for at tage bestik af, hvordan en alternativ læreruddannelse kunne bygges op. Han havde gennem et par år forhandlet med godsejeren på Christianssæde, Christian Ditlev Reventlow, om en sådan uddannelse. I 1800 var deres plan klar. Selv om Chr. D. Reventlow var medlem af Den Store Skolekommission, gik deres forslag ikke glat igennem. Biskop Balle, som oprindeligt selv havde været skeptisk over for en institutionaliseret læreruddannelse, og som i stedet for havde foreslået en lokal præstevejledning, der ikke lå langt fra Boisens og Reventlows forslag, havde i mellemtiden indtaget en anden position. Han fandt nu forslaget kritisk over for det arbejde, som Skolekommissionen – og bl.a. Balle – havde lagt ned i etableringen af Blaagaard Seminarium. Efter en del tøven og skepsis fra kommissionens side fik planen dog kongelig stadfæstelse den 31. oktober 1801, og uddannelsen kunne påbegyndes året derpå. Snart fulgte andre provster efter og indsendte forslag om, hvordan de kunne indrette en lokal læreruddannelse i præstegårdene.¹⁰⁹

Den Store Skolekommission tillod sig dog at fjerne en passage i forslaget, der tydeligt viser, hvor kritikken mod den hidtidige læreruddannelse satte ind:

»Uden at forbigaa Fornuften udledes Religionens Lærdomme helst! af Bibelen. Læreren bør ingenlunde tro sig berettiget til at forbigaa nogle af Kirkens Lærdomme. Han bør vogte sig for at opvække Tvivl i Seminaristernes Sjæle og øve dem i Beskedenhed og Sagtmodighed.«¹¹⁰

Det passer også godt i stil med Chr. D. Reventlows praktiske og forsigtige fremgangsmåde, som han havde vist ved etableringen af sit eget skolereglement på Christianssæde i 1792, at han gik ind for en mere traditionsbestemt og landbo-præget læreruddannelse.

Forarbejdet til det første præstegårdsseminarium kunne give indtrykket af, at Vesterborg Seminarium stod meget langt fra de ideer, der lå bag Blaagaard og Brahetrolleborg. Det er ikke helt rigtigt. P.O. Boisen var ligesom brødrene Reventlow meget influeret af den tyske St. Petri kirkes præst J.A. Cramer og hans pædagogiske tænkning. Boisen var uddannet hos Cramer. Derfor kom Vesterborg Seminarium på mange måder til at ligge idemæssigt på linje med Brahetrolleborg. Som uddannelsen på Blaagaard og Brahetrolleborg skulle f.eks. læreruddannelsen i Vesterborg og senere andre præstegårdsseminarier være offentlige institutioner, og udgifterne til seminariedriften udredes af Fonden ad Usus Publicos. Vesterborg modtog en sum på 1000 Rbdlr. Og derefter i de første år i hvert tilfælde 610 Rbdlr.

Uddannelsen i præstegårdsseminarierne blev 3-årig som på Blaagaard. Her fandtes dog ikke en række faglærere, men undervisningen blev forestået af sognepræsten, der havde en eller to medhjælpere. Bygningsmæssigt og økonomisk var der dog slående forskelle mellem de etablerede seminarier og de nye alternative seminarier. Der var ikke mere tale om statelige bygninger og en internatliggende uddannelse, hvor seminaristerne kunne bo på stedet og få sin mad og sit tøj ordnet af en spisevært. Boisens seminarium rummedes i selve præstegården ved at han afgav tre værelser til undervisningen. Selv underviste han gratis. Provst Eiler Hammond i Brøndbyvester gik endnu længere. Han kunne undvære fem værelser i sin præstegård i Brøndbyvester, da Brøndbyvester seminarium blev oprettet året efter. Lokalerne blev dels benyttet til undervisning og dels til bopæl for en seminarielærer.

Om målet for uddannelsen på Vesterborg Seminarium hed det, at det ikke skulle sættes højere end, at »...de (seminaristerne) kunne læse med Udtryk, skrive en god, tydelig Haand og især i Hovedet at beregne det vigtigste, som møder i det huslige Liv, lære at kende Legemernes Beskaffenhed og ikke være fremmede i de almindelige diætiske Regler, som enhver bør iagttage. De bør af Naturlæren, ved Natur- og Fædrelandshistorien lære at vorde forsigtige, vindskibelige i deres Kald, uden Fordomme at betragte Naturen, at være igennemtrængte af Skaberens Godhed og at elske deres Fædreland. Til dette Maal bør man indskrænke sig og udelukke alt, som ikke kan anvendes i en simpel Landsbyskole.«¹¹

Der var altså en klar hensigt med Chr. D. Reventlows og P.O. Boisens seminarieforslag. Læreruddannelsens almindelige uddannelsesniveau skulle sænkes, så seminaristerne kunne gå ud som »en fornuftig Bonde blandt Bønder«. Det fremgår af forslaget, at man ikke kun sigtede mod at give de vordende lærere et mere realistisk indtryk af deres funktion i landdistrikterne. I Boisens forslag ses tydeligt, at man var blevet ængstelig for den samfundskritik, som kunne komme til udtryk gennem den nye selvbevidste lærertype.

»Mon ikke Følelsen af sit Værd paa den ene Side, og paa den anden Side Har-

Sognepræst P.O. Boisen oprettede sammen med Chr. D. Reventlow det første alternative seminarium i sin præstegård i Vesterborg på Lolland i 1801. Boisen var indtil sin død og seminariets nedlæggelse i 1832 en inspirerende lærer og seminarieleder, og han prægede flere generationer af lærere. Det var et princip for Boisen og Reventlow ikke at afholde eksamen i religion. Dette blev også håndhævet i seminariets undervisning. Religion blev derfor det eneste fag i seminariet, hvor der ikke blev givet karakter. Derimod blev Boisen modvilligt nødt til at indføre den indbyrdes undervisning på seminariet i slutningen af 1820'erne.

me over, at Staten ikke lønner ham lige saa godt som andre, ikke mer fortjente Mænd, vil mindske hans Fryd og gøre ham utilfreds? Naar hans glade Sind maa vige for hans Næringsсорger, mon han da altid vil vorde den gavnelige Mand, som han burde og maaske kunde være? Er han opdragen som Bonde, simpel, tarvelig, uden Prætentioner, er han vant til at nøjes med Almuens Levemaade, saa vil han ogsaa i indskrænket Løn finde sit Udkomme, vil i sin Stand føle sig lykkelig, med uafbrudt Sindsro kunne undervise. Uden Tvivl vil han bedre end mange andre kunne udrydde Overtro og udbrede Oplysning, fordi Bonden har mest Tiltro til dem, der synes at være hans Ligemænd, og fordi han, opdragen iblandt Bønder, har haft Lejlighed til at studere Almuens Tænkemaade.«¹²

Der må have forekommet episoder i landdistrikterne, efter at de nye lærere var kommet i embede, som har gjort lokale præster og en mand som Chr. D. Reventlow betænkelig. Andre forklaringer på den indtrådte reaktion kan også tænkes. Den alternative seminarieuddannelse blev foreslået på et tidspunkt, da den franske revolution var kulmineret. Den havde udviklet sig som et sneskred i voldsomhed og uberegnelighed, og dens grusomheder havde forskrækket det danske borgerskab. Hos skolefolk kan enkelte have spurgt, om reformpolitikkerne havde sat en udvikling i gang, som man ikke kunne styre? Der foreligger ikke direkte henvisninger til revolutionen i Frankrig i danske pædagogers skrifter. Alligevel kan der i forslaget om en alternativ læreruddannelse have ligget en ængstelse for, at de to første seminarier kunne avle vågne og samfundskritiske mænd, der ikke var blevet indpodet tilstrækkelig lydighed og nøjsomhed til at kunne finde sig i deres fremtidige ydmyge position. Også danske bønder kunne tænkes at reagere mod oplevede misforhold i samfundet. Bondestandens frigørelse var endnu ikke kommet så langt, at man kunne se dens konsekvenser for bøndernes holdninger til stat og kirke.

Om sin opfattelse af de to første seminarier siger Chr. D. Reventlow i 1804, at han var blevet klar over, at den korte uddannelsestid ikke gjorde det muligt for seminaristerne at lære så meget, at de senere hen som fornuftige mænd kunne følge med tiden, forstå og prøve alt og vælge det bedste. Han fortsætter: »...og at man ikke bør opmuntre Seminaristerne til at ville gaa frem i Tiden, af Frygt at de uden Vejledning let kunde vildfare.«¹¹³

Reventlow var blevet klar over, at de unge lærere havde behov for vejledning, når de kom ud i landdistrikterne, og at de i deres uddannelse først måtte lære at begribe, hvad de derefter skulle give bønderbørnene af fornuftige begreber. Det kan vist ikke være tvivl om, at det var de rationalistiske læreres frigjorte holdninger til religionen, som var blevet en hovedanstødssten for mænd som Chr. D. Reventlow og P.O. Boisen.

Omkring år 1800 sås overalt i samfundet en begyndende reaktion mod den rationalistiske måde at tænke på. Omslaget i synet på, hvad religionsundervisningen skulle indholde, kom bl.a. til udtryk i forslaget om Vesterborg Seminarium. Det hed her, at sjælelæren skulle foretrækkes for moral, idet »Kundskab om den menneskelige Sjæl er betingelsen for at forstaa moralske og pædagogiske Sandheder. Religionsundervisningen maatte være det vigtigste Fag, grundes paa Bibelen og ske efter den autoriserede Lærebog.«¹¹⁴

Den daglige undervisningstid var 7 timer. En umiddelbar sammenligning mellem Vesterborg og Blaagaard/Brahetrolleborg seminarier viser nok en himmelvid forskel i det dannelsesniveau, som myndighederne ønskede. Det besynderlige er, at der ikke var nogen større forskel på fagkreds. Også på Vesterborg skulle der undervises i en række fag: sjælelære, moral, religion, kateketik, skrivning, regning, geometri, naturhistorie, naturlære, fædrelandshistorie »med en kort Udsigt

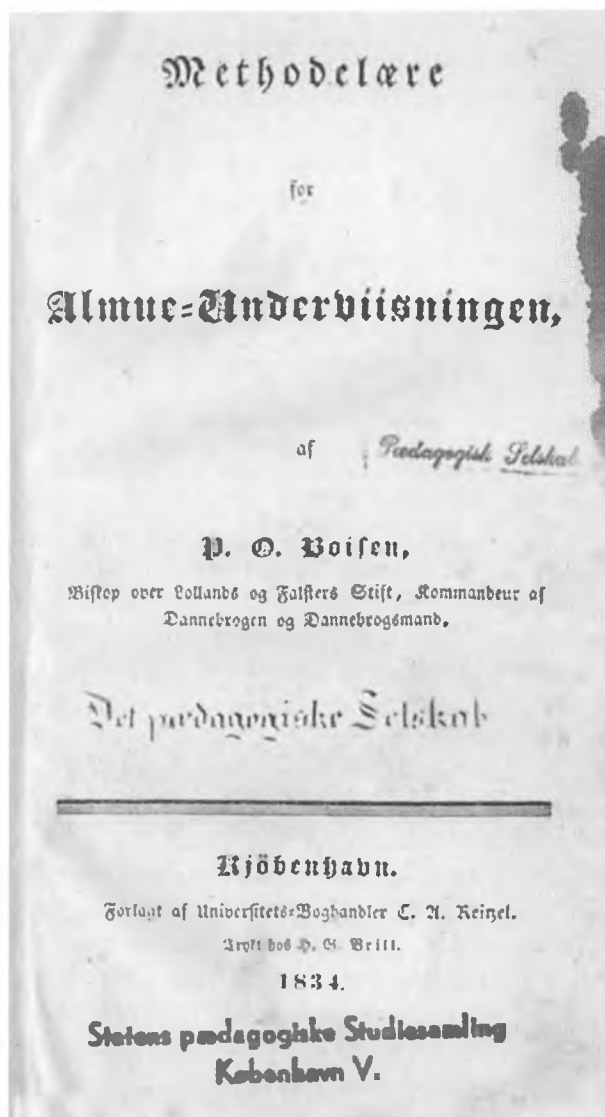
til Menneskehistorien i almindelighed«, desuden sang, musik, håndarbejde og som frivilligt fag tysk. Seminaristerne øvede sig i svømning og roning i Vesterborg sø og praktiserede en form for legende gymnastik i lergraven uden for byen. De havde også musik – og sangundervisning af en af H.O.C. Zincks elever. Rasmus Sørensen erindrer sig med en del ironi, hvordan denne skolelærer Christen Tarp prøvede på at indføre Zincks musikteori på seminariet. Men kilderne viser, at seminaristerne blev i stand til at synge og spille efter moderne koralmelodier og sange, hvad også visebogen fra Vesterborg er et eksempel på.

Til forskel fra de først oprettede seminarier var der slet ikke de samme snævre ordensregler og disciplin på Vesterborg. Tværtimod skulle seminaristerne her selv udarbejde ordensregler og selv sørge for, at de blev overholdt. Man mærker en langt mere afslappet atmosfære – hvad der unægtelig også var hensigten.

Vi har ikke mange vidnesbyrd om det indre liv, der udspillede sig på Vesterborg Seminarium, men enkelte erindringsglimt findes. I bogen om lærer Rasmus Mikkelsen fra Ulbølle¹¹⁵ omtales enkelte dagbladsnotater, og den kendte lærer og agitator, Rasmus Sørensen, fortæller i sine levnedserindringer om seminariet. Det meste af undervisningen blev gennemført uden lærebøger, på baggrund af mundtlig undervisning. P.O. Boisen benyttede sig altså af det levende ord og af fortællingen som undervisningsmetode, længe før Grundtvig og Kristen Kold gjorde begreberne kendte. I læse- og sprogundervisningen arbejdede man dog med Mallings »*Store og gode handlinger*«. ¹¹⁶ Rasmus Sørensen, der ellers var en kritisk herre, er fuld af lovord over P.O. Boisens og Chr. D. Reventlows stærke iver for skole spørgsmål. Det var mødet med dette skoleengagement, der havde fået ham til at vælge lærergerningen.¹¹⁷

Boisen underviste i religion efter den oplysningsoptimistiske og lyse kristendomsopfattelse, som han havde fælles med Reventlow. De var begge tilhængere af en praktisk kristendom, der ikke anstillede spekulationer over religionens hemmeligheder. De mente, at det var lærernes opgave både på seminariet og i almueskolen at undervise efter de bibelske sprog og efter bibelske fortællinger, som kunne røre børnenes hjerter og gøre dem til gode mennesker, der samtidig var i stand til at bruge sin fornuft. Kærligheden mellem mennesker og kærligheden mellem f.eks. folket og deres konge var et grundlæggende træk i deres tænkning.¹¹⁸

Seminariets andenlærer blev Andreas Hansen, som var dimitteret fra Kiel Seminarium i 1790 og som siden havde været huslærer hos Chr.D. Reventlow i nogle år, inden han blev lærer og kirkesanger i Vesterborg. Han kombinerede altså sit andenlærerembede på seminariet med sin skoleundervisning indtil 1805, da han blev seminarielærer på heltid. Andreas Hansen, som underviste i de fleste fag, får meget rosende udtalelser i lærererindringer for sin pædagogiske tæft, der bl.a. viste sig ved, at han klarede at beskæftige tre klasser samtidig. »Hos ham

Biskop P.O. Boisen på Vesterborg Seminarium udarbejdede sin egen metodevejledning og som her en vejledning til at forstå og bruge begreberne fra Balles Lærebog. Boisens eget bidrag er her en sjælelære, det vil sige en begyndende psykologisering af den menneskelige natur. Boisen mente, at sjælelæren måtte foretrækkes for moral, fordi »Kundskab om den menneskelige Sjæl er Betingelsen for at forstaa moralske og pædagogiske Sandheder.« Bogen har sikkert været brugt også ved andre seminarier end Vesterborg. Danmarks Pædagogiske Bibliotek.

var system og livlighed i lige grad tilstede. Hans metodik var ingen bog »...den var de praktiske undervisningsøvelser som han selv, dels med seminaristerne, dels med skolebørnene, foretog i alle læregenstande.«¹¹⁹

En af de forskelle, der var mellem præstegårdseminarierne og de to første seminarier, var som nævnt, at seminaristerne, i stedet for at bo i et herregårds-

præget seminariemiljø, skulle bo til leje hos bønderne. Ved siden af den teoretiske uddannelse skulle de også lejlighedsvis deltage i bøndernes arbejde. Det betød en uddannelsesmæssig indføling i landbomiljøet, som markant adskilte sig fra den holdning, som kom til udtryk hos f.eks. Claussen på Blaagaard (jf. s. 78).

Det stærkt landbrugsfaglige sigte i lærerens uddannelse og ønsket om, at lærerne skulle kunne fungere i landbosamfundet, blev noget, der karakteriserede alle præstegårdsseminarier. Således blev det bestemt, at alle seminarier skulle have tillagt en jordlod til agerdyrkning og en havelod til havedyrkning. Seminaristerne skulle altså både hjælpe de bønder, de boede hos med markarbejde, og oplæres på seminariet i agerdyrkning. Andre undervisningsdiscipliner blev husdyrbrug, biavlning, dyrkning af humle, tobak og hør, sadelmagerarbejde, hattefletning og bogbinderarbejde.

Det var en udbredt opfattelse blandt embedsmænd og skoleinteresserede, at seminaristerne skulle blive »Planteskoler for Landøkonomien«. Da professor Chr. Olufsens »*Lærebog i Landøkonomi*« udkom i ny udgave i 1814, forærede Det Classenske Fideikommis 138 eksemplarer til seminariebrug. Meningen var, at seminaristerne efter endt uddannelse skulle gå ud i landdistrikterne som plantører af piletræer, frugttræer o.l. Interessen for seminaristernes praktiske landbrugsmæssige og håndværksmæssige oplæring var så stor, at en konsistorialassessor Krarup i 1813 foreslog oprettelsen af en helt ny type læreruddannelse – et industriseminarium – der skulle høre ind under landets Landbo- og Industri-Kommission. Forslaget blev seriøst drøftet i General-Landøkonomi- og Kommerciekollegiet, der dog ikke fandt, at tiden var moden for denne nye type af læreruddannelse.

Vesterborg Seminarium blev nedlagt i 1832 efter P.O. Boisens død. Han havde da præget læreruddannelsen på Vesterborg i omtrent 30 år. Igennem de sidste 10 år af seminariets virksomhed kæmpede Boisen og Reventlow mod indførelsen af myndighedernes nyeste pædagogiske idé – den indbyrdes undervisning. Arkivalier fra seminariet viser, at indbyrdes undervisning indgik i læreruddannelsen fra slutningen af 1820'erne. En af seminariets lærere rejste først ind til København og fik selv undervisning i metoden og lejlighed til at øve sig på børnene i den såkaldte Normalskole, for siden at tage tilbage og undervise deres egne seminarister. Dette gjaldt alle landets seminarier.

Eiler Hammonds seminarium i Brøndbyvester

Efter at P.O. Boisens reglement for Vesterborg Seminarium på Kancelliets ønske var blevet sendt ud til samtlige stifter i landet i 1802, blev det sognepræsten i Brøndbyvester, Eiler Hammond, der som den første fulgte i P.O. Boisens spor. Hans præstegårdsseminarium blev oprettet i 1803.¹²⁰

I 1802 oprettede Eiler Hammond Brøndbyvester Seminarium i sin egen præstegård. Fra hans omfattende korrespondance om seminariets drift er dette segl hentet. Seglets laurbærkransede inskription viser, at også et ydmygt præstegårdsseminarium var et »kongeligt dansk Skolelærer-Seminarium«. Landsarkivet for Sjælland m.v.

Fem værelser i præstegården blev brugt til seminariet, de tre til undervisningslokaler og de to til bolig for andenlæreren. Hammond stod ligesom Boisen sammen med sin hjælpelærer for hele undervisningen.

Alligevel var det ikke få fag, der blev undervist i. Ifølge planen skulle Hammond som førstelærer undervise i religion og moral, bibellæsning, katekisation, antropologi, geografi, historie, religionshistorie og astronomi foruden musik, havekunst og agerdyrkning. Andenlæreren skulle undervise i læsning med sproglære, skrivning med stileøvelser, regning med geometri, naturlære og naturhistorie og sammen med Hammond i sang og musik.

Fagrækken er ikke synderlig forskellig fra Vesterborg, men der bliver i den første plan ingenting sagt om gymnastik, svømning, håndarbejde eller frivillig tysk. Gymnastik indførtes fra 1812. Bønderne sparede da Kancelliet for udgifter til faget ved gratis at hente materiale til »voltigerbjælker« i det kongelige skovdistrikt i Kirke Værløse. Året efter gik det løs med 20 gamle, men dog brugelige geværer og 20 patrontasker, som var stillet til rådighed af majestæten selv, til brug ved gymnastiske øvelser.

Seminaristerne blev inddelte i to klasser med ca. 7 elever i hver klasse. Undervisningen foregik fra kl. 7-12 om formiddagen og fra kl. 13-17 om eftermiddagen. I vintertiden blev undervisningen rykket en time tilbage.

En gang om året blev der holdt eksamen; de første år under overværelse af et

par medlemmer af Den Store Skolekommission, Chr.D. Reventlow og justitsråd H.N. Arktander samt af nogle nærboende præster. Den beretning, som Hammond selv har afleveret om den første eksamen, peger på, at undervisningen var mere omfattende, end planen fra 1803 viser. Seminaristerne blev nemlig kigget godt efter. De blev således eksamineret i læsning, dansk grammatik, skrivning, ortografi, regning – både hovedregning og tavleregning – i reguladetri med og uden brøk, husholdningsregning, endvidere matematisk geografi med astronomi, plantelære – tildels med planter, som eleverne selv havde samlet og tørret – mineralogi, delvis efter mineralogiske eksempler, samt have dyrkning. Det ser af eksamensberetningen ud til, at Hammonds seminarium fagligt set godt kunne måle sig med P. O. Boisens.

Ligesom på Vesterborg Seminarium skulle seminaristerne bo hos bønderne i byen og hjælpe dem med mark- og havearbejde. I virkeligheden var det imponerende resultater, de første seminarister opnåede i deres arbejde for bønderne, vejledt af Hammond, som havde mange års erfaring med havebrug.

I løbet af få år ændrede landsbyen udseende. Tidligere havde der været nogle fattige kålgårde rundt om gårdene; nu kunne man efterhånden se store frodige haver, sådan at bønderne i overflod kunne tage fra deres haver, hvad de tidligere havde måttet køre til København for at købe. Rentekammeret bakkede op omkring denne del af projektet. I 1803 bevilgede Rentekammeret således årligt i 4 år 80 stk. frugttræer til bøndernes haver og 200 vilde træer til levende hegn. Træerne blev hentet fra Frederiksberg Planteskole og Ledøje Plantage. På Frederiksberg Slot blev seminaristerne vejledt af slotsforvalter Voigt i træers okulering og podning. Det gav god gevinst.

Allerede i 1804 havde en af seminaristerne avlet 300 stokke grønkål, 600 røde og hvide kålhoveder, 200 kålrabi, 4^{1/2} tønner gulerødder, 2 skæpper løg, ¹/₂ skæppe skalotter for den gårdmand, som han boede hos. Men det var ikke alt! Desuden havde han anlagt tre andre bønderhaver og plantet 80 frugttræer og 200 vilde træer foruden en stor mængde buske. Det kan næppe være blevet tid til megen læsning i så travlt et sommerhalvår!

I 1811 indførtes biavl ved seminarierne. En lokal husmand viste, hvordan man bandt bikuber og flettede kurve samt udfærdigede mindre træarbejder.

Seminaristerne

En af ideerne bag alle tre seminarier var, at deres elever skulle tages fra bondestanden.

På den måde skulle de kommende lærere føle sig hjemme i det landbomiljø, som de skulle vende tilbage til uden at føle sig hævet over bondestanden.

Hammonds seminarium levede op til denne tanke. Af de 97 seminarister, der blev indskrevet i løbet af de 18 år, seminariet eksisterede, kom kun 11 fra et andet miljø end landbomiljøet. 33 kom fra gårdmandsfamilier. Interessant er det at konstatere, at næsten lige så mange kom fra husmandshjem, nemlig 30. Fra håndværkerstanden kom 16, medens 11 var degne- og lærersønner.¹²¹

De mange husmandssønner kunne tyde på, at der lå en social opstigningsmulighed i lærerembedet, som blev udnyttet, måske også, at gårdmandssønnerne nu satsede på de muligheder, som landboreformerne havde givet dem inden for landbruget.

19 seminarister kom fra Nordsjælland, de fleste kom fra sognet selv – 15. Da Rentekammeret, som vi har set det, havde oprettet 6 fripladser ved Blaagaard Seminarium til fattige bondesønner fra Nordsjælland, så havde seminariet her en konkurrent i nabolaget. Det var måske årsagen til, at der blev plads til forholdsvis mange seminarister fra andre dele af Sjælland – 24 fra Sorø Amt og 19 fra andre sjællandske egne. 5 kom fra Jylland.

Vurdering af præstegårdsseminarierne

Mistænksomheden mod seminariernes virksomhed aftog ikke. Vesterborg Seminarium kunne omtales som et »Skolepalais«, og dets undervisning blev vurderet som liggende alt for højt for behovet i landkommunale skoler. »Om der nogensinde har været peloponnesiske og puniske Krige, kan være dem ganske ligegyldigt; den danske Bonde og overhovedet Bonden i alle Lande har ikke mindste Fordel af saadan Kundskab«, skrev biskop Fr. Münter snerrende i en afhandling i 1804: »Forsøg til en Anvisning for Lærere ved Skoleholderseminarierne.«

Det store antal etablerede præstegårdsseminarier i begyndelsen af 1800-tallet viser dog, hvor stort behovet var for at få uddannede lærere i landdistrikternes skoler. Præstegårdsseminarierne blev altså et reelt alternativ til de to først etablerede seminarier. De viste sig at svare bedre end Blaagaard og Brahetrolleborg til et dansk behov.

Det var lykkedes Chr. D. Reventlow og P.O. Boisen at fjerne det tyske præg, som hvilede over de to først oprettede seminarier, med deres bygningsmæssige herregårdsmiljø, deres høje intellektuelle uddannelsesforventninger, deres friggjorte holdninger til religionsundervisningen, deres strenge ordensregler og militæragtige disciplin og også deres fremmedgjorthed over for det bondemiljø, som seminaristerne skulle virke i efter endt uddannelse.

Med de nye seminarier fik religionsundervisningen en styrket stilling og inden for den bibellæsningen. Præsterne fik en altafgørende indflydelse på seminaristernes holdningsdannelse, og de vordende lærere blev gennem deres midlerti-

dige hjem hos bønderne, gennem deres arbejde for bønderne og deres landbrugsfaglige undervisning, vænnet til at forblive bønder blandt bønder.

For at blive en god lærer skulle de unge altså uddannes til at blive fagligt kvalificerede både teoretisk og praktisk landbrugsmæssigt, og de forventedes at skulle have en ophøjet moralsk og etisk holdning til livet, der betød en lydhedsaccept over for den gejstlige stand og over for øvrigheden generelt. Med en flittig og arbejdsom udnyttelse af tiden skulle de kunne drage nytte af den håndværksmæssig kunnen, som ville gøre dem selvhjulpne og parate til at hjælpe andre.

Det var ikke længere som før læreruddannelsens tid, hvor den offentlige skole skulle være statens instrument for dens opdragelsesmæssige ideologi. Det var nu frem for alt lærerne, som skulle være et ideologisk mønster for myndighedernes ideer. I lærer kvalifikationerne blev trådene samlet fra oplysningsårhundredets tanker og drømme om et bedre økonomisk grundlag for staten, om en bedre kvalificeret bondestand som en økonomisk ressource for staten, om en fri, oplyst og ansvarlig husbond i husstanden, om en mere kontrollabel og mindre udsat underklasse.

6. Didaktik og pædagogik i læreruddannelsens første tid

Brammers Lærebog i Didaktik og Pædagogik

Inden for læreruddannelsesinstitutionen havde man en egen opfattelse om mål og intentioner med læreruddannelsen – at give lærerne en egnet ballast til at klare undervisningssituationen i børneskolen. Dette kan man se i de lærebøger i pædagogik, som blev udarbejdet til brug for undervisningen.

Som afslutning på første del af læreruddannelsens historie skal vi derfor i det følgende se nærmere på G.P. Brammers Lærebog i Didaktik og Pædagogik, som han udgav i 1838. Det var Brammer, som underskrev det eksamensbevis, som Jeppe fik med sig ud i lærerjobbet i 1834.

Bør lærerne uddannes til videnskabsmænd, spørger Brammer i sin foretale til den første danske undervisningslære, der var blevet trykt til læreruddannelsen? Nej, svarer han, dels ville man ikke kunne opnå det med de dårlige forkundskaber, seminaristerne havde med sig ved optagelsen til seminariet, og dels ville seminarieuddannelsen være for kort for en egentlig videnskabelig uddannelse. Men det afgørende argument var, at hvis lærerne skulle uddannes til videnskabsmænd, så kunne de let blive så interesserede i videnskaben, at de blev kedede af lærerjobbet. I én videnskab skulle de dog være videnskabsmænd i den forstand, at de skulle være på højde med enhver anden i sit erhverv – nemlig i pædagogikken.

Med denne foretale går Brammer direkte ind i aktuel pædagogisk debat inden for læreruddannelse og videreuddannelse vedrørende fag som pædagogik og dens rolle som videnskab.

I sin argumentation er Brammer nødt til at tage ét fag op til speciel vurdering: religion. Dette fag havde altid haft en speciel status i almueskolen. Det var skolens grundlæggende fag. Brammer fastholder også her sin argumentation og slår fast, at lærerne ikke skulle undervise i faget religion som teologer, men som personligt kristne og netop som pædagoger. Han gør derfor også klart for læseren, at han selv ikke har skrevet bogen som præst, men som pædagog. Forbindelsen var

dog nær, og Brammer afslutter sin indledning med en forhåbning om, at bogen må tjene »Gud til Ære, Kongen til Glæde og mit Fædreland til bedste!«

Hvordan skulle så pædagogikken indgå i læreruddannelsen? Brammer tager tre væsentlige punkter frem.

- Praktiske øvelser i en børneskole var en væsentlig del af undervisningen, men kunne ikke stå alene. De måtte suppleres med seminarielærernes mundtlige foredrag, som var velegnede over for de dygtige seminarister, der kunne vækkes til »selvtænkning«, og som derved kom til at trække de øvrige på holdet med sig. De mundtlige foredrag havde dog den svaghed, at ikke alle lærerstuderende ville kunne følge med på ønskelig måde. I læreruddannelsen ville man ikke kunne undvære det mundtlige ord, da det bl.a. var nødvendigt at gøre rede for specielle pædagogiske fagtermer, ikke for at de lærerstuderende skulle gøre brug af dem som lærere, men for at de skulle kunne forstå dem, når de mødte dem i pædagogiske tekster.
- En tredje vej var at udarbejde en skriftlig fremstilling, sådan som Brammer nu gjorde. Også lærebogen havde imidlertid sine svagheder, og de punkter, som Brammer peger på, forekommer meget moderne: dels kunne fremstillingen friste til indlæring uden den nødvendige eftertanke, dels ville skriftens autoritet let kunne føre til »eftersnak«, endelig måtte den skriftlige kommunikation undvære det mundtlige foredrags liv og munterhed og kunne medføre ked-somhed for faget hos den læsende.
- Den bedste fremstillingsform var derfor den ræsonnerende, hvor forfatteren gør rede for sin egen opfattelse f.eks. af, hvorfor den ene metode er at foretrække i visse situationer frem for en anden, og hvor læseren ledes til at dømme selvstændigt. Brammer er dog klar over, at den ræsonnerende form kommer til at mangle dybde i forhold til afhandlingsformen, og den har naturligt nok ikke mundtlighedens fordele. Lærerens funktion bliver da at supplere lærebogen med sin egen mundtlige udlægning af teksten.

Til sidst gør Brammer rede for sin opfattelse af de enkelte fags placering i undervisningen. Sang, gymnastik og skrivning opfatter han som kunstfag og som færdigheder. De hører sammen. Til skrivning hører også retskrivning og skriftlige udarbejdelser. Man kan dog ikke begynde undervisningen her, da det er nødvendigt først at give de lærerstuderende retningslinjer for, hvordan de kan lære børn at bruge deres eftertanke, så de ved, hvad de senere kommer til at læse, skrive og tale om. Det er forklaringen på Brammers inddeling af bogen, hvor han begynder med den almindelige didaktik, der omhandler ikke bare lærestoffet, forskellige »læremåder«, men også »læreånden«, læreindretningen etc., og derefter tager fat på undervisningen i de enkelte fag og endelig behandler »skolepædagogikken«,

som han definerer som lærerens forpligtelse og disciplinens betydning. I et tillæg til bogen tager Brammer lærerens forpligtelser op dels over for lokalsamfundet og dels over for myndighederne.

Brammer henvender sig ikke bare til de unge, der skal ud i lærerjobbet. Sidst i fortalen gør han opmærksom på, at hans bog også er skrevet for dem, der interesserer sig for pædagogik som videnskabsfag. Til denne gruppe læsere oplyser han om sin baggrundslitteratur, og den viser klart en stor gæld til tysk pædagogik. Af 18 værker, som udgør Brammers baggrundslitteratur, er 16 udgivet af tyske pædagoger. Alle 18 bøger er skrevet på tysk. I den omfattende indledning til sin bog viser Brammer sin opfattelse af pædagogikkens opgaver: at lede og drage mennesket op til sin egentlige bestemmelse. Hvad er da det? Mennesker har to bestemmelser, siger Brammer, at være verdensborger, det vil sige samfundsborger, og at være medlemmer af Guds rige. Da menneskets natur er af en sådan art, at det jordiske drager mere end det himmelske, så må opdragerens rolle være at lede i den rigtige retning – og skabe forudsætninger for en »drift til Guds Rige«. Kun på den måde ville det legemlige og det sjælelige komme i en sådan harmoni, at det »lavere« ville underordnes det »højere«, skriver Brammer.

I bogen tager Brammer afstand til fem forskellige ensidige pædagogiske retninger.

- Den fysiske opdragelses ensidighed.
Hos de vilde folk var det den legemlige opdragelse, der havde førstepladsen i opdragelsen. Den blev vurderet som en forudsætning for et lykkeligt liv. De samme ideer forfægtes også af mere moderne pædagoger, mener Brammer. I opposition til tingenes tilstand ønsker de at føre børnene tilbage til en naturtilstand, idet de har den opfattelse, at oplysning nødvendigvis fører til legemets svækkelse. Men, siger Brammer, de glemmer at fysisk opdragelse ikke er nok.
- Den materielle opdragelses ensidighed
Andre pædagoger har taget mere hensyn til legemlige ting end til legemet selv, mener Brammer. De ønsker, at børnene skal opdrages til det borgerligt nyttige, så de kan opnå velstand og hæder som borgere i en kultiveret stat. Også de er for ensidige, mener Brammer, idet de glemmer, at mennesker, der ikke har kendt deres fortid og heller ikke deres fremtid (i det himmelske), hverken vil have kærlighed til deres jordiske fædreland eller til deres himmelske – og de kan altså ikke opfylde deres borgerlige funktion på den rette måde, men de vil ende i en destruktiv selvkærlighed.
- Den humanistiske formaldannelses ensidighed
En anden yderlighed udgøres af de folk, som vil benytte de klassiske sprog og den antikke historie til at udvikle ungdommens sjælsevner, så de kan få en følelse »for det Sande, Skjønne og Gode«. Hvis de ikke tager kristendommen

med i opdragelsen, siger Brammer, vil denne opdragelse ikke være nok, og de klassiske fag vil ikke kunne opdrage børnene til nyttige medlemmer af det nuværende borgerlige samfund.

- Den procesorienterede ensidighed

En fjerde yderliggående retning repræsenteredes af dem, som så processen som det vigtigste. Ordene er ikke Brammers, men meningen. Brammer taler nemlig om de pædagoger, som ikke ser så meget på hvilke kundskaber, som bibringes sjælen, men mere på sjælens egen udvikling. De lægger den største vægt på sjælens rette udvikling, det vil sige tilrettelæggelsen af den proces, hvorefter kundskaberne skal vælges, ordnes og meddeles. Brammers kritik går på, at åndelig dygtighed ikke blot kan opnås ved processen selv, dels at nok så høj åndelig udvikling ikke kan erstatte de forskellige kundskaber, som er nødvendige inden for forskellige erhverv.

- Den religiøse ensidighed.

Endelig omtaler Brammer de »himmelske« pædagoger, som forfejler deres mål ved at tro, at de gør børnene egnede til det himmelske ved at gøre dem uegnede til deres eget samfund.

Herefter tager Brammer det relevante spørgsmål op, om hvem som skal tage ansvar for den rigtige opdragelse af børnene: hjemmet, staten, kirken eller skolen? Svaret viser, at han bygger videre på 1700-tallets tanker. Grundlæggende for opfattelsen af hvem, som har ansvaret for børns opdragelse og for opfattelsen af grænserne for dette ansvar er den patriarkalske gudsopfattelse. Gud er den kraft, som alt jordisk liv og samfund må forholde sig til. Da Gud har lagt børnene i forældrenes skød, er det dem, der har det grundlæggende ansvar for børneopdragelsen. Men forældrene tilhører et jordisk samfund, og børnene er derfor ikke forældrenes alene. Staten, den borgerlige forbindelse mellem regering og undersåtter, kræver at børnene får en opdragelse, som gør dem egnede til borgersamfundet. Staten skal derfor gennem kirken og skolen sørge for ungdommens opdragelse, og staten skal samtidig beskytte børnenes rettigheder. Lærerstanden bliver på den måde en hjælp og støtte både for forældrene, kirken og staten. En opfattelse som denne gør sig gældende i f.eks. Andreas Schyttes statvidenskabelige værk: *Den indvortes Regiering* fra 1770'erne og ligger bag den skolepolitik i slutningen af 1700-tallet, som mandede ud i oprettelsen af de første seminarier og i reformlovgivningen på skoleområdet.

Undervisningsmetoder

Brammer lægger overordentlig stor vægt på at gengive forskellige undervisningsmetoder, som læreren skulle tage til sin hjælp i den funktion, som han ud fra Brammers betragtninger påtog sig som lærer.

Enhver undervisning må have et udgangspunkt, et mål og en vej, skriver Brammer. Vejen med sit begyndelsespunkt og sin ende kalder han læregangen. Metoden kommer da til at bestå af læregangen, læremidlerne og læreformen, det vil sige de regler, som læreren i sin undervisning skal følge, samt læretonen, det vil sige den tone, det indre liv, som Brammer siger, fra lærerens sjæl meddeler sig til dem, der modtager lærestoffet. De fire elementer, som her er nævnt, udgør læremåden, og metode bliver da den videnskab, som giver anvisninger til at kende, vælge og anvende forskellige læreformer.

Læreformen inddeler Brammer i en givende og en vejledende læreform. *Givende* er læreformen, når læreren ikke sikrer sig, at undervisningen er forstået, selv om enkelte ord gentages. Man kunne med dagens terminologi sikkert kalde denne læreform for en envejskommunikation. Eleverne skal have slået ørene helt ud og lære at lytte. Derfor kalder Brammer også denne arbejdsform for den foresigende eller den akroamatiske. *Vejledende* er læreformen, når læreren går ud fra, at eleverne i forvejen ved noget om sagen, og at de nu ved hans og egen hjælp skal få et mere fuldstændigt udbytte og klarere indsigt. I en givende læreform meddeler læreren stoffet uden at afbryde sig selv, altså holder et foredrag, eller han, uden at afbryde sig selv, veksler mellem foredrag og spørgsmål til eleverne om indholdet. I den vejledende læreform drejer det sig om tre forskellige måder at føre en dialog på. I den første af dem, *den kateketiske metode*, fremkalder læreren ved sine spørgsmål elevens selvtænkte svar og styrer samtalen meget bevidst. Den anden, *den dialogiske metode*, bruges, når læreren både benytter elevernes spørgsmål og sine egne til at vejlede dem til at erhverve kundskaber og indsigter. Den tredje, *den heuristiske metode*, benyttes, når eleverne uden vejledning ved egen tænkning både løser den opgave, som læreren stiller og fremfører grundene for deres svar – altså en argumenterende arbejdsform. Lærerens opgave er her at motivere eleverne for stoffet og give dem enkelte vink til behandling, men eleverne er overladt til selvvirksomhed. Alle tre vejledende metoder kaldes *den sokratiske undervisningsform*.

Selv om begreber som den sokratiske, den kateketiske eller den heuristiske undervisningsform ikke bruges mere, så forekommer Brammers metodiske vejledninger særdeles aktuelle og vel gennemtænkte.

7. Dansk skoleundervisning ca. 1830

I 1833 kom en nyuddannet norsk teolog K.O. Knutzen til Danmark for at hente inspiration til at forny norsk skolevæsen. På Sjælland mødte han en pædagogisk bevidst lærerstand.: »Jeg mærkede snart, at jeg havde med Folk at gjøre, der havde begreb om Metode og Underviisning, og at de ei alene havde læst men og i deres Skoler practiseret det Læste«, skrev Knutzen fornøjet efter sit første besøg i Det Pædagogiske Selskab.¹²² Selskabet var blevet oprettet 1820 og rummede den københavnske pædagogiske avantgarde, der f.eks. med foragt talte om den indbyrdes undervisningsmetode, som var blevet indført med tvang i løbet af 1820'erne, og som de mente virkede ødelæggende på skolevæsenet. I Selskabet fik Knutzen forslag til en rejserute, hvor han kunne opsøge fremskridtsvenlige præster og gode landsbyskoler og købstadsskoler, der kunne repræsentere den nye danske pædagogik, som var vokset frem igennem de seneste årtier. Rejseindtrykkene blev nedfældet i dagbogsform og er udgivet i 1893.

Gennem Knutzens pædagogiske rejse får vi et ganske godt indtryk af den pædagogiske standard, som sjællænderne ønskede at vise frem. Knutzen var ikke en ukritisk besøgende, og han var godt rustet til at vurdere fordele og ulemper ved forskellige undervisningsmetodiske greb. Han var f.eks. ikke udelt begejstret for Rasmus Sørensens undervisning i Vensløv skole. Ganske vist fandt han katekisationen god, og han kunne godt lide, at bibelhistorie blev fortalt for børnene på en livagtig måde, inden de skulle lære fortællingerne udenad. Men Rasmussen benyttede sig af korlæsning i samtlige klasser, og dette mente Knutzen gav børnene en enstonet og ensformet intonation ved højtlesningen. Andre lærere blev kritiseret for ikke at lægge tilstrækkelig vægt ved børnenes forståelse af det læste, ved deres umusikalske undervisning i sang, ved deres mindre børnevenlige fremtoning etc., etc.

Som helhed var dog Knutzen fuld af beundring for den skoleinteresse og skolebegejstring, han fandt rundt om blandt præster og lærere, og dagbogen svømmer ofte over af lovord over en ualmindeligt dygtig underviser. Hos provst N.L.C. Bentzon i Sigersted kunne han få en indgående orientering om undervisningsprincipperne ved Snedsted Seminarium, som Bentzon selv havde oprettet i

1812, men som han havde forladt i 1830, samme år som Brammer overtog seminarieleddelsen. Gennem samtalen med Bentzon genkender vi træk fra Jeppes eksamensbevis, der indleder denne første del af læreruddannelsens historie. Igenem flere år skulle de udgåede »elever« indlevere en årlig indberetning til seminarieførstanderen, fortalte Bentzon. Karakteren i Opførsel var en vigtig del af eksamensbeviset. Bare en enkelt irrettesættelse gennem seminarieårene ville medføre en sænkning af karakteren en grad. Hvor streng disciplinen må have været afspejles af Bentzons bemærkning om, at der kun yderst sjældent var grund til en sådan irrettesættelse. Af den differentierede katekisationsform, som Bentzons efterfølger Brammer benyttede sig af, fik Knutzen ikke meget at vide. I stedet lagde Bentzon i sin orientering vægt på, hvordan eleverne i sidste klasse på seminariet hver uge skulle give seminarieførstanderen en disposition over, hvordan de ville gribe katekisationen an i seminariets barneskole. Med dispositionen i hånden sad Bentzon herefter og lyttede til undervisningen og greb ind, så snart der var noget at korrigere. Sin egen katekisationsform havde han udgivet i bogform i 1822: »Catechetiske Regler, udarbejdede med nærmest Hensyn til Skolelærere.«

Ved afslutningen af sin rejse besøgte Knutzen også Jonstrup Seminarium og gengiver en detaljeret vurdering af seminariets undervisning i de enkelte fag. Her mødte han et karakteristisk træk ved seminarieuddannelsen, som han også havde talt med Bentzon om. Nok var det vigtigt, at seminaristerne fik et fagligt acceptabelt niveau gennem uddannelsen, men lige så vigtigt var det, at de fik en social og kulturel dannelse, som ville give dem muligheder for senere i embedet at omgås deres overordnede og faglige kapaciteter på en utvungen måde. Risikoen var ellers, at de ville isolere sig blandt egnens bønder og gå i stå begrebsmæssigt og fagligt. Ved Snedsted Seminarium havde Bentzon derfor sørget for, at seminaristerne omgikkes seminariets lærere i deres fritid. Knutzen kunne se, hvor vigtigt dette var, men var også klar over, at det ville kræve en helt speciel holdning i seminariets lærerstab. Denne holdning fandtes på Snedsted, men ikke på Jonstrup. På Jonstrup holdt både forstander Wegener og hans lærere sig på afstand af seminaristerne, og Knutzen kunne se resultatet – stive og forknyttede seminarister.

Som afslutning på sin rejse bad Knutzen om audiens hos kongen for at sige tak for alt, hvad han havde lært under sin studietur. For at forsikre kongen om, hvor vigtigt det var, at en lignende skoleinteresse voksede frem i Norge, pegede han på lærernes vigtige rolle i et land, hvor bonden havde fået stemmeret og trængte til oplysning. På kongens forespørgsel om indbyrdes undervisning i Norge, gav han udtryk for, at den norske lærer på grund af norske bønders deltagelse i det politiske liv måtte have større frihed end den danske, som var bundet til den indbyrdes undervisning. Til hans overraskelse svarede kongen køligt, at lærerne aldeles ikke trængte til større frihed. Tværtimod måtte de have strikse instruktioner at følge. Bonden skulle bare lære at læse, skrive og regne, kende pligterne mod Gud,

sig selv og andre. Mere behøvede han ikke, andet ville give ham nykker i hovedet. Denne negative udtalelse fra den mand, som i sin tid havde sat hele reformværket inden for landbrug og skolevæsen i gang, kan synes skuffende. Men kongens udtalelser røber muligvis en erkendelse af, at skolevæsenet igennem de 40 år, som seminariuddannelsen havde eksisteret, havde givet både bønder og lærere et vidensløft, som ikke gjorde dem mere medgørlige. Tværtimod. En uddannelse var sat i gang som i sig rummede en selvforstærkende kraft. Større faglig viden og selvstændighed drog både bønder og skolelærere med sig i en stærkere samfundsbevidsthed. Kongens ord faldt bare et år, før den første stænderforsamling gav de mest formuende af danske bønder en politisk rolle.

Også en anden kilde kan bruges til vurdering af seminariuddannelsens betydning 40 år efter dens oprettelse – biskop Balles visitatsberetninger.¹²³ En sammenligning mellem Knutzens dagbogsnotater fra 1833 og biskop Balles visitatsindberetninger fra 1790'erne viser en verden til forskel. Fra et skolesystem med udelukkende religiøs indlæring af katekisme, lærebog og evt. bibelhistorie drejede det sig nu om en klasseinddelt, specificeret undervisning i fag, som ud over den religiøse indlæring rummede højtlesning og stillelæsning, skønskrivning og retskrivning, forstandsøvelser, regning med geometri, historie, geografi, gymnastik, sang og musik, praktiske fag som håndarbejde og sløjd, havebrug og landbrugsdrift. Skolerne var nu forsynet med lærere, hvor de bedste havde faglig viden og social dannelse til både at kunne og ville diskutere pædagogiske spørgsmål med en norsk besøgende. Det er uden tvivl seminariuddannelsen, som udgør den store forskel mellem det billede, som ridses op i biskop Balles visitatsindberetninger fra 1790'erne og den norske teolog K.O. Knutzens dagbogsnotater fra 1833.

Noter til del I

1. Oversigt over lovgivning vedr. de enkelte seminarier og litteratur findes i tredje bind af Dansk Læreruddannelse: Adda Hilden og Erik Nørr: Lærerindeuddannelse – Lokalsamfundets kamp om seminariedriften.
2. Eksamensbeviset er venligst udlånt forfatteren af Maria og Fridlev Skrubbeltrang. Det har fulgt slægten Høy i Stauning, idet Jeppes bror Christian, som også blev lærer, fik en datter som giftede sig med Ole Johnsen Høy, Stauning. Maria Skrubbeltrang er i slægt med familien Høy.
3. Gottlieb Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. 1968, Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807 ved Christian Larsen. 1999 s. 41, J.C. Jessen: Slagelse Herreds Skolehistorie 1721-1830. 1942, samme: Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie 1721-1830. 1945, samme: Præstø Amts Skolehistorie indtil 1830. 1950.
4. Joakim Larsen har fremdraget en indberetning fra 10 herreder i Midtsjælland fra ca. 1750, der omtaler lærernes foruddannelse. Af 147 lærere havde 6 attestats (teologisk embedseksamen), 94 havde artium (studentereksamen) medens 47 var ustuderede, det vil sige, at under halvdelen af lærerne var ustuderede. Fra en undersøgelse i Sonnerup sogn 1698-1810 viser det sig, at af 12 lærere var 6 studenter, 1 var skrædder, 1 underofficer, 1 skomager, 1 styrmand, 1 apotekerdreng og en var uoplyst. Også her var de uddannede i flertal. Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bd. 1 s. 395.
5. H.F. Rørdam i Kirkehist. Saml., 5. Række bd. 6, s. 269.
6. Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bd. 1 s. 316
7. August Hermann Francke: Der grosse Aufsatz. August Hermann Franckes Schrift über eine Reform des Erziehungs- und Bildungswesens als Ausgangspunkt einer geistlichen und sozialen Neuordnung der Evangelischen Kirche des 18. Jahrhunderts«. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Bd. 53. H. 3. hrsg. Otto Podczedeck. Berlin 1962; James van Horn Melton: Absolutism and the eighteenth century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria s. 30 ff. Her ses Franckes egen påvirkning ikke bare af Spener, men også af den indflydelsesrige hertug Ernst »den fromme« i Gotha og dennes inspirator J.A. Comenius. Se også James van Horn Melton: Pietism, Politics and the Public Sphere in Germany, James E. B Bradley & Dale K. van Kley (red.): Religion and politics in Enlightenment Europe, 2001.
8. Tønder statsseminarium 1788-1988. Tønder 1988.
9. H. Friis-Petersen: Dimittender fra de nedlagte smaa seminarier og præstegaardsseminarier. Aarhus 1955

10. Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bd. 1 s. 312; Læreruddanning i Telemark gennem 250 år. 1988 s. 90
11. RA. Danske Kancelli D 113. Henlagte sager 1746-1771. Se også Saml. til jysk Historie og Topografi 4 Række II, 1914-16 s. 444 – 484.
12. Michael Sauer: Volksschullehrerbildung in Preussen. Studien und Dokumentation zur deutschen Bildungsgeschichte, Köln 1987 s. 13ff.
13. Vello Helk: Dansk-norske Studierejser 1661-1813. Odense 1987-1993. 3 bd.
14. Tine Damsholt: Fædrelandskærlighed og borgerdyd. 2000
15. Udskiftning, udflytning, arvefæste, selvejekøb etc.
16. Joakim Larsen: Skolelovene i 1814 og deres Tilblivelse. Aktmæssigt fremstillet. 1914.
17. Pædagogiske Afhandlinger. Vor Ungdom 1900.
18. Joakim Larsen: 1814-lovene og deres Tilblivelse. Aktmæssigt fremstillet. 1914 s. 47.
19. RA. Kommissionen ang. det alm. Skolevæsen. 6. Danske Stilebøger fra Blaagaard Skolelærer-Seminarium.
20. Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bd. 2 s. 78, A. Exner: Efterretning om det kgl. Vajsenhus, 1881 s. 81, 91.
21. Ueber die Erziehung, 1779, Ueber die körperliche Erziehung, 1781, Ueber das Schulwesen, 1783, Vorstellungen an Eltern, die ihre Kinder in öffentliche Schulen schicken, 1785.
22. LAK. Jonstrup Seminarium. Protokol over seminarister 1791-1814.
23. Reglement af 1. maj 1806, underskrevet af Kommissionen for de danske Skolers bedre Indretning, af Ernst Schimmelmann, Chr.D. Reventlow, N.E. Balle, H.N. Arctander og Fr. Müller.
24. Se i øvrigt Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie bd. 2. s. 69-89, O. W. Tidemand: Blaagaard-Jonstrupske Skolelærerseminarium i hundrede Aar. 1790-1890, 1890.
25. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Skoles Historie, bd. 2. s. 76
26. Efter Claussens død i aug. 1801 ændredes undervisningen noget i morgentimerne. Skrivelæreren Frederik Høegh Guldberg brugte da den første time til stiløvelser, og den følgende time blev brugt af seminaristerne til repetition af religionsforedraget under opsyn af Saxtorph. Saxtorph havde også regnetimerne.
27. Årstallene for de enkelte udgivelser vedrører førsteudgaverne og stammer fra D.E. Rugaard: Skole-Bibliothek, 1847. De omtalte bøger kan udmærket være fra senere oplag frem til 1791.
28. Til seminariet anskaffedes ved åbningen følgende lærebøger, der kan give et indtryk af seminariets undervisning. Balle: Forsøg til en ny Lærebog i Religionen, 1788, 12 eksemplarer; Bastholms Filosofi for Ulærde 20 eksemplarer; Sommerfeldts Geografi 2 eksemplarer; Bastholms Religionshistorie 20 eksemplarer; Bibelen 20 eksemplarer; Salmebogen 10 eksemplarer; Birchs Bibelhistorie 20 eksemplarer; Rochows Børneven 20 eksemplarer; Almuens Lærer 4 eksemplarer; Mallings Store og gode Handlinger 4 eksemplarer; Kleves Forskrifter 10 eksemplarer samt 2 glober og kort over Danmark, Norge og Europa. se også Joakim Larsen: Bidrag til den danske Skoles Historie bd. 2. s. 77.
29. Om Rists skrivevejledning se Ingrid Markussen: Til Skaberens Ære, 1995 s. 200 ff.
30. D.E. Rugaard: Skole-Bibliothek eller Fortegnelse over danske Skrifter angaaende Opdragelse- og Undervisnings-Væsenet, sagviis opstillet i alfabetisk Orden. 1847, s. 12.

31. Frederik Plum: Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almueskolerne. 1802
32. Se Ingrid Markussen: Visdommens lænker s. 228 f.
33. LAK Jonstrup Skolelærerseminarium 1791-1801
34. Severin Weiersøe: En jysk drengs dagbog 1824-1835, udg. af Olaf Carlsen, 1943, s. 17
35. Terkel Kleves skriveforskriftsamling findes på Det kgl. Bibliotek
36. Campes Revisions-værk 1804 bd. 11, s. 321 f.
37. Campes Revisions-værk 1804 bd. 11 paragraf 160.
38. Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bd. 2 s. 80
39. Mere om skriveundervisningen i børneskolen i Ingrid Markussen: Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte, 1995 s. 191 ff.
40. I Ingrid Markussen: Til Skaberens Ære, 1995 er Rists henvisninger til Salomons visdomsord og Siraks leveregler gengivet i bilag 2.
41. RA Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen 1789-1814. Stilebøger fra Blaagaard Seminarium.
42. RA Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen. 1789-1814. Ansøgning om optagelse på Blaagaard Seminarium 1792-1807.
43. Birchs lærebog er formentlig H.J. Birch: Det gamle og nye Testamentes Historie, til Brug for Ungdommen og Almuen i Danmark og Norge, 1782. Den udkom i 7. oplag i 1811. Desuden udgav Birch en forkortet version for børn: Bibelske Historier i et kort Udtog for Børn, især paa Landet, 1788. Den blev meget benyttet og udkom i 19. forøgede opl. i 1835. Bastholm Religionsbog for Ungdommen, 1785 kom i 4. opl. 1810.
44. Lærebog i den Evangelisk-Christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler. 1791.
45. K.E. Bugge: Visdommens lænker. Kommentarer til nogle nyere studier over 1700-tallets kristendomsundervisning. Kirkehistoriske Samlinger 1990 s. 145-164.
46. K.E. Bugge: Kirkehistoriske Samlinger 1990.
47. Michael Neiiendam: Konfirmation og konfirmandundervisning i ortodoksiens, pietismens og oplysningens tid. Red. L. Brøndum. København, 1962 s. 58.
48. Se Ingrid Markussen: Visdommens lænker, 1988 kap. 9 og samme: Til Skaberens Ære 1995 kap. 6.
49. Læren om den enkeltes pligter mod Gud, sig selv og andre var fremlagt af Christian Wolff omkring 1720 i to afhandlinger. De findes i dag optrykt i den omfattende samling: »Christian Wolff Gesammelte Werke«, som er blevet udgivet igennem 1970'erne og 80'erne af J. Ecole, H. Arndt, Chr. A. Corr, J.E. Hofmann & M. Thomann. Hildesheim. Filosofiske værker: »Vernünftige Gedanken von den Menschen Tun und Lassen«, 1720 og »Vernünftige Gedanken vom gesellschaftlichen Leben der Menschen und insonderheit dem gemeinen Wesens«, 1720-21.
50. Ingrid Markussen: Visdommens lænker. 1988, kap. 10.
51. Staals Visdomsbog, der er omtalt på Blaagaard, kunne være en overs. af Campe, idet Staal har oversat Campes Sjælelære for børn.
52. I Visdommens lænker, 1988 s. 49 ff. er den opfattelse uddybet, som i 1700-tallet gjorde sig gældende om de tre såkaldte kirkelige stænder. Hustavlen, hvori de tre stænder er omtalt, udgjorde det sidste afsnit i Luthers lille Katekismus.
53. Den var enerådende i dansk undervisning, frem til Birchs bog udkom i 1774 – i det omfang undervisningen i 1700-tallet overhovedet inddrog de bibelske fortællinger!

54. H.P. Conrad Henke: Valg af Bibelske Fortællinger for den første Ungdom. 3. udg. 1796 s. 42.
55. Læsebogen blev af Rochow vurderet som »das geeigneste Buch, das zur Pflege der Sprache, des richtigen Denken und zur Tüchtigkeit des Bürgers erziehen könnte.« Rochow 1907-10 bd. 3 s. 189, og i et brev til Iselin i 1779 skriver han:.. »allenhalb aber habe ich die Freude, meinen Grundsatz, dass eine philosophische Muttersprach Lehre das einzige und bewährte Mittel sei, gesunden Menschenverstand allgemein zu machen. Rochow 1907-10 bd. 4 s. 225.
56. Frederik Plum: Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne. 1802, s. 497-507, Ingrid Markussen: Visdommens lænker, 1988
57. RA Kommissionen ang. det alm. skolevæsen. 1789-1814. Stilebøger fra Blaagaard Skolelærer-Seminarium 1799-1800.
58. Det gælder også naturlære og naturhistorie, to fag, der blev vurderet som meget vigtige fag, der kunne udrydde fordomme og overtro, give forestillinger om sammenhænge og befæste seminaristernes religiøse overbevisning. Det er interessant at bemærke, at matematikundervisningen de første år udelukkende var regning, på grund af seminaristernes svage forkundskaber. Efter 1797 optræder matematik på skemaet.
59. Ole Feldbæk: Dansk Identitetshistorie bd. 2 s. 301f.
60. Gallettis historiebog, der omtales gang på gang i seminariets inventarfortegnelse, findes ikke omtalt i Rugaards Skole-Bibliothek.
61. Johs. Mulvad: Musiklivet på Jonstrup Seminarium 1811-1851. Årbog for Dansk Skolehistorie 1982 s. 24-61.
62. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie bd. 2, 1893, s. 185.
63. Joakim Larsen 1893 s. 80
64. RA. Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen 1789-1814. Stilebøger fra Blaagaards Skolelærerseminarium. 1799-1800.
65. RA. Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen 1789-1814. Stilebøger fra Blaagaard Skolelærerseminarium 1799-1800.
66. Udtrykket at anvende ungdomsårene godt var brugt af historikeren P.F. Suhm i afslutningen på hans lærebog i historie: »Danmarks Norges og Holstens Historie udi tvende Udtog til Brug for den studerende Ungdom.«, 3. opl. 1790. Suhm henviste de unge til at beflitte sig på dyd, sand Guds frygt og på videnskaber.
67. Minerva 1794, nr. 13 s. 145 ff.
68. Se Ingrid Markussen: Visdommens lænker, 1988 kap. 6 og 8.
69. Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie bd. 2. 1784-1818, s.79.
70. Om kritikken se Erik Stig Jørgensen: Striden om en ny profession. Tilblivelsen af lærerstandens faglige bevidsthed. Uddannelseshistorie 2001 s. 22-37
71. RA. Danske cancelli. Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen. Udkast til efterretning om Blaagaard SkolelærerSeminarium, 1798.
72. RA. Kommissionen ang. det alm. skolevæsen i Danmark.
73. Stavning
74. Ingrid Markussen: Brahetrolleborg Skoleholder-Seminarium 1794-1826. Fynske Årbøger 1993, s. 57-73.
75. RA Kommissionen ang. det alm.skolevæsen 1789-1814. 5b Brahetrolleborg Seminarium samt Koncepter og Indkomne sager prot. 1-2164. Her findes planer forud for oprettelsen, reglement og instruks for lærere og elever. Yderligere materiale findes i RA Rentekammeret. Sjællandske Renteskriverkontor 1803-1826. 2422.731. Sager ang. Brahetrolleborg seminarium. I Landsarkivet i Odense findes bl.a. seminariets

- forhandlingsprotokoller. I Brahetrolleborgs arkiv er det ikke lykkedes at finde materiale om seminariet.
76. Se P. Villaume: Grundsätze und Einrichtungen zur gemeinsamen Erziehung gebildeter Stände nebst einem Bericht von der Erziehungsanstalt zu Bernstorffsminde auf der Baronie Brahetrolleborg in Fühnen«, 1804.
  77. Erik Nørr: Lokalsamfundets kamp om seminariedriften i: A. Hilden og E. Nørr: Dansk Læreruddannelse 1791-1991, bd. 3 s. 314ff.
  78. L. Bobé har i Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede bd. IX s. 324ff en beskrivelse af Bernstorffsminde og s. 328 en omtale af de personer, der i 1801 opholdt sig på seminariet og på pensionsanstalten.
  79. Kr. Møller: Den Reventlowske Skole i 150 Aar. 1933, s. 95.
  80. Erik Nørr i Dansk Læreruddannelse 1791-1991 bd. 3. 1993 s. 309, jf. Claus Bjørn: Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow, 1992 s. 195.
  81. L.M.Wedels Indenlandske Reise igennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser. Kbh. 1803.
  82. Jeg er Kaj Nielsen meget taknemmelig for, at han har gjort mig opmærksom på Andreas Jørgensens dagbogoptegnelser. Hans dagbogsnotater opbevares i Assens Museum.
  83. Meddelelser om mit Liv af Casper Christensen. 1873. Håndskrevet manuskript i fotokopi. Dansk Skolemuseum.
  84. RA Kommissionen ang. det alm. skolevæsen 1789-1814. 5 b. Sager vedr. Brahetrolleborg Seminarium.
  85. N. Rasmussen Søkilde: De Reventlowske Skoler for 100 Aar siden, 1883 s. 68f.
  86. Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler til Embedets rette Førelse.
  87. Nød- og Hjælpe-Bog for Bondestanden eller Beskrivelse over Landsbyen Egerup i dens Lykke og Ulykke. Oversat af det tyske Sprog ved Prof. Laurids Hasse. Efter Befaling af Commissionen for Almueskolerne paa Landet, omarbejdet og udgivet af Carl Gottlob Rafn. København 1800.
  88. Ingrid Markussen: Til Skaberens Ære, 1995 s. 118 ff, 181 ff.
  89. Indflydelsen fra tysk pædagogik slår stærkt igennem i en lille del af den oprindelige bogsamling fra seminarietiden, som det er lykkedes mig at finde i Brahetrolleborgs slots nuværende bibliotek. En systematisk registrering af slottets store bogsamling vil givet kunne kaste nyt lys over det pædagogiske miljø, der udvikledes på Brahetrolleborg fra 1790'erne. En registrering af 134 bøger findes i forfatterens arkiv.
  90. Den Reventlowske Skole i 150 Aar. 1933 s. 95. Af bogfortegnelsen i 1821 fremgår det, at der på dette tidspunkt var 23 eksemplarer af Balles Lærebog i biblioteket.
  91. Også på de Schimmelmanske godser blev Cramers katekismeforklaring brugt ifølge Alexander Rasmussen: De Schimmelmanske Skoler, 1914.
  92. Louis Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede bd. II s XXXV, jvf. Ingrid Markussen Visdommens lænker 1988 s. 244f
  93. 134 bøger findes registrerede hos forfatteren. Flere af bøgerne forekommer i 6-8 eksemplarer, der viser, at de har tilhørt en skolebogsamling.
  94. Joakim Larsen: Pædagogiske Afhandlinger af L. Reventlow. Til Opdragelsens Historie. Aktstykker I. Udg. af Vor Ungdom. 1900, s. 92f.
  95. RA Kommissionen ang. det alm. skolevæsen 1789-1814.5b. Brahetrolleborg Seminarium, se også Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818. 1893. genoptr. Unge Pædagoger 1984. s. 99.

96. Ved de Reventlowske skolars 200 års jubilæum 1983 s. 25.
97. Joakim Larsen: Pædagogiske Afhandlinger af L. Reventlow. Vor Ungdom 1900 s. 98.
98. Vor Ungdom 1900 s.104.
99. Skolekommissionens Forestilling og Udkast til en Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark. 1799. Joakim Larsen: Skolelovene af 1814. Aktmæssigt fremstillet. 1914.
100. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie bd. 2. 1784-1818. 1893 s. 96f.
101. Louis Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds bd. II s. XXXVII ff.
102. Andreas Jørgensen havde i 1793 besøgt professor Steenwinkels forelæsninger til skolelærernes seminaristiske uddannelse og var fra 1795 huslærer hos kammerråd Villemoes, amtsforvalter i Assens og far til den berømte søkrigshelt Peter Villemoes. Han var året før han besøgte Brahetrolleborg Seminarium blevet translator i tysk, engelsk og fransk i Odense.
103. Diderik Hahn var informator på Brahetrolleborg og blev senere skolelærer og kirkesanger i Nr. Lyndelse. Han må altså have lært det danske sprog. Han blev gift med en dansk kvinde og hans søn, Peter Albrecht Hahn, blev uddannet på Brahetrolleborg Seminarium i 1824. Peter Albrecht var altså samtidig med Casper Christensen. Friis-Petersen: Dimittender fra Brahetrolleborg Seminarium s. 14f.
104. Reise Bemerkungen Sr. Excellenz des Herrn Geheime Statsministers und Kammerpräsidenten Grafen von Reventlow auf einer Reise durch die Herzogthümer im Jahre 1796. Udg. Claus Bjørn, Kerteminde 1994.
105. Hverken Hahn eller Roland omtales i Bobés gennemgang af folketællingen på Brahetrolleborg i 1801.
106. Kr. Møller: Den Reventlowske Skole i 150 Aar, 1933 s. 94ff.
107. H. Friis-Petersen: Dimittenderne fra Brahetrolleborg-Seminarium. 1957.
108. N. Rasmussen Søkilde s. 85ff, Kr. Møller s. 95, jvf. Erik Nørr i Dansk læreruddannelse bd. 3 s. 314ff.
109. Se tredje bind af Dansk Læreruddannelse 1791-1991: Hilden, Adda og Erik Nørr: Lærerindeuddannelse – Lokalsamfundets kamp om seminariedriften.
110. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie bd. 2. 1893 s. 209
111. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie bd. 2. 1893 s. 204f.
112. Sørensen, Rasmus: Mit Levnedsløb, 1847. s. 203f.
113. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie. 1893 s. 202
114. Ingrid Markussen: Visdommens lænker. 1988 s. 249.
115. Inger Olufsen: Rasmus Mikkelsen fra Ulbølle. En fynsk skolelærer i 1800-tallet. 1989. Se også Erik Rasmussen: Oldefars visebog. Træk til belysning af ånden på Vesterborg Seminarium. Uddannelseshistorie 1988 s. 28-57.
116. Ove Malling: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstener. 1776.
117. Rasmus Sørensen: Mit Levnedsløb. 1847 s. 78f.
118. – men størst af alt er kærligheden. Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede. Kbh. 1985, s. 90.
119. Erik Rasmussen: Oldefars visebog. Uddannelseshistorie 1988 s. 39f.
120. Følgende omtale af Brøndbyvester Seminarium bygger på arkivmateriale i LAK. Brøndbyvester Seminarium 1802-17, Hammonds beretning om seminariet i Egeria første årg. 1-2. Penia 1813, Alfred Betz: Skolelærer-seminariet i Brøndbyvester, -

- Glostrupbogen 1, 1949, Eleverne på skolelærerseminariet i Brøndbyvester og deres data, samt H. Friis-Petersen: Dimittenderne fra Brøndbyvester Seminarium, 1954.
121. Alfred Betz: Skolelærer-Seminariet i Brøndbyvester. Glostrupbogen 1948 s. 97
  122. Fra en pædagogisk Rejse i Danmark 1833. Af Provst K.O.Knutzen. Vor Ungdom 1893 s. 315-356, 507-558.
  123. Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807, ved Christian Larsen, 1999.

Christian Larsen

Del II

Nedlæggelser og stilstand

Læreruddannelsen ca. 1820 til 1860

1. Seminarierne i en stilstandsperiode

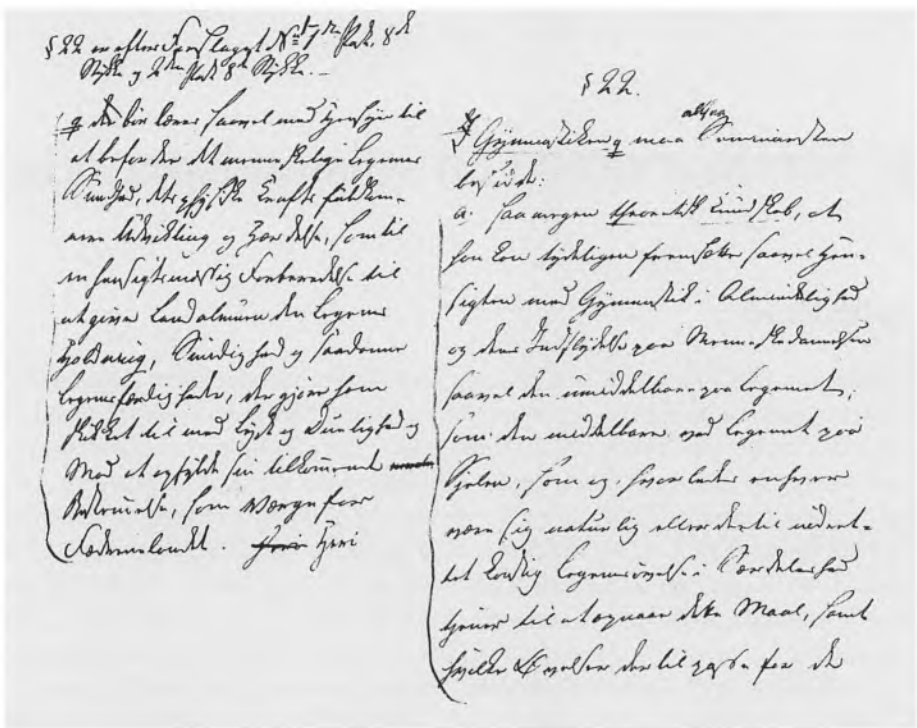
Indledning

I sommeren 1837 besluttede den 23-årige Jens Christensen fra Øster Brønderslev at søge optagelse på Snedsted Seminarium. Han gik derfor det meste af vejen til Snedsted, en tur på 128 km. På seminariet blev der afholdt en optagelsesprøve, hvor Jens »var den tredje eller fjerde, som blev kaldt frem til Overhøring. Det gav mig godt Mod og Haab, at jeg havde hørt, hvor lette og fattelige Forstanderens Spørgsmaal vare, og jeg mærkede, hvor nemt det vilde have været mig at besvare dem. Da jeg saa kom op til Kathederet, maatte jeg læse det Stykke af det Nye Testamente, hvor Jesus siger: »Jeg er Vintræet, og I ere Grenene, osv.«. Det oplæste Sted udlagde jeg saa fra Ende til anden uden at standse. Udenad læste jeg derpaa Skriftstedet: »Guds saliggørende Naade er aabenbar for alle Mennesker« og udlagde det ganske paa samme Maade, som jeg 9 Aar i Forvejen havde hørt det forklaret under min Konfirmations-Forberedelse ... Derudover maatte jeg ogsaa regne et Stykke med Brøk, skriftligt besvare en let kristelig Opgave og synge et Salmever. Det sidste var jeg meget bange for; men det gik da saa nogenlunde. Glad var jeg, ja straalende glad, da jeg var optaget«.¹

Jens Christensen blev seminarist i en tid, hvor læreruddannelsen var præget af stilstand. Efter seminariereglementet af 1818 og indskrænkningen i 1824 skete der ikke større forandringer med uddannelsen før i slutningen af 1850'erne, og udviklingen på området skete ude på de enkelte seminarier. Til gengæld blev læreruddannelsen genstand for stor debat i 1840'erne og 1850'erne, hvilket førte frem til seminarieloven af 1857, som ophævede det statslige monopol på uddannelse af lærere.

Seminariereglement og indskrænkning

Der havde været stor forskel på de enkelte seminariers arbejdsplaner, som var blevet til over en 26-årig periode, og regeringen ønskede derfor et almindeligt, fælles seminariereglement med bestemmelser om optagelses- og adgangsprøver,

Seminariereglementet af 1818 byggede på to forslag af de tre ældste forstandere. Danske Kancelli arbejdede de to forslag sammen, men fjøede også selv bestemmelser til, således i § 22 om seminariernes gymnastikundervisning. Her indsatte Kancelliet en formålserklæring: seminaristen burde lære gymnastik »saavel med Hensyn til at befordre det menneskelige Legemes Sundhed, dets physiske Krafts fuldkomnere Udvikling og Hærdelse, som til en hensigtsmæssig Forberedelse til at give Landalmuen den Legems Holding, Smidighed og saadanne Legemsfærdigheder, der gjøre ham skikket til med Lyst og Duelighed og Mod at opfylde sin tilkommende Bestemmelse, som Værge for Fædrenelandet« (RA. Danske Kancellis 1. Departement. Registrantsag 1818/45b).

undervisningsplan, timetal m.v., hvilket også de fleste seminarieføstandere støttede. I 1816 blev der nedsat en kommission bestående af de tre ældste forstandere: P.O. Boisen (Vesterborg), E. Hammond (Brøndbyvester) og J. Saxtorph (Jonstrup), som i 1817 fremlagde et forslag, der hovedsageligt var udarbejdet af Saxtorph; Boisen havde udfærdiget et separat forslag. Kancelliet lagde Saxtorphs forslag til grund for sit forslag, der fulgte med indstillingen til kongen i december

1817; dog medtog man fra Boisens udkast de indledende bestemmelser. Forslaget blev godkendt og udsendt 10. februar 1818 som Reglement for samtlige Skolelærer-Seminarier i Danmark.²

Seminarierne skulle uddanne en religiøs, beskeden, praktisk og nøjsom lærer. Der skulle drages omsorg for, at seminaristens religiøse følelse blev vakt og vedligeholdt, så han ved blid omgang og »uden overdreven Selvtillid, med Ydmyghed i Sind og Hu« kunne virke som lærer og udbrede samme ånd. Undervisningen på seminariet skulle være grundig og praktisk, skærpe hans tænkekraft og bibringe ham en levende interesse for skolefaget »samt Lyst og Evne til at uddanne sig videre i sit Fag«. Desuden skulle den kommende lærer vænnes til tarvelighed i levemåde og klædedragt, så hans livsstil passede til vilkårene som almueskolelærer og »den Kreds, i hvilken han som Ungdomslærer har at virke«.

Den var tale om en treårig generalistuddannelse, der skulle gøre læreren i stand til at forestå undervisningen, men også til at virke som folkelærer ved at formidle sin viden til nytte for beboerne i skoledistriktet og sognet. Fagene var: 1) religion; 2) modersmålet: læsning, skrivning, sproglære; 3) astronomi; 4) matematik med elementær aritmetik og geometri, hvor der bl.a. skulle lægges vind på »Brug ved det daglige Livs Handel og Foretagende«; 5) historie og geografi, både verdens og fædrelandets; 6) musik (af hensyn til lærerens funktion som kirkesanger); 7) undervisnings- og opdragelseslære, der omfattede populær antropologi i pædagogisk hensyn, menneskets fysik, psykologi, almindelig og speciel metodik samt praktisk færdighed; 8) gymnastik, så han kunne give landbomanden »den Legems Holding, Smidighed og saadanne Legemsfærdigheder«, der gjorde ham egnet til »med Lyst og Duelighed og Mod« at opfylde sin tilkommende pligt som »Værge for Fædrelandet«; 9) landhusholdning og håndarbejde: have dyrkning, agerbrug og biavl. Naturhistorie og naturlære blev frivillige fag, ligesom det var tilfældet med håndgerning (dvs. fremstilling af husgeråd) og for købstadslærere tegning.

Der var tale om en ambitiøs undervisningsplan, således skulle der i almindelig geografi undervises i:

»Jordklodens vigtigste nuværende Lande og Stater, deres Størrelse, Folkemængde, Beliggenhed og Grændser, fysiske Beskaffenhed, Natur- og Kunst-Producter, politiske Inddeling, Religion og Regjeringsform, samt deres, ved Størrelse eller i anden Henseende, saasom Handel, Fabrikvæsen og deslige, mere mærkværdige Steder«.

Reglementet prioriterede dog en række fag: religion, modersmål, skrivning, regning samt øvelse i at undervise, »hvorpaa det ved Seminaristernes Dannelse fornømmeligen kommer an«. Af de 42 ugentlige undervisningstimer skulle 24 anvendes på disse fag.³

Få år senere, i 1820'erne, var der tanker fremme om at nedlægge samtlige se-

minarier og lægge læreruddannelsen ud til præsterne for derved at spare penge. Dette afviste Danske Kancelli dog, idet man mente, at der stadig var behov for »særskildte dertil indrettede Anstalter« til uddannelse af lærere. Ligeledes stod man afvisende over for ideer om eksamenskommissioner. Det var dog nødvendigt at »tilveiebringe den fornødne Ligevægt mellem Indtægt og Udgift«, og kancelliet foreslog derfor kongen en række besparelser og indskrænkninger, hvorved man kunne gøre læreruddannelsen billigere. Uddannelsen skulle ikke længere være treårig, men afhænge af »enhver Elevs Flid, Forkundskaber og Anlæg, hvor hurtigt han kan fuldende sit cursus«. Det skulle gøres nemmere at blive lærer, og derfor anbefalede man, at fagene: kundskab om verdensbygningen, geometri, almindelig verdenshistorie og nyere religionshistorie, populær antropologi i pædagogisk henseende samt landhusholdning bortfaldt. Disse fag var nyttige, men ikke nødvendige i almueskoleundervisningen. Besparelserne omfattede tillige nedlæggelse af seminarierne i Borris, Brahetrolleborg, Vesterborg og på Bornholm samt lønreduktion ved embedsledighed. Desuden ville man indføre en årlig undervisningsafgift på 10 rbdl. sølv og gebyr på 10-20 rbdl. sølv for privatister, der tog eksamen på et seminarium.

Kongen fulgte kancelliets indstilling ved at nedlægge Brahetrolleborg og Borris; Vesterborg og Bornholm fik lov til at bestå indtil videre. På Jonstrup skulle lønnen nedsættes ved embedsledighed. Kancelliets forslag om fagindskrænkning blev ligeledes fulgt, og i stedet for skulle eleverne aflægge prøve i teoretisk og praktisk duelighed i indbyrdes undervisning. Når en elev blev optaget på seminariet, skulle han »strax indtræde i den Klasse, hvortil han, efter sine Forkundskaber, henhører, og dimitteres fra Seminariet ved første Dimissions-Examen, efterat han dertil findes moden«. Endelig fik privatister adgang til at underkaste sig eksamen på seminariet uden at være undervist der.⁴

I 1825 lukkede seminariet i Nylars, året efter Borris og Brahetrolleborg. Vesterborg overlevede indtil stifteren, biskop P.O. Boisens død i 1831. Ved kgl. resolution 20. juli 1831 bestemtes det, at seminariet skulle lukke august 1832. Ti år tidligere havde kongeriget haft otte seminarier, men efter nedlæggelserne var der fire tilbage: Jonstrup ved København, Skårup på Fyn, Snedsted i Nordjylland og Lyngby på Djursland.

De enkelte seminarier

På *Jonstrup* afløstes Wegener i 1838 som forstander af J. Jensen, der havde været lærer på seminariet siden 1826. Jensen var en virksom forstander og pædagogisk forfatter, der udgav både lærebøger samt *Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet*. Lærerstabens bestod i 1830'erne af en forstander og førstelærer, en an-

denlærer og en tredjelærer, hvortil kom en fjerdelærer i 1840 og en femtelærer i 1857. I lighed med de andre seminarier fik Jonstrup i 1840 en direktion bestående af stiftsøvrigheden (biskoppen og Sjællands stiftamtmand) samt provsten for Smørum og Sokkelund herreder. Læreruddannelsen, der var treårig, blev udvidet i 1844. På Jensens forslag tillod Danske Kancelli, at der udover de lovpligtige fag måtte anvendes 2 timer pr. uge til »Overblik over Naturvidenskabernes«, 2 timer til aritmetik, 1-2 timer til geometri og 2 timer til tegning. Endelig kunne der også gives 4 timer til tysk om ugen, »dog saaledes, at Eleverne ved Underviisningen i Tydsk blive deelte i 2 Partier efter deres Kundskab til Sproget«, så hvert hold fik 2 timers vejledning. Forstanderen kunne fritage de elever, der var »mindre skikkede dertil«. Jensen havde desuden foreslået verdenshistorie som fag, men dette afviste kancelliet. I forbindelse med seminariet var der i 1792 oprettet en øvelsesskole, som blev nedlagt i 1826; i stedet for blev Måløv Skole øvelsesskole. I 1831 genoprettedes seminariets øvelsesskole med 24 børn.⁵

Det fynske *Skårup* Seminariums stifter sognepræst P.A. Wedel blev i 1835 afløst af sognepræst D.A. Holberg. Samtidig ansattes den kendte pædagogiske forfatter I.N. Meier. Ved Wedels afgang blev det halvt private seminarium med statstilskud nu en statslig læreanstalt. Personalet udgjordes af en forstander og førstelærer, en anden- og en tredjelærer, hvortil kom en musiklærer fra 1837. Yderligere lærerkræfter fik seminariet tilført i 1843, hvor det blev pålagt sognepræstens kapellan at undervise indtil 12 timer om ugen, og der var således tilknyttet fem lærerstillinger til seminariet. Tillige fik seminariet i 1836 en ny hovedbygning med tilhørende havelod på 2½ td. land. Haven anvendtes til seminaristernes undervisning i havedyrkning, og et kgl. reskript 1843 bestemte, at der også skulle eksamineres i faget. Efter Holbergs tiltræden blev undervisningsfagene udvidet med geometri, geometrisk tegning, tysk, aritmetik, frihåndstegning, verdenshistorie, naturlære og havedyrkning, hvilket bifaldtes af kancelliet i 1843. Alle eleverne skulle deltage i undervisningen og gå til afgangsprøve i fagene, men karaktererne i disse fag havde ingen indvirkning på hovedkaraktererne. Holberg mente, »at Examen er baade ved Plakat af 14. Oktober 1824 og 10. April 1841 bleven altfor let«, og derfor gik man på Skårup ud over det fastsatte pensum og indførte fag, der ikke var almindelige på alle seminarierne.

Ligesom Jonstrup havde en øvelsesskole, så fik Skårup en tilsvarende. Seminariet overtog med kancelliets billigelse i 1839 den valckendorfske legatskole, kaldt Organistskolen, fordi læreren tillige var organist ved Skårup kirke. Skolen, der blev ombygget for 700 rdl., styredes helt af seminariet, og seminarielærer D. Petersen blev lærer ved skolen, hvor undervisningen blev givet af seminariets elever under lærerens tilsyn.⁷

På *Snedsted* (Ranum) var P.G. Brammer forstander 1830-1843, hvilket satte sit præg på seminariet. Ved sin tiltrædelse erklærede Brammer, at han ville arbejde

Lektionstabel for II klasse på Skårup Seminarium 1841.⁶

	mandag	tirsdag	onsdag	torsdag	fredag	lørdag
8-9	religion	geografi instrumen- talmusik	religion orgelspil violinspil	geometri	religion	fædrelands- historie og geografi
9-10	religion orgelspil	kalligrafi violinspil	religion orgelspil	kalligrafi og geometri tegning	katekisa- tion	kalligrafi
10-11	katekisa- tion instrumen- talmusik	dansk violinspil	katekisa- tion	tavle- regning	hoved- regning	tegning
11-12	katekisa- tion instrumen- talmusik	dansk violinspil	sang	tavle- regning	verdens- historie	tegning
14-15	sang	sang	tysk violinspil	tysk orgelspil	dansk	dansk
15-16	tysk	metodelære	violinspil	teoretisk, indbyrdes undervis- ning orgelspil	naturlære	hoved- regning
16-17	naturlære	gymnastik violinspil	musik	gymnastik	musik	aritmetik

for, at Snedsted »ei skal vorde et dødt, aandstvingende, Maskineri, men en aandelig Tempelskole, hvori et christeligt Liv kan røre sig«. Målet var at uddanne kristelige seminarister. Brammer var fast forankret i luthersk kristendom og tillige inspireret af den schweiziske pædagog Pestalozzi og af N.F.S. Grundtvig. Han indførte straks den mundtlige undervisning, Grundtvig havde været fortalere for, og Brammer lagde vægt på en mundtlig fortællende undervisning (Det levende Ord). Brammer skrev i 1838 den meget udbredte *Lærebog i Didactik og Pædagogik*, hvor han advarede mod brug af lærebøger, som gjorde undervisningen kedelig: »Bogens Korthed frister til Hukommelsesværk, dens dictatoriske Tone til Eftersnak, dens Mangel paa Liv til Kjedsomhed«. Det var læreånden, det

kom an på: »Det er Aanden, som levendegjør; Lærerens Aand, der skal gjenne-trænge alle Læremaadens øvrige Dele og ved disse meddele sig til dem, der mod-tager Lærestoffet«, og til denne rette læreånd hørte en kristelig, nidkær og kærlig lærer, som var forudsætningen for en god omgang med børn og indlæring. Man vil derfor også se, at hans lærebog fra 1832: *Det hellige Land paa Herrens Tid* om Palæstina, er skrevet i en livlig og fortællende stil. En anden form for væk-kelse stod andenlærer P.K. Algreen for. Han begyndte at holde gudelige forsam-linger på sit værelse med seminarieelever, og han kom efterhånden i forbindelse med egnens vakte folk. Dette var ikke velset i kancelliet, hvilket bevirkede, at Algreen i 1837 blev opsagt.⁸

I 1844 indgav seminariets direktion et forslag til udvidelse af seminariebyg-ningen og opførelse af et gymnastikhus, men efter nærmere undersøgelser fore-slog man året efter opførelse af en hel ny bygning. Både biskoppen i Aalborg og i Viborg mente, at seminariet lå i udkanten af de to stifter og derfor burde flyttes til et mere bekvemt sted; Viborg-biskoppen foreslog bl.a. Ranum. Derimod var amtmanden i Thisted og stiftamtmanden i Aalborg af den opfattelse, at der ikke var tvingende grund til at flytte seminariet. Endelig fik seminarieforstanderen, sognepræst L.C. Müller, lejlighed til at udtale sig om sagen. Han gik ind for se-minariets flytning og fremhævede bl.a., »at Climaet er meget barsk og at Træplantning ikke vil kunne drives med Held i Snedsted, hvor der mangler Læ, ligesom der ingen Udsigt er til, at Eleverne der kunne faae Leilighed til at gjøre sig bekendte med Frugtræers Pleie«. Desuden var Snedsted-Nørhå et besværligt kald og kunne ikke så godt kombineres med embedet som seminarieforstander. Kancelliet besluttede 1847, at seminariet skulle flyttes til Ranum, hvor der indtil 1818 havde været seminarium, og hvor der således var gode forhold for et kom-mende seminarium. Sognepræsten i Ranum C.G. la Cour ville dog ikke bytte em-bede med Müller, men ville gerne tage imod »passende Befordring«. Han blev befordret til Helsing-Valby i Nordsjælland, og 1848 kunne Müller tiltræde som sognepræst og forstander i Ranum.⁹

Tillige på *Lyngby Seminarium* på Djursland skete der en udvidelse af undervisningsfagene. Kancelliet godkendte i 1845, at der blev givet undervisning i tysk og geometri for de elever, der ønskede det, samt – som hidtil – i almindelig verdenshistorie samt »nogen Kundskab i Naturlæren«. I juni 1853 modtog Lyng-by og de fire andre seminarier en skrivelse fra Landhusholdningsselskabet. Efter-som »Indsigt i Chemiens Hovedlæredomme« var af den største betydning for en-hver landmand, ville selskabet gerne være med til at sørge for, »at med Tiden kunde gives nogen Underviisning deri i Landsbyskolerne, hvilket da atter forud-sætter, at Chemiens Hovedlæredomme med stadigt Hensyn til Landbruget fore-drages i Skolelærer-Seminarierne, maaske i Begyndelsen som en *tilbudt* og ikke som en *paabudt* Læregienstand«. Kun Lyngby og Jelling tog imod tilbudet om

forelæsninger, som fandt sted til alles tilfredshed. Lyngby ønskede at fortsætte med forelæsningerne, og forstander F. Nielsen fik optaget faget som frifag. Seminarielærer S.C.S. Høyer overtog undervisningen, og Landhusholdningsselskabet bevilgede i tre år 80 rdl. årligt; desuden gav Kultusministeriet 50 rdl. til anskaffelse af apparater.¹⁰

Som det eneste nye seminarium oprettedes *Jelling Seminarium* i 1841. Stiftsøvrigheden i Ribe rettede i juli 1839 henvendelse til kancelliet. Stiftamtmanden og biskoppen mente, at det havde været »trykkende ... for flere unge Mennesker fra Omegnen af Ribe, der ei have havt Raad til, som Elever at opholde sig ved et Seminarium, at udrede de Bekostninger, som ere forbundne med at reise til et saadant for at underkaste sig Demissionsexamen«. Stiftsøvrigheden ville egentlig have et seminarium, men da de ikke var sikker på, at de fornødne bevillinger kunne tilvejebringes, ønskede de en eksamenskommission i Ribe, som en gang om året eksaminerede privatister i de fag, hvori der undervistes på seminarierne.

Ved kancelliets behandling af andragendet frarådede den deputerede L.J. Holm eksamenskommissionen og foreslog i stedet for et seminarium, der skulle have en særlig sønderjysk opgave: at forsyne dansktalende skoler i Slesvig med lærere, »saalænge man hverken kan eller bør ansee det for ligegyldigt, om den Rest af dansk Nationalitet, der endnu eksisterer i det Schleswigske, udslettes eller bevares«. Spørgsmålet var imidlertid, om der var behov for et seminarium, og om der ikke ville blive uddannet for mange seminarister. Holm mente dog, at »efter Skolevæsenets efterhaanden forbedrede Kaar, er at vente, at flere unge Mennesker for Fremtiden vilde tage til denne Levevei«, og oprettelsen af et til seminarium snarere ville betyde en mere ligelig fordeling af seminarister end en forøgelse. Desuden havde beboerne i Ribe Stift og det dansktalende Slesvig et rimeligt krav på »en saadan Dannelses-Anstalt indenfor Stiftets Grændser«.

Endelig rejste Holm spørgsmålet om en udvidelse af undervisningsfagene. Ti den fordrede, at »en mere alsidig Dannelse end hidtil bør gives ved den almindelige Skoleundervisning ... vil det nok være nødvendigt, at Almueskolelærernes Dannelse bør udvides noget over de hidtil bestemte snævre Grændser, hvis de nogenlunde skal kunne forsvare deres Plads og ikke synke altfor meget i den almindelige Mening«.

Generalprokurør A.S. Ørsted mente ligeledes, at det var vigtigt med et seminarium for »endnu at bevare den Rest af dansk Nationalitet, der er tilbage i Htgd. Slesvig«. Derimod støttede han ikke Holms forslag om en udvidelse af undervisningen. Den almindelige oplysning var ikke på et stadium, der krævede dette, og så længe man ikke kunne tilbyde landsbyskolelæreren bedre kår end de nuværende, »maa man vel helst indskrænke sin Fordring til, at han tilgavns forstaar det, hvori han skal undervises og har tilegnet sig en god Undervisningsmaade«. For

Sønderjyden Johan Johansen (1821-1853) stammede fra Als. Han dimitterede fra Skårup Seminarium i 1842 med Meget duelig, men til trods for den fine karakter måtte han de første mange år arbejde som privatlærer og senere som lærer ved forskellige skoler. I 1853 opnåede han ansættelse som 4. lærer på Jelling Seminarium, men døde allerede samme år (tegning af J.C. Bruun. Det kgl. Bibliotek).

megen, men ufuldstændig viden ville »oplæse de unge i Grunden lidet dannede Mennesker«.

Endelig udtalte kancellipræsident P.C. v. Stemmann sig i sagen. Egentlig fandt han et tredje jysk seminarium overflødigt, men mange »Billigheds Grunde« talte for at give beboerne i den sydlige del af Århus Stift og i Ribe Stift lettere adgang til at tage en læreruddannelse. Ribe købstad var dog ikke et velegnet sted: »Desuden er det, efter min fuldeste Overbeviisning, skadeligt, at et Seminarium for Landsbye Skolelærere anlægges i en Kjøbstad, og at Bonden derved i Ynglingelalderen uddrives af Landbolivet og vænnes til Kjøbstadlivet«. Et seminarium i Ribe ville også ligge alt for tæt på Tønder, hvilket ville virke underligt. Seminarier burde anlægges i Vejle Amts nordøstlige del. Holms forslag om en mere vidtgående uddannelse fik følgende bemærkning: »At udvide Læregienstandene ved Seminarierne anseer jeg for at være ligefrem skadelig«. Dermed var forslaget effektivt taget af bordet.¹¹

Den kgl. resolution af 2. april 1841 fulgte stiftsøvrighedens forslag og placerede seminariet i tilknytning til præstegården i Jelling, hvor der var plads til en tilbygning. Ligeledes var der mulighed for at give seminaristerne undervisning i havedyrkning og landvæsen og for at skaffe dem bolig i omegnen. Endelig var den lokale sognepræst, S.F. Nielsen, opgaven voksen og heller ikke uvillig til at overtage posten som forstander og førstelærer.

Samtidig ansattes der en anden- og en tredjelærer, hvoraf den ene skulle beherske det tyske sprog af hensyn til elever fra Slesvig. Sprogreskriptet af 14. maj 1840 havde bestemt, at i de slesvigske skoler, hvor undervisningen fandt sted på dansk, skulle der også efter forældrenes begæring gives undervisning i tysk tre timer om ugen. Med hensyn til seminariets sønderjyske opgave – at drage danske slesvigere til sig – viser en opgørelse, at der blandt de første ti års optagne kun var 23 slesvigere. Efter Treårskrigen 1848-1850 var der i 1850'erne 79 elever, mens kun 10 1860-1864. I 1857 oprettedes en dansk afdeling ved Tønder Seminarium, hvilket i nogen grad bremsede tilgangen til Jelling.¹²

Som de andre seminarier havde Jelling også en øvelsesskole, nemlig Jelling By- og Seminariskole. I 1856 anmodede nogle beboere i Jelling Sogn om, at skolen ikke længere skulle være øvelsesskole. Vejle Amtsskoledirektion valgte at anbefale forstander H.J.M. Svendsens forslag om, at seminariets elever »nu og da under Forstanderens Tilsyn møde paa Skolen som Tilhørere for at blive bekendte med Underviisningens Ledelse, og at Skolen fremdeles afgive Børn til Øvelse i Catechisation paa Seminariet«. I Kultusministeriet mente man imidlertid, at skolen fortsat skulle fungere som øvelsesskole, og når der blev ansat en dygtig lærer, kunne skolen blive en mønsterskole, »hvori Eleverne kunne see practisk gennemførte de Grundsætninger for Underviisningen, som meddeles dem paa Seminariet ... ligesom det maa ansees for rigtigt, at Eleverne øves i med Hensyn til Skrivning, Læsning, Regning, Sang, o.s.v. at forestaae Underviisningen i en Skole«. Jelling-Hover Sogneforstanderskab meddelte derefter ministeriet, at man ville lade forbindelsen mellem skolen og seminariet bestå endnu et år, men man forbeholdt sig ret til at hæve forbindelsen, hvis den viste sig til skade for skoleeleverne.¹³

Seminaristerne

Hvert år blev der udklækket mellem 80 og 90 nye seminarister fra landets fire (fem) seminarier. Tilkomsten af seminariet i Jelling ændrede ikke dette tal mærkbart; der var tale om en bredere fordeling af seminarieeleverne, hvilket også antallet af færdige seminarister viser. I årene 1843 (første hold dimittender fra Jelling) til 1852 udgik der i gennemsnit 19 seminarister om året fra hvert semina-

rium. Ser vi på de enkelte uddannelsessteder, ligger Jonstrup, Skårup og Ranum med 18-19 seminarister på linje med gennemsnittet, hvorimod Lyngby og Jelling »kun« uddannede 16 nye lærere hvert år.

Ser vi derefter på seminaristernes sociale baggrund, giver en undersøgelse af 220 dimittender fra Jonstrup 1830-1839 og 173 dimittender fra Snedsted 1840-1849 sammenlignet med lærerkorpset 1859 dette resultat:

*Seminaristernes sociale baggrund.*¹⁴

Socialgruppe	Jonstrup 1830-1839 %	Snedsted 1840-1849 %	Lærerkorpset 1859 %
Lærere	26,8	21,4	25,7
Gårdmænd	8,2	27,2	23,7
Husmænd	5,5	14,5	15,1
Håndværkere	11,8	7,5	12,8
Handlende	6,8	4,0	3,5
Embedsmænd i centraladministrationen og liberale erhverv	4,5	-	5,9
Offentlige og private betjente (sognepræster og lokale embedsmænd)	15,0	5,2	6,0
Øvrige/ukendt	21,4	20,2	8,3

Lærer- og landbosønner udgjorde ikke overraskende hovedparten af seminaristerne (Jonstrup fire ud af 10, Snedsted og lærerkorpset næsten to ud af tre). Disse to gruppers lave antal på Jonstrup skyldes til dels den tætte beliggenhed på København, hvorfra der rekrutteredes flere sønner fra hjem, hvor faderen var ansat inden for det offentlige, eller var håndværker eller handlende. Den generelle overvægt af landbo- og lærersønner skal ses i sammenhæng med seminariereglementets bestemmelser om optagelse af elever. Forstanderen skulle – naturligt nok – vælge de fortrinligste ansøgere, »saavel med Hensyn til Kundskaber, som Sædelighed«, men desuden pålagde reglementet ham at give fortrin til dem, »der ere af Landalmueclassen eller ere Skolelæreres Sønner«. Den nyuddannede lærer var således manden fra ploven.

Seminarieerne var beregnet for unge mænd fra kongens riger og lande, og udenlandske elever kunne derfor ikke optages. Dog gjorde Danske Kancelli i 1836 en undtagelse. Nordmanden Peter Nordaas fra København havde ansøgt om at måtte tage afgangseksamen på Jonstrup for at kunne komme i betragtning til et lærerembed. Dette afviste kancelliet, men da Nordaas derpå erklærede, at han

kun ville søge embede i Norge, hvor der ikke var seminarier, blev tilladelsen givet. Kancelliet følte dog sig foranlediget til at understrege, at Nordaas' eksamensbevis »ei giver Adgang til Ansættelse i de danske Skoler«. ¹⁵

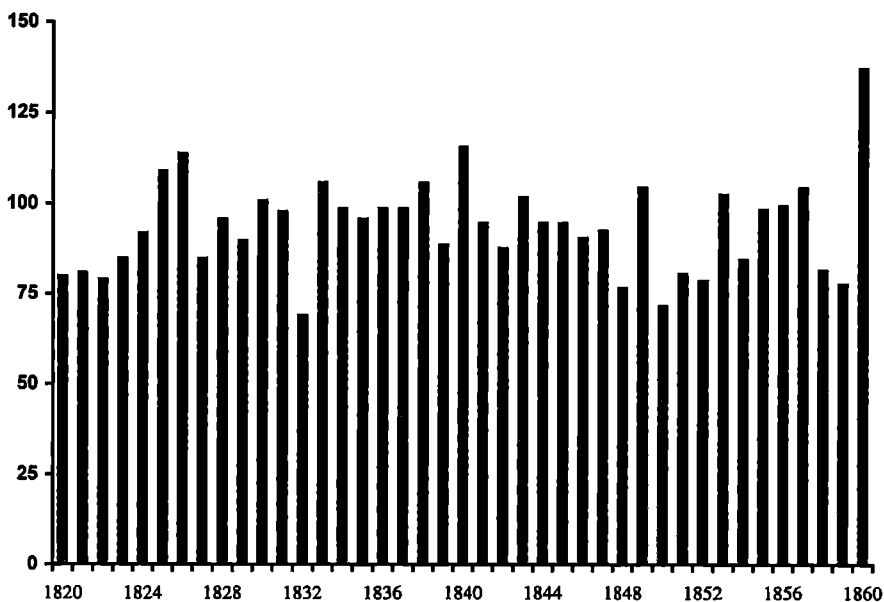
En anden problemstilling var de personer, der ikke var udrustet med sanggaver. Kunne de optages på seminariet, når de som fremtidige lærere også skulle være kirkesangere? I 1834 spurgte forstanderen på Jonstrup kancelliet, om man ikke skulle fritage umusikalske privatister for undervisning i sang og musik, ligesom det var tilfældet med de af seminariets elever, der »aldeles ere berøvede Stemme og Gehør«. Kancelliets svar kom i form af et cirkulære til alle landets seminarier 10. maj 1834. Ingen måtte optages som elev, som ikke i forvejen havde vist, »at han har Stemme og Gehør til at kunne lære Sang, samt at forestaa Kirkesang og veilede Børn til ordentlig Sang«, hvilket også gjaldt for privatister. ¹⁶ I 1846 ansøgte Jelling Seminariums direktion om lov til at dispensere fra denne regel ved optagelser. Kancelliet tillod dette, hvilket dog skulle antegnes i seminaristens eksamensbevis, ligesom en dimittend, der hverken havde aflagt prøve i musik eller sang, ikke kunne ansættes ved en skole som enelærer. Kancelliet forventede dog, at sådanne dispensationer ville blive givet »med Varsomhed«, så der ikke opstod mangel på personer, der kunne varetage embedet som enelærer og kirkesanger. ¹⁷

Manglende sanggaver synes ikke at have været et problem for de 15 seminarister, der 1851 udgik fra Jonstrup. De 14 var blevet optaget i 1848, mens Oluf Olsen havde været privatist. Andreas Bagge havde med sine 22 år været klassens alderspræsident, mens holdets benjamin var Carl Mortensen på kun 16 år. Carl fra Kerteminde var sammen med Mads Wiibroe fra Munkebo i øvrigt de eneste, der ikke kom fra den sjællandske øgruppe.

Hovedparten stammede fra lærerhjem, som det var tilfældet med Lauritz Poulsen, født 1830 i Sorterup. Faderen ønskede, at sønnen ligesom han selv skulle være lærer, men Lauritz ville gerne inden for landvæsen, »det var derfor længe før min Confirmation min inderligste Ønske at kunne komme paa en Herregaard for der at lære Landvæsenet rigtigt«. Dette modsatte forældrene sig ikke, men hjemmets økonomi tillod det ikke, og Lauritz begyndte så på Jonstrup. Samme ønske havde Jens Rørbek fra Osted haft, men faderen satte ham på Jonstrup, hvilket »jeg ret i Begyndelsen ikke [havde] saa stor Lyst til som til Landvæsnet, men da jeg siden indsaa, at dette var det bedste for Een, som mangler Formue, saa kom snart Lysten til at læse«.

For Mads Wiibroes vedkommende havde faderen ønsket, at Mads skulle studere, og derfor var han blevet sat i Odense Katedralskole, men måtte efter tre år tages ud, da det blev klart, at Mads ikke kunne leve op til faderens forventninger. »Imidlertid søgte mine gode Forældre at gjøre mig opmærksom paa mine forrige Vildfarelser og at danne mig til min nye Bestemmelse«, og 1848 begyndte han på

Dimittender 1820-1860

Jonstrup. Nogle af de andre seminarister havde stået i lære inden for handel, mens Valdemar Farre havde været til søs som kahytsdreng, men måtte opgive det pga. brystsvaghed. Lærersønnen Frederik Nielsen anførte som baggrund for valg af lærergerningen, at »Lærerfaget har jeg altid haft megen Interesse for, det var derfor heller ei underlig, at jeg valgte denne Vei«.

Det spillede en rolle, om forældrene havde råd til at sende deres søn på seminarier. Ellers kunne velyndere træde til, som det var tilfældet med 20-årige Hans Rasmussen fra Magletving nordøst for Nakskov. Som barn måtte Hans sættes i pleje grundet faderens dårlige økonomiske omstændigheder, og læreruddannelsen var kun blevet mulig takket være støtte fra lensgreve C.D. Reventlow (1775-1851) på Pederstrup.¹⁸

Eksamen – og derefter

Kancelliet var i 1840 blevet opmærksom på, at udregningen af karakterer ved afgangseksamen efter 1818-reglementet ikke var ganske hensigtsmæssig og tillige noget indviklet. Til 1. karakter, Meget duelig,

»udfordres i det mindste, at Seminaristen ikke har i nogen Rubrik Characteren Maadelig; samt at han har i mere end Halvparten af Rubrikerne Meget godt, hvoriblandt de for Religion, Bibelhistorie, Dansk Stiil, Smukskrivning, Regning uden skrevne Taltegn, Tavleregning og Catechisation maae findes, samt for mere end Halvparten af de øvrige: Godt« (reglementets § 51).

Der skulle således kun en enkelt dårlig karakter til at ændre det samlede udfald betydeligt. Fik seminaristen kun Godt i et af hovedfagene, blev det til 3. karakter, selvom han i alle de andre fag havde fået de bedste karakter. Men han beholdt den samme hovedkarakter, når han i samtlige hovedfag havde Godt og i flere af de øvrige Mådelig. Tilmed var fem eksamensfag blevet fjernet i 1824 og indbyrdes undervisning tilføjet ved kancellicirkulære af 1. maj 1827. Kancelliet havde derfor overvejet at samle eksamensfagene under færre rubrikker »uden at der derfor skulle fordres mindre af Examinanderne«, og man indhentede udtalelser fra seminarierne.

Eksamensopgaver fra Jonstrup Seminarium 1858.

I stil

Opdragelsen sammenlignet med en bygning under arbejde.

I metodik

I hvilke henseender og på hvilke måder kan en skolelærer bidrage til at berede sin skole velvillig bistand fra børnenes hjem?

Hvorvidt bør børnenes æresfølelse opvækkes og benyttes i skolens tjeneste?

På hvilke måder måtte en forberedende geografiundervisning helst meddeles i en almueskole?

I regning

- 1) 8 personer kan befordres 21 mil på åben vogn for 56 rdl.; hvor mange mil kan 30 personer befordres med lukket vogn for a rdl., eftersom taksten for disse to befordringsmåder forholder sig til hinanden som 2 : 3?
- 2) Et pund brutto koster i indkøb 12 sk.; et pund netto i ud salg, med b pct. fordel, 24 sk.; hvor mange pct. thara er her regnet?
- 3) 21 pottes vin à 5 mk. 8 sk. blandes med 14 pottes à 7 mk., 3 pottes à 2 mk. 8 sk. og nogle pottes vand. Når man vil have c pct. fordel på denne blanding, kan man sælge den for 1 rdl. potten: hvor mange pottes vand brugte man?
- 4) En ret kegle har en overflade af $d \cdot \text{fod}$ og en radius af $3\frac{1}{2}$ fod: man angiver dens volumen! ($\pi = 2\frac{2}{7}$)
- 5) En cirkelrund plads, hvis omkreds var = 44 favne, blev gravet for 4 rdl. 4 mk. 14 sk.; en eliptisk plads, hvis ene diameter var e favne, kostede 3 mk. mere: hvor lang var dens anden diameter?
- 6) Hvor mange • tommer må en f-pundig jernkugles overflade udgøre, når jernets vægtfylde antages = 7? (En kubikfod vand = 62 pund)

Ved den endelige eksamen blev seminaristen prøvet i ti fag Tekstboksen viser nogle af de skriftlige opgaver, som han skulle besvare (J. Jensen: Beretning om Jonstrup Seminarium s. 133-134).

I udformningen af kancelliplakaten af 10. april 1841 om forandrede bestemmelser ang. dimissionseksamen fulgte kancelliet overvejende et forslag fra Jonstrups direktion. Plakaten udvidede ikke undervisningen, men fastslog, at afgangskarakteren kun skulle beregnes efter karaktererne i 10 fag: 1) religion, 2) katekisation, 3) stil, 4) regning, 5) indbyrdes undervisning og almindelig metodelære, 6) dansk grammatik og boglæsning, 7) geografi og fædrelandshistorie, 8) skønskrivning, 9) gymnastik og 10) sang og musik. Den indbyrdes undervisnings forrang ophævedes, idet indbyrdes undervisning og metodelære blev slået sammen til én karakter, eftersom indbyrdes undervisning var »en Methode, dens Theorie altsaa en Green af Methodelæren«. Samtidig blev hovedkaraktererne udvidet fra tre til fire: Udmærket duelig, Meget duelig, Duelig og Ej uduelig.¹⁹

Under forhandlingerne om Jelling Seminariums oprettelse i 1839 havde A.S. Ørsted klaget over, at en seminarist med dårlige karakterer, også i de vigtige fag, kunne få »hvilket som helst Skolekald, og det er ikke sjelden, at den private Examinand forud har Løfte endog om et af de bedre Skolekald af en eller anden Kaldsberettiget, og at det saaledes er ham nok at gaa igjennem. Herpaa lod sig vel raade Bod«. ²⁰ I kancelliet tog man dette problem op og indsatte en bestemmelse i plakaten, der skulle forhindre, at seminarister med dårlige karakterer fik de bedste embeder. En dimittend med 3. eller 4. karakter kunne ikke straks ansættes som fast lærer, men skulle tjent som hjælpe-, bi- eller omgangslærer i to år, hvis han havde fået 3. karakter, ved 4. karakter i fire år. Dette gjaldt også andenlærerembedet, hvilket de øverste skolemyndigheder fastslog over for Sjællands biskop.²¹

En opgørelse over karakterernes fordeling på tre seminarier i de første ti år efter plakatsens udstedelse viser, at den mest almindelige karakter var Meget duelig, efterfulgt af Duelig. Kun et fåtal fik 4. karakter. Dette betød, at lidt over halvdelen af de nye seminarister havde ret til at tiltræde et fast embede med det samme, mens en næsten lige så stor del skulle arbejde som hjælpe-, bi- eller omgangslærer i to eller fire år.

Eksamenskarakterernes fordeling 1841-1850 på Jonstrup, Skårup og Lyngby²²

	Udmærket duelig	Meget duelig	Duelig	Ej uduelig	I alt
Jonstrup	6,3%	48,7%	39,8%	5,2%	191
Skårup	4,2%	51,5%	40,2%	4,2%	239
Lyngby	6 %	50,5%	37,6%	6,0%	218
I alt	35	326	254	33	648

Ser vi på Jonstrup-dimittenderne fra 1851 og deres fremtidsmuligheder, så kunne ni af de 15 straks tiltræde et embede, mens seks fik 3. karakter og derfor måtte ar-

bejde i lavere stillinger i to år. Fire af disse virkede i få år som hjælpelærere, mens Oluf Olsen måtte tilbringe hele syv år som hjælpelærer, inden han i 1858 blev lærer i Vrangstrup ved Ringsted. Andreas Bagger fik fast embede i 1854, men i Fensten ved Århus. Selv de med 2. karakter måtte ligesom seminaristerne med 3. karakter henleve nogle år som hjælpelærere, som oftest kun 1-2 år, inden de kunne tiltræde en stilling som første- eller andenlærer. Lauritz Poulsen havde fået 2. karakter, men begyndte som hjælpelærer i Munkebjergby 1851, blev andenlærer i Sørbymagle 1852 og endelig lærer i Karrebækstorp i 1856. For Anders Christensen med samme karakter bød det første år på en stilling som lærer på Næsgård Agerbrugsskole på Falster, inden han i 1852 blev lærer i Store Heddinge og endelig i 1854 førstelærer i Øster Egesborg. Holdets benjamin, Carl Mortensen, fik som den eneste 1. karakter og kunne samme år tiltræde som tredje-lærer på sit gamle seminarium. Kun møllersønnen Albrecht Nielsen udnyttede ikke sin lærereksamen, idet han blev møller i Skee ved Ringsted og senere viktualiehandler i Slagelse.²³

2. Læreruddannelsen til debat

Fra slutningen af 1830'erne blev skolevæsenet, herunder læreruddannelsen, genstand for offentlig debat. Denne debat fandt sted i stænderforsamlingerne, i samtidens skolelitteratur og ikke mindst i de to største pædagogiske tidsskrifter, det af D.E. Rugaard redigerede *Maanedsskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere* (1839-1848) og *Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet* (1843-1857), der blev udgivet af forstander J. Jensen, Jonstrup. Specielt Jensens tidsskrift rummer, som titlen angiver, megen stof om seminarievæsenet, men han indtog oftest en konservativ holdning til skolens reform, hvorimod man finder en mere kritisk linje i Rugaards *Maanedsskrift*, som det bl.a. fremgik i debatten om teologiske kandidaters forrang til lærerstillinger.

Cand.theol. eller seminarist?

I juli 1842 offentliggjorde regeringen et forslag til en ny skoleanordning for København. Besættelse af lærerstillinger var omtalt i forslaget § 36, hvor man opregnede de kvalificerede således: a. teologiske kandidater, b. seminarister og c. studenter. Det Pædagogiske Selskab mente, at der i denne opstilling lå »en Anledning eller vel endog direkte Opfordring« til at foretrække teologen frem for seminaristen, og man indgav et andragende til stænderne. Selskabet ville ikke give seminaristerne monopol, men forebygge at de blev trængt tilbage ved besættelse af stillinger. Vel erkendte man, at den dygtigste burde have embedet, og at det kunne være gavnligt for kandidatens fremtidige virke som præst. Men »praktisk Skolelærerdygtighed« var ikke afhængig af teologisk embedseksamen, ligesom man skulle være forsigtig med at udsætte skolen for de hyppige lærerskift, som kandidatens forfremmelse til præst medførte. Desuden var skolegerningen ikke hovedformålet for kandidaten, men oftest »et forbigaaende Brøderhverv«. Staten havde nu engang oprettet seminarier og derved givet garanti for, at de dueligste seminarister fortrinsvis egnede sig som skolelærere. Praksis fra København, hvor der i de sidste ti år kun var ansat én seminarist, burde ikke brede sig til

resten af landet. Selskabet bad derfor stænderne om at være opmærksom på dette forhold, men forordningen af 1844 om skolevæsenet i København opretholdt forslagets rækkefølge.²⁴

En udløber af denne sag var D.E. Rugaard og fleres sag mod den københavnske skoledirektion i 1847. Skoledirektionen havde opslået stillinger som inspektører ved stadens fire samlede almueskoler, men i stillingsopslaget havde man kun tilladt teologiske kandidater at søge embederne. Rugaard mente, at der var tale om »et egenmægtigt Overgreb og krænkede Seminaristens lovlige Ret«, og sammen med Asmund Gleerup, Hans Schneekloth og ni andre seminarieuddannede lærere indsendte han en protest til direktionen. Heri hed det,

»at den seminarisk dannede Lærer har en lovhjemlet Ret til i Lighed med den theologiske Kandidat at ansættes i Skole-Embeder ved Borger- og Almueskolerne her i Landet og navnlig i Kjøbenhavn, og at vi derfor ikke kunne erkjende, at Udelukkelsen af Seminaristen fra Adgangen til de her omhandlede Embeder finder Medhold i Skole-Lovgivningen«.

Skoledirektionen afviste klagen, hvilket blot fik klagerne til at appellere sagen til Danske Kancelli, der meddelte, at man ikke ville gribe ind i nærværende sag. Kancelliet anså det dog for »rettest«, at cand.theol.er ved fremtidige stillingsopslag ikke fik eneret, »da der ogsaa blandt Mænd, som ej have underkastet sig theologisk Attestats, kunde findes dem, der ved videnskabelig Dannelse og fleraarig Erfaring i Undervisnings-Faget kunde egne sig til at komme i særdeles Betragtning«. Den københavnske skoledirektion fik således tildelt en »næse«, men Rugaard og fæller var heller ikke tilfreds med denne afgørelse og indankede sagen til kongen, der imidlertid fulgte kancelliets afgørelse.²⁵

Teologiske kandidaters forrang for seminarister var også genstand for debat på det første almindelige lærermøde i Danmark, der blev afholdt i Randers 1. maj 1846 for 180 lærere. Indbyderne var skolelærer J. Bering i Viby J., institutbestyrer N.H. Kraiberg i Århus og skolelærer Smidt i Vitten. Lærermødet enedes om at indgive andragende til stænderne i Roskilde og Viborg, bl.a. om »en større Læreruelighed og en overhovedet omhyggeligere Dannelse end hidtil« ved »en Reorganisation af vort Seminarievæsen«. Vel var uddannelsens indhold tilstrækkelig til bestridelse af de fleste lærerembeder og til at være »gode Christne og gavnlige Borgere«, men kravene til lærerens kundskaber var stigende, og derfor ønskede mødedeltagerne en bedre læreruddannelse. Dette skulle ske ved en udvidelse af uddannelsen fra to til tre år, flere fag skulle optages, f.eks. tysk, naturhistorie og geometri, og at ansøgere skulle have gennemgået »et forberedende Cursus i en Præparandeanstalt, førend de optages paa Seminariet«. Endvidere skulle seminaristerne ikke blot have teoretisk viden, men også mulighed for »at gjøre practisk Anvendelse af det Erhvervede i Skoler«. Endelig ønskede man, at semi-

narister blev ligestillet med teologiske kandidater ved besættelse af lærerstillinger. Denne del af andragendet var næsten enslydende med Det Pædagogiske Selskabs andragende fire år tidligere, hvilket hang sammen med, at Bering og Kraiberg var medlemmer af selskabet.²⁶

Lærermødets andragende blev behandlet af Viborg Stænder sammen med et andragende fra lærerne på Lolland-Falster (bl.a. »Reorganisation af Landets Seminarievæsen«).²⁷ Udvalgsbetænkningen fra december 1846 imødekom kun i beskedent omfang lærernes ønske.²⁸ Hvad angik læreruddannelsen, var den nedsatte komite enig med lærerne i, at skolelæreren selvfølgelig burde være udrustet med de bedste kundskaber. Der skulle dog ses på grundigheden af kundskaberne, og derfor burde fordringerne til omfanget ikke stilles for højt. Læreren kunne også gives flere kundskaber, end der var behov for i den daglige undervisning, men der skulle igen lægges vægt på, at disse kundskaber ikke blev for overfladiske. Komiteen ville imidlertid ikke indlade sig på nogen drøftelse af seminariernes indretning, men blot bemærke, at de fleste seminarister havde svært nok ved at klare sig økonomisk igennem de nuværende to års undervisning, og derfor havde man betænkelighed ved at foreslå en udvidelse til tre år. Længere nåede man ikke i Viborg, og i Roskilde Stænder kom sagen ikke til behandling.

»Skal jeg lade min Broder blive Seminarist?«

I første årgang af sit *Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet* behandlede J. Jensen, hvad han anså som mangler ved seminarievæsenet.²⁹ »Tidens Aand« fordrer »Lys, mere Lys, en stedse mere almindelig Udbredelse af Lyset; den fordrer det udbredt til alle Klasser, og til alle Individuer i Samfundet«. Derfor måtte lærerne dannes og seminarierne forbedres, og seminarierne modtog gerne »grundig og sindig Belærelse«. Jensen mente, at der var en række problemer. Et af disse var, at mange nye seminarieelever slet ikke havde fået nogen forberedende undervisning:

»de Fleste vare kun underviste i nogle Maaneder; kun Faa et Aar eller derover. Adskillige havde under Forberedelsen beskæftiget sig med andre Sysler, og kun drevet denne leilighedsviis, een eller anden enkelt Time om Dagen; kun Faa havde udelukkende kunnet anvende Tiden til forberedende Beskæftigelser«.

Jensen foreslog derfor, at man oprettede »vel ordnede Præparandanstalter«, hvor man grundigt kunne forberede eleverne til seminariet i en to års tid. Endelig skulle skolelærernes kår forbedres. Ved mere lokkende udsigter ville »Tilstrømmningen til Seminarierne ... rimeligviis blive større, et bedre Udvalg blive muligt, og Beredvilligheden til at anvende Bekostninger for at blive Skolelærer vorde stør-

En af centrale personer i 1840'erne og 1850'ernes debat om læreruddannelsen var seminariefors­tander Jens Jensen (1796-1875). Han var dimitte­ret fra Jonstrup i 1817 og vendte nogle år se­nere tilbage, først som lærer 1826 til 1838, derefter som forstander frem til 1868. I lærer­uddannelsen lagde han vægt på, at undervis­ningen blev målrettet det, der var behov for i de mange landsbysko­ler, og at eleverne fik solide kundskaber og gode anvisninger på praktisk skolearbejde (Tegning af I.W. Tegner. Det kgl. Bibliotek).

re«. Endelig efterlyste Jensen gode lærebøger beregnet til seminaristernes »Selv­beskjæftigelse og Selvdannelse i Fritimer« og en udvidelse af undervisningsfage­ne, f.eks. med naturvidenskabelige fag.

På Jonstrup var man meget optaget af elevernes forberedende undervisning, og i en længere artikel behandlede seminarielærer C. Christensen i 1846 dette emne. Hovedproblemet var, at forældrene ikke ville betale for sønnens forbe­redelse til seminariet, som ellers gjordes nødvendig. Præparandlærerens virksom­hed skulle være dels opdragende og tilvænnende, dels undervisende. Hvis lære­ren var skolelærer, burde han inddrage præparanden i morgen- og aftenandagten i skolen og lade eleven gå flittigt i kirken; den religiøse dannelse spillede nemlig en vigtig rolle. Desuden skulle præparanden vænnes til »stadig, regelmæssig Beskjæftigelse«, så der kunne opstå en arbejdsomhed, som forplantede sig over i se­minarielivet og videre til gerningen som lærer. Tillige den legemlige beskæfti-

gelse spillede en vigtig rolle, og derfor burde gymnastik samt have- og markarbejde indgå i dagens program.

Den undervisende del skulle bestå i udvikling af »Forstandskræfterne (og Sproget), og at meddele et Forraad af Kundskaber«. Til den ende opstillede Christensen et »undervisningsprogram« i religion, bibelkundskab, regning, aritmetik, geometri, sang og musik, tysk, tegning, gymnastik og svømning. Undervisning i »methodologisk Indsigt og didaktisk Færdighed« burde først finde sted på seminariet. Endelig var det vigtigt, at præparanden blev vænnet til sit kommende liv som lærer: »Til Tarvelighed, saavel i Henseende til Spise og Drikke som til Klæder og Bolig, i det Hele en Dyd af Nødvendighed for mange Præparander«, ligesom enhver gemenhed og usømmelighed i tale, enhver råhed og plumphed i manerer, smudsighed og urenlighed af enhver art burde modarbejdes.³⁰

Et forsøg på at oprette en præparandanstalt mislykkedes dog. I december 1844 offentliggjorde skolelærer Niels Skioldager og institutbestyrer, cand.theol. J.C.T. Westerboe, begge Kongens Lyngby, deres planer om at åbne en sådan anstalt til 1. maj 1845. Undervisningen skulle give de kommende elever »en ordnet, fuldstændig og grundig Fordannelse for Seminarierne« i 1-2 år og ville bestå i de samme fag, hvori der blev eksamineret ved optagelsesprøven. Kurset ville koste 100 rbd. årligt. Imidlertid meldte der sig kun få, og anstalten blev ikke til noget.³¹

Under overskriften »Skal jeg lade min Broder blive Seminarist?« behandlede »U« 1844 seminarievæsenet over for sin broder.³² Anledningen var, at »U«s broder overvejede at blive lærer. »U« mente, at den dannelse, som seminarierne nu gav deres elever, endnu gjorde lærerne deres kald voksne og samtidig tilfredsstillede skolens krav. Man burde dog ophæve plakaten af 1824, så fagrækken kunne udvides, og det var »meget ønskeligt«, hvis man i den anledning medtog en række fag i 1818-reglementet: naturlære og -historie, verdenshistorie og tegning. Ligeledes skulle uddannelsen være »i det mindste 3 Aar, ja 4 Aar vare vist for Enkelte ei for mange til Læretid«, ligesom ingen måtte optages før 18-19 år gammel.

Undervisningsindskrænkningen af 1824 havde også professor H.N. Clausen været inde på i sit skrift *Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark* (1844), hvor han behandlede det danske skolevæsen, som han ønskede en fælles overbestyrelse for. Selvom de første seminariers undervisning var for vidtløftig, var der grund til at kritisere indskrænkningen og plakaten af 1841:

»Underviisningsgrænsen for Seminaristerne [er] intetsteds der [: Tyskland] draget saa snæver som hos os; intetsteds har man fundet et Begreb af Verdenshistorien og Naturhistorien, Begyndelsesgrundene af Geometrie og af Naturlære at ligge udenfor den Kundskab, som fra Skolen bør udbredes i Folket«.³³

Selvom »U« var tilfreds med seminarierne, gik han ind for nedlæggelse af et af de tre jyske seminarier. Han kunne ikke forstå, hvorfor man oprettede Jelling Seminarium; seminariet kunne mere passende være anbragt i Slesvig, »hvor Danemænd med priisværdig Iver stræbe at faae oprettet danske Underv.-Anstalter«. Et andet problem var mængden af dimittender. »U« havde tit tænkt på, hvordan det ville gå, hvis man fortsatte med at dimittere det samme antal seminarister som hidtil, dvs. omtrent 100: »Hvad skal Enden blive? Jeg frygter den bliver denne: Seminaristerne ville komme til at 'gaae omkring og tigge for Døre' : tilbetle sig Konditioner, eller, som nu Een og Anden stiler paa, drage til Amerika eller andetsteds hen«. Man havde ikke længere de gamle degneembeder, som man kunne »partere og udstykke«, ligesom udskiftningen af lærere ved afgang og død ikke var så stor. Endelig var der kommet større konkurrence om huslærerstillinger i takt med det stigende antal studenter og kandidater. Derfor ville han ikke råde bondesønner til at påbegynde læreruddannelsen, »thi havde de blot Noget imellem Hænderne ... have de i Almindelighed en lettere og behageligere Levevei og Ernærelse end Skolelæreren ... Bondesøn, bliv ved Din Læst, det tjener Dig bedst!«.

Hvor »U« frarådede unge mennesker at blive lærere, ville J. Jensen naturligvis gerne have flere elever på seminarierne, men ifølge Jensen kneb det pga. »en utilstrækkelig Tilstrømning til Seminarierne«, og i 1847-1848 undersøgte han i sit tidsskrift årsagerne hertil.³⁴ For det første var lærerlønnen utilstrækkelig, hvilket medførte, at lærerhvervet var blevet – med et moderne ord – et lavstatusjob. Derfor skulle lærerembedet gøres mere indbringende, så det fik »en saadan Anseelse, som den store Mængde kan bemærke og føle sig tiltrukket af, og som kan udøve en opvækkende og tiltrækkende Indflydelse i vide Kredse«, når en ung person skulle vælge »en Stand«. Den ringe aflønning var også hæmmende for tilgangen til seminarierne.

Mest plads anvendte Jensen dog på kaldsretten. For ham at se var der for megen tilfældighed indblandet, når et lærerembede skulle besættes. Selvom den kaldsberettigede skulle vælge en cand.theol. eller seminarist, »Saaledes kunne Idioter, Mænd uden Sagkundskab og Interesse for Skolevæsenet, ja Mænd, som den offentlige Mening stiller lavt, have lige Berettigelse med høilærde Mænd og Korporationer, med sagkyndige, nidkjære og almeenagtede Mænd og Skolevenner«. Manglen på offentlighed ved udnævnelserne var også skadelig. Den kaldsberettigede kunne vælge ud fra personligt kendskab og sympati, og der var ikke vished for, at den værdigste af ansøgerne fik embedet. Derfor burde alle udnævnelser overdrages til det offentlige, og kaldsretten burde ligge hos de visiterende myndigheder, nemlig biskoppen og provsten. Desuden burde alle ledige embeder offentliggøres i aviserne.

Ligesom Det Pædagogiske Selskab og lærermødet berørte Jensen seminaristernes frygt for, at teologiske kandidater skulle »vistnok ikke fortrænge Seminaristerne fra Skolekaldene overhovedet, men dog komme i Besiddelse af stedse flere, og det netop af de bedste Skolekald i de forskellige Provindser og Distrikter, og derved formørke Udsigterne for de seminaristisk dannede Lærere«, en tendens der havde vist sig i de senere år. Der burde derfor fastsættes regler for kandidaternes ansættelse inden for almueskolevæsenet. Seminaristerne var bedre egnede til almueskolen, idet de var vant til og øvede i

»det jævne, barnlig-simple Sprog, som Skolen fordrer; ja at deres hele Dannelse, Tankegang, Sædvaner netop have en Popularitet, en Jævnhed og Simpelhed, som gjør, at de finde sig strax hjemme i Skolen og i deres Embedskreds overhovedet, og ikke stødes over Skikke og Manerer og Ytringer, der let forekomme højdannede Folk frastødende og plumpe«.

Nedlæg seminarierne –?

Med grundloven af 1849 blev der skabt mulighed for en fri, offentlig debat, og der kom for alvor gang i debatten om skolevæsenet. 1850'ernes skoledebat blev ikke mindre omfattende end 1840'ernes, hvortil også de øgede forventninger om en skolereform bidrog. Dette affødte også to nye skoletidsskrifter ved siden af Jensens tidsskrift, der udkom indtil 1857. *Maanedsskrift* skiftede i 1849 redaktør og titel: F. Frølund afløste Rugaard, og tidsskriftet ændrede navn til *Den Nordiske Folkeskole* (1849-1855). Året efter begyndte Hans Schneekloth og F.A. Milo at udgive *Skolens Reform* (1850-1856), hvortil var knyttet tidligere latinskolelærer C.F. Christens.

Et af de forhold, der blev genstand for debat i disse tidsskrifter, var seminarierne og deres eventuelle nedlæggelse. En fortaler var lærer J. Magnussen, der i første årgang af *Skolens Reform* foreslog, at seminarierne blev nedlagt. Han kunne ikke forstå,

»hvorfor just de Mænd, som skulle virke i Skolens Tjeneste, skulle underkastes en særegen Dannelsesmaade fremfor Statens andre Embedsmænd ... Hvorfor skal man construe en egen Art af Mennesker til Lærerfaget, naar de øvrige Embedsfag fordre en Mand, ikke alene ensidig dannet i den Retning, han skal virke, men en, hvis Evner stadigen ere udviklede i en høiere Retning«.

Han ville give læreren den samme forberedelse som teologen og juristen ved dels at fordre bestået adgangsprøve til Universitetet, dels et pædagogisk kursus på

Universitetet. Det skulle stå den kommende lærer frit, hvor han ville uddanne sig, han skulle blot have vidnesbyrd på at have erhvervet »den almindelige humanistiske Dannelse«. ³⁵

To bud på en ny læreruddannelse

Andre indtog en mere moderat holdning til seminarierne, men ville dog have gennemført en ny læreruddannelse. I to store artikler behandlede J. Jensen og C.F. Christens 1849-1851 problemstillingen seminarium-læreruddannelse-dannelse. For Jensen var det vigtigt med seminaristernes forberedelse til seminariet, som skulle være beregnet »efter Seminariets Tarv« (jf. ovenfor). ³⁶ Denne forbedrende undervisning indgik som led i hans forslag til en læreruddannelse:

1) 1-2 år hos en flink, samvittighedsfuld lærer, 2) et par år på en præparandanstalt og 3) to år på seminariet.

Jensen miskendte ikke den almene dannelse, men man burde »saa lidt som muligt ... befatte sig med Luxusvarer, og at man da bør foretrække det Særegne og Nødvendige for det Almindelige og Tilfældige«. Jensen gav udtryk for, at seminariets fag måtte indrettes efter »Almueskolens Fornødenhed«, dvs. hvad der var behov for i de mange landsbyskoler. Det vigtigste fag var religionsundervisningen, som »Den kristelige Almueskole« ikke kunne undvære. Dernæst kom undervisning i modersmålet, historie og geografi med et kort overblik over verdenshistorien. Historie og geografi skulle også rumme »en statistisk Udsigt over Fædrelandets nuværende Forfatning og dets Borgeres Stilling, Rettigheder og Pligter som saadanne«, dvs. en form for samfundsfag. Regning var til stor nytte både for bonden og håndværkeren i deres dagligdag. Naturkundskabens betydning for den populær-religiøse undervisning var velkendt, »og hvor kunde det være andet, da David og Profeterne, Kristus som Paulus have henviiist dertil?! Af øvrige fag burde der være sang og musik, gymnastik og svømning samt tegneundervisning. Af fremmedsprog ville Jensen have tysk, eftersom en stor del af kongens undersåtter var tyskere, men specielt fordi kendskab til tysk var nødvendig, hvis man ville følge med i den nyeste pædagogiske litteratur.

Jensen berørte også forstanderposten. Han ville nemlig for de fire øvrige seminariers vedkommende adskille hvervet som forstander fra det tilknyttede præsteembede. Der var ingen tvivl om, at den bestående forbindelse var økonomisk fordelagtig, men man skulle hellere se på det didaktiske moment – se mere på seminaristernes end Seminariefondets tarv. Jensen slog på, at begge embeder krævede indehaverens fulde opmærksomhed:

»Pædagogikens Studium og den tilsvarende praktiske Uddannelse for dette Forhold er vanskeligere, end Mange troe; Een kan gjerne have gennemgaaet sin theologiske Skole og have aflagt de tilhørende praktiske Prøver med Held, og dog være saare langt fra at besidde den særegne Dannelse og Takt og Livserfaring, som en dygtig Seminariiforstander bør have tilegnet sig«.

Jensen mente, at det byrdefuld dobbeltembede fik forstanderne til at søge væk efter nogle år, hvilket ikke var så heldigt, idet man så fik en ny forstander, der ikke nødvendigvis havde den fornødne erfaring. Hyppige forstanderskift var der dog ikke tale om i samtiden, og på de fleste seminarier sad forstanderen i 10-15 år.

Desuden ville Jensen flytte seminarierne til større købstæder. Hvis man valgte en by af ordinær størrelse, ville seminaristernes eventuelle udskejelser ej let kunne skjules, og kontrol med eleverne ville ikke blive vanskelig. Endelig ville de allerfleste seminaristers »Uformuenhed ... udelukke dem fra Deeltagelse deri«. I købstaden ville det være nemmere at få lærerpersonale til fag, hvor man nu savnede undervisere, idet den lærde skole ville kunne levere lærerkræfter. Ligeledes ville der både være en friskole og en borgerskole, der kunne tjene som eksempler på almue- og købstadskolen, og hvor seminaristerne kunne få undervisningserfaring. I Jylland og på Fyn skulle seminarierne placeres i stiftsbyerne. På Sjælland ville Jensen anbringe seminariet i Roskilde, idet kost og logi ville blive for dyrt i hovedstaden, hvor også fristelserne var for store. Byens smukke beliggenhed og historie var vigtig for seminaristen, der skulle åbne sit sind for naturen, som skulle erstatte den store bys glæder og nydelser. Det historiske vingesus var vigtigt, for seminaristen skulle bidrage til »at opdrage den unge Slægt til Fædrelandskjærlighed, hvormed Fædrelandets Fortid og Fortidsminder staae i nøie, naturlig Forbindelse«. Den største hindring for denne plan var de økonomiske konsekvenser, men Jensen mente, at en del af udgifterne kunne blive dækket ved salget af den fraflyttende ejendom.

Endelig berørte Jensen spørgsmålet, om det var nødvendigt at have gået på seminariet, inden man underkastede sig lærereksamen, eller man blot kunne indstille sig som seminarist. Som følge af den lave tilgang til seminarierne ville Jensen ikke gøre adgangen til seminariet sværere, men der var visse betænkeligheder ved privatister. Hans erfaring sagde ham, at privatister stod tilbage for seminariets elever, især hvad angik de fag, som lå uden for det lovbestede pensum. Det største problem var dog, at man intet kendte til privatisternes tidligere levned, om de i det hele taget egnede sig til lærere, både hvad evner og sædelige forhold angik. Derfor burde man være varsom, når det gjaldt privatister.

Hvor Jensen ville indskrænke dannelsen til det nødvendige, lagde C.F. Christens megen vægt på at give læreren en almen dannelse.³⁷ Hovedsagen for læreren var »at vække aandeligt Liv hos Børnene ... at udvikle deres Forstand og at

*Den tidligere latinsko-
lelærer C.F. Christens
(1819-1855) udgav
sammen med Hans
Schneekloth og F.A.
Milo tidsskriftet Sko-
lens Reform i årene
1850-1856. I en større
artikel i dette tidsskrift
i 1851 kom han med sit
bud på seminariernes
udvikling, hvor han
lagde mere vægt på al-
men dannelse og ville
indskrænke fagunder-
visningen til det mest
nødvendige. Skole-
lærerne skulle nemlig
være med til at under-
støtte og sikre kund-
skab og oplysning hos
de samfundsklasser,
som med Grundloven
havde fået del i den
lovgivende magt (teg-
ning af I.W. Tegner. Det
kgl. Bibliotek).*

forædle deres Hjerter«, og derfor ville man ikke se med gunstige øjne på den hidtidige lærerdannelse, man ville tværtimod frygte for, at den led af »en høi Grad af Eensidighed, som let kan fremkalde aandelig Indskrænkethed, forenet med en vis overdreven Selvtillid, og at den vil føre til en temmelig mekanisk Fremgangsmaade ved Underviisningen, der mere seer paa den udvortes Færdighed end paa den indre Udvikling, som virkelig er opnaaet«. Dette skete, fordi man knyttede hele læreruddannelsen til det praktiske nødvendige og holdt sig til det umiddelbare undervisningsstof. Mange seminarier var gået udover plakaten af 1824 ved at optage nye fag, men dette var ikke nok til at råde bod på »de Onder«, uddannelsen led under. Fagene var frivillige, der anvendtes kun 1-2 timer om ugen til

hver af dem, og de fik ingen betydning på afgangseksamen, så der var tale om »en overflødig Prydelse«. Der var ikke behov for en udvortes reform, men en reform, der trængte ind i »Seminariets hele Aand og Retning«.

Christens understregede vigtigheden af almen dannelse for lærergerningen, og at man ville få et bedre resultat, hvis man ved lærerens dannelse lagde vægt på »det almindelige Element, betragtede den opnaaede almindelige aandelige Udvikling som Hovedsagen og indskrænkede den specielle Fagdannelse til det Al-lernødvendigste«. Skolen skulle på sin vis være en »Borgerdydskole«, som understøttede og sikrede den politiske udvikling ved at udbrede »Kundskab og Op-lysning blandt de Klasser af Samfundet, som nu ere kaldede til virksom og selvstændig Indflydelse paa Ordningen af de vigtigste Anliggender«. Derfor var det vigtigt, at læreren besad dannelse og indsigt.

En ny læreruddannelse skulle indeholde tre elementer: 1) en treårig almen dannelse fra det 14. til det 17. år, 2) 1-2 års undervisningserfaring hos en lærer og 3) et teoretisk kursus. Christens ville fordele uddannelsen på to adskilte kurser, et almindeligt og et specielt for den særlige fagdannelse. Det første skulle følge efter den almindelige skoledannelse, dvs. ved 14 års alderen. Den treårige almene dannelse skulle foregå i en realskole, idet den grad af dannelse, som var målet for realskolens virke, svarede omtrent til den, man burde kræve af læreren. Dog burde realskolens sprogundervisning indskrænkes, både for elever og kommende lærerstuderende, til tysk samt fransk eller engelsk. Samtidig skulle der sørges for, at det lavere skolevæsen stod i bedre forbindelse med realskolen, således at man kunne gå fra en bedre almueskole til realskolens ældre afdeling. Man kunne endvidere beholde seminarierne, men omdanne dem til en slags realskoler, dvs. som et treårigt kursus for »den videre almindelige Dannelse« efter almueskolen.

Den specielle pædagogiske dannelse var »Bekjendtskab med de forskjellige Fremgangsmaader ved Underviisning, Indsigt i deres Væsen og Kundskab til den Erfaring, man har gjort om dem«. Den sikreste vej til denne kundskab var et par års praktik hos en erfaren skolelærer og et kort teoretisk kursus på en pædagogisk læreanstalt. På denne læreanstalt skulle de studerende have undervisning i den menneskelige natur, især sjælelære, almindelig opdragelseslære og undervisningslære. Et sådant kursus behøvede kun at vare 1/2-1 år. Enten kunne man vælge at have flere sådanne anstalter eller kun en. I det første tilfælde kunne man omdanne nogle af seminarierne, så disse udover kursus i almindelig dannelse også gav kursus i pædagogik.

Christens afsluttede sin artikel med følgende bemærkning: »Thi det ere vi jo vel alle enige om, at en dygtig Lærerstand er en af de vigtigste Betingelser for et godt Skolevæsen«, et udsagn, som lærermødet i København uden tvivl også har kunnet tilslutte sig.

Forbindelsen mellem kirke og seminarium

Et af punkterne på det almindelige lærermøde i København 4.-9. august 1851 var »Lærernes Dannelse«,³⁸ hvor Christens, lærer J.L. Bollerup i Rindum og seminarieforstander F. Nielsen fra Lyngby stillede forslag. Christens' forslag byggede hans artikel i *Skolens Reform*, hvortil han kunne henvise under diskussionen. Nielsen foreslog, at seminarierne for det første skulle indrettes således, at de både kunne være dannelsesanstalter for skolelærere og »almindelige Anstalter for den højere folkelige Dannelse paa Landet i en større Kreds«. Dertil kom, at seminarierne skulle have tre klasser. I de to første blev der meddelt almindelig dannelse for alle, og de blev afsluttet med eksamen, hvorefter de, der ønskede at være lærere, kunne rykke op i »den højere, pædagogiske Klasse«. For det tredje ønskede han, at seminarierne fik tilført lærerkræfter og læremidler, så de var i stand til at give en fyldigere almen og pædagogisk dannelse. Bollerups forslag rummede to hovedpunkter. Dels ønskede han en adskillelse af dobbeltembedet som præst og forstander, dels ville han have seminarierne – efterhånden som tid og forholdene tillod det – placeret i købstæderne.

Lærermødets resolution om læreruddannelsen kom til at indeholde fem punkter. De første tre stammede fra Niensens forslag: 1) seminarierne skulle være dannelses- og uddannelsesinstitutioner, 2) de skulle have tre klasser og 3) de burde have flere lærere og midler. De sidste to var fra Bollerups forslag: 4) adskillelse af dobbeltembedet og 5) seminariernes placering i købstæderne.

Det sidste punkt fik pastor F.B. Trojel i Kornum til at fare i blækhuset med indvendinger mod Bollerups forslag.³⁹ Trojel mente, at begejstringen for opholdet i den store by måtte have lukket deltagernes øjne for de mindre heldige forhold og i det hele for købstadslivets mangler. Salget og flytningen af seminarierne ville blive en bekostelig affære. Også for de lærerstuderende ville der blive tale om en ekstraudgift. For det meste var det skolelærere, mindre velhavende gårdmænd og større husmænd, der sendte sønner på seminariet, og disse forældre kunne holde udgiften til sønnernes seminarieophold nede ved at sende dem »Levnetsmidler og Klæder, som de ved deres Landbrug have behandlet«. I en by ville kost og logi blive dobbelt så dyrt eller i det mindste en tredjedel dyrere. Resultatet ville blive, at det hovedsageligt blev borgerskabets sønner, der kom på seminariet, hvilket ville være uheldigt, for ni ud af ti lærere blev ansat i skoler på landet og skulde der ernære sig ved landbrug.

Der ville opstå et »unaturligt Forhold, og den Kjendskab til Bonden og hans Sædvaner, til hans Sprog og Børnenes Anvendelse hjemme, som nu gjør vore Skolelærere fortrinlig skikket til at træffe den rette Behandlings-Maade og den rette Indgang hos Barnet, vilde falde bort«. For den lærerstuderende var der også moralske farer forbundet ved Bollerups forslag: de studerende havde nemlig den

alder, »hvor i Fristelserne have størst Tilløkkelse«, og hvor besøg på »et Billard- eller Værtshus« var mere lokkende end seminarieundervisningen. Når seminaristen som nu var indlogeret på landet som medlem af en bondefamilie, vedligeholdte han interessen og kundskaben til landbruget, kunne uden fristende forstyrrelser koncentrere sig om studiet og »adsprede sig ved Dyrkning af et Stykke af Haven, som ofte tilstaas ham«. Dette kunne byen ikke tilbyde, og seminaristen ville være henvist til »Værtshusholdernes Gjæstfrihed«.

Punkt 4, adskillelsen af embedet som præst og forstander, blev få år senere genstand for en større debat mellem F. Nielsen, forstander og præst i Ranum, og M.T. Becker, lærer på Jonstrup. På lærermødet 1851 havde Christens og Becher gjort sig til talsmænd for at flytte tilsynet med skolen over i kommunalt regi, så det gejstlige tilsyn bortfaldt. Der skulle kun være tilsyn med religionsundervisningen, hvis skolen vedblev at være konfessionel. I modsætning til disse to stod bl.a. F. Nielsen, som ville bevare båndet mellem kirke og skole. Derfor skulle det lokale tilsyn bestå af præsten, læreren samt repræsentanter for kommunen og familiefædrene, og dette tilsyn skulle stadig omfatte alle skolens fag.⁴⁰ I 1855 diskuterede Becher og Nielsen igen den tætte forbindelse mellem folkekirken og skolevæsenet, som den kom til udtryk ved, at fire af fem seminarieforstandere var præster. I 1849-1850 havde J. Jensen, forstander på Jonstrup, plæderet for en adskillelse af dobbeltembedet som præst og forstander, og i 1855 gentog Becher sin forstanders ønske.

Der havde for nyligt været vakance i embedet som sognepræst og forstander i Jelling, og Becher havde håbet, at embederne var blevet adskilt, men hans ønske blev ikke opfyldt. Becher mente, at præstekaldets indtægter skulle lønne menighedens præst som sjælesørger, mens udgifter til lærerseminarier skulle betales af staten, som havde oprettet dem. Menigheden havde krav på, at præsten anvendte hele sin tid på dem, og hverken præste- eller forstanderembedet »kunne besørgeres saadan lejlighedsvis ved Siden af et andet betydningsfuldt Arbejde«. Dette gjorde sig også gældende på det pædagogiske område: »Den egentlige Lærervirk-somhed kan ikke vinde noget ved, at Forstanderen tillige er Præst; den alvorlige og nidkjære Lærer kan meget godt ved Ord og Eksempel befæste sine Lærlingers christelige Tro og Styrke deres sædelige Kraft, fordi han ikke desforuden er deres Præst og Sjælesørger.«⁴¹

I sit svar til Becher var præstens rolle som sjælesørger stadig det centrale for Nielsen. En præst kunne bedre tage vare på seminaristernes åndelige og verdslige liv, deriblandt også forebygge »mulige Udskeielser«, men Becher kunne ikke forstå, hvorfor seminarieforstanderen skulle være præst? Kunne en verdslig forstander ikke nære en levende overbevisning om vigtigheden og nødvendigheden af »en inderlig Samvirken mellem Kirke og Skole« og udvikle denne overbevisning for seminarieeleverne. »Betryggelsen kan ikke søges i Embedet ... men maa

findes hos Personligheden«. Lige såvel som en præst kunne en verdslig give en frugtbar og levende religionsundervisning. Nielsen havde som nævnt fremhævet præstens rolle som sjælesørger for de studerende, og at han bedre ville kunne forebygge »mulige Udskeielser« end den, der blot var bestyrer og lærer. Becher hævdede, at det kunne en verdslig lærer varetage på samme betryggende måde. Det var personligheden, det kom an på. Endvidere gentog Becher den indvending, at der blev gjort uret mod de menigheder, hvis præst både skulle være sjælesørger og forstander: »Menigheden lønner selv sin Præst uden noget Tilskud fra Statskassen, og den maa efter min Anskuelse være berettiget til at fordre, at han ubetinget og ganske opofrer sig for den«. ⁴²

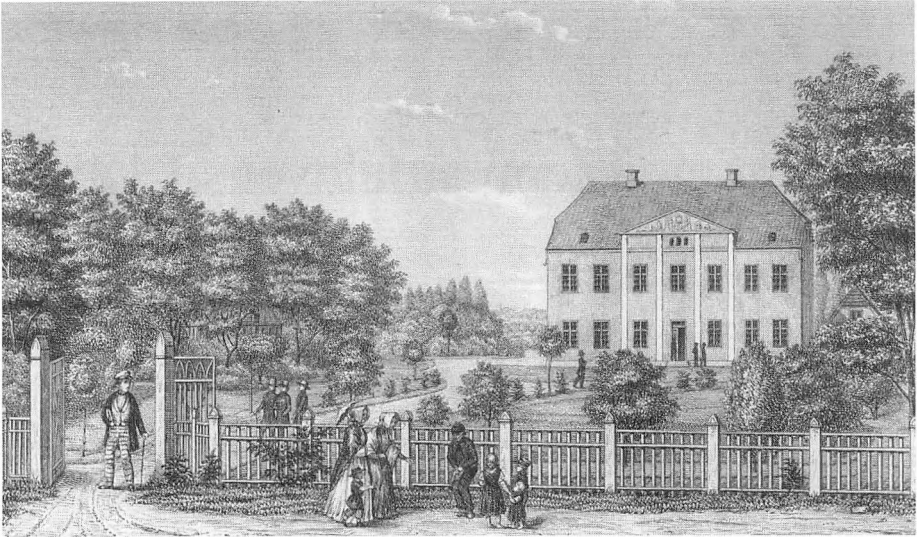
Nielsen koncentrerede sig i sit svar om præstens dobbeltembede. Hvis præsten kun måtte være præst, så han kunne hellige sig al sin tid på embedet, kunne han heller ikke være »Provst, ei Agerbruger, ei Familiefader, ei Statsborger, ei Videnskabsmand«. Og Nielsen kunne henvise til Paulus, der både havde været apostel og teltmager! At være præst lettede opfyldelsen af hvervet som »Religionslærer og Vogter over de ham betroede unge Menneskers Sæde«. ⁴³

I årene 1855-1857 ophørte de tre store skoletidsskrifter, og debatten om læreruddannelsen svandt ind. Det betød dog ikke, at al diskussion om seminarievæsenets fremtid forsvandt, idet debatten fortsatte på Rigsdagen.

3. Frem mod seminarieloven af 1857

Hovedtemaerne i Rigsdagens store skoledebatter var andre trossamfunds børns skolegang og religionsundervisning, de grundtvigske skoletanker om skolefrihed, lærernes økonomiske forhold og udnævnelse, skoletilsynet samt endelig læreruddannelsen.⁴⁴ Seminarieområdet var ikke i fokus i første halvdel af 1850'erne, men emnet blev berørt under de mange debatter om skolevæsenet. I oktober 1853 fremsatte *I.N. Meier*, der var lærer på Skårup, et lovforslag om eksamensfagene på seminarierne.⁴⁵ Det drejede sig om: religions- og bibelkundskab; dansk stil; dansk grammatik og læsning; metodelære og indbyrdes undervisning; katekisation; tavleregning; hovedregning; aritmetik; geometri; naturkundskab; geografi og historie; kalligrafi og tegning; gymnastik; tysk. Ved Folketingets førstebehandling fremhævede Meier, at selvom undervisningsplakaten af 1824 havde indskrænket pensum, havde flere seminarier valgt at beholde de ophævede fag, og det var »saaledes deres og navnlig Seminarielærernes Udholdenhed og Nidkjerhed man har at takke for, at den Dannelse, som Skolelærerne siden den Tid have faaet, har kunnet betragtes som nogenlunde tilfredsstillende«. Selvom mange af forslaget fag allerede var en del af undervisningen på flere steder, ønskede Meier, at der blev givet bestemmelser om et fælles pensum for alle seminarierne.

Kultusminister *A.S. Ørsted* mente ikke, at det var en sag for Rigsdagen, eftersom det drejede sig om forhold, der skulle fastlægges ad administrativ vej. Ørsted sagde, at man i længere tid havde overvejet at indføre flere undervisningsfag, men seminaristernes tal havde været dalende, og at der var besvær med at få de ledige lærerstillinger besat med seminarister. Derfor havde man opgivet planerne. Også *A.F. Tscherning*, *Fred. Frølund* og tidligere kultusminister *D.G. Monrad* mente, at forslaget indhold burde fastlægges ad administrativ vej. Forslaget kom derfor ikke til 2. behandling.⁴⁶

Skårup Seminarium 1853, gengivet i jubilæumsbogen, der blev udsendt ved "Seminariets Halvhundredaars-Fest d. 5. Oct. 1853". (J. Schurmann: Historiske Efterretninger om det kongelige Skolelærer-Seminarium i Skaarup i Fyn, 1853).

Seminarieloven af 1857

I januar 1855 søgte kultusminister C.C. Hall Folketingets finansudvalg om penge til ansættelse af en departementschef samt overdirektør for borger- og almueskolevæsenet. Ministeriet ønskede at have til sin rådighed en person, der var »i Stand til ved personlig Iagttagelse og local Undersøgelse at skaffe sig nøiagtigt Kjendskab saavel til de enkelte Seminarier som til Borger- og Almueskolevæsenet i det Hele«. Der udspandt sig i Folketinget en udførlig debat om posten, som alle vidste var beregnet for D.G. Monrad. Ved kgl. resolution af 31. marts 1855 oprettedes pr. 1. april 1855 et 3. departement i Kultusministeriet, hvortil henlagdes alle sager vedrørende borger- og almueskolevæsenet samt seminarierne. Som departementschef samt overdirektør for borger- og almueskolevæsenet udnævntes D.G. Monrad. Instruksen pålagde ham bl.a. at udarbejde forslag til reformer i borger- og almueskolevæsenet. Desuden skulle han besøge seminarierne en gang om året for »at erhverve sig en paa umiddelbar Erfaring grundet Kjendskab til deres Tilstand«. På seminarierne kunne han overvære undervisningen, forlange eksamination foretaget, selv udspørge eleverne samt give forstander og lærere »de Bemærkninger, som han maatte have at gjøre«. Med ministeriets tilladelse kunne han også medtage fagfolk, der kunne vurdere undervisningen i de enkelte fag.⁴⁷

I løbet af sommeren 1855 udarbejdede Monrad to lovforslag, dels et forslag om nogle forandrede bestemmelser for borger- og almueskolevæsenet i købstæderne og på landet, dels et forslag til lønningslov for seminarierne. Seminarieforslaget er muligvis blevet diskuteret med seminarieforstanderne på et møde den 16. august 1855, hvis formål var at drøfte, »hvilke Foranstaltninger der kunne fremme unge Mænds Dannelse til Lærere ved Almue- og Borgerskolerne«. ⁴⁸

Den 3. september 1855 sendtes lovforslaget til høring hos landets fem seminarier. Hos seminarietdirektionerne og forstanderne var der tilfredshed med forslaget. Det indeholdt bl.a. en bestemmelse om, at seminarierne var berettigede til at udvide lærerstaben med en lærer på hvert seminarium. Forstander J. Jensen på Jonstrup kunne dog ikke forstå tilførslen af lærerkræfter til de øvrige seminarier, som hver havde fire lærere, hvorimod der kun var tre på Jonstrup, idet fjerdelæreren anvendte hovedparten af sin tid på seminariets skole. Hertil kom, at elevtallet ved de jyske seminarier var forholdsvis mindre end Jonstrups. Jensen foreslog derfor, at man ophævede Jonstrup Seminarieskole, så fjerdelæreren kunne tilføres seminarieundervisning på fuld tid. Hvis seminarieskolen fortsat skulle bestå, var der behov for en femtelærer.

Jensen ville ligeledes ændre reglerne for tildeling af stipendier til trængende elever. Ministeriet havde foreslået, at størrelsen af stipendier skulle sættes op fra 2.060 rdl. til 5.000 rdl. som støtte til de jyske og fynske seminarister, der fik uddvidet deres uddannelse fra to til tre år. Ved uddeling skulle der tages »særdeles Hensyn« til elevtallet. Jensen mente derimod, at uddelingen skulle ske for en treårig periode (eftersom uddannelsen skulle være treårig) og med den ene halvdel til Skårup og Jonstrup, den anden halvdel til de tre jyske seminarier. På den måde ville også Jonstrups seminarister blive tilgodeset. På Skårup havde man også forslag til en ændret fordeling af stipendier. Direktionen mente, at stipendierne burde gives til de seminarier, der havde færrest elever, så at man kunne tiltrække flere. På Fyn var der »En særdeles stor Trang paa Seminarister«, og eftersom de fleste fynske lærerembeder blev besat med seminarister fra Skårup, var det af vigtighed at få flere elever. Understøttelsen burde fordeles »meget mere efter Antallet af de Embeder, paa hvis Forsyning ethvert Seminarium er beregnet«. Derfor skulle kongeriget opdeles i fem dele, nemlig: 1) Aalborg og Viborg Stifter, 2) Århus Stift, 3) Ribe Stift, 4) Fyns Stift med Als, Ærø og en fjerdedel af Lolland-Falster og 5) Sjællands Stift og den resterende del af Lolland-Falster, og stipendierne fordeles med 1/5 til hver enhed. ⁴⁹

Den 12. december 1855 kunne Hall forelægge Folketinget forslag til lønningslov for seminarierne og understøttelse til seminarister. ⁵⁰ Samtidig fremsattes forslag til lov om ændringer i borger- og almueskolevæsenet. Regeringen ville forbedre lønnen for seminariernes lærerpersonale for at tiltrække og beholde »dygtige Kræfter for Dannelsen af tilkommende Lærere ved Borger- og Almueskoler-

ne«. Forstanderen på Jonstrup skulle lønnes som rektorer ved de lærde skoler, mens de øvrige fire forstandere skulle have et tillæg af 400 rdl. til deres løn som sognepræster. De øvrige læreres løn skulle svare til adjunkter ved de lærde skoler. For at beholde dygtige lærere eller skaffe lærere i visse fag kunne en af lærerne ved hvert seminarium tillægges titel af overlærer. Endvidere skulle undervisningen udvides til tre år på alle seminarierne, hvorved »de unge Mennesker dog [ville] kunne opnaae nogen Modenhed«. På det tidspunkt var det kun på Jonstrup, at læreruddannelsen var treårig. Som hjælp til jyske og fynske seminarister, der nu fik deres uddannelse udvidet, foreslog regeringen stipendierne forøget, jf. ovenfor.

I Folketinget mødte forslaget hård kritik.⁵¹ Den første taler var *N.F.S. Grundtvig*, der vendte sig imod det faktiske monopol på læreruddannelse, som seminarierne havde, ligesom han rettede et angreb på seminaristerne, der »ikke alene ere meget daarlige i deres Slags, men ere af et meget daarligt Slags«. På Jonstrup tyggede man endnu – hævdede Grundtvig – på levninger fra 1790'erne! Grundtvig nævnte sine planer med en folkelig dansk højskole i Sorø⁵² og pointerede, at det var langt mere betydningsfuldt at få gang i folkeoplysningen. Det var intet mindre end »en Livs- og Dødssag for Folket«. Ved hjælp af folkeoplysningen ville man kunne få fat i personer, »som ikke alene ønskede at deeltage i denne Oplysning, men som følte Lyst og Kræfter til at arbeide paa den og at meddele den, saa den folkelige Højskole vilde af sig selv blevet den bedste Planteskole, som vi kunde ønske, for Landsbyskolelærere«. Til Grundtvigs Sorø-planer havde *kultusministeren* denne kommentar:

»at jeg personlig har en Frygt for, at det vilde være gaaet med den paatænkte Læreranstalt, som det saa ofte gaaer i de menneskelige Forhold, at et Barn strax ved dets Fødsel bliver modtaget med meget store Forhaabninger, medens man dog, saafremt man kjendte dets senere Skæbne, vilde ansee det som et Held, at det dør kort efter Fødselen; saaledes ogsaa med den paatænkte Højskole i Sorø«.

Den nationalliberale *C. Møller* lod også falde en bemærkning om, at eleverne på en sådan højskole ville blive meget flinke til at fortælle historie, men dårlige til at katekisere, som var det vigtigste.

Fra Bondevennernes side lød der også kritik. Den læreruddannede *D.E. Ruggaard* sagde, at seminarierne måske havde været tidssvarende i 1791 og 1792, men det var de ikke længere. Han ville ikke bryde staven over seminarierne, men ville dog »dristigt« påstå, at »det Grundlag af Kundskab, der erholdes ved disse Dannelsesanstalter, er saa overmaade lille, at det svinder bort efter faa Aars Forløb hos ikke faa Lærere«. Derfor så man hos mange skolelærere, at de

»rustificeres faa Aar, efterat de have forladt disse Dannelsesanstalter, fordi de ikke der have erholdt nogen sand Aandsmodenhed. Bort med Seminarierne! Det er altsaa en Fordring, jeg vilde gjøre til Regjeringen; – søg at skaffe os Lærere paa en anden Maade, lad Enhver dannes til Lærer paa den Maade, han vil; antag ham, naar han blot er duelig; spørg ikke, om han har været paa et Seminarium, eller er dannet af en eller anden dygtig Mand, eller har modtaget sin Dannelse ved Kjøbenhavns Universitet«. ⁵³

Frederik Frølund, ligeledes læreruddannet, mente ikke, at seminarierne var i stand til at uddanne gode lærere. Derfor burde læreruddannelsen henlægges til de større købstæder, fordi bestyreren af »en saadan Skolelærer-Dannelsesanstalt« skulle være en mand, der var inde i det praktiske, så han ikke fortabte sig i børnene og stillede »Metoder op, som man siden maatte gjøre sig Umage for at glemme, naar man kom i Skolen, og det er jo bekjendt nok, at dette maa Seminaristen gjøre«. Frølund foreslog oprettelse af eksamenskommissioner, så der derved kunne blive konkurrence på seminarieområdet. Tillige den nationalliberale *Adolph Steen* kritiserede seminaristerne stærkt. Hans erfaring var, at når en skolelærer åbnede munden, »saa taler han om sig selv og om sine Standsfæller, hvilket naturligviis ikke kan Andet end virke fordærveligt paa den hele Forhandling, og er saameget mere skadeligt, som Yttringerne bære Præg af en høi Grad af Uklarhed, idetmindste hos den største Deel af dem«.

Efter 1. behandlingen nedsattes der et udvalg, som i deres betænkning gav udtryk for, at forslaget ikke var nok til en forbedring af læreruddannelsen. ⁵⁴ Udvalget foreslog, at seminarierne blev udvidet til »almindelige Dannelsesanstalter for unge Mennesker«. Derved ville de stifte mere nytte. Udvalget fjernede desuden bestemmelsen om, at uddannelsen skulle være treårig, men indsatte til gengæld en bestemmelse om en årlig skolelærereksamen i København. Imidlertid kom forslaget ikke videre i rigsdagssamlingen 1855/56.

Regeringen fremlagde et næsten identisk forslag i samlingen 1856/57. ⁵⁵ Man havde dog kommet oppositionen i møde ved at lade bestemmelsen om treårige kurser udgå og ved at indsætte en ny paragraf om en årlig skolelærereksamen i København. Også bestemmelsen om stipendier til trængende elever var udeladt, fordi sådanne stipendier kunne bevilges via finansloven. Ved førstebehandlingen i Folketinget blev forslaget hilst velkommen, fordi regeringen havde imødekommet oppositionens ønsker. ⁵⁶ Det nedsatte udvalg, hvoriblandt man fandt Monrad, anbefalede en ændring af §3, så landets seminarier fra undervisningsåret 1858 skulle have tre etårige klasser. De to nederste skulle »fornemmelig være beregnede paa at bibringe Eleverne saadanne Kundskaber og Færdigheder, som kunne fremme deres almindelige Udvikling og Dannelse«, og hvor undervisningen i øverste klasse skulle målrettes læreruddannelsen. Ligeledes ændrede udvalget §4 om eksamenskommissionen i København således, at der årligt på » eet eller flere

Steder affholdes en Skolelærer-Examen, som giver dem, der bestaae den, samme Rettigheder som Afgangsexamen ved Skolelærer-Seminarierne«. ⁵⁷

Ved andenbehandlingen udspandt der sig en større debat om censorerne. *A.F. Tscherning* fra Bondevennerne ville have »Examens Afgjørelse over i Personers Hænder, som ere fremmede for de Instituter, der egentlig have med de vedkommende Personers Dannelse at gjøre, og søge at skaffe enhver Indflydelse, som kunde hidrøre derfra, sat tilside«. Derfor skulle seminarielærere udelukkes som eksaminatorer. På Tschernings forslag vedtog Folketinget, at seminarielærere ikke kunne være eksaminatorer eller censorer ved de årlige skolelærereksamener. ⁵⁸ I Landstinget kom det kun til en kort debat, ⁵⁹ og den 15. februar 1857 kunne lov om seminarielærernes lønning og om en ny skolelærereksamen underskrives af Frederik 7.

Lovens vigtigste bestemmelser var udvidelsen af læreruddannelsen fra to til tre år fra begyndelsen af undervisningsåret 1858, og at der årligt på et eller flere steder skulle holdes en skolelærereksamen, der gav samme rettigheder som afgangseksamen ved et seminarium; ved denne eksamen kunne seminarielærere ikke være eksaminatorer eller censorer. Dermed var det faktiske monopol på uddannelse af lærere, som statsseminarierne havde haft, brudt. Vel havde privatister kunne indstille sig til afgangseksamen på et seminarium, men denne ret var kun blevet benyttet af få personer; på Skårup Seminarium udgjorde privatisterne kun 3% af dimittenderne 1803-1853. Desuden skulle optages de personer, der ikke ønskede at blive lærere, men som gerne ville deltage i den undervisning, »som er beregnet paa den almindelige Dannelse«, hvis pladsen tillod det.

Loven blev fulgt op af to ministerielle bekendtgørelser af 20. marts 1857 og 9. maj 1857. Ved den første bekendtgørelse fastlagdes de nærmere regler for afholdelse af lærereksamenen. ⁶⁰ Man skulle være 20 år, inden man kunne indgive ansøgning til Kultusministeriet. Der skulle aflægges prøve i ti fag: religionskundskab, herunder bibelhistorie; katekisation; skriftlig udarbejdelse i modersmålet; regning; indbyrdes undervisning og almindelig metodelære; dansk grammatik og boglæsning; geografi og fædrelandshistorie; skønskrivning; gymnastik; sang og musik. Den første eksamen afholdtes i København i oktober 1857, i de følgende år forskellige steder i Danmark: 1858 Aalborg, 1859 Odense, 1860 Århus. ⁶¹

Den anden bekendtgørelse gav regler for undervisningen og prøverne ved seminarierne. ⁶² Enhver, der søgte optagelse på seminariet efter 1857, skulle have været lærer i mindst en skole eller deltaget i skoleundervisningen under en dygtig lærers vejledning, så han kunne medbringe vidnesbyrd om »Lyst og Anlæg til Skolefaget«. Der blev givet adgang til personer, som manglede »musicalsk Anlæg«, hvis der enten var en ledig plads, eller når »hans Fortrin i andre Retninger skjønnes at opveje denne Mangel«. I løbet af tre år skulle der gives undervisning i 14 fag: religionskundskab; boglæsning med dansk sproglære og litteraturkund-

skab; skriftlig udarbejdelse i modersmålet; regning; skrivning; historie, »navnlig Fædrelandets«; geografi, ligeledes især Danmarks; matematik; naturhistorie og -lære; opdragelses- og undervisningslære; sang; musik; tegning; gymnastik, herunder svømning. Desuden skulle seminaristerne overvære og deltage i undervisningen i de til seminarierne tilknyttede skoler.

Den fuldstændige afgangsprøve ved seminarierne omfattede alle disse fjorten fag; dog kunne man fritages for prøven i sang og musik, hvis man manglede »Anlæg« i den henseende, og i gymnastik, hvis man havde en legemsfejl. Desuden skulle der aflægges prøve på »Duelighed til at lede Undervisningen i en Skole«. Eksaminanden skulle katekisere med børnene, fortællende meddele dem en bibelsk historie, læse med dem og undervise dem i et af de andre fag. Herfor blev givet karakter i »Practisk Færdighed«. Selvom det kunne se ud til, at undervisning og eksamen i indbyrdes undervisning bortfaldt, var det dog ikke tilfældet. Kultusministeriet meddelte i juli 1857 forstander E. Langhoff, Lyngby, at den indbyrdes undervisning faldt ind under »undervisningslære« og var genstand for den praktiske prøve.⁶³

Bekendtgørelsen opretholdt desuden bestemmelsen fra 1841 om, at seminarister med ringere karakterer skulle tjene som biskole- eller hjælpelærer inden fast ansættelse, dog i ændret form. Reglen gjaldt nu kun seminarister med 4. karakter. De skulle virke som hjælpe-, omgangs- eller biskolelærer i to år.

4. Den videregående læreruddannelse

Seminariernes læreruddannelse var nærmest møntet på almueskolen, og det kunne derfor være svært at få lærere til købstadskolerne, hvor niveauet var højere. I Kultusministeriet var man dog opmærksom på problemet. I forbindelse med Meiers lovforslag 1853 udtalte kultusminister A.S. Ørsted, at man havde overvejet:

»en dobbelt seminaristisk Examen, een, som er strengere end den sædvanlige, og som udfordredes til de Skolelærerembeder i Kjøbstæder eller i Landdistricter, hvor Skolelærernes Kaar var bedre end sædvanligt, og hvor Begjærligheden efter en større Oplysning og Underviisning var større end i de øvrige Skoler. Som sagt, denne Plan har længe været paa-tænkt, men Udførelsen har sine store Vanskeligheder, og ialfald udfordres der større Op-offrelse fra Statens Side end hidtil.«⁶⁴

Kultusminister C.C. Hall og D.G. Monrad syslede ligeledes med planer for videreuddannelse af lærere, og ved fremlæggelsen af forslag til lønningslov 12. december 1855 sagde Hall, at der havde været planer om, at

»Der skal indrettes et Underviisnings-Cursus i Kjøbenhavn i det Øiemed, at give de fortrinligste af dem, der have bestaaet Dimissions-Examen enten ved Seminarierne eller i Kjøbenhavn, forsaavidt en saadan sammesteds maatte blive indrettet for Privatister, en større Udvikling, navnlig for derved at tilveiebringe Lærere, der kunne fyldestgjøre Kjøbstædernes Krav«. Der var nemlig problemer med at skaffe lærere i tegning, engelsk, tysk, matematik og naturhistorie til mange købstadskoler. Men i ministeriet havde man ikke set sig i stand til for tiden »at meddele mere end disse Antydninger, og ei kunde gjøre Udkast til nogen almindelig Plan, eftersom denne væsentlig burde modificeres efter den Enkeltes Anlæg og Tilbøielighed, Kundskab og Udviklingstrin«.

Derfor havde man indskrænket sig til at søge om 2.500 rdl. for halvåret 1. oktober 1856 – 1. april 1857, hvilket blev bevilget på finansloven 1856/57; midlerne blev hentet fra Sorø Akademis bidrag til seminarievæsenet.⁶⁵ Formålet med denne bevilling var »at afhjælpe Trangen til Lærerdytighed hos Kjøbstadlærere«, og man håbede, at kurset ville medvirke til at uddanne »nogle brugbare Lærere i

D.G. Monrad (1811-1887), kirke- og undervisningsminister, biskop, overskoledirektør og konseilspræsident. På det pædagogiske område knytter hans navn sig til skoleloven af 1856, seminarieloven af 1857 og lærernes videregående uddannelse, det såkaldte Monradske Kursus. Kurset, der blev spiren til Danmarks Lærershøjskole, begyndte med 20-25 kursister, men fik fra midten af 1860'erne et kraftigt opsving og havde årligt 50-100 deltagere (Foto, Det kgl. Bibliotek).

Engelsk, Matematik, Naturhistorie og Tegning« i løbet af en del år. Det samme mål kunne måske også nås ved at indrette »et eget Seminarium« med forstander og lærere, men Monrad mente, at undervisningen ville blive langt dyrere, ligesom man heller ikke – som det nu skete – ville kunne »lempe sig efter de Enkeltes Forkundskaber og Udvikling«. ⁶⁶

Videreuddannelsen kom til at forme sig på tre måder. Det første felt var uddannelsen af købstadlærere, kaldet det fuldstændige kursus for fortrinlige seminarister eller det monradske kursus. Kurset havde en varighed af 2½ år, og der blev kun optaget elever hvert andet år. Undervisningen blev i videst muligt omfang henlagt til andre læreanstalter, som oftest Den Polytekniske Læreanstalt, og eleverne havde meget af undervisningen tilfælles med læreanstaltens studerende.

Hvis det ikke var muligt at få lokaler på læreanstalterne, foregik undervisningen i undervisernes hjem.

Eftersom der var ønske om få uddannet lærere i engelsk, matematik, naturfag og tegning, kom disse fag også til at udgøre kernen i undervisningen.⁶⁷ På F.F. Helstedts tegneskole fik kursisterne undervisning i frihåndstegning (8-12 timer pr. uge), mens geometrisk tegning foregik på Den Polytekniske Læreanstalt. Matematikundervisningen (3 timer) svarede i omfang til polyteknisk adgangseksamen og landinspektøreksamen. Naturlære (4-5 timer) var fælles med polyteknisk studerende, hvorimod naturhistorie måtte opgives. Kursisterne i 1856 havde fulgt forelæsninger i naturhistorie på Universitetet, men dels havde de ikke haft de nødvendige forkundskaber, »deels generedes [de] ved Brugen af fremmede Ord, der vare de andre Tilhørere velbekjendte«. ⁶⁸ Man arrangerede derfor et specielt kursus i zoologi med entomologi med 5 timer ugentligt, hvoraf de tre anvendtes til entomologi. I kemi fulgte eleverne forelæsninger sammen med polyteknikerne i 4-5 timer hver uge, hvortil kom laboratorieøvelser, ligesom undervisning i botanik foregik på Polyteknisk Læreanstalt (2 timer). Sammen med civilingeniørstuderende fik kursisterne undervisning i jordbundslære (3 timer).

Udover de naturvidenskabelige fag blev der endvidere plads til fremmedsprogundervisning. I ministeriet måtte man konstatere, at deltageres sprogkundskaber havde været indskrænket til dansk, selvom der har været tilbudt tysk på flere seminarier, men kun som et valgfrit fag. Man havde tilbudt deltagerne et dybere kendskab til modersmålet »ved at lade dem gjøre sig bekjendt med Elementerne af Islandsk og til at indrette et Cursus for dem i eet fremmed Sprog«. Her havde valget stået mellem tysk og engelsk, og valget var faldet på engelsk, da det kneb med at få lærere i dette fag. Det var »langt lettere« at få tysklærere, hvilket skyldtes, at der i Slesvig og Holsten kunne hentes lærere. Endvidere påtænkte man at give deltagerne »en Snes Timers Undervisning« i svensk.⁶⁹ Engelsk og oldnordisk kom således til at være en fast bestanddel af kurset med hhv. 3 og 1 time ugentligt, mens undervisningen i svensk og tysk blev af mindre omfang.

Udover dette kursus anvendte man 1856-1863 de årlige bevillinger til at give lærere mulighed for efteruddannelse i enkelte fag, men ideen slog aldrig rigtig an. I 1856 fik således Weinholt-Friis, skrivelærer ved borgerskolen i Århus, mulighed for at tage en måneds kursus i krigsassessor Rosenkildes institut, mens musiklærer Bønneløkke fra Jelling Seminarium fik en måneds kursus i sang og musik hos syngemester Rung i København. Endelig kom P. Nielsen, tegnelærer ved latin- og borgerskolen i Horsens, på tegnekursus på Den Polytekniske Læreanstalt og Kunstakademiet 1856-58.⁷⁰

Den tredje gren var de kortere kurser i sommerferien for lærere, der havde virket i en del år. Ideen kom fra Monrad, der på sine rejser som overskoledirektør

mødte lærere, der ved selvstudium havde uddannet sig i et fag, og som ville have gavn af et kortere kursus i det pågældende fag. Det var fortrinsvis købstadlærere, der havde undervist i en del år, der blev optaget på kurset, som varede to måneder fordelt over to somre. I de første år var der kun i alt 20-25 kursister, men fra midten af 1860'erne tog kurserne opsving med 50-100 deltagere. De første deltagere var især interesserede i at udvide deres erhvervede kundskaber i sang og musik, mens enkelte andre ønskede undervisning i naturfag.⁷¹

5. Læreruddannelse i en stilstandsperiode

Perioden 1791-1818 havde været seminariernes etableringsfase, og den blev afsluttet med udstedelsen af seminariereglement af 1818, der gav fælles regler om optagelses- og adgangsprøver, undervisningsplan, timetal m.v. Ifølge reglementet var læreruddannelsen en treårig generalistuddannelse, som skulle uddanne en beskeden, nøjsom og praktisk lærer, der kunne virke i en af landets mange almueskoler. Reglementet rummede en ambitiøs undervisningsplan for uddannelsen, men tiden var en anden end i 1790'erne, og der var økonomisk lavkonjunktur i samfundet.

Følgelig måtte læreruddannelsen tilpasse sig de ændrede vilkår, og uddannelsen blev genstand for nedskæringer og indskrænkninger. Regeringen ønskede en billig læreruddannelse, der gjorde det nemmere at blive lærer. Uddannelsen var ikke længere treårig, men afhang af seminaristens flid og evner. Tillige bortfaldt en række fag. Landets otte seminarier mærkede også de forandrede vilkår, og Nylars, Borris, Brahetrolleborg og Vesterborg blev nedlagt. Frem til seminarieloven af 1857 var uddannelsen præget af stilstand, og fra centralt hold skete der ikke større forandringer med uddannelsen før i 1850'erne. Den udvikling, der fandt sted, skete på de enkelte seminarier, hvor forstanderne lidt efter lidt fik udvidet undervisningsfagene.

Stilstanden i læreruddannelsen har sikkert været en medvirkende årsag til den store debat, der kom til at stå om uddannelsen i 1840'erne og 1850'erne. Fra mange sider lød der røster om en reform, der kunne forbedre uddannelsen og gøre de nye seminarister bedre skikket til at varetage læregerningen. Der var dog ikke enighed om uddannelsens opbygning og indhold. Nogle ønskede at beholde seminarierne, andre at nedlægge dem, men kun få kom med detaljerede forslag som f.eks. seminarieforsøger J. Jensen på Jonstrup og tidl. latinskolelærer C.F. Christens.

D.G. Monrads ansættelse i Kultusministeriet, hvor han skulle forberede reformer af borger- og almueskolevæsenet, banede vej for en ny seminarielov. Forslaget blev mødt med hård kritik på Rigsdagen, og der kom skarpe udfald mod se-

minarier og seminarister. Berømt er nok Grundtvigs bemærkning om, at man på Jonstrup endnu tyggede på levninger fra 1790'erne. Seminariernes monopol på uddannelse af lærere blev mødt med skarp kritik, og politikerne ønskede at gøre op med dette monopol og skabe konkurrence på området. Seminarieloven brød med dette monopol, og der blev indført eksamenskommissioner, der gav samme rettigheder som afgangseksamen ved et seminarium. Desuden blev uddannelsen udvidet fra to til tre år.

Monrads virke i Kultusministeriet satte sig også andre spor. Fra 1856 blev det således muligt for lærere at videreuddanne sig på et kursus, specielt for at skaffe kvalificerede lærerkræfter til købstædernes skolevæsen, enten på et 2^{1/2}-årigt kursus, et kursus i sommerferien eller efteruddannelse i enkelte fag. Dermed var grunden til den senere Danmarks Lærershøjskole lagt.

Noter til del II

1. Christensen: Skolelærer Jens Christensens livserindringer s. 211.
2. Larsen: Bidrag ... 1784-1818 s. 292-97. Larsen: Skolelovene af 1814 s. XXII-XXIII. Kancelliets forslag og den kgl. resolution er trykt i Larsen: Skolelovene af 1814 s. 589-99.
3. Schous Forordninger 1818 s. 6-28.
4. Kancelliets indstilling og den kgl. resolution findes i Collegialtidende 1824 s. 635-54. Se også Nørr: Lokalsamfundenes kamp s. 314-17 og Nørr: Præst og Administrator s. 139-42.
5. Tidemand: Det kongelige Blaagaard-Jonstrupske Skolelærerseminarium s. 89-91. Jensen: Beretning om Jonstrup Seminarium s. 19-20.
6. Skaarup Seminarium 1803-1903 s. 41.
7. Skaarup 1803-1903 s. 28-49.
8. Kristiansen: Snedsted Seminariums kirkelige og folkelige betydning. Om Brammers lærebog se Markussen: C.P. Brammers lærebog i didaktik og pædagogik og de praktisk-musiske fag i læreruddannelsen.
9. Collegialtidende 1847 s. 90-99.
10. Hertel: Det kgl. Landhusholdningsselskabs Historie s. 338-39. Langhoff: Historisk Beretning om det kongelige Skolelærerseminarium i Lyngby s. 33-46.
11. Kålund-Jørgensen: Jelling Statsseminariums Tilblivelseshistorie.
12. Jelling Seminarium 1841-1941 s. 5-7.
13. Kgl. Rescripter 1856 s. 218-20.
14. Petersen: Den jonstrupske Stat. Kvolsgaard: Seminariet i Snedsted og Ranum.
15. LAK. Jonstrup Seminarium. Indkomne skrivelser fra ministeriet og myndighederne 1836-1837, skr. 12/3-1836 og 29/3-1836, jf. Petersen: Den jonstrupske Stat s. 241.
16. RA. Danske Kancelli. 1. dep. Brevbog 1834, skr. 10/5, jf. Fogtmann 1834 s. 168-69. Se også Bro Rasmussen: Kirkesanger og landsbyorganist.
17. RA. Danske Kancelli. 1. dep. Brevbog 1846, skr. 10/9 (nr. 4022), jf. Collegialtidende 1846 s. 1109.
18. Petersen: Den jonstrupske Stat. LAK. Jonstrup Seminarium. Sager vedr. de til seminariet anmeldte og ankommende elever 1818-1853.
19. Collegialtidende 1841 s. 329-42.
20. Kålund-Jørgensen: Jelling Statsseminariums Tilblivelseshistorie s. 187-88.
21. Danske Kancellis skr. 30/9-1847 og KUM skr. 16/4-1855. Kgl. Rescripter 1846-47 s. 283 og 1854-55 s. 280-81.
22. Langhoff: Historisk Beretning s. 110-33. Schurmann: Historiske Efterretninger s. 74-83. Jensen: Beretning s. 162-80.
23. Petersen: Den jonstrupske Stat.

24. Kyrre: Det pædagogiske Selskab s. 111-12, jf. Roskilde Stændertidende 1842 sp. 1479.
25. Rugaard: Seminaristers Udelukkelse fra Skole-Embeder i Kjøbenhavn.
26. Viborg Stændertidende 1846 sp. 258-84.
27. Viborg Stændertidende 1846 sp. 297.
28. Viborg Stændertidende 1846 tillæg II sp. 79-104.
29. Jensen: Nogle Mangler ved vort Seminariivæsen.
30. Christensen: Seminariipræparanders Forberedelse.
31. Skioldager og Westerboe: Præparandanstalt for vordende Seminarister.
32. Skal jeg lade min Broder blive Seminarist?
33. Clausen: Om Bestyrelsen s. 78-82.
34. Jensen: Om den aftagende Freqvents.
35. Magnussen: Om Lærernes Dannelse.
36. Jensen: Om Reorganisation af vore Seminarier.
37. Christens: Om Seminariernes Udvikling og Forhold til andre Dannelseanstalter.
38. Refereret i Den Nordiske Folkeskole 1851 sp. 423, 473-74, 490-504, 554-58, 561-66, 579.
39. Trojel: Et Par Ord om Seminariernes Forlæggelse til Kjøbstæderne.
40. Nørr: Skolen, præsten og kommunen s. 40-48.
41. Becker: Enten – Eller.
42. Becher: Gjensvar angaaende Foreningen af Embederne som Præst og Seminarieforstander.
43. Nielsen: Duplik i Striden om Præsten som Seminarieforstander.
44. Om 1850'ernes skoledebat på Rigsdagen se Nørr: Skolen, præsten og kommunen s. 31-40, 62-65.
45. Rt. 1853/54. Anhang A sp. 257-60.
46. Rt. 1853/54. F sp. 374-96.
47. Rt. 1854/55. Anhang B sp. 61-62. F sp. 617-96. Departementstidende 1855 s. 333-34 (instruks), jf. Larsen: Bidrag s. 222-24.
48. LAK. Jonstrup Seminarium. Indkomne skr. fra direktionen 1849-1877, skr. 7/8-1855.
49. RA. KUM 2. kontor. Journalsag H 918/1855.
50. Rt. 1855/56. Anhang A sp. 230-36.
51. Rt. 1855/56. F sp. 555-616.
52. Se Albeck: Drømmen om skolen i Soer. Hørby: Grundtvigs højskoletanke og Sorg Akademis reform 1842-1849.
53. Rt. 1855/56. F sp. 459-60.
54. Rt. 1855/56. Anhang B sp. 361-68.
55. Rt. 1856/57. Anhang A sp. 115-18.
56. Rt. 1856/57. F sp. 75-89.
57. Rt. 1856/57. Anhang B sp. 27-30.
58. Rt. 1856/57. F sp. 802-31.
59. Rt 1857/58. L sp. 473-77, 570-81, 625-28.
60. Love og Expeditioner 1857-59 s. 25-26.
61. Love og Expeditioner 1857-59 s. 25, 99, 244, 363.
62. Love og Expeditioner 1857-59 s. 34-39.
63. Love og Expeditioner 1857-59 s. 61.
64. Rt. 1853/54. F sp. 384.
65. Rt. 1855/56. Anhang A sp. 230-36. Olrik: Danmarks Lærerhøjskole s. 6-7.

66. RA. KUM 2. dep. Brevbog 1856, skr. 13/12 (nr. 2859) til Folketingets finansudvalg.
67. Skildringen af undervisningen hviler på Olrik: Danmarks Lærerhøjskole s. 52-69 og KUM skr. 28/11-1894 til Folketingets finansudvalg i Rt. 1894/95. Tillæg B sp. 299-318.
68. RA. KUM 2. dep. Brevbog 1856, skr. 13/12 (nr. 2859).
69. RA. KUM 2. dep. Brevbog 1856, skr. 13/12 (nr. 2859).
70. Olrik: Danmarks Lærerhøjskole s. 75-77. RA. KUM 2. dep. Brevbog 1856, skr. 13/12 (nr. 2859).
71. Olrik: Danmarks Lærerhøjskole s. 155-59.

Vagn Skovgaard-Petersen

Del III

De blev lærere

Læreruddannelsen mellem 1860 og 1945

Indledning

Det er ikke de enkelte seminariers egen historie, der dominerer på de følgende sider – her henvises til seminariernes jubilæumsbøger; nogle af disse rummer fremragende skildringer af det lokale liv, undertiden også fortegnelser over samtlige lærere og elever. Et eksempel på en personalhistorisk guldgrube er *Tønder Seminarium-Stat. Fortegnelse over lærere og dimittender fra Tønder Seminarium 1788-1963*. Ved Jens Lampe m.fl. (1967). – I bogen her er det læreruddannelsens historie, der beslaglægger opmærksomheden. Men i sammenhængen optræder naturligvis de enkelte seminarier; for bag dem stod stat og kirke, markante bevægelser, personligheder eller magtfulde kommuner og borgmestre. De bidrog til forskellige opfattelser af, hvad en læreruddannelse skal gøre godt for.

Forestillinger om meningen med uddannelsen og om dens indhold var ofte forskellige fra sted til sted, men dog langt mere i skift fra periode til periode. Den kristne lærer i et dansk landsogn var længe en garant for et troværdigt samfund. Nye forventninger til lærere kom til orde i det moderne samfund. Hvilke? Historien fortæller om brud og konflikter i forestilling og forventning – og om sammenhænge i værdier på tværs af tid og sted. Hver lærer har på en eller anden måde, ikke nødvendigvis systematisk, forholdt sig til, hvordan elever i næste generation kunne blive ordentlige mennesker, dygtige mennesker og morsomme mennesker. Seminarierne skulle helst kunne kvalificere den slags overvejelser.

Fremstillingen vil fastholde et lille århundredes skiftende forestillinger om den gode lærer. Den vil rejse spørgsmål om de erfaringer og forventninger, der bidrog til forandringer i dansk læreruddannelse fra ca. 1860 til 1945 ff. Vi tilføjer et ff., for besættelsestiden var ikke kun en parentes; dens følger rakte i skole og uddannelser langt ind i 1950erne. Fortsættelsen findes i Tage Kampmanns personligt prægede bind af dette værk: *Kun spiren frisk og grøn .... Læreruddannelse 1945-1991* (1991) – samt i Karen B. Braads redegørelse i slutningen af nærværende bind for 1990ernes forsøg på fornyelser bl.a. gennem planlægning af Centre for Videregående Uddannelser (CVU).

1. Kald, stand og seminarier

Lærerembedet omkring 1860

I 1866 udkom *Almueskolevæsenet i de danske Kjøbstæder og Landdistricter* – en oversigt over retsregler vedrørende det kommunale skolevæsen i Danmark. Forfatteren var H.V. Skibsted, fuldmægtig i Kirke- og Undervisningsministeriet. Her var oplysninger om skolelæreres beskikkelse, pligter, lønning og »entledigelse«, herunder deres og deres efterladedes pensioner. Bogen, der udkom i en ny og ajourført udgave i 1876, blev i mange år vejledning for skolekommissioner, skoledirektioner og lærere. En afløser kom først, da Henrik Lehmann i 1909 udgav sin *Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole*; heri indgik også et afsnit om lærerpersonalets uddannelse (§ 25). Da A. Barfod udsendte sin *Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole* i 1950, medtog han ikke læreruddannelsen, fordi en ny ordning var under forberedelse. I alle tre håndbøger var fremstillingen af lærerembedet et vigtigt tema; det indeholdt ganske meget om de forventninger, som myndighederne rettede til lærerne. Det er ikke helt så enkelt at udtrykke, hvad der kunne tiltrække unge mennesker, drage dem ind på vejen mod et lærerembede.

For vordende lærere har det utvivlsomt været en pointe, at der her var tale om netop et embede, dvs. en stilling med lovgivning bagved. Men lønnen var beskednen og sammensat af adskillige brøker, de fleste i naturalieform; først lønningsloven 1908 ryddede op i naturalierne, men den fik dog ikke afskaffet skoleloden. Der var i 1860 store forskelle på indtægterne fra kald til kald; dimittenderne har håbet på et af de fede. Beskedne økonomiske forbedringer for lærerne var indført med skoleloven af 8. marts 1856: hver amtsrådsreds skulle oprette et skolefond, der skulle udrede alderstillæg til lærere og pension til både lærerne og deres enker – for første gang med tilskud fra staten. Samme lov ændrede bestemmelserne om indstilling og kaldelse til lærerembeder, så kommunen fik større indflydelse. Først skulle sogneforstanderskabet indstille tre af ansøgerne; derefter skulle den kaldsberettigede udnævne en af disse tre. De lokale lodsejere med mere end 32 tdr. hartkorn mistede herved deres andel af kaldsretten; denne lå her-

efter hos skoledirektionen samt – i de skoledistrikter, der før 1814 havde haft kirkelige degneembeder – hos biskoppen.

I beskrivelsen af lærerembedet i tiden efter ca. 1860 indgår nok en faktor: prestigen. Lærerstandens position blev styrket i løbet af 1800-tallets sidste halvdel i forhold til gejstlighed og beboere; langsomt og landsdækkende, men også lokalt og personligt bestemt. Til de generelle vilkår hørte, at de fleste embeder omkring 1860 havde fået seminarieuddannede lærere – modsat 30 år tidligere; det gav standsbevidsthed og faglig-pædagogisk kompetence i forhold til gejstligheden. I 1874 fik lærerne deres egen forening, Danmarks Lærerforening, snart med lokal-kredse. Lønningssagen gav status.

Men også ændringer i skolens styrelse påvirkede magtbalancen i danske sogne. Det gjaldt især *Landkommunalloven* af 1867 og *Lov om Skolekommissionerne* af 1871. Førstnævnte fastslog, at sognerådet bestyrede de kommunale anliggender, herunder skolevæsenet (§ 15), og overdrog sognepræstens forpligtelser som forretningsfører for skolevæsenet til sognerådet. Det nærmeste tilsyn med undervisningen skulle dog ligge hos en skolekommission med præsten som født medlem – på landet som født formand; de to andre medlemmer skulle udpeges af sognerådet, den ene blandt dettes medlemmer (§ 16).

Den nævnte lov fra 1871 præciserede skolekommissionens kompetence; indirekte var den en understregning af sognerådets myndighed i alle økonomiske forhold vedrørende det lokale skolevæsen. Kort sagt, så havde det unge demokrati udvidet den kommunale og indskrænket den gejstlige magt over skolen. Ikke til stor fordel for lærerembedet. Præsterne var nok blevet mindre magtfulde, men sognerådene desto mere; i disse råd har påholdenhed over for skole og lærere ofte været en kardinaldyd. Som påvist af Erik Nørr kunne præst og lærere i årtierne efter 1860 indgå alliancer: »*I stedet for at kæmpe med præsten om småforbedringer i løn og bolig betragtede lærerne, som vi har set ovenfor, ofte præsterne som allierede, når de skulle bede sognerådet om dette og hint*«¹. Ingen tvivl om at magtforholdet mellem præst og lærer havde ændret sig i løbet af 1800-tallet; de var nødt til at samarbejde i både skole og kirke, og i skolen var læreren ikke mere så selvfølgelig den underlegne; men selvsagt afhæng dagligdagen af personernes taktfulde optræden. Spændingen mellem præst og lærer var latent til stede i mange landsogne, indtil sognepræsten på landet ved folkeskolens styrelseslov af 20. maj 1933 mistede sin stilling som selvskreven formand for sognets skolekommission. Ofte kunne en spænding holdes i ave, undertiden fandt den udtryk i antydninger – f.eks. i dette underfundigt-kritiske digt fra Nissumske Aarbøger 1927, skrevet af lærer P. Degnbol, dimitteret fra Nr. Nissum Seminarium i 1904:

»Protokollen

Der sad en Prokurator
med Præstekjole paa
og skrev i Protokollen,
hvorledes Sognet laa«.

Lærer-positionen blev påvirket af behovet for lærere, der kunne løse kulturelle opgaver i kommune, foreninger og presse, deltagte i familiernes liv, tolke deres tanker og ønsker. Den lokalt aktive lærer, iværksætteren, folkelæreren tog sig i de følgende årtier af mangfoldige opgaver fra brugsforening til forsamlingshus og vandværk, fra lokaljournalistik til kolportage. Han tjente på en del af sine initiativer; han vandt også prestige, men sjældent blev denne af sognerådet omsat til højere lærerløn. Et flot vidnesbyrd om denne historiske indsats er et firebindsværk om lærerne og samfundet, der udkom 1913-14.² Små, men indholdsrige biografier, der tegner nye streger til skitsen af læreren i det danske samfund i 1800-tallets sidste halvdel. Nye forestillinger om lærerens virke var ved at vokse frem. Også hos unge seminarister.

Erindringer om Lyngby Seminarium

Den 6.-7. august 1901 mødtes i Vejle syv lærere for at fejre, at de 40 år tidligere var blevet dimitteret fra Lyngby Seminarium på Djursland. I den mellemliggende tid havde de stort set ikke haft forbindelse indbyrdes; embederne havde ligget for spredt i landet. Men arrangementet i Vejle blev så vellykket, at de besluttede atter at lære hinanden nærmere at kende. De ville anskaffe en vandrebog; her skulle de hver efter tur skrive »en uforbeholden Selvbiografi«. De ønskede, *at det, vi skrive, i kommende Tider maa kunne være et Bidrag til et Billede af vor Tid, særlig af Almueskolen, dens Lærere og deres Kaar, men mulig ogsaa af Befolkningen eller med andre Ord: en lille Smule Kulturhistorie.* De indfrieede ønsket i årene 1901-05. Resultatet findes i dag i Danmarks Lærerforenings arkiv: en protokol, der rummer 154 tætskrevne sider med lødige, enkelte ligefrem fængslende, beskrivelser af meget forskellige lærerliv i landsogne i de sidste fire årtier af det 19. århundrede. To af de syv hørte til dem, der i den nævnte jubilæumsbog fra 1914 blev betegnet som »Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder«: Evald Tang Kristensen og J. Harald Plesner; to andre, O.P.H. Bruun og J. Lassen, var forholdsvis ukendte uden for deres lokale samfund. De tre sidste skrev kun få sider i vandrebogen.

Tre års ophold på Lyngby Seminarium bandt dem sammen. Hvad stod i deres erindring som det udbytte, de havde fået med herfra til deres fremtidige stillin-

Det Kongelige Skolelærerseminarium i Lyngby på Djursland 1812-1874. Se også litografi i Dansk Læreruddannelse bind III, s. 411. Nedlæggelsen i 1874 var en triumf for Bondevennerne/Venstre i Folketinget, der helst så de fleste uddannelsesinstitutioner overgå fra statslig til privat foretagsomhed. – Ovenstående er gengivet efter S. Trøst-Hansens sognekort, udgivet ca. 1920. Dansk Skolemuseum.

ger? En række episoder dukkede op – et maskebal, en mislykket tur til Himmelsbjerget for at mødes med seminaristerne fra Jelling eller en diletantkomedie i landsbyen. De huskede de ydre forhold, primitivt indkvarteret som de var hos håndværkere i landsbyen; glimt af venskaber, uvilje og konkurrence. Og ikke mindst den lærerstab, som de var afhængige af. Den megen læsning og nervøsitet for eksamen blev vigtige elementer i forsøget på at genopleve livet i Lyngby for længe siden.

Kritikken havde oftest et nøgternt præg. Forstander E. Langhoff kaldte på såvel beundring som ubehag. Hans timer stod for en af jubilarerne som glade og frugtbare. Men der tales også om hans »absolutte Enevoldsheredømme«; han var »ubøjelig streng«, »en fin og værdig Mand, der ikke lod til at have synderligt tilovers for saa elendige Skabninger som nogle Seminarister«. »Hans Bolig var flot og pragtfuld, en næsten aristokratisk Finhed laa over det hele, – velskikket til at dupere vi stakkels Seminarister, naar vi kom for at aflevere vore Dispositioner, Klassens Dagbog, spørge om Udgangstilladelse osv.«. Alle havde respekt for »Fatter«, – en smuk mand med bestemt karakter, en dygtig prædikant, »rationalist«.

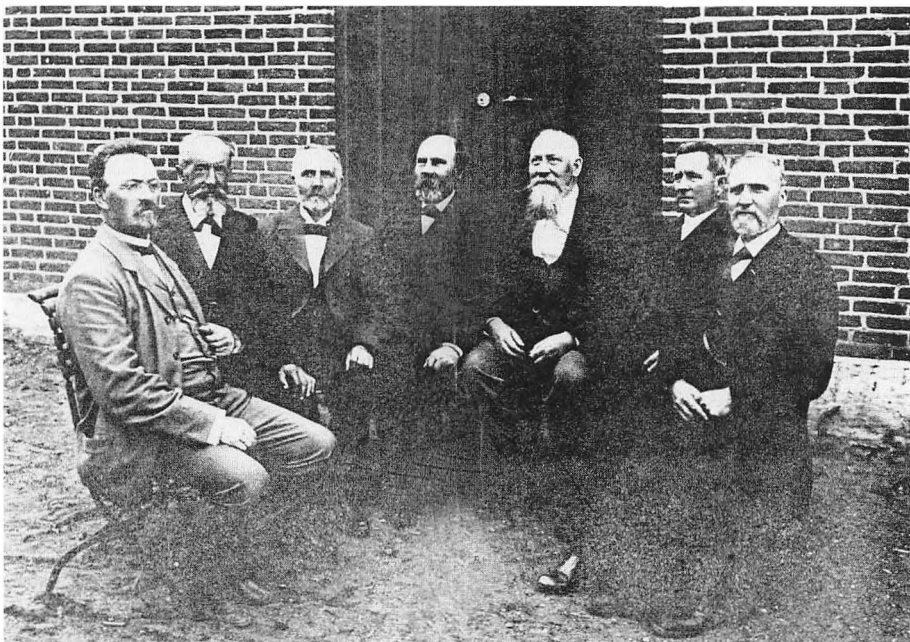
Musiklæreren var øjensynlig helt umulig og dertil ondskabsfuld. Et tvivlsomt vidnesbyrd fik cand. phil. Høyer. »Især var dog Højer en yderst tarvelig Lærer«,

skriver Tang Kristensen, »Jeg var indædt forbitret paa ham for den usle Undervisning. Aldeles intet lærte jeg hos ham, Dansk Grammatik kunde jeg en Masse af i Forvejen og stod omtrent paa samme Standpunkt, da jeg gik ud, som da jeg kom ind«. Men her har vi ogsaa et mere nuanceret vidnesbyrd (J. Lassen): Højer var lærer i dansk, stil, skrivning, tegning, kemi, gymnastik. »Han var en daarlig Lærer, skønt han havde gode Talegaver; han stak vist ikke dybt i noget af Fagene med Undtagelse af Tegning og Kemi. Han arbejdede uden Plan, fór fra én Methode til en anden og brugte ofte slet ingen. Mangen Time blev snakket bort og gav intet Udbytte. Var han i godt Humør, blev Tiden ofte drevet hen med Narrestreger, og var han vred, hvilket ofte hændte, kunde han staa og holde Tordentaler den halve Tid. Han var meget hidsig, – »halvgal« kaldte man ham; men han var snart god igjen. Jeg tror, han var den af Lærerne, jeg holdt mest af. – I visse Retninger havde han Begavelse, i andre ingen. – Han var vist et mekanisk Geni, han fuskede i al Fald i flere Ting: var Fotograf, tapetserede, snedkrede, tegnede osv. Han har tegnet mange af Træsnittene i »Hjorts Børneven«.³ – Man sagde, han kunde holde en god Prædiken; han var ogsaa lidt poetisk anlagt og skrev ganske kønne Vers. Han var hjælpsom og tjenstvillig og gav meget bort, skønt han selv var fattig.... Da Wilhelm Beck nogle Aar efter kom til Egnen, blev han stærkt greben af hans ildfulde Prædiken og sluttede sig til Indre-Mission«. Forskellige opfattelser, men enighed om det aparte ved de fleste af lærerne.

J.H. Plesner tilføjede, at vel blev der begået mange fejl af seminariet, »men lad os huske, at det nu snart er 50 Aar siden, og var det da bedre andre Steder? Lærernes Uddannelse laa saa igen langt tilbage, og deres Personligheder [var] naturligvis prægede af deres Tid. Langhoff var jo en højt begavet Mand baade som Lærer, Præst og Administrator, og saa vidt jeg ved, ansaaes ogsaa Seminariet for at høre til de bedste. Paa sin Vis var han vor faderlige Ven, og jeg mindes hans kraftige Optræden og Forsvar for os over for Skoledirektør Vith. Jeg holdt meget af ham, og jeg tror ogsaa, han holdt af mig«.⁴

Personer og magtforhold blev husket. Om undervisningen er der ikke megen oplysning, kun lidt om lærebøger og den flittige læsning i dem. Ikke mange antydninger af, at dette skulle forberede til et lærerliv i skolen. Seminariets elever havde overværet undervisning i Lyngby landsbyskole, der blev brugt som øvelsesskole, af Langhoff betegnet som »normalskole«. Læreren (Thoresen) karakteriseres af en af vore hjemmelmænd (Lassen) som meget dygtig. »Han var bestemt i sin Optræden i Skolen, og han blev adlydt. Han havde Børnenes Agtelse og Kærlighed. Der var ... mange simple Børn i Skolen, som var meget stor (henvend 200 Børn); men det kom ikke let til Syne, da al Examination foregik i Flok; Børnene vare fri og raske til at svare, saa Skolen tog sig maaske bedre ud, end den virkelig var«. Her dukker endelig en forestilling op, der pegede mod fremtidens lærerkald. Ligeså når det ene vidne (O.P.H. Bruun) afslutter en lovprisning

40-års jubilarene dimitteret fra Lyngby Seminarium på Djursland i 1861. Med døren som baggrund: E. Tang Kristensen og J.H. Plesner. Danmarks Lærerforenings arkiv.

af Langhoffs forståelse af autoritetens betydning med ordene: »Har jeg kunnet virke noget til Gavn i den danske Folkeskole, saa har jeg, næst Guds Hjælp, disse Mænd at takke for, at mit Arbejde ikke har været forgæves«.

De syv var mødt op på seminariet for de flestes vedkommende med store forventninger. Men også med uklare forestillinger om læreruddannelsens indhold. De skulle lære fag, det vidste de, og det kom de til. Men undervisning i pædagogik, teoretisk og praktisk, synes ikke at have spillet nogen rolle for dem under det treårige ophold i Lyngby. De huskede lærerne, nogle af dem til skræk og advarsel, og især erindrede de autoriteten hos forstanderen.

Vi har vidnesbyrd fra andre seminarier, hvor pædagogik i de år øjensynlig havde højere status, den praktiske dog mere end teorien. Den senere forstander for Hoven Kvindeskole, Kristian Kristensen-Hvelplund har beskrevet sit ophold på Jelling Seminarium 1861-64 under den legendariske H.J.M. Svendsen, der var forstander fra 1856 til 1872; disse erindringer blev offentliggjort i Ribe Stifts Aarbog 1940 og blev i 1991 benyttet i jubilæumsværket om Jelling Seminarium.⁵

K. Kristensen skriver mest om ydre begivenheder – Frederik den Syvendes be-

Besøg og udgravning i Jelling, krigen i 1864 – men også om undervisningen. Svendsen underviste det tredje seminarieår fire timer om ugen i praktisk færdighed med børn; de blev hentet fra byens skole. Skiftevis skulle seminaristerne her prøves i en opgave, som de havde fået et par dage i forvejen: bibelhistorie, et salmevers eller en dogmatisk opgave. »Forstanderen var selv udmærket dygtig til at samtale med Børn, og han forlangte meget af os i den Retning. Naar en talte daarligt og kedeligt med Børnene, sad »den gamle« – som Forstanderen gerne blev kaldt – og vred sig af Ubehag, saa kunde det ske, at han pludselig rejste sig og sagde med streng Tone: »Nu kan det være nok!« Han tog da selv fat paa det samme Emne og satte Liv og Humør over Samtalen«.

Desuden havde Jelling-eleverne øvelser i den lille bys børneskole – to og to fulgte de undervisningen en hel dag ad gangen hos lærer Jørgensen. Hos ham modtog de indtryk og retningslinier, »som havde Værdi for den fremtidige Lærergerning, vi selv skulle tage op. Der er bleven sagt om Seminaristerne fra den Tid, at de ikke fik nogen pædagogisk Uddannelse; men det er en grov Usandhed, i alt Fald for Jelling Seminariums Vedkommende. Forstander Svendsen og Lærer Jørgensen var Mænd, som ikke mange vil kunne maale sig med i pædagogisk Henseende«.

Men for Svendsen var pædagogiske teorier eller indøvelse af bestemte undervisningsmetoder slet ikke interessante. Den slags overlod han helst til andre. Han kunne samtale, og han kunne fortælle, især de bibelske historier, så tilhørerne gennemlevede det dramatiske forløb – og blev rustet til en folkelig lærergerning.

Ingen af de nævnte erindringer omtalte læreruddannelsens omdannelse i de år. Den slags blev næppe drøftet i undervisningen – synes i hvert fald ikke at have sat spor i erindringen. Der var forskellige verdener i det danske samfund.

1860'ernes reformer i læreruddannelsen

Indholdet i læreruddannelsen afhang selvsagt af meningen med den, og denne var til diskussion i 1860'erne – som den havde været det i 50'erne. I uddannelsespolitik må man regne med et ikke ubetydeligt tidsinterval mellem planer og praktiske resultater. Desto større råderum for fantasien.

I 1850'erne var der, som tidligere omtalt, ført en diskussion om det ønskelige i overhovedet at opretholde de velkendte seminarier. Kunne en udvidet realskoleuddannelse ikke være tilstrækkelig, måske suppleret med en mesterlære hos dygtige skolefolk – eller med et højskoleophold, som Christen Kold havde foreslået? Med udgangspunkt i et forslag til lønningslov for seminarierne lærere, fremsat i 1855, var der opnået politisk enighed om lov af 15. februar 1857 om seminarie-lærernes lønning og om en ny skolelærereksamen. Loven var udmøntet i ministe-

rielle bekendtgørelser af 20. marts og 9. maj s.å. med bestemmelser henholdsvis om afholdelse af en skolelærereksamen i København i oktober 1857 og om adgangen til skolelærerseminarierne, afgangsprøven ved samme m.m. Loven bar kultusminister C.C. Halls underskrift, men det var almindeligt kendt, at drivkraften var overskoledirektør D.G. Monrad.

Det vigtigste nye var som tidligere nævnt oprettelsen af en skolelærereksamen for en eksamenskommission, der var uafhængig af seminarierne. Her kunne enhver indstille sig, når han var fyldt 20 år og i god tid inden eksamen havde indsendt begæring derom til ministeriet. Denne eksamen ville give dem, der bestod den, »samme Rettigheder som Afgangseksamen ved de kongelige Skolelærerseminarier«. De skulle eksamineres i ti fag: religionskundskab, katekisation, skriftlig udarbejdelse i modersmålet, regning, indbyrdes undervisning og almindelig metodelære, dansk grammatik og boglæsning, geografi og fædrelandshistorie, skønskrivning, gymnastik, sang og musik.

Men også om livet på seminarierne var indført nye bestemmelser. For det første blev det fastslået, at en seminarienuddannelse var treårig. Ved fordelingen af fagene skulle de to lavere klasser beregnes på »at bibringe Eleverne saadanne Kundskaber og Færdigheder, som kunne fremme deres almindelige Udvikling og Dannelse«, hvorimod »den Undervisning, hvorved en tilkommende Livsstilling som Skolelærer særlig haves for øje, hovedsagelig meddeles i den øverste Klasse«. Læseplanen skulle approberes af ministeriet. Enhver, der fremtidigt ville indstille sig til optagelsesprøven på et seminarium, skulle i mindst et år enten selv have forestået en skole eller under en dygtig lærers vejledning have deltaget i undervisningen i en skole – og derfra medbringe »Vidnesbyrd om Lyst og Anlæg til Skolefaget«.

I løbet af de tre år skulle der undervises et antal timer (ministerielt fastsat) i hvert af følgende 14 fag: religionskundskab, boglæsning med dansk sproglære og litteraturkundskab, skriftlig udarbejdelse i modersmålet, regning, skrivning, historie, navnlig fædrelandets, geografi, navnlig fædrelandets, matematik, naturhistorie og naturlære, opdragelses- og undervisningslære, sang, musik, tegning, gymnastik, herunder svømning. Nyt var det, at matematik og enkelte dele af naturvidenskaberne optoges i undervisningen. Der skulle holdes eksamen i alle fagene, men den kunne deles, sådan at nogle fag afsluttedes i anden klasse. I eksamen indgik »Prøve paa de Afgaaendes Duelighed til at lede Undervisningen i en Skole«, herunder katekisation og fortælling, alt sammenfattet i en karakter for »Practisk Færdighed«, der – ligesom karakteren i religionskundskab – skulle tælle firedobbelt; boglæsning, skriftlig udarbejdelse i modersmålet, regning, skrivning og historie talte dobbelt.

Reformen havde som nævnt ganske effektivt brudt det såkaldte monopol gennem mulighed for aflæggelse af eksamen for en eksamenskommission (før 1857

havde privat forberedte faktisk godt kunnet indstille sig til afgangseksamen ved et seminarium, men denne ret var kun sjældent blevet benyttet). For den nye kommission kunne selvstuderende indstille sig, og hertil kunne private lærerkurser sende deres elever, når de skønnedes egnede til at bestå en eksamen. Tilskyndet heraf opstod i de følgende år private seminarier, under en ikke værdineutral betegnelse: »friseminarier«.

Markedet voksede i 1860'erne, i de første år stimuleret af lærermangel i skolerne. Denne skyldtes først og fremmest, at gamle skolelærere ved almueskoleloven i 1856 havde opnået mulighed for at afgå med en statsstøttet pension. Det gav cirkulation; det kunne også tilskynde til at søge ind på en læreruddannelse. En vigtig nyhed i læreruddannelsen var indtrådt i 1859, da ministeriet havde meddelt, at der årligt i København skulle afholdes en eksamen for vordende lærerinder ved borger- og almueskoler. De, der havde bestået, skulle kunne ansættes som lærerinder i alle fag ved pigeklasser såvel i som uden for hovedstaden. Bekendtgørelse af 9. juli 1860 oplyste, at denne eksamen såvidt muligt skulle bringes i overensstemmelse med afgangseksamen ved de kongelige skolelærerseminarier. Der skulle prøves i stort set de samme discipliner, dog ikke i gymnastik, men til gengæld i kvindeligt håndarbejde. De, der ønskede at tilmelde sig eksamen, skulle bl.a. dokumentere, at de var fyldt 24 år. I 1861 åbnede Nicolaj Femmer og Natalie Zahle deres kvindeseminarier i København.⁶

Hovedkraften i reformperioden 1855-1859 havde været D.G. Monrad. Han var folketingsmand, men fungerede fra 1855 også i den nyoprettede og magtfulde stilling som departementschef og overdirektør for borger- og almueskolevæsenet og læreruddannelsen i hele landet – indtil han i 1859 blev kultusminister. Han efterfulgtes som overdirektør af stiftsprovst K.H. With, der varetog stillingen til sin død i 1865. Herefter blev embedet nedlagt ud fra datidens politiske frygt for centralisering på skoleområdet. Med stillingen forsvandt også et overblik over folkeskolen og dens læreruddannelse. Ministeriet var nødt til at hente konsulentbistand udefra, først i mange år hos Københavns skoledirektør J. Holbech, fra 1886 hos professoren i filosofi K. Kroman, der tillige var docent i pædagogik. Først skoleloven 1899 indførte stillingen som konsulent for ministeriet i skolesager vedrørende folkeskolen og seminarierne.

Reformen af 1857 blev kun præliminær. Efter ti år blev den afløst af *Lov om en forandret Ordning af Skolelærereksamen* af 25. juli 1867. 1850ernes politiske spændinger omkring læreruddannelsen blev stærkere i 60'erne, øjensynligt opmuntret af tilgangen til de nye private seminarier. En central skikkelse i dette forløb blev Jeppe Tang, der var udgået fra Ranum Seminarium i 1850, hvor han var blevet påvirket af L.C. Müller; i nogle år virkede Tang som skolelærer og højskolelærer i København. I 1860'erne blev hans pædagogiske succes brugt af Bondevennerne i felttoget mod statslige seminarier.

Jeppe T.A. Tang (1828-1904), skolemand og politiker. Folkehøjskole og seminarium blev fra omkring 1860 et markant makkerpar i dansk læreruddannelse – med højskolen som leverandør af kvikke og opvakte karle. Jeppe Tang var en af pionererne. Fra vogterdreng kom han via Ranum Seminarium, hvor forstander L.C. Müller gjorde et uforglemmeligt indtryk, til Grundtvigs Højskole Marielyst; her var Tang lærer 1856-59. Så begyndte han at bygge sit seminarium i Blaa-

gaardsgade. Det blev i 1863 til en fireetages bygning med bl.a. 60 elevværelser, se bind III, side 320. Den kom til at rumme også en højskoleafdeling, men i 1872 flyttede denne til en gård på Emdrup Banke under navnet Emdrupborg Højskole. – Tang sad i Folketinget fra 1877 til 1892, altid som fortaler for privat- og fri-skoletanker. Han skrev skolebøger i fortællende stil – især læsebøger og bibelhistorier, store og små; de satte præg på undervisningen i de »frie skoler«, inklusive de grundtvigske »friseminarier«. Maleri af C. Wentorf 1893 (Dansk Skolemuseum).

I 1859 havde Jeppe Tang begyndt sit seminarium med et par elever i Blågårdsgade i København. Tre år senere havde han 86 elever i »Tangs Institut« og kunne nu – på det første kongerigske seminariums grund – begynde opførelsen af en større bygning med plads til undervisningslokaler og 60 elevværelser samt forstanderbolig – fra 1863 under navnet Blaagaard Seminarium. Ministeriet tillod, at afgangseksamen blev afholdt på dette privatseminarium i årene 1863-69.

Den politiske mobilisering med henvisning til Tangs succes førte til et forslag i 1862 om nedlæggelse af samtlige statsseminarier, siden begrænset til Lyngby og Jonstrup. I kølvandet fulgte polemik, hvorunder lederen af »det Monradske

kursus«, docent N.J. Fjord, i 1865 udgav sammenlignende oplysninger vedrørende seminarierne.⁷

Hovedsagen for Fjord var en sammenligning mellem de statslige seminarier og de private med hensyn til udfaldet af eksaminer. Af de 257 elever, der i 1863 og 1864 havde indstillet sig til *afgangseksamen på de statslige seminarier*, havde 1,5% opnået udmærkelse, 56% »meget duelig«, 40% »duelig«, 1,5% »ej uduelig«, og 1% var dumpet. Til *skolelærereksamen for kommissionen* var i de samme år (incl. Blaagaard) tilmeldt 171 kandidater. Resultatet var blevet: 10% udeblev, og af de resterende 154 opnåede 10% »meget duelig«, 23% »duelig«, 18% »ej uduelig«, og 49% dumpede. De skriftlige opgaver havde været de samme ved de to eksaminer.

I sine kommentarer nævnte Fjord indirekte Jeppe Tang: »en dristig Mand fremstaaer og bekendtgør, at han har indrettet et Seminarium, hvor alle kunne optages uden nogensomhelst Adgangsprøve, endog uden at de har øvet sig i at undervise...«. Fjord tilføjede: nok havde tilstrømningen til de private forberedelsesanstalter været stor, men det havde den også været til de statslige seminarier – i årene 1861-63 havde meldt sig i gennemsnit 280 ansøgere til adgangsprøven (på de fire af de fem seminarier), og deraf var kun de 145 optaget. Fjords konklusion var: »de Vanskeligheder, der ere at kjæmpe med ved den private Forberedelse, ere efter min Overbeviisning saa store, at det ikke kan lykkes ad denne Vej at faae nær saa dygtige Folk, som dem, der uddannes paa Seminarierne«.

Men det var slet ikke en faglig dygtighed, der spillede den afgørende rolle i det videre forløb. Den dygtighed, som målttes ved et eksamensbord, var ikke livret i Bondevennepartiet på Rigsdagen. Fjords argumentation gjorde intet indtryk. Men hvilken målestok skulle man så anvende i bedømmelsen af vordende lærere? Svarene var sjældent særligt præcise, men indeholdt – i den grundtvigske fløj – idealer om en vækkende, livlig og børneglad lærer, der blev oplært gennem praktisk skoleundervisning. Foreløbig gjaldt det mere rammerne end indholdet, når der skulle træffes politiske beslutninger.

Initiativtageren til ny reform af læreruddannelsen var Frederik Frølund, inspektør for Betalingsskolen på Christianshavn og en af Rigsdagens og Bondevennernes veteraner. Efter at en kommission vedrørende en ændret skolelærereksamen forgæves havde forsøgt et kompromis, stillede Frølund i efteråret 1866 først forslag om seminarienedlæggelser (Jonstrup og Lyngby), derefter om oprettelse af en fælles eksamenskommission, der både skulle eksaminere og censurere alle lærerkandidaterne, mandlige såvel som kvindelige, uanset hvor og hvor længe de var forberedt. Kun på den måde kunne man sikre, at kandidaterne fra de to typer uddannelsessteder, den offentlige og den private, blev ligestillet.⁸

Om denne lighed handlede debatten. Kun enkelte politikere, Chr. Berg og Adolph Steen, anlagde det overordnede synspunkt, at det dog først og fremmest

gjaldt om at få de bedst mulige lærere til borger- og almueskolen. Den nationalliberale Steen frygtede, at en eksamenskommission altid ville være nødt til at nøjes med minimumskrav – »hvis nogen Lærer paa et Seminarium da vil forsøge paa at fortsætte Underviisningen, som han tidligere har gjort, ved at aabne en videre Udsigt for Eleverne, vil det ikke være ham muligt, thi her vil være en Modstand fra Elevernes Side mod at gaae i denne Retning, idet de vide, at det behøves ikke, saasnart de skulle examineres af fremmede Lærere«.

Steen var overbevist om, at statsseminarierne leverede de bedste lærere til folkeskolen og efterlyste en beviselig kritik af disse seminarier. Hvilket fik Frølund, selv Jonstrupper, til at erklære: »jeg er overbeviist om, at den Forestilling, der her blev kastet ud om Statsseminariernes Dygtighed og deres Paalidelighed, er aldeles ubeviselig. Jeg kan ligesaa godt opstille den modsatte Paastand, og Tiden vil vise, hvilken der er den rette, hvis vi faae en saadan Commission som den, der her er foreslaet«.

I Folketinget mødte forslaget overvejende velvilje med den begrundelse, at det ville give den private sektor bedre vilkår i konkurrencen med den offentlige. I en lang og grundig betænkning, hvis sproglige form peger på professoren i de klassiske sprog, J.N. Madvig, som forfatter, ræsonnerede landstingsudvalget over fordele og ulemper ved Frølunds forslag, – det er næsten en helt lille afhandling om eksaminer og deres betydning. Med nogle ændringsforslag gik udvalgets flertal – med Madvig som formand – ind for en anbefaling, selvom man egentlig fandt forslaget overflødigt! Kun ét medlem (Forchhammer) frarådede dets vedtagelse. I Landstinget vedtoges det reviderede Frølund-forslag ved 3. behandling med 26 mod 24 stemmer. 25. juli 1867 stadfæstedes Lov om en forandret Ordning af Skolelærereksamen – med ikrafttræden i 1869.

Den nye skolelærereksamen skulle give samme rettigheder som de tidligere eksaminer. For den mundtlige eksamens vedkommende skulle den afholdes i København, Århus og Odense en gang om året for en ministerielt udpeget kommission; denne skulle bestå af 9-12 medlemmer, udpeget for tre år, samt evt. suppleret af fagfolk uden for kommissionen i fag, hvis beskaffenhed måtte gøre noget sådant ønskeligt, såsom i sang og gymnastik. De skriftlige prøver skulle være de samme for alle eksaminander og besvares på samme tid og under betryggende kontrol. Det kunne foregå forskellige steder i landet, også på de kongelige seminarier og på de friseminarier, der indmeldte mindst 15 dimittender. Ved indmeldelse til eksamen skulle bl.a. dokumenteres, at dimittenden var fyldt 18 år; der skulle også foreligge vidnesbyrd fra en lærer og en præst om, at vedkommende i mindst et år havde deltaget som hjælper i en skoles undervisning og her havde vist »godt Forhold ... og Anlæg for Skolefaget«. Eksamenskommissionen skulle også tage sig af den for skolelærerinder befalede eksamen – »i Overensstemmelse med denne Lov med de Endringer, som maatte findes fornødne«.

De nærmere enkeltheder blev fastsat i ministeriel bekendtgørelse 24. december 1868. Eksamen kunne tages enten samlet i alle fag på én gang eller delt i to med et års mellemrum. Der skulle eksamineres i de samme undervisningsfag som hidtil – dog uden karakter for sang, musik og gymnastik, derimod med særskilte karakterer for naturlære og naturhistorie. Københavns skoledirektør J. Holbech blev kommissionens første formand.

I hovedtræk var gennemført den politik på læreruddannelsens område, som forskellige fløje af Bondevenne-partiet havde ønsket siden midten af 1850'erne. Ikke helt, for den nedlæggelse af samtlige statsseminarier og den indskrænkning af eksamen, som havde haft talsmænd ikke mindst i den grundtvigske fløj, var ikke blevet til virkelighed. De havde ikke opgivet håbet. I 1872 vedtog Rigsdagen, at Lyngby Seminarium skulle lukke i 1874.

Argumenterne for den nye ordning kom fra et liberalistisk arsenal: læreruddannelsen var ikke nogen statsopgave, hvis den kunne løses ad privat vej; så få centrale direktiver som muligt, helst en eller anden form for mesterlære; under alle omstændigheder ikke en eksamensordning, som begunstigede dem, der havde fulgt et regelret seminarieførløb. Også hensynet til mulige besparelser for statskassen blev fremført under den politiske behandling.

Pædagogiske argumenter optrådte kun sjældent, lejlighedsvis som en kritik af fagligt indhold og pædagogisk praksis på seminarierne. Den pædagogiske diskussion druknede tilsyneladende i periodens storpolitiske skænderier. I 1875 gennemførtes en faglig justering af skolelærereksamen – begrænsning af kravene i religion og en udvidelse i historie, litteraturhistorie og geografi. Lærernes eksamensalder blev nedsat fra 25 til 22 år.

En pædagogisk tænker

»Hvem er kaldet til at være lærer?« har været et tilbagevendende spørgsmål i pædagogiske debatter i Danmark – især i 1800-tallet, men også i drøftelser omkring 1950 af kriterier for optagelse på et seminarium. I 1859 offentliggjorde Frederik Lange (1798-1862), tidlige rektor for latinskolen i Vordingborg, en debatpjese med det nævnte spørgsmål som overskrift, og i 1862 udgav han »Til pædagogisk Orientering« i det nydannede *Tidskrift for Philologi og Pædagogik*; han indledte her sine »Didaktiske Bemærkninger« med sætningen »Hvem er kaldet til at være Lærer, opdragende Lærer?« Emnet var principielt og aktuelt: kvalifikationer for at blive en god lærer i en »opdragende Skole«.

Siden 1847 havde Lange holdt offentlige forelæsninger på Universitetet over pædagogisk teori og historie – ikke på Universitetets opfordring, men efter »allerhøieste Resolution«. En del af dem var trykt i to pædagogiske samlinger, udsendt

Frederik Lange (1798-1862), rektor for latin-skolen i Vordingborg fra 1841 til skolens nedlæggelse i 1846. Fra 1847 til sin død var Lange ansat ved Københavns Universitet med den særlige opgave at holde forelæsninger over pædagogiske emner. De drejede sig om pædagogik i bred forstand – også om læreruddannelse. I 1856 udgav han en samling af essays, Skolen og Livet, der indeholdt synspunkter på opdragelsens mål og midler. Opdragelse til selvopdragelse var et hovedpunkt i forestillingen om pædagogikkens opgave. Det kgl. Bibliotek.

i 1850 og 1856.⁹ Han havde forsøgt at indkredse det princip, der »i hvert Fald foreløbig og indtil videre kan tjene som Hypothese, som det fornuftmæssige Underlag for en bevidst Stræben hen til en pædagogisk Erkjendelse«. Samtidens »ledende hypothetiske Tanke« på pædagogikkens område fandt Lange i »Sætningen om den opdragende Skole, eller om Opdragelsen til Selvopdragelse«. Principielt var det skolens opgave »at understøtte og lede den psykologiske Proces, gennem hvilken Barnet skal udvikle sig til at kunne opdrage sig selv, ikke støtter sig til andre og nye Læremidler, end de for længe siden givne, men kun forlanger, at de skulle bruges i en anden og ny Aand, og saaledes ikke kan begynde med en udvortes Reform men med en Reform fra inden af, eller en Reform af Læreren selv«. ¹⁰

I den opdragende skole gjaldt det om »at udvikle Barnets egen selvstændige Kraft og Færdighed til at forme sin Erkjendelse og ...selv at kunne tage paa et Phænomen, tage paa en Forestilling, et Begreb, en Idee, og selv at kunne omgaaes med dem, bearbejde dem, sætte sig ind i dem, tilegne sig dem«.

Indirekte var Langes tankerige, men sprogligt snørklede produktion en til-

skyndelse til nyvurdering af læreruddannelserne. Forudsætningen for at blive en god lærer var ikke kun den naturlige trang til sprogligt at meddele sig til børn. Der skulle mere til. Først når »Sandsen for Barnets sjælelige Udvikling kommer til, og Læreren forstaar sig selv som opdragende og sine fagmæssige Meddelelser som dem, der kun have Værd, forsaavidt som de tjene til Barnets Udvikling ...«, først da bliver skolen en fornyende kraft i staten. Det var gennem sin »didaktiske kunst«, sit forbillede og sin anvisning, læreren skulle opdrage barnet til formale kvaliteter som grundighed, opmærksomhed og flid. »Med Opmærksomheden begynder først det aandige Liv« – og ved den kommer dette liv i frugtbar vekselvirkning med det almindelige liv.

Det interessante ved Frederik Langes virksomhed var, at han forsøgte at gøre pædagogisk teori til andet og mere end luftige meninger. Teorien kunne blive en disciplin, der systematisk afprøvede hypoteser. Han nærmede sig en betragtning af pædagogik som et område, der kunne drage nytte af videnskabelige metoder.

Sven Erik Nordenbo karakteriserer Frederik Lange som hegelianer og tilføjer, at han præcist udfoldede »en række dannelsesteoretiske problemstillinger på et niveau, som ikke tidligere var set i dansk sammenhæng. Med Lange havde Danmark fået sin første pædagogiske filosof ...«. ¹¹

Man kunne have ventet, at Langes forsøg på at koordinere lærergerning og livsfilosofi havde vakt interesse på seminarierne. Det blev ikke tilfældet, – måske fordi der ikke stod en lærebogs autoritet bagved. Blandt tilhørere var enkelte københavnske skolefolk, bl.a. Jeppe Tang, og studenter med pædagogisk interesse. Flere af Langes bøger fik en positiv omtale i tidsskriftet *Skolens Reform*, der 1850-56 blev udgivet af F.C. Christens, F.A. Milo og Hans Schneekloth. Men tidsskriftets interesse lå mere i de praktiske skolereformer, mindre i læreruddannelsens fornyelse. Schneekloth beklagede i 1859, at »de pædagogiske Forelæsninger, der holdes ved Universitetet, blive kun meget sparsomt besøgte og langt fra i Forhold til deres Værd, ligesom ogsaa det Bidrag, den høiagtede Docent har givet til Op-gavens Løsning i sin Bog »Livet og Skolen« langt fra har fundet den Udbredelse, som den har gyldig Krav paa« ¹². – *Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet*, der 1843-57 blev udgivet af Jonstrup-forstanderen Jens Jensen, anmeldte lærebøger og andet praktisk materiale for undervisningen samt forskellige udenlandske pædagogiske lærebøger, men øjensynlig ikke Langes skrifter.

Da Lange døde i 1862, ønskede Universitetet ikke en fortsættelse af de pædagogiske forelæsninger. Først i 1880 var der påny skabt en forbindelse, ikke som forelæsninger eller anden undervisning, men ved udgivelse af et værk om pædagogik, en opdragelseslære, der var skrevet af professoren i filosofi Sophus Heegaard, »udgivet paa Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet«. ¹³

Den politiske virkelighed var i 1860'erne ikke til ideale fordringer, når det

gjaldt spørgsmål om, hvem der var kaldet til at være lærer. Fra 1867 var kriteriet for en læreransættelse ikke en læreruddannelse, men en lærereksamen. De statslige seminarier fordrede ganske vist stadig en optagelsesprøve og en udtalelse om forudgående praksis i en skole med tilfredsstillende resultat, og de fastholdt kravet om et treårigt planmæssigt uddannelsesforløb inden eksamen for kommissionen. Men de private friseminarier kunne optage hvemsomhelst uden hensyn til forudsætninger eller praktisk erfaring.

I den politiske debat forud for vedtagelsen i 1867 blandede sig enkelte seminariefolk. Med størst autoritet talte J.C. Schurmann, fra 1851 til 1891 seminarieforsøger i Skårup. Han udsendte i 1867 en pjece,¹⁴ der advarede mod at ødelægge en ordnet og gennemprøvet læreruddannelse uden forsøg på at vurdere alternativet eller samfundets interesse. Det måtte »stedse erindres, ja, paa det Stærkeste fremhæves, at Garantien ... ikke ligger i Eksamen for sig alene, men i Eksamen i ... Forbindelse med det hele forudgaaende Underviisningsarbejde, som ved den finder sin naturlige Afslutning«. Han foreslog, at alle seminarierne, også de private, selv skulle afslutte deres arbejde med en afgangsprøve, hvor lærerne var eksaminatorer og bedømmelsen lå hos fastbeskikkede censorer. Han ønskede, at alle, der ville påbegynde en læreruddannelse, skulle dokumentere en forudgående praksis-periode i folkeskolen under kyndig vejledning.

Schurmanns indlæg fik ingen øjeblikkelige virkninger. Men i de følgende årtier gav han jævnligt kommentarer til læreruddannelsens indhold. Sidste gang i 1891 med et lille, selvstændigt skrift;¹⁵ omsider fik han nu indflydelse på det politiske forløb, og det førte til læreruddannelsesloven af 1894. I sit skrift havde han udtrykt den selvforståelse, som i de vanskelige årtier havde knyttet seminariefolk sammen: »Men Sagen er, at de offentlige Seminarier jo dog ikke væsentligt ere oprettede som Forberedelsesanstalter til Skolelærereksamen, men som Dannelsesanstalter for Skolelærere«. Synspunktet markerede en skillelinie mellem offentlige og private seminarier. Hvad er et seminarium?

2. På markedsbetingelser – indtil 1894

Seminarier i 1870'erne

De statslige seminarier befandt sig gennemgående i en defensiv periode. Nedlæggelsen af Lyngby Seminarium ved lov af 9. marts 1872 var det mest synlige udtryk for det kølige klima. Det statslige engagement i den grundlæggende læreruddannelse knyttede sig herefter til kun fire institutioner: seminarierne i Jelling, Jonstrup, Ranum og Skårup. De var indbyrdes forskellige, men fælles om deres status som statslige. Udgifterne til driften blev afholdt over finans- og lønningslove, og ministerielle bestemmelser om optagelse og undervisning var kun møntet på dem. I 1873 besluttede ministeren at forhøje den årlige elevbetaling fra 10 til 20 rigsdaler. I 1879 fik de fire seminarier pålæg om årligt at udgive en trykt beretning om deres virksomhed, – Skårup havde faktisk gjort det siden halvtredsårsjubilæet i 1853.

Disse seminarier havde desuden det fælles vilkår, at de henlå i landlig idyl fjernt fra den urbane uro. Dette var – som tidligere nævnt – ikke tilfældigt. Lærerstanden blev normalt rekrutteret fra landbefolkningen og ikke fra det, som friskolemanden og venstre-politikeren Klaus Berntsen senere kaldte »Affaldet fra Byerne«, »Affaldet fra Realskolerne« eller folk, der var »mislykket« i andre erhverv.¹⁶ Berntsens bemærkninger var replik i en lang diskussion, bl.a. i tidskriftet *Vor Ungdom*: nogle jyske seminarister kunne nok trænge til et ophold i storbyen, da ikke så få af dem savnede »den ydre Optræden, der nutildags kræves af en Lærer«. Samme sted bemærkes, at landlig isolation måske ikke altid var så idyllisk endda – ikke engang i Ranum: »... her er dog baade Kro, Kegløbane og Ølhalle, og Kortspil med den uundgaelige Toddy er ikke noget ukendt, hverken her eller ved de andre Seminarier«.¹⁷

Men forskellene mellem de fire seminarier var iøjnefaldende. På Jonstrup tog den store faderskikkelse, Jens Jensen, sin afsked som forstander i 1868 efter 30 år i stillingen. Han ønskede ikke at fungere under en ordning, hvor Jonstrup ikke længere selv måtte afholde sin eksamen. Men hans myndighed levede videre til

værn om disciplin og orden, rationalisme og hierarki. Åndløshed, sagde Grundtvigs elever; de var ikke velset i Værløse bag Hareskoven – heller ikke under de følgende forstandere, V.A.V. Driebein, 1868-78, der kom fra forstanderstillingen i Ranum, og O.W.Tidemand, 1878-1895. Jonstrup forblev symbolet på en grundig og selvbevidst læreruddannelse; seminarister herfra havde ry for at være »finere«.

Jonstrup adskilte sig fra de øvrige seminarier derved, at seminaristerne boede på seminariet; omkring 1870 betalte hver seminarist 130 rigsdaler årligt for kost og logi, hvortil kom betaling for undervisningen (opkrævedes ikke af skolelærersønner). Seminariet var beregnet for 70 elever. De ydre rammer var i orden; her var rummelige og statelige bygninger og et tilliggende på 30 tdr. land i en naturskøn omegn. Ikke så underligt, at adskillige politikere i Folketinget regnede på, hvor meget der kunne spares i statsudgifter ved en nedlæggelse, og hvor meget et bortsalg af herligheden kunne indbringe statskassen.

Heroverfor stod de to grundtvigske: Jelling og Ranum – også de med ry fra to legendariske forstandere, H.J.M. Svendsen i Jelling 1856-1872 og Ludvig Chr. Müller, der kom til Snedsted i 1842 og rykkede med til Ranum i 1848; her var han forstander til sin død 1851. Ude i de grundtvigske menigheder var man tryk ved at få en lærer fra et af de to seminarier, – så vidste man da, at det var »en kristen Mand, en dansk Mand«, som skrevet står i et jubilæumsskrift fra Jelling.¹⁸ Sådanne ønskede seminariet at blive opfattet; livet skulle forme sig landligt. – Det fjerde statsseminarium var Skaarup. Også her var der en dominerende skikkelse, – ikke en tradition, men den spillevende forstander J.C. Schurmann fra 1851 til 1891, med ry som eminent administrator. Hans udtalelse var garanti nok, når der skulle vælges lærer i et sogn på Fyn.

Disse statslige seminarier, der fortsat bar betegnelsen kongelige, stillede krav om forkundskaber, der skulle dokumenteres ved en optagelsesprøve, og om vidnesbyrd i praktisk skolegerning. De gennemførte et treårigt forløb, men kunne dog ikke forhindre, at nogle aspiranter afbrød uddannelsen for på egen hånd at indstille sig til eksamen for kommissionen.

Det nye element i læreruddannelsen var imidlertid de private seminarier, der oftest betegnede sig selv som friseminarier, undertiden som dimissionsanstalt eller blot kursus. Deres stærkeste argument var, at forberedelsestiden var kortere, og at optagelsen ikke var betinget af en prøve, men kun af en indmeldelse. Kjøbenhavns Seminarium af 1861 skrev i en annonce, at formålet var »at uddanne sine Elever i kortere Tid end den, der kræves af Statsseminarierne«. Undervisningen var tilrettelagt, så »at Examen kan tages saa vel efter ét som efter to Aars Forløb«. Det nævnes, at seminariet frekventeres af både unge mennesker og folk i modnere alder; de befinder sig vel, og eksamensresultatet »overgaar andre tilsvarende Institutioners«.

Det første friseminarium uden for hovedstaden blev oprettet i 1862 som en af-

deling af folkehøjskolen i Gedved ved Horsens. Højskolen (fra 1854) havde i 1859 fået ny forstander, Peter Bojsen (sønnesøn af P. O. Boisen), og han fik den idé at forberede kvikke højskoleelever til lærereksamen gennem et toårigt kursus – med særligt henblik på en senere gerning i friskoler og højskoler. Tanken slog an. I 1881 var elevtallet så stort, at der ikke længere var plads til højskolen, kun til seminariet, som nu var blevet landets største – med henved 100 elever i hver klasse.

Det var et sted, der bekendte sig til Grundtvig, demokratiet og partiet Venstre. Der var ingen mødepligt til timerne – frihed under ansvar, både elevernes og lærernes. Kedelig undervisning faldt ikke i god jord hos Bojsen. Men holdning krævede han. J.C. Christensen, der selv var udgået fra Gedved, skriver i sine erindringer, at en uddannelse på Bojsens seminarium ved ansøgning om lærerkald nok kunne være en tvivlsom anbefaling i provstens øjne, men til gengæld et stort plus hos sognerådet.¹⁹

Rekruttering til læreruddannelsen

I perioden 1867-1894 kunne en læreruddannelse forme sig på tre forskellige måder. Den kunne gå gennem et treårigt forløb på et af de statsdrevne seminarier; eller den kunne strække sig over et kortere tidsrum ved et privatseminarium, som indstillede til eksamen, når kandidaten skønnedes parat; eller den kunne foregå i et helt ukontrolleret privat regie, evt. i forbindelse med et privatkursus. I praksis forekom kombinationer. I princippet kunne enhver nårsomhelst indstille sig til prøve for eksamenskommissionen ved førstkommende eksamenstermin.

Tredelingen har sat spor i den årlige *Fortegnelse over Eksaminander og Eksaminandinder til Skolelærer- og Skolelærerinde-Examen*, 1869 ff. I de 28 år, hvor eksamenskommissionen eksaminerede, fra 1869 til 1896, indstilledes i alt 6340 eksaminander – nemlig 2250 fra statsseminarierne, 2280 fra privatseminarierne og 1810, der var egentlige privatister. I alt 1806 bestod ikke eksamen, hvilket vil sige, at 28,5% enten dumpede eller ikke gennemførte. Men 4534 bestod. De 2064 af dem kom fra statsseminarierne og 1679 fra privatseminarierne, medens kun 791 privatister slap gennem eksamen. Tendensen ved eksamensbordet var markant til ugunst for de ofte slet forberedte privatister, og den blev et argument under forberedelsen af 1894-reformen.

En tilsvarende tredeling fandtes ikke for eksaminandindernes vedkommende. Af kvindelige kandidater bestod 2051 eksamen i perioden 1860-1896. Også her optrådte egentlige privatister, men langt de fleste var udgåede fra tre private seminarier, N. Zahles, N. Femmers – samt Horsens Kvindeseminarium, der var oprettet i 1878.

Emdrupborg Højskole 1876. Sommerholdet; i forreste række midtfor sidder Jeppe Tang og hans kone. Bygningen brændte i 1879, men blev genopført; her blev holdt højskole indtil 1913 – stadig i nær forbindelse med seminariet i Blaa-gaardsgade. Men så var det slut. Københavns kommune købte ejendommen i 1917 og brugte den bl.a. til husvildeboliger. To år tidligere havde den nye Tuborgvej delt parkanlægget nogenlunde midtover. – 1941 blev stedet overdraget til a/s Deutsche Schule, der lod den gamle hovedbygning nedrive og begyndte opførelsen af et stort tysk skolekompleks (arkitekt Werner March); det stod ufærdigt ved krigens slutning og blev anvendt som flygtningelejr. Men stedet skulle snart spille en vigtig rolle i dansk læreruddannelse, som det fremgår af billedteksten om Emdrupborg side 301. Dansk Skolemuseum.

I 1860'erne var tilgangen til læreruddannelsen stor, og statsseminarierne kunne nøjes med at optage de virkelig egnede kandidater. Reelt var der tale om en overproduktion. I betænkning af 7. marts 1867 om evt. nedlæggelse af Jonstrup og Lyngby seminarier oplyste folketingsudvalget med kultusministeren som kilde, at der i årene 1861-65 gennemsnitligt kun var ansat 134 eksaminerede lærere i ledige embeder (dertil kom 44 ueksaminerede). I de samme år var antallet af di-

mitterede vokset fra 142 til 182, og i 1866 nåede det endda op på 235, heraf de 15 lærerinder.²⁰

Billedet skiftede i 1870'ernes begyndelse. Det interessante er, at de kvindelige dimittender støt tog til i tal – i 1877: 38 – medens de mandliges antal var vigen- de, fra 150 i 1869 til lavpunktet: 111 i 1876. En langsom og bugtet udvikling henimod de kvindelige læreres dominans var begyndt.

I 1880'erne kom mændene dog med igen. I 1879 bestod 153, i 1884: 329 og i 1889: 309; i de samme år for kvindernes vedkommende: 74, 76 og 120. Det samlede antal beståede lærereksaminer var tredoblet fra 140 i 1870 til 429 i 80'ernes slutning. Som i 1860'erne var der nu igen en betydelig overproduktion til de årligt ca. 150 ledige skolelærerkald – et problem for Danmarks Lærerforening, der endnu var en ung og lidet mægtig organisation, stiftet i 1874. Men hvorfor disse svingninger i rekrutteringen?

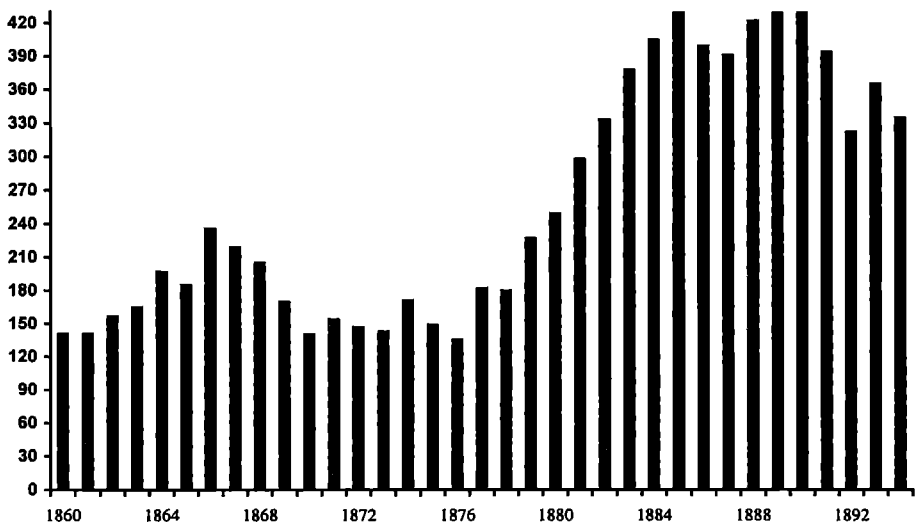
Forklaringen er næppe helt enkel. Statistikerne V. Falbe-Hansen og Will. Scharling fortolkede de mandlige kandidaters talmæssige stagnation i 70erne på denne måde: »Der ligger i dette Forhold en Antydning af, at Lærerstandens Kaar, uagtet den Forbedring, der er foregaaet heri, dog ikke er gaaede fremad i samme Forhold som den øvrige Del af Samfundet, navnlig de Samfundsklasser, hvorfra Lærerstanden nærmest rekrutteres, og at det er en Følge deraf, at Tilbøjeligheden til at søge til Lærervirksomheden er aftaget.«²¹ Med andre ord: der tegnede sig i 70ernes første halvdel lysere fremtidsudsigter for en landmand end for en lærer.

Videreføres dette økonomiske ræsonnement, er det forståeligt, at en lærerger- ning i 1880erne tiltrak langt flere unge fra landet – under landbrugs krisen; den satte som bekendt ind i slutningen af 70erne og varede til hen i 90erne. Ten- densen er i harmoni med tilgangsmønstret til latinskolerne og det akademiske forløb. Her var bondesønner sjældenheder fra ca. 1830 til slutningen af 1870'erne, men udgjorde i sidste halvdel af 1880'erne 16,5% af de mandlige dimittender ved examen artium – for derefter at svinde ind til 10,5% i 1890'ernes sidste halv- del. Det er næppe overraskende, at de vigende landbrugspriser tilskyndede til en afvandring fra erhvervet.²²

Denne forklaring kan udbygges ved at tilføje en vigtig mellemregning: de ca. 50 realskoler, som blev oprettet på privat eller kommunalt initiativ ude i provin- sen i 1880'erne. Deres primære opgave var at forberede eleverne til almindelig forberedelseseksamen, også kaldet præliminæreksamen, oprettet ved kgl. anord- ning af 30. august 1881 ved sammenlægning af flere tidligere realeksaminer. Den nye ordning videreførte en regel fra 1872 om overførsel af karakterer fra en real- eksamen til en lærereksamen – i fagene historie, geografi, matematik, naturhisto- rie og naturlære; betingelsen var, at en sådan overførsel fandt sted, inden der var gået fem år.²³

Hermed var vejen til en læreruddannelse banet for mange, der ellers næppe vil-

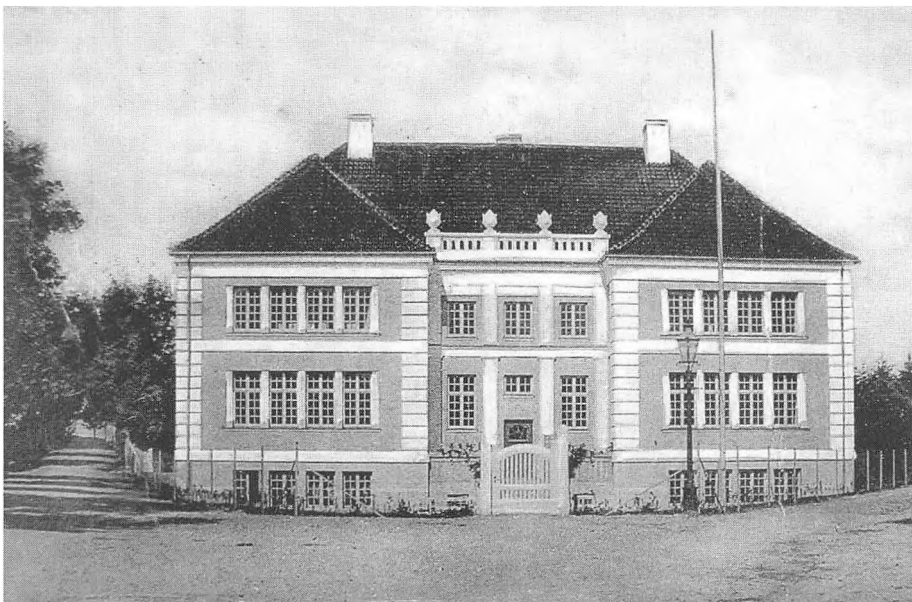

Graf over antallet af dimittender fra danske seminarier og fra eksamenskommissionen i perioden 1860-1894. Jf. side 271, hvor figuren fortsætter i en graf over dimittenderne 1894-1945. I tallene indgår lærerinder fra 1860, forskolelærerinder fra 1894. Udarbejdet af arkivar Christian Larsen med henblik på nærværende værk.

le have øjnet en pædagogisk livsopgave. Nye friseminarier dukkede op i bestemmelseernes kølvand, bl.a. Vordingborg 1882, Vesterbro 1883 og Silkeborg i 1886. Skolehistorikeren Joakim Larsen er ikke blid i sin omtale: »En Elev i disse [realskoler] kunde altsaa i Konfirmationsalderen tage en ikke ringe Del af Skolelærerexamen, derpaa forsøge sig i helt andre Livsstillinger, og naar disse slog Fejl for ham, søge privat Vejledning en kort Tid og derpaa indstille sig til Skolelærerexamen, og hvis han ved Udgangen af Realskolen havde faaet gode Karakterer i de 5 Fag, kunde han bestaa Embedseksamen med forbavsende slette Karakterer i de vigtigste Fag og uden Hensyn til, at i Realskolen havde man ikke som paa Seminariet haft hans tilkommende Stilling som Lærer for Øje ved Undervisningen«. ²⁴ Hvis man mødte op med en præliminæreksamen, var man sjældent sindet at gennemføre et treårigt seminarieforbud, ej heller på et af de fire statslige. Ordningen måtte forringe mulighederne for en grundig læreruddannelse.

Det var altså blevet lettere at skifte bane fra et konjunkturplaget landbrug til en lærerstilling. Men denne var dog aldeles ikke en attraktion i materiel forstand, og det kunne tage tid at opnå indstilling til selv et usselt lønnet lærerkald. Et halvt hundrede ansøgere var ikke noget særsyn i slutningen af 1880'erne. Generelt blev lærernes vilkår forringet i perioden, fra en art gårdsmandsstatus i 1860'erne til en

Vordingborg Seminarium blev oprettet i 1882. Det opnåede statsanerkendelse som privatseminarium i 1896 og blev snart et respekteret frisindet seminarium under forstandere som teologen Anders Munk (1895-1916), »monradisten« Th. Halse (1895-1935), den seminarieuddannede Niels Jul (1935-49) og mag.art. Morten Bredsdorff (1949-69). 1944 blev seminariet en selvejende institution, i 1961 et statsseminarium. Billedet viser seminariets smukke bygning, opført 1907 af arkitekt A. Køster; i 1938 blev den solgt til kommunen, der her indrettede et gymnasium. Seminariet fik i stedet opført en ny og større bygning på Kuskevej, udvidet i 1955 og – i stor stil – i 1970erne (Eva og Niels Koppel). På bygningen fra 1907 står i dag de manende ord: Ingenio, Studio, Humanitati. Men de stod der aldeles ikke i seminariets tid! De kom op, da stedet blev gymnasium, i øvrigt et motto, der var hentet fra den gamle realskole på Kirketorvet. – Tak for oplysninger om seminariets historie til seminarielektor Jørgen Riskjær Jørgensen.

husmandsposition i de følgende årtier. Der findes talrige vidnesbyrd om standens økonomiske deroute i disse år. En økonomisk forklaring på den voksende søgning mod et lærerkald synes derfor ikke tilstrækkelig. Det skal tilføjes, at vel var kaldet beskedent, men det var dog et embede – med tryghed i ansættelsen og med håb om personlig prestige og agtværdig position i det lokale miljø trods al afhængighed af skolekommission, sogneråd og gejstlige autoriteter. En eller anden rolle spillede det også, at grundtvigske seminarier, især Gedved, skabte forestil-

lingen om den folkelige lærer, der gik foran som vækkeren og folkeoplyseren. Tilstrømningen i 1880'erne havde også en forudsætning i en bevægelse fra høj-skoleelev til lærerkald.

Det sociale mønster bag seminarieeleverne? Fra 1897 er fædrenes stillinger anført i de nævnte årlige fortegnelse over eksaminerede lærere og lærerinder. Sådanne oplysninger fremgår ikke af de tilsvarende fortegnelser for perioden 1869-96. Her er det nødvendigt at ty til seminariernes indskrivningsprotokoller eller de udgivne seminariestater. Men materialet er ikke problemfrit, når man ønsker en klassificering af de opgivne erhvervsbetegnelser – handelsmand, ungarl, landmand m.fl. er ikke kendetegnet ved deres entydige indhold.

Der foreligger en grundig – utrykt – undersøgelse af 1950 mandlige dimittender fra de fire statsseminarier Jelling, Jonstrup, Ranum og Skaarup for årene 1869-96. Den er foretaget i 1977 af seminarielektor, cand. mag. *Vagn Hansen*. Undersøgelsen inddrager ca. 43% af det samlede antal beståede kandidater i de respektive år. De vigtigste spørgsmål vedrører kandidaternes sociale rekruttering; forbindelse mellem læreruddannelse og læremes stilling i samfund; faktorer, der var bestemmende ved valget af lærergemingen som erhverv.²⁵ Som redskab i bestemmelsen af social oprindelse bruges en erhvervsfortegnelse med otte kategorier, der dog i nedenstående skema har stikordskarakter.

Statsseminariernes dimittender 1869-1896 fordelt efter fædrenes stilling i %.

	1869-73	1879-1883	1889-1893	1894-1896
1. lærere	22.7	26.7	20.6	30.0
2. gårdmænd	23.7	30.2	27.3	25.6
3. husmænd	19.2	24.3	23.5	27.3
4. håndværkere	17.9	10.2	13.0	11.1
5. handlende	4.5	1.9	5.2	2.7
6. embedsmænd og liberale erhverv	2.1	0.3	0.6	1.1
7. offentlige og private betjente	5.8	3.2	4.4	1.1
8. folk uden erhverv	4.1	3.2	5.4	1.1

I de sidste år før den nye seminarielovs vedtagelse i 1894 blev optaget usædvanligt mange lærersønner i seminariernes 2. og 3. klasse. De skulle nå at komme med under den gamle ordning.

Vagn Hansen har sammenholdt sin undersøgelse af dimitterede fra statsseminarierne 1869-96 med den oversigt, Falbe-Hansen bragte over danske skolelæreres sociale herkomst i 1859.²⁶ Her figurerede lærerne med 25,7 %, gårdmændene med 23,7, husmændene 15,1, håndværkerne 12,8 %.

Det mest iøjnefaldende er husmandsklassens stigende leverance til lærerkorp-

sets rekruttering. Vagn Hansens kommentar lyder: »Når læreruddannelsen gennem perioden forkortedes og erhvervets prestige var dalende, så blev det lettere for småkårsfolkene, husmands- og landarbejdersønnerne, dels at overskue de økonomiske problemer, der var forbundet med et seminarieophold, dels at finde familiær og almen accept for deres ønsker om at blive lærere. Yderligere tilskyndede erhvervsudviklingen og de økonomiske konjunkturer efter 1876 husmænd og landarbejdere til erhvervsskifte«.

Undersøgelsen har kun momentvis kunnet skaffe oplysninger om rekrutteringen til friseminarierne. Hovedtendensen synes at være den samme, dog sådan at gårdmandssønnerne er underrepræsenteret i statsseminariernes materiale i forhold til de grundtvigske privatseminarier. Til gengæld er lærersønnerne utvivlsomt overrepræsenteret. Den lave procent af sønner fra embedsmandshjem (»embedsmænd og liberale erhverv. Folk med videregående boglig uddannelse«) i de 28 år vidner om lærerens lave prestige.

Ca. 90% kom fra landet og altså omkring de 10% fra byerne, hvor de fortrinsvis rekrutteredes i småborgerskabet. Den fornuftige bonde blandt bønderne eksisterede stadigvæk som normen. Vagn Hansen konkluderer: »Den typiske seminarist stammede i årene 1869-96 fra smålandbruget. Han var 21-22 år, når han dimitterede, og forlod oftest seminariet med en betydelig gæld. Hans motiv til at ville være lærer var en kombination af erhvervsmæssige og familiære faktorer, boglig interesse og forsøg på social opstigning«.²⁷

Et helt andet mønster tegnede sig for lærerindernes rekruttering. Heller ikke her foreligger der i de officielle fortegnelser før 1897 oplysninger om fædrenes livsstillinger. Den eneste kilde er derfor indskrivningsprotokollerne; de blev benyttet af S.L. Tuxen, leder først for N. Femmers Kvindeseminarium, derpå for N. Zahles. Han brugte materialet, da han i 1890 skulle holde foredrag om *Lærerindeuddannelsen i Danmark* – ved det 6. nordiske skolemøde. Tuxen fandt oplysninger om 1030 af de på daværende tidspunkt 1264 eksaminerede lærerinder. Efter deres sociale herkomst inddelte han dem i tre kategorier:²⁸

1. Døtre af embedsmænd, grosserere, større handlende og håndværksmestre i København;
2. Døtre af gårdejere, husmænd og landsbyhåndværkere;
3. Døtre af underofficerer, bestillingsmænd, håndværksmestre i købstæderne samt mindre handlende i København.

Lærerinderne fordelte sig således: 1: 54%, 2: 13%, 3: 33%. Det var byernes døtre, der blev lærerinder – kun ca. 1/8 kom fra landet. Over halvdelen af dem kom fra det bedre borgerskab; hertil er regnet de 8%, der var lærerdøtre og de 7%, hvis fædrene ophav var landsbypræster. Formodentlig er der blandt lærerinderne

tale om en forudgående skolegang på et højere niveau (højere pigeskoler) end det, de mandlige kolleger fra landet normalt kunne fremvise.

En forklaring på den markante forskel mellem mandlig og kvindelig rekruttering er kvindernes vanskelige erhvervssituation i datiden. En respektable borgerdatter skulle helst blive gift. I modsat fald kunne hun blive sygeplejerske eller lærerinde. En vigtig faktor i dette rekrutteringsmønster var, at de to højst ansete kvindeseminarier lå i hovedstaden; i provinsen skulle opmærksomheden snart rettes mod Th. Lang i Silkeborg. I hovedstaden ville lærerinderne helst blive – hvis man skal tro Tuxens studier.²⁹

Advarselssignaler

Omkring 1880 begyndte den debat om læreruddannelsen, der førte frem til reformen i lov af 30. marts 1894. Endnu i 1880'ernes første halvdel foregik den ikke på politisk plan, men som drøftelse i lærerkredse og blandt filosofisk orienterede teoretikere.

Tidspunktet var ikke tilfældigt. 1867-ordningen havde virket i en årrække, og dens resultater var betænkelige – alt for mange dårligt forberedte dimittender var sluppet igennem eksamen fra friseminarier eller som rene privatister, måske forberedt en kort tid på et kursus. Den frie konkurrence mellem seminarierne var ikke blevet til et kapløb om at tilbyde den lødige undervisning, men til en kappestrid i tilbud om den korteste forberedelsestid. Også de fire statslige seminarier var blevet tvunget til at reducere fordringer og devaluere undervisning – for at undgå at alt for mange elever forlod den planlagte uddannelse og søgte alternative løsninger til nedsat pris. I sine erindringer beretter lærer L.P. Poulsen, at han skulle være begyndt på Skårup Seminarium, men så læste en annonce fra Københavns Skolelærerseminarium, som lovede eksamen på kun to år. »Dette var nok værd at regne med, et Aar sparet i Tid og Penge, navnlig Penge«. Da eleverne her blev utilfredse med ordensreglerne, truede de med kollektivt at flytte over til Blaagaard – hvorefter de fik deres krav opfyldt.³⁰

Sociale og økonomiske vilkår var formentlig i de allerfleste tilfælde afgørende for valg af både uddannelse og institution. Som nævnt kan forskydningen i antallet af beståede eksaminer fra 136 i 1876 til 429 i 1885 bedst forklares ud fra den hængende landbrugskrise, som nok kunne tilskynde unge mennesker til at søge over i andet erhverv.

Men der kunne også være andre tilskyndelser til valg af lærergerning. F. eks. aviser og andre fora, som gav oplysninger og meninger – også om læreruddannelsen. I 1870 indledtes rækken af nordiske skolemøder, der skulle blive en betydningfuld faktor i de nordiske landes skoleudvikling indtil 1970. I 1874 stifte-

VOR UNGDOM

TIDSSKRIFT
FOR
OPDRAGELSE OG UNDERVISNING

UDGIVET AF
JEAN PIO, H. TRIER
Og
P. VOSS

1879

KJØBENHAVN
P. G. PHILIPSENS FORLAG
1879

Det førende tidsskrift i debatten om pædagogiske spørgsmål, både de almene og principielle og de mere specielle i de forskellige skoleformer, blev Vor Ungdom 1879-1952. Skabt som dansk-norsk tidsskrift af pædagogen og politikerens Herman Trier, skolebestyrer Jean Pio og den norske rektor P. Voss. Skiftende redaktioner og vilkår er omtalt af Helge Kiærsgaard: »Den danske Skoles Tidsskrifter« i Opdragelse og Undervisning i Danmark (red. Einer Torsting, 1949). Tidsskriftet indeholdt talrige artikler om læreruddannelse, især i årgangene omkring 1910 og 1930; indholdsfortegnelser over årg. 1-20 blev udgivet i 1899; over årg. 1899-1945 udkom i 1948 ved Poul Müller, der var leder af

Statens Pædagogiske Studiesamling på Frederiksberg Allé 22. I 1952/53 blev Vor Ungdom og Pædagogisk-Psykologisk Tidsskrift sammenlagt til Dansk Pædagogisk Tidsskrift.

des Danmarks Lærerforening, som snart lod læreruddannelsen indgå i interesseområdet. Og i 1879 så et nyt pædagogisk tidsskrift dagens lys: det dansk-norske *Vor Ungdom*, redigeret af den danske pædagog Herman Trier, skolebestyrer Jean Pio og den norske skolemand P. Voss. Gennem henvend 75 år (til 1952) skulle det-

te tidsskrift dygtigt og alsidigt dække vigtige tendenser i diskussioner om både teori og praksis i den danske skoleverden, herunder om læreruddannelserne til de forskellige skoleformer.

En vigtig grund til ny interesse for læreruddannelse hang sammen med datidens studier inden for psykologi og pædagogik. Disse områder blev genstand for systematiske, undertiden også eksperimentelle undersøgelser – så de ikke kun optrådte i form af filosofiske og teologiske overvejelser. Denne interesse var tydelig i Frankrig og Storbritannien, snart også i USA; fra omkring 1880 nåede den til Skandinavien, for alvor fra slutningen af 1880'erne. Et storslået forfatterskab af den engelske filosof Herbert Spencer (1820-1903) dannede en inspirerende syntese af filosofi og naturvidenskab, af positivisme og utilitarisme. For at styrke menneskeslægtens gunstige udvikling gjaldt det om i opdragelsen at udvælge de dannelsesmidler, der ville tjene selvopholdelsen og livsdueligheden. I 1861 havde Spencer udgivet fire essays under titlen *Education, Intellectual, Moral and Physical* – tre af dem udkom 1876 i dansk oversættelse ved Harald Høffding (1843-1931), professor i filosofi ved Københavns Universitet.³¹

Det var en anden professor i filosofi, Sophus Heegaard (1835-1884), der i 1880 udgav den første opdragelseslære herhjemme på grundlag af systematisk psykologisk viden. *Om Opdragelse* hed også den; omfanget til trods (675 sider) var den beregnet »for dem, der forberede sig til at blive Lærere og Lærerinder i Almueskolen«. Heegaard havde påtaget sig opgaven, fordi Kultusministeriet havde opfordret ham, og fordi han var medlem af eksamenskommissionen – sammen med Københavns skoledirektør J. Holbech og forstander J.C. Schurmann (Skårup Seminarium). »Pædagogiken er anvendt Fysiologi og anvendt Psykologi«, skrev Heegaard, »og da vi hverken ere fødte Fysiologer eller fødte Psykologer, er det enhver Opdragers og Lærers simple og uafviselige Pligt at skaffe sig Kundskab paa disse Omraader«. ³² Foruden afsnit om legemlig opdragelse og en fremstilling af skolens og opdragelsens historie indeholdt bogen præcise og fyldige kapitler om »sjælelig Opdragelse«: erkendelsens, følelsens og viljens opdragelse. Til fremstillingens forudsætninger hørte bl.a. et studium af Spencers skrifter.

Heegaards efterfølger – og Høffdings kollega i filosofi – Kristian Kroman (1846-1925), tillige docent i pædagogik, udsendte i 1886 en skelsættende bog *Om Maal og Midler for den højere Skoleundervisning*. Trods den særlige interesse for latinskolen, som er udtrykt i titlen, indeholdt bogen talrige overvejelser over pædagogikkens almene natur og principper. Påvirkning fra Spencer var utvivlsom, afspejlet f.eks. i følgende citat fra det indledende kapitel:

»Det kan ikke nægtes: der gaar paa Skolevæsenets Omraade for Tiden et frisk Pust hen over Europa, og dets Virkninger er ogsaa naaede til os ... Man har gjort

en berømt engelsk Tænkens Ord til sine egne, idet man har faaet Øjet op for, at det dog sikkert snart var på Tide, man lod sine Børn blive delagtige i det samme Gode, som man allerede forlængst har bragt i Anvendelse paa sine Marker og sine Husdyr: Godet af en rationel Behandling. Både Fysiologien og Psykologien er derfor kaldte til Hjælp og have leveret deres hygieiniske og pædagogiske Forskrifter ..«. ³³

Til Kromans forudsætninger hørte ikke kun akademiske studier i psykologi, naturvidenskab og »tankelære«, men også en læreruddannelse på Jonstrup Seminarium, hvorfra han var dimitteret i 1865. Bogens centrale overvejelser gjaldt fagenes forskellige værdi i udviklingen af livsduelige mennesker, og her opnåede de naturvidenskabelige discipliner den højeste vurdering, bl.a. fordi de var metodiske, evneudviklende og ordnende. »At give Barnet Anledning til at danne en Mangfoldighed af Forestillinger og Forestillingsforbindelser og at udvikle dets Evne til at ordne og beherske dette Indhold, det er altsaa al sjælelig Opdragelses direkte eller nærmeste Maal«. Fremskridt i samfundet lå gemt i de muligheder, som en rationel opdragelse kunne tilbyde.

Der er ingen tvivl om, at den naturalistiske drejning i tidens filosofi lidt efter lidt fik indflydelse på den pædagogiske undervisning i læreruddannelsen. Ikke nødvendigvis gennem en accept, men nok som en udfordring, i hvert fald til overvejelse i de teologiske forstanderes forberedelse af foredrag om pædagogik og etik. I en nekrolog over Spencer i tidsskriftet *Det ny Aarhundrede* skrev C.N. Starcke (1858-1926) – også filosof, men med en fransk sociologisk-pædagogisk orientering: »Det blev Livsfrejdheden i Spencers Lære, som her med et Slag bragte Grøde over alt. De manges Lykke blev Maalet. Troen paa Slægtens Velfærd som Maalestocken for alt Individets Arbejde blev den bærende Kraft for hele vor Udvikling ... herhjemme er der snart ikke en Skolelærer paa Landet, som ikke paa Seminariet har faaet sin Andel i de Spencerske Tanker, snart ikke et Menneske, som ikke i sin Avis eller sin Forening har set de ham nærmest liggende Samfundsspørgsmaal og Grundlaget for alt, hvad der giver hans eget Liv Rygrad og Glans, stillet i Forbindelse med Ideer, som skyldes Spencer«. ³⁴

I debatten om en fornyelse af læreruddannelsen kom der også bidrag fra lærere i folkeskolen på landet og i byen – og fra seminarielærere. I 1880 stod der i *Vor Ungdom* en artikel med overskriften *Om Læreruddannelsen og om Oprettelsen af en fælles nordisk Højskole for Lærernes videre Uddannelse*. Den var skrevet af Jens Langkjær, som var lærer i Østoft på Lolland. Han havde året før forelagt sine tanker på Danmarks Lærerforenings skolemøde i København og havde – efter opfordring – konkretiseret sine forslag i en henvendelse til Lærerforeningens bestyrelse. Tanken om en fællesnordisk højskole for lærernes videreuddannelse fremlagde han på det nordiske skolemøde i Stockholm i 1880.

<i>Indhold:</i>	<i>Side.</i>	
<u>De forskellige Arter Skoler</u>	32-35.	
<u>Pædagogiens normer og høiere Formid.</u>	41-45.	
<u>Formid og materiel Opdragelse</u>	45-50.	
<u>Teoretiske Syn for Skoleundervisn.</u>	50.	
<u>Haandgjerning i Skolen</u> . . . . . (9 97)	53 og 56-57.	
<u>Charakter og Aandfag</u>	58 og 77.	
<u>Matematikens Værdi</u>	77-92	
<u>Astronomi</u> §. 92. <u>Fysik</u> 100. <u>Botanik</u> 101-04	} 92-117.	
<u>Mineralogi</u> 105-6. <u>Zoologi</u> 107-17.	}	
<u>Skoleundervisnings</u>	118-125.	
<u>Historien</u>	126-179.	
<u>Sprogundervisning</u>	179-212.	
<u>Metodeomtale</u>	212-227.	
<u>Udarbejdelse i Møderummet</u>	226-227.	
<u>Spørgsmaal i Skolen</u>	117.	
<u>Ungdomsundervisning</u>	120.	
<u>Ungdomsundervisning</u>	104 og 280.	
<u>Forholdet mellem Lærere og Elever</u>	318.	
<u>Koncentration i Undervisningen</u>	112-17.	
<u>Offentligt og privat Skolevæsen</u>	130.	
<u>Opdragelse og Individuel Udvikling</u> §. 19	236-240	
<u>Charakterundervisning</u>	244-254	
<u>Ungdomsundervisning</u>	240-243.	
<u>Ungdomsundervisning</u>	294-316.	
<u>Fællesundervisning for begge Køn</u>	316-326.	
<u>Udvalgte Lærere og Lektører</u>	104 og 276.	

Om Maal og Midler
for
den høiere Skoleundervisning

og om Muligheden af
dens organiske Sammenknytning med den lavere.

En pædagogisk Undersøgelse
af

Dr. K. Kroman,
Professor i Filosofi og midlertidig Decent i Pædagogik
ved Kjøbenhavns Universitet.

Kjøbenhavn.
Andr. Fred. Høst & Søns Forlag.
1890

Titelbladet på en skelsættende bog i dansk pædagogisk litteratur. Dens kritik var rettet mod latinskolen, men drejede sig reelt om hele skolevæsenet; den hævdede enhedsskolens nødvendighed og behovet for en ny prioritering af fagenes værdi – med hovedvægt på naturfag, bevægelsesfag og elevernes opøvelse i selvvirk-somhed og praktisk dygtighed. Forfatteren var K. Kroman (1846-1925), der i 1884 efterfulgte Sofus Heegaard som professor i filosofi og midlertidig docent i pædagogik. Kroman, hvis portræt er gengivet i dette værks bind III, side 343, var fra 1886 til 1899 tillige Kultusministeriets konsulent i pædagogiske spørgsmål, særligt med henblik på folkeskolen og læreruddannelsen. – Det er forståeligt, at ejeren af dette eksemplar af bogen, pædagogen Axel Dam, har haft brug for at udarbejde en mere specificeret indholdsfortegnelse. Bogens egen var kortfattet: I: Tilstande og Udsigter, side 3; II: Undervisningens Maal, side 31; III: Under-visningens Midler, side 50; IV: Følger, side 227. Bogen er på 329 sider.

Langkjær fandt den eksisterende seminarieuddannelse »utilstrækkelig til, at de Krav kunne fyldestgøres, som Folkeskolen i en forbedret Skikkelse maa og bør stille til sine Lærere«. Han ville skelne skarpt mellem en lærereksamens to dele. Den første skulle aflægges ved seminariet i de ordinære skolefag, være en kundskabs- og modenhedsprøve og give ret til ansættelse som hjælpelærer, andenlærer og forskolelærer. Den anden del skulle derimod være en fagprøve – en skoleembedseksamen – og den skulle forudsætte, at kandidaten havde fungeret mindst to år i en offentlig eller privat lærervirksomhed. Der skulle aflægges prøve i praktisk skoleundervisning, religionsstil, pædagogisk stil og kateketisk disposition – med betydelige fordringer. Så blev man skolelærer. Endelig skulle der ved Københavns Universitet oprettes en lærestol i pædagogik og her indrettes et toårigt universitetsstudium for lærere, der havde lyst og evne til en fyldigere pædagogisk uddannelse; her tænkes på forskellige valgmuligheder, men med almindelig propædeutik, pædagogik inklusive pædagogikkens historie samt samfundslære som grundlæggende fællesfag.

I forslaget indgik en kritik af den eksisterende videreuddannelse, dvs. de Monradske Kurser fra 1856. Dels var disse kurser et tilbud kun til meget få lærere, dels var de overvejende naturvidenskabelige i deres indhold. De burde afløses af en tilknytning til Universitetet eller af en selvstændig, landsdækkende lærerhøjskole. Langkjær foretrak den første løsning, bl.a. fordi en forbindelse med studenterne i andre fag ville være gavnlige for alle parter: »Jeg tror, at en god Del af den sorte Snak om den sorte Skole ville forstumme, naar Folkeskolen og Universitetet kom i et fortløbigere Forhold til hinanden«. Hvis forslaget om en fællesnordisk videreuddannelse af lærere vandt tilslutning, ville Københavns Universitet være en oplagt placering; kunne tanken kun realiseres som en selvstændig nordisk lærerhøjskole, ville han pege på Göteborg som det bedst egnede sted.³⁵

Året efter, i 1881, udkom i Ålborg en pjece på 20 sider om læreruddannelsen, skrevet af seminarielærer, cand.theol. Alfred Levinsen, der var ansat ved Ranum Seminarium. Udgangspunktet var et stigende behov for oplysning i folket, »en oplyst Almue«, og en kritik af ligegyldigheden i spørgsmål om at skaffe dygtigere lærere: »allerede den Tillidsfuldhed, hvormed man for en stor Del har overladt Skolelærernes Uddannelse til privat Foretagsomhed, er i denne Henseende ret betegnende; endnu mere karakteristisk er den næsten fuldstændige Mangel paa Tilsyn, hvorunder Seminarierne befinde sig, for ikke at tale om den Løn, der tildeles deres Lærere ...«. ³⁶

Levinsen tog afstand fra tankerne om at samle læreruddannelsen ved universitetet i hovedstaden. En af følgerne ville blive, at man lukkede skolevejen for »begavede Husmandssønner«. Derimod gik han kraftigt ind for en udvidelse af forberedelsen til en lærereksamen til fire år. Især historieundervisningen, som burde inddrage kunsthistorie og europæisk kulturhistorie, kunne drage nytte heraf. Et

Hans Chr. Johannessen (1865-1930), viceskoleinspektør ved Matthæusgades Skole på Vesterbro i København.

H.C. Johannessen var kristen, og han var socialist. Gennem 40 år forsøgte han at humanisere den københavnske folkeskole, ud fra troen på skolens og opdragelsens betydning for at skabe en bedre barndom og et retfærdigere samfund. Idérigdom var drivkraft i hans omfattende forfatterskab, der udfoldede

sig i Vor Ungdom, De socialdemokratiske Diskussionsklubber, Folkeskolen og mange andre steder. Reformen i læreruddannelsen og en ny og mere børnevenlig struktur i den københavnske skole var emner, der optog ham. Han kæmpede for en fælles helhedsskole uden særlige afdelinger til sinker eller højt begavede; – skolen skulle være et samfund, hvor man hjalp hinanden. En sortering af børn i 11 års alderen kunne kvæle talenter, selvtillid og muligheder. Johannessen var idealisten, der troede på og forberedte en humanere skolepolitik. Maleri af Ludvig Find (1926) på Dansk Skolemuseum.

fremmedsprog skulle læres, naturvidenskabelig undervisning udvides. Adskillelsen af præste- og forstanderstillingen kunne han ikke anbefale – derimod nok at lærerne fik indflydelse på seminariets forhold og ikke helt var underkastet forstanderens enevælde. Afgørende for Levinsen var, at eksamenskommissionens virke blev forandret, så at lærerne fik indflydelse. Lad eksamen atter blive henlagt til seminarierne, så at kommission og lærere kender hinanden; lad kommissionen formulere opgaverne i samråd med læreren, men lad læreren eksaminere – i hvert fald tage nogle eksaminationer; undervisningen ville blive friere og seminaristerne tryggere.

Andre forslag kom fra lærere, som var knyttet til byernes skolevæsen. En socialt engageret, kritisk, begavet kommentator til danske skoleforhold gennem

flere årtier var H.C. Johannessen, der var kommunelærer på Vesterbro. I 1892 gik han ind i debatten om lærernes uddannelse med en række praktiske forslag, der skulle skabe sammenhæng mellem uddannelserne.³⁷

»Naar de universitetsdannede tale om Seminaristernes Halvdannelse, have de ingenlunde Uret. Uddannelsen er endog mindre end halv, hvis man særlig tager Fagdannelsen som Opdrager og Lærer i Betragtning«. Sådan indledte han. Kritikken gik først og fremmest på, at det, der skulle være seminariernes hovedopgave, nemlig teoretisk og praktisk pædagogik, stort set ikke blev varetaget inden for de givne rammer. Men han vendte sig også imod det gejstlige tilsyn. »De gejstlige, som ere virkelige Pædagoger, og af dem er der selvfølgelig en Del, vil sikkert ... være med til at tilraade deres Kaldsfæller at studere Barnenaturen og og Barneopdragelsen ...«.

Johannessens forslag gik ud på at kræve en god præliminæreksamen som en forudsætning for optagelse på et seminarium; på dette grundlag kunne den egentlige fagdannelse opbygges, hvori måtte indgå pædagogik, fysiologi, psykologi og etik – samt to fremmedsprog og tegning. Han foreslog endvidere, at der i hele landet kun skulle være ét seminarium, »een pædagogisk Højskole, eller hvad den nu skulde kaldes, fælles for begge Køn ...«. Her skulle man samle en pædagogisk sagkundskab, som kunne besvare spørgsmål af videnskabelig natur. »Paa de nuværende Seminarier er der kun faa Lærere, som have Betingelserne for at kunne udvide den videnskabelige Horisont.... Og i det centrale Fag, den vidt forgrenede pædagogiske Fagdannelse, skal man sikkert faa ondt ved at finde ret mange, der kunne betegnes som Videnskabsmænd«. Nogle professorer havde beriget pædagogikken med værker af betydning. »Ikke et eneste saadant omfattende Arbejde er i en Række af Aar udgaaet fra en Seminarieforstanders eller -lærers Haand« .

Da Johannessen skrev, var læreruddannelsen kommet i det politiske søgelys. Årene fra 1886 til 1895 hører til de initiativrige i dansk læreruddannelse; baggrunden var ikke kun en almindelig utilfredshed med tingenes tilstand på området, men øjensynlig også personændringer på vigtige embedsposter og en svækkelse af den grundtvigske fløj inden for partiet Venstre.

I november 1886 havde Jacob Scavenius, der var kultusminister i Estrups regering fra 1880 til 1891, forespurgt direktioner og forstandere ved seminarierne om deres opfattelse af karakterernes overførsel fra præliminæreksamen til lærer-eksamen. De fleste havde udtalt sig for en afskaffelse af ordningen. Men eksamenskommissionen havde samtidig stillet forslag om præliminæreksamen som en slags forprøve: en sådan eksamen – eller en dertil svarende forberedelsesprøve – skulle for alle være obligatorisk forudsætning for optagelse på den egentlige læreruddannelse (2. del), der så i højere grad kunne samle sig om udvidede fordringer i relevante fag, først og fremmest teoretisk pædagogik. Et ministerielt lovforslag herom, der tillige ville ophæve seminariedirektionerne og i stedet

ansætte en sagkyndig tilsynsførende, faldt i Landstinget,³⁸ her foreslog man i stedet at ophæve eksamenskommissionen og føre lærereksamen tilbage til godkendte seminarier; udvalget ville i første omgang kun tilråde at ophæve enhver forbindelse og overførsel af karakterer fra præliminæreksamen til lærereksamen. Rådet blev fulgt ved kgl. res. af 20. april 1888.

Bag det ministerielle ønske om en stramning af kravene sporer man indflydelsen fra professor K. Kroman, der i 1885 ved J. Holbechs død var udnævnt til ny formand for eksamenskommissionen og – fra 1886 – til konsulent for Kultusministeriet i sager vedr. folkeskolen og læreruddannelsen. Den strengere kurs blev fastholdt – således i en ministeriel skrivelse af 23. november 1888: »det er Ministeriets alvorlige Paalæg til Kommissionen, at den ved tilbørlig og retfærdig Strengthed sætter en Bom for, at slet forberedte, uvidende Individder faa Ret til at ansættes i Skolevæsenets Tjeneste«. Ved bekendtgørelse af 6. april 1889 skærpedes kravene; faget pædagogik kom til at veje tungere, idet det blev dobbelttællende og i sit indhold udvidet med tænkelære, det menneskelige legemes bygning og funktion samt opdragelsens teori.

De nye bestemmelser trådte i kraft ved eksamen i 1890, – og så skete »mandefaldet«. 60% af de mandlige kandidater, der havde indstillet sig til eksamen, dumpede eller forlod eksamen i tide. Og det vakte opsigt. I Folketinget mente de to Venstre-ledere Christen Berg og friskolemanden Klaus Berntsen, at kommissionen havde stillet urimelige krav, specielt i disciplinen teoretisk pædagogik. Kroman tog til genmæle og forlangte en gennemgribende reform af folkeskolens læreruddannelse, både administrativt og pædagogisk.³⁹

I de følgende år beskæftigede Rigsdagen sig gang på gang med spørgsmål om uddannelsen af folkeskolens lærere. I 1891 drejede det sig mest om vilkårene for statsseminariernes lærere. En lov af 1. april 1891 bestemte, at ikke kun forstanderne, men også lærerne på disse seminarier skulle være kongeligt udnævnte med ret til pension – mindst fire kgl. udnævnte lærere på hvert kgl. seminarium. Det overlodes til ministeriet i hvert enkelt tilfælde at afgøre, om kombination af stillingen som forstander og som lokal præst skulle opretholdes; adskillelsen af de to embeder blev en realitet først i Jelling og Skårup 1894, derefter i Ranum det følgende år; Jonstrup havde ikke den kombination. Den praksis kun at vælge teologer til forstanderstillingen blev fastholdt. Under de politiske forhandlinger var der ikke tilslutning til at give kvindelige elever adgang til statsseminarierne – eller her at tillade kvinders ansættelse i lærerstillinger. Den gejstlige bekymring ved udsigten til embedernes adskillelse afspejles i brevvekslingen mellem biskopperne Harald Stein (Fyns Stift) og J. Swane (Viborg Stift); Stein havde i april 1894 været i ministeriet bl.a. for at forhandle om besættelsen af forstanderstillingen i Skårup. Han havde her fået at vide, at seminariedirektionen (biskop, provst og amtmænd) slet ikke ville blive spurgt; ministeriets konsulent (Kroman)

var øjensynligt den, der kraftigst ønskede adskillelsen mellem de to embeder. »Nu søger man en Forstander, som ikke vil være Præst. Et Forsøg med Dr. Hans Olrik synes at glippe. En ung Pastor Østrup, 32 Aar – fra Læsø – Guldmedaillen for en pædagogisk Afhandling, besøgte mig igaar; han vil nødig være Præst tillige«. Det blev nu en helt tredje, lic.theol. J.F.L. Klingemann, der blev forstander i Skaarup fra 1894 til 1915 – uden at være præst i sognet. Stein skrev i et brev til Swane, at Klingemann havde været på besøg i bispegården, hvor han havde gjort et godt indtryk, selvom han kun var 35 år. »Vi havde en god Samtale og enedes om at see at faa det bedst mulige ud af den nu skabte Situation. I øvrigt var han ikke blind for Farerne ved det Kromannske Uvæsen, som nu driver sit Spil og paany bedaarer Ministeriet; særlig var han betænkelig ved Forslaget til en ny Læseplan, som anviser Religionen en noget beklippet, men Regning og Pædagogik en mere udvidet Plads«. ⁴⁰

Samtidig var spørgsmålet om en særlig uddannelse af kvinder til lærerinder i de yngste klasser, forskolen, blevet aktuelt. De fuldt uddannede lærerinder fra N. Zahles, N. Femmers og (fra 1896) Th. Langs seminarier ønskede – og fandt – stort set kun ansættelser i byerne, fortrinsvis i hovedstaden; landbefolkningens fordomme mod kvindelige lærere var her en vigtig faktor. Forestillingen om, at kvinder lettere kunne vinde accept også på landet, hvis de – med en kortere uddannelse og til en lavere løn – kun underviste de små skolebørn, blev udbredt i slutningen af 1880'erne; den fik stærke fortalere i den grundtvigsk-prægede *Dansk Skoleforening* (stiftet 1887 i Silkeborg), der arbejdede for en nær tilknytning mellem skole og hjem i folkeoplysningens tjeneste. Gennem *Skoletidende* nåede synspunkterne vidt ud, ført i marken af først og fremmest en af bladets redaktører, seminarielærer R.J. Holm (1838-1917) i Jelling. I 1890 indgav Dansk Skoleforening et andragende til kultusminister Jacob Scavenius om støtte til tankens realisering, og året efter oprettede *Theodora Lang* (1855-1935) et privat forskoleseminarium i Silkeborg, statsanerkendt i 1896. ⁴¹

Nu var interessen øget for en statslig løsning. Da den alsidige juridiske professor Carl Goos i juli 1891 havde afløst Scavenius som kultusminister, blev der i ministeriet udarbejdet lovforslag om oprettelse af en statsskole, som skulle ud-danne kvinder til lærerinder i *folkeskolen*. I løbet af den politiske behandling blev forslaget imidlertid – især på Venstres initiativ – indskrænket til kun at gælde uddannelse af lærerinder til *forskolerne*; hvis der var brug for et særligt kvindese-minarium, kunne man jo omdanne et mandligt, f.eks. Jonstrup, til det formål; dette synspunkt blev fastholdt, da ministeren også i 1893 stillede forslag om et særligt kvindese-minarium. Forskoleseminariet blev derimod til virkelighed; dets undervisning skulle efter et år udmunde i vidnesbyrd fra forstanderen om kursistens egnethed til at forestå en forskole. Seminariet blev åbnet i Vejle i april 1893 med R.J. Holm som forstander og dimitterede første gang i foråret 1894. I 1901

fulgte oprettelsen af Københavns Forskoleseminarium i tilknytning til Femmers Kvindeseminarium. Den første leder blev den kendte pædagogiske forfatter Kirstine Frederiksen.

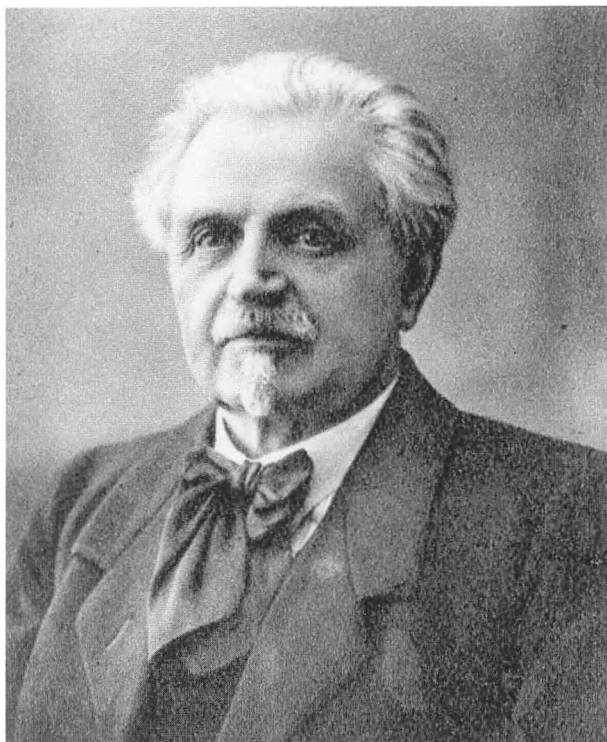
1894 – forligsåret

Det vigtigste spørgsmål vedrørte dog en samlet reform af folkeskolens læreruddannelse. To højt ansete seminarieførstandere af grundtvigsk observans, P.J.M. Vinther (1863-1944) og Peter Bojsen (1838-1922) fra seminarierne i henholdsvis Silkeborg og Gedved, henvendte sig i 1892 til Rigsdagens medlemmer med krav om statsstøtte til private seminarier, der forpligtede sig til at gennemføre en fuldstændig forberedelse af seminariets elever gennem tre étårige klasser. Hermed tog de offentligt afstand fra den underskov af kortere kurser, som sad på ca. 40% af markedet. På egen hånd udgav Vinther samme år en pjece, hvori han plæderede for, at kun regulære, statsanerkendte seminarier, ikke kurser, skulle have indstillingsret til lærereksamen. I ministeriets arkiv ligger også en henvendelse fra Det Pædagogiske Selskab, underskrevet af formanden S.L. Tuxen 21. Oktober 1892; her foreslås, at prøven i »teoretisk og praktisk Lærerdugtighed« udskilles som en helt særlig prøve, »der skal aflægges eet eller flere Aar senere end Prøven i Specialfagene«. Selskabet anbefalede, at der »oprettes Øvelsesskoler, udstyrede som Mønsterskoler og ledede af virkelige Pædagoger«.

Ministeren var ikke sen til herefter at indbyde Vinther til en drøftelse af indholdet i en kommende reform sammen med repræsentanter for Rigsdagen, andre seminarier og eksamenskommissionen. Senere – efteråret 1893 – blev Vinther, Kroman, dr. phil. Hans Olrik og seminarieførstander J.T. Huus (Vesterbro Seminarium) af ministeren sendt til Sverige og Finland for at undersøge disse landes ordning af den praktiske læreruddannelse og afgive beretning herom; denne udkom i slutningen af 1893 og vidner om de fire observatørers beundring for et pædagogisk engagement og velordnet system i begge lande.⁴²

På grundlag af de nævnte drøftelser udarbejdede ministeriet et lovforslag. En indstilling til eksamen skulle herefter normalt forudsætte, at vedkommende elev havde gennemgået alle tre klasser; et privat seminarium, der m.h.t. undervisningens indhold og omfang fulgte statsseminarierne, fik ret til understøttelse fra staten og tilladelse til at indstille elever til afgangsprøven; denne måtte afholdes på seminarierne, hvor seminarielærerne skulle eksaminere og en censurkommission, der afløste eksamenskommissionen, skulle bestemme eksamenssemner og være censorer. Til alle seminarier skulle knyttes en øvelsesskole.⁴³

Hele spørgsmålet kom op på Danmarks Lærerforenings 4. almindelige lærermøde i august 1893, hvor Kroman indledte diskussionen med en karakteristik af

*P.J.M. Vinther, 1863-1944, seminariefors-
stander. Husmands-
barn, vinterlærer fra
Staby Højskole, lærer-
eksamen fra et privat
seminarium i Køben-
havn, i 1886 ansat ved
et beskedent »frisemi-
narium« i Silkeborg.
Snart blev han lidt af
en grundtvigsk høv-
ding. Ikke en, der for-
kyndte frihed i tide og
utide, men en leder, der
i tale og skrift turde
forlange, at en lærerud-
dannelse skulle forene
respektable krav om vi-
den og dygtighed med
et grundtvigsk og nor-
disk, især norsk, høj-
skolesyn og en folkelig*

dannelse. Derved blev han idémand bag seminarireformen af 1894 og i 1905 en af stifterne bag Dansk Seminarieforening. Silkeborg Seminarium fik ry som et progressivt lærested. Endnu i 1960erne mødte forfatteren til disse linjer en lærer, der – på spørgsmålet om hendes uddannelse – kort erklærede: jeg er fra Vinthers Seminarium. Så var kvaliteten hævet over enhver tvivl. Med rette. Det kgl. Bibliotek.

den hidtidige underlødige læreruddannelse, der kun kunne skade lærerstandens almindelige reputation; indstillingsretten til eksamen måtte derfor forbeholdes statsanerkendte seminarier, og i kravene måtte indgå »en kraftigere Betonning af den egentlige Læreruddannelse«. Vinther understregede naturligvis behovet for statstilskud til privatseminarierne, men også det nødvendige statstilsyn med klas-
sedeling, materiel, øvelsesskole og antallet af lærere, men dog aldeles ikke med seminariernes holdninger, med »hvad Aand vi taler af«. Med overvejende majoritet vedtog mødet en tilslutning til det forslag, ministeren havde fremlagt for Rigsdagen.⁴⁴

Lovforslagets politiske behandling, der strakte sig fra februar 1893 til marts 1894, medførte ikke de store ændringer. Privatseminarier, som opnåede statsgodkendelse, fik ret til at indstille elever til afgangseksamen, og selve godkendelsen skulle kun bero på en vurdering af ydre forhold – læreratal, lokaler, samlinger og øvelsesskole – ikke på en bedømmelse af indhold og holdninger i undervisningen. Det blev tilføjet, at privatseminarier, som ikke opnåede statsanerkendelse, men dog opfyldte kravene til undervisningens indhold og omfang, kunne indstille elever til afgangsprøven ved et statsseminarium eller et privatseminarium med eksamensret. Statens årlige understøttelse af trængende elever blev fordoblet, fra 30.000 til 60.000 kr. Den kraftigste opposition undervejs blev fremsat af Klaus Berntsen, som især kastede sig over forslagene om øvelsesskoler og censurkommission. Han fandt det af pædagogiske grunde »aldeles forkasteligt at oprette Skoler, hvis eneste Formaal bliver, at Børnene Aar efter Aar ... vedblivende skulde være Prøveklude for en hel Del unge Seminaristers umodne Forsøg«. Forældrene på landet ville nok betakke sig, og så måtte ministeren flytte læreruddannelsen til byerne. »Men saa er jeg bange for, at Lærerstanden vil blive rekrutteret fra Lag i Samfundet, som vi meget maa betakke os for. Det vil blive en hel Del Affald fra Realskoler og andre Skoler; desuden vilde Folk, som ikke har kunnet opnaa de Stillinger, de ønsker i Post-, Telegraf- og Jernbanevæsen eller anden Statstjeneste, forsøge paa at tage Seminaristeksamen ...«.

I følge Berntsen ville en censurkommission kunne misrekommandere et privat seminarium og dermed tvinge det til lukning. Men gennem den sidste menneskealder var det fra de private seminarier, impulserne var kommet til fornyelse i skolerne. En censurkommission ville blive et instrument til uniformering; men »er der noget Sted, hvor det gælder at udvikle Personligheden, er det sikkert lige over for de unge Mennesker, som skulle træde ud i Livet for at opdrage den opvoksede Slægt«. Han foretrak den fjernere autoritet i form af en eksamenskommission.⁴⁵

Herman Trier (1845-1925) tolkede synspunkterne i den ikke-grundtvigske del af Venstre, når han drillende replicerede, at Berntsen og hans tilhængere »saa ensidig rider en Eksamenskæphest, at de af Hensyn til en Eksamen og dens Udfald rent glemmer, at hvad der er vigtigere end Eksamen, er dog selve den Undervisning, der Skolen igennem leder til denne Eksamen«. Hans erfaring var, at frygten for eksamenskommissionen ofte havde ødelagt undervisningen: eleverne piskede igennem stort og småt uden hoved og hale for at honorere formodede krav fra kommissionen. Det ville give arbejdsro, at afslutningen blev lagt i hænderne på dem, der havde ledet undervisningen. Han ville beklage, hvis Berntsen fik slået øvelsesskolerne ihjel, for hidtil havde man kun lidet interesseret sig for den praktiske side af uddannelsen.⁴⁶

Loven blev stadfæstet i *Lov af 30. marts 1894 om Seminarier og Prøver for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen m.m.* – efter at være vedtaget i Folketinget

med 35 stemmer mod 24. Hermed var betegnelsen »folkeskolen« for første gang anvendt i en dansk lovtekst; den afløste »almueskolen« på landet og »almue- og borgerskolen« i byerne. Loven indledtes med ordene »Statsseminariernes skulle, som hidtil, have 3 etaarige Klasser. I yngste og mellemste Klasse skal Undervisningen fornemmelig være beregnet paa at meddele Eleverne saadanne Kundskaber og Færdigheder, som kunne fremme deres almindelige Udvikling og Dannelse, i ældste Klasse fornemmelig paa at meddele dem den Uddannelse, deres fremtidige Livsstilling som Lærere særlig kræver«. I §3 blev det direkte erklæret: »Maalet for Seminariets Undervisning fastsættes som hidtil af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet«. Det skete gennem bekendtgørelser og cirkulærer, først og fremmest gennem en ministeriel bekendtgørelse af 8. juni 1894 om Optagelsesprøven, Undervisningen og de afsluttende Prøver ved Seminarierne.⁴⁷ Kravene ved optagelsen blev udvidet, medens antallet af undervisningsfag ikke ændredes. Eksamenskravene svarede næsten til bestemmelserne af 6. april 1889, omfanget blev nærmere angivet ved henvisning til udvalgte lærebøger. Bekendtgørelsen indeholdt også vejledende timetal for de enkelte fag; sammenholdt med de tidligere timeplaner styrkedes pædagogik, praktisk skolegerning og gymnastik på bekostning af religion, dansk, skrivning, sang og musik. Afgangsprøven var todelt med bl.a. pædagogik og praktisk skolegerning henlagt til 2. del. Nyt var det, at kravene til mandlige og kvindelige dimittender blev de samme – bortset fra håndarbejde, som var forbeholdt kvinderne! Disse fik naturlære, matematik og violinspil som nye fag, hvortil kom øgede fordringer i regning.

	I. Kl.	II. Kl.	III. Kl.
Gymnastik	4	4	4
Sang og Musik	2	2	2
Tegning	2	3	"
Skrivning	2	1	"
Regning	3	3	"
Matematik	5	4	"
Naturlære	2	3	"
Naturhistorie	3	3	"
Geografi	2	2	"
Historie	3	2	3
Dans	5	5	5
Religion	3	3	5
Pædagogik	"	1	5
Praktisk Skolegerning	"	"	12
	36	36	36

Vejledende timetal i henhold til bekendtgørelsen af 8. juni 1894 §2.

Loven handlede ikke kun om statsseminarierne, men også om de private. Disse kunne – hvis de fulgte de regler, der nu var fastsat for statsseminarierne vedrørende optagelseskrav og undervisningens mål og omfang – for seks år ad gangen opnå ret til at indstille elever og afholde den afsluttende prøve. Dog var det en forudsætning, at lokaler, apparatur til undervisningen samt lærerantal på forhånd var godkendt; antallet af lærere skulle altså godkendes, men udpegningen var forstanderens sag. De statsanerkendte privatseminarier skulle underlægges samme tilsyn som statsseminarierne. Men de fik også statstilskud – i første omgang lån til nødvendige bygningsændringer, dernæst et årligt tilskud fra statskassen til dækning af en tredjedel af udgifterne til fastansatte lærere og lærerinder (§10).

Den undersøgelse af de private seminarier, som loven forudsatte, blev gennemført i løbet af to år. Adskillige steder måtte ejerne foretage investeringer for at imødekomme kravene til lokalernes indretning. De godkendte var fire kvindeseminarier, nemlig N. Zahles, N. Femmers, Th. Langs og kvindeseminariet i Horsens. Desuden mandsseminarierne Blaagaard, Vesterbro, Vordingborg, Neksø, Odense, Gedved, Silkeborg og Nørre Nissum; bortset fra sidstnævnte og Vesterbro optog disse dog også kvinder, omend i beskedent antal. Resultatet var altså tolv statsanerkendte privatseminarier plus de fire statsseminarier – der alle var mandlige – Jonstrup, Skårup, Jelling og Ranum.

Reformperioden afsluttedes med en udbygning af mulighederne for lærernes efteruddannelse. De Monradske Kurser var aldrig blevet et tilløbsstykke – trods stipendier til deltagerne; de foregik i København – i lånte lokaler, ofte på Polyteknisk Lærestanstalt. Leder var den legendariske initiativtager til landøkonomisk forsøgsvirksomhed N.J. Fjord (1825-91), der var docent ved Landbohøjskolen. Måske var undervisningen lagt på et for højt niveau – de vigtigste fag var naturvidenskaberne, matematik, engelsk og tegning; bortset fra feriekurserne nåedes kun dimission af 60-70 lærere i løbet af perioden fra 1856 til 1891; i det år blev der sat endeligt punktum for denne videreuddannelse, der skulle have styrket købstædernes skolevæsen i bredere forstand, end tilfældet blev.

Ved siden af de Monradske Kurser indrettedes i Fjords tid de såkaldte korte kurser for lærere, og de slog gennemgående bedre an. I 1885 indrettedes vinterkurser i tegning for håndværkere, der skulle undervise på tekniske skoler. I 1889 blev der oprettet et årligt kursus for realskolelærere i provinsen; dog uden større tilslutning. Det fik derimod i 1890'erne de korte kurser af nogle måneders varighed – i første halvdel af 1890erne ledet af Fjords afløser som kursusinspektør, ingeniøren og filosofen Ludvig Feilberg (1849-1912), der tillige havde gode forbindelser til højskolens verden – fra 1887 førte han på statens vegne tilsyn med folkehøjskoler m.v.⁴⁸

Men da planerne om et egentligt fortsættelsesseminarium måtte opgives på

grund af politisk modstand, besluttede ministeriet i 1895 at ændre og udvide undervisningen på det etårige kursus, så det henvendte sig til lærere fra en række forskellige skoleformer, ikke kun til realskolelærere; hver elev skulle her modtage en undervisning, som også gav indsigt i fagets hjælpemidler og øvelse i at anvende dem. Dette kursus, der fik stor søgning af lærere og – især – lærerinder, kunne afsluttes med en eksamen, men den var frivillig. I 1891 oprettedes kursus i pædagogik, året efter i historie og det følgende år i geografi og landbrug; havebrug og sundhedslære blev populære kurser i de følgende år. Forstander for helheden, der nu betegnede Statens Lærerkursus, blev fra 1895 (til 1924) dr.phil. Hans Olrik (1862-1924). Grundlaget var lagt for en kommende lærerhøjskole.⁴⁹

Utrygheden ved det »private foretagende« var vokset i takt med produktionen af slet forberedte lærere. Langsomt var reformideer blevet til politiske planer gennem begivenheder som udnævnelsen af K. Kroman til ministeriel konsulent på området og derefter det opsigtsvækkende »mandefald« i 1890. Da lærerstandens reputation stod på spil, hentede reformen støtte i Danmarks Lærerforening. En vigtig, måske afgørende, faktor i det politiske spil var de grundtvigske forstanderes overraskende udspil, – betinget ikke mindst af de letkøbte kursustilbud, som også truede de seriøse privatseminarier. Bortset fra Klaus Berntsen var grundtvigianerne på tinge nu blevet tilbageholdende i deres kritik; det tør formodes, at denne passive kulturpolitik ikke var upåvirket af, at just denne del af Venstre, »de moderate«, i disse år arbejdede på et politisk forlig med Højre – for at opnå Estrups afgang som konseilspræsident (1894).

Reformens vigtigste resultat var, at ingen herefter uden en ministeriel dispensation kunne indstilles til eksamen uden først at have gennemgået et treårigt undervisningsforløb på et statsligt eller et statsanerkendt seminarium. Eksamenskommissionen blev afskaffet, og afgangsprøven henlagt til de enkelte seminarier med lærerne som eksaminatorer, under kontrol af et censorkorps. Reformen imødekom kravet om tilknyttet øvelsesskole og en lidt højere prioritering af både teoretisk og praktisk pædagogik. – Til reformen må også regnes loven i 1892 om forskolelærerindernes uddannelse; den skulle vise sig fornyende, når det gjaldt pædagogisk praksis i skolernes yngste klasser.

Det var ikke småting, de anerkendte privatseminarier faktisk opnåede. For det første betydelige statstilskud. For det andet en frihed, der sikrede forstanderen retten til at ansætte og afskedige lærere uden statens indblanding; kontrollen gjaldt som nævnt kun lærernes antal, lokalerne og lignende ydre forhold. Også optagelsen af elever var overladt til det enkelte seminariums fortolkning af de generelle krav. En forstander fik rige muligheder for at præge ånden på seminariet uden generende indblanding fra lærere eller elever.

Det var øjensynligt politisk opportunt at se bort fra adskillige ideer i 1880'ernes faglige debat. Det gjaldt tanken om en udvidelse af seminariet til et fireårigt

forløb og om en velbestået præliminæreksamen som forudsætning for optagelsen. Det gjaldt koncentration af læreruddannelsen i en pædagogisk højskole, evt. i tilknytning til Universitetet; det nærmeste, man her kom, var udbygningen af efteruddannelsen. Det gjaldt også en udvidelse af fagrækken med fremmedsprog og en virkelig prioritering af en »rationel« pædagogisk uddannelse med inddragelse også af fysiologi og etik i denne disciplin, som foreslået af Kroman. Herman Trier beklagede under 3. behandlingen i Folketinget, at udvalget slet ikke var gået ind på en revision af undervisningens indhold. Udvalgets begrundelser havde været spinkle og lidt for grundtvigske, nemlig at den slags ikke kunne fastlægges i paragraffer én gang for alle.⁵⁰

Loven betød en forbedring af læreruddannelsen. Herefter kunne umodne og uforberedte personer ikke uden videre opnå et lærerembede. Men loven forhindrede ikke, at et seminarium kunne få præg af forstanderstyret højere realskole – mere end af egentlig lærerskole.

3. Seminarier og seminarister – efter 1894

Ministerielle forventninger i to eksempler

I 1894 havde Rigsdagen skabt nye rammer og regler for folkeskolens læreruddannelse. De blev fulgt op af Lov om forskellige Forhold vedrørende Folkeskolen af 24. marts 1899, revideret 29. marts 1904; §17 heri fastsatte som betingelse for fast ansættelse i folkeskolen, »at Vedkommende har bestaaet de for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen anordnede afsluttende Prøver«. Det skulle vare længe, førend denne monopolstilling blev anfægtet. Foreløbig var det kun private skoler (og seminarier), der kunne tillade sig at ansætte lærere uden »den rigtige eksamen«. Den nævnte folkeskolelov fra 1899 blev udmøntet i det såkaldte Sthyrske cirkulære af 6. april 1900 om undervisningen i de enkelte skolefag – opkaldt efter den daværende kultusminister H.V. Sthyr. Her forelå for første gang en egentlig undervisningsvejledning for folkeskolen, og den gav impulser til fornyelser også i læreruddannelsen, både på seminarierne og på Statens Lærerhøjskole. Ordvalget i cirkulæret var forsigtigt for ikke at genere lærere og lokale myndigheder – dette var jo noget nyt. »Men saa vigtigt det er, at der i Skolen gives Rum for fri Bevægelighed og personligt aandeligt Liv, saa nødvendigt er det, at der under Folkeskolens stigende Udvikling og fremadskridende Organisation tages det skyldige Hensyn ogsaa til den fornødne Enhed og Orden inden for Skolens Virksomhed«. Til de vigtigste fornyelser hørte et afsnit om »anskuelsesundervisning«. Bagved spores tanker hos den indflydelsesrige pædagog Kirstine Frederiksen; hun havde i en årrække talt for den udvikling af børn på skolens første trin, der nu blev udtrykt i cirkulærets ord: »Ved Samtaler, støttede først til virkelige Genstande, senere tillige til Tegning paa Skoletavlen eller til Vægbilleder, søges Barnets Sansning og Forestillingsliv opdraget, ligesom det øves i at udtale sig om, hvad det har iagttaget, og forberedes saaledes for den egentlige Fagundervisning«. På Lærerhøjskolen blev gennemført undervisning i denne pædagogik, der tog udgangspunkt i Kirstine Frederiksens »Anskuelsesundervisning« og fortsatte i Thyra Mortensens »Iagttagelsesundervisning«.

Kirstine Frederiksen (1845-1903), pioner i kvindesag og pædagogik. På sidstnævnte område skabte hun epoke gennem sine studier i tyske teorier og amerikanske eksperimenter. Hun blev et navn i dansk læreruddannelse gennem bøger som Anskuelsesundervisning (1889), Barnets Sjæleliv (1890) og Hjemstavnslære (1900); bogen om barnets sjæleliv er den første egentlige børnepsykologi på dansk. Uddannelse af forskolelærere lå hende på sinde, men Københavns Forskole-

seminarium blev kun en kortvarig ledelse. Hun døde af lungebetændelse i USA i 1903. En bibliografi over hendes produktion er udarbejdet af Karl Rønne: Kirstine Frederiksen: Pionérpædagog og foregangskvinde. Med en bibliografi (Årbog for Dansk Skolehistorie 1982). Foto uden dato: Det gl. Bibliotek.

Nye arbejdspladser for seminarieuddannede lærere viste sig nogle år senere ved de kommunale mellemskoler, som i henhold til Lov om højere Almenskoler m.m. af 24. april 1903 (§18) kunne etableres i tilknytning til kommunale skolevæsenere. Men netop herved blev det aktuelt at debattere, om læreruddannelsen af 1894 allerede var forældet. Selvom undervisningens indhold ikke havde været genstand for reform, så var resultatet dog blevet en stramning – seminariets lærere skulle simpelthen vide, hvad censorerne forventede af eleverne til eksamen. Bekendtgørelsen fra juni 1894 blev studeret grundigt på lærerværelserne.

Til de matematiske fordringer, der er citeret i følgende illustration (s.226), skal føjes, at der ved samme eksamenstermin skulle prøves i andre fag: skrivning, tegning, regning, naturlære, naturhistorie, geografi, dansk og religion. Året efter fulgte den afsluttende 2. del af lærereksamen. Her blev der prøvet i gymnastik,

4. Matematik.

Prøven er dels en skriftlig, nemlig en algebræif og en geometrif Opgave, til hvis Løsning der gives i alt 3 Timer, dels en dermed ligevejende mundtlig.

Der fordræs:

- 1) I Aritmetik og Algebra: Addition, Subtraktion, Multiplikation, Division, Potens og Rod, Regler for Tals Deelighed med visse smaa Tal (2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 25, 50, 100), Polynomiers Division, første fælles Maal og mindste fælles Mængfold for Tal og Polynomier, Proportioner, Ligninger af 1ste og 2den Grad med een eller flere ubekendte, dog kun ganske simple Tilfælde af Ligninger af 2den Grad med flere ubekendte, Decimalbrøf, Logaritmer, Rentesregning og Annuiteter, Differens- og Kvotientrækker.
- 2) I Geometri: Hovedsætningerne i Plangeometrien om ret Linie og Cirkel, Kongruens, Ligestorhed og Ligestannethed samt Areal- og Volumenberegning og disse Sætningers Anvendelse til simple Konstruktioner.

Hjælpe midler: Steens „Elementer Aritmetik“ og sammes „Elementær Algebra“, Jul. Petersens „Aritmetik og Algebra“ (I Rationale og II Irrationale Størrelser), Jul. Petersens „Lærebog i den elementære Plangeometri“, Jul. Petersens „Stereometri“.

Fordringer i matematik ved lærerprøvens 1. del efter 2. seminarieår i henhold til bekendtgørelse af 8. juni 1894.

sang og musik, historie, pædagogik, praktisk skolegerning, dansk, religion og kvindeligt håndarbejde.. Religion var et stort fag.

Det var en eksamen, der stillede vidtspændende krav. På eksamensbeviset stod ikke alene fagkaraktererne, men også en gennemsnitskarakter (hovedkarakter), der var udregnet på grundlag af fagkaraktererne, idet karaktererne i religion og praktisk skolegerning talte dobbelt. Skalaen var den Ørstedeske, der strakte sig i stærkt faldende værdier fra ug=plus 8 til slet=minus 23.

Den myndige person bag opstramning og normalisering på læreruddannelsens område var K. Kroman (1846-1925), professor i filosofi med docentur i pædagogik, hvor han havde efterfulgt Heegaard i 1884; han blev i embedet til 1922. I sammenhængen her havde han det plus, at han var læreruddannet – fra Jonstrup i 1865. I filosofien var hans område den naturvidenskabelige erkendelse – også studier over Newtons betydning, tidens udmåling o.a. I 1882 udgav han *Kortfattet Tænke- og Sjælelære* til universitetsbrug. I 1889 kom den i kort form som

Fordringer i dansk ved lærerprøvens afsluttende del efter 3. seminarieår. I henhold til bekendtgørelse af 8. juni 1894.

6. Danst.

Prøven er dels en skriftlig, hvorved foreles en sprogrigtig og med rimelig Modenhed affattet Behandling af et Emne af almindeligt Indhold — hertil 4 Timer —, dels en mundtlig, ved hvilken foreles:

- a) Forstandig og tydelig Oplæsning af et længere Stykke Prosa eller Poesi. Udfaldet af denne Prøve vil faa en væsentlig Indflydelse paa Karakteren for mundtlig Danst.
- b) Kendskab til den danske Litteraturs Historie i et Omfang som det i F. Rønnings „Den danske Litteratur i Grundrids“ givne. Eksaminanden maa endvidere efter en vis rimelig Maalestok have gjort sig bekendt med selve Litteraturfrembringelserne, for den nyere Tids Bedkommende ved direkte Forfatterlæsning, for de tidligere Tiders Bedkommende gennem en passende Læsebog, som f. Eks. Sigurd Müllers Haandbog, Hammerichs „Danske og norske Læsestykker“ eller lignende.

Blandt andre litteraturhistoriske Hjælpemidler fremhæves Sigurd Müllers „Kortfattet dansk Litteraturhistorie“ og Schæfers „Indledning til Romantikken“.

Karaktererne for hver af de skriftlige Prøver ved første og anden Del sammenregnes til en Helleskarakter, idet den sidste Karakter vejer dobbelt mod den første; derimod veje Karaktererne for de mundtlige Prøver lige meget.

Grundtræk af Sjælelæren med et Omrids af Tænkelæren. Den blev en autoritet på seminariernes læseplan i årtier, hvilket nok kan overraske en moderne læser. Den docerer en viden uden åbninger til en drøftelse – deduktiv pædagogik, skønt tidens løsen, også Kroman, var elevernes selvvirksomhed i et skifte mellem erfaringer og læresætninger, mellem induktion og deduktion, udtrykt bl.a. i Oscar Hansens Opdragelseslære (1898). Kroman gjorde et stort arbejde for en organiseret gymnastikundervisning bl.a. i sin egenskab af Kultusministeriets konsulent i pædagogiske spørgsmål vedrørende folkeskole og læreruddannelse 1886-1899 – og dermed også formand for læreruddannelsens censorkorps. Disse funktioner overtoges i 1899 af daværende seminarieforsøger i Jelling Sophus Sørensen og i 1903 af N.A. Larsen, forstander i Ranum – og ligesom Kroman med en baggrund i en læreruddannelse fra Jonstrup (1879).⁵¹

To seminarier

Hvordan »solgte« seminarierne den nye læreruddannelse i begyndelsen af 1900-tallet? Hvilket billede tegnede seminarierne af sig selv i deres omtale af undervisning, begivenheder, dagligliv og bygninger?

Efter 1894 fortsatte seminarierne deres undervisning i de vante fag. Talmæssigt var lærerne her en lille gruppe – fem-ti lærere ved hvert seminarium. Ved de private seminarier var lærerne som nævnt håndplukkede af forstanderen; ministeriet stillede her kun det krav, at »de maa skønnes at kunne gennemføre Undervisningen i samme Omfang og til samme Maal som Statsseminarierne«; i årligt løntilskud kunne et statsanerkendt privatseminarium opnå en trediedel af de faste læreres og lærerinders løn.⁵²

De fleste seminarielærere var læreruddannede, nogle havde en eksamen fra universitetet, bl.a. en del cand. phil.'er, som havde taget filosofikum; gymnastiklærerne havde undertiden en militær uddannelse. I årsskrifterne blev kun sjældent anført, hvilken uddannelse de enkelte lærere havde som baggrund; dog sørgede de københavnske seminarier for, især Femmers og Zahles, at der blev nævnt titler på de timelærere, som havde en hovedstilling på Københavns Universitet.

Undervisningens indhold omfattede både fag og pædagogik. De vordende lærere skulle naturligvis blive dygtige til at bestride et lærerkald, men lysende klart var det ikke, hvori en sådan dygtighed bestod. Begreberne det faglige og det didaktiske og balancen mellem dem har øjensynligt altid været et problem.

En sammenligning mellem to seminariers præsentation af egen virksomhed i årsskrifterne 1902/03 er lærerig. Her er valgt det statslige Jonstrup, der i den almindelige bevidsthed stod som landets fineste. Beliggenhed i sjællandsk idyl nær ved hovedstaden; forstander: cand.theol. Stig Bredstrup. Jonstrup havde 62 elever, hvoraf de 50 boede på seminariet. Deroverfor det privatejede Gedved – oprindeligt højskole, fra 1862 det folkelige seminarium frem for noget, et barn af traditionen fra Grundtvig. Beliggenhed i det jyske, nær Horsens; forstandere Jens Byskov og Martin Kristensen. Gedved havde 92 elever; de fleste boede til leje hos privatfolk i nærheden.

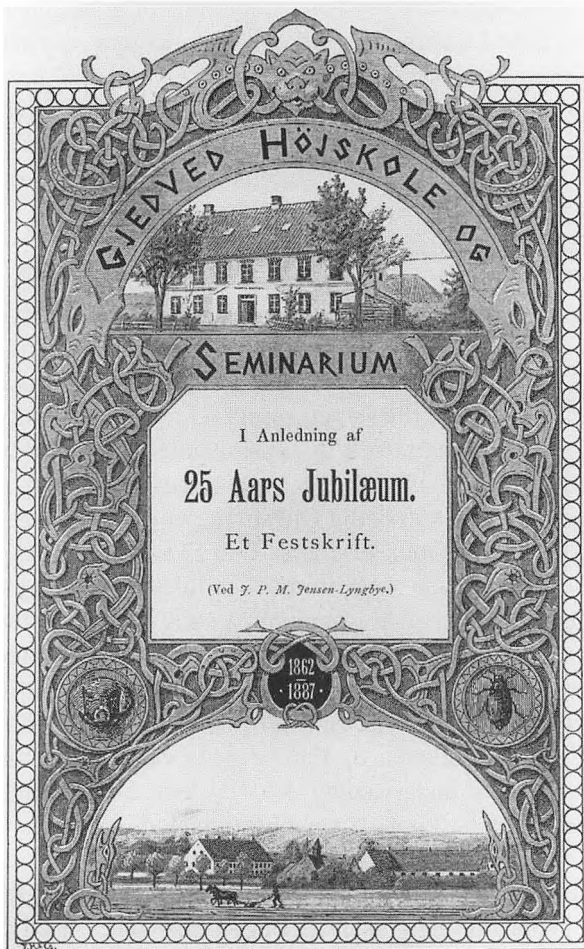
Jonstrup orienterede i sine *Efterretninger* (24 sider) om eksaminer, lærerstab, økonomi og optagelsesbetingelser. Eleverne kunne vælge, om de ville bo på seminariet (gratis bolig, brændsel og belysning) eller udenfor, men så på egen bekostning – »dog at der ikke indrømmes Bolig paa Seminariet til et større Antal end 60«. Det tilføjes: »Skolelærersønner have fri Undervisning; andre betale 40 Kr. aarlig«.

Under overskriften »Undervisning« blev det oplyst, hvad der i årets løb var gennemgået i hvert fag med angivelse af de anvendte lærebøger. Første fag var religion. »3die Klasse. Den kristelige Troslære er gennemgaaet i Foredrag og

Samtale. Dr. Rørdams »Den kristelige Lære« er læst. Romerbrevet er gennemgaaet og forklaret. Efter Fr. Niensens Ledetraad er Kirkens Historie gennemgaaet fra Reformationen, og hele Kirkehistorien er dernæst repeteret i Oversigtsspørgsmaal.....«. Det lapidariske sprog gjaldt alle fag; dansk i 2. klasse: »Af Kr. Mikselsens Sproglære er læst Side 34-76 og 90-109. Resten af Bogen er repeteret. Olaf Langes »Øvelsesstykker i dansk Analyse og Tegnsætning« er gennemgaaet. Der er læst og forklaret Hovedværker af Oehlenschläger. 10 Hjemmestile og 13 Diktatstile.«. Korte meddelelser, øjensynligt især med henblik på eksamen.⁵³

Gedved havde valgt en anden præsentation. I sin *Beretning* (38 sider) indleder seminariet med at angive formålet »at vejlede unge Mennesker, der agter at blive Lærere, paa en saadan Maade, at de vækkes til Interesse for deres betydningsfulde Gerning og dygtiggøres til at udføre denne«. Seminariet vil medvirke til, »at Eleverne kan komme til at leve et aandeligt bevæget, smukt og rigt Ungdomsliv under landlige Forhold, med godt Kammeratskab og uden mange Adspredelser. Ved Siden af Hovedformaålet, at danne dygtige Lærere, der i Stats- eller Friskole kan virke til at udbrede sund kristelig og folkelig Oplysning, vil der selvfølgelig blive anvendt al fornøden Omhu for Opnaaelse af et godt Eksamensudfald«. Det tilføjes, at seminariet (»Skolen«) havde gode, rummelige lokaler og var vel-forsynet med undervisningsmateriel, bl.a. en bogsamling på 1600 bind, »næsten udelukkende valgte efter Elevernes Behov«. Seminariet optog både kvindelige og mandlige elever, de førstnævnte boede hos forstander Byskov; de kunne få hver sit værelse, »omkring Halvdelen kan faa to, en Dagligstue og et mindre Sovekammer. Der maa medbringes Sengeklæder og Lampe«. De mandlige skulle bo i byen. Der blev opgivet priser for undervisning, kost og logi. Lærersønner kunne få moderation. Statsunderstøttelse kunne gives til uformuende elever.

Også Gedved gav orientering om seminariets lærerkræfter, om eksamensresultater og betingelser for optagelse; ved optagelsen tog man særligt hensyn til udfaldet i regning, dansk og de historiske fag – »saaledes at en Elev ikke vil blive kasseret paa Grund af mangelfuldt Kendskab eller endog manglende Kendskab til Bogstavregning og Naturhistorie, naar han ved Prøven i Regning og Dansk gør Indtryk af at være et begavet og tænksomt Menneske og ved Prøven i de historiske Fag viser sig at have saa mange Kundskaber paa dette Omraade, at han kan faa Tid til i de første Aar at oprette, hvad han mangler i Matematik og Naturhistorie«. – Årsskriftet bragte en fortegnelse over bøger, som blev benyttet i undervisningen. Og dertil en interessant rubrik »Bemærkninger om Undervisningen«. Det gjaldt om at »vække de unges Interesse, udvikle og danne deres Personlighed«. Fag for fag blev her omtalt intentioner, indhold og metoder; indledt med faget Dansk, der fik syv sider – med eksempler på tilrettelæggelse af analyse og læseøvelser, sproglære og sproghistorie, litteraturhistorie, diktater og stilskrivning (»Talemaader, uægte Patos, tomme Ord maa ubarmhjertigt kritiseres

Gedved ved Horsens var kendt for samspillet mellem højskole og seminarium. Peter Bojsen (1838-1922) var idémanden – og stod også bag talrige andre lokale initiativer. Tilstrømningen af elever var stor, i 1870erne helt overvældende til seminariet. Resultatet blev, at højskolen lidt efter lidt måtte afgive plads og til sidst lukke til fordel for seminariet. I 1896 overdrog Bojsen seminariet til Jens By-skov. Under hans ledelse – indtil 1934 – nød seminariet ry som et af landets bedste. I 1961 blev det statsseminarium og i 1986 ændret fra et lærer- til et socialpædagog-seminarium. Foto: Chr. Glenstrup.

...«). – Faget Religion, der omfattede bibelhistorie, bibelforklaring, kirkehistorie og den kristelige lære, kunne bruges til mekanisk at indbanke et kundskabsstof; den fremgangsmåde »kan selvfølgelig give et Eksamensresultat, der ikke er at foragte, men den vil sætte sørgelige Spor i Elevens senere Virksomhed som Lærer, idet hans Religionsundervisning bliver død og kedelig ...«. I stedet forsøgte man i Gedved en undervisning, »saa at der ... med Nødvendighed af alle maatte kræves Selvtænkning og personlig Tilegnelse«. – Skal man tro årsskriftet, var sansning, tænkning, eksperiment og metode centrale begreber i de fleste fag på seminariet i Gedved.

En særlig interesse er naturligvis knyttet til præsentationerne af faget pædagogik – på Jonstrup Semimarium: Opdragelses- og Undervisningslære. I Jonstrup blev i øverste klasse brugt Wilkens *Pædagogik*, la Cours *Menneskelegemets Bygning og Livsvirksomhed* og Kromans *Grundtræk af Sjælelæren*. »For de enkelte Fags Vedkommende foredrager og gennemgaar hver Faglærer sit Fags specielle Metodik. En Del Stile over pædagogiske Emner ere skrevne«. 2. kl.: »Kromans Psychologi er gennemgaaet indtil Følelsen«. ⁵⁴

I Gedved anvendte man også Wilkens, la Cour og Kroman – og dertil N.H. Bang: *Opdragelsens og Skolens Historie* samt Knud Ottosen: *Vor Folkeskole*. Også her holdtes en række foredrag dels for hele seminariet, dels for ældste klasse – hvorefter de uddybedes gennem »Samtale og Eksamination«. »Sjælelæren vil let faa en alt for abstrakt Karakter, naar den ikke nøje knyttes til de Erfaringer, hvorfra den har sit Udspring. Derfor belyses den i Foredragene og Samtalerne givne Fremstilling med talrige Eksempler, hentede ikke blot fra Dagligdagslivet, men undertiden ogsaa fra Digtingen og Historiens forskellige Omraader«.

Opdragelses- og undervisningslæren blev undertiden knyttet til de praktiske øvelser. Ved gennemgang af læremetoder blev eleverne advaret dels mod formløshed og foragt for tidligere tiders erfaringer, dels mod åndløs formalisme. »Den danske Skole har hidtil haft sin Styrke i, at Lærernes Ejendommelighed frit har kunnet udfolde sig, og den Friskhed, som dermed følger, opvejer langt den ensformig gennemførte Metodik«. Der blev lagt vægt på, at eleverne lærte selv at anskueliggøre deres fremstilling af et emne ved kridttegning på tavlen. De store pædagogers ideer blev fortolket gennem en »kulturhistorisk Skildring« af deres samtid. Det var ikke en pædagogisk dogmatik, der var hovedsagen, men derimod at »Elevernes Interesse bliver vakt, saa de selv kommer til at tænke over de pædagogiske Spørgsmaal og senere paa egen Haand kan arbejde videre«.

I omtalen af »Praktiske Øvelser« (Jonstrup: »Praktisk Skolegerning«) blev Gedveds ordning nøje beskrevet, herunder de læremidler, der var til rådighed. På begge seminarier fik eleverne lejlighed til selv at undervise under opsyn og vejledning. På Jonstrup blev der skrevet »en Del kateketiske Dispositioner«.

Jonstrup havde haft ni arrangementer med foredrag eller oplæsning af folk udefra, bl.a. professor Vilhelm Andersen, der læste Wessels »Kærlighed uden Strømper« og religionshistorikeren Edvard Lehmann, der talte om »Eventyrenes Vandring«. Noget tilsvarende optræder ikke i beretningen fra Gedved; her oplyses, at der i årets løb efter tegning af arkitekt Hansen i Vestbirk var opført en »ny anseelig Hovedbygning i 2 Etager med Klasseværelser, Læsestue og Samlinger«. Som gave var modtaget »et Menneske (anatomisk Præparat i Pappmaché)«.

På begge seminarier havde stort set alle de elever, der blev indstillet, bestået lærereksamen, – unægteligt en forandring fra tiden før 1894, eksamenskommissionens tid. – Sammenligningen viser spændvidden i dansk læreruddannelse om-

kring år 1900 – i stil og selvforståelse. Jonstrup udtrykker en fornem, lidt distant autoritet, en kende akademisk. Jonstrups årsskrift er meddelende. Gedved er argumenterende og mere direkte – i en tro på, at uddannelsen skulle skabe folkelige lærere med personlig styrke i valg af værdier. Grundtvigs frie og levende vekselvirkning kan læses i årsskriftet; men dette udtrykker også det private seminariums behov for at hente elever – helst fra en vågen landbefolkning. Teksten tyder på, at det har været interessantere at være elev i Gedved. I 1896 havde Peter Bojsen overladt forstanderposten på Gedved Seminarium til Jens Byskov (1867-1955) og Martin Kristensen (1842-1931). – Byskov købte seminariet i 1903, men begge fortsatte som forstandere indtil 1912 og befæstede stedets ry som en grundtvigsk højborg, hvor »manden fra ploven« hentede både inspiration og dygtighed. I gejstlige kredse var holdningen ambivalent. Det ses f.eks. i brevvekslingen mellem Sjællands biskop – fra 1895 til sin død i 1909 – Thomas Skat Rørdam og Gylling-præsten Otto Møller; i et brev 1899 fortalte Skat Rørdam, at sønnen Hemming ved siden af en sognepræstegerning også skulle være lærer på Gedved Seminarium. Skat Rørdam havde hørt godt om både Martin Kristensen og Jens Byskov, så han håbede på, at en god ånd nu rådede på stedet. »Forhen har dette neppe været Tilfældet; idetmindste har jeg paa mine Visitatser faaet et meget daarligt Indtryk af de Gedved Seminarister«; de havde været mådelige lærere »uden al aandelig Sans og Interesser; – ringere endnu end Jonstrupperne«. ⁵⁵

Men bag de lakoniske ord fra Jonstrup skjuler sig solid undervisning og et idérigt kollegieliv. Om sidstnævnte skrev Jonstrupperen Viggo Danø en lille bog *Seminarielev i Halvfemserne*, hvori stedets dengang truede traditioner udfoldes i en medrivende skildring af »Borgens« skikke, fester, sovesalsliv, knejper (elevværelser), originaler og sange, bl.a. »Nationalsangen« (Og hør, du gode, gamle Borger). Også forfatter og lærer Rudolf Bruhn (1887-1918) har dyrket stedets kammeratskab, bl.a. i kostskoleromanen *De seks*, der som kildekrift til livet på Jonstrup dog nok skal behandles med varsomhed.

Rudolf Bruhn havde taget lærereksamen fra Jonstrup i 1910. I et foredrag på Skårup Seminarium talte han i 1917 om lærergerningen; han gav her en hård karakteristik af de to første seminarieår – udsynet manglede: »Det var saa langt fra Tinderne, vi kom op paa, som det var kedsommelige, grammatiske Baggaarde, vi stod fast i. Tænk, hvilke Timer, der bliver spildt ved alle de sidste Mysterier i »Berthelsens Regnebog« f.Eks. Hvad giver det af Udvikling og Oplysning; hvad giver det af Menneskeværd! Det er at give al vaagen Ungdoms Længsel Stene for Brød«. Anderledes var det i sidste seminarieår: »Det tredie Aar er for de allerfleste af os et Aar, som vi mindes tilbage med Glæde og Interesse. Det var »Menneskefag«, som vi udtrykte det, og vi begyndte at føle os som Mennesker selv«. ⁵⁶

Jonstrup havde i 1890erne befundet sig i en kritisk situation efter mange års økonomiske forsømmelser. De tre gamle berømte lærere døde eller gik af (Hans

Rudolf Bruhn (1889-1918) lærer og forfatter. Han blev næsten et idol inden for den kristne ungdomsbewægelse, først og fremmest i FDF (Frivilligt Drengesforbund). Han skrev sange, f.eks. »Væbner er vi, du og jeg« og fortællinger (Drenge; I Sommerlejr). Mest kendt blev han for romanen De seks (1916), der bl.a. byggede på erindringer fra kostskolelivet på Jonstrup, hvorfra han var dimitteret i 1910. Han døde under Den spanske Syge. Det kgl. Bibliotek.

Mortensen, Carl Mortensen og Jørgen Beyerholm); bygningerne var forfaldne og hygiejnisk mere end kritisable, pædagogikken klemt i tradition og øvelsesskolen alt for lille. Det var utvivlsomt en redning, at Jonstrup i 1895 havde fået en ung, energisk forstander, cand. theol. Stig Bredstrup, 32 år. Han søgte at åbne seminariet udadtil (læsestue med aviser), fik bevillinger til en ny øvelsesskole og til en bygning med elevværelser – overvejende to- eller firemands – til afvikling af sovesalssystemet.

De andre statsseminarier – Jelling, Ranum og Skårup – optog ved århundredskiftet også nogle kvindelige elever; men sådan gik det ikke i Jonstrup – denne reform lod sig her først gennemføre i 1950. Sløjdsal, musiklokale, lærerværelse, forstanderkontor og bibliotek hørte til de realiserede fornyelser. Nogle traditionelle plagerier af »spirene« blev forbudt; fra 1911 bortfaldt også bespisningen, der altid havde været problematisk; den overlodes til omegnens pensionater. I begyndelsen af 1900-tallet var Jonstrup så småt ved at overvinde krisen.⁵⁷

Ikke kun i Jonstrup, men på de allerfleste seminarier blev der bygget. Aldrig tidligere var der opført så mange seminariebygninger som i det første årti efter 1894. Det skyldtes først og fremmest lovens §7, der stillede privatseminarier i udsigt, at de – for seks år ad gangen – kunne opnå retten til at afholde lærereksamen, vel at mærke hvis de fik statslig godkendelse af lokaler, undervisningsmaterialer og lærertal; lovens §10 stillede rentefri statslån til byggeri i udsigt – samt et årligt tilskud til vedligeholdelse af materiel. Ministeriets fordringer var nøjagtigt udmøntet i cirkulære af 28. juni 1894: lokaler i kubikfod, ventilation, opvarmning, vinduesflader; samlinger; gymnastiksal, incl. spørgsmål om lærerkræfter, undervisningstid mv. for selve seminariet og for børneskolen. I en vurdering af 1894-lovens virkninger er byggeriet ikke den mindst vigtige konsekvens.

De gamle privatseminarier, som havde dimitteret i en årrække, opnåede alle at blive statsanerkendt. Dog først efter grundige undersøgelser og krav om byggeri; især var der problemer med gymnastiksalen, som sjældent stod mål med de nye forskrifter. Undervejs truede Natalie Zahle med at lukke hele seminariedriften, hvis ikke fordringerne blev lempet. Det blev de. I 1896 besluttede Københavns Skolelærerseminarium af 1861 selv at dreje nøglen om. Det samme blev tilfældet med Vesterbros Seminarium, der i 1904 blev sammenlagt med Blaagaard.⁵⁸

For ministeriet var det et problem, hvad man skulle stille op med de ansøgninger om anerkendelse af nye seminarier, som myldrede frem fra 90ernes slutning. Nogle fik afslag, f.eks. Bornholms Højskole; heller ikke Hoven Kvindehøjskole fik opfyldt sit ønske (1900) om anerkendelse som forskoleseminarium; nogle købstæder lagde også billet ind – forgæves.

Andre kunne glæde sig over at opnå den efterstræbte anerkendelse, nemlig Neksø Privatseminarium (1896), Horsens Kvindeseminarium (1896; kursus fra 1878), Varde Forskoleseminarium (1899) og Ribe Privatseminarium (1899); i Odense blev et lærerindekursus og et mandligt lærerkursus sammenlagt til fællesseminariet Odense Seminarium, statsanerkendt i 1895. Th. Langs Forskoleseminarium havde som nævnt opnået ministeriets anerkendelse i 1891; Th. Langs Seminarium blev oprettet og godkendt 1896; det blev fællesseminarium 1930.

En hel gruppe for sig var seminarier, som blev oprettet i tilknytning til Indre Mission. I 1894 godkendtes Indre Missions Seminarium i Nørre Nissum, oprettet 1892 med sognepræst Ad.L. Hansen som forstander; evangeliets udbredelse var et hovedformål, udtrykt af hans efterfølger i forstanderembedet J. Andreassen i beretningen 1903 – at virke for »Guds Riges Fremme i vort Fædreland og til god og nyttig Oplysnings Udbredelse iblandt vort Folk«; her boede eleverne på seminariet og var derfor under betryggende opsyn. Nørre Nissum fik i sit første tiår et støt stigende antal ansøgere. Morgensang og bibelkredse omtales ganske vist kun sjældent i beretningerne – forklaringen ligger formodentlig i, at disse indgik i li-

vets rytme som noget helt selvfølgeligt. Indre Mission fulgte ideen op ved at åbne et seminarium i Haslev i 1905 (anerkendt 1906) og Aarhus (Kvinde)Seminarium i 1909, anerkendt året efter; fællesseminarium fra 1932.⁵⁹

Seminariedrift blev fra ca. 1890 genstand ikke blot for kommunal konkurrence og privat forretning⁶⁰, den blev også del af en ideologisk kappestrid mellem kirkelige retninger. Sagen drejede sig jo om vordende lærere og dermed om indflydelsen på næste generations kristenliv og folkelighed. Et seminarium var et sted, hvor elever hentede kundskaber, men også vækkelse og vækst til personlige valg. Her skulle dannes folkelærere. I begyndelsen af det nye århundrede fik idébårne seminarier en storhedstid, både Indre Missions og de grundtvigske.

I *Meddelelser om Silkeborg Seminarium* 1905 skrev forstander P.J.M. Vinther et afsnit under overskriften »Livet paa Skolen«. Efter omtale af lærestoffet tilføjede han: »Heldigvis er det muligt, ogsaa under en Eksamensforberedelse, at lade Undervisningen faa noget af den vækkende og varmende Karakter, som mange Seminarieelever kender fra en god Folkehøjskole, og jeg vilde i det hele slet ikke kunne holde ud at staa i en Skolegerning, der ikke kunde give Plads for noget af den Aand og Tone, den grundtvigske Folkehøjskole nu engang er bygget paa, men som ogsaa andre Skoleformer i vor Tid har lært at skatte og agte«. Eleverne havde deres egen ungdomsforening, hvor også nogle af lærerne – efter elevernes ønske – deltog i forhandlingerne. Her var selskabelige sammenkomster med musik, oplæsning, skjolddans og folkedans, på seminariets fødselsdag et skolebal, om sommeren roture på Silkeborg-søerne. Vinther nævnte seminariets fællesrejser til Vesterhavet, Nørre Vosborg, Viborg, Borgbjerg, Skamlingsbanken m.v. Endvidere billig adgang til arrangementer i Folkeuniversitetsforeningen i Silkeborg. På seminariet havde Jacob Knudsen oplæst »Othello«, »Kong Lear« og »Sportsmænd«, og den norske forfatter Ole Bang havde læst »Per Gynt« og »Hærmændene paa Helgeland«. De nordiske forbindelser havde høj prioritet. Seminariet ville være kulturbærer.

– Formentlig for samtlige seminarier gjaldt det, at de glædede sig over mange virkninger af reformen 1894. Nu eksaminerede seminariets egne lærere deres elever; lærerne skulle sige deres karakter før censorerne; det var sjældent, elever dumpede til eksamen. Byggeriet kom i gang. Tilgangen var stigende, og de allerfleste gennemgik nu fuldtud det treårige forløb; det medførte orden og fasthed i det faglige arbejde.

Men væksten i antallet af seminarier blev et problem. I år 1900 var der 17 seminarier (4 statslige og 13 private) og 3 forskoleseminarier (det statslige i Vejle og de to private i Silkeborg og Varde). Forstandere og ministerium var enige om, at nu kunne markedet ikke bære mere; man risikerede at få en konkurrence som før 1894. Alligevel kom der nye seminarier i de følgende år: som nævnt Haslev og Århus, desuden Hjørring Privatseminarium i 1905 og Den danske Realskoles

Haslev Seminarium et af de første år efter indvielsen i 1905; bygmester N.Chr. Christensen. Også de indremissionske seminarier – med Nørre Nissum som det ældste 1892 – havde baggrund i højskoler. I Haslev blev mange uddannelsesinstitutioner – bl.a. seminarium, udvidet folkehøjskole, håndværkerskoler og gymnasium – tænkt og foreslået af den organisatorisk begavede første forstander på Haslev Højskole fra 1891, P.C. Davidsen (1866-1935). Indre Mission var ejer. I henhold til de gældende vedtægter (1998) er Haslev Seminarium en privat selvejende institution med hjemsted i Haslev kommune. I bestyrelsen på 13 medlemmer er de to udpeget af Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark. Seminariet har haft markante ledere, bl.a. N.H. Rasmussen 1919-1950 og den kendte teolog K.F. Brøndbjerg 1950-1977. Udvidelser har fundet sted i 1935, 1958 og i stor og smuk stil i 1970'erne under ledelse af arkitekterne Inger og Johannes Exner. – Tak for oplysninger om seminariets historie til seminarielæktor Svend Arne Jensen. Foto: Jubilæumsbogen 1980.

Seminarium i 1907 – samt forskoleseminarier: København 1901 (Femmer), Odense 1908 og Sorø 1913 (Ankerhus). Individuelle hensyn vandt over principperne. I 1912 nåedes en foreløbig kulmination med 26 seminarier, inklusive de 6 forskoleseminarier.

I et overblik over perioden 1894-1911 bemærkede Vinther i Silkeborg: »Naar det derfor kun er meget faa af Seminariernes Elever, som i dette Tidsrum ikke har bestaaet Eksamen, saa er dette let forklarligt. De daarligste er paa Grund af Seminariernes Indstillingspligt slet ikke naaet frem til Prøven, og af dem, der er naaet frem til Prøven, har ingen eller saa godt som ingen været uforberedt eller

ukyndig med det Stof og de Færdigheder, der kræves«. Han kunne også glæde sig over, at der faktisk var sket ændringer inden for nogle af fagene. I tegning, gymnastik og sang var undervisningen nu langt mere rationel, men ganske særligt understregede han betydningen af den praktiske uddannelse på øvelses-skolerne. »Ingen gaar nu ud fra Seminarierne uden at have i alt Fald *nogen* Forestilling om, hvorledes en god Undervisning skal anlægges. Og selve Tilstedeværelsen af en god Øvelsesskole har Indflydelse paa hele Arbejdet«. Ikke sjældent hørte man udtalelser som denne: »Timerne i Børneskolen er de bedste, vi har. Blot vi havde mere Tid til at sysle med dette Arbejde!«.

Men idel glæde var det alligevel ikke. Vinther pegede på reformens største svaghed: eksamen stillede urimelige krav om et detaljeret huskestof inden for ånds-fagene historie, modersmål og religion, og de virkede tilbage på den daglige undervisning: Et seminarium var tvunget til at jasje et pensum igennem for at kunne indstille en elev med den påstand, at stoffet dog var gennemgået. »Der er hverken Tid til at standse eller se sig tilbage, endnu mindre til at slaa sig ned for blot paa enkelte Punkter at uddybe og opøve Evnen til Selvarbejde«. Her lå den egentlige fare, at seminariet ikke havde tid til at vække, nære og styrke trangen til fortsat arbejde, udvikling og kundskab. En løsning forudsatte, at det enkelte seminarium fik større frihed til selv at vælge og bearbejde emner inden for disse ånds-fag.

Vinther udtrykte her ønsket om, at dansk læreruddannelse i højere grad antog karakter af et studium – inden for de givne rammer. En forudsætning var krav om skrappe optagelsesprøve og om udvidelse af uddannelsestiden til fire år – krav, som Dansk Seminarieforening da også fremsatte kort efter sin stiftelse i 1905. Citaterne er hentet fra Vinthers tilbageblik i festskriftet ved Silkeborg Seminariums 25 års jubilæum, men synspunkterne var fremsat allerede i hans indledningsforedrag om læreruddannelsen på Danmarks Lærerforenings delegeretmøde i Århus 1909.⁶¹

De penible spørgsmål om antallet af anerkendte seminarier, om optagelsesprøve og om uddannelsens længde blev forspil til næste lov om læreruddannelsen i Danmark.

Eleverne

Ministeriets årspublikation med den ikke så frygteligt fikse titel *Fortegnelse over de Eksaminander, der i ... bestod Prøven for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen samt Forskolelærerindeeksamen* var en nyttig dimittendfortegnelse. Den indeholdt de stillede skriftlige fællesopgaver og alle eksaminanders fødselsdata og samtlige eksamenskarakterer; fra 1897 oplyste den også om faderens stilling og

kategoriserede tilmed de fædrene ophav i følgende syv socialgrupper: Lærere; gårdmænd, forpagtere o.l.; husmænd, arbejdsmænd o.l.; skippere, fiskere, håndværkere, møllere o.l.; købmænd o.l.; embedsmænd, sagførere o.l.; offentlige og private betjente. Lærerstandens sociale rekruttering var blevet et interessant spørgsmål – det kunne give anledning til politiske overvejelser.

For det første bemærkes, at det årlige antal dimittender steg markant efter reformen. De ordnede forhold og fordoblingen af statens elevtilskud giver formodentlig en stor del af forklaringen. I 1899 dimitteredes 207 lærere, nemlig 146 mænd og 61 kvinder, men så kom stigningen; den kulminerede i 1915 med 405 mænd og 250 kvinder, hvorefter tallene dalede lidt, i 1919: 252 mænd og 168 kvinder. Det kan noteres, at af de henved 12.000 dimittender fra 1897 til 1925 udgjorde de kvindelige ca. 38%.

For det andet iagttages nogle forskydninger i den sociale rekruttering. Gård- og husmænd havde før 1894 udgjort over halvdelen af dimittendfædrene; i de følgende 20-25 år dalede deres andel til godt og vel en tredjedel; forandringen var for husmændenes vedkommende dramatisk og må afspejle skiftet fra marginaliseringen under landbrugskrisen til den bevidste udstykningspolitik i dette århundrede: flugten fra landbruget var ikke længere den eneste mulighed. Til gengæld var der en markant stigning af børn fra håndværkerhjem og fra liberale erhverv, betinget ikke mindst af en tilgang af piger fra disse sociallag. Den ændrede rekruttering gav anledning til overvejelser i Den Store Skolekommission, som arbejdede gennem fire år, fra 1919 til 1923.

Eleverne var mere end tal – de var mennesker. Ad snoede veje, gennem skolegang, bondearbejde, håndværk, missionshus og måske også gennem venskab med en halvgammel lærer havde de fået en forestilling om sig selv som lærere, en tro på at de duede som opdragere af næste slægtled. Den slags overvejelser kommer stiltfærdigt frem i »vandrebøger«; disse er resultater af en beslutning i et hold seminariedimittender om at vedligeholde forbindelsen ved at skrive lidt i en fælles bog og lade den vandre videre til den næste i den vedtagne rækkefølge. Heri og i de årbøger, der blev udgivet af de enkelte seminariers elevforeninger, findes materiale, der afspejler skæbner før og efter seminarietiden; sjældnere er miljøet på seminariet beskrevet, bortset fra små glimt af ret ligegyldige »løjer«. I Nissumske Aarbøger 1921 berettede lærer Chr. Christensen (dim. 1895) om vanskelighederne, før han nåede ind på Nr. Nissum Seminarium – dermed »var jeg endelig kommet ind paa den sikre og lige Vej til mit længe attraaede Maal: at blive Lærer«. Han og mange andre arbejdede målbevidst på at blive duelige, for det var vigtigt at blive en god lærer.

4. Kvalificering til kaldet

De skulle være lærere – egnede til et kald i folkeskolen. Men hvilket kald? De kunne blive landsbylærere, ene-, første- og andenlærere ved to- eller fireklassede skoler; eller købstadlærere eller lærere i Københavns kommune, der havde egen skoleordning. Men også private realskoler anvendte seminarieuddannede lærere; 1903-almenskoleloven gav muligheder i kommunale mellem- og realskoler, tilmed i gymnasiernes mellemskoleklasser. Så var der forskolelærerinderne med den etårige uddannelse, fra 1906 dog 1½ år (fra 1938 toårig). Og i vestjyske sogne med spredt boende befolkning virkede i århundredets begyndelse ca. 300 ueksaminerede vinter- og biskolelærere; herovre under den »vestjyske skoleordning« var børnene delt i to klasser, og den ældste gik stort set ikke i skole om sommeren, når der var brug for arbejdskraften i landbruget.

Der var ikke mange fællesnævner, men to var vigtige: læreruddannelsen og Danmarks Lærerforening; og endda hørte uddannelsen til forskolelærerinde ikke til de fælles forudsætninger. I princippet ville Danmarks Lærerforening varetage alle folkeskolelæreres interesser; men under de givne forhold var opgaven indviklet. Et fælles vilkår var dog antallet af undervisningstimer, 36 om ugen – det var normen fra 1814 (til 1961). De fleste lærere virkede på landet, hvor børnene gik i skole hveranden dag med 18 ugentlige timer, normalt fordelt med syv timer i dansk, tre i religion, tre i regning, to i skrivning, en i sang, en i historie og en i geografi. De faglige krav var større i byerne, hvor børnene gik i skole hver dag. Det var ikke urimeligt, at der opstod særlige foreninger, bl.a. Københavns Kommunelærerforening 1891 og Københavns Kommunelærerforening 1895; fra 1898 til 1909 eksisterede også Danmarks Købstadlærerforening. Danmarks Lærerforenings overordnede politik stilede mod overskuelige skoleordninger og styrkelse af lærerstandens selvbevidsthed.

Her spillede medlemsorganet en rolle – *Danmarks Lærerforenings Medlemsblad* 1883-1906, fra 1906 *Folkeskolen*. Det samme gjaldt foreningens organisering i regionale kredse; de kunne styrke standsbevidstheden. Kredsmøder og repræsentantskabsmøder supplerede de store skolemøder; ved det første store, i Århus i 1876, fremvistes nye undervisningsmaterialer – og herfra udgik ideen til

det, der i 1887 blev til Dansk Skolemuseum. Solidaritet over grænserne fandt udtryk i de nordiske skolemøder, som fra 1870 blev afholdt regelmæssigt og på skift mellem de nordiske lande indtil 1970.

Lærernes stilling blev faktisk forbedret, men langsomt. Fra 1899 skulle første-læreren spørges til råds af skolekommissionen mht. undervisningsplanen; fra 1904 skulle der oprettes lærerråd i købstæderne på skoler med flere lærere. I 1908 blev lønningerne noget forbedret i forbindelse med afvikling af naturalielønnen. Læreren på landet var fra 1905 ikke længere pligtig til at sørge for skolens rengøring; ansvaret for kirkens rengøring – og for klokkeringning – blev overtaget af de nyvalgte menighedsråd (fra 1903), der ansatte en ringer eller graver. Kirkebylæreren skulle dog fortsat føre sikkerhedskopien af kirkebogen, en af lærerne var organist, en anden kirkesanger – og den enkelte lærer var i sit skoledistrikt den, der tog del i familiernes store kirkelige begivenheder: dåb, konfirmation, bryllup og begravelse. Lønningsloven 1908 afskaffede de særlige ofringer i denne forbindelse, men mange steder fortsatte traditionen alligevel. I en del sogne vedblev skoleløden at være del af lærerlønnen langt op i 1900-tallet.

Hvordan kvalificeres til en så mangesidet virksomhed? Lærerforeningen måtte selvsagt være interesseret i indflydelse på den vigtigste fællesnævner: læreruddannelsen. Emnet blev for alvor taget op til drøftelse på det 6. almindelige skolemøde i 1907 af formanden for Danmarks Lærerforening, viceinspektør J.Gr. Nørby. Resultatet blev en markant resolution, næsten enstemmigt vedtaget:

»Danmarks Lærerforenings 6. almindelige skolemøde udtaler, at Læreruddannelsen bør højnes ved:

1. at der ved Optagelsen paa Seminarier indføres en skærpet Prøve, som foretages af en af Ministeriet nedsat Kommission,
2. at Seminarieuddannelsen bliver 4-aarig,
3. at der bliver lagt større Vægt paa praktisk Færdighed og Metodik end hidtil og paa Elevernes selvstændige Forskning, og
4. at Tysk og Engelsk bliver obligatoriske Undervisningsfag ved Seminarierne.
5. Endvidere bør Statens Understøttelse til Seminarieelever forøges betydeligt, og
6. der bør oprettes et Statsseminarium for Kvinder«. ⁶²

Det skal tilføjes, at bemærkningen om elevernes »selvstændige Forskning« kom ind på initiativ af cand. mag. Vilhelm Rasmussen; hans forslag om studenterek-samen som adgangsbetingelse blev derimod afvist, Nørby: »absolut uigennemførlig i Øjeblikket«. Det må bemærkes, at der ikke blev rejst generel tvivl om fagenes indhold eller den pædagogiske tilrettelæggelse. Det afgørende var, at Danmarks Lærerforening havde markeret et syn på læreruddannelsen. I en skrivelse

til ministeriet af 5. oktober 1907 opfordredes ministeriet til at forberede en ny lov om seminarier og prøver for lærere og lærerinder i folkeskolen. Vi kan følge arbejdet i kulisserne gennem N.A. Larsens kommentarer i de ministerielle akter vedr. lovgivning om seminarier. Regeringen kunne ikke støtte tanken om en udvidelse af læreruddannelsen fra tre til fire år og heller ikke en fordring om præliminær- eller studentereksamen som forudsætning for optagelse; ønsket fandt støtte i Socialdemokratiet. Afvisningen var begrundet i et hensyn til »Landbostandens Sønner og Døtre«. ⁶³

Optagelse på et seminarium

Efter 1894 var det en betingelse, at ansøgeren var fyldt 18 år inden kalenderårets udgang. Desuden krævedes fødsels- eller dåbsattest, læge- og vandelsattester – »om Forhold og Vandel, deriblandt Vidnesbyrd fra rette vedkommende om, hvad han har været sysselsat ved siden sin Udtrædelse af Børneskolen«. I mindst et år skulle ansøgeren have deltaget i praktisk skolegerning; skriftligt og på tro og love skulle en dygtig lærer bevidne, at ansøgeren »under min Vejledning stadigt og flittigt har deltaget i Undervisningen i ovennævnte Skole i Tiden ..., samt at han/hun efter min fulde Overbevisning er i Besiddelse baade af Lyst og af Anlæg til Skolegerningen«. Skoledirektionen skulle erklære, at den nævnte vejleder måtte betegnes som »en dygtig Lærer«.

Optagelsen var endvidere betinget af en bestået optagelsesprøve, afholdt af seminariets lærere. Ifølge bekendtgørelse af 8. juni 1894 skulle ansøgeren her godtgøre, at han eller hun kunne benytte de fire regningsarter med hele tal og brøk til løsning af lettere opgaver – og havde kendskab til de fire regningsarter med bogstaver; kendte grundtræk af naturhistorien, havde kendskab til geografien, især fædrelandets; kendskab til Nordens historie og til grundtræk af verdenshistorien; kunne læse flydende og tydeligt dansk og gøre rede for indholdet, kendte grundtrækkene i dansk sproglære og uden væsentlige sprogfejl kunne skrive en dansk diktat, genfortælling eller fri fremstilling; havde kendskab til bibelhistorien efter en større lærebog og kendskab til de kristelige hovedlærdomme. Det var desuden ønskeligt, at ansøgeren havde »noget Anlæg for Sang og Musik«, f.eks. kunne synge lettere kendte melodier nogenlunde rent og spille ganske lette sager paa violin. Af de kvindelige ansøgere krævedes elementær færdighed i syning og strikning.

Det helt afgørende var imidlertid bekendtgørelsens tilføjelse om, at det »overlades til det enkelte Seminarium inden for den saaledes givne Ramme nærmere at angive de Fordringer, som ved det paagældende Seminarium ville blive stillede i de enkelte Fag ved Optagelsesprøven«. Her var risiko for konkurrence på billige

adgangsbetingelser; hvem kunne hindre en afvist ansøger i at søge ind på et andet seminarium?

I cirkulære af 5. juli 1900 forlangte ministeriet, »at der ved samtlige Seminarier saa vidt muligt stilles ensartede Fordringer til Iagttagelsen af de i Lov af 30te Marts 1894 §2 givne Bestemmelser om Betingelserne for at kunne optages som Elev i et Seminarium«. Derfor skulle seminariets forstander straks efter afslutningen af den årlige optagelsesprøve indsende beretning om prøvens udfald – med navne og alder på eksaminander, der var blevet optaget med tilføjelse af de karakterer, de havde opnået, og bilagt de indleverede attester. Året efter fulgte et nyt cirkulære med krav om fortegnelse over dem, der havde indstillet sig til optagelsesprøven, men ikke var blevet optaget på seminariet. Så fik ministeriet i hvert fald en mulighed for at undersøge, om de afviste blot blev optaget på et andet seminarium.⁶⁴

Hvert seminarium forsøgte naturligvis at skumme fløden ved at fylde op med de bedst kvalificerede ansøgere. Nogle havde mange, andre kun få, og det medførte, at betingelserne for optagelse i praksis var vidt forskellige. Først i 1966 fik man en landsdækkende fællesnorm for optagelsen på seminarierne: studenterek-samen eller højere forberedelseseksamen.

Omkring år 1900 blev det almindeligt med en *præparandklasse* (»præp«), også betegnet forberedelsesklasse, i uformel tilknytning til enkelte seminarier. En lærer kunne oprette et helt privat forberedelseskursus; eller lærerne ved en privat realskole, f.eks. i Karise, indrettede både et »præp« og et »for-præp«. Mod betaling til de involverede lærere forberedte ansøgerne sig til optagelsesprøven; ofte stillede seminarierne lokaler til rådighed; i Vordingborg (1927) deltog en række lærere – og delte de indkomne penge. Skikken bredte sig fra de private seminarier til de statslige. Men den satte først spor i lovgivningen midt i århundredet, – gennem løntilskud til de involverede lærere fra 1947, videreført i seminarieloven 1954. Præparandklasserne forsvandt ved loven om læreruddannelse i 1966, afløst af kursus til den adgangsgivende højere forberedelseseksamen (hf).

Da J.C. Christensen efter Systemskiftet i 1901 regerede over Kirke- og Undervisningsministeriet, ønskede han at fjerne overflødige mellemlid i styringen af læreruddannelsen. Som et sådant opfattede han de regionale direktioner for statsseminarierne med stiftets biskop som formand. Ministeriets konsulent i skolesager, biskop Sophus Sørensen, betragtede ligeledes de nævnte direktioner som »ret unyttige«, men ville bevare biskoppernes tilsyn på statsseminarierne, ikke alene med religionsundervisningen, men med hele læreruddannelsen; når folkeskolen var undergivet biskoppeligt tilsyn, burde også læreruddannelsen være det. 22. maj 1903 bifaldt Christian 9. ministerens indstilling om, at statsseminariernes direktioner ophævedes fra 1. august samme år, og at det almindelige tilsyn med

læreruddannelsen, også med de private seminarier, fra samme dato blev overdraget til biskopperne.⁶⁵

I 1894 var der ikke taget stilling til, om folk med præliminær- eller studentereksamen skulle optages på særlige vilkår. Under alle omstændigheder krævede det en ministeriel dispensation, hvis nogen skulle optages i 2. klasse uden forud at have gennemgået 1. klasse. Cirkulære af 27. marts 1895 opstillede forudsætninger for, at en ansøger med præliminæreksamen kunne gøre sig håb om optagelse i seminariets mellemste klasse. Bl.a. skulle gennemsnittet ved præliminæreksamen ligge på mindst mg-. Ved bekendtgørelse af 26. maj 1916 om overførelse af karakterer fra studentereksamen til lærereksamen og ved lov af 27. maj 1920 blev der skabt forbindelse, sådan at karakterer kunne overføres fra de tre studenterlinier. Baggrunden var, at over 50% af de optagne i de år faktisk mødte med en real- eller studentereksamen.

I 1913 havde ministeriet søgt at få styr på de ulige vilkår ved optagelsen på de forskellige seminarier. Bekendtgørelse af 30. juni 1913 indførte enslydende prøvefordringer inden for religion, mundtlig dansk, skriftlig dansk, skrivning, regning, historie, geografi, naturhistorie, matematik, sang og musik samt kvindelig håndgerning; desuden skulle gives en karakter for orden med skriftlige arbejder. Ved optagelsen i sommeren 1914 var der en prøve for øerne og en for Jylland; i dansk stil (3 timer) lød opgaven på øerne: »Hvilke tre Dronninger har de største Navne i Danmarks Historie, og hvorfor er de os Danske saa kære?«; i Jylland lød den mere lakonisk: »Minderige Begivenheder i 1863 og 1864«, ligeledes beregnet på en tre timers indsats. Stort set svarede kravene til en god mellemskoleeksamen.

En beskeden stramning kom med bekendtgørelse af 7. marts 1928. Herefter skulle holdes skriftlig prøve i dansk, regning og skrivning, og der *kunne* forlanges skriftlig prøve i enten historie eller geografi. Den skriftlige prøve samt prøven i håndarbejde skulle holdes på samme tid på alle seminarier – »Undervisningsministeriet fastsætter Skemaet for Prøven og stiller Opgaverne til denne«. Samtlige skriftlige besvarelser skulle, såsnart bedømmelsen havde fundet sted, indsendes til ministeriet »med Angivelse af den Karakter, der er givet for hver enkelt Besvarelse«. Desuden skulle afholdes mundtlig prøve i religion, dansk, regning, historie, geografi, naturhistorie og matematik samt prøve i sang og musik. »For de Eksaminander, der bestaar Prøven, men ikke optages, udstedes af Forstanderen et Vidnesbyrd om bestaaet Prøve, indeholdende de enkelte Karakterer og det samlede Antal Points samt Gennemsnitskarakter; med dette Vidnesbyrd kan vedkommende Eksaminand – dog kun i samme Aar – optages paa et andet Seminarium«. Men der var ikke noget krav om forudgående eksaminer. Hensigten var at få folkelige lærere.

Optagelsesprøven blev gennemgående opfattet som en overvældende oplevel-

se. Det kan illustreres med et citat fra bogen *Usporlige Veje* (1993), erindringer skrevet af seminarirektor Aage Nørfelt. Om optagelsesprøven på KFUMs Seminarium på Frederiksberg i 1928 skriver han:

»Optagelsesprøven, der var temmelig barsk, var ophobet på 5-6 dage ud i én køre. Det var her som på løjtnantskolen: ingen karakterer undervejs! Vi var 56, der gik op til prøven. 28 kunne optages. En frafaldsprocent på 50. Nerverne på højkant. Af de 56 var halvdelen »privatister« som jeg; den anden halvdel havde gået i præparandklassen og var derfor kendt med hele atmosfæren. Mange af dem talte højt om, når de kom ud fra en eksamination, hvor strålende de havde klareret sig. Vi andre, der ikke rigtig kendte kravene og slet ikke eksaminatorerne, blev mere og mere modfaldne.

Den sidste dag – dommedag – var rædselsfuld. Løjtnantskolens afslutning var en søndagsskoleskovtur i sammenligning hermed. Da det hele var afsluttet, og dommen var afsagt i lærerrådet, var vi alle samlede i samlingsstuen. Forstanderen kom ind i spidsen for sin stab til en flok ligblege nervevrag, der alle følte sig dødsdømte på forhånd. Så begyndte forstanderen oplæsningen af de beståede og optagne i nummerorden. For mig personlig var det ganske enkelt hele min fremtid, der stod på spil. Jeg var til at købe for en meget lille skilling. Da forstanderen havde udpeget nr. 1 og kom til nr. 2, nævnede han mit navn. I første øjeblik gik det ikke rigtig op for mig. Jeg blev totalt lammet ..«.

Så begyndte tre lykkelige år!⁶⁶

Afsluttende lærerprøve

Denne betegnelse afløste i 1894 den, der havde været gyldig siden 1867: Skolelærereksamen. Efter tre års forløb og bestået lærerprøve var kandidaten kvalificeret til at søge ansættelse som lærer. Den afsluttende lærerprøve var som tidligere nævnt tvedelt, sådan at første del – i udprægede kundskabsfag – blev aflagt efter 2. læseår, medens anden del efter 3. læseår omfattede prøve i gymnastik, sang og musik, historie, pædagogik, praktisk skolegerning samt også her dansk og religion – og kvindeligt håndarbejde – og i princippet var mere orienteret mod at prøve eksaminandens modenhed med henblik på lærergerning. Jf. den vejledende timefordeling, der er gengivet på s. 220.

Hvad kunne en nybegt lærerkandidat? Ideelt set kunne han eller hun tegne – frihåndstegning af genstande og »anskuelsestegning« med kridt på tavlen – og skrive skønskrift med latinske bogstaver. Desuden regne både skriftligt og mundtligt – rentesregning, delingsregning, handelsregning m.m. – regne med brøker og ligninger og beregne flader og legemer. Regning og matematik – arit-

Ved den skriftlige Prøve til den i Sommeren 1905 afholdte første Del gaves følgende Opgaver:

Regneopgave Nr. 1. (3 Timer). A køber et Stykke Jord af Form som et Trapez, hvori de parallelle Sider ere 189 og 161 Alen, de andre hver 50 Alen, og betaler det med 2,000 Kr. pr. Tønde Land. Midt gennem Marken anlægger han med en Bekostning af 592 Kr. en 21 Alen bred Vej, vinkelret paa de parallelle Sider, og hvert af Arealerne paa Siderne af Vejen deler han ved 2 Linier, parallelle med Trapezets parallelle Sider, i 3 Byggepladser, af hvilke 2 og 2 overfor hinanden liggende ere ens.

I. Hvis alle Byggepladserne skulle have lige store Facader mod Vejen, og han sælger dem saaledes, at han for 1 □ Alen af de største faar dobbelt saa meget som for 1 □ Alen af de mellemste og 4 Gange saa meget som for 1 □ Alen af de mindste, hvad faar han da for 1 □ Alen af disse, naar han ved Handelen tjener 137 pCt. af sin hele Udgift?

II. Hvis derimod alle Byggepladserne skulle have lige store Arealer, hvor lang Façade mod Vejen faar da hver?

1 Tønde Land — 14,000 □ Alen. Irrationale Faciter angives ved nærmeste hele Tal. Besvarelsen maa ved hver Opgave gives saa udførlig, at Fremgangsmaaden tydeligt ses.

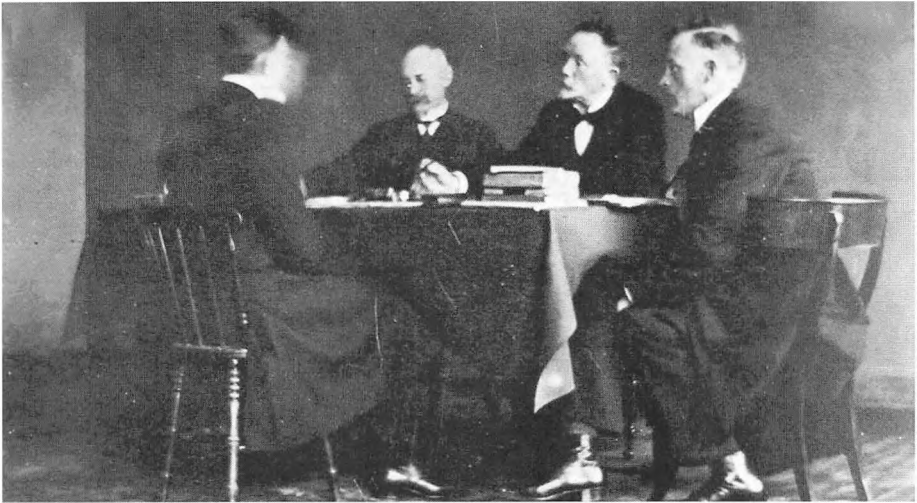
metik og geometri – var hovedfag. Regne- og geometriopgaver fra eksamen i 1905 har en sværhedsgrad, som nok vil kunne skræmme moderne læsere.

Den unge lærer havde også fået nogen indsigt i »naturlære«, dvs. fysik, herunder »vejrlæren«, men dog langt mere i naturhistorie; zoologi og botanik krævede systematisk viden og en hel del færdighed i bestemmelse af dyr og planter; hertil lidt kemi, især om jordbundens sammensætning og behandling.

Læreren havde fået stor viden inden for dansk sprog og litteratur, inklusive verselære. Jens Byskov: *Dansk Sproglære* (1910) blev en klassiker på seminarierne. I dansk stil skrev eksaminanderne i 1905 om »H.C. Andersens Betydning for det danske Folk og særlig for den danske Skole«; i 1919 var der to emner: »Om Veltalenhed« og »Et Værk, som særlig har interesseret mig, og af hvilke Grunde«. – Den historiske viden bestod i »Overblik« over den almindelige verdenshistorie, »fyldigere Overblik« over den nordiske. Desuden et vist kendskab til nordisk og græsk sagnhistorie. – Et stort kendskab til fysisk og politisk geografi. Derimod ingen samfundslære.

Han – eller hun – havde en betydelig viden om kristendommen, de bibelske tekster, den bibelske historie og kirkehistorien samt »den evangelisk-lutherske Kirkes Tros- og Sædelære« og »Gudstjenestens Orden og Kirkeaarets hellige Tider«. I 1905 blev der ved skriftlig eksamen stillet følgende 4-timers opgave: »Hvad forstaas, kristeligt set, ved gode Gerninger, og hvilken Betydning har de i Frelsestilelsen?«.

I pædagogik besad den unge lærer kendskab til det menneskelige legeme, til grundtrækkene af sjælelæren og tænkelæren, til opdragelsens teori og til opdragelsens og skolens historie. Han var prøvet i praktisk skolegerning – havde udarbejdet disposition over et opgivet emne, fortrinsvis fra de autoriserede lærebøger i religion (kateketisk disposition 1905: »Jesus, den gode Hyrde«), – og demon-

Ved eksamensbordet. En klassisk situation, skønt kun sjældent foreviget. Her er det eksamen i religion på Haslev Seminarium i 1916. Eksaminanden har øjensynligt virret lidt med ansigtet i det fotografiske øjeblik. Eksaminator til højre er cand. teol. N.H. Rasmussen. Foto: Jubilæumsbogen 1980.

streret sin evne til at fortælle for børn, belære dem og samtale med dem. Skriftlig pædagogik: »Hvorvidt har den offentlige eller den private Skole flest Betingelser for at komme Idealet nær?«; »Er Eksemplet lige anvendeligt som Opdragelsesmiddel og som Undervisningsmiddel?«⁶⁷

Så havde de unge lærere og lærerinder kendskab til gymnastikkens teori, færdighed i at udføre gymnastiske øvelser og i at lede gymnastikundervisning for børn. De var velbevandrede i sang og musik, kunne »med sikker og ren Intonation« og i takt synge ca. 130 salmemelodier og ca. 50 »gode Folke- og Fædrelandssange« (»For Lærerinderne vil det være tilstrækkeligt at have lært c. 50 Melodier af hver af de ovennævnte Arter«). De havde lært at spille violin: kirke- og folkemelodier, skalaer, lette etuder og mindre musikstykker. Desuden kunne de aflægge en særlig prøve i orgelspil – og derved opnå påtegning på eksamensbeviset, at de kunne »forestaa Orgelspil« i kirken. Den unge lærerinde havde desuden opnået en betydelig øvelse i »kvindeligt Haandarbejde« – tegning, syning og strikning – og undervisning deri.

Endelig kunne dimittenderne også have aflagt prøve i tysk, engelsk, fransk eller svensk – hvis seminariet havde tilbudt undervisning deri. Karaktererne for disse eventuelle prøver skulle dog ikke have indflydelse på eksaminandens hovedkarakter ved lærereksamen.

Det var, som det er fremgået, ikke små krav, de skulle honorere ved uddannelsens afslutning. Men fremmedsprog optrådte sjældent, og kun som vedhæng. I fysik og kemi havde de ingen erfaring med eksperimenter. Sløjld figurerede ikke. – Havedyrkning og biavl var forlængst gledet ud af lærernes uddannelse, så også de moderne »skolehaver« måtte blive en udfordring til lærerens forberedelse i fritiden.

Nu stod de overfor at søge kald, først en løsere ansættelse, siden et rigtigt embede. De skulle studere opslag, præsentere sig for sogneråd og for skolekommissionens medlemmer, først og fremmest for præsten – der indtil 1933 var født formand for skolekommissionen i sogne på landet. Det var sognerådet (kommunalbestyrelsen), der – i et møde, hvor også skolekommissionen deltog – indstillede tre af ansøgerne til den kaldsberettigede myndighed – normalt provstiets skoledirektion (fra 1933 til 1970: amtsskoledirektionen). Til sidst modtog den udpegede sit kaldsbrev fra den kaldsberettigede myndighed og (uden for København) kollats fra stiftets biskop; kollatsen var et dokument, hvori biskoppen bevidnede lærerens rette kaldelse og anbefalede ham (lærerinder skulle ikke have kollats) til beboernes velvilje. Kollatsen bortfaldt ved tilsynsloven 20.5.1933, der næsten afskaffede kirkeligt tilsyn med folkeskolen.

Hvordan gik det dem så, hvad blev de til? Svarede uddannelsen til de krav og forventninger, de blev stillet overfor? – Her er valgt et dimittendhold anno 1910 fra Jonstrup. Oplysning om deres videre karriere er hentet fra firebindsværket *Dansk Skolestat*, som udkom 1933-34 under redaktion af den mangeårige statskonsulent for folkeskolen (indtil 1930), N.A. Larsen. Det er et prægtigt værk med korte biografier og stærke portrætbilleder af danske lærere inden for alle skoleformer.

Af de 21 Jonstrup-dimittender savnes de ni i skolestaten; nogle var døde, bl.a. den tidligere nævnte Rudolph Bruhn, forfatteren til »De seks«; han var død af den spanske syge. Andre var gledet over i andre erhverv. Resten var blevet ene- eller førstelærere, enkelte kommunelærere i byen, to benævnes mellem- og real-skolelærere. Stort set alle havde omkring 1930 opnået betroede opgaver uden for skolen i lokalsamfundet – i menighedsråd eller værgeråd, en som sekretær for sognerådet. Det var gået dem pænt.⁶⁸

Men enkelte skilte sig alligevel ud. Nye forestillinger var så småt begyndt at konkurrere med den klassiske om en kvalificering til kaldet. Seminarierne var dannet over samme læst, beregnet for vordende landsbylærere, og de var endnu langt de fleste. Men i byerne mødte de unge lærere ikke kun de kendte klassiske forventninger.

Forestillinger om en rigtig lærer

Lærerkaldet i dets talrige varianter stillede i århundredets begyndelse krav om mange slags kvalifikationer – faglige og pædagogiske, kirkelige og kulturelle, organisatoriske og sociale. Et indtryk heraf giver firebindsværket *Lærerne og Samfundet*, der udkom 1913-14, oprindeligt tænkt som et jubilæumsværk i 100-året for skolelovene 1814; det blev det også, men ikke i Danmarks Lærerforenings regie.⁶⁹

I værket blev biograferet ca. 2500 af »Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder« (mere end 1/4 af standen). Det var de organisatoriske, kulturelle og sociale talenter, som havde interesse: læreren som foregangsmand i lokalsamfundet. Værket indledtes med artikler, der skabte ny viden om lærernes indsats inden for arkæologi, folkeminder, politik, litteratur m.v. – en viden, som siden er suppleret på enkelte punkter; ifølge Mette Winge var 23 af de 77 børnebogsforfattere i den undersøgte periode læreruddannede.⁷⁰ – De ca. 800 »sognekort«, som fra 1917 blev udgivet på initiativ af en privatmand, grosserer S.Trøst-Hansen, er også en illustration af lærernes rolle i det lokale fællesskab.⁷¹

Lærerne og Samfundet tegnede et billede af læreren som *folkelærer*. Han var virksom i aftenskole for den konfirmerede ungdom, han oprettede foredragsforeninger og ledede forsamlingshuset, indrettede sognebogsamlinger, underviste i frivillig gymnastik og husflid, ledede sangkor; han deltog i sognerådet, var formand for den lokale plejehjemsforening, undertiden også for sygekassen eller lokale spareforeninger; ofte var han regnskabsfører i brugsforeningen, mejeriet eller vandværket. Han deltog i afholdsbevægelsen, kvindesagen eller fredsforeningen, i kirkeligt samfund og spejderbevægelsen; undertiden var han skribent, skønlitterært, fagligt eller journalistisk som meddeler til lokalavisen. Som kirkesanger eller organist og som kirkebylærer med kirkebogsføring fik han en besæden ekstraindtægt; yderligere indtægter kunne han hente i fjerkræhold og honningavl. Politiker blev han også. I værket *Den danske Rigsdag 1849-1949* skriver Victor Elberling, at skolelærerne »har spillet en betydelig rolle inden for rigsdagen både ved deres mængde og politiske aktivitet«. I perioden 1848-1948 sad der 95 seminarieuddannede lærere på Rigsdagen.⁷²

Alt dette hørte med i tidens forventninger. Virksomheden afgang naturligvis af den enkelte lærers talenter og energi. Den havde nogen forbindelse med hans uddannelse, især med færdigheder i regning, skrivning og musik. En opøvelse i organisation og ledelse, samfundslære, skole-hjem-kontakt og folkeoplysning havde han ikke kunnet hente på seminariet, – en tilskyndelse dog nok på de grundtvigske. I årtierne omkring 1900 ændredes rundt i mange sogne de kendte forventninger til lærerne, fordi »ungdommen blev opdaget som en særlig gruppe«

(Søren Ehlers). Ungdomsbevægelser, spejderarbejde, sport, vækkelser og ungdomsmøder blev nye tilskyndelser i en lærers lokale liv.⁷³

En ny forestilling var undervejs: læreren som *faglærer*. Det håbefulde hold fra Jonstrup 1910 illustrerer tendensen. Flere af dem havde suppleret deres uddannelse gennem »forskellige Kursus«, enkelte tilmed produceret undervisningsmaterialer. A.E.S. Ebbe havde taget studentereksamen og filosofikum, inden han blev ansat ved forskellige københavnske skoler, sidst Forchhammervejens; han var blevet formand for Fysiklærerforeningen, havde skrevet om fysiksløjd og udgivet en *Fysik for Mellemkolen*. H.P.J. Hegelund havde taget bibliotekskursus og var derefter ved siden af skolen blevet bibliotekar ved det kommunale bibliotek – havde desuden været medarbejder bl.a. ved *Oles første Læsebog*, *Den nye Læsebog* og *Den danske Sang*. K.K.A. Jensen havde kurser i gymnastik fra Ollerup, i musik, skriveundervisning og regnskabsføring. H.P.E. Møller havde taget flere instruktionskurser i gymnastik. Valdemar K. Thorn havde gennemført to sløjdkurser. Billedet er det samme i en gennemgang af dimittenderne fra Vordingborg Seminarium 1919. Lærerne havde fået brug for efteruddannelse. Byskolerne, ikke mindst de kommunale mellemkoler, stillede nye faglige krav. Her slog seminariet ikke til.

Problemet kan illustreres ved citat fra seminarielærer, cand. mag. N. Sørensen, som i »Vor Ungdom« 1906 spurgte: *Er vor Seminarieordning tidssvarende?* Om den unge seminarist, der underviste i fysik på en realskole, skriver han: »Dernæst skal han i Timerne anstille fysiske Eksperimenter, og her møder han noget ganske nyt, thi det har han saa godt som intet Kendskab til. Da jeg gik paa Seminariet, blev der ikke engang anstillet Forsøg for os. I Begyndelsen sendes derfor frygtssomme Blikke hen til de mange sære Apparater ...«. Også ministeriets konsulent for folkeskolen, professor N.A. Larsen, konstaterede – i et foredrag i Det Pædagogiske Selskab i 1907 – at seminarieuddannelsen ikke gav tilstrækkelige forudsætninger for at undervise i de nye mellemkoleklasser. Men lærerne skulle løse opgaven: »Der er kun én Vej at gaa – at dygtiggøre dem«. Det måtte gøres ved en efteruddannelse i et par fag – samt en stramning af optagelseskravene til seminarierne.⁷⁴

En tredje mulighed blev forsøgt, nemlig en særlig uddannelse for mellem- og realskolelærere. Det skete på privat initiativ: Den danske Realskoles Seminarium, normalt forkortet Realseminariet, blev indrettet og godkendt i 1907; det residerede i Frederiksberg Allé 22 i København under ledelse af forstander L.F. Laurtrup-Jørgensen. Både matematisk-naturvidenskabelige fag og fremmedsprog fik her en fremtrædende plads. Men tilslutningen var for beskedent; i 1919 blev det overtaget af det nye KFUMs Seminarium under ledelse af cand. theol. Alfr. Christiansen. I det udsendte programskrift hed det bl.a.: »Seminariet optager kun mandlige Elever med alm. Forberedelseseksamen eller Realeksamen med fuld-

stændig Prøve i Matematik (eller Artium)«. Efter 1. klasse, hvor alle eleverne skulle have både tysk og engelsk deltes årgangen i en sproglig og en matematisk afdeling. Seminariet ville holde sig for øje »at sætte en høj pædagogisk Standard og at fremelske et smukt, kristeligt Kammeratliv«. Den stærke personlighed bag dette seminarieinitiativ var Gunner Engberg, dengang generalsekretær for KFUM, Olfert Ricards arvtager i ledelsen af ungdomsbevægelsen i dansk kirkeliv.⁷⁵

Når det gjaldt kurser til lærernes efteruddannelse, var Lærerhøjskolen – fra 1904 i Odensegade i København – en oplagt mulighed; årsprogrammerne fortæller om nye og gamle årskurser og feriekurser i skolens hovedfag. Men de oplyser også om problemerne: om nedgang omkring 1910 i tilslutning til nogle fag, f.eks. fransk, om reducerede statsbevillinger og om nogle fags overflytning til særlige institutioner; i 1908 udskiltes tegnelærerkurserne, og 1911 overførtes det etårige gymnastikkursus til det nye Statens Gymnastikinstitut. Lærernes sløjdkurser lå heller ikke på Lærerhøjskolen; de foregik siden 1886 under Dansk Skolesløjde i København (Aksel Mikkelsen) og på Askov Sløjdscole (Søren Meldgaard).

Til Lærerhøjskolens udvidelser hørte et kursus i Bogsamlingers Ordning og Forvaltning (1910), under ledelse af professor Andreas Schack Steenberg, formand for Statens Bogsamlingskomité; her blev grunden lagt for den senere uddannelse af skolebibliotekarer. Nyt var også kursus i regneundervisningens metodik (1915). I 1909 måtte engelsk-kurset dubleres; anskuelsesundervisning måtte have flere timer. Sprog- og litteraturhistorie var populære emner. Fremragende forskere gav i Hans Olriks forstandertid (til 1924) undervisning på Lærerhøjskolen, men der var også dygtige undervisere. Bl.a. Ida Falbe-Hansen (dansk), Valfrid Palmgren Munch-Petersen (svensk), P. Munch (samfundslære), Edvard Lehmann og Vilhelm Grønbech (religionshistorie) og Alfred Lehmann (psykologi/pædagogik). I »Vor Ungdom« 1907 gav kommunelærer Thor Kaare en varm anbefaling af Lærerhøjskolens undervisning i fremmedsprog i artiklen *Lærerhøjskolens etaarige Kursus og Mellemskolen*.⁷⁶

Der var også andre veje, som kunne føre til en udbygget læreruddannelse. Den mest respekterede blev efterhånden en faglærereksamen. Oprindeligt hed den Pigeskolens Faglærereksamen, foreslået i 1904 af Henriette Skram, overbestyrerinde for N. Zahles Skole. Bagved stod Bestyrerforening for Pigeskoler i København og paa Frederiksberg, Den Danske Pigeskole og Det Pædagogiske Selskab. Ministeriet godkendte året efter. De, der bestod eksamen, skulle have »en Specialuddannelse, der gør dem skikkede til at overtage Skoleundervisning, der sigter paa Mellemskoleeksamen, Real-, Præliminær- og Pigeskoleeksamen eller som den uden Eksamensformaal gives i de højere Pigeskoler«. En forudsætning var, at man tidligere havde bestået en real-, præliminær-, pigeskole- eller studentereksamen. Flere private kurser førte til faglærereksamen, vigtigst Det Trierske Kursus (Gerson Trier) og N. Zahles. Kursusperioden var normalt to år – med to fag.⁷⁷

Den gamle talerstol. I 1904 flyttede Statens Lærerhøjskole ind i Odensegade 14, en netop nedlagt latin- og realskole. Begivenheden blev fejret af en indbudt kreds med kulturminister J.C. Christensen i spidsen. Forstander Hans Olrik havde også mobiliseret sin familie; søsteren Dagmar, der var billedvæver, havde skabt en gobelin over motivet Odin ved Mimers Brønd, tegnet af faderen, maleren Henrik Olrik. Hans Olrik havde fået sin broder Poul, der var billedhugger, til i egetræ at udskære talerstolen til festsalen.

Gobelinen, der i Odensegade hang bag talerstolen, er forsvundet – formodentlig under flytningen til Emdrupborg i 1948. Talerstolen blev siden genfundet i mange stykker på Emdrupborg i den daværende Lærerhøjskoles kælder. Ved en given lejlighed i 1999 blev den bragt til ære og værdighed – og fotograferet af Peter Olsen, inden den atter blev henlagt i kælderdyb. På Olriks opfordring havde litteraturhistorikeren Niels Møller skabt Lærerhøjskolens motto: Aldrig løses Mand af Lære. Men J.C. Christensen insisterede på sit eget motto: Aand er Magt. Det første står på talerstolen, det sidste på talerpulten.

I sammenhængen her er det vigtigt, at det i 1911 blev tilladt lærerinder, der var seminarieuddannede, men ikke havde nogen af de nævnte eksaminer, at supplere med faglærereksamen, og at mandlige lærere i 1922 opnåede samme ret; seminarieuddannede kunne nøjes med at aflægge faglærereksamen i et enkelt fag.

Der stod respekt om denne eksamen. Den var svær, lå på et fagligt højt niveau. Også dumpeprocenten var høj. Men de færdige kandidater var efterspurgt, ikke mindst som faglærere på seminarierne. Da der i 1954 blev indført linjefag i seminariernes læreruddannelse, blev faglærereksamen overflødig; den blev afholdt sidste gang i 1979.

Læreren skulle være kyndig i sine fag og i stand til at gøre et vanskeligt indhold både forståeligt og vigtigt. Den pædagogiske debat i Vor Ungdom og i Det Pædagogiske Selskab afspejlede henimod 1910 en interesse for læreren som pædagogisk fagmand – og en kritik af den traditionelle læreruddannelse. Det mest perspektivrige indlæg kom fra den tidligere nævnte københavnske lærer, viceinspektør Hans Chr. Johannessen. Han gjorde sig i 1909 atter til talsmand for at afskaffe hele den private sektor i læreruddannelsen og opbygge et stort, statsligt, fireårigt mønsterseminarium i hovedstaden, helst i Universitetets regie. Den lærerstuderende skulle møde med mindst en præliminæreksamen på kvalificeret niveau – og i sin uddannelse have lov at kombinere den brede fagrække (incl. fremmedsprog) med specialisering inden for en faggruppe med et hovedfag og et par bifag – med henblik på undervisning i mellem- og realskolen. En fortsættelse af studiet kunne føre videre til skoleembedseksamen for gymnasielæreren:

»Der er saaledes iværksat en organisk Enhed og Helhed i Læreruddannelsen for alle Skolearter. Den, der har vandret Vejen fra Folkeskole- til Mellem-Realskole- og Gymnasielærer vil sidde inde med en Dygtighed og et Kendskab til de forskellige Skoleforholds indbyrdes Sammenhæng og særegne Virkeformer, som faa eller ingen for Tiden raader over. Modsætningen mellem Akademikere og Ikkeakademikere forsvinder. Vi har Betingelser for at forstaa hverandre og lære af hverandre til de sammensluttede Skolegrenes gensidige Befrugtning«. ⁷⁸

For folkeskolens lærere som stand måtte det – i følge Johannessen – være vigtigt både at undgå en særlig uddannelse af mellem- og realskolelærere og at bygge bro over sociale modsætninger i forhold til universitetsuddannede gymnasielærere. Johannessen tegnede visionen af fremtidens skole og den moderne faglærer i pjecen *Den offentlige Byskoles Veje og Maal*, 1906.

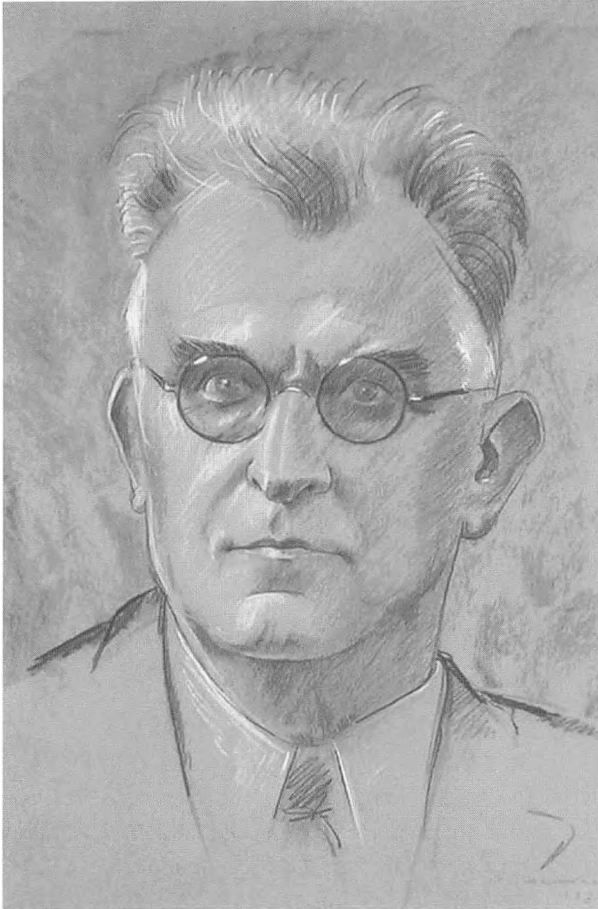
Debatten drejede sig i høj grad om undervisningsmetoder i de enkelte fag. Her var noget at hente for både by- og landsbylærere, men udgangspunktet var ofte mellemskolens eksistens og en stigende interesse for psykologi i pædagogisk sammenhæng. I 1912 udkom værket *Hvorledes skal jeg undervise? Haandbog i Praktisk Skolearbejde*, 566 sider, skrevet af ca. 100 erfarne lærere og lærerinder, »redigeret af Lærerne Fr. Aagesen, Martin Attrup, N.P.L. Kjærgaard og Professor Edvard Lehmann«. Forordet indledtes:

»Hvorledes skal jeg undervise? – det er et Spørgsmaal, som i vore Dage mere og mere kommer i Forgrunden og bliver mere og mere brændende for enhver, der giver sig af med Undervisning. Læreruddannelsen har ikke givet Lærergerningens Udøvere fyldestgørende Svar paa Spørgsmaalet; Pædagogikundervisningen paa vore Seminarier har som Følge af den alt for korte Tid, der er den tildelt, maattet indskrænkes til en Docering af almenyldige Teorier ...«.

Retfærdigvis skal nævnes, at 13 af forfatterne var seminarielærere eller -forstandere. *Hvorledes skal jeg undervise?* behandlede undervisningen inden for alle skolens fag, hvert skildret af forfattere med forskellige synspunkter. Her er mange gode forslag og ideer – om sløjd, skolekøkken, læsning, matematik, anskuelsesundervisning, religion, fremmedsprog osv.; om skolemateriel, disciplin, sjælelige forstyrrelser i barnealderen, skolerejser, legepladser, skolehaver og om samarbejde mellem skolens fag. Hvor stor indflydelse bogen fik på landets seminarier, ved vi ikke, men den var et kvalificeret tilbud til uddannelse af metodisk bevidste faglærere.⁷⁹

Derimod ved vi, at der i århundredets første årtier blev udgivet adskillige bøger, beregnet for seminariernes undervisning i pædagogik – til afløsning af S. Heegaards *Om Opdragelse* (1880) og Oscar Hansens *Opdragelseslære* (1898). Nogle af de nye kom i flere oplag og blev nævnt i den ministerielle bekendtgørelse fra 1928 *Om Optagelse, Undervisning og de afsluttende Prøver paa Seminarierne*. Det gjaldt bl.a. dr.phil. Niels Bang (viceskoledirektør i København): *Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie* (1899), Axel Dam (lærer ved C.N. Starckes Skole, dr.phil. 1912): *Opdragelsens Hovedopgaver* (1914), hans *Opdragelsens Stormænd* (1912), *Skole og Undervisning* (1914) og hans *Resumé af Pædagogikken* (1916). Det gjaldt ligeledes *Opdragelseslære*, 1-3, udgivet 1914-16 af Holger Lützhöft, der var leder af Det Kgl. Opfostringshus. Også C.N. Starcke, der var kendt og beundret for sin idérige og eksperimenterende ledelse af Det danske Selskabs Skole (1899-1911), udgav en *Lærebog i Pædagogik, til Brug ved Læreruddannelsen* (1914). Men om det meste af denne litteratur gælder, at den ikke forsøgte at tegne nye forestillinger om lærerne og deres uddannelse.

Men nyt var der undervejs alligevel, nemlig psykologiens forsøg på – i udlandet især i Tyskland og USA – at inddrage også pædagogikken i en »anvendt psykologi«. I Danmark fik vi i 1912 den første egentlige pædagogiske disputats forsvaret, nemlig Axel Dam: *Om Muligheden for formel Opdragelse af de intellektuelle Evner. En psykologisk-pædagogisk Undersøgelse*. Dam nåede i sin undersøgelse til en markant kritik af alle påstande om en generel evnetræning. En intellektuel opdragelse er altid knyttet til arbejdet med et bestemt stof, der afsætter et materiale udbytte i form af viden og færdigheder. Det formale bidrag til den intellektuelle opdragelse synes alene at blive en mobilisering af opmærksomhe-

Axel Dam (1868-1936) magister i filosofi, pædagog og politiker; medstifter af Danmarks Retsforbund og medlem af Folketinget for dette parti fra 1926 til sin død. Som pædagog underviste han på Det Danske Selskabs Skole (C.N. Starckes Skole), på seminarier og på Statens Lærerhøjskole. Hans akademiske merit blev den første pædagogiske disputats, Om Muligheden for formel Opdragelse af de intellektuelle Evner, som han forsvarede i 1912. Fra 1929 var han leder af Dansk Skolemuseum. Posthum skitse udført af Harald Isenstein i 1937. Dansk Skolemuseum.

den. Sven Erik Nordenbo har samlet sin vurdering i følgende tankevækkende sætninger: »Med Dams arbejde var på hjemlig grund skabt et paradigme for den videnskabelige pædagogik, der kunne have dannet forbillede for undersøgelser af andre pædagogiske emner under anvendelse af både filosofiske og eksperimentelle metoder. Men det skete ikke«. ⁸⁰

Alfred Lehmann (1858-1921) var her i landet pioneren i det psykologisk-eksperimentelle arbejde; fra 1890 var han docent ved Københavns Universitet, fra 1910 professor. Først relativt sent kom pædagogisk psykologi ind som en vigtig vinkel i hans produktion. Harald Torpe har i værket *Udviklingslinier i dansk psykologi* fra Alfred Lehmann til i dag (1986) skrevet artiklen *Pædagogisk psykologi i hundrede år*, hvor årene omkring 1914 udpeges som et tilløb til en ny for-

ståelse af den psykologiske forsknings betydning for pædagogikken. I 1913 udgav Lehmann lærebogen *Den individuelle sjælelige Udvikling. Grundtræk af den pædagogiske Psykologi*, der i følge Torpe var tænkt som afløser for og opgør med Kromans Grundtræk af Sjælelæren; opgøret gjaldt især den gængse inddeling af psykologien i erkendelse, følelse og vilje. »Opmærksomheden, som i en pædagogisk Psykologi maa blive et Hovedpunkt [har] slet ikke nogen naturlig Plads efter Tredelingen«. I årene 1914-1919 underviste Lehmann i eksperimental pædagogik på Statens Lærerhøjskole – som Kromans efterfølger.

Til disse års fornyelser hørte også stiftelsen af Foreningen for Eksperimentel Pædagogik i 1914 på initiativ af den københavnske kommunelærer Chr. Hansen-Tybjerg. Foreningen udgav resultater i en årbogsserie fra 1915; den faglige fundering lå i et videnskabeligt råd, hvori sad bl.a. Lehmann og hans videnskabelige assistent fra 1913 R.H. Pedersen. Sidstnævnte tog i 1924 initiativet til det, der snart blev kendt som »Udvalget for skolepsykologiske Undersøgelser«.

Spørgsmålet her lyder selvsagt: hvad vidste man ude på landets seminarier om den slags teoretiske og systematiske undersøgelser inden for et pædagogisk-psykologisk felt? Det er ikke nemt at besvare. Som nævnt i anden forbindelse var Herbert Spencer et kendt navn i seminariets verden. Efter 1894 skulle der under faget pædagogik fordres kendskab til: læren om det menneskelige legemes bygning og livsvirksomhed; grundtrækkene af sjælelæren og tænkelæren; opdragelsens, særlig skoleopdragelsens teori; opdragelsens historie. I den nævnte artikel om pædagogisk psykologi giver Harald Torpe sin vurdering (s. 97 f): »I august 1919 blev der på DLH afholdt et særligt kursus for seminariernes lærere i pædagogik med Lehmann som lærer. Interessen var stor (16 deltagere), men større virkning har kurset næppe haft. Det hører med til forståelsen af denne træghed i seminarieverdenen, at det på næsten alle seminarier var teologer, der stod for pædagogikken, som dengang også omfattede psykologi. De har utvivlsomt følt sig mere beslægtet med filosofen Kroman end med naturvidenskabsmanden Lehmann«. Det kan tænkes.

Dansk Seminarieforening

Foreningen blev stiftet på et møde »af Forstandere og Lærere fra baade Stats- og Privatseminarier« den 25. og 26. april 1905 på N. Zahles Seminarium i København. I de love, der samtidig vedtoges, hedder det i §1: *Foreningens Formaal er ved Samarbejde paa pædagogisk og fagligt Omraade at styrke Seminariernes Arbejde indadtil og at hævde deres fælles Interesser udadtil*. En bestyrelse på fem medlemmer blev valgt med forstander, lic.theol. John Klingemann (1859-1915) fra Skårup som formand og forstander P.J.M Vinther fra Silkeborg som

næstformand. De øvrige medlemmer var seminarielærerne Martin Sørensen (Jelling) og C.J. Busk (Odense) samt forstanderinde Martha Steinthal (1861-1948) fra N. Zahles Seminarium. Den første protokol er bevaret.⁸¹

Som medlemmer kunne optages forstandere og lærere fra statsseminarier og anerkendte privatseminarier, inkl. øvelsesskolerne; stemmeberettigede var dog kun de, der dimitterede til de afsluttende prøver eller gennem nogle år havde undervist i praktisk skolegerning. Allerede fra foreningens stiftelse blev det vigtigt at opretholde en balance mellem de statslige og de private seminarier – afspejlet i kravet til bestyrelsens sammensætning: en forstander fra et statsseminarium, en forstander fra et privat seminarium, en lærer fra førstnævnte kategori, en lærer fra sidstnævnte samt et 5. medlem, »af hvem der ikke kræves anden særlig Kvalifikation, end at han (hun) skal være stemmeberettiget Medlem af Foreningen«.

Det var ikke noget tilfælde, at foreningens første handling – ifølge protokollen i juni 1905 – var en henvendelse til ministeriet om betingelser for anerkendelse af nye privatseminarier: de skulle efter foreningens ønske have virket en vis tid og have dimetteret et vist antal elever. I foreningen var der enighed om, at øget konkurrence på området ville ødelægge vilkårene for de eksisterende seminarier, statslige såvel som private. Den næste henvendelse – oktober 1905 – udtrykte ønsket om, at seminarierne selv måtte få ret til at udtale sig, inden nye bestemmelser blev truffet om seminariernes virkemåde og afsluttende prøver. Det kan nok betragtes som et resultat heraf, at der i januar 1906 i ministeriet blev holdt et møde med seminarieforstanderne og censorerne om seminariernes aktuelle problemer. Her blev bl.a. drøftet indførelse af et eller to fremmedsprog i undervisningen, en skærpelse af optagelseskravene, evt. gennem »præparandanstalter«, og større fordringer som betingelse ved anerkendelse af nye privatseminarier. I november 1906 indsendte foreningen et forslag til en fireårig seminarienuddannelse. På foreningens møde i april 1907 konkluderede Vinther, at fordringerne ved lærereksamen var alt for rigoristiske – det enkelte seminarium burde have langt større frihed til selv at tilrettelægge sin undervisning. Fra 1914 udgav foreningen *Dansk Seminarieblad* (fra 1975 indgået i *Magisterbladet*).

Men nogen magtfaktor synes foreningen ikke at have været. Seminariefolk var individualister. Synspunkterne afgang bl.a. af, hvilket seminarium man var tilknyttet; ejerforholdet, statsligt eller privat, påvirkede lærernes holdninger. I december 1919 vedtoges nye love for Dansk Seminarieforening; herefter var den en sammenslutning af to nydannede foreninger: Foreningen af Tjenestemænd ved Statens Seminarier og Privatseminarieforeningen. DS skulle varetage fælles interesser, »særlig af faglig og pædagogisk Art«. De økonomiske interesser skulle forhandles af de to sideordnede foreninger for henholdsvis statsligt og privat ansatte lærere.

17. november 1908 havde kultusminister Enevold Sørensen forelagt et forslag

til »lov om Seminarier og Prøver for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen m.m.« Heri indgik statslige krav til et privatseminarium, der ønskede anerkendelse: ikke alene lokaler og apparatur, men også forstander og lærerkræfter skulle vurderes for at opnå en foreløbig ministeriel godkendelse; den endelige statsanerkendelse, for seks år ad gangen, forudsatte, at seminariet i to år havde dimmitteret mindst 12 elever. I lovforslaget indgik endvidere, at en ministeriel kommission skulle tage sig af optagelsesprøverne til seminarierne. Især sidstnævnte punkt fremkaldte modstand på seminarierne, udtrykt bl.a. i en resolution til regering og rigsdag fra foreningens møde i Århus i januar 1909. Lovforslaget gik i udvalg, – det nåede aldrig længere.

Det tog tid, inden der kom reelle forhandlinger i gang om en ny og bedre seminarielov; i stedet blev lærernes videreuddannelse på kurser en vigtig brik i billedet. Afgørende var de fordringer, som undervisning i mellem- og realskolen stillede til lærerne. Herfra – og i det hele taget fra byskolen – udgik de første ønsker om faglig specialisering af folkeskolens lærere. Ganske vist fungerede lærere ofte udmærket i dobbeltrollen som både folkelærere og faglærere; initiativet lå normalt hos lærerne, der på denne måde gjorde folkeskolen respekteret. Men dobbeltrollen var ikke forberedt i lærernes uddannelse.

Af de seks punkter, som resolutionen indeholdt i 1907, Jf. s. 240, blev i de følgende år kun indfriet to: optagelseskravene blev strammet i 1913 – og i 1918 overtog staten det private Ribe Seminarium og indrettede det som det første statsseminarium for kvinder. Samtidigt lukkede det private kvindeseminarium i Horsens. Forstanderinden, Johanne L. Mohr, blev forstanderinde i Ribe. I bogen *Modvind og medvind. Ribe Seminarium 1899-1999* findes en henrivende skildring: »Horsens-pigerne kommer« til Ribe i 1918.⁸²

5. Kommission og kompromis 1919-1930

1894-ordningen holdt stand indtil 1930; ikke uanfægtet, men den holdt – og uddannede godt 16000 landsbylærere og købstadlærere, inklusive mellemskolelærerne; knapt 10000 var mandlige. Spørgsmålene meldte sig undervejs: skulle en lærer kunne undervise i alle fag eller være specialist i nogle få? Foretrak lokalsamfundet små skoler med en enkelt lærer, evt. et par stykker, eller kunne nettet acceptere større skoler, hvor faglærerne kunne folde sig ud? Den sidste løsning indebar en længere skolevej for nogle børn, skolegang hver dag i stedet for hveranden – samt større kommunale udgifter til skolen; tilmed kunne en sådan ordning medføre, at forbindelsen mellem hjem og skole blev mindre tæt, mere upersonlig. Set fra en anden vinkel: hvad ville give lærerstanden størst prestige?

Perspektiverne var en diskussion værd, og de hang sammen med læreruddannelsen. Skulle man her indføre en specialisering eller slås med stigende fagtrængsel? Skulle man kræve en studentereksamen som grundlag for optagelse på et seminarium? Skulle forskolelærerinderne integreres i den egentlige læreruddannelse? Problemet om balancen mellem fag og pædagogik spøjte fremdeles. Det samme gjaldt balancen mellem statslige og private seminarier; sidstnævnte havde under 1. Verdenskrig haft faldende indtægter og stigende udgifter, så lærerlønningen lå her langt under statens. De private fik tilskud over finansloven, ikke ved særlig lov. Kunne de opnå en tilskudsordning, der svarede til den, som de private gymnasier fik i 1918/19? Eller pension? Tjenestemandsløven 1919 indeholdt en pensionssikring, men kun til de statsansatte.

Den store skolekommission

Denne diskussion blev ført i den store skolekommission, der arbejdede fra 1919 til 1923 og efterlod sig et fyldigt, trykt materiale: to bind forhandlinger, et bind bilag og et bind betænkninger med lovforslag. Kommissionen var nedsat ved lov af 21. februar 1919 med den opgave »at tage hele det samlede Skolevæsens For-

hold – pædagogisk, økonomisk og administrativt – op til Overvejelse og Drøftelse samt til at udarbejde Forslag til en Omordning heraf«. I løsningen måtte også indgå læreruddannelsens vilkår og indhold. Undervisningsministeren, S. Keiser-Nielsen, der selv tilhørte Det Radikale Venstre, udpegede otte medlemmer samt formanden, socialdemokraten K.M. Klausen; de øvrige 16 medlemmer blev valgt af Rigsdagens fire gamle partier. De ministerudpegede var alle skolefolk – tre kvindelige – fra gymnasium, folkeskole og private skoler, – men ingen fra seminarierne, hvilket vakte harme i seminariekredse. Partierne valgte politikere – én kvindelig; flere var lærere, en var biskop. Askovs forstander Jacob Appel (Venstre) udtrådte, da han blev undervisningsminister i ministeriet Niels Neergaard (1920-24).⁸³

Kommissionen kunne tilkalde særligt sagkyndige som »Gæster« til midlertidig deltagelse i arbejdet. Sådanne eksperter på læreruddannelsens område var fire forstandere, nemlig P.J.M. Vinther fra Silkeborg, Stig Bredstrup fra Jonstrup, Johanne L. Mohr fra Ribe Statseminarium og Martha Steinthal fra N. Zahles Seminarium. Desuden tilkaldtes provst J. Nissen, der var medlem af censurkomiteen vedrørende forskoleseminarierne. N.A. Larsen, øverste embedsmand for folkeskole og seminarier, var ikke medlem, men kun gæst.

»Seminarieudvalget« bestod af ni medlemmer med den socialdemokratiske folketingsmand Vilhelm Rasmussen som formand. Det aflagde besøg ved seminarierne i Göteborg, Haslev, Vordingborg, Jonstrup, Haderslev og Tønder samt på Statens Lærerrhøjskole.

I overvejelserne indgik henvendelser udefra, bl.a. fra Danmarks Lærerforening. Her havde man været uklar i holdningen til spørgsmålet, om en studentereksamen burde være betingelse som indgang til et treårigt seminarieforløb – eller subsidiært en præliminæreksamen som grundlag for en fireårig uddannelse. På foreningens 8. almindelige skolemøde i København august 1921 vedtoges en resolution; den fortjener gengivelse, selvom den netop på det nævnte punkt er uklar og forsøger at sløre en intern uenighed. Vigtigt er det, at den peger på en uddannelse, som rækker ud over selve folkeskolen:

- »1. Læreruddannelsen bør være saa omfattende, at Folkeskolens Lærere kan gøre Fyldest i Børneskole, Realafdeling, samt i Ungdomsskolens almindelige Undervisning.
2. Den bør bygges paa en Almendannelse, der omfatter mindst to fremmede Sprog – Tysk og Engelsk – og har Tilknytning saavel til videregaaende Studium som til praktiske Stillinger indenfor Samfundslivet.
3. Den egentlige Læreruddannelse bør gøres fyldigere, dels ved et valgfrit Studium i et eller to Fag, dels ved en grundigere Uddannelse i undervisningsteknisk og faglig Henseende.

4. Den til Seminariet knyttede Øvelsesskole indrettes som en 7-klasset Skole, omfattende saavel en praktisk som en teoretisk Afdeling.
5. Staten bør afholde alle Udgifter ved Seminarieundervisningen samt give fornøden Understøttelse til Elevernes Ophold«. ⁸⁴

Resolutionen, der var foreslået af hovedstyrelsen – og blev vedtaget med 49 stemmer mod 3 –, blev forelagt af *Johanne M. Sørensen*, overlærer på Frederiksberg og medlem af DLHs hovedstyrelse. Den kryptiske »Tilknytning« til videregående studium i punkt 2 dækkede for hende den erkendelse, »at det eneste rationelle vilde være at lægge den Almendannelse, som Gymnasieundervisning giver, til Grund for Læreruddannelsen«; det lå nu i skolekommissionens hånd at omforme gymnasiets undervisning, så den blev et fuldt tilfredsstillende grundlag for videregående boglig uddannelse. »Tilknytningen« indebar, at vejen stod åben for den unge: »ind til Universitetet, om han vil det, eller ud i det praktiske Liv, om det viser sig at være der, hans Anlæg ligger«.

Lærerne måtte mestre det undervisningstekniske, hævdede hun. De skulle i et eller to fag nærme sig et studium med opøvelse i rationel arbejdsmetode. Men de skulle også vinde bredde i deres indsigt og opfylde det mål, som Lærershøjskolens forstander, Hans Olrik, havde udtrykt: »En Lærer skal staa paa Højde med sine Elever i Kundskaber, ogsaa i de Fag, han ikke selv underviser i«.

Også Danmarks Realskoleforening henvendte sig – med ønsket om en lovfæstet uddannelse for mellem- og realskolelærere samt en lønfastsættelse for realskolens lærere, »der staar i et passende Forhold til Uddannelsen«. Et ministerielt udvalg, nedsat 5. januar 1919, havde foreslået en særlig prøve for lærere til mellem- og realskolen i tilknytning til en bifagseksamen ved det filosofiske fakultet; men herved kunne næppe produceres det nødvendige antal lærere. Mere realistisk ville være en toårig videreuddannelse for folkeskolelærere på Statens Lærershøjskole – med tilknyttet realskole, skrev Realskoleforeningens formand, J. Høirup (Nyborg).

Henvendelsen harmonerede med et forslag, som Hans Olrik og den tilsynsførende med folkeskolen og seminarierne, professor N.A. Larsen, havde fremsat i 1918 – og senere indsendt til kommissionen: »Under Statens Lærershøjskole oprettes der et 2-aarigt Kursus for Faglærere og Faglærerinder, væsentlig med det Maal at skaffe Lærerkæfter til Mellem- og Realskoler«. Studium og eksamen skulle omfatte to hovedfag inden for matematisk-naturvidenskabelig eller sproglig-historisk linie; hertil et eller flere bifag. Adgang skulle normalt forudsætte en lærereksamen, som var bestået med mindst mg i gennemsnit.

Den store Skolekommission afsluttede sit arbejde 1. juni 1923. I alt var der holdt 249 plenarmøder, hvortil kom et stort antal møder i udvalgene. Resultatet blev 18 lovforslag. De behandlede læreruddannelsen, skolevæsenets ordning og

organisation (bl.a. lovforslag om grundskolen, om gymnasieskolen, om realskolen, om ungdomsskolen), skolevæsenets administration, skolevæsenets økonomi, skolens ydre kår og sociale opgaver.

De enkelte medlemmers holdninger til læreruddannelsen hang sammen med deres synspunkter på de øvrige områder – og med deres forventninger og ønsker til den fremtidige udvikling i det danske samfund. Man kan – med en hel del forbehold – tale om fire skolepolitiske mindretal i kommissionen: et klart socialdemokratisk med K.M. Klausen og Vilhelm Rasmussen som markante figurer i forsvaret for en udelt folkeskole; et Venstre, der var præget af Grundtvigs skoletanker, negativ over for ensretning og eksamen, markeret primært af friskolemanden, tidligere konseilspræsident Klaus Berntsen; en konservativ fløj, som lagde vægt på dansk folkelig tradition for samarbejde mellem skole, kirke og hjem – her stærkt repræsenteret af kirkehistorikeren, professor J.Oskar Andersen; endelig var der en liberal-akademisk gruppe, der videreførte traditionen fra almenskoleloven 1903 i kravene om balance mellem akademisk kvalitet og socialt fællesskab – med undervisningsinspektør Henrik Bertelsen, rektor Georg Bruun, lektor, dr.phil. Kirstine Meyer og den radikale politiker, cand.mag. Elna Munch som talsmænd.

Med forskelle i begrundelser og indbyggede ændringsforslag fra skiftende mindretal kunne kommissionen fremlægge Forslag til Lov om Lærerskoler. En fireårig lærerskole i stedet for det treårige seminarium. Navneforandringen skyldtes bl.a., at seminarist-betegnelsen af mange lærere havde været »lidet yndet«. De fire år var begrundet med ønsket om at styrke den praktisk-pædagogiske forberedelse til lærergerningen – og med flertallets ønske om optagelse af fremmedsprog på undervisningsplanen.

Lærerskolens formål skulle være at uddanne lærere og lærerinder til grundskolen (eller folkeskolen). Altså ikke til realskolen. Klaus Berntsen havde under forhandlingerne markeret det: »Seminariets Hovedformaal bør altsaa være: Dygtiggørelse til den danske Folkeskole«. Stort set var der enighed om §4: »*Ved Statens Lærerhøjskole (eventuelt tillige andetsteds) indrettes ved Siden af kortere Kursus efter Ministerens nærmere Bestemmelse en 2-aarig Fortsættelsesundervisning for dem, der efter bestaaet Lærerprøve ønsker en videregaaende Uddannelse i eet eller flere Fag. Denne 2-aarige Undervisning, der indbefatter praktisk Vejledning i en Skole, afsluttes med en Prøve*«.

Mindretallene var skiftende. Over for flertallets ønske om krav ved optagelsen, der i det væsentlige svarede til realeksamen, pointerede Berntsen m.fl., at hovedvægten skulle lægges på eksaminandens udviklingstrin og kundskaber i folkeskolens hovedfag »uden Hensyn til, om Kundskaberne er erhvervet ved en Eksamensskole eller paa anden Maade... I fremmede Sprog kan der ikke kræves nogen Prøve«. Et andet mindretal ønskede, at en bestået studentereksamen eller

realeksamen skulle medføre bortfald af optagelsesprøve. Der var accept af, at indgangsalderen skulle nedsættes fra 18 til 17 år – med bortfald af fordringen om et forudgående års praktisk skolegerning hos en dygtig lærer.

Der var forskelle i vurderingen af de enkelte fag. Berntsen m.fl. ønskede indsat, at tysk og engelsk skulle være valgfri fag. Flertallet ønskede i de to sidste år af uddannelsen at åbne for en specialisering i naturvidenskabelige eller sproglige fag. Faget religion gav anledning til mange kommentarer. Men Vilhelm Rasmussen synes at have stået isoleret med en ateistisk indstilling. Oskar Andersen m.fl. ønskede tilføjet: »Saalænge den evangelisk-lutherske Kirke opretholdes som Folkekirke, har Stifternes Biskopper Ret til at føre Tilsyn med Lærerskolernes Kristendomsundervisning«.

»Ved enhver Lærerskole skal der ansættes baade Lærere og Lærerinder«. Oscar Andersen m.fl. foretrak »kan«. Vilhelm Rasmussen og Oskar Andersen m.fl. ønskede, at en bestået prøve i pædagogik og undervisningsfærdighed skulle være en betingelse for ansættelse ved en lærerskole.

Et mindretal, bl.a. socialdemokratisk, ønskede nedlæggelse af private lærerskoler: principielt var denne uddannelse en statsopgave. Men p.t. lod man de private bestå, da staten ikke magtede at overtage hele uddannelsen. – Et flertal ville bibeholde den særlige uddannelse af forskolelærerinder.

Sjældent har danske skoleforhold været genstand for så grundige overvejelser og drøftelser som i den store skolekommission. Det gjaldt også læreruddannelsen, der blev genstand for megen kritik; Vilhelm Rasmussen havde allerede i kommissionens 2. møde givet en karakteristik: »Folkeskolens Læreruddannelse var slet, Lærerne lærte ikke selv at iagttage og tænke, der var ikke Tid til Selvstudium og Eksperimenteren, Tiden var for knap, og Eleverne mødte for daarligt forberedte«. Dr. phil. Andreas Hanssen tilføjede som et problem, at »Seminarie-lærerne ofte ikke har haft med Børneundervisning at gøre«.

Det vigtigste skel i kommissionen gik mellem fortalernes for en statslig-rational styring, og dem, der ønskede decentrale beslutninger på de enkelte seminarier eller i et »virkelig folkeligt Selvstyre«. I forhandlingerne påberåbte man sig ofte ord som selvvirksomhed, selvstændighed, fordybelse og folkelighed m.fl. Men de blev fortolket forskelligt.

Et mindretal tiltrådte flertallets bemærkninger om fællesskolens fortrin: samværet mellem drenge og piger gavnede helheden. Men med en tilføjelse, som ikke er uden interesse: »selvom Pædagoger for Tiden er af den Mening, at Fællesskab er at foretrække, kan den Tid jo meget vel komme, at de sagkyndige Pædagoger har en anden Anskuelse. Man har før set, at Meningen om pædagogiske Spørgsmaal kan skifte«.⁸⁵

Der er ingen tvivl om, at den socialdemokratiske fløj nærede størst tillid til pædagogisk indsigt og færdighed. Men det gjaldt både denne og de øvrige grup-

per, at de opfattede den enkelte lærers frihed som vigtig i skolens virksomhed. Under uddannelsen skulle læreren opnå forudsætninger for personlig og faglig videreudvikling – i samspillet med børn, forældre og samfund. En lærereksamen var ikke facit, men springbræt.

»Opdragelse til Selvopdragelse« havde været Frederik Langes nøgleord i beskrivelsen af skolens opgave. Heroverfor kan sættes referatet af Vilhelm Rasmussens ord i den indledende drøftelse 1919: »Opdragelsens Maal var at tilpasse Individet til at leve Livet, saaledes at det enkelte Individ fik det mest mulige ud af Livet og Samfundet det mest mulige ud af hver enkelt Liv. Maalet maatte være ogsaa at gøre Individerne tilpasselige over for nye Forhold, og naar det kom højest, i Stand til selv at frembringe nye Forhold. I en saadan Uvishedens Tidsalder, som vi nu levede i, var den sidste Evne af særlig Betydning ... Samfund, der kunne skabe Nydannelser, havde de store Opgaver som f. Eks. de nord-amerikanske Fristater«. ⁸⁶

I et foranderligt samfund var fornyelse et argument, i hvert fald et politisk interessant fænomen. Det gjaldt i undervisning og opdragelse – og ikke mindst læreruddannelsen. Inden længe kom et udspil fra undervisningsminister i regeringen Thorvald Stauning (1924-26), socialdemokraten Nina Bang, historiker og journalist, landets første kvindelige minister. 10. februar 1925 forelagde hun Folketinget sit forslag til lov om lærerskoler.

Forslaget

Forslaget gjaldt i princippet kun de statslige seminarier. Men i praksis kunne de private kun opnå anerkendelse, hvis de i alt vedrørende undervisningen indrettede sig efter statens regler.

Forslaget var i det væsentlige identisk med flertallets i kommissionen: en fireårig, vederlagsfri lærerskole. Alle statens seminarier skulle optage både mænd og kvinder – dette ville betyde en ændring for Ribe, Jelling og Jonstrup.

Til hvert seminarium skule være knyttet en 7-klasset øvelsesskole, hvor også lærerskolens lærere skule være pligtige til at undervise. Førstelæreren ved øvelsesskolen skule normeres som lærer ved lærerskolen og udnævnes som dennes øvrige lærere; det ville medføre, at sognerådene i Skårup, Jelling og Ranum ville miste indstillingsretten til skolens lederstilling.

Optagelseskravene ville i det væsentlige svare til en realeksamen; alderen skule nedsættes fra 18 til 17 år Lærereksamen skule foruden de tidligere fag også omfatte samfundslære og nationaløkonomi (under historie), geologi (under geografi), kemi (under fysik), tysk og engelsk samt sløjd (for mandlige), småbørnsundervisning (under praktisk skolegerning) og idræt (under gymnastik). I 3.

Vilhelm Rasmussen (1869-1939), cand. mag. (geografi), lærer og politiker; medlem af Folketinget for Socialdemokratiet fra 1915 til sin død. Som pædagog brød han nye veje gennem skrifter om børns udvikling, bygget på egne iagttagelser; i sine skrifter understregede han altid betydningen af børns egne initiativer, iagttagelser og lyst til koncentration; som god darwinist accepterede han konkurrencens betydning som impuls til ekstra indsats – også fra barnets side. Hans pædagogiske engagement fandt udtryk i Den Store Skolekommission 1919-1923. Fra 1924 til sin død var han en dynamisk forstander for Statens Lærershøjskole i Odensegade, hvor han her er fotograferet i sin lænestol; denne er i dag i brug på Dansk Skolemuseum. Tegningen: kunstneren ukendt; iflg. overleveringen stammer tegningen fra Roskilde Højskole. Dansk Skolemuseum.

og 4. klasse skulle indføres nogen undervisning i enten den sproglige eller matematisk-naturvidenskabelige faggruppe. Adgang til at gå til eksamens 1. del efter 2. klasse havde alle, som havde gennemgået 2. klasse, adgang til eksamens 2. del fik kun de, der blev indstillet af lærerskolen.

For at opnå fast ansættelse ved en lærerskole skulle man have bestået en prøve i pædagogik og undervisningsfærdighed. For at et privat seminarium kunne opnå anerkendelse (for seks år), skulle ikke alene de ydre forhold godkendes, men ministeren skulle finde forstanderen skikket til gemingen.

En toårig fortsættelse af uddannelsen med afsluttende prøve, henlagt til Lærershøjskolen, indgik også i forslaget.

Altsammen forgæves. Den politiske opposition var stærk, især i forsvaret for de private seminarier. Dansk Seminarieforening, som ikke var blevet spurgt, havde handlet hurtigt og indkaldt til møde 22. februar 1925 i den gamle festsal på N. Zahles Skole; her lod formanden, forstander Einar Lund (Femmers Seminarium), forhandlingerne udmunde i forslag om urafstemning blandt medlemmerne om de

vigtigste punkter i forslaget; forinden havde seminarielærer fra Tønder, Claus Eskildsen, der snart skulle blive kendt for *Ole Bole* og for lærervejledningen *Det første Skoleaar* (1927), erklæret den foreslåede eksamensordning for værre end den, han kendte fra den tyske tid i Sønderjylland.

Da resultatet af urafstemningen forelå, viste det sig, at uenigheden blandt seminariefolk var mindst lige så stor som den politiske, bl.a. om hensynet til manden fra mulden. Ministeren genfremsatte sit forslag i efteråret 1925, men det nåede kun til udvalgsbehandlingen inden regeringens fald.

Forslagets skæbne var næppe upåvirket af Nina Bangs forsøg på afskedigelse af N.A. Larsen som konsulent for folkeskolen og seminarierne. De kunne ikke samarbejde; bl.a. var han stærkt kritisk over for lærerskole-forslaget. Fyringen af ham lykkedes ikke; han kunne meddele, at hans igangværende embedsperiode – hvortil han var udnævnt af kongen – ikke var udløbet!

Behovet for en ny lov om læreruddannelsen var der stadig. Men den nye undervisningsminister, seminarieforstanderen fra Gedved, Jens Byskov, var som medlem af Th. Madsen-Mygdals regering (1926-29) ikke indstillet på reformer, der ville kræve penge. Han var landskendt som foredragsholder og skribent, men var ikke medlem af Rigsdagen; en lærd og selvlært polyhistor, der havde skrevet om Rousseau, studeret sprog og dyrket naturvidenskab – bl.a. lært sig græsk og latin for at kunne læse antikke matematikere. Han udgav en dansk sproglære, som i årtier var kanon for lærere i folkeskolen. Det var kort sagt en usædvanlig minister – som ikke blev populær i skolens verden. Han skar i de statslige lønninger og øgede lærernes pligtige timetal.

Til ministerens få initiativer hørte loven om det nye Nationalmuseum – og en lov af 4. april 1928 om statstilskud til anerkendte private seminarier; herunder såvel til lønninger og bygninger som til pensioner. Denne lov var hårdt tiltrængt; privatseminarierne havde i en henvendelse til Folketinget påpeget, at de producerede 2/3 af de dimitterede lærere og det til en stykpris, som lå en hel del under de statslige seminarier; på de sidstnævnte kostede en elev i årligt gennemsnit 878 kr., på de private 611 kr., der stort set blev betalt af eleverne selv. Det blev oplevet som dybt uretfærdigt.

I 1930 var der i alt 19 seminarier, 7 statslige og 12 private. I horisonten tegne sig et billede af overproduktion og arbejdsløshed. Derfor udgik allerede i 1927 fra ministeriet et forbud mod parallelklasser på seminarierne og mod flere end 28 elever i hver klasse. Men de tidligere nævnte optagelsesregler i bekendtgørelsen fra 1928 fulgte i princippet Venstres idé om folkelige lærere, fjernt fra kravene om en realeksamen.⁸⁷

På kompromis

Den nye undervisningsminister i den socialdemokratisk-radikale regering (Stau-ning II: 1929-1940) var F.J. Borgbjerg (1866-1936). Han lod sig overtale til pos-ten, men havde foretrukket Socialministeriet, som han havde forestået 1924-26. Han havde siddet i Folketinget siden 1898 og blev betragtet som en af partiets taktiske og oratoriske begavelse; bortset fra ministerperioden havde han siden 1911 været redaktør for Social-Demokraten. Han havde engageret sig i spørgs-mål om skoler og folkeoplysning. Nu ønskede han at se resultater – gerne kom-promiser.

Grundlaget for Lov Nr. 130 af 15. April 1930 om Seminarier var det lovfor-slag, som forelå i Skolekommissionens betænkning. Dog blev det nu en lov om »Seminarier« – ikke om »Lærerskoler«. Lovens første § fik følgende formulering: *Seminariets Formaal er at uddanne Lærere og Lærerinder til Folkeskolen. Seminariets Undervisning skal være præget af de Krav, Elevernes fremtidige Gerning som Lærere stiller til dem; desuden skal den meddele dem Kundskaber og Færdigheder, der kan fremme deres almindelige Udvikling. Stk. 2. Semina-riernes Undervisning er 4-aarig.* Loven havde afsnit om statens seminarier, om private seminarier og om videregående læreruddannelse. Den blev vedtaget næsten enstemmigt, båret igennem Rigsdagen af viljen til kompromis, nu skulle denne uddannelse forbedres.⁸⁸

Undervisning på statens seminarier blev vederlagsfri. Til hvert seminarium skulle være knyttet »en i et tilstrækkeligt Antal Klasser delt Børneskole«; denne skulle fungere som øvelsesskole efter en plan, der var lagt af seminariet og god-kendt af ministeren. Skolen kunne enten være drevet for seminariets regning el-ler være en stedlig kommuneskole.

Ved optagelsen på et seminarium skulle eleven være fyldt 17 år; kravet om praktisk skolegerning i et forudgående år bortfaldt. Ved optagelsesprøven skulle hovedvægten ligge på *Eksaminandens Udviklingstrin og Kundskaber i Folkesko-lens Hovedfag*.⁸⁹ De, der på tilfredstillende måde havde bestået studentereksa-men, almindelig forberedelseseksamen, realeksamen eller pigeskoleeksamen, kunne med undervisningsministerens tilladelse optages i et seminariums 1. klas-se uden prøve.

Fagrækken blev udvidet. Samfundslære og nationaløkonomi indgik under hi-storie, geologi under geografi, sundhedslære under naturhistorie, kemi under na-turlære, småbørnsundervisning under praktisk skolegerning. Kvindelige elever skulle have håndgerning, mandlige sløjd. I lærereksamen skulle indgå et frem-medsprog – valgfrihed mellem engelsk og tysk. En elev kunne af religiøse grun-de fritages for undervisning og prøve i kristendomskundskab; men da faget var del af en lærereksamen, kunne der ikke udstedes et egentligt eksamensbevis, men

kun en udskrift af eksamensprotokollen – med bemærkning om at den aflagte prøve ikke gav adgang til embeder i folkeskolen.⁹⁰ Til fællesfagene hørte naturligvis pædagogik, dansk, regning, skrivning, sang og musik.

I § 6 gennemførtes, at eleverne i 3. og 4. klasse skulle »modtage Undervisning i en af to Faggrupper, som omfatter henholdsvis sproglig-historiske og matematisk-naturvidenskabelige Fag«. Dette var en vigtig nydannelse, den såkaldte speciallæsning. – Lærerprøven var tvedelt. Til 1. del efter 2. klasse fik man kun adgang, hvis man blev indstillet af seminarieret.

Fast ansættelse ved et statsseminarium forudsatte herefter en bestået prøve i pædagogik og undervisningsfærdighed; den pågældende skulle her godtgøre, at han eller hun havde øvelse i at undervise såvel voksne som børn. Et tilsvarende krav blev ikke stillet til de private seminarier. Men disse var alligevel underlagt samme tilsyn som statens.⁹¹

Det var i loven fastsat, at 7 repræsentanter for seminarierne – 3 fra statens, 4 fra de private – skulle tages med på råd ved den videre planlægning. I dette seminarieudvalg indtrådte fra de statslige forstander Emil Albeck (Tønder) og Georg Christensen (Haderslev) samt seminarielærer Albert Jensen (Jelling), medens de private valgte forstanderne Jens Byskov (Gedved), Ejnar Lund (Femmer), Martha Steinthal (Zahle) og P.J.M. Vinther (Silkeborg). Ministeriet beskikkede departementschef Viggo Aagesen (formand), kontorchef A. Barfod, tidligere konsulent N.A. Larsen, statskonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen, førstelærer Axel Jensen, der var formand for Danmarks Lærerforening, samt folketingsmand Vilhelm Rasmussen, der fra 1924 var forstander for Statens Lærerhøjskole. Der til kom de faste censorer ved lærereksamen. Udvalgets navn: Seminarieudvalget af 25. april 1930.

Udvalgets første store opgave var at udarbejde en betænkning om det konkrete indhold i den nye læreruddannelse. Betænkningen forelå på årsdagen for lovens stadfæstelse. Det var en bedrift. Godt et par uger senere, 4. maj 1931, udsendte ministeriet bekendtgørelse om indholdet i læreruddannelsen, om optagelseskrav, undervisning og prøver. Det er muligt at danne sig et indtryk af arbejdets gang gennem udvalgets papirer – herunder af de mange henvendelser til udvalget fra bl.a. Talepædagogisk Forening, Danske Kvinders Nationalraad, Dansk Sløjd-lærerforening, Gymnastisk Selskab osv.⁹²

Betænkningen indledes med en erklæring om formålet med arbejdet. Øjensynligt har den formålet at samle medlemmerne om hovedsagen. Den fortjener en gengivelse:

»Formaalet maa være:

1. at fastsætte Fagenes Indhold og Omfang dels med Henblik paa de Krav, som Arbejdet i Folkeskolen maa stille, dels med Henblik paa, hvad der kan tjene Elevernes almindelige Udvikling og Dannelse;

2. i videst muligt Omfang at give Eleverne Lejlighed til selvstændigt Arbejde, der kan bringe dem i direkte Forhold til Stoffet;
3. at give Seminarierne Frihed til – inden for Lovens Rammer – at anvende forskellige Undervisningsformer«.

Spændvidden i udvalget var stor fra N.A. Larsen til Vilhelm Rasmussen. Det var dygtigt at samle udvalget på en fornyende måde i læreruddannelsens reform.

Speciallæsningen i 3. og 4. klasse var en nydannelse. Formålet var at give plads – 5 timer ugentligt – til en uddybende undervisning, »der kan sætte Eleverne i Gang med et selvstændigt Arbejde indenfor deres Interessesfære, som de kan fortsætte efter Seminarietiden«. Der skulle ikke holdes afsluttende prøve heri, men udstedes vidnesbyrd om den enkelte elevs studieemne og udbytte.

Den anden nyhed var *Aarsarbejder*. Bekendtgørelsen ville (§20) give eleverne lejlighed til selvstændigt arbejde, gøre dem »fortrolige med Fagenes Hjælpekilder, vante til at bruge Bøger og Samlinger og øvede i at gøre Iagttagelser i den levende Natur«. Resultatet af et sådant arbejde kunne fremtræde skriftligt som et årsarbejde. Faglæreren indstillede, om det skulle fremlægges til eksamen, men fagcensoren besluttede, om der skulle tages hensyn til det ved eksamen; i bekræftende fald forhøjedes eksamenskarakteren med et trin, f.eks. fra mg til mg+. »Aarsarbejder kan fremlægges i Naturfag, Geografi, Gymnastik, de historiske Fag, Pædagogik, praktisk Skolegerning og Dansk«, – men ikke i regning.⁹³

Laboratorier og sløjdsale blev varmt anbefalet; iagttagelser, demonstrationer og studier af hjemstavnen ligeledes. I naturhistorie nævntes »Nedstammings- og Arvelighedslære« (dog ikke Darwins navn). »Der bør paa passende Steder gøres Rede for de seksuelle Forhold og Kønshygiejnen, men Formen for denne Undervisning overlades til Seminariet«. – Faget pædagogik omfattede: psykologi; pædagogik (alm. opdragelses- og undervisningslære samt opdragelsens historie); den danske skoles historie og nuværende ordning; skolehygiejne. Metodikundervisning hørte ind under praktisk skolegerning.

Studenter kunne overføre karakterer fra studentereksamen til lærereksamen, i de første år efter 1931 kun fra mg-niveau og derover; nysproglige kunne overføre karakterer i fremmedsprog, matematikere i naturlære, begge i matematik, dansk litteratur og historie. Ordningen var gensidig: lærere kunne også overføre karakterer i dansk, historie, naturfag og sprog, hvis de ønskede at indstille sig til en studentereksamen; – det gjorde de i stigende omfang i 1930'erne.

Ingen tvivl om at seminarieudvalget ønskede elevernes egen aktivitet højt prioriteret. Ejheller om traditionens magt. Lidt luft gav det, at der skete begrænsninger i opgivelserne til eksamen. Men det var ministeriet, der foretog udvælgelsen. Fortsat var det censor, der udvalgte eksamensspørgsmål, – men læreren skulle foreslå sin karakter først! I hovedfagene var der tilmed to censorer – i dansk, regning, re-

Vejledende Timeplan

	1. Kl.	2. Kl.	3. Kl.	4. Kl.
Tegning	2	2 (Eks.)	1	0
Skrivning	1	1 (-)	0	0
Regning	2	3 (-)	0	0
Matematik	3	4 (-)	0	0
Naturlære	3	4 (-)	0	0
Naturhistorie	3	3 (-)	2	0
Geografi	2	2 (-)	0	0
Dansk	4	4 (-)	3	3 (Eks.)
Kristendomskundskab	3	3	3	2 (-)
Sprog	3	2	3	3 (-)
Historie	3	2	2	2 (-)
Pædagogik	0	0	4	3 (-)
Praktisk Skolegerning	0	0	4	9 (-)
Musik	2	1	2	2 (-)
Gymnastik	3	3	3	3 (-)
Haandarbejde eller Sløjd	2	2	2	2 (-)
	36	36	29	29
Speciallæsning			5	5
			34	34

ligion og praktisk skolegerning. Det var ikke blevet lettere for seminariets lærere; de måtte indstille sig på nye emner og nye undervisningsformer. De kunne ganske vist komme til orde i lærerråd på statens seminarier; disse råd var her blevet indført i 1903, men forstanderen var født formand – og det var han også efter 1930-loven; ved de private seminarier blev lærerråd først obligatoriske i 1956.

1930-loven og bekendtgørelsen året efter var skelsættende begivenheder i dansk læreruddannelse. De holdt til 1954, dog med ændringer i bekendtgørelsen 1934, 1936, 1938 og 1940 og suppleret med lov i 1947 om en 2^{1/2}-årig studenterlinje.⁹⁴

Frihed for seminarierne havde været den store forventning; i praksis blev den beskeden – eksaminer og indberetninger kom til at udfylde en betragtelig del af seminariernes tid og kræfter. I 2. klasse blev maj og juni beslægtet af eksamensapparatet, i 4. klasse også det meste af april. Den nye time- og fagplan skulle kun være »vejledende«; – reelt blev den foreskrivende.

Den stramme styring skyldtes delvis de beskedne fordringer i de Byskovske bestemmelser om optagelsen – uden fysik og fremmedsprog og med en matematisk viden, som næppe ville gøre fyldest ved en mellemskoleeksamen. Men en

del af forklaringen lå også hos chefen for systemet, den nye statskonsulent for folkeskolen og seminarierne, F.C. Kaalund-Jørgensen. Han ønskede ikke at løse det ministerielle greb om uddannelsen; han fulgte med i detaljer, bl.a. på grundlag af årsopgaver, som blev indsendt til hans vurdering. Respekteret var han for sin dygtighed, men afholdt – det blev han aldrig.

Ejnar Lund og Georg Christensen pegede på de nye muligheder i »Vor Ungdom« 1930-32. Dog ikke uden forbehold. »At man ikke har lavet noget ligefrem revolutionært, er overflødigt at sige. Man har søgt at bevare det gamles Værdier – og lidt til«, hævdede Georg Christensen.⁹⁵

Overproduktion af lærere

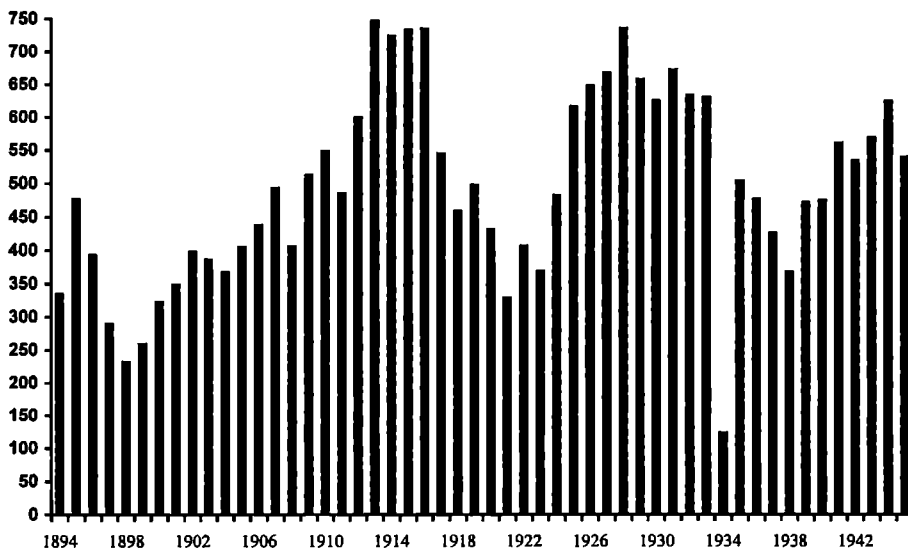
Skolefolk og politikere var optaget af reformen, men ikke kun af den. Fra slutningen af 1920'erne kunne man forudse en overproduktion med arbejdsløshed til følge. I januar 1929 tog redaktøren af *Dansk Seminarieblad*, Peder M. Trap (1885-1973), emnet op og foreslog, at foreningen gik ind i sagen med hjælp til de arbejdsløse. Også Danmarks Lærerforening arbejdede med problemet, bl.a. ved oprettelsen af »Unge Læreres Hjælpfond«.

Realiteten var, at der i løbet af 1920'erne var uddannet et stigende antal lærere – og at fødselstallet var begyndt at dale. I 20'ernes første år kunne lærerne uden videre opsuges – dengang var behovet stort for danske lærere i det genvundne Sønderjylland. Men fra 20'ernes slutning blev problemet aktuelt. Udvidelsen af læreruddannelsen fra tre til fire år ville ganske vist medføre, at der ikke skulle udklækkes nye lærere i 1934 – bortset fra et opsamlingshold af forrige års dumpekandidater; men det ville kun batte lidt i den store sammenhæng.

Undervisningsminister Borgbjerg gik radikalt til værks med et lovforslag i januar 1931; det skulle nedlægge statsseminarierne i Jonstrup, Skårup, Ranum og Ribe; seminarierne i Tønder og Haderslev skulle gøres dobbeltsporede og uddanne både mandlige og kvindelige seminarister; også forskoleseminariet i Vejle skulle nedlægges – eller rettere overføres til Jelling, der i øvrigt skulle fortsætte som enkeltsporet mandsseminarium. Som erstatning for de nedlagte seminarier skulle oprettes et dobbeltsporet i Slagelse.

Forslaget vakte selvsagt harme i de fire lokalsamfund og udelt begejstring i Slagelse.⁹⁶ Forslaget mødte massiv modstand i den politiske opposition og måtte opgives – inden udvalget havde nået at skrive betænkning.

To år senere nedsatte ministeren et udvalg, der skulle undersøge mulighederne for en begrænsning af lærerproduktionen. To forstandere repræsenterede henholdsvis stats- og privatseminarier; ingen seminarielærere deltog, men til gengæld Danmarks Lærerforening. Departementschef Barfod var formand.

Antallet af dimittender fra danske lærerseminarier 1894-1945. Det beskedne antal dimittender i 1934 skyldtes overgang fra treårig til 1930-lovens fireårige studieordning. Jf. figuren side 203 vedrørende perioden 1860-1945. Udarbejdet af arkivar Chr. Larsen med henblik på nærværende værk.

Lærerforeningen og Seminarieforeningen havde undersøgt ledigheden og var nået til det resultat, at ca. 1200 uddannede lærere gik ledige, svarende til to årgange (i 1933 lå antallet af dimittender på 581); behovet i 30'erne blev beregnet til 400 nyuddannede lærere om året. Udvalget pegede på tre muligheder:

1. nedsættelse af klassekvotienten fra 30 til 20;
2. afløsning af elev-optagelse i 1934;
3. nedlæggelse af tre seminarier, – ikke navngivne.

Desuden foreslog udvalget, at et enkelt seminarium (Haderslev) skulle tilrettelægge en særlig treårig læreruddannelse, som var beregnet for dem, der havde en studentereksamen som baggrund.

Det nemmeste ville være nedlæggelse af tre statsseminarier. Det kunne gøres ved lov og ske hurtigt; privatseminarierne havde statsanerkendelser, som skulle fornyes hvert 6. år og ved forstanderskifte. Ministeren ønskede en koncentration på færre seminarier med bedre faciliteter, bl.a. de laboratorier, som den nye læreruddannelse havde brug for.

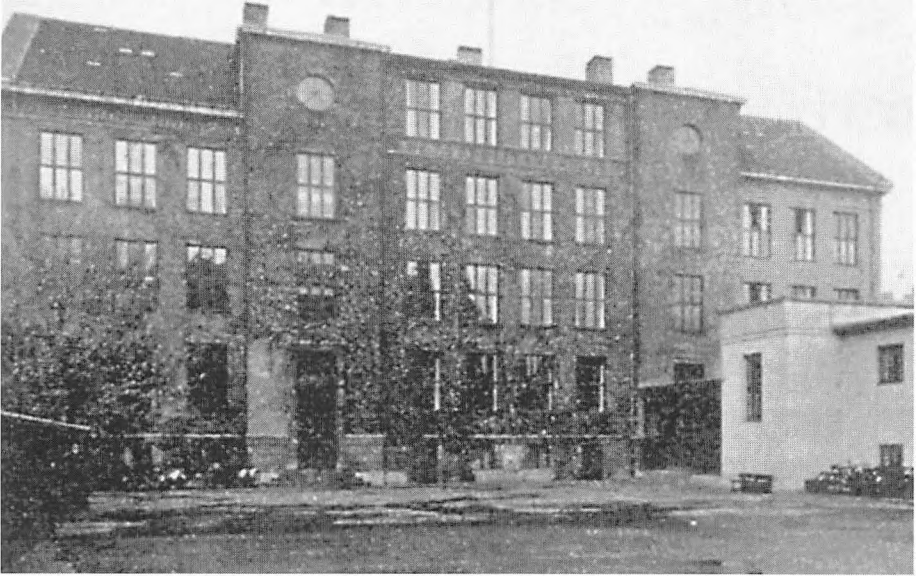
Det hele endte med en beskeden reduktion – efter et besynderligt forløb. Ministeren begrænsede optagelsen i 1934, så de enkelte klasser kun måtte omfatte 25 elever. I januar 1934 stillede han forslag til lov om sammenlægning af Jonstrup og det private Femmers Kvindeseminarium i København – til et statsligt fællesseminarium, benævnt Københavns Statsseminarium; det skulle logere i Femmers moderne bygninger på Nørrebro. Han ønskede bemyndigelse til at nedlægge to andre seminarier.

Folketingsudvalget pegede på andre muligheder: statens erhvervelse af det private Vordingborg Seminarium, nedlæggelse af Jonstrup og overflytning af forstander, lærerstab og elever fra Jonstrup til Vordingborg. Forstander og seminariejer Th. Halse i Vordingborg var syg og havde erklæret sig indforstået med at fratræde. Vordingborg kommune ville gerne bidrage til den nye ordning, bl.a. med tilskud pr. barn i statsseminariets øvelsesskole. Udvalgets flertal ville tillige nedlægge Th. Langs Privatseminarium i Silkeborg; til gengæld skulle Th. Lang få dobbeltsporet forskoleseminarium ved overflytning af seminarieret i Vejle hertil. Endelig ville udvalget nedlægge Femmer i København. Undervejs havde også andre muligheder været nævnt, bl.a. en nedlæggelse af det statslige kvindeseminarium i Ribe; men her trådte kommunen til med en bevilling. Ministeren fulgte udvalget og stillede selv ændringsforslag efter dets retningslinier.

Resultatet blev imidlertid et andet – og det skyldtes Landstinget.⁹⁷ Jonstrup fik lov at bestå – stadig som mandseminarium; der blev ikke rørt ved hverken Th. Lang eller Vejle; Vordingborg forblev privat – under ny forstander; Femmers Kvindeseminarium skulle lukkes fra udgangen af skoleåret 1937/38; dette gjaldt også det tilknyttede Københavns Forskoleseminarium, der var oprettet i 1901 under ledelse af pædagogen Kirstine Frederiksen og Femmers daværende forstandere, cand. teol. J.Th. Huus og Emilie Jansen. Femmers bygninger – opført 1922/23 – blev overtaget af staten. De blev stillet til rådighed for Metropolitan-skolen; til gengæld blev C.F. Hansens klassicistiske hus på Frue Plads overgivet til Københavns Universitet, som havde hårdt brug for denne udvidelse. Det havde karakter af kabale.

Hvorfor gik det sådan? Noget hang sammen med, at Einar Lund, lederen af Femmers Seminarium, tidligt havde accepteret det oprindelige udspil om sammenlægning; en brik i spillet var – så vidt det ses af forhandlingerne i Folketinget – at Københavns Kommune på grund af faldende børnetal ikke ønskede at fortsætte øvelsesskolen, som kommunen havde overtaget i 1923.

Noget hang sammen med, at både Th. Lang og Jonstrup havde venner. Jonstrup-læreren J.F. Johansen nævnte i Jonstrupbogen 1936 – næppe med urette – N.A.Larsen som en af redningsmændene.⁹⁸ En række indlæg i Landstinget argumenterede bl.a. med Jonstrups ideelle beliggenhed. Folketingets flertal vedtog

Femmers Kvindeseminarium. Nicolai Femmer (1818-1888) oprettede i 1861 sammen med to kolleger de »Femmerske Kursus til Uddannelse af Skolelærerinder« i København; de blev statsanerkendt som Femmers Kvindeseminarium i 1895. Hertil knyttedes i 1901 Københavns Forskoleseminarium under ledelse af den kendte pædagog og pædagogiske forfatter Kirstine Frederiksen. I 1923 flyttede både kvinde- og forskoleseminariet fra Nørrebrogade 27 til et nyopført skolepalæ i Struenseegade – også på Nørrebro – tegnet af arkitekt A. Cock-Clausen. Men glæden blev kort. I den seminariepolitiske kabale 1934 indgik, at Jonstrup overlevede, medens Femmers imperium blev nedlagt. Staten overtog bygningen. Siden 1938 har den huset Metropolitanskolen, der måtte forlade Frue Plads og overlade sin klassicistiske bygning til Københavns Universitet. Billedet er fra »Indbydelsesskrift til de offentlige Eksamener«. Det gengiver bygningen, som den så ud ved overdragelsen i 1938.

forslaget efter Landstingets behandling. Med beklagelse ganske vist, men forslaget blev lov.

Seminarienedlæggelser blev i 1930'erne et spil om lokale interesser og skjulte dagsordener. Lærerigt, skulle man mene. Det skulle senere vise sig, at lærdommen om emnets følsomhed var gået i glemmebogen – i 1980'erne.

6. Hverdag på seminariet i 1930'erne

Vil ny opdragelse kunne forebygge afstumpet adfærd, sociale ulykker og krigens katastrofer? Så enkelt kan det vigtigste spørgsmål formuleres, som pædagoger verden over har tumlet med i århundreder. Efter begge verdenskrige blev pædagogiske initiativer sat i værk – i håbet om at bane nye veje til en fremtid uden forbrydelser og folkemord. Dansk læreruddannelse kunne ikke undgå at møde tidens begivenheder som udfordring til eftertanke og fornyelse. Satte eftertanken spor i hverdagen?

I 1921 stiftedes New Education Fellowship som en verdensorganisation for ny pædagogik. Initiativtagerne, bl.a. den kendte lærer Adolphe Ferrière fra det nye J.J. Rousseau-Institut, der var åbnet i 1912 i Geneve, forestillede sig, at en aktiv og frigørende, »progressiv« pædagogik lidt efter lidt ville udkonkurrere forbenet praksis i gamle systemer. Ideerne, som hentede inspiration hos både John Dewey og Maria Montessori, var udtrykt af Ferrière i bogen *L'école active* (1918); en livlig debat blev i 1920erne formidlet gennem tidsskriftet »The New Era« og på verdenskongresser hvert andet år – i 1929 i Helsingør, tilrettelagt af New Educations danske afdeling Landsforeningen Den frie Skole.⁹⁹ – Fra 1939 udkom et nyt pædagogisk organ, »Unge Pædagoger«, som (også) var »Tidsskrift for Seminarierestuderende«. Hensigten var at reformere lærernes uddannelse, oprette elevråd – eller studerendes råd – på seminarierne og virke for nye undervisningsformer i skolen; fra 1944 blev det organ for Lærereforeningens vikarkreds og for Seminarieelevernes Landsraad. Unge Pædagoger oprettede også eget forlag, der 1945-1950 udgav serien *Psykologiske Studier om pædagogisk-psykologiske emner*.

Også Det pædagogiske Selskab var optaget af internationale strømninger. I 1923 havde selskabet indbudt den tyske pædagog Peter Petersen, leder ved en af Hamburgs nye frie skoler og fra 1923 professor i Opdragelsesvidenskab i Jena, til at forelæse i København om *Den nyeuropæiske Skolebevægelse*; forelæsningerne vakte opsigt, blev udgivet og var en tilskyndelse til meget omtalte skoleforsøg på Vanløse Skole 1924-28. Også Georg Kerschensteiner, pioneren i tysk arbejdsskole, havde talt i København – i 1925.

Forsøgsvirksomheden på Det Danske Selskabs Skole (1899-1911) havde un-

der C.N. Starckes ledelse tilstræbt at frigøre børns energi gennem elevaktiverende undervisning – efter mange udsagn med held. Det tidligere nævnte Udvalg for Skolepsykologiske Undersøgelser med dr.phil. R.H. Pedersen i spidsen iværksatte sammen med bl.a. mag.art. Sofie Rifbjerg og mag. O. Ulness Olsen studier over standpunktsprøver og standardisering af intelligensprøver. – Danske lærere studerede bl.a. i Hamburg og Jena; erfaringer om skole og læreruddannelse blev omtalt i tidsskrifter herhjemme. At dømme efter seminariernes årsskrifter var det sjældent, at disse initiativer til ny pædagogisk tænkning og praksis vakte opmærksomhed i læreruddannelsen.

Elever og lærere – hvem de var

Dimittendfortegnelsen, som var udkommet årligt siden 1869, ophørte i 1933. I stedet udsendte Undervisningsministeriet nu en ny publikation, årbogen Meddelelser vedrørende Folkeskolen, Seminarierne m.v., første gang i 1934 om læseåret 1933/34 (sidste gang i 1959. Fra 1943 under titlen Meddelelser om Folkeskolen, Ungdomsundervisningen og Læreruddannelsen). Redaktionen lå hos departementschef A. Barfod (1878-1956). I det første årti udformede statskonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen (1890-1962) meddelelserne vedrørende seminarierne. Heri indgik opgaverne til skriftlig eksamen, men også fortegnelse over alle dimittender med angivelse af hver enkelt kandidats gennemsnit ved eksamen; derimod ikke længere hans eller hendes karakterer i de enkelte fag – de kan ofte findes i seminariernes årsprogrammer. I »Meddelelser« er udregnet karaktergennemsnit for de enkelte fag, men taktfuldt uden at nævne, hvilke seminarier der tegnede sig for top og bund. Udsvingene var store fra fag til fag. Statskonsulenten noterede i 1934 med glæde, at større dele af karakterskalaen nu var kommet i anvendelse!

Det er i »Meddelelser« muligt at få oplyst år for år, hvem der bestod lærerek-samen, fra hvilket seminarium og med hvilket gennemsnit, – samt om vedkommende »kan forestaa« skolesang, kirkesang, orgelspil og gymnastik. Desuden oplyses geografisk og social baggrund: forældres eller værgers navn, stilling (erhverv) og bopæl.

Den sociale fordeling af de 456 dimittender i 1935 blev opgjort således (uden decimaler):

Lærere	22%
Præster	2%
Andre tjenestemænd	21%
Landbrugere	19%

Håndværkere	15%
Handlende	7%
Arbejdere	2%
Andre livsstillinger	10%

(Kilde: Meddelelser 1935, s. 103)

Sidstnævnte kategori omfattede bl.a. fiskere, rentiers og barberer. Til lærergruppen regnedes her ikke alene folkeskolelærere, men også gymnasie- og højskolelærere. I en sammenligning med de foregående årtier bemærkes, at arbejdere nu er kommet med som selvstændig kategori, men unægteligt med en beskedent procentdel. Landbrugets tilskud til læreruddannelsen var øjensynligt fortsat dalende. Jf. s. 238.

Flere og flere mødte i 1930'erne på seminarierne med en baggrund i en tidligere eksamen, oftest en realeksamen eller en studentereksamen. Førstnævnte med et gennemsnit på over 7 (mg), sidstnævnte på over 6 kunne optages uden prøve – en student med et gennemsnit over 7 kunne endda optages i 2. klasse. Midt i 30erne fordelte eleverne sig med ca. 1/3, der optoges på grundlag af tidligere eksamen, og 2/3 optaget ved optagelsesprøven. Det viste sig, at gennemgående klarede realisterne sig bedre end studenterne, og det rejste et problem: hvordan skulle man tiltrække de dygtige studenter? Det blev taget op i et udvalg, nedsat i 1939 med henblik på revision af bekendtgørelsen.

Udvalget drøftede bl.a., om det var muligt at tilrettelægge uddannelsen på en sådan måde, at dygtige studenter kunne tage deres eksamen efter kun to års uddannelse – efter norsk og svensk forbillede. Udvalget endte med at stille sagen i bero med den begrundelse, at ordningen kunne medføre et uønsket skel på seminariet mellem studenter og ikke-studenter. Emnet blev taget op igen efter 2. Verdenskrig, men da på en anden baggrund: en voksende lærermangel gav tilskyndelse til at indføre en studenterlinie på 2½ år.

Ministeren havde begrænset elevoptaget i 1934. Men elevtallet på seminarierne var stigende i sidste halvdel af 30'erne – 1743 i 1935/36, 1981 i 1938/39. Udsigten til en ansættelse som lærer var blevet lysere – et øget behov for lærere tegnede sig efter vedtagelsen af Lov om Folkeskolen af 18. maj 1937. Også antallet af seminarielærere steg. På finansloven 1935/36 blev oprettet fem nye embeder ved statsseminarierne; foruden de syv forstanderstillinger fandtes her 46 statslige lærerembeder, de fire som lederstillinger for øvelsesskolerne i Jonstrup, Skårup, Jelling og Ranum. De nye embeder blev fordelt til Ribe, Skårup og to til Ranum. Ved samme lov blev oprettet to lærerembeder ved øvelsesskolen i Tønder og et ved Jelling Øvelsesskole. Seminarielærere havde 24 pligtige timer om ugen.

Under gennemførelsen af lærerstabens udvidelse erklærede ministeriet, at der ved hvert seminarium burde findes seks faste embeder til varetagelse af under-

visningen. Pædagogik og psykologi hørte fortsat til forstandernes særlige domæne, suppleret af »praktisk skolegerning« ved lederen for øvelsesskolen. I 1939 opgjorde »Meddelelser« lærerkræfterne ved de statslige og de private seminarier. Ved de syv statslige underviste 123 lærerkræfter: syv forstandere, 52 faste seminarielærere og 24 timelærere, hvortil kom 40 lærere ved de seks øvelsesskoler. De kvindelige lærerkræfter udgjorde næsten 27%. – Ved de 11 private underviste 191 lærere (de kommunale eller private øvelsesskoler ikke medregnet) – foruden de 11 forstandere, 57 faste seminarielærere og 123 timelærere. Af de 191 var de 33% kvindelige. Zahle og Blaagaard brugte helt overvejende timelærere.

Der foreligger ikke en oversigt over seminarielærernes uddannelse; men en gennemgang af afskedigelser og ansættelser i løbet af 1930'erne afdækker en tendens: cand.mag.erne erobrede en større del af dette arbejdsmarked på bekostning af seminarieuddannede og teologer. Fra 1.april 1938 gennemførtes – ved hjælp af statstilskud – en ligestilling for lærere ved statslige og private seminarier ved beregning af pension.

Akademisering var ikke en livret i grundtvigske miljøer. På Silkeborg Seminarium foretrak ledelsen – fra 1933 cand.theol. Herluf Jensen – at ansætte seminarielærere, der havde virket i seminariets øvelsesskole, helst også i folkeskolen. Det lykkedes ikke at fastholde dette princip.¹⁰⁰

Normalt uden større offentlig opmærksomhed blev der arbejdet støt og sikkert på de tre forskoleseminarier i Vejle, Silkeborg (Th. Lang) og Odense. Heller ikke »Meddelelser« tildelte dem mere end få sider om eksamensopgaver, dimittendlister med eksamenskarakterer og optagelsesprøver. Uddannelsen blev ændret fra 1½ til 2 år ved bekendtgørelse af 18. maj 1938 – som en konsekvens af folkeskoleloven fra maj 1937. Der blev afholdt eksamen i praktisk skolegerning; også i dansk, regning, kristendomskundskab, skrivning, tegning, historie, geografi, naturkundskab, gymnastik og pædagogik, her dog med en samlet standpunktskarakter – for kvindeligt håndarbejde og sang blev givet en standpunktskarakter i hvert fag. Ingen kunne blive fritaget for undervisning i sang eller gymnastik.

Elevtallet var beskedent. I læseåret 1940/41 gik der på det statslige Vejle Forskoleseminarium 34 elever, medens Odense Forskoleseminarium havde 12 og Th. Langs Forskoleseminarium 22. Kun i Vejle holdt man optagelsesprøve hvert år. Når tilgangen ikke var større, skyldtes det utvivlsomt, at fremtidsudsigterne var lidet opmuntrende: lønnen lille og boligen trang – ude i landkommunerne; kun her kunne disse lærerinder få ansættelse. Deres sociale baggrund var landbruget – herfra kom henved 30%; den anden store gruppe fædre var lærere, henved 25%.

Ved optagelsen blev de prøvet i dansk stil (Vejle 1940: »Forskellige Former, hvorunder der gives Landets Befolkning Adgang til Oplysning«; Odense: »Hvorledes bevarer man sin Sundhed?«). Desuden i diktat, regneopgaver, skrivning,

strikning og syning. – Til denne uddannelses stærke sider hørte dens praktiske sigte, forbundet med højskolepræget frihed i kundskabsfagene. De skriftlige kilder om undervisningen er få og spredte. Men eleverne lærte at fortælle en historie, lege og organisere leg. Kun sjældent smittede disse dyder af på de store lærerseminariers planlægning og undervisning.

Haderslev Statsseminarium

Seminariet var oprettet ved Genforeningen i 1920 – og markerede i 1970 sit jubilæum med et lødigt skrift; for en sikkerheds skyld fejrede det dog også sit 100 års jubilæum i 1984, denne gang for grundlæggelsen af den præjssiske forgænger. I 1920'erne blev dette seminarium nok det mest eksperimenterende; det var nyt, og det tiltrak opfindsomme lærerkræfter.

En af dem var øvelsesskolens leder fra 1923, Olaf Petersen (1891-1978), fra 1939 skoledirektør i Esbjerg og 1948-1961 skoledirektør i København. Han var en pædagogisk ildsjæl, som kunne samarbejde. Bl.a. med amtsskolekonsulent Ludvig Mortensen (1876-1937), en af arbejdsskolens konstruktive fortalere; sammen fik de oprettet landets første skolecentral i 1932. Samarbejdet omfattede også Georg Christensen (1877-1966), forstander i Haderslev fra 1926; i 1937 blev han forstander på Jonstrup, et mageskifte der ikke var uden forbindelse med Georg Christensens kulturradikale anskuelser. Han var magister i litteraturhistorie, men havde også en bred pædagogisk baggrund – bl.a. som lærer på C.N. Starckes skole.

En af de nye ideer var et landsbyskoleophold. Et seminariums praktikuddannelse omfattede traditionelt kun den syvklasede byskole, og de unge lærere mødte derfor uforberedte, når de blev ansat ved en 2-, 3- eller 4-klaset landsbyskole – og det blev de fleste. I slutningen af 1920erne indførtes derfor i Haderslev som forsøg en 14 dages praktik, hvor seminariets elever to og to kom ud i de sønderjyske amters små skoler. Ideen fængede og bredte sig snart til alle landets seminarier, også de københavnske.

Et andet initiativ i Haderslev udgik fra seminarielærer F. Braae-Hansen. Han blev lejrskolens pioner herhjemme. I 1929 gennemførte han med et hold seminarielærer et lejrskoleophold på Mols, så vidt vides det første her i landet. Ideen, der hentede forbilleder i England og Sverige, bredte sig hurtigt til både seminarier og skoler.¹⁰¹

Emneundervisning blev et interesseområde, vistnok inspireret af »Gesamtunterricht«, som Olaf Petersen og Georg Christensen havde studeret under et ophold i Østrig. Tanken var, at eleven skulle opleve at arbejde med hele emner, også når disse sagligt overskred traditionelle grænser mellem fagene. Emneunder-

Haderslev Statsseminarium omkring 1930. Seminariet i Haderslev blev oprettet i den tyske tid – i 1884 som en tysk forpost i landsdelens dansksindede egne. Den ejendom, seminariet fik stillet til rådighed, blev snart for lille. Hovedbygningen blev udvidet med bl.a. klasselokaler og festsal i 1902. I marts 1920 fandt den sidste afgangseksamen sted i tysk regi, hvorefter de danske myndigheder overtog institutionen som Haderslev Statsseminarium. Talrige udvidelser har fundet sted i den danske tid. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie – i Aabenraa.

visning bredte sig i de følgende år og spillede en stor rolle i den såkaldte »røde betænkning« 1936: *Den Praktiske Mellemskole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for den udvidede Folkeskole*. Det var ikke tilfældigt, at Ludvig Mortensen var medlem af udvalget bag denne betænkning.

Flere af lærerne på Haderslev Statsseminarium underviste både i øvelsesskolen og på seminariet. En af dem, Axel Nielsen (1897-1970), fornyede geografi- og naturhistorien i mange folkeskoler ved at skabe arbejdsbøger; disse var tænkt til aktivering – eleverne skulle tegne, farvelægge, optælle og omsætte givne oplysninger til anskuelige indtryk af f.eks. folketal, eksport og import.

Omkring 1930 havde dette seminarium en aura som pioner for ny pædagogik. Her fungerede øvelsesskolen som et pædagogisk laboratorium; her diskuterede man impulser fra USA: Helen Parkhurst og hendes Dalton-plan (1922), der skulle fremme individuelle arbejdsplaner og socialt samvirke; Carleton Washburnes Winnetkaplan, som både skulle give individuel træning og demokratisk bevidsthed. Forstanderen holdt foredrag om ny undervisning i litteraturhistorie og om

reservationer over for eksamen.¹⁰² Ved nogle af de andre seminarier kastede man lange blikke mod de sønderjyske pionerer.

Helt så ideelt formede hverdagene sig dog næppe i Haderslev. Palle Lauring (1909-97), der var elev på seminariet 1931-1935, huskede sine forbehold over for stedets modernitet. Hans indtryk er fastholdt – sent ganske vist – i erindringerne. Lauring var glad for sin seminarietid; ikke mindst for sin lærer i historie og religion, cand.theol. Aage Morville (1894-1981), der ifølge Lauring kunne tilføre pensum både sammenhæng og perspektiv; siden blev Morville forstander, først på Ranum 1944 og fra 1947 til 1961 på Jonstrup Statsseminarium, hvor han blev drivkraften i dette seminariums flytning fra det landlige Jonstrup til Lundtoftesletten i Lyngby i 1955-61.

Lauring oplevede skel i seminariets lærergruppe – mellem de to akademikere (Georg Christensen og Morville) og de fire andre; han så aldrig Morville veksle ord med tegne- og sanglæreren. Klassen havde Georg Christensen i litteratur og i pædagogik og psykologi; om førstnævnte: »... det fag kunne han. Men det var smuk og kyndig rutine, glød var der ikke. Han var i frontlinien, når det gjaldt pædagogik, men som litterat var han af den ældre skole, lidt på linie med Hans Brix«. Georg Christensen var optaget af psykologien. »Men Georg var her, som i litteraturen, den ligerettede mand. Bøgerne var lig psykologien. Her var det, jeg fik hans replik i hovedet, da jeg en dag stiltfærdigt opponerede imod et eller andet. »Jaså! Du mener måske, at du er klogere end Freud!« Kort: Freud sagde sådan og sådan, og det måtte vi så annamme. For det gjorde Georg – uden refleksion«. ¹⁰³ Georg Christensen sagde »du« til eleverne, noget ukendt på andre seminarier; københavnske kvindeseminarier titulerede eleverne med et frk. foran det fulde navn. Eleverne sagde »De« til GC – men altid Georg i omtale!

Under den nye ordning

Forventningerne var som nævnt store til det nye, fireårige forløb under seminarieloven af 1930. Terperiet skulle indskrænkes, selvstændigheden styrkes. Speciallæsningen med 5 ugentlige timer i 3. og 4. år (evt. 6 timer i 3. og 4 i 4.) var tænkt som eksamensfrit »åndehul« til fordybelse, – medens årsopgaverne skulle være selvstændigt arbejde med mulig indflydelse på eksamensresultatet. Laboratorier og andre faglokaler skulle stimulere til ny opfindsomhed hos såvel lærere som elever. Til eksamen skulle gennemgående kun opgives 2/3 af det gennemgåede pensum.

Årsskrifterne i de første år afspejler, at forventningen også omfattede folkeskolen. I *Vordingborg Seminariums Elevforenings Aarsskrift* 1930 skrev forstander Th. Halse om sine »Forventninger til den nye Seminarielov«, og G.J. Arvin

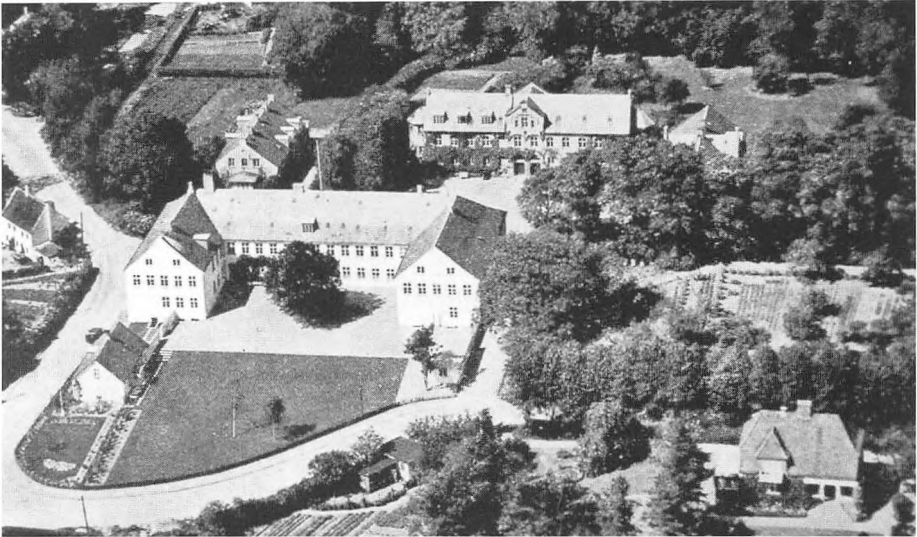
Georg Christensen (1877-1966), mag. art. i litteraturhistorie, seminarieforstander. Han spændte vidt – fra litteraturudgaver (Blicher, Grundtvig og J.P. Jacobsen) til bidrag i kulturradikale tidsskrifter. Lærer ved C.N. Starckes Skole på Frederiksberg, senere seminarieforstander først i Haderslev (1926-37), siden på Jonstrup (1937-47) og derefter i 12 år ved Kursus for Småbørnspædagoger. Initiativtager til Psykologisk-pædagogisk Bibliotek, redaktør for Pædagogisk-psykolo-

gisk Tidsskrift 1940-52. I sit arbejde for demokratisering af læreruddannelsen fik psykologi samt praktik-undervisning en høj prioritet. 1948-54 var han formand for udvalget vedrørende forsøgsundervisning på seminarierne. Dansk Skolemuseum.

(1880-1962), lederen af Skolen på la Cours Vej på Frederiksberg, havde her en stor artikel om »Den frie Skole og dens Forhold til den offentlige Skole«, – et flot forsøg på at forene fasthed og frihed og tegne udviklingen fra bogskole over arbejdsskole til fri skole. En ny hverdag tonede frem.

Der blev om- og tilbygget på danske seminarier i de første år. Nye klasselokaler, fysik- og kemiklasser, sløjdsale, biblioteker, evt. også lokaler til husgerning. Staten gav en større bevilling; den blev fordelt nogenlunde ligeligt i de første år, både til stats- og privatseminarier. Et ministerielt byggeudvalg blev nedsat med henblik på ombygning af de statslige seminarier. Dansk Seminarieblad bragte løbende meddelelser om indvielser af nye tilbygninger rundt i landet.

Blaagaard flyttede til større lokaler i en skolebygning på Kapelvej. KFUMs Seminarium havde allerede i 1922 forladt de trange forhold oppe under taget i

Jonstrup Statsseminarium i slutningen af 1930'erne. Luftfoto, her gengivet efter J. Boisen Schmidt: Til Duelige Skoleholderes Dannelse (1992). Jonstrup havde prestige – tilsat primadonna-nykker. Til kvaliteterne hørte stedets naturomgivelser, hovedstadens nærhed og et legendarisk kammeratskab. Der var unægteligt også tale om lange perioder med nedture, fattigdom og forfald i det lukkede miljø, især i sidste halvdel af 1800-tallet. Enkelte forstandere blev fornyende; Stig Bredstrup fra 1895 til 1929 moderniserede trods modstand; bl.a. blev de gamle sovesale afløst af værelser til to eller fire elever. De pædagogisk-psykologiske reformer kom med Georg Christensen; han byttede i 1937 gårde med forstander Arne Møller, der kom til Haderslev. – To markante ledere fra tiden derefter skal nævnes: Aage Morville (1947-64) forestod flytningen til Lyngby i 1955, nødvendiggjort af udbygningen af Flyvestation Værløse; nybyggeriet i Lyngby stod dog først færdigt i 1961. Kaj Bonde (1926-99) blev den sidste rektor på Jonstrup, udnævnt i 1977. Han indledte et stort forsøg på at reformere dansk læreruddannelse; det faldt til jorden, da kortsynede politikere besluttede seminariets lukning fra 1990. Det indre liv på Jonstrup i de to århundreder er beskrevet i nævnte bog af J. Boisen Schmidt.

Frederiksberg Allé nr. 22 og havde overtaget »Dagmar Niensens Pigeskole« på Chr. Winthers Vej. Idylliske vilkår, men de blev for små, da seminarieloven trådte i kraft. I 1934 flyttede seminariet derfor igen, denne gang til mere plads i en del af Solbjergskolen på Nyelandsvej – hvor der blev indrettet læsestue, musikværelse (med orgel), laboratorium til naturhistorie, gymnastiksal og sløjdsal; til

fysik benyttede man Skolen på Nylandsvej. – I Skårup var seminariet uden egne lokaler et helt år – håndværkerne huserede fra januar 1931 til januar 1932, skrev forstander Th. Egebæk i årsskriftet 1932/33. Ydermurene stod stadigvæk, men det indre var fornyet – hovedbygning og fløje forlænget. Ud over bibliotek og gængse faglokaler bemærker man her også kemi-laboratorium, håndgerningslokale, tegnesal og avisstue; festsalen, flot udsmykket, i brug også til musikundervisning. Der blev indlagt centralvarme. – På vistnok alle seminarier blev der moderniseret i 1930'ernes første år.

Det var rammerne. Men hverdagen skulle også fornys i sit indhold: friere arbejdsformer med ansporing til større selvstændighed. Vigtigst var den nævnte speciallæsning i 3. og 4. klasse (2. del). I 1934/35 valgte – ifølge ministeriets »Meddelelser« – 213 den sproglig-historiske retning og 254 den matematisk-naturvidenskabelige. Begge retninger var inddelt i 4-5 discipliner, hvoraf hver elev måtte vælge to: sproglig dansk med svensk, alm. historie, litteraturhistorie, religionshistorie, kunsthistorie, – matematik, fysik/kemi, astronomi/geografi, naturhistorie. På sproglig-historisk retning var sproglig dansk obligatorisk som den ene disciplin indtil revisionen i 1940.

En holdstørrelse under 5 deltagere kunne ikke godkendes, men samlæsning mellem 3. og 4. klasse var en mulighed. I hvert fald i den ene af de to discipliner måtte eleven frembringe et skriftligt produkt. Hvert år skulle 1/3 af seminarierne indsende disse skriftlige »resultater« til ministeriet, hvor de blev gransket af censorerne og deres formand (Kaalund-Jørgensen). Han gav derefter en redegørelse i »Meddelelser« – til nytte for de faglærere, som rundt på seminarierne stod famlende over for denne nydannelse og derfor hungrede efter at læse om andres erfaringer.

Eksempler på opgaveemner: Fremmedord i dansk; Dialekter og Dialektgrænser; Bondeskildringer (især Blicher, Gravlund, Søberg); Om Gösta Berlings Saga; Grundtvig som salmedigter; Sorø Klosterkirke; Træstubbens dyreliv; Skovfyrrer og dens økologiske Naturhistorie; Magnetisk Felt og tilsvarende Maalinger; Fotometri; Månens Indflydelse på Vejret. Ingen emner fra matematik-faget! I musik kunne ikke speciallæses før revisionen i 1940.

Kommentarerne til de indsendte opgaver var lærerige. Det anbefalede, at opgaveemnet blev begrænset og mere præcist formuleret; det blev frarådet at behandle en hel forfatter og alle hans værker. *»En Fristelse synes at ligge nær for ikke faa af Eleverne, ogsaa de dygtigste, til at bruge fine, fremmede og videnskabelige Ord og Udtryksmaader. Endvidere til at tilsløre deres Kilder eller ligefrem udgive for deres eget, hvad de øjensynligt har andetsteds fra«*. En svaghed blev påtalt i flere fag: afhandlingen byggede kun på en enkelt fremstilling og var nærmest et ukritisk resumé af denne. Men der var også ros. Kirstine Meyer (1861-1941), der som censor havde læst de fysiske besvarelser, konkluderede: *»Naar nu Redegørelserne viser, at der under denne første Prøve gennemgaaende er arbejdet omhyggeligt og inten-*

sivt, og at Resultaterne har kunnet hæve sig til det gode – ja, endog til det fremragende – har man Lov til at tro paa god Virkning i Fremtiden«.

Seminarieerne – forstandere og elever – gav i 30'erne udtryk for tilfredshed med denne eksamensfri ordning, en oase i læreruddannelsen. De naturvidenskabelige fag slap gennemgående bedst fra det – hvis man skal tro de årlige kommentarer i »Meddelelser«; iagttagelser og eksperimenter spillede her en større rolle, undertiden med ekskursioner som udgangspunkt; men kritikken var der, hver gang de skriftlige behandlinger mere blev til referat af ekskursionen end til analyserende systematisering af de iagttagne fænomener. I de humanistiske discipliner blev der fra centralt hold jævnlige klaget over for omfattende emner, mangel på kritik og metode samt uklarhed i sigtet (»problemstillingen« – med en eftertids terminologi).

Også mange seminarielærere har utvivlsomt opfattet speciallæsningen som en befrielse. Først og fremmest de lærere, der ønskede koncentration om det faglige. F.eks. lektor G. Gruelund på KFUMs Seminarium, der bl.a. udgav lærebøger i geografi. De københavnske seminarier kunne tilknytte specialister til denne undervisning. N. Zahles Seminarium, fra 1931 under ledelse af historikeren, forstander Ernst Larsen, brugte f.eks. kulturhistorikeren og Holberg-forskeren, lektor Th.A. Müller til speciale i kunsthistorie.

Seminarieerne havde et problem: det samlede timetal udløste kun 5-7 faste lærerstillinger med fuldt timetal – til 17 fag. Nogle måtte undervise i fag, som lå uden for deres egentlige kompetence. Der findes talrige eksempler på, at de pågældende tog udfordringen op, f.eks. teologer, der blev højt agtede lærere i geografi og naturhistorie, eller – nævnt af Palle Lauring – en nys udklækket cand.mag. i dansk og tysk, der i de første år måtte undervise i fysik og kemi. Men der er også eksempler på, at energi og talent kom til kort og til syne, når der skulle vejledes i speciallæsningen. Nogle lærere magtede det ikke, vistnok især de ældre. Problemet blev mindre – i takt med generationsskiftet på seminarierne i 30'erne.

I året 1939/40 fordelte eleverne sig med 399 på den sproglig-historiske linie og 527 på den matematisk-naturvidenskabelige; dertil kom 55, der havde valgt kvindelig husgerning. Bekendtgørelsen 29. februar 1940 var mest en justering, – men vigtigt var det, at den sproglig-historiske linie blev udvidet med pædagogik og psykologi, og at elevens speciallæsning herefter kun behøvede at omfatte én disciplin inden for den valgte faggruppe i stedet for to.

Alt i alt blev specialet en fornyelse, der stimulerede den interessebetonede selvvirksomhed og gjorde 3. og 4. klasse lidt mindre hektisk eksamensrettet. Til aktiviseringen hørte også de årsopgaver, der kunne udarbejdes på både 1. og 2. del – efterhånden i de fleste fag – med udgangspunkt enten i den ordinære undervisning eller i speciallæsningen. Som nævnt hævdede de, hvis de blev godkendt af censor, eksamenskarakteren et trin; retfærdigheden kunne diskuteres: havde man

til eksamen opnået ug, honoreredes årsopgaven i realiteten ikke; dens værdi var 1/3 på skalaen over mg, men 2/3 mellem g og mg – og den talmæssige værdi af et karaktertrin blev større, jo længere ned man kom på den ørstedeske skala. Ordningen bestod til 1971!

I 1934/35 blev der indsendt i alt 791 årsopgaver, hvoraf de 481 blev antaget, godt 60%. Flest var der i naturhistorie, 148, af hvilke de 108 blev godkendt. Pædagogik tegnede sig for 83 – med 55 antagne. I »Meddelelser« findes fortegnelse over fordelingen mellem seminarierne over de indsendte, – Kaalund-Jørgensen har dog taktfuldt undladt at oplyse de enkelte seminariers andel i de forkastede årsopgaver. Emnerne er legio. Eksempler: Børns leg, opdragelse til flid og orden, det muhammedanske gudsbegreb, den tyske evangeliske kirkes kamp, børn i dansk litteratur, Hitler og jøderne, Vendsyssels geologi, dyrenes farver, strømforgrening. Ingen emner i matematik! Kritikken gik især på ukritisk afskrift; det indskærpedes, at henvisninger og noter hørte med til en årsopgave. Omfanget af de enkelte opgaver har omtrent været et kollegiehæfte, håndskrevet. – I 1939/40 indsendtes 721 opgaver; heraf blev de 468 antaget, godt 75%.

En enkelt seminarielærer skal særligt omtales, for han blev landskendt. Det var komponisten Oluf Ring, fra 1911 lærer på Ribe Seminarium, derefter på Skårup Seminarium 1930-1946. Han var en enestående formidler af folkelig sang, bl.a. gennem radioens udsendelser »Syng med os«; heri medvirkede ikke alene seminariets elever, men også stemmer fra det fynske opland.

Mindre fornyelser

Eleverne skulle have større mulighed for selv at præge deres uddannelse og deres ophold på et seminarium. Dette var en vigtig hensigt med 1930-loven: flere valgmuligheder, mere engagement, større dygtighed. Men vanskeligt at realisere.

Sløjd var blevet obligatorisk for mandlige elever på seminarierne ved reformen i 1930, et forsøg på at opprioritere noget praktisk. Seminarierne var frit stillet i valget mellem Dansk Skolesløjd og Askov-Näas-Sløjd; sidstnævnte system blev valgt af Skårup, Haderslev, Tønder, Jelling og Ranum, medens alle de øvrige foretrak Dansk Skolesløjd.

Det blev imidlertid i 1935 understreget af ministeriet, at seminariets undervisning i sløjd ikke var tilstrækkelig til ansættelse i et lærerembede med sløjdundervisning; hertil måtte kræves en sløjdlæreruddannelse enten på Statens Sløjdlærerskole eller på Askov Sløjdscole. Tilsvarende krævede en ansættelse i husgerning (skolekøkken) en supplerende på Lærershøjskolen. Den endelige ordning for sløjd blev ved cirk. af 21. november 1935, at seminariefaget gav en afkorting i sløjdlæreruddannelsen.

Ét fremmedsprog var obligatorisk: engelsk eller tysk; det andet kunne vælges frivilligt. I 1935 valgte 217 dimittender engelsk, medens 239 foretrak tysk; som fakultativt fag blev engelsk valgt af 36, tysk af 43. I 1940 var engelsk valgt af 302 eksaminander, tysk af 157, men som andetsprog blev tysk læst af 93, engelsk af 43. Den udenrigspolitiske situation i 30ernes slutning spillede næppe en større rolle; men tysk blev valgt af færre i de følgende år – hvilket kan aflæses af eksaminerne i sidste halvdel af 1940erne.

Dansk stil

Eksamensopgaverne i dansk stil vil ofte være udtryk for, hvad opgavestillerne finder (bør være) vigtigt og interessant for kandidaterne. I ordlyden spejles tidens tendenser og ministerielle begreber om det lødige. I 1928 var emnet for den ene af de danske stile »En dansk Digter karakteriseret gennem et eller flere af hans Værker«. Af de 629 kandidater skrev 118 om H.C. Andersen og 112 om Oeh-lenschläger. Så fulgte Poul Martin Møller med 78, Blicher med 58, Chr. Winther 56 og J.P. Jacobsen med 50. Herman Bang, Drachmann, Grundtvig og Hauch måtte nøjes med fire hver – og syv digtere, heriblandt Aakjær og Henrik Ibsen [sic], opnåede kun at blive behandlet i én stil hver. Man tør formode, at digter-valget har haft en vis sammenhæng med årets undervisning.

To år senere, i 1930, hed emnet i dansk stil II »Skildring af en Folkefører fra vor Tid«. Af de 576 besvarelser toppede Mussolini med 107; Gandhi fik 86, H.P. Hanssen 65, Georg Brandes 53, Jeppe Aakjær 47, Grundtvig 44, Stauning 40, Bjørnson 23, Olfert Ricard 16, J.C. Christensen 14 og Lenin 12. Dertil kom adskillige med få besvarelser eller kun en enkelt.

Det er næppe overraskende, at Haderslev tegnede sig for 17 besvarelser om H.P. Hanssen, den sønderjyske kæmpe, men han opnåede også 21 besvarelser fra Femmers Kvindeseminarium i København. Det er ikke så sært, at den betydelige og kendte præst og KFUM-mand Olfert Ricard blev valgt af seks elever på det indremissionske seminarium i Århus og tre fra KFUM-seminariet i København. Mere overraskende, at det grundtvigske seminarium i Odense leverede 11 besvarelser om Georg Brandes. Hvem skulle have ventet, at N. Zahle på Nørrevold – i almindelig bevidsthed en solid, borgerlig bastion – figurerede med ni besvarelser om Stauning?

I 1938 kunne kandidaterne vælge mellem følgende to emner: »Om Kvinders Virksomhed uden for Hjemmet« og »Et pædagogisk Spørgsmaal i Nutiden«. 268 havde valgt det første, 89 det andet. Man kan undres over, at det pædagogiske spørgsmål vandt så beskedent en tilslutning, og overveje, om det første emne tiltrak af egen kraft eller kun som fravalg af det andet. Blev kvinders virksomhed

foretrukket, fordi emnet lod sig besvare fordringsløst, måske banalt, eller fordi det blev opfattet som et vigtigt samfundsspørgsmål i datiden? Blev det pædagogiske fravalgt, fordi seminarierne undlod at inddrage samtidige emner?

Besvarelsene af det pædagogiske spørgsmål afdækker emnets mangfoldighed. 20 skrev om disciplin, 20 om den praktiske mellemskole, 17 om seksualundervisning, 5 om individuel undervisning, 3 om religionsundervisning, 3 om landsbyskolen, 3 om lejrskole, 2 om skolebespisning og 2 om undervisning af vanskelige børn. Dertil kom 14 besvarelser, som dækkede lige så mange forskellige emner. Kun én koncentrerede opmærksomheden om datidens vigtigste beslutning på området: den nye lov om folkeskolen af 18. maj 1937; her fik folkeskolen et nyt formål, formuleret af den radikale undervisningsminister Jørgen Jørgensen (1888-1974): at fremme og udvikle børnenes anlæg og evner, styrke deres karakter og give dem nyttige kundskaber, med tilføjelsen – at folkeskolens kristendomsundervisning skulle være i overensstemmelse med folkekirkens evangelisk-lutherske lære. Det tør formodes, at denne lovgivning har været genstand for nogen opmærksomhed i hverdagens undervisning. Men den blev ikke valgt til eksamen; var den for kontroversiel?

Politiske ideologier

I Bekendtgørelse af 7. marts 1928 sluttede afsnittet om faget historie lakonisk med ordene: *I de sidste 25 Aars Historie eksamineres ikke*. En tilsvarende bemærkning indgik ikke i bekendtgørelsen af 4. maj 1931. Personlige vurderinger og holdninger var blevet mere legitime; i kommentarer til speciale-opgaver efterlyste Kaalund-Jørgensen ved flere lejligheder en stillingtagen – med faglig begrundelse.

Nazistisk, fascistisk og kommunistisk ideologi er blevet drøftet i læreruddannelsen. Ved elevfesten 26. september 1933 på Skårup Seminarium holdt dr.phil. Edouard Larsen (1860-1946) foredrag om *Nazismen og Danmark*, trykt i Elevforeningens årsskrift 1933; han talte med autoritet som den tidligere – meget afholdte – forstander for seminariet i Skårup (1915-1929) og som tidligere politiker, folketingsmand 1910-1918 for Det Radikale Venstre. Det var en klarsynet karakteristik af Hitler og analyse af nazismen, bygget især på *Mein Kampf*, forbundet med advarende ord om Tyskland som en trussel mod Europas fred – også med betydning for Sønderjyllands stilling som dansk land.

Ikke mindst i Sønderjylland blev der reageret. I 1933 tog Peter Marcussen (1898-1979), lærer ved øvelsesskolen i Haderslev, initiativ til dannelse af foreningen Det unge Grænseværn. Den udførte i 1930erne – under Marcussens formandskab og med støtte i vide kredse – et stort oplysningsarbejde over hele landet til for-

Tønder Seminarium er afbildet i dette værks bind III, side 379 og 427. Skiftevis i dansk og tysk regi havde seminariet fungeret siden 1788, fra 1920 som dansk statsseminarium, en forpost i grænsekampen. Det blev lukket i 1989 – under store protester. Til de markante lærere hørte sønderjyden Claus Eskildsen (1881-1947), seminarielærer i Tønder allerede i den tyske tid (1909) og igen efter dansk overtagelse af seminariet i 1920. I pædagogisk sammenhæng blev han berømt for sin småbørnsundervisning. Det kgl. Bibliotek.

del for nordisk kultur og vendt mod nazistisk propaganda. Ved Tønder Seminarium var Claus Eskildsen (1881-1947) pionér i småbørnsundervisning, bl.a. med *Ole Bole ABC* og *Det første Skoleaar*, begge 1927, men også i hjemstavnsundervisning, hvor han delte ud af sin rige indsigt i Sønderjyllands historie. I 30ernes nationale kamp deltog han som efterspurgt foredragsholder og som forfatter, bl.a. med den omstridte bog *Dansk Grænselære* (1936); hovedsynspunktet var her, at hvis man anlagde kulturhistoriske kriterier, så havde Slesvig et dansk præg næsten helt ned til Ejderen. Forholdene syd for grænsen var i 1930'ernes sidste halvdel dybt foruroligende. Nazistisk raceideologi syntes at inficere alle sider af kulturlivet, også skolen. Det var ikke meget, man reelt vidste derom i Danmark, men enkelte tog derved – og skrev derom. Harald Smith (1888-1973), der var bestyrer af øvelsesskolen ved KFUMs Seminarium på Frederiksberg, skrev i 1936 i *Vor Ungdom* en artikel under overskriften *Nazistisk Læreruddannelse*. Han havde – sammen med Kaalund-Jørgensen – været på studieophold i Kiel og der fået stærke indtryk af

nazistisk infiltration i uddannelserne. Smith citerede ganske vist en religionslærer for en oplysning om, at denne frit kunne udtrykke sit standpunkt; men læseren har bemærket forfatterens konklusion. »Vil man spørge, om Skolen i sin Helhed er klart nazistisk, er Svaret klart ja... Ikke alene i Undervisningen, men overalt hvor der gives en Anledning, knyttes Traaden til Deuschtum og Volkstum og de nationalsocialistiske Ideer ...«. Angsten for krigen bredte sig i Tysklands nabolande.¹⁰⁴

Ikke underligt, at seminarieelever inddrog nazismen i deres specialopgaver. I 1939/40 finder vi emner som »Hvad man lærer i tyske Skolebøger om Versaillesfreden før og efter 1933«, »Træk af den nazistiske Racelære, specielt den nordiske Tanke«, »Hitlers Syn paa Jøden«, »Træk af tyske Ungdomsorganisationer med særligt Henblik paa Rigsarbejdstjenesten« og »Huset Hitler byggede«. Og længere sydfra: »Arbejdere og Arbejdsgivere i Fascismens Italien«. Men den danske og den svenske regerings lidet heltedmodige optræden over for modtagelse af børn og voksne, der flygtede i angst for nazisternes forfølgelse og søgte tilflugt mod nord, var tilsyneladende ukendt på danske seminarier.

Øjensynligt spillede Stalins terrorstyre i Sovjetunionen en mindre rolle i bevidstheden. Skinprocesserne i Moskva var kendte i dansk presse – men begivenhederne lå for langt væk. Næppe ret mange seminarieelever meldte sig ind i Danmarks Kommunistiske Parti. Torben Gregersen (1911-1994) gjorde. Han var elev på Blaagaard Seminarium 1932-35 – og blev senere en estimeret pædagog, skoleleder, forlagskonsulent og et fremtrædende medlem i Socialpædagogisk Forening. Han havde indmeldt sig i partiet, inden han begyndte på seminariet – i protest mod reaktionære kredse i de gamle partier. Han udmeldte sig i 1956. Gregersens erindringsbog *En værre bolsjevik* har hentet sin titel fra seminariet, der var ejet af forstanderen, Valdemar Jørgensen (1888-1983). Da biologilæreren ikke turde anmode forstanderen om penge til indkøb af nødvendige mikroskop-lamper, reagerede eleverne med Torben Gregersen i spidsen: »Ingen lamper, ingen elever!«. Så faldt den dirrende replik: »Truer De? Truer De? De er vist en værre Bolsjevik«. ¹⁰⁵ Episoden tegner et billede af ordningen med forstander-ejede seminarier – ikke mindst af lærernes afhængighed af forstanderen. Først i 1969 blev det en betingelse for offentlige tilskud, at privatseminarier var selvejende institutioner med en ansvarlig bestyrelse som rektors med- og evt. modspillere. Den forstanderejede status havde længe været på retur; som det sidste af de private seminarier overgik Odense Seminarium til selveje i 1962.

Pædagogik og psykologi

Bekendtgørelsen af 4. maj 1931 gav i store træk oplysning om, hvad undervisningen omfattede i hvert enkelt fag. Men modsat forgængerens af 7. marts 1928

Torben Gregersen (1911-94), skoleinspektør (Holbergskolen), forlagskonsulent, redaktør m.m. får her af kunstneren og pædagogen Tora Raknes overrakt statuetten Erna. Prisen er indstiftet af Dansk Historisk Pædagogisk Forening og opkaldt efter Erna Juel-Hansen, der i 1871 grundlagde den første egentlige børnehave – ved Marmorkirkepladsen i København. Statuetten gives som hæderstegn for en særlig pædagogisk indsats. I Torben Gregersens tilfælde var der tale om et langt liv som kulturradikal, musisk begavet pædagogisk pioner, der har udfoldet nye ideer inden for undervisningsmidler i læsning, regning, historie og geografi – hovedsageligt til folkeskolen. Fra 1953 til sin død var han et aktivt medlem af redaktionen i Dansk Pædagogisk Tidsskrift. Hans ideer og materialer var til debat og inspiration på danske lærer- og pædagogseminarier. Foto fra Torben Gregersen: En værre bolsjevik. Erindringsglimt (1990).

tilrådede den ikke brugen af bestemte lærebøger; udsagnene er mere kryptiske, f.eks. i naturlære, hvor det efter opregning af fem områder angives: »Dette Stof bør behandles i et Omfang, svarende til Lærebøger i Fysik og i Kemi paa i alt ca. 300 Sider«. Men seminarierne kunne altså disponere en lille smule friere.

Det betød nu næppe den store udskiftning af lærebøger. Vanens magt var stor

hos lærerne. I nogle fag anvendtes bøger, som forlagene havde beregnet for både gymnasier og seminarier, f.eks. i dansk litteratur og historie. Men lidt efter lidt udkom også bøger, særligt beregnet for seminarierne – i fag som matematik og regning, naturhistorie og geografi, naturlære, gymnastik og håndarbejde. I pædagogik og psykologi gled omsider Kromans Grundtræk af Sjælelæren og Rids af Tænkellæren langsomt i baggrunden, men en egentlig afløser forelå ikke. Af de sparsomme boglister fremgår, at Axel Dams ældre bøger stadig blev anvendt, *Skole og Undervisning*, *Opdragelsens Hovedopgaver*, *Opdragelsens Stormænd*. En klassiker blev *Vor Skole*, der udkom første gang i 1933, skrevet af den københavnske skoleinspektør *Hans Kyrre* (1885-1964), kendt som pædagogisk og litteraturhistorisk forfatter, som fortæller for den praktiske mellem-skole og som censor ved lærereksamen. I 1937 udkom S.A. Tordrup: *Børnepsykologi*. Det blev grundlag for undervisning i psykologi på seminarierne i år).

En seminarieelev havde gennem de fire år i henhold til bekendtgørelsens normaltidsplan 140 ugentlige timer (36+36+34+34). Heraf var tildelt pædagogik/psykologi 7, fordelt på de to sidste år (4+3). Det var beskedent. Det må dog tilføjes, at eleverne i praktik og metodik fik 8 ugentlige timer i 3. år og 9-12 timer i det 4. år. Undervisningen i almen pædagogik omfattede »den almindelige psykologi«, men også børnepsykologi, pædagogik med opdragelses- og undervisningslære, opdragelsens historie, den danske skoles historie og nuværende ordning, skolehygiejnen i grundtræk. For at ikke nogen skulle være i tvivl om indholdet, blev det (1934) opgjort i 112 emner – identiske med eksamensspørgsmål – heraf 44 psykologiske, 24 vedrørende opdragelsens og skolens historie, 9 om skolens aktuelle ordning. I 1933 forelå et vigtigt hjælpemiddel, *Praktisk Skolegering. En Undervisningsvejledning for Lærere i Folkeskolen* (ved O. Nørgaard og H.A. Svane). Den stod stærkt i mange år – til 1960-62, da P. Engelbrechtsen, V. Pedersen og Kaj Bonde udgav *Praktik I-III. Håndbog for lærere*.

Faget havde ingen lærere, der var specielt uddannede til at undervise i det. Det blev ikke cand.psych.uddannelsen fra Universitetet (fra 1944), men først de nye kandidatuddannelser i pædagogik og psykologi på Danmarks Lærerhøjskole sidst i 1960'erne, der kom til at dække seminarierne's behov på dette område. Indtil da blev faget som tidligere nævnt normalt et forstanderfag med vægten på historiske emner. Enkelte lærere havde ry for både at kunne følge med i den psykologiske forskning og formidle den – Claus Eskildsen var en af dem. Som et hjælpemiddel fik de fra 1934 en skriftserie, *Psykologisk-pædagogisk Bibliotek*, der var oprettet på initiativ af Georg Christensen og M.B. Gregersen, inspektør i Børneforsorgen. Her udkom gennem de næste årtier oversættelser af udenlandske undersøgelser og danske originalarbejder (Cyril Burt, Ester Hermansson, S.A. Tordrup, Torben Gregersen, Sofie Ribbjerg m.fl.).

Opdragelsens og skolens historie omfattede (1934) følgende emner: Opdragel-

se i Sparta, Opdragelse i Athen (Sokrates), Comenius, Pietismen og skolen i Tyskland, Rousseaus liv og skrifter, Rousseau om opdragelse, Rousseau om undervisning, Filantropinismen i Tyskland, Pestalozzi, Frøbel, Spencer, Maria Montessori, Nyere skoleformer. Hertil kom 11 emner i den danske skoles historie. »Nyere skoleformer« skulle altså dække Dewey og rækken af reformpædagogiske forsøgsplaner, Kerschensteiner og meget mere.

Det er ikke uforståeligt, at der snart hørtes kritik af indhold og undervisning i dette fag – bl.a. i Unge Pædagoger i 1940erne. Kun få undervisere i faget formåede for alvor at få eleverne til at opleve sig selv som deltagere i opdragelsens kulturhistorie – hvor de også selv skulle træffe vigtige valg. Efter sigende lykkedes det for enkelte, bl.a. for Morten Bredsdorff (1901-1990), forstander først i Tønder 1937-47, derefter to år i Haderslev og 1949-69 i Vordingborg. Men først i 1956 udkom to små, men indholdsrige kildesamlinger, Morten Bredsdorff: *Læsestykker til den danske folkeskoles historie* – og Georg Christensen: *Læsestykker til opdragelsens historie*, 1-2. De var milepæle på vejen mod en ny forståelse af pædagogik og skole som midler i en human civilisering. Denne forståelse blev styrket i undervisningen på Danmarks Lærerhøjskole, ikke mindst inden for rammerne af Institut for Dansk Skolehistorie fra 1965.

Seminarier og lærerhøjskole

Seminarieplaner var overskriften på en artikel af F.C. Kaalund-Jørgensen, skrevet i hans egenskab af både statskonsulent og censorernes formand. Den var et forsøg på at vurdere dansk læreruddannelse i forhold til den tyske ordning af 1937 og to nordiske – den norske af 1930, rev. 1938, og den svenske af 1936.¹⁰⁶ Uden for Norden var den skolemæssige kundskabstilegnelse forudsat inden optagelse i læreruddannelsen, i Tyskland på *Hochschulen für Lehrerbildung*, i Storbritannien på *Training Colleges for Teachers*. I Norden var seminarierne både kundskabsskoler og pædagogiske læreanstalter, og heri lå der ifølge Kaalund-Jørgensen en pointe: indirekte ville man give eleverne en pædagogisk vejledning gennem den skolemæssige kundskabstilegnelse; i stofvalget tog man her hensyn til, hvad der særligt havde betydning for en børneundervisning. »Det er indlysende, at de vordende Læreres Kundskaber bliver af en anden Karakter, end hvis de var tilegnet udenfor Seminariet«. Det var også den nordiske »Realitetssans«, der gjorde sig gældende: Det var vigtigt at vide, hvad eleverne faktisk kunne.

Den danske læreruddannelse stod efter 1930 midt mellem. I kundskabstilegnelse var Norge førende, i færdighedsfagene Sverige, medens Tyskland var foran i de pædagogiske fag. Man kunne i Danmark nærme sig den tyske ordning, men det ville forudsætte skrappe krav i kundskabsfagene på 1. del – og her dumpede i

forvejen ca. 14% – eller en barsk optagelsesprøve, som ville udelukke »Manden fra Ploven« – »og af den Grund er Reformen antagelig politisk uigennemførlig«.

En modernisering kunne finde sted, hævdede han, ved at koncentrere de to første år om folkeskolens grundlæggende færdighedsfag (regning, skrivning, læsning med sproglære, bibelkundskab og tegning) samt om naturfag og matematik – og så lade de to sidste år være helliget ånds-fagene historie og litteratur, de pædagogiske fællesfag og færdighedsfagene gymnastik, musik og håndarbejde. Ordningen ville »bygge Bro mellem nordisk Tradition og europæisk Udvikling af Seminarierne til pædagogisk-tekniske Lærestalter«. Kaalund-Jørgensens vision havde et europæisk perspektiv, men uden påvirkning af den progressive pædagogik – som Peter Petersen i 1920'erne havde kaldt *Den nyeuropæiske Skolebevægelse*.

Det er straks vanskeligere at indfange visionerne i Dansk Seminarieforening. Her foreligger ganske vist *Dansk Seminarieblad*, og vi har som tidligere nævnt bevaret bestyrelsens protokol. I løbet af 1930erne havde foreningen under skiftende formænd, normalt forstandere: Einar Lund (Femmers), Niels Jul (Vordingborg), Chr. Hasselbalch (Jelling), seminarielærer Morten Lambertsen (Haslev) og Ernst Larsen (N. Zahle) forhandlet med rigsdagsudvalg og ministre, arrangeret faglige kurser for seminarielærere (geologi, småsløjd, samfundslære m.v.) – i 1936 også et nordisk kursus på Hindsgavl, udgivet Dansk Seminarieblad og udsendt spørgeskemaer til medlemmerne, bl.a. om optagelsesprøven. Samarbejdet med Kaalund-Jørgensen havde til tider været noget anstrengt, især når det gjaldt konsulentens forsøg på at stramme bestemmelserne om eksamen. Foreningen havde arbejdet dygtigt og omhyggeligt – men uden afgørende nysyn på uddannelsen.

I referatet fra bestyrelsesmødet 3. okt. 1939 lyder pkt. 3: »Oprettelse af et Docentur i Børnepsykologi paa Lærershøjskolen. Bestyrelsen finder et saadant Docentur uheldigt for Tiden. Formanden og Næstformanden valgtes til at tale med Ministeren om Sagen og søge den udsat. – Tillige med Forst. Arvin og Statskonsulenten«. På bestyrelsesmødet 6. November fortalte formanden om sine forhandlinger med Arvin på Lærershøjskolen om psykologiundervisningen. »Der vil blive oprettet et Docentur paa Universitetet, hvortil er udset mag. art. Tranekjær Rasmussen. Paa Lærershøjskolen vil blive afholdt Kursus af Frk. Rifbjerg, S.A. Tordrup og Henning Meyer. Bestyrelsen tiltraadte, at Form. anbefaler, at der herudover indkaldes nordiske Pædagoger til at afholde Foredragsrækker (F. Eks. Rektor Kristvik, Nymann, Lilius, Karl Bruhn¹⁰⁷)«. Der var sket noget – på Lærershøjskolen.

I august 1939 døde Vilhelm Rasmussen, der siden 1924 havde været en markant forstander på Statens Lærershøjskole. Som erklæret ateist og darwinist havde han virket for en sækularisering af skolen; i både pædagogiske og politiske sammen-

hænge havde han altid været talsmand for ideen om »selvvirksomhed«, hvorefter det er elevens egne iagttagelser, eksperimenter og systematik, der udvikler barnet, ikke lærebogens autoritære doktriner. »Lærernes Universitet« havde den radikale historiker og politiker P. Munch kaldt Lærershøjskolen, da denne i 1904 var flyttet til Odensegade 14 i København. Universitetstanken var jævnlige dukket op i både Hans Olriks og Vilhelm Rasmussens forstandertid, men på Rigsdagen vandt den ikke gehør; vel var Vilhelm Rasmussen socialdemokratisk medlem af Folketinget (1915-1939), men nogen stærk position i partiet opnåede han aldrig.

Efterfølgeren som forstander på Lærershøjskolen blev G.J. Arvin (1880-1962), der havde været skoleinspektør på Skolen på la Coursvej. Han havde undervist på årskurser i regnemetodik på Lærershøjskolen og havde haft talrige tillidsposter i reformpædagogiske sammenhænge, f.eks. fra 1940 formand for den nystiftede Socialpædagogisk Forening for ny Opdragelse. Det var en pædagogisk sværvægter på folkeskolens område, der fra 1. september stod i spidsen for Lærershøjskolen, udpeget af undervisningsminister Jørgen Jørgensen. Arvin havde planer, som han havde fremlagt den 11. august 1939 i en redegørelse til Undervisningsministeriet.¹⁰⁸

Til Arvins visioner hørte en lærershøjskole med nye bygninger, friere omgivelser og bedre undervisningsfaciliteter. Endvidere ville han realisere et samarbejde med Københavns Universitet, hvor Universitetet skulle yde gunstige studievilkår for lærere, der ønskede at fordybe sig videnskabeligt i psykologi og pædagogik. Til gengæld skulle Lærershøjskolen oprette et laboratorium for anvendt psykologi under ledelse af en docent, der var kyndig på folkeskolens område. I visionerne indgik også et organiseret samarbejde mellem Lærershøjskolen og det storkøbenhavnske skolevæsen. Herved skulle kursisterne opnå en pædagogisk videreuddannelse i praktisk skolegerning. Ind i Arvins forestillinger gik også ønsket om en forsøgsskole, der var knyttet til Lærershøjskolen. Han foreslog, at der blev nedsat et ministerielt udvalg til overvejelse af disse tanker og ideer. Udvalget blev en realitet, dog ikke lige med det samme, først i april 1942 – på højt niveau, idet departementschef A. Barfod blev formand.

Et skelsættende resultat af Arvins reformvirksomhed blev oprettelsen af et nyt årskursus i anvendt børnepsykologi på Lærershøjskolen i 1940. I konstruktionen bag kurset indgik ønsket om samarbejde med Universitetet. Undervisningsministeriet oplyste, at det docentur, der stod foran besættelse ved Universitetets psykologiske laboratorium, skulle rumme en pligt til også at undervise på Statens Lærershøjskole. Docenten blev – til Arvins ærgrelse – ikke en skolepsykolog, men Edgar Tranekjær Rasmussen, hvis speciale var eksperimentel psykologi. I den situation var det vigtigt for Arvin at få knyttet andre undervisere til kurset, erfarne folk med kendskab både til psykologisk forskning og til dens muligheder i praksis. Det lykkedes. Til kurset knyttedes Danmarks første skolepsykolog, ma-

gister Henning Meyer (skolepsykolog på Frederiksberg fra 1934) og magister S.A. Tordrup (skolepsykolog i Gentofte fra 1943), magister Sofie Rifbjerg (chef for det skolepsykologiske arbejde i København) og skoleinspektør, magister O. Møller Nielsen; sidstnævnte underviste i standpunkts- og intelligensmålinger, medens Sofie Rifbjerg i sin undervisning tog sig af emner om vanskelige og svagtbegavede børn. Dette årskursus gjorde gennem en lang årrække skolepsykologiens resultater kendt i store dele af folkeskolen.

Men Arvins og Henning Meyers tanker rakte videre – til oprettelsen af et skolepsykologisk institut ved Lærershøjskolen. Den idé blev ikke realiseret. En af grundene til Arvins nederlag på dette felt skal søges i et initiativ fra Københavns Universitet: her blev i 1944 oprettet et cand.psych.-studium med henblik på en »psykologisk-pædagogisk eksamen«, der skulle kvalificere til stillingen som skolepsykolog. I spillet indgik lærernes gamle krav om, at en lærereksamen skulle give adgang til universitetet. Til det nye studium blev der adgang for studenter samt for lærere, der havde taget visse tillægsprøver i sprog; disse blev dog ikke »immatriculeret«. Lærershøjskolen var reelt slet ikke med i billedet, når det gjaldt placeringen af den nye uddannelse. Harald Torpe konkluderer, at der var tale om en »total fejlurdering fra Arvins side«. ¹⁰⁹ Først i juni 1965 fik Lærershøjskolen godkendelse af et psykologisk-pædagogisk studium. På det tidspunkt var DLH blevet anerkendt som højere læreanstalt (1963) trods universitetsprotester.

Det nævnte lærershøjskoleudvalg med Barfod som formand, der blev nedsat i 1942, afgav betænkning året efter. Talrige emner var gennemdrøftet i udvalget, der havde både embedsmænd og organisationsfolk som medlemmer – bygning af en ny lærershøjskole (på Nørre Fælled); forholdet mellem Lærershøjskolen og de provinsårskusus, der var fremvokset i 1930erne på initiativ af lærerkredse under Danmarks Lærereforening, ¹¹⁰ i princippet var der enighed om, at videreuddannelsen af folkeskolens, realskolens og ungdomsskolens lærere skulle samles på Lærershøjskolen. Faktisk nåede udvalget til at opstille forslag til bekendtgørelse om Lærershøjskolen. Men for sent. Da betænkningen forelå, var regeringen gået af, og departementscheferne videreførte kun de nødvendige forretninger uden nye initiativer. Af betænkningens mange forslag blev i den omgang kun to ført ud i livet, nemlig ændringen af institutionens navn fra Statens Lærershøjskole til *Danmarks Lærershøjskole* og ændringen af lederens titel fra forstander til *rektor*. Hensigten var ligestilling med »andre højere Læreanstalter« – en ikke uinteressant begrundelse.

29. februar 1940 var udsendt en ny bekendtgørelse om optagelsesprøven, undervisningen og de afsluttende prøver på seminarierne. Samme dag fulgte også cirkulære til forstanderne angående omfanget af faget pædagogik. Ikke store forandringer, men en opsamling af erfaringer fra et årti. De var udtryk for Kaalund-Jørgensens ønsker om god orden i dansk læreruddannelse, et dygtigt arbejde med

G.J. Arvin (1880-1962), lærer, cand.mag. Fra 1918 skoleinspektør ved Skolen på la Coursvej; rektor for Danmarks Lærerhøjskole 1939-1950. Læreruddannelsen var et højt prioriteret område i Arvins liv; i 1908 oprettede han »Arvins Kursus til Studentereksamen for Lærere og Lærerinder«, som han til 1918 ledede ved siden af sin lærerstilling. Blandt skolefagene var det regneundervisning, der især optog ham; han underviste heri i årtier på Lærerhøjskolen og udgav metodiske anvisninger. Både fagligt og pædagogisk blev han den indflydelsesrige reformpædagog, påvirket af Montessori og Kerschensteiner, optaget af nye materialer til undervisning – altid som folkeskolens og lærernes mand. Formand i pædagogiske selskaber; Den Frie Skoles fusion med Det Danske Montessoriselskab til Socialpædagogisk Forening i 1940 var især hans værk. På Lærerhøjskolen blev oprettelsen af et højt respekteret kursus i de pædagogisk-psykologiske fag hans særlige fortjeneste. Efter sin afgang som rektor grundlagde han Bernadotteskolen i Hellerup som en dansk international skole. Foto: Overrækkelse af Arvins buste på 70-årsdagen den 31. maj 1950. Her ses Arvin til venstre – i selskab med billedhuggeren Harald Isenstein, der havde skabt busten, og en repræsentant for Bernadotteskolens lærere. Busten findes på Dansk Skolemuseum. Foto udlånt fra Historisk-pædagogisk Studiesamling ved DPU.

centralistisk tendens. Ingen kunne vide det, men det var kulmination på statskonsulentens virksomhed på læreruddannelsens område.

Hverdagen skiftede den 9. april 1940.

7. Under tysk besættelse – og hvad deraf fulgte

Skolen i søgelyset

Da Danmark var blevet besat den 9. april 1940, indledtes fra tysk side en charmeoffensiv over for danske myndigheder, ikke mindst Undervisningsministeriet. Ministeren, Jørgen Jørgensen (RV), udpegede samme sommer undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne, dr. phil. A.C. Højberg Christensen, som Undervisningsministeriets tillidsmand i alle forhandlinger med tyskerne. Da Højberg Christensen i november 1942 selv blev undervisningsminister – i regeringen Scavenius – videreførte han personligt – på ministerplan – de dansk-tyske forhandlinger vedrørende skole og undervisning. Efter regeringens afgang 29. august 1943 førte departementscheferne den slags forhandlinger, for folkeskolens og seminariernes vedkommende ledet af departementschef A. Barfod, for gymnasierne og læreanstaltnernes af hans kollega Frederik Graae.¹¹¹ Et problem var det, at statskonsulenten for folkeskolen og seminarierne, F.C. Kaalund-Jørgensen, fandt det opportunt at imødekomme tyske officerers ønsker om kulturelle kontakter.

Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 24. maj 1941 om undervisningen i folkeskolen bar præg af landets situation; indledningen understregede skolens opdragende og karakterdannende opgave, de nationale, kristelige og etiske værdier, ærbødighed for menneskelivet, samhørigheden med de andre nordiske folk m.v. Ordene vakte opsigt og blev påskønnet i mange skoler. De var formuleret – af Kaalund-Jørgensen.

Det helt afgørende spørgsmål for alle med tilknytning til skolerne var naturligvis, om tyskerne planlagde en systematisk nazificering af dansk ungdom. Skulle skolerne bruges som brikker i en ideologisk kulturkamp som tilfældet var i Norge?

Danske skoler undgik stort set denne skæbne. Det havde flere grunde – en af dem formentlig de tyske erfaringer i Norge. En årsag til tysk resignation på dette område i Danmark var utvivlsomt også de danske lærerorganisationers enige og klare afvisning af dansk-tysk samarbejde på skolens område, så længe tyske tropper holdt landet besat.

Lærernes foreninger kendte stemningen både i ministeriet og på skolerne rundt i hele landet; de havde netværk af tillidsmænd. I anledning af tyske planer om kulturudveksling af danske og tyske lærere indbød Ernst Larsen, forstander for N. Zahles Seminarium og tillige formand for Dansk Seminarieforening, i september 1940 formændene for de store danske lærerorganisationer til et møde om de tyske ønsker. Der var enighed om en afvisning – samt om gensidigt forpligtende samarbejde, så længe landet var besat. Dermed var etableret det såkaldte syvmandsudvalg af formændene for Danmarks Lærerforening, Gymnasieskolerne Lærerforening, Dansk Seminarieforening, Danmarks Realskoleforening, Københavns Kommunelærerforening, Københavns Kommunelærerindeforening og Det Pædagogiske Selskab. Udvalget var uofficielt, men fik alligevel en art repræsentativ status samt en betydelig indflydelse – ikke mindst takket være tillidsforholdet mellem Ernst Larsen, der var udvalgets de facto-formand, og departementschef Barfod.¹¹²

Udvalgets henvendelse til undervisningsministeren med afvisning af et dansk-tysk skolesamarbejde førte bl.a. til et tilsagn om, at ministeriet også fremtidigt var villigt til at modtage henvendelser fra dette udvalg. Det var en anerkendelse; men en officiel status fik udvalget aldrig; dets eksistens og sammensætning blev ikke offentliggjort, dets virke foregik skjult, »under jorden«. I forbindelse med jødeforfølgelserne i oktober 1943 og politiets deportation i september 1944 samt ved arrestationer på skoler sendte udvalget skarpe protester til de tyske myndigheder. Den 11. april 1944 henvendte udvalget sig til Undervisningsministeriet med krav om, at arrestationer og retsforfølgelser ikke måtte finde sted på skoler og seminarier. Kravet endte hos dr. Werner Best, tysk »rigsbefuldmægtiget« i Danmark. Han svarede, at det tyske politi »grundsätzlich« ville afstå fra arrestationer på skoler, men der kunne opstå situationer, der gjorde den slags indgreb nødvendige. Talrige skoler oplevede grove brud på dette tilsagn.¹¹³

Efter 29. august 1943 var der fare for, at lærerne kunne afkræves loyalitetserklæringer af de tyske myndigheder – ligesom norske lærere var blevet det. Syvmandsudvalget udarbejdede derfor en alternativ erklæring: »*Under de nuværende Forhold, hvor Rigsdag og Kongemagt er suspenderet, er jeg som Lærer i den danske Skole villig til at fortsætte mit Arbejde efter hidtil gældende Love, Forordninger og Traditioner. Jeg vil være tro mod de Forudsætninger, under hvilke jeg er kaldet til mit Embede, og kan derfor ikke underskrive nogen Erklæring, der forpligter mig derudover*«. Det lykkedes for organisationerne at få erklæringen bragt ud til i hvert fald et flertal af lærerne. Men den blev aldrig aktuel – heldigvis.¹¹⁴

I løbet af de fem år blev arresteret talrige lærere, der underviste i folkeskole eller gymnasium; en opgørelse over antallet af lærere, der omkom i tyske koncentrationslejre, foreligger øjensynligt ikke. Mange gik under jorden. Under hele be-

sættelsen udbetalte de statslige og kommunale myndigheder gage til de lærere, der var flygtet til Sverige eller var arresteret.

Læreruddannelse 1940-1945

Udadtil fortsatte tilværelsen rundt på de danske seminarier nogenlunde som før besættelsen.

Under rubrikken *Læreruddannelsen* i de årligt udgivne ministerielle Meddelelser vedrørende Folkeskolen, Ungdomsundervisningen og Læreruddannelsen fremsatte kontorchefen, fru E. Torkild-Hansen *Indledende Bemærkninger* om lærerseminarierne, medens Kaalund-Jørgensen tog sig af beretningen om både seminariernes og deres øvelsesskolars virksomhed; også forskoleseminarierne hørte under ham, medens forstander G.J. Arvin aflagde beretning om Statens Lærerhøjskole (fra 1944 Danmarks Lærerhøjskole), forstander, dr. Emanuel Hansen om Danmarks Højskole for Legemsøvelser og inspektør Poul Müller om Statens Pædagogiske Studiesamling. Ikke mange bemærkninger antydede, at landet nu var underlagt et nazistisk voldsregimente. Øjensynligt var det fornuftigt at træde varsomt.

En sammenligning mellem årbøgerne for året 1941 og 1945 er oplysende; de udkom i henholdsvis 1942 og 1946. I 1941 fik seminarierne en særlig bemyndigelse: »*Under Hensyn til de herskende ekstraordinære Forhold, herunder de gældende Mørklægningsbestemmelser m.m*« kunne seminarierne efter samme retningslinier som folkeskolen omlægge undervisningstiden og evt. forkorte lektionerne til 40 à 45 minutter, »*uden at denne Forkortelse for Privatseminariernes Vedkommende faar Indflydelse paa Tilskudsberegningen*«. – Det blev bemærket, at »*Paa Grund af de ekstraordinære Forhold er der i Undervisningsaaret 1940-41 ikke afholdt Fagmøder for Seminarielærere. Den hertil fornødne Bevilling paa Finansloven var midlertidig strøget*«.

Der var en fortsat stigning i antallet af elever på seminarierne – i 1938/39 sammenlagt i de fire klasser 1981 elever, i 1940/41: 2229. 524 var indstillet til afsluttende eksamen i 1941; de bestod alle bortset fra tre, der gik fra på grund af sygdom eller militær indkaldelse. Kaalund-Jørgensen konstaterede med tilfredshed: »*Den udprægede Stabilitet i Uddannelsen og Ensartetheden i Bedømmelsen viser sig ogsaa i Eksamensresultatet i dette Aar*«.

Om skoleåret 1944-45 kunne »Meddelelser« udtrykke sig friere – i 1946: *Udover Forstyrrelse paa Grund af Lokalebeslaglæggelse forstyrredes Forholdene i Foraaret 1945 stærkt af den stigende Utryghed, som gjorde sig gældende blandt Eleverne, der viste sig i ret udbredt Grad at være indviklet i illegalt Arbejde, og som derfor levede under stadig Risiko for Gestapos Indgriben, der for en Del*

Elevers Vedkommende førte til Arrestation og Fjernelse til Ophold i tysk Lejr, her i Landet eller i Tyskland.

Ministeriet havde i krigens sidste par år fastsat, at censuren til lærereksamen skulle tage hensyn til de »ekstraordinære Forhold, som har gjort sig gældende i Dimittendernes Læsetid«; censorerne skulle undgå at stille særligt krævende opgaver. I 1945 kom dertil den bestemmelse, at for elever, der »på Grund af Deltagelse i Frihedskampen eller paa anden Maade i Forbindelse med denne...« havde været forhindret i at gå til eksamen, kunne der indrettes en særlig eksamen i sensommeren, evt. i tilknytning til sygeeksamen. I august-september blev der afholdt en eksamen, der var både en syge- og en ekstraordinær eksamen; i november holdtes yderligere eksamen for otte elever, der havde været i tysk interneringslejr. Ved november-prøven kunne dimittenderne vælge mellem to stil-emner, der næppe var tilfældige: *En Drøftelse af to eller flere forskellige Opfattelser af Frihedsbevægelsens Holdning over for »Stikkerne«*. Eller: *Om de Rettigheder, der er tilsikret Danmarks Borgere gennem Grundloven*.

Seminariernes vilkår under krig og besættelse var – næppe overraskende – præget af materiel mangel og psykisk utryghed: brændselsmangel medførte hel eller delvis periodevis lukning af seminarier og øvelsesskoler; i Haslev kunne man ikke opvarme seminariets gymnastiksal i vinterhalvåret; i Ranum blev seminariets øvelsesskole sprængt i luften i 1944 af tyske håndlangere, den såkaldte Peter-gruppe. Jonstrup Seminarium var beslaglagt det meste af krigen og måtte reelt flytte; det skyldtes naboskabet til Værløse Flyveplads. Andre seminarier, f.eks. Tønder, blev i krigens sidste år beslaglagt af tyskerne til indkvartering af flygtninge, der var fordrevet fra Øst-Europa. Haslev Seminarium var beslaglagt fra 18. marts til 17. maj 1945. Men de 18 seminarier overlevede besættelsen: Blaagaard, Frederiksberg (KFUM), Gedved, Haderslev, Haslev, Jelling, Jonstrup, Nørre Nisum, Odense, Ranum, Ribe, Silkeborg, Skaarup, Tønder, Th. Lang, Vordingborg, N. Zahle samt Århus Seminarium. – Hvor mange der rundt på seminarierne deltog i modstandskampen kan næppe gøres op. For Jonstrups vedkommende anfører J.Boisen Schmidt, at 30 elever deltog på forskellige områder, bl.a. ved våbenmodtagelser og ved bistand under jødernes transport til Sverige. Tre af de aktive endte i Frøslev-lejren, syv undslap til Sverige; ingen endte i koncentrationslejr i Tyskland.

Lærernes videreuddannelse var ikke blevet mindre nødvendig, efter at den kommunale mellemskole også formelt var blevet en del af folkeskolen ved folkeskoleloven af 18. maj 1937. Det krævede noget at føre op til en mellemskoleeksamen og en realeksamen, ikke mindst i fremmedsprog og matematik. Lærereksamen skulle ganske vist efter reformen 1930 være garant for en solid viden i matematik og i fremmedsprogene; men optagelseskravene var reelt blevet svækket – til skade for undervisningen. Mange lærere havde brug for noget ekstra af hen-

Emdrupborg omkring 1950. I 1946 overgik det beslaglagte tyske skolebyggeri til Undervisningsministeriet. Dette overdrog i 1948 anlægget til brug for Danmarks Lærerhøjskole, Statsseminariet på Emdrupborg (1949) og Københavns Kommunes Forsøgsskole (Anne Marie Nørvig). Efter vedtagelse af loven om oprettelse af Danmarks Pædagogiske Institut (1954), fik også dette institut til huse her i en årrække. Men Lærerhøjskolen fik pladsproblemer trods nybyggeri til matematik, fysik og kemi i 1967. Forsøgsskolen rykkede i 1965 ind i dele af Emdrup Skoles bygninger. I 1982 blev det besluttet at nedlægge Statsseminariet eller rettere at sammenlægge det med Blaagaard Seminarium til et nyt statsseminarium, der fik navnet Blaagaard Statsseminarium – med virkning fra 1984. Fra år 2000 har Emdrupborg huset DPU, dvs. Danmarks Pædagogiske Universitet, der blev til i en fusion af Danmarks Lærerhøjskole, Pædagoghøjskolen og Danmarks Pædagogiske Institut. Foto i Historisk-pædagogisk Studiesamling ved DPU.

syn til undervisning i mellemskole og realklasse: en faglærereksamen, et kursus på Lærerhøjskolen e.l. I større byer – Esbjerg, Odense og Ålborg – oprettedes kurser i enkeltfag, ofte i et samarbejde mellem Lærerhøjskolen, Lærerforeningens lokale kredse og kommunale myndigheder.

G.J. Arvin, Lærerhøjskolens forstander 1939-1950 (fra 1944: rektor), fik som nævnt etableret et respekteret kursus i pædagogik og psykologi. Hans planer om eksaminer fra Lærerhøjskolen blev derimod mødt med modstand dels hos formanden for Danmarks Lærerforening, K.A. Kristensen, dels i Lærerhøjskolens

egen lærerstab; lærerne var timelærere med hovedstillinger andetsteds. For Arvin var reaktionen en skuffelse; eksamen og prøver var noget, der ikke nødvendigvis skulle administreres som i den klassiske latinske skole

Fra april 1945 var Lærershøjskolen i Odensegade beslaglagt; først husede den tyske flygtninge, senere allierede fanger. Tanken opstod om en flytning af institutionen fra Østerbro til et monumentalt, dog endnu ufærdigt, byggeri på Emdrup Banke. Herude havde besættelsesmagten under ledelse af den tyske arkitekt Werner March igangsat opførelsen af en planlagt tysk kulturborg i Danmark. Planen nåede aldrig en realisering. Fra marts 1945 og halvandet år frem husede bygningen et stort antal tyske flygtninge; derefter blev den overtaget af Undervisningsministeriet. I »Folkeskolen« fra 31. maj 1945 kom tanken på tryk om udnyttelse af Emdrup-byggeriet til lærershøjskole, sløjdlærerskole, tegnelærerkursus m.fl. Idémændene var magister Tage Larsen, der var fysiklærer på Lærershøjskolen. Disse planer blev dog overhalet af nogle mere eksperimentelle: en forsøgsskole under Københavns kommune, et statsseminarium for både mænd og kvinder – samt Danmarks Lærershøjskole.

Demokrati i Skolen

I krigsårene var Dansk Seminarieblad karrig på oplysning om både politiske trængsler og pædagogiske fremsyn. I stedet nytter det at søge til Pædagogisk-Psykologisk Tidsskrift, der begyndte at udkomme i 1940, udgivet af Social-Pædagogisk Forening for ny Opdragelse, redigeret af et udvalg ved Georg Christensen. Det nytter også at ty til Unge Pædagoger, der udkom med ti årlige numre fra december 1939, i 1. Årgang med tilføjelsen »Tidsskrift for Seminarie-Studerende« anbragt i redaktionel rubrik; redaktør: Asger Fog. Blandt emnerne bemærkes »manden fra ploven«, lærereksamens gyldighed som adgangsbillet til universiteterne, læreruddannelsens indhold og form; blandt forfatterne bemærkes navnene Inger Merete Nordentoft (1903-1960), Georg Christensen (1877-1966) og Torben Gregersen (1911-1994).

Inger Merete Nordentoft var formand for Københavns Kommunelærerindeforening og for Fælleslærerrådet i København 1939-1945; fra 1941 var hun erklæret kommunist – og deltog i illegalt arbejde og var fængslet i fire måneder 1942-43. Hun udgav sammen med Torben Gregersen et værdsat materiale til den første læseundervisning, hvor de inddrog datidens nye viden om betydningen af »individuel undervisning«. I 1944 skrev hun pjecen *Opdragelse til Demokrati*. Den vakte opsigt, især fordi hun erklærede, at skolen i Danmark var udemokratisk. Opdragelsen til demokratiske mennesker skulle ikke begynde med ungdomsskole og voksenliv, men i den spæde barndom, hvor legen kunne yde sit afgørende

bidrag; her kunne barnet opleve »en hel ny Glæde, Skaberglæden, hvis Indflydelse ikke kan vurderes højt nok«; det var skolens opgave at videreudvikle denne skaberglæde.

I pjecen argumenterede hun for nye arbejdsformer, der byggede på børnenes produktivitet, »og som sigter paa at dygtiggøre dem til selvstændigt at arbejde efter en Plan, som de selv har udarbejdet eller i hvert Fald været med til at udarbejde og selv har akcepteret«. Kundskabstilegnelsen var vigtig, for den åbnede nye verdener. Men barnets egne iagttagelser og egen virksomhed skulle være grundlaget.

Indholdet i pjecen dannede baggrund for de forestillinger om fremtidens skoler og opdragelse, der fra foråret 1945 indgik i samarbejdet mellem Frit Danmarks Lærergruppe og Socialpædagogisk Forening om den såkaldte Emdrupplan. Efter accept af deltagerne i den social-pædagogiske uge i Snekkersten blev planen indsendt til Undervisningsministeriet i juli 1945. Udgangspunktet var ønsket om at få iværksat et pædagogisk forsøgsarbejde; til virkeliggørelse af dette formål så underskriverne muligheder i tyskernes ufærdige kulturborg på Emdrup Banke (Emdrupborg).

Forslaget indebar, at de nævnte bygninger blev overtaget af Undervisningsministeriet; derefter skulle der »indrettes Plads til Danmarks Lærerskole, en Forsøgsskole med et Fritidshjem, et Statsseminarium for begge Køn og et Smaa-børnsseminarium med Vuggestue og Børnehave«. I henvendelsen indgik en specificering af planerne for forsøgsskolen, de to seminarier, vuggestuen og børnehaven. Om forsøgsskolen skal her kun nævnes strukturen: »Vi ønsker at faa gennemprøvet en Forsøgsskole, der skal bestaa af en udelt Barneskole fra det 5. til det 14. Aar, efterfulgt af en udelt Ungdomsskole med Realklasse og Gymnasium fra det 14. til det 18. Aar«. En enkelt formulering fortjener både omtale og citat: i orienteringsfagene skulle arbejdet foregå i grupper, og der skulle »lægges lige saa meget Vægt paa Udøvelse af Evnen til at udskille en Arbejdsopgave af et stof, til at samle, sortere og bearbejde Materialet til dens Løsning, til at finde nye Veje samt til at lede Gruppens Arbejde og indordne sig i Fællesskabet som paa selve Kundskabstilegnelsen«. De ønskede at skabe en skole, der »målbevidst arbejder for Demokrati«, forstået både som udvikling af hver enkelts selvstændighed og som udvikling af samarbejdet og fællesskabet mellem lærere og børn.

Det foreslåede lærerseminarium for begge køn skulle have tilknyttet et kollegium (»Elevhjem«) med kantine – med plads til ca. 75 beboere. »I visse Fag som Psykologi, Karakteropdragelse, frie Beskæftigelsesformer, Sang og Rytmik, vil Undervisningen paa de to Seminarier [lærerseminarium og småbørnsseminarium] med Udbytte kunne være fælles«.

Henvendelsen til Undervisningsministeriet blev for Frit Danmarks Lærergruppe underskrevet af Georg Christensen, Inger Merete Nordentoft og C.F. Vorbeck;

på Socialpædagogisk Forenings vegne underskrev G.J. Arvin og Jens Rosenkjær

I 1948 blev det meste af stueetagen udlejet til Københavns kommunale skolevæsen til brug for en forsøgsskole med cand. psyk. Anne Marie Nørvig som leder (inspektør). Samme år blev det meste af Danmarks Lærerhøjskole overflyttet til Emdrupborg. I 1949 oprettedes Statsseminariet på Emdrupborg – med magister Tage Larsen som forstander.¹¹⁵

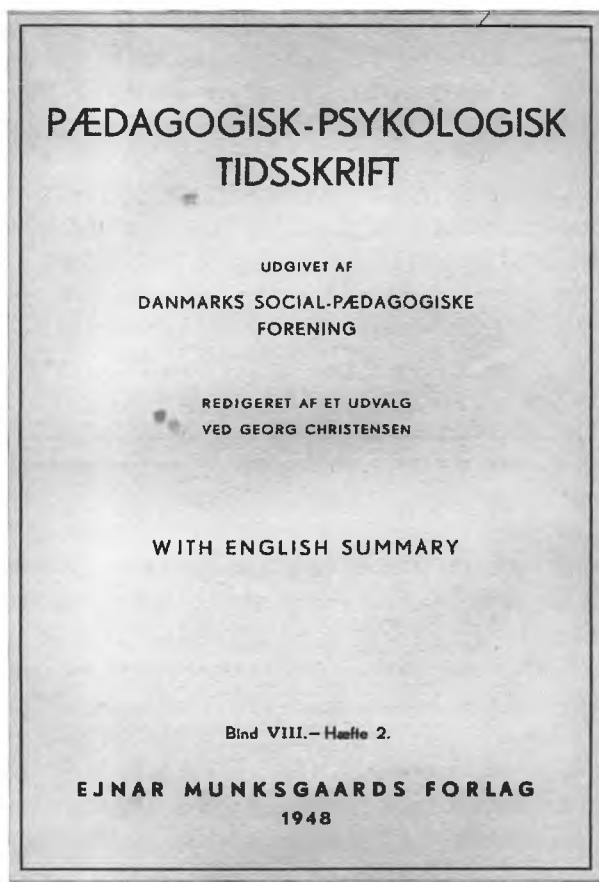
Ikke kun en parentes

Tilbage til normale tilstande var et slogan i de gamle politiske partier i sommeren 1945. Men modstandsbevægelsen havde en anden opfattelse. Den havde sat liv og lemmer på spil i kampen mod en besættelsesmagt, der dyrkede primitive ideer om racer og herrefolk og praktiserede politisk vold og folkemord. Retsopgøret var en nødvendighed af hensyn til retsbevidstheden i samfundet. Juridisk var der det problem, at opgøret forudsatte lovgivning med tilbagevirkende kraft.

»Et frit, folkestyret retssamfund« var kirkehistorikeren Hal Kochs definition på demokrati i den lille bog *Hvad er demokrati?* (1945); det vigtigste var, at folk, store og små, forsøgte at forstå hinandens synspunkter i den »demokratiske samtale«; her skulle skolen spille en rolle. Hal Koch fremførte sin kritik af retsopgøret bl.a. i bogen *Jeg anklager Rigsdagen* (1947). 1945-1952 var Hal Koch formand for Ungdomskommissionen; den udsendte syv rapporter og talrige henstillinger til forbedring af unge menneskers sociale vilkår og muligheder for uddannelse.¹¹⁶

Snart var den politiske magt retableret i de gamle politiske partier. Pengeombytningen blev gennemført i sommeren 1945; man diskuterede Sydslesvigs status og afskaffelse af rationeringskort; i 1949 blev vi medlem af NATO, da forsøgene på at danne en nordisk forsvarsunion viste sig umulige. Som aktivt monument over modstandsbevægelsen overlevede dagbladet »Information«. Også på højskoleområdet skete der noget: en ny medborgerskole, Krogerup, oprindeligt tænkt som folkelig lederuddannelse, blev oprettet i 1946 – med rødder i besættelsestidens debat om opdragelse af ungdommen. Til det nye i tiden hørte en uforudset lærermangel. Børnefødslerne var vokset i tale fra ca. 50.000 i 1939 til kulminationen med 96.000 i 1946. Reproduktionen gav virkninger gennem årtier, og lærermanglen fortsatte til lidt ind i 1970erne. – Traktorernes indtog i 1950erne medførte et mindre behov for børns arbejdskraft i landbruget.

Men skolens demokratisering og læreruddannelsens forbedring – hvor blev disse forestillinger af? De overlevede, men resultaterne lod vente på sig. Debatten om skolens rolle i et demokrati var sat i gang – ikke kun i små og selvtilstrækkelige reformkredse. De første politiske resultater var fire ungdomsskole-

I 1952 blev Pædagogisk-psykologisk Tidsskrift og Vor Ungdom lagt sammen til Dansk Pædagogisk Tidsskrift. Økonomien forbedredes. Som udgivere stod herefter både Danmarks Social-Pædagogiske Forening og Det Pædagogiske Selskab. Det nye tidsskrift blev de første år redigeret af Georg Christensen.

love, vedtaget i 1942. Nazi-systemet i Tyskland havde kunnet misbruge skole og opdragelse, ikke mindst historieundervisningen, til racistisk indoktrinering. Demokratiet skulle hindre, at det samme kunne ske i Danmark. I 1958 blev folkeskoleloven omsider revideret.

Skole og læreruddannelse blev efter besættelsens ophør genstand for politisk opmærksomhed. Unge mennesker, som under deres uddannelse til lærere havde deltaget i modstanden – ingen kender antallet – skulle de fuldføre uddannelsen under et system, hvis kendetegn var tradition, autoritet og en indlæring blot for at reproducere det indlærte? Noget var galt; de fem år havde gjort institutionerne endnu mere traditionsbevidste, end de var i forvejen – i nationalt udstyr. Det var ikke tilfældigt, at seminariernes virksomhed kaldte på politisk initiativ.

Det var lærermanglen, der pressede mest på. Derfor blev der også set med po-

litisk velvilje på efterkrigsårenes vikarudsendelser – på op til et halvt år – som en del af læreruddannelsen; formelt en udvidelse af praktikundervisningen, men reelt var det vikararbejde til fuld løn. Også de følgende års seminariebyggerier hentedede argumenter i provinsens behov for at få lærerstillinger besat med uddannede lærere.

Undervisningsminister Mads Hartling, Venstre, fik i juni 1947 politisk bemyndigelse til at indrette en 2^{1/2}-årig læreruddannelse på seminarierne – for studenter. Det var lærermanglen, der tilskyndede, men initiativet antydede, at en studentereksamen en dag kunne blive optagelseskrav. Dertil var tiden ikke inde, men nok til en ordning, hvor studenter fik en særlig undervisning – med overførsel af studenterkarakterer.

I november samme år overtog socialdemokraten Hartvig Frisch undervisningsministerposten, og det blev derfor ham, der nedsatte den planlagte seminariekommission. Den afgav betænkning i 1951, grundlaget for seminarieloven af 11. juni 1954 – med socialdemokraten Julius Bomholt som minister.

Endelig skal nævnes et tredje initiativ, der tegnede opgør med tradition, autoritet og reproduktiv indlæring. I 1948 fik Hartvig Frisch bemyndigelse til som undervisningsminister at godkende afvigelser fra 1930-loven vedrørende undervisningens ordning og eksamensform for de seminarier, der ønskede at sætte et forsøgsarbejde i gang. Georg Christensen, Arvin og Ernst Larsen skulle – med førstnævnte som formand – føre tilsyn med forsøgene. For første gang var her fra statens side givet tilskyndelse til forsøg og åbnet et vindue til reformer: Pensa og prøver kunne diskuteres – forsigtigt og langsomt. I 1950 og 1952 fulgte tilsvarende forsøgslove for henholdsvis folkeskolen og gymnasieskolen. Der var taget hul på en byld, der havde vokset sig kæmpestor på grund af nazisme og tysk besættelse. Demokratisering af skole og uddannelser var ved at komme på dagsordenen i Danmark – som i Norge og Sverige.

Frihed var et nøgleord i årene efter krigen. Bomholt kaldte endog seminarieloven 1954 »et frihedsbrev til de danske seminarier«. Hermed mente han, at i fagene praktik, pædagogik, psykologi, dansk litteratur, historie og kristendomskundskab erstattedes eksamen med en udtalelse plus årskarakter – ligesom seminariet skulle udarbejde en generel udtalelse om dimittendens kundskaber og »egnethed for lærergerningen«. Til gengæld skulle afholdes eksamen i dansk stil, sproglig dansk, regning, matematik, fremmedsprog, geografi, naturhistorie og naturlære. Standpunktskaraktererne skulle anføres i sløjd, tegning, legemsøvelser, musik, skrivning, håndarbejde og skolekøkken. Der skulle stadig være mødepligt for seminarieeleverne (fra omkring 1960 betegnet »de studerende«). Det afgørende nye i frihedsbrevet var muligheden for at vælge et »linjefag« samt udnævnelsen af pædagogik, psykologi og praktik (»praktisk skolegerning») til hovedfag. Et skridt på vejen mod den større reform i 1966.

Noter til del III

1. Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen, s. 298.
Tim Knudsen og Ditlev Tamm (hovedred.): Dansk Forvaltningshistorie I-III, udg. i år 2000. Heri skriver Erik Nørr om skolens styrelse i 1800-tallet (bind I), Vagn Skovgaard-Petersen om samme emne i perioden 1901-1953 (bind II); Henrik Christoffersen giver (bind III) en oversigt over uddannelsens forvaltning efter ca. 1950. – Interessante undersøgelser af skolens vilkår er fremlagt af Gunhild Nissen i disputatsen *Skole, Bønder og Demokrati* (1973) og af Peter Ussing Olsen: *Skolestyrets udvikling. Pyramiden og blomsten* (1982).
2. Lærerne og Samfundet. Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder. Jubilæumsskrift 1814-1914.
3. Peder Hjort: Den danske Børneven var en meget benyttet læsebog for borger- og almueskolerne, udgivet af Sorø-ektoren Peder Hjort 1839.
4. K.H. With (1805-1865) var overskoledirektør fra 1859 til sin død og førte som sådan tilsyn med både folkeskole og læreruddannelse. Embedet var oprettet i 1855 for at skaffe ministerielt overblik. Om embedets indflydelse på læreruddannelsen, se RA. KUM 3.kontor. Journalsag K 236/1866. – With havde ord for at være en frisindet tilsynsførende. Den antydede konflikt kendes ikke.
5. Leif Ingvorsen (red.): Som de huskede det. Jelling Statsseminarium 1841-1991, s. 38
6. Se dette værks bind 3: Adda Hilden: *Fromme, stærke Kvinder*.
7. N.J. Fjord: Uddrag af Examensprotokoller og Beretninger m.m. vedkommende offentlige og private Forberedelsesanstalter for Skolelærere med nogle Bemærkninger
8. Frølundts forslag: Rigsdagssamlingen 1866 III, tekst i Tillæg A 1159 og 1217; debatten i Flt. vedr. Frølundts Forandret Ordning af Skolelærereksamen, sp. 1672ff., 4201ff., 5024ff. De citerede indlæg i Flt. sp. 1720 og 1724. Landstingsbetænkningen: tillæg B, sp. 1419-44.
9. Lange: Nogle Bemærkninger om Skoleunderviisningens Princip og Methode. Lange: *Skolen og Livet. Pædagogiske Betragtninger*.
10. Lange: Hvem er kaldet til at være Lærer? Citaterne hentet fra s. 4ff, 10, 12f, 15.
11. Nordenbo i Københavns Universitet 1479-1979, bind X, s. 273.
12. H. Schneekloth: *Hjemmet og Skolen*, 1859, s. 13.
13. S. Heegaard: Om Opdragelse. En Fremstilling af Pædagogiken tillige med et Omrids af dens Historie.
14. J.C. Schurmann: Bidrag til Forhandlingen om Seminarievæsen og Skolelærer-Eksamen, nærmest i Anledning af de Frølundtske Lovforslag. Citat fra s. 54.
15. J.C. Schurmann: Endnu et Ord om Skolelærereksamen og vor Læreruddannelse. Citat fra s. 14.
16. Folketingets forhandl. 1893/94 sp. 4786.

17. Vor Ungdom, 1893, s. 123 f. og 139.
18. Jelling Seminarium 1841-1916, s. 4.
19. J.C. Christensen: Fra min Barndom og Ungdom, s. 159.
20. Folketinget 1866/67. Betænkning i tillæg B, s. 649.
21. V. Falbe-Hansen og Will. Scharling: Danmarks Statistik, bind 5, s. 399.
22. Johs. Steenstrup: Bonden og Universitetet (1888) og Vagn Skovgaard-Petersen: Dannelse og demokrati (1976), s. 94.
23. Kgl. res. af 21/9 1872. Kgl. anordning af 30/8 1881 § 10.
24. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898, s. 393.
25. Vagn Hansen: Lærernes sociale rekruttering 1869-1925. En undersøgelse af fire statsseminariers dimitterende 1869-96 samt en oversigt over det samlede antal dimitterende 1897-1925. Historisk specialeopgave 1977. Tak til Vagn Hansen for tilladelse til, at nogle vigtige resultater offentliggøres i nærværende sammenhæng.
26. V. Falbe-Hansen: Meddelelser fra Det Statistiske Bureau 1859, s. 109.
27. Vagn Hansen: Lærernes sociale rekruttering 1869-1925, s. 52 (erhvervskategorier), 63 og 134 (citaterne).
28. Tuxens foredrag er trykt i beretningen: Forhandlingerne ved det sjette nordiske Skolemøde i København 5.-8. august 1890 (1891). Den sociale kategorisering anført på s. 367.
29. Jf. Adda Hildens afsnit: Fromme, stærke Kvinder; nærværende værks bind 3.
30. L.P. Poulsen: En gammel Skolemands Erindringer (1940), s 48 og 54.
31. Herbert Spencer: Om Opdragelse, udgivet af Harald Høffding, 1876.
32. Sophus Heegaard: Om Opdragelse, s. VII.
33. K. Kroman: Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning og om Muligheden af dens organiske Sammenknytning med den lavere. En pædagogisk Undersøgelse (1886), de anførte citater: s. 3f. og 44f.
34. Det ny Aarhundrede, 1. Bind, 1903/04, s. 443f.
35. Vor Ungdom, 1880, s. 202.
36. Alfred Levinsen: Om Forandringer ved Skolelærernes Uddannelse og Stilling (1881), s. 3f.
37. Hans Christian Johannessen: Læruddannelse, Vor Ungdom, 1892. De anførte citater fra s. 495 og 500f.
38. Lovforslagets tekst: 1887/88, tillæg A 2439; udv.betænkn.: B 1667.
39. K. Kroman: Mandefaldsspørgsmålet i Folketinget og vor nuværende Læruddannelse (1891). Chr. Berg og Klaus Berntsen i Folketinget, 1890/91 sp. 1414f. og 1437f.
40. To Højkirke mænd. Brevveksling mellem bisperne H. Stein og J. Swane. Ved P.G. Lindhardt og Jørgen Swane (1958). Brev nr. 131 af 21.4.1894 og brev nr. 138 af 16.6.1894. Dr. phil. Hans Olrik, 1862-1924, historiker og forstander for Statens Lærerhøjskole. Dr. phil. F.L. Østrup, 1862-1959, sognepræst bl.a. ved Vor Frue Kirke i Århus.
41. Hanne Rimmen Nielsen: Troende og dygtige Lærere, Århus 1991.
42. Kultusministeriet, 2.ktr. Sager vedr. Seminarieloven af 30/3 1894. 1892-94.
43. Lovforslaget i Samlingen 1892/93 A 3191, i samlingen 1893/94 A 2057.
44. Beretning om Danmarks Lærerforenings 4. alm. Lærermøde, s. 37.
45. Folketingstidende 1893/94 sp. 3518 f. og 3522.
46. Folketingstidende 1893/94 sp. 3526.
47. Ministeriet udsendte 1899 håndbogen Seminarieloven med Noter.

48. Ludvig Feilbergs tænkning og betydning er senest behandlet af Peter Ussing Olsen i bogen *I livets vold*, Aalborg 2002.
49. Hans Olrik giver en god oversigt i jubilæumsbogen *Danmarks Lærerhøjskole 1856-1906* (1906); redegørelsen suppleres og korrigeres af Erik Jensen: *I fordums tid. Fortællinger fra de første hundrede år af Lærerhøjskolens historie* (1999). Ændringerne i kursusundervisningen blev bestemt i ministerielle bekendtgørelser af 14. marts og 30. maj 1895. Om indhold, omfang og deltagertal i de pædagogiske sommerferiekurser, se Harald Torpe: *Aldrig løses mand af lære*, 1988, specielt kapitel II: *Kroman som lærer i pædagogik* (1891-1913).
50. Folketingets Forh. 1893/94 sp. 4786.
51. En interessant vurdering af Kromans virksomhed som lærer i pædagogik på Lærerhøjskolen 1891-1913 er givet af Harald Torpe i bogen *Aldrig løses mand af lære* (1988), 23-30.
52. Seminarielærerne og forstanderne ved de statslige seminarier blev aflønnet efter særlig lov, senest lov af 1. april 1891. Retningslinjer for tilskud til private seminarier fremgik af cirk. af 28. juni 1894.
53. Thomas Skat Rørdam: *Den kristelige Lære*, fremstillet i *Sammenhæng*, 1868. Frederik Nielsen: *Ledetraad i Kirkens Historie* 1-2, 1887. Kristian Mikkelsen: *Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg*, 1894. Olaf Lange: *Øvelsesstykker i dansk Analyse og Tegnsætning*.
54. Cl. Wilkens: *Grundtræk af Pædagogikken*, 1892. K. Kroman: *Grundtræk af Sjælelæren med et Omrids af Tænkælæren*, 1889. Poul la Cour: *Menneskelegemets Bygning og Livsvirksomhed*, 1889. N.H. Bang: *Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie*, 1899. Knud Ottosen: *Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling*, 1894. Med Kromans Psychologi må menes den nævnte Grundtræk af Sjælelæren med et Omrids af Tænkælæren.
55. Erik Nørr: *Kulturpersonligheden og biskoppen. Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909*. Bind 4: 1895-1909. Brev 404 af 4.8.1899.
56. Viggo Danø: *Seminarieliv i Halvfemserne*, 1907. Rudolf Bruhn: *De seks*, 1916 (udsendt i 25 oplag). Rudolf Bruhn: *Som vi er, som vi var – og som vi burde være*, 1917.
57. J. Boisen Schmidt: *Til duelige Skoleholderes Dannelse*, 1992.
58. Oversigten: *Seminarier 1791-1991 i dette værks bind 3*, s. 391-431.
59. Hanne Rimmen Nielsen: *Troende og dygtige Lærere*, 1991; Hanne Rimmen Nielsens ph.d.-afh.: *Lærerindeuddannelse og -fællesskab på Århus (Kvinde)seminarium 1909-1950*. En kvindekulturs rum og forestillinger. Aarhus Universitet 1990.
60. Se Erik Nørns afsnit i bind 3, specielt s. 325-336.
61. *Silkeborg Seminarium 1886-1911. Beretning om Danmarks Lærerforenings Delegeretmøde*, 1909, s. 17-29.
62. *Beretning om Skolemødet i København 1907* (1907), s. 36 f.
63. Kultusministeriet, 2. ktr. Akter vedrørende Lovgivningen om Seminarier 1907-1915
64. Cirkulære af 5. juli 1900 og af 30. juli 1901.
65. KUM 2. kt.: *Forestillingsprotokol 1896-1904*. Forestilling nr. 176. Det biskoppelige tilsyn ophørte ikke med skoletilsynsloven af 20. maj 1933.
66. Aage Nørfelt: *Usporlige Veje* (1993), s. 115 f.
67. Fortegnelse over de Eksaminander, der i 1919 bestod Prøven for Lærere og Lærereinder i Folkeskolen samt Forskolelærerindeeksamen. Udgivet paa Foranstaltning af Undervisningsministeriet, 1920. Eksemplerne fra 1905 hentet fra tilsvarende fortegnelse, udg. 1905.

68. Dansk Skolestat, 1-4, 1933-34, redigeret af N.A. Larsen.
69. Lærerne og Samfundet, 1-4, 1913-14, redigeret af Carl Poulsen, der var lærer, og W.Th. Benthin, der var arkivar i Kultusministeriet. Danmarks Lærerforening ønskede ikke at medvirke – i protest mod den mulighed for lokale myndigheders afskedigelse af en lærer, som lærerlønningssloven af 1908 havde åbnet for i § 8.
70. Mette Winge: Dansk børnelitteratur 1900-1945, 1976.
71. Christian Glenstrup: »Danmarks kirker og skoler. Historiske sognekort«, Uddannelseshistorie, 1990, s. 12-18.
72. Victor Elberling: Rigsdagsmændenes livsstilling. I Den danske Rigsdag 1849-1949 (1949), bind IV, s. 367 og 383.
73. Søren Ehlers: Ungdomsliv. Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900- 1925 (1999). Lærerruddannelsen er ikke et hovedpunkt i undersøgelsen; interessen samler sig om de unge som »en selvstændig målgruppe i dansk uddannelsestænkning«.
74. N. Sørensen: Er vor Seminarieordning tidssvarende? Vor Ungdom, 1906, s. 91-96.
75. Her gengivet fra jubilæumsskriftet KFUMs Seminarium 1919-1969, under redaktion af Frants Hansen (1969), s. 11 og 14 f.
76. Thor Kure; Lærerhøjskolens etaarige Kursus og Mellemskolen, Vor Ungdom, 1907, s. 164-67.
77. Tage Kampmann: Faglærereksamen, Uddannelseshistorie, 1995, s. 107-122.
78. H.C. Johannessen: Lærerruddannelsen og vore Seminarieforhold, Vor Ungdom, 1909, s. 185-192 og 325-332
79. Fr. Aagesen, Martin Attrup, N.P.L. Kjærgaard, Edv. Lehmann: Hvorledes skal jeg undervise? Haandbog i praktisk Skolearbejde, 1912.
80. Sven Erik Nordenbo: Pædagogik, i: Københavns Universitet 1479-1979, bd. 10 (1980) s. 282 ff. Se også Vagn Skovgaard-Petersen »Skolefag fortæller kulturhistorie« i: Skolefag i 100 år (DpB 1995).
81. Forhandlingsprotokol for Dansk Seminarieforening; den dækker perioden 1905-1958. Opbevares i Dansk Skolemuseum.
82. Verner Bruhn, Jørgen Steinicke: Modvind og medvind. Ribe Seminarium 1899-1999 (1999), s. 39. I 1917 havde Skårup Seminariums nye forstander, dr. Edouard Larsen, fået gennemført, at Skårup blev et statsligt fællesseminarium for mandlige og kvindelige elever.
83. Den store Skolekommission: Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission 1-2, 1919-23.
84. Beretning om Danmarks Lærerforenings 8. almindelige Skolemøde, s. 69-78: Lærerruddannelsen. Henvisningen gælder også kommentarerne.
85. Betænkningen, s. 14.
86. Vilhelm Rasmussen Forhandlingerne 1, s. 5. Øvrige principielle indlæg s. 151-201. – Nina Bangs forslag af 10. februar 1925: Rigsdagstidende 1924-25. Tillæg A sp. 6203-6224.
87. Bekendtgørelse af 7. marts 1928 om Optagelsesprøven, Undervisningen og de afsluttende Prøver på Seminarierne.
88. Folkeskolens Lærerruddannelse. Samling af Love, Bekendtgørelser og Cirkulærer med Noter. 1940. Udgivet paa Foranstaltning af Undervisningsministeriet ved Eigil Fabricius-Bjerre og E.A. Koch. – Samling af Bestemmelser vedrørende Seminarier og Lærerprøver. Udgivet paa Foranstaltning af Undervisningsministeriet ved A. Barfod, Kontorchef i Ministeriet. 1928.

89. Lovens §4 henviser udtrykkeligt til de optagelsesfordringer i fagene, der var fastsat i den tidligere nævnte bekendtgørelse af 7. marts 1928, se s. 24. Bemærk, at der fra 1930 ikke længere blev stillet krav om, at ansøgeren havde været et år i praksis hos en dygtig lærer.
90. Ministeren eller Københavns Skoledirektion kunne dog i særlig tilfælde tillade en sådan adgang.
91. Lovens § 16 om tilsyn samt bekendtgørelse af 6. oktober 1934 om prøven i pædagogik og undervisningsfærdighed.
92. UVM, Seminarieudvalget af 25.april 1930. To pakker: 1930-31.
93. Vejledende time- og fagfordeling i bekendtgørelse af 4. maj 1931.
94. Tage Kampmann: Kun spiren frisk og grøn ..., s. 27 ff.
95. Ejnar Lund: Den nye Seminarielov, Vor Ungdom 1930-31, s. 49-56.
Ejnar Lund: Den nye Seminarieordning, Vor Ungdom, 1931-32, s. 257-67.
Georg Christensen: Nye Muligheder for Seminarieundervisningen efter Bekendtgørelsen af 4. Maj 1931, Vor Ungdom 1931-32, s. 268-75. – Instruks for Undervisningsministeriets konsulent for Folkeskolen og Seminarier 22/1 1931, for faginspektørene 22/2 1932.
96. jf. avisudklip, gengivet i dette værks bind 3, s. 367: »Hr. Borgbjergs Slagterilov« og Et Lærerseminarium i Slagelse.
97. Lov af 1. Oktober 1934.
98. J.F. Johansen: Træk af Jonstrups nyeste og nyere Historie, Jonstrupbogen, 1936.
99. I 1940 tog den danske forening navneforandring til Social-pædagogisk Forening for ny Opdragelse. Pædagogisk-Psykologisk Tidsskrift blev navnet på foreningens tidsskrift; blev i 1953 sammensluttet med Vor Ungdom til Dansk Pædagogisk Tidsskrift. – En undersøgelse af og redegørelse for reformbestrebelse inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden i Ellen Nørsgaard: Lille barn, hvis er du? (disputats 1977); heri om både skoleforsøg og miljøerne bagved i hovedstad og provins.
100. Sigurd Skyum: Silkeborg Seminariums Historie(1986). Skyum nævner, at øvelses-skolens lærere i den periode, hvor denne skole var ledet af Frederik Lundgaard, dvs. 1933-1962, alle havde fået deres uddannelse på Silkeborg Seminarium.
101. Kamma Varming: Lejrskolepioner i Vejle, Olaf Aastrup, Årbog for Dansk Skolehistorie [= Uddannelseshistorie] 1979, s. 77-92; heri om de første lejrskoler omkring 1930. Braae-Hansen skrev selv en artikel, Lejrskolen, i Vor Ungdom, 1930-31, s. 397-405.
102. Nogle af disse artikler og foredrag – 16 i alt – har Georg Christensen samlet i skriftet Pædagogisk Frikvarter (1958).
103. Palle Lauring: Brydningstid. Erindringer 1930-1946 (1992).
104. Vor Ungdom 1936, s. 21-26.
105. Torben Gregersen: En værre bolsjevik, 1990. Episoden omtalt på omslaget.
106. F.C. Kaalund-Jørgensen: Seminarieplaner. Den europæiske og den nordiske Linie i Læreruddannelsen, Vor Ungdom, 1938-39, s. 366-77. Helge Dahl: Norsk Lærerutdanning fra 1814 til i dag, 1959. Asbjørn Tveiten: Private Lærarskular 1890-1947. Bergen 1995.
107. Erling Kristvik, 1882-1967, norsk pædagog; Alf Nyman svensk filosof og psykolog; Albert Lilius professor i pædagogik i Helsingfors 1920-42; Karl Bruhn, professor i pædagogik og didaktik i Helsingfors fra 1942.
108. Erik Jensen: I fordums tid. Fortællinger fra de første hundrede år af Lærerhøjskolens historie. Udg. af Danmarks Lærerhøjskole i 1999. Her er tale om 24 fortællinger, der

- bygger på studier i primært kildemateriale. Oplysninger især fra fortælling 19-24 (s. 201-261). Noteafsnittet s. 281-303 rummer ny viden og nyttige henvisninger. Hovedværket om DLHs virksomhed som forskningsinstitution er Harald Torpe: *Aldrig løses mand af lære* (1988). – Om Vilhelm Rasmussen, se også Vagn Skovgaard-Petersen: »Vilhelms visioner – og vores« i tidsskriftet *Uddannelse* årg. 32 nr. 6, 1999.
109. Harald Torpe: *Aldrig løses mand af lære* (1988), s. 55.
  110. Sv.Å. Werborg: *Videreuddannelsen af folkeskolelærerne i provinsen 1933-69*, Esbjerg 1977.
  111. I værket *Danmark under Verdenskrig og Besættelse*, redigeret af Aage Friis, udkom som bind 4 (1946) en redegørelse for »Dansk Ungdom. Skole og fri Oplysning« – skrevet af A.C. Højberg Christensen og Johannes Novrup. Heri talrige eksempler på tyske overgreb mod skoler, især mod gymnasier; redegørelsen bygger på indberetninger til ministeriet fra skoler og seminarier. – I trebindsværket *Danmark besat og befriet*, redigeret af Hartvig Frisch m.fl., har Otto V. Nielsen i bind 2 (1947) givet en veldokumenteret skildring: »Skolen under Besættelsen« (s. 319-347). – Se endvidere bladet *Folkeskolen* nr. 16/17 1995, hvor Ingrid Markussen, Tage Kampmann og Vagn Skovgaard-Petersen hver har skrevet en artikel om skolen i Danmark under tysk besættelse.
  112. A. Barfod nedskrev omkring 1950 sine erindringer bl.a. om vilkårene under den tyske besættelse; han kunne støtte sig til egne notater og til indberetninger m.v. til ministeriet. Erindringerne er i familiens eje; i den nævnte artikel i bladet *Folkeskolen* i 1995, »Det usagte samvirke«, har Vagn Skovgaard-Petersen bragt centrale citater fra Barfods manuskript. I *Nordisk Administrativt Tidsskrift* 1945 har Barfod skildret de administrative vanskeligheder 1940-1945.
  113. Formanden for Danmarks Lærerforening fra 1944, førstelærer Niels Nielsen, har i Lærerforeningens bog »Mens vi ventede« (1946) skildret Syvmandsudvalgets virksomhed.
  114. »Mens vi ventede«, s. 72. – Forholdet Barfod-Kaalund-Jørgensen belyst i Barfods nævnte erindringer i heri kritik af bekendtgørelsen af 24. maj 1941.
  115. Inger Merete Nordentoft: *Opdragelse til Demokrati*, udgivet af forlaget Tiden i 1944. Året efter blev pjecen genudgivet med et tillæg, der indeholdt henvendelsen til Undervisningsministeriet (s. 28-32). Underskriverne var foruden de tidligere præsenterede (Arvin, Georg Christensen og Inger Merete Nordentoft) også C.F. Vorbeck (1891-1976) og Jens Rosenkjær (1883-1976). Vorbeck var lektor på Østre Borgerdyd og lidt af en pædagogisk rebel. Også han havde under krigen udgivet en vigtig pjece, *Folkestyrets Skole og Opdragelse*. Et diskussionsgrundlag (1944). Finn Gad har i *Årbog for Danske Skolehistorie* 1979 (s. 93-108) skrevet en original og spændende artikel: »Intelligent insubordination – Carl Frederik Vorbeck«. Jens Rosenkjær var uddannet som kemiker. Han blev højskolemand (Borups Højskole) og leder af radioens foredragsafdeling – også under den tyske besættelse af landet, hvor han fremstod som en af demokratiets klogeste fortalere.
  116. Hans Sode-Madsen: *Farlig Ungdom. Samfundet, ungdommen og ungdomskommissionen 1945-1970*, Århus 2003.

Karen B. Braad

Del IV

Seminarier og CVU'er

Læreruddannelsen mellem 1970 og 2003

1. Læreruddannelsen mellem 1970 og 1990

Indledning

Hovedbegivenheden i denne periode var 1980'ernes seminarielukninger og -sammenlægninger.¹ Dønningerne efter dette politiske indgreb, der af de implicerede seminarielærere blev opfattet som et overgreb, kan stadigvæk spores på de forskellige seminarier. Perioden var præget af tilpasninger, dels internt til den store forandring 1966-loven skabte i seminariernes hverdag, dels strukturelt til nedgangstider med faldende søgning, faldende børnetal, lærerarbejdsløshed og økonomisk lavkonjunktur. Der var dog også i perioden lysglimt af fremsynede tanker og handlinger, der demonstrerede spændende nytænkning af seminariernes opgaver og læreruddannelsens placering i det samlede uddannelsesbillede. De fleste af disse forslag var dog ikke robuste nok til at overleve politiske forhandlinger og studehandler. De blev derfor ofte realiseret i en form, der markant reducerede det visionære element.

Læreruddannelsen i 70'erne

Seminarieloven af 1966 var et forsøg på at bryde med traditionel læreruddannelses-tænkning, og flere af diskussionerne om loven foregreb de kommende perioders debatter og beslutninger inden for området. Den musiske dimension, enhedslæreruddannelsen, undervisningsdifferentiering og læreruddannelsens tilknytning til universiteterne, bl.a. ved at knytte en bachelorgrad til lærereksamen, blev emner med lang aktualitet. Enhedslæreruddannelsen blev bevaret, selv om udviklingen i de fleste andre europæiske lande gik mod en opdeling. Hvad var baggrunden for denne beslutning?

Ved fremsættelsen af lovforslaget i oktober 1965 opsummerede den socialdemokratiske undervisningsminister K.B. Andersen forårets debat² af læreruddannelsen. Om forholdet mellem helhedsuddannelse og specialisering udtalte mini-

steren: »I lovforslaget har man søgt at nå en balance ved at kombinere en bredere almindelig uddannelse med faglige og pædagogiske specialer. Det er vigtigt, at hele folkeskolen dækkes af denne uddannelse. Jeg er meget sikker på, at en videregående specialisering gående over i en egentlig opdeling af læreruddannelsen i flere uddannelser med henblik på undervisningen på forskellige alderstrin uundgåeligt vil sætte skranker i skoleforløbet, der må betragtes som uønskelige, netop når udviklingen i folkeskolen går i retning af et udelte, men selvfølgelig differentieret forløb«. ³ Ministeren mente, at hvis man gik bort fra enhedslæreren, ville det skade bestræbelserne på at fastholde den udelte skole.

Flere af de politiske ordførere var uenige med ministeren i disse betragtninger. Den radikale K. Helveg Petersen fremførte, at seminarier og universiteter burde samarbejde, ligesom det skete i andre lande. En bachelorgrad kunne evt. indføres efter 3-4 års studier, »og meget tyder på, at det er nødvendigt at gennemføre større fleksibilitet i universitetsuddannelserne, og i sammenhæng hermed vil det være naturligt at se på seminarieuddannelsernes placering – ja, det er uundgåeligt«. ⁴

Erik Sigsgaard fra SF mente, at det burde undersøges, hvordan helhedsuddannelsen ⁵ virkede, inden der blev taget stilling i sagen: »Jeg har haft lejlighed til at spørge et par af udvalgsmedlemmerne, hvilket konkret materiale de havde at bygge dette synspunkt på (de var tilhængere af helhedsuddannelsen). Det ligger nu klart, at det er rent subjektive synspunkter. Udvalget har ikke engang undersøgt den svenske ordning, skønt Sverige ikke er så langt borte«. ⁶

Børge Diderichsen (Liberal Centum) oplyste, at man i lovforslaget havde forsøgt både at sikre en alsidig helhedsuddannelse og imødekomme behovet for specialisering. »Men hermed er man havnet i en uddannelsesstruktur, som vel nok kan tage sig ud på papiret, men som i virkeligheden er et kompromis mellem modstridende hensyn, der næppe vil kunne bidrage til en gennemgribende fornyelse af folkeskolen«. Diderichsen nævnte bemærkningerne til lovforslaget, hvor der blev advaret mod den brudstykkeagtige uddannelse. »Men en række uddannelseslinier, der sigtede mod hver sit afsnit af folkeskolelærernes virksomhedsfelt, ville efter min mening byde på så store fordele, at disse let opvejer de praktiske vanskeligheder, som måtte opstå for skoleledere og skemalæggere«. ⁷

Den konservative Hans Jørgen Lembourn, den sidste ordfører ved 1. behandlingen, talte også for en »leddeling af uddannelsen [...] Ja, men ville det ikke være rationelt at overveje at dele læreruddannelsen op i en almen grad og en speciel grad, således at man evt. ved en 3-årig eller 4-årig almengrad – uddannede sig til at undervise i de første klasser, og hvis man ville gå videre og opfylde de voksende krav, som må stilles til en undervisning i de højere klasser, dertil lagde en specialgrad på 1 eller 2 år«. Senere nævnte Lembourn muligheden af, at studerende på seminarium og universitet kunne følge kortere forløb på begge uddannelsessteder.

K. Helveg Petersen (1909-1997, radikal undervisningsminister 1961-64). K. Helveg Petersen stillede i debatten om læreruddannelsen fremsynede forslag om at knytte seminarier og universiteter tættere sammen og om, at bachelorgraden burde kunne opnås efter 3-4 års studier. Undervisningsministeriet.

Undervisningsministeren gik let hen over disse kommentarer til lovforslaget: »Vi skal i hvert tilfælde efter min mening ikke gå så langt, at vi splitter folkeskolen aldeles ad; men det er nok for stort et emne at tage op på dette tidspunkt«. ⁸

Lovforslaget gik i udvalg, der afgav betænkning 18. maj 1966. ⁹ I forbindelse med et ændringsforslag til §2 ¹⁰ skrev udvalget, at da læreruddannelsen i adskillige lande var henlagt til universiteterne, fandt udvalget det »ønskeligt, at planlægningsrådet for de højere uddannelser i sine overvejelser inddrager mulighederne for en tilnærmelse mellem universitetsuddannelserne og læreruddannelserne«. ¹¹ Det burde overvejes, om undervisning modtaget på et seminarium kunne indgå i et universitetsstudium, og »om studerende ved et universitetscenter kan tilegne sig dels det almene teoretiske grundlag for læreruddannelsen, dels den særlige pædagogiske uddannelse«. ¹² Spørgsmålet om en opdeling af læreruddannelsen blev afvist med følgende bemærkning: »Der er i udvalget rejst spørgsmål om at

skabe en trindeling af læreruddannelsen. Udvalget finder dog ikke, at der kan tages stilling hertil uden nærmere undersøgelse«. ¹³ Ministeren fastholdt således ideen om enhedslæreruddannelsen, kraftigt støttet af Danmarks Lærerforening (DLF).

Lovforslagets tilblivelse

Ovenstående gennemgang giver ikke en forklaring på, hvorfor loven fik den konkrete udformning. Kun er det tydeligt, at de politiske ordførere havde indvendinger mod at fastholde læreruddannelsen som en enhedslæreruddannelse, der skulle foregå på et seminarium. Men hvilke diskussioner havde fundet sted, inden udvalget afgav betænkning ¹⁴ i marts 1965?

Dan Ch. Christensen har analyseret lovens tilblivelse. ¹⁵ Det fremgår, at diskussionen om en ny læreruddannelse havde været i gang i DLF, inden læreruddannelsesudvalget blev nedsat i december 1960. Således blev hovedlinjerne i loven allerede skitseret i en beretning fra DLF's repræsentantskabsmøde i august 1960. Lærerforeningens udtalelse var en medvirkende årsag til, at læreruddannelsesudvalget aldrig gik i gang med den opgave, som det ifølge kommissoriet var forpligtiget på: at undersøge 1954-lovens virkninger og herudfra vurdere behovet for en ny læreruddannelse. DLF havde såvel en pædagogisk som en fagforeningsmæssig begrundelse for at bevare helhedslæreruddannelsen. Den pædagogiske argumentation drejede sig om kontinuitet: den samme klasselærer frem til puberteten kunne skabe sammenhæng i børnenes liv. Den fagforeningsmæssige blev bl.a. formuleret således: »Man kræver stødtropper sat ind forneden og foroven: Børnehave- og småbørnslærerinder og fritidshjemspædagoger på de laveste trin og faglærere på de højeste [...] Konsekvenserne for den enhedslæreruddannelse, vi ønsker knæsat, er uoverskuelige. Kronens bestræbelserne med held, er en knibtangsoperation sat ind sigtende mod de første og sidste trin af undervisningen i folkeskolen, og der er lagt op til en tredeling af læreruddannelsen«. ¹⁶

Dan Ch. Christensen konkluderede i sin artikel, at det var DLF og Dansk Seminarieforening, der fik den afgørende indflydelse på 1966-lovens udformning. »Det var også dem, der brugte flest kræfter på at påvirke deres medlemmer, statsapparatet og offentligheden. Danmarks Lærerforening fik sine tidligt fremsatte resolutionskrav gennemført og det lykkedes til fuldkommenhed at bevare og udbygge hovedindflydelsen på lærerstandens uddannelse. Dansk Seminarieforening lykkedes det at styrke grebet om den administrative ensretning af uddannelsen«. ¹⁷ Dan Ch. Christensen spørger på denne baggrund, hvorfor interesseorganisationer har denne store indflydelse. »Skal disse simpelthen opfattes som en del af statsapparatet, og undervisningsministeriet blot som et ekspeditionskontor

i lovgivningsprocessen?«. Muligvis er det denne magtfordeling, der har medført, at læreruddannelsen i Danmark stadigvæk er uhyre vanskelig at forandre og derfor fortsat har samme helhedspræg.

66-loven i praksis

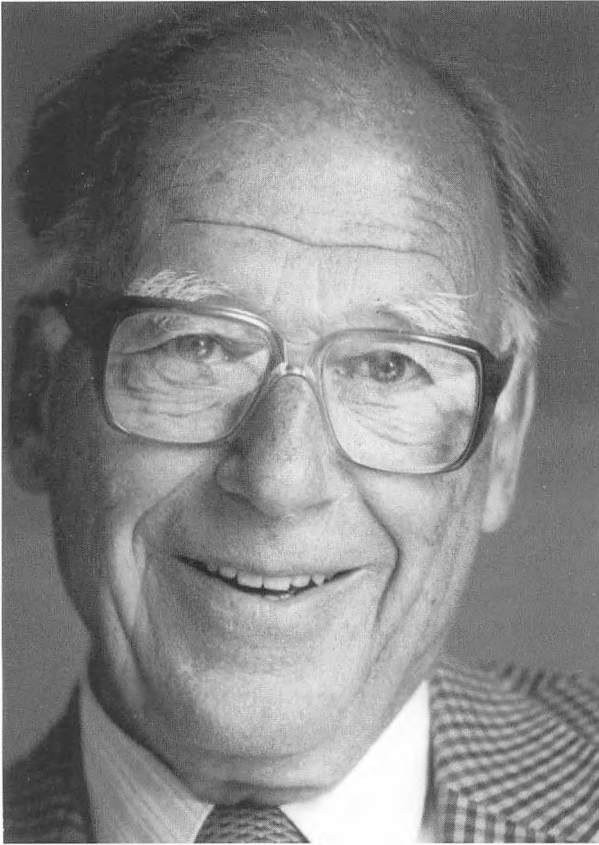
1966-loven havde for alvor lavet om på seminarielivet: mødefrihed, medbestemmelse, ophævelse af seminarieklasserbegrebet, mindre socialt fællesliv i forbindelse med foredrag og sang. I stedet voksede der et studiepolitisk miljø frem med dannelse af De Studerendes Råd (DSR), fagudvalg og diskussioner. Tidligere undervisningsinspektør Tage Kampmann beskriver det på følgende måde: »Det sidste højskolepræg fordunkledes. Morgensangen afskaffedes næsten overalt, og fællestimer med folkelige foredrag blev »en saga blot«. Kor- og orkestervirk-somheden visnede de fleste steder, og det gamle seminarium skiftede ansigt«. ¹⁸

Rektor for Københavns Dag- og Aftenseminarium (KDAS) Paul Heide Ottesen var heller ikke begejstret: »Når den nye lov – trods det klare løft af uddannelsen – ikke kom til at fænge, hang det sammen med følgende. Man var som lærer ikke længere så knyttet til en klasse som tidligere. De studerende mødtes og skiltes i stadig nye kombinationer. Den frihed der var i tilrettelæggelsen og gennemførelsen af uddannelsen i de enkelte fag var brudt«. ¹⁹

Heide Ottesen fremhæver i øvrigt den indsnævring af lærerens råderum, som den nye lov medførte. Indholdskraverne var blevet meget store, og den »kolossale oppustning af eksamensapparatet« fik naturligvis konsekvenser for den daglige undervisning. Især stopprøven i dansk, matematik, kristendom og skrivning efter 1. år havde en stressende indflydelse på såvel lærere som studerende.

Der var således tale om en paradoksal udvikling, hvor uddannelsen på den ene side gav de studerende frihed til selv at vurdere, hvordan de ville tilegne sig de fornødne kundskaber, og på den anden side oplevede lærerne, at de fratoges nogle muligheder for at tilrettelægge uddannelsen mere fleksibelt. På denne baggrund efterlyste Heide Ottesen et frihedsbrev til seminarierne med bl.a. følgende indhold:

- frihed til at fastsætte bestemmelser vedr. indhold og eksamen i fagene
- mulighed for afløsning
- afskaffelse af stopprøven
- mulighed for reelt samarbejde mellem fagene
- mulighed for længere praktikperioder
- mulighed for reelt samarbejde med folkeskolen – »så det opleves som en naturlig ting at både studerende og seminarielærere lever med i skolens hverdag«
- mulighed for forsøgs- og udviklingsarbejde.

Tage Kampmann har gennem sit arbejde som seminarirektor og undervisningsinspektør opnået en betydelig indsigt i den danske læreruddannelse, hvilket bl.a. fremgår af andet bind af Læreruddannelsens historie: Kun spiren frisk og grøn. Her behandles perioden 1945-91. Privateje.

Disse frihedssønsker begrundede han således: »Skal læreruddannelsen nærme sig de friere studier inden for de videregående uddannelser, hvilket jo var en hensigt med uddannelsen, må seminarierne også have et til universiteterne svarende større ansvar og en til universiteterne større frihed til at planlægge og gennemføre uddannelsen. Det kan ministeren bruge forsøgsparagraffen til«.

Uddannelse af seminarielærere

I 1966-lovens kølvand kom i efteråret 1970 betænkningen om uddannelseskraft til seminariets lærere. Ifølge denne var en universitetsuddannelse eller kandidatuddannelse fra Danmarks Lærerhøjskole (DLH) en forudsætning for ansættelse på et seminarium. Betænkningen fik som konsekvens, at en stor del af semina-

riets lærere gennemførte en kandidatuddannelse ved DLH, og at Undervisningsministeriet fra 1972-73 forlangte kandidatuddannelser (eller klare udsigter til færdiggørelse heraf) ved alle nye ansættelser.²⁰

Fra begyndelsen af 1970'erne var det tydeligt, at behovet for lærere var faldende, og derfor begyndte tilpasningerne til de nye tider med en nedskæring af antallet af hold, der i dette tiår blev reduceret fra 196 til 130 hold.

Disse forhold var medvirkende til, at der fremkom nye ideer til, hvordan den overskydende kapacitet kunne anvendes. Kaj Bonde (rektor på Jonstrup Seminarium 1977-1990) fremkom i 1975 med et visionært forslag til oprettelse af pædagogiske højskoler efter norsk forbillede. Lærerseminariene skulle varetage forskellige former for læreruddannelse bl.a. til børnehaveklasselærere, lærernes efteruddannelse, og uddannelsen skulle placeres på niveau med andre højere læreanstalter »for at få del i de deraf følgende økonomiske og uddannelsesmæssige ressourcer, fx rekruttering af lærerkræfter af højeste akademiske kvalitet, rekruttering af studerende af høj kvalitet, gode bevillingsforhold og arbejdstid afsat til forskning«. ²¹

Seminariene blev ikke omdannet til pædagogiske højskoler, men i kursusloven fra 1978 blev det fastslået, at seminariene *kunne* oprette kurser inden for seminariets fagkreds, at tomme pladser på holdene *kunne* benyttes af lærere og andre interesserede, og at seminariene *kunne* bistå ved forsøgs- og udviklingsarbejde i skolen.²²

Udviklingen i firserne

I 1980 var der bl.a. grundet truende lærerarbejdsløshed behov for yderligere stramninger: Holdoprettelsen faldt fra 130 til 110, og hvert seminarium måtte højst have 12 linjefag pr. årgang mod tidligere 15. En meget stormfuld, forvirrende og udmattende periode fandt sin foreløbige afslutning den 22. december 1982, hvor det blev vedtaget at sammenlægge seminariene Blaagaard og Emdrupborg på Blaagaard, Frederiksberg og Hellerup på Frederiksberg. Gedved og Th. Lang Seminarium blev nedlagt.

Den 31. august 1982 kom der ændrede bestemmelser for de pædagogiske fag. Det pædagogiske speciale C (undervisning af vanskelige elever) var blevet for populært, næsten halvdelen af de studerende valgte det frem for speciale A (de yngste elever) eller B (de ældste elever). De tre specialer blev afløst af et fælles speciale, der var sammensat af dele fra de tre områder. Faget afsluttedes med en skriftlig opgave, der skulle forbinde viden fra de pædagogiske/psykologiske fag med linjefag og almindelige klasselæreropgaver. Bekendtgørelsesændringen indførte samtidig et frivilligt voksenpædagogisk grundkursus, som de studerende kunne følge i slutningen af uddannelsen.

Læreruddannelsesændringen i 1985 forlængede uddannelsen fra 3½ til 4 år, fjernede stopprøven efter første år, gav mulighed for at indføre nye linjefag på forsøgsbasis, og mulighed for at seminarierne kunne udbyde efteruddannelse til folkeskolelærere. Denne ændring blev den sidste tilpasning af loven fra 1966. I 1987 blev et udvalg nedsat, der skulle udarbejde forslag til en ny læreruddannelse.

Seminarienedlæggelser

»og hermed afsluttedes det sorteste kapitel for seminarierne siden 1824«. Således skriver Tage Kampmann i sin udførlige omtale af de voldsomme begivenheder, der førte til beslutning om nedlæggelse/sammenlægning af seks seminarier den 24. januar 1989.²³

Disse nedlæggelser var som udgangspunkt begrundet i truende lærerarbejdsløshed, faldende børmetal, besparelsesbehov i den offentlige sektor og ønsket om at sikre samme faglige niveau på alle landets seminarier. Men undervejs i den politiske proces bliver det tydeligt, at der kunne sås tvivl om disse argumenters lødighed og tyngde, og der kunne i hvert fald kun meget vanskeligt opnås enighed.

Processens voldsomme og turbulente forløb vidnede om, at et seminarium – måske især uden for de store byer – ofte var et sted, der gennem generationer havde varetaget en respekteret uddannelse af unge mennesker og derfor var blevet områdets symbol på oplysning, fremgang og udvikling. Disse seminarier var en del af såvel det fysiske som det mentale landskab – og derfor ville en lukning ofte svare til en amputation af en sund og megen betydningsfuld legemsdel. Denne forståelse forklarer også de ofte benyttede metaforer: blodbad og slagting. Beslutningen blev, at Jonstrup blev flyttet til Blaagaard, Tønder til Haderslev, Esbjerg til Ribe, Kolding til Jelling og Marselisborg til Århus. Herning Seminarium blev afviklet.

Berlingske Tidende skrev 25. januar 1989: »Seminarie-sagen burde også føre til overvejelser om, hvordan afviklingen eller tilpasningen af statslige og kommunale institutioner i de kommende år kan komme til at foregå på en geografisk harmonisk måde, således at udtyndingen ikke rammer ensidigt. Ved at gå lidt mere åbent og politisk koordineret til emnet kan man undgå den politiske tumult. Den uundgåelige udtynding af institutioner kræver en vis langsigtet planlægning«. ²⁴

2. Læreruddannelsen i 1990'erne

1991-loven

1980'ernes dramatiske – og diskutale – seminarielukninger var optakten til 1990'ernes læreruddannelseslovgivning. På baggrund af læreruddannelsesudvalgets betænkning fra 1990²⁵ blev en ny lov vedtaget i 1991. Af kommissoriet fremgik det, at der ønskedes et forslag, som »kan sikre eleverne den bedst mulige undervisning gennem højnelse af kvaliteten i lærernes faglige, pædagogiske og erfaringsmæssige forudsætninger«. Det blev tilføjet i slutningen af kommissoriet, at udvalgets forslag skulle gennemføres inden for uændrede ressourcerammer.

Af betænkningen fremgik, at man i udvalget havde diskuteret, hvordan uddannelsen bedst muligt kunne tilrettelægges, når enhedslærerprincippet ønskedes opretholdt. Der havde i udvalget været tanker om at reducere linjefagene til kun ét og i stedet indføre et fag, der niveaumæssigt skulle befinde sig mellem linjefag og fællesfag. Desuden at give valgmulighed mellem dansk og matematik blandt fællesfagene, og at styrke danskfaget ved at give det en særstilling m.v.

Fungerer læreruddannelsen?

Udvalget havde til opgave at »samle, bearbejde og vurdere erfaringerne med læreruddannelsen efter loven af 1966« og besluttede derfor at igangsætte en undersøgelse, der blev ledet af lektor Bo Jacobsen. Undersøgelsen forelå i 1989 som en rapport med titlen: *Fungerer læreruddannelsen? – en undersøgelse af 1966-læreruddannelsen, belyst ud fra den uddannede folkeskolelærers situation.*

Bo Jacobsen skrev i indledningen: »Rapporten viser i øvrigt, at der er problemer i den hidtidige læreruddannelse. Det samlede udbytte af fire års ophold på et dansk lærerseminarium er i mange tilfælde beskedent. Både fagligt, pædagogisk og menneskeligt er der væsentlige mangler i, hvad lærerseminariet har at byde på – når det vurderes med den senere folkeskolelærers øjne. Skal disse mangler ud-

bedres, må der ændres ved systemet. Og disse ændringer må være væsentlig mere grundlæggende end at flytte timetal rundt mellem velkendte fag«.

Udvalget understregede, at Bo Jacobsens undersøgelse ikke uden videre skulle være bestemmende for udvalgets forslag til ny læreruddannelse. Det fremhævedes dog, at undersøgelsen tydede på, at læreruddannelsen af 1966 havde haft problemer med at skabe sammenhæng mellem de pædagogiske fag, praktikken og de øvrige fag. Det understregedes derfor, at der burde være et samspil mellem disse områder. »Det kan opnås ved, at iagttagelser og oplevelser fra praktikken bearbejdes i fagene, og ved at stoffet i fagene drøftes med henblik på dets anvendelse i skolen, men derudover bør de studerende mødes med lærerne fra alle tre områder i forbindelse med forberedelse og efterbehandling af praktikperioder«. (Betænkningen s. 33). Didaktik skulle ligeledes være et fælles anliggende for faget almen didaktik og linjefagene (i form af fagdidaktik).

Udvalgets forslag

Udvalgets endelige forslag brød ikke grundlæggende med tankerne bag loven af 1966, men uddannelsen blev dog nu opdelt i en 1. og 2. del. På 1. del lå fællesfagene: dansk, kristendomskundskab, matematik, skrivning, retorik, det praktisk-musiske fagområde, pædagogik og psykologi, historie/samfundsfag og et nyt fag: natur og samfund. På del 2 lå to linjefag, almen didaktik og pædagogisk speciale.

Det blev muligt for seminarielærere at udføre forsøgs- og udviklingsarbejde, ligesom seminarierne kunne udbyde efter- og videreuddannelse til folkeskolelærere og til lærere ved andre skoler og uddannelser.

Ifølge de nye bestemmelser, der havde decentralisering som en rød tråd, skulle alle seminarier have en bestyrelse, der fik til opgave at godkende studieordningen. Denne fik det enkelte seminarium nu frihed til selv at udforme ud fra bekendtgørelsens rammebestemmelser. Studieordningen blev således en del af seminariets profil. Det faste timetal for de enkelte fag blev afløst af årsværksbetegnelsen. De centrale bestemmelser fastlagde således kun det enkelte fags forholdsmæssige andel af den samlede studiebelastning. Seminarierne kunne selv afgøre, hvor stor en del af årsværket, der skulle bestå af undervisning/vejledningstimer, og hvor mange der skulle være studietimer uden lærerdeltagelse.

Seminariets økonomiske grundlag og udviklingsmuligheder blev afhængig af om seminariets markedsføring resulterede i optagelse af et tilstrækkeligt antal studerende. Taxametersystemet var nemlig et nyt tidstypisk »incitament«, og derfor var tildelingen af midler til det enkelte seminarium delvis afhængig af antallet af studerende.

En anden konsekvens af decentraliseringen var, at tjenestetid og løn skulle aftales på de enkelte seminarier. Lærerne kom i denne forbindelse til at arbejde længere tid for den samme løn.²⁶ Endelig forsvandt lærerrådene og blev erstattet af medarbejderråd. Tidligere havde der været centrale bestemmelser om antallet af råd og udvalg og deres virke, men nu var det de enkelte bestyrelses afgørelse.

Fanøtalen

Arbejdet med at implementere 1991-loven mødte snart en ny udfordring i form af folkeskoleloven fra 1993. Nogen indflydelse fik desuden offentliggørelsen i 1994 af den internationale læseundersøgelse, der placerede danske børn uventet lavt. Undersøgelsen rejste en omfattende debat om det faglige niveau i folkeskolen og på seminarierne.

I september 1995 holdt undervisningsminister Ole Vig Jensen på Fanø en tale for lærerseminariernes rektorforsamling, hvori han præsenterede sine tanker om en ny læreruddannelse.²⁷ Vig Jensen begrundede behovet for en ny læreruddannelse med, at 1991-loven faktisk slet ikke var en fornyelse, men kun en reform af 1966-loven: »Men selve uddannelsen blev ikke afgørende ændret: Ud over de pædagogiske fag og praktikken omfatter den nu – som før – en meget bred vifte af obligatoriske fag på et relativt beskedent niveau og to selvvalgte fag (linjefag) af godt et halvt års omfang hvert. Og derfor lider uddannelsen stadigvæk under et pres af de mange fag. De studerende lærer lidt om alt, men kun på udvalgte felter meget om lidt«.

Vig Jensen slog endvidere fast, at 1991-loven primært rummede fornyelser på styrelsesområdet – decentralisering og selvforvaltning afløste den centralistiske og detaljerede styring. Den nye folkeskolelov krævede andre lærer kvalifikationer end dem, 1991-loven kunne give. »Læreren skal være både formidler og opdrager. Han eller hun skal hjælpe børnene ind i og gennem den demokratiske proces, og læreren må som menneske forholde sig til de etiske og kulturelle dimensioner som formålsparagraffen også indeholder«. Der var desuden behov for viden og kunnen inden for IT-teknologi, bl.a. med henblik på at lære eleverne nye selvstændige arbejdsformer

På seminarierne var der ikke stor forståelse for, at en ny læreruddannelse var tiltrængt. Seminarirektor Paul Heide havde følgende opfattelse: »Det [oplægge til en ny læreruddannelse] blev også oplevet som en tilsidesættelse af det konstruktive, tidskrævende arbejde, som i en årrække var udført på seminarierne for at få den nye læreruddannelseslov og bekendtgørelse til at fungere optimalt under nye økonomiske og forvaltningsmæssige betingelser [...] Alle inden for området havde gerne ventet nogle år med det, så vi kunne have indhentet flere erfa-

Loven der faldt ned fra himlen

Offentligheden og politikere har kritisk af folkeskolelærerne. Politisk pres for at få sluset bachelorer ind bag katedrene. Tidens ændrede krav til undervisere i folkeskolen. Der er mange bud på, hvorfor undervisningsministeren vil have en ny læreruddannelseslov netop nu

Af Maja Plesner
Zebra Pressebureau

Udspillet til en ny læreruddannelseslov, der bl.a. vil betyde færre fag og eksaminer, har hverken medført en tegn af protester eller begejstrede tilfæld. Undervisningsminister Ole Vig Jensen og Danmarks Lærereforings oplyser at snarere bliver mødt med mild undren og behersket irritation.

«Skal vi nu ikke lige bruge erfaringerne fra den nuværende lov fra '91?» lyder det fra både studerende og lærere.

«Det ville være dumt af os at sige, at vi ikke vil være med. Hvis loven skal laves om. Men den generelle holdning er, at vi ikke vil have en ny lov. Vi vil gerne bibeholde den udlånede, vi har nu, og så gøre den bedre, siger Hanne Holm, der er formand for Lærereforings Landstret.

Nils Georg Lundberg, formand for seminarierne i Dansk Magisterforening er enig:

«Når det nu skal være, vil vi da gå ind i debatten og prøve at få noget positivt ud af det. For vi er i fuld gang med at lave udviklingsarbejde på baggrund af den nuværende lov, og de erfaringer skal vi i hvert fald sørge for at få nygiggnet i forbindelse med en ny lov, siger han. Han mener, at undervisningsministeren skylder både lærere og studerende at vise dem, at det ikke er helt forkert det, de går og laver.

«Det kunne Hanne Holm også godt tænke sig. Det virker som en kold kulst i hovedet. Regnet man med, at vi bare skal sluse forfra med det udviklingsarbejde, vi er i gang med, hvis vi får en ny lov? Det virker ærligt nok som et kæphest mellem Ole Vig Jensen og Lærereforingen om at komme først.

Den nye lov var ikke ny Gerhard Jaspersen, der er specialkonsulent i Undervisningsministeriets universitetsafdeling indrømmer, at det kan være svært at se logikken.

«Nogle lærere bander stygt, fordi de nu er lige ved at finde ud af loven fra '91. Og de studerende er ikke vilde med det, fordi de bliver uddannet under en lov, de er bange for vil blive kaldt en discount-lov. Men baggrunden for det nye oplyser er faktisk, at '91-loven i virkeligheden ikke var ny, siger han.

Der skete en generel decentrering, men selve læreruddannelsen skete der ikke ret meget med. Det skyldes bl.a., at det var ulveviden for seminarierne. Det var kun et år efter den store nedlæggelse af skolerne og tilgangen til uddannelsen var generelt lav. Så det var ikke et tilfældigt, hvor organisationerne havde lyst til at spille ud med noget, der krævede store forandringer.

Der har de nu, og det er det ifølge Gerhard Jaspersen flere grunde til.

«Den nye folkeskolelov stiller nogle andre krav til lærerne, og det vejer tungt i ministerens overvejelser, siger han.

At oplægget også er en reaktion på folketingets pres for at få bachelorerne ind i skoleloven, lagges Gerhard Jaspersen ikke skjul på.

«Ministeren har selv sagt, at der har været et pres fra folketinget om at gøre noget for bachelorerne. Og derfor har han

bragt det op. Men det er ikke noget, han er begejstret for.

Ro om uddannelsen Jørgen Mørcher, der er afdelingschef i Danmarks Lærereforings pædagogiske afdeling mener også, at Ole Vig Jensen er påvirket af sine kolleger i folketinget.

«Jeg vil gerne på at han fejer sig presset af dem, der vil have faglærere ind i folkeskolen. Og så har han foretrukket at spille

Fortsættes side 4

Åbent hus på Blaagaard

ONSDAG DEN 14. FEB KL. 12-14.
ONSDAG DEN 21. FEB 2 KL. 19 - 21

Kom og tal med studerende og lærere om hvordan det er at uddanne sig til lærer på Blaagaard.

Kom og hør om læreruddannelsen
Hvilke muligheder?
Hvilke krav?

Du kan altid ringe til studievejledningen og aftale tid for et besøg.
Telefon: 44943222
8.00 - 15.30

Hvorfor dette hastværk?

Blaagaard Tidende hringer her et interview med Mogens Nielsen, Professor ved Danmarks Lærerskole og formand for bestyrelsen ved Blaagaard Statsseminarium

Af Søren Ortvad

Der er nu kommet politiske tilfald til en ny lov om læreruddannelsen.

Der er forslag fra ministeren, fra DHS og et meget stort oplæg, fra DLF. Er det ikke lige lovligt tidligt at sætte radikale ændringer igang, vi har dog endnu ikke dimiteret en årgang under den nuværende udlånte?

MN: Jo, også selv om denne kom for skoleloven i 1993. Der

burde hellere sættes nogle udlånte igang, og det burde tages hensyn til de mange fornuftige tilfald, der foregår rundt om på seminarierne. Her tænkes bl.a. på samarbejde mellem fag, a-årde prøver og eksamenformer, som der arbejdes meget med bl.a. på Blaagaard, og rektorforvaltningen arbejder så vidt jeg er orienteret - et udvalg med tanker om sammenhængen af fag til større erhæde.

Loven er altså ikke strammere, end det kunne være for fornuftige ændringer.

På landsplan er der jo forskellige initiativer igang omkring alternative prøver og eksamenformer, initiativer der har til formål at reducere antallet og skabe større

sammenhæng i studiet, de foraktelige fag og prøverne. Kan du forsi, at nogle lærere ikke er helt så entusiastiske efter ministerens ønske om hurtige ændringer i uddannelsen, for måske er det store arbejde - som det vitterligt er - spildt?

MN: Ja, og det må være en mærkelig fornemmelse for både studerende og lærere, når der netop arbejdes seriøst på nogle centrale områder. I den forbindelse virker det også fornuftigt, at der i forslag 3 gøres opmærksom på, så selv med øget studentertilgang vil nogle seminarier ikke kunne tilbyde alle studerende decente omkøde fag. Altså er der allerede fra begyndelsen indbyggede praktiske problemer. Hvorfor præsenteres en

model, som man allerede fra begyndelsen kan se bliver problematisk at udføre med.

Derfor virker forslaget også politisk som en lidt hastig reaktion på et politisk pres, hvor stærkt forhold har spillet ind. Det ene er kritikken af elevernes dankundskaber, ifr. den store læse-undersøgelse og det andet forhold mere politisk økonomisk. Jeg tænker her på ønsket om at sluse bachelorer ind i folkeskolen - under dække af at have det faglige niveau?

MN: Dette er delvis rigtigt, her spiller det også ind, at der har været angreb på lærerne i dagstension om at de fag underviser i fag, de ikke har kompetence i, men dette virker først og fremmest som et

Fortsættes side 5

Loven der faldt ned fra himlen. Det vakte stor undren, at læreruddannelsen fra 1991 skulle erstattes med en ny lov, allerede inden det var muligt at vurdere de studerendes udbytte af uddannelsen. Lovarbejdet var forhastet og blev stærkt kritiseret. (Forsiden på Blaagaard Tidende dec. 1995 – kvartalsavis for Blaagaard Seminarium)

ringer med den nye 1991-lov som vi havde lagt så mange kræfter i at udvikle«. ²⁸ Det første hold uddannede lærere efter 1991-loven havde endnu ikke forladt seminarierne, og derfor var det vanskeligt at vurdere deres kvalifikationer.

Såvel 1966- som 1991-loven var blevet udformet på baggrund af et grundigt kommissionsarbejde, men det blev ikke tilfældet med den ny lov. Vig Jensen ønskede en ny læreruddannelse, der for alvor brød med traditionen fra 1966, men der blev ikke nedsat en kommission eller foretaget undersøgelser, der kunne støtte dette lovarbejde.

En mulig forklaring på dette hastværk havde seminarielektor Finn Held: »Når det er kommet så vidt, er forklaringen amnesi i systemerne: Ingen kan huske hvordan man gjorde i 1960 og i 1987, eller »hvordan man gør«. Ingen kan huske, hvad Folketinget egentlig besluttede i 1991 og på hvilket grundlag. Undervisningsministeren er uden faglig ekspertise i embedsværket, og ordførerne, der enstemmigt vedtog 1991-loven, er udskiftede eller har fået nye roller«. ²⁹

Betænkningen

Af betænkning afgivet af Uddannelsesudvalget den 22. maj 1997 fremgik det, at man ønskede at fremme kvaliteten i uddannelsen gennem følgende tiltag: 1) Det tilstræbes, at der udbydes flere undervisningslektioner. 2) For alle fag skal der fastsættes centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF). 3) Der skal fastsættes regler om de studerendes aktive deltagelse, og 4) Styrkelse af eksamen, herunder censorfunktionen

Fastlæggelsen af centrale kundskabs- og færdighedsområder skulle sikre, at de studerende uanset seminarium kom til at beskæftige sig med de samme faglige kerneområder, og at deres kvalifikationer blev bedømt ud fra en fælles målestok og referenceramme. »Det er afgørende, at CKF på den ene side bliver så præcise, at de giver sikkerhed for at bestemte stofområder altid medtages i uddannelsen, men på den anden side ikke afskærer fra en lokal tilrettelæggelse af undervisningen, således at de enkelte seminarier ikke forhindres i at specialisere sig og opdyrke særlige områder inden for fagenes rammer«, fastslog udvalget. ³⁰

I betænkningens afsnit om de pædagogiske fag understreges det i lighed med 1991-lovens betænkning, at samarbejdet mellem linjefagene, de pædagogiske fag og praktikken skulle styrkes. I modsætning til tidligere var der nu enighed om, at der skulle udarbejdes retningslinjer for, hvordan dette samarbejde skulle foregå. Det understregedes ligeledes, at emnet fagdidaktik skulle være en fast del af linjefagsundervisningen, og man foreslog at koble de pædagogiske fags lærere til nogle bestemte linjefag.

Afsnit 5.2 i betænkningen behandlede et vigtigt område, som i mange år lov-

givningsmæssigt havde været stort set upåagtet: overgangen fra læreruddannelse til lærerarbejdet i skolen. Det blev foreslået, at skolelederen på den ansættende skole dels skulle sikre, at den nyansatte kom til at undervise i sit linjefag, dels at vedkommende blev knyttet til et team med erfarne lærere. Desuden skulle der etableres et samarbejde mellem skolen og et seminarium, »der sikrer, at den nye lærer gennem faste møder, fjernundervisning eller på anden måde kan drøfte såvel pædagogiske som faglige problemer med et seminariums lærere. En sådan vekselvirkning med tæt kontakt mellem de nye lærere og seminarierne vil samtidig bidrage til at øge kvaliteten af læreruddannelsen«. Denne bestemmelse blev dog kun effektueret ganske få steder pga. manglende økonomiske ressourcer.

Den nye lov

Den 28. juli 1997 blev forslaget til ny læreruddannelse, med få justeringer, vedtaget af alle Folketingets partier bortset fra Enhedslisten. Her var man imod reduktionen af timerne i de pædagogiske fag, ligesom man påpegede, at fagligheden ikke som ønsket ville blive forbedret: »Men lærere med dansk som liniefag, der uddannes efter den ny ordning, får kun 0,7 årsværk, mens de efter den gældende lov får 0,9 årsværk incl. dansk på 1. del, skrivning og retorik. Også de øvrige liniefag nedskæres i omfang«. Enhedslisten påpegede også det problem, der kunne opstå ved, at de studerende, som ikke valgte dansk, slet ikke fik suppleret deres danskkundskaber fra gymnasiet.

Loven indeholdt på flere områder store forandringer: fire linjefag – hvoraf et skulle være dansk eller matematik. Et nyt fag, skolen i samfundet, der skulle være introducerende til uddannelsen og understrege det professionsrettede aspekt. De mange obligatoriske fag fra 1991-uddannelsens 1. del bortfaldt – som obligatoriske fællesfag optrådte herefter kun: kristendomskundskab/livsoplysning, pædagogik, almen didaktik, psykologi, skolen i samfundet. De pædagogiske fag blev beskåret, hvilket bl.a. medførte, at faget pædagogisk speciale forsvandt og dermed den store opgave, der på 4. år afsluttede dette fag.

Faget pædagogisk speciale, der strakte sig over 3. og 4. studieår, havde som indhold haft »almene og specifikke læreropgaver«,³¹ herunder undervisning af elever med særlige vanskeligheder. Som en ringe erstatning blev det nu muligt at vælge at deltage i et kursus (40 undervisningslektioner) om undervisning af elever med særlige behov i folkeskolen. Det er paradoksalt, at dette område blev nedprioriteret i en periode, hvor et stigende antal elever i folkeskolen fik problemer.

Undervisningsdifferentiering var som et af folkeskolelovens kernebegreber tænkt som en erstatning for specialundervisning. Det var dog ikke muligt at er-

statte kendskab til de mest belastede og belastende elever med viden om undervisningsdifferentiering, og derfor måtte nye lærere efter endt uddannelse på kurser for at opnå kompetencer inden for dette område.

Som en slags afløsning af 1991-lovens store afsluttende opgave i pædagogisk speciale blev der nu indført en såkaldt bacheloropgave. Dette navn fik opgaven – der oprindeligt hed »en større selvvalgt opgave« – ved bekendtgørelsesændringen i juli 2001.³² De studerende fik nu professionsbachelorgraden efter afsluttet uddannelse, og graden blev anerkendt på Danmarks Pædagogiske Universitet, men ikke på de øvrige universiteter.

Opgaven er individuel og skriftlig og skal udarbejdes i tilknytning til et linjefag og et pædagogisk fag. »Ved besvarelsen af opgaven skal den studerende demonstrere evne til at kunne anvende faglig og pædagogisk viden under brug af akademisk arbejdsmåde og videnskabelig metode«, hedder det i bekendtgørelsen.³³

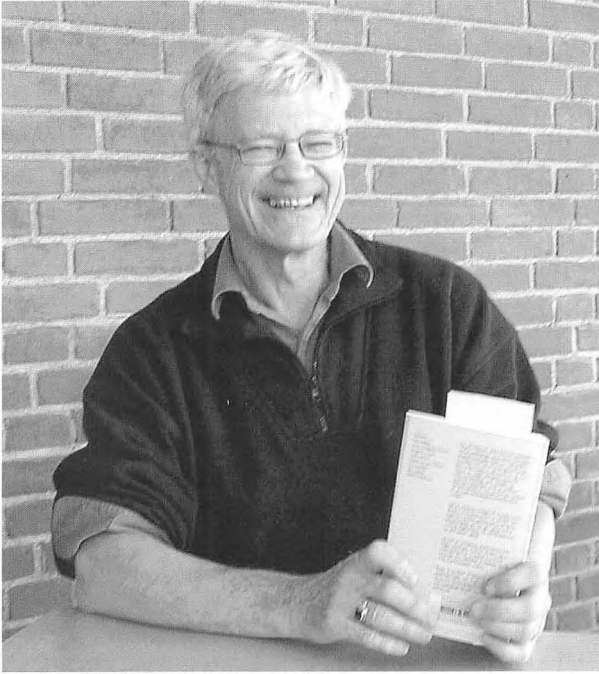
Hvordan virker loven?

De første lærere, der var uddannet efter 1997-loven, blev færdige med deres uddannelse i sommeren 2002. Det er derfor for tidligt at evaluere loven. Visse tegn tyder dog på, at der er vanskeligheder. Fagligt Forum, der er paraplyorganisation for de faglige foreninger på seminarierne, påbegyndte allerede i efteråret 2000 en evaluering af 1997-loven.³⁴ Undersøgelsen fulgtes op forår/sommer 2002 – og disse to evalueringsrapporter indgik i en læreruddannelseskonference, der blev afholdt i efteråret 2002. Denne tidlige rundspørge blev rettet til de 22 faglige foreninger, hvoraf 11 svarede.

Tendensen i besvarelserne var, at uddannelsen virkede forjaget, og at mange af de studerende var stressede pga. arbejdsbyrden. Det hævdedes, at den faglige bredde, via de fire linjefag, blev opnået på bekostning af faglig dybde. Det professionsrettede aspekt vurderedes positivt, der var tale om et øget samarbejde mellem praktik, de pædagogiske fag og fagfag. Fagligt Forum understregede, at der ikke var tale om en egentlig empirisk undersøgelse, men kun en samling af vurderinger.

Den første censorberetning om faget dansk i læreruddannelsen viste, at de studerende var blevet ringere i stavning og skriftligt udtryk og i analyser af sproglige problemer.³⁵ Der var stor spredning, »Men der er en foruroligende stor del af de studerende, der både i egen skriftlig udtryksfærdighed og i deres analyse af skriftlige problemstillinger er på lavt niveau«, udtalte censorformand Jørgen Knudsen.

En del af forklaringen er, at de studerende *skal* vælge enten dansk eller mate-

Finn Held er fhv. seminarielktor og censorformand i læreruddannelsen og har i ca. 30 år med engagement og indsigt deltaget i debatten om læreruddannelsen, hvor han ofte har udpeget problemfelter. (Privateje. Fotograf: Frants Mathiesen).

matik som et af deres linjefag, og derfor vil formodentlig mange af de studerende, der vælger dansk, gøre det for at fravælge matematik. I 1991-uddannelsen ville valget af dansk som linjefag i højere grad være udtryk for, at den studerende havde såvel interesse som faglige færdigheder. Nu mangler undertiden begge dele. Endelig kan en grund være, at det er vanskeligt at fordybe sig i fire linjefag.

Én af begrundelserne for at øge antallet af linjefag i 1997-loven var, at for mange lærere underviste i fag, som de ikke har haft som linjefag i deres læreruddannelse. Undervisningsministeriets seneste stikprøvekontrol viser at 57,4% af dansklærerne i landets 1. klasser har dansk som linjefag, for ti år siden var det 16%. Samme tendens ses for faget matematik – her har 39,7% af de lærere, der underviser i matematik, faget som linjefag, for ti år siden var det 27%. Samme udvikling gør sig gældende i engelsk, historie og biologi.³⁶

Uddannelsen afsluttes ikke

Bacheloropgaven ser også ud til at volde de studerende en del vanskeligheder, hvilket bl.a. viser sig ved, at opgaverne ikke afleveres til den fastsatte tid. På Frederiksberg Seminarium var der ved vintereksamen januar 2001 kun 66% af de

studerende, der afleverede. Dette hænger muligvis sammen med, *at* opgaven skal udarbejdes individuelt, hvilket mange af de studerende er helt uvante med, *at* der er for mange linjefag, og *at* betænkningens krav om akademisk arbejdsmåde skræmmer. Denne udskydelse af den afsluttende eksamen har uheldige konsekvenser for seminarierne, der pga. taxameterordningen kommer til at mangle 30.000 kr. pr. studerende, som udskyder eksamen.

Den truende lærermangel spiller også ind, når de studerende overvejer, om afslutningen af deres uddannelse kan udskydes. De studerende har meget let ved at få vikaransættelse på skolerne, og der stilles ikke altid krav om en afsluttet lærer-eksamen. På Ribe Seminarium er der indimellem direkte konkurrence mellem folkeskole og seminarium om de studerendes tilstedeværelse: »Flere gange er seminariet blevet ringet op af skoleledere, der var irriterede over, at studierne lagde beslag på deres ansattes tid. Én skældte mig ud over, at jeg ikke var hurtigere med planlægningen af næste skoleår. Han kunne jo ikke komme til at lægge skema for sine vikarer, før han vidste, hvornår de skulle være på seminariet. En anden gang var der nogle studerende, der ikke kunne komme til eksamen pga. arbejde. De fik så lov til at gå til reeksamination, og så ringede deres arbejdsgiver og sagde, at det var for dårligt, at reeksamination lå der, hvor de skulle på lejr tur med deres klasser«, udtalte rektor Preben Astrup.³⁷

3. På vej mod CVU med læreruddannelsen

Den 2. februar 2000 fremsatte undervisningsminister Margrethe Vestager i Folketinget tre lovforslag, der alle vedrørte de mellemlange videregående uddannelser.³⁸ Dermed var diskussionerne om 1990'ernes vidtgående uddannelsesreform gået ind i den afsluttende fase. Der var udsigt til, at danske lærerseminarier og læreruddannelsen nu skulle bringes ud af den langvarige isolation fra øvrige mellemlange videregående uddannelser. Samme forandring havde tidligere fundet sted i de øvrige nordiske lande.

Ideerne bagved CVU-dannelsen

Denne nyskabelse i det danske uddannelseslandskab havde været undervejs i mange år. Allerede under forhandlingerne om læreruddannelsesloven fra 1966 drøftedes universitetstilknytning, grendeling og modulisering af uddannelsen. Politikerne var også opmærksomme på den svenske læreruddannelses udviklingsretning i denne periode, men i den endelige lov var der ingen spor af de nævnte forandringer.³⁹

Det øgede behov for kommunikation og samarbejde på tværs af landegrænser bevirkede imidlertid, at tendenser inden for internationale/europæiske uddannelses-tænkning i stadig større grad fik indflydelse på dansk uddannelsespolitik. Således introducerede undervisningsminister Bertel Haarder i 1980'erne »management«-terminologien i dansk uddannelsesdebat. I hans *Redegørelse om et åbent marked for videregående uddannelser* fra 1991 kan man finde forslag, der pegede frem mod en CVU-model.⁴⁰ Haarder foretrak uddannelse på markedsvilkår: indtægtsdækket virksomhed, taxametersystem, åbent universitet m.v. Disse strukturomlægninger skulle højne effektivitet og kvalitet. Men kontrol var nødvendig. Censorernes ansvar blev indskærpet, og i 1992 blev Evalueringscentret oprettet.

Haarder ønskede nye styrelses- og ledelsesprincipper på de videregående ud-

dannelser. I 1991-redegørelsen opstilledes fire principper for omstruktureringen af ledelsesorganisationen i den offentlige sektor og dens institutioner: 1) personligt ledelsesansvar på alle niveauer, 2) forenkling af ledelsesstrukturen, 3) mulighed for fristatus med selveje og 4) fusioner af små og svage enheder.

CVU-lovene i år 2000 lovfæstede punkt 3 og 4. De involverede institutioner skulle være selvejende, og ved fusionering skulle små institutioner i provinsen sikres fortsat eksistens. Der kan således trækkes tråde fra Bertel Haarders ministerperiode til CVU-lovene, men den endelige optakt fremgik af uddannelsesredegørelserne fra Ole Vig Jensen og Margrethe Vestager i 1998.

Uddannelsesredegørelse I og II

Margrethe Vestager sagde ved præsentationen af Redegørelse II i 1998, at den konkretiserede den tidligere uddannelsesredegørelse (Redegørelse I)⁴¹ og opsamlede den følgende debat. I Redegørelse II gik bestræbelserne ud på at opnå et »uddannelsesmæssigt kvalitetsløft i tæt samarbejde med uddannelsessektoren«. En strukturreform skulle kunne:

- 1) bygge videre på de kvaliteter i den danske institutionsstruktur, som var værd at satse på
- 2) løse aktuelle og kommende problemer, der udsprang af den eksisterende institutionsstruktur
- 3) indfri de politiske mål for det videregående uddannelsesniveau
- 4) sikre de videregående uddannelsers niveau i forhold til lande, vi sammenligner os med.

Margrethe Vestager fremhævede, at styrken ved de mellemlange videregående uddannelser (MVU) bl.a. bestod af en høj grad af professionsrettet teoretisk indhold kombineret med praktik og forholdet, at institutionerne var spredt over hele landet. Denne gode regionale fordeling var dog samtidig en svaghed, da nogle af institutionerne var meget små, havde spinkle faglige miljøer og svært ved at udvikle sig fagligt. Samtidig havde disse mindre institutioner vanskeligere ved at tiltrække et tilstrækkeligt antal ansøgere.

I afsnittet om succeskriterier for strukturomlægninger blev det understreget, at uddannelsesstilbudene skulle samles og opgraderes, samtidig med at regionernes dækning bevaredes. Såvel den vertikale som den horisontale sammenhæng i uddannelsesudbudet skulle styrkes. Reformen skulle »skabe grundlag for at der uddannes personer med nye tværgående fagkompetencer og/eller med kompetencer på tværs af den eksisterende arbejdsdeling på arbejdsmarkedet (horisontal sam-

menhæng)«. Den vertikale sammenhæng skulle fremmes ved at skabe sammenhæng mellem grund- efter og videreuddannelse.

Succeskriterierne for en effektiv reform var:

- øget studentertilgang, attraktive uddannelsesmiljøer
- større landsdækkende uddannelsesmiljøer
- kvaliteten i professionsforankringen med bedre sammenhæng mellem uddannelsesområderne
- opgradering af institutionerne via udviklings- og teknologibasering samt forskningstilknytning.

En vigtig del af omstillingsprocessen skulle bestå i institutionernes udvikling fra undervisningsinstitutioner til videnscentre, »hvor undervisning og uddannelse fortsat er omdrejningspunktet, men hvor institutionens øvrige opgaver fremstår tydeligt for de ansatte og for omverdenen. Her er det ikke nok at skabe de ydre rammer«. Det afgørende var, »hvordan der fra centralt og lokalt hold kan sættes dynamiske processer i gang«, som kunne bære omstillingen igennem lokalt og skabe »den kvalitet i opgaveløsningen, der både er forudsætningen for at kunne fastholde og rekruttere attraktive medarbejdere og samarbejdspartnere«.

Redegørelsen blev fulgt op af en forhandling, der viste, at alle partierne overvejende var positive indstillede over for grundtankerne i redegørelsen. Diskussionen drejede sig især om, hvilken grad af tvang der skulle benyttes for at få institutionerne til at indgå i et forpligtigende samarbejde, medarbejdernes deltagelse i beslutningerne, professionsbachelorbegrebet og dets forudsætninger og konsekvenser samt forskningstilknytningsbegrebet. Nogle af disse spørgsmål dukkede op igen i den høringsrunde, der indgik i behandlingen af CVU-lovene.

Høringssvarene

Ifølge høringssvarene var der generel tilfredshed med visionen bag lovudkastet.⁴² Kommentarerne fra det pædagogiske område fokuserede på:

Behov for andre modeller. Der var generel tilslutning til målsætningerne i CVU-forslaget, men modstand mod kravet om fusion.

Demokratiunderskud. Der var kritik fra mange sider (institutioner, studerende, organisationer). Lovudkastet blev karakteriseret ved et »demokratiunderskud« med mange ministerbemyndigelser, centralistisk organisation, upræcise bestemmelser (standardvedtægt, standardaftale, godkendelseskriterier m.m.) og manglende medarbejder-, studenter-, og organisationsindflydelse.

Mangelfuld økonomi. Generel kritik af økonomien: grundtilskuddenes reduktion

tion, uklart økonomisk fundament for hele projektet i lovudkastet, konvertering af grunduddannelsesmidler (grundtilskud) til udviklingsmidler. Kritikerne pegede på økonomien som et negativt incitament for de enkelte institutioner og som en uddannelsespolitisk fejlprioritering i forhold til ønsket om øget kvalitet i MVU-grunduddannelserne. Fra høringsparter med tilknytning til pædagogseminarierne var der tillige utilfredshed med manglende økonomisk ligestilling med lærerområdet.

Aftager-/interessentindflydelse. Alle høringsparter, der ikke allerede i lovudkastet var nævnt i relation til en plads i en CVU-bestyrelse, bad om plads.

Center/studieledelse. Generelt ønskede lærer- og pædagogseminarierne at bevare den eksisterende ledelsesstruktur. Lovudkastet kritiseredes fra flere sider for at opbygge en hierarkisk organisationsstruktur ude af trit med moderne organisationstænkning og de sidste års decentraliseringstendens også på institutionsniveau.

Lovforslagene

Margrethe Vestager fremhævede ved fremlæggelsen i Folketinget 2. februar 2000, at formålet med de tre love var en forbedring af MVU's indhold og struktur – og opbygning af et uddannelsessystem, der kunne give mindst halvdelen af en ungdomsårgang en videregående uddannelse på et højt kvalitativt niveau.

Lovforslaget om mellemlange videregående uddannelser (MVU'er) skulle skabe en fælles ramme for disse uddannelser og mulighed for større sammenhæng. Den foreslåede bachelortitel skulle signalere ligestilling med universiteternes bacheloruddannelser. Lovforslaget om centre for videregående uddannelser (CVU'er) skulle »skabe stærke selvstændige og profilerede videregående uddannelsesmiljøer« spredte over hele landet. Centrene skulle tilbyde grund-, efter- og videreuddannelse til og med diplomniveau. Lovforslaget om Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU) havde til formål via en sammenlægning mellem DLH, Danmarks Pædagogiske Institut (DPI) og Danmarks Pædagoghøjskole at etablere et nyt universitet, der var forpligtiget til at tilbyde CVU'erne samarbejdsaftaler om forskningstilnyttede aktiviteter.

Der var god overensstemmelse mellem kritikpunkterne fra høringsrunden og de diskussioner, der udspillede sig i folketingsalen. Selvom der ved førstebehandling var en positiv holdning fra alle partier, lykkedes det ikke regeringen at opnå et bredt flertal. Hanne Severinsen fra Venstre deltog meget aktivt i forhandlingerne, og det fremgik tydeligt, hvorfor Venstre stemte imod. De øvrige borgerlige partier, der også var modstandere af forslaget, ytrede sig derimod sparsomt under forhandlingerne, hvorfor deres begrundelser for at stemme imod er uklare.

Hanne Severinsen var bl.a. meget kritisk over for det element af tvang, hun fandt lå i forslaget om centerdannelserne. Venstre lagde vægt på, at kvalitetsudviklingen af uddannelserne skulle foregå på frivillig basis, og derfor skulle de forskellige institutioner søge sammen i netværk, der samarbejdede på udvalgte områder. Disse netværk eksisterede allerede flere steder. Hanne Severinsen sagde ved 1. behandlingen den 24 febr. 2000: »Venstre er imod, at en sådan omfattende reform bliver presset ned over vrangvillige institutioner allerede inden den 1. juli i år. Så store skridt på så kort tid er alt for risikabelt. Vi mener desuden, at en reform som denne ikke bør vedtages med et snævert flertal, hvilket vi selvfølgelig håber, at ministeren er enig med Venstre i«.

Et andet kritikpunkt drejede sig om professionsbachelortitlens anvendelse i uddannelsessystemet: »Angående MVU går Venstre ind for at gennemføre professionsbachelortitlen som en ligeværdig, men anderledes uddannelse i forhold til universitetsbachelorerne. Der tror jeg, vi er helt enige med regeringen. Vi går ud fra, at der bliver en individuel mulighed for brobygning til universiteterne [...] Vi ønsker at få en konkretisering af, hvad det er for en opkvalificering, der gør, at man kan bruge den nye professionsbachelortitel. I forslaget ligger der i stedet en lang række ministerbemyndigelser, som i realiteten betyder, at indholdet og den kvalitetsmæssige side af uddannelserne bliver fastlagt af ministeren. Folketinget er med andre ord i gang med at vedtage noget, vi ikke kender det reelle indhold af, når det gælder hovedformålet, nemlig styrkelse af grunduddannelserne. Det håber jeg, vi får lejlighed til at drøfte nærmere i udvalget. Der findes nogle bud i loven om CVU og DPU, men det må være selve loven om de mellemlange videregående uddannelser, der indeholder kvalifikationskravene«.

En tredje indvending havde begrebet forskningstilknytning i fokus. Det fremgik ikke af lovforslaget, hvordan dette begreb skulle forstås, og Hanne Severinsen ønskede derfor en konkretisering.

Hanne Severinsen afsluttede sit ordførerindlæg med følgende bemærkninger: »Sammenfattende må Venstre melde, at CVU-loven skal ændres, hvis vi skal stemme for den. Hvad angår forslaget om Danmarks Pædagogiske Universitet, er det for Venstre meget vigtigt, at der bliver en reel mulighed for at samarbejde med MVU-institutionerne på deres præmisser. Vi vil ikke være med til at reservere særlige midler alene til DPU. Det forsknings- og udviklingssamarbejde, der lægges op til i lovforslaget, og som omhandler forskningstilknytning, bør ikke knyttes snævert til DPU, men tage udgangspunkt i CVU'ernes egne behov. Danmarks Pædagogiske Universitet bliver ikke et helt nyt universitet, men en samling af tre mere eller mindre velfungerende institutioner, der med meget bred pensel tilføres Learning Lab og gøres til et universitet. Vi havde hellere set en behovsanalyse for uddannelse og forskning og udbud via uddannelses- og forskningsrådene«.

Margrethe Vestager trak ved 2. behandlingen grundlaget op for CVU-dannelsen:

»Men det er meget vigtigt, synes jeg, for Folketinget at give tilsagn om, at der er en institutionel struktur, som man kan gå ind i, hvis man vil. For hele grundlaget er, som det har været diskuteret her i salen et antal gange, frivillighed [...] Og den frivillighed er reel. Det ved Venstre. Det ved de Konservative. Det ved CD [...] men vi bliver nødt til at forankre fagligheden, vi bliver nødt til at forankre udbudsretten af hensyn til de studerende og af hensyn til det faglige. At Venstre så igen vil det på de stærkes præmisser, er så noget andet.

Det, som er pointen i et CVU, er, at man beslutter sig for, at man vil ting sammen, herunder også forpligte sig til at opretholde de uddannelsessteder, som bliver delt af Centre for Videregående Uddannelser, at man vil støtte det uddannelsessted fagligt, og at man vil støtte det uddannelsessted økonomisk, hvis det uheldige skulle ske, at de studerende svigter. Og det er faktisk meget afgørende, for det er meget afgørende at have institutioner over hele landet.

Det andet er at give vores institutioner mulighed for at lave en struktur, som gør, at man kan løfte de store og stadig stigende krav til indholdet i vores mellemlange videregående uddannelser. [...]

For her giver vi faktisk vore mellemlangt uddannede en mulighed for at komme tilbage. At vi så også giver en forskningsmæssig mulighed for at komme tættere på, hvad der egentlig sker, når mennesker lærer ved Danmarks Pædagogiske Universitet, synes jeg er meget væsentligt, for med de store ressourcer, vi investerer menneskeligt og økonomisk, er vi forpligtet til at gøre det bedre. Det synes også sædvanligvis at være Venstres politik«.

Venstre kunne kun tilslutte sig lovforslaget om MVU, men ikke lovforslagene om CVU-dannelsen og om DPU. Lovkomplekset blev 26. maj 2000 vedtaget med et spinkelt flertal – 55 stemmer for (Radikale, Socialdemokratiet, SF og Enhedslisten). 53 stemte imod (Kristeligt Folkeparti, Konservative, Venstre, Dansk Folkeparti, CD, Fremskridtspartiet og Frank Dahlgaard). Mange af partierne beklagede, at det ikke som vanligt i uddannelsesspørgsmål havde været muligt at opnå et bredt flertal.

Demokrati, forskning og fremtid

Demokratiunderskuddet var et tema i diskussionerne og høringerne, men endnu er der ikke gjort forsøg på at imødekomme den rejste kritik. Udfordringerne vil bl.a. ligge i at udvikle en organisering af institutionerne, der sikrer vidensdeling, medindflydelse og udviklingsmuligheder for alle medarbejdere.

Begrebet forskningstilknytning og professionsbachelortitlen har givet anled-

Undervisningsminister Ulla Tørnæs indvier CVU Storkøbenhavn på Københavns Dag- og Aftenseminarium. 1. nov. 2002. CVU – dannelsesprocessen i det storkøbenhavnske område fik som resultat, at der blev dannet to store betingede CVU'er. CVU Storkøbenhavn omfatter Blaagaard Seminarium, KDAS, Gladsaxe Pædagogseminarium og en tilknytningsaftale med Herlev Sygepleje- og Radiografiskole. CVU København og Nordsjælland omfatter N. Zahles Seminarium og en række pædagogseminarier. (Privateje. Fotograf: Frants Mathiesen).

ning til diskussion såvel i folketingsalen som på uddannelsesstederne, og denne diskussion fortsætter. De studerende, der sommeren 2002 kunne smykke sig med den nye titel, måtte føle sig forvirrede. Giver titlen adgang til kandidatuddannelserne på universiteterne, og hvis ikke, hvad skal den så gøre godt for?⁴³

Forskning har DPU – i modsætning til andre universiteter – en forpligtigelse til at formidle til CVU'erne.⁴⁴ I den sammenhæng har universitetet udarbejdet en strategiplan (en operationalisering af forskningstilknytningen). Pr. 1. oktober 2001 er der indgået syv rammeaftaler, og yderligere syv er under forhandling. Disse aftaler indgås i den udstrækning, CVU'erne ønsker det. DPU følger nedenstående strategi for at realisere rammeaftalerne:

- 1) *strategiske samarbejder*: samarbejde mellem en landsdækkende gruppe af CVU'er og DPU om flerårige forsknings- og udviklingsprojekter, der udspringer af DPU's forskningsprogrammer. Disse aftaler er de højest prioriterede.
- 2) *bilaterale samarbejdsaftaler*: aftaler om forskningstilknytning med enkeltstående eller mindre grupper af CVU'er.
- 3) *formidling af forskningsresultater*: IT-netværk, konferencer mv.
- 4) *master i CVU-pædagogik* (2002-03 – høj prioritet).
- 5) *bibliotekssamarbejde* mellem DPU og CVU-bibliotekerne.

Aktiviteterne og aftalerne koordineres i forskningschefens sekretariat. CVU'erne finansierer deres del af samarbejdet og – efter konkrete aftaler – den forskningstilknytning, som DPU bidrager med.⁴⁵

Hvilken betydning denne strategiplan vil få for den enkelte medarbejder og grunduddannelsen, er det for tidligt at udtale sig om, men udfordringen er bl.a. at sikre, at lærergruppen på seminarierne ikke bliver delt i et A- og B-hold. De, der arbejder med forskning, evt. selv uddanner sig til ph.d.'er, og de, der »kun« underviser og søger almindelige efteruddannelseskurser. Markedstænkningens indtog kunne tænkes også at påvirke seminariernes rummelighed i forhold til »lærerprofiler«. Den omstillingsparate, fleksible og ambitiøse lærer, der kan håndtere undervisning i grunduddannelse, i folkeskolelærernes efteruddannelse og på kurser inden for erhvervslivet – i samme semester, og som desuden selv er i gang med en videreuddannelse på master- eller ph.d.-niveau – kunne blive det nye seminarielæreriideal.

Læreruddannelsen og markedet

Det er naturligvis for tidligt at vurdere CVU-lovenes betydning for læreruddannelsen (og de andre MVU-uddannelser) i Danmark, men lovkomplekset har fra forskellig side fået kritiske kommentarer. I *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* spørges der i lederen, hvilket spørgsmål lovkomplekset egentlig er svar på: »Vil man søge at løse problemerne i praksisfelterne – vil man søge at styre forandringerne i de mellemlange videregående uddannelser der uddanner til professionerne? Hvorfor er der behov for at samle forskningsindsatsen på et pæd. universitet – er der brug for den forskning og af hvem? Meget taler for at det er en illusion, at forskning lader sig anvende, hvis ikke den konstruktivt lægger sig forstyrrende ind i hverdagspraksis«. Det forslås senere i lederen, at der måske snarere er tale om nogle administrative forandringer, der har et andet rationale og desuden er så komplicerede, at der er brug for ekspertise fra jurister og økonomer, hvis loven skal kunne forstås i sin fulde udstrækning.⁴⁶

Måske er det i vor tid passé at tale om udvikling eller forandring med henblik på forbedring. Hvordan skal vi være i stand til at vurdere, om CVU-lovkomplekset har betydet en forbedring af læreruddannelsen, når der ikke, inden lovene trådte i kraft, var udpeget nogle områder, som trængte til forbedringer? CVU-lovene blev måske først og fremmest vedtaget, fordi der i vor tid er konstante krav om forandringer, uanset om det er sandsynligt, at disse forandringer vil udbedre nogle – på forhånd udpegede – mangler.

I *Seminariebladet* ses denne udvikling som udtryk for »New Politics«. ⁴⁷ Dette begreb dækker over, »at de der skaber det vindende fremtidsbillede også vinder på den sproglige og politiske scene. Det vindende fremtidsbillede danner så at sige henvisningsgrundlaget for politikken [...] fordi den er nødvendig for overlevelse under henvisning til det (selv)skabte men vindende fremtidsbillede«. Det vil sige, at scenografien for næste akt i læreruddannelsen er sat, og det betyder, at de fælles diskussionstemaer i CVU/læreruddannelse fastlægges ud fra CVU-retorikken. Der vil desuden blive tale om meget store institutioner, hvor der kan blive langt fra centerledelsens beslutninger til de menige medarbejders erfaringer og diskussioner. De forskellige CVU'er skal konkurrere på markedsandele på efteruddannelsesområdet og supplere deres indtægter ved konsulentvirksomhed mv. Det meningsfulde i denne organisering kan ikke diskuteres, selvom konsekvenserne kan vise sig at være uhensigtsmæssige for såvel studerende som medarbejdere.

Perspektivering

At uddannelser, uanset lovændringer, er vanskelige at ændre fra den ene dag til den anden, er et velkendt fænomen, hvilket også læreruddannelsens historie bekræfter. CVU-dannelserne er imidlertid en så markant strukturel ændring, at den ikke kan undgå ret hurtigt at få tydelige konsekvenser. Der vil ske/er sket ændringer på følgende områder:

Ledelse: mange seminarirektorer og -souschefer har søgt og fået ledelsesposter i CVU'erne, hvilket medfører nye ledelser på seminarierne.

Videnscentre: disse centre er tilknyttet CVU'erne, ledes af en konsulent og består af udvalgte medarbejdere fra partnerinstitutionerne, der har kompetencer inden for vidensfeltet. Centrene skal varetage forbindelsen mellem grunduddannelse, universiteter, øvrige samarbejdspartnere og efter en etableringsfase være selvfinansierende.

Pædagogisk diplomuddannelse og øvrig efteruddannelse: CVU'erne varetager denne uddannelse og konkurrerer indbyrdes. Lærere, der har kompetence på området, er undervisere.

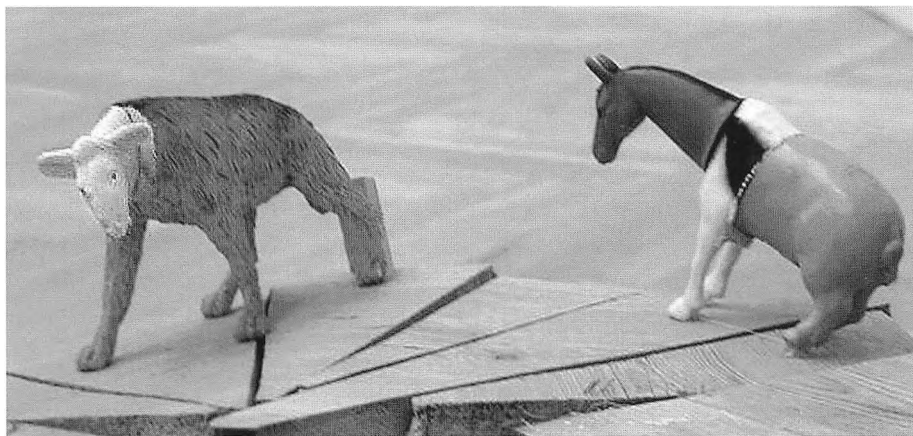
Forskningstilknytning: varetages på forskellige måder bl.a. via videnscentre, der også kan have tilknyttet ph.d.-studerende seminarielærere.

Ovenstående ændringer kan udover en del turbulens komme til at få betydning for seminariekulturen, arbejdsmiljøet og læreruddannelsens kvalitet. Seminarielærere vil nu få meget forskellige arbejdsopgaver. Nogle lærere vil pga. særlige kompetencer – uddannelses- og erfaringsmæssigt – blive tilknyttet et videnscenter og i denne sammenhæng deltage i udviklingsprojekter med kolleger fra tilknyttede institutioner og undervise på kurser og i efteruddannelsen. En mindre del af den samlede arbejdstid vil være undervisning i læreruddannelsen. Denne undervisning vil være inspireret af de erfaringer, læreren får i de øvrige sammenhænge.

Andre lærere vil have den største del af deres arbejdstimer tilknyttet grunduddannelsen, og samarbejdsparter vil primært være seminarielærere med samme fordeling af arbejdsopgaver. Således vil der meget nemt komme til at opstå flere kulturer på seminarierne, og der er risiko for, at de hurtige, omstillingsparate, karriereorienterede kolleger bliver de dominerede og toneangivende i de forandringsprocesser, der ligger forude.

Man kan således sige, at individualiseringstendensen, der er iøjnefaldende på alle niveauer i uddannelsessystemet, nu for alvor har mulighed for at slå igennem i seminarieverdenen. Lønssystemet »ny løn« er desuden skræddersyet til denne udvikling med belønning af enkelte medarbejders særlige indsats og resultater.

En af udfordringerne for læreruddannelsen og seminarierne i denne fase vil derfor være at sikre læreruddannelsen den fornødne opmærksomhed. Fokus kan

Vil fremtidens læreruddannelser give øget plads til forskellighed hos både elever og lærere? Skulpturer af Grantsaan Gillion. Udstillet på Charlottenborg efterår 1999. (Fotograf: Frants Mathiesen).

nemt i højere grad blive rettet mod efteruddannelse, kursusvirksomhed mv., fordi det er her, pengene skal tjenes. Mange bestræbelser vil blive rettet mod at »skaffe kunder i butikken«, og det at få mange »kunder« kan blive succeskriteriet. Og arbejde med udviklingen af læreruddannelsen risikerer at blive nedprioriteret, da resultaterne her ikke er umiddelbart målbare.

4. Læreruddannelsen i Sverige, Norge og Finland

Læreruddannelsen i Norden har mange fælles grundelementer og frem til 1970'erne en delvis sammenfaldende udviklingshistorie. På dette tidspunkt ændredes opbygningen i den finske læreruddannelse, og samtidig blev uddannelsen knyttet til universitetet. I Sverige og Norge kom de store forandringer senere. Kun i Danmark fastholdtes enhedslæreruddannelsen. Men selvom uddannelserne er opbygget forskelligt, og de senere års reformer har fokuseret på forskellige elementer i uddannelserne, kan der identificeres fælles problemtyper.

Svensk læreruddannelse

I 1968 blev der oprettet lærarhögskolor i Sverige, og uddannelsen blev opdelt i adskilte faglige og pædagogiske (psykologi, metodik og praktik) studier. Ligesom i Norge foregår uddannelsen såvel på lærarhögskolor som på universiteter.

Sommeren 1999 kom der lov om ny læreruddannelse, som trådte i kraft i efteråret 2001. Uddannelsen er præget af mange kombinations- og valgmuligheder. Der er fem forskellige grundtyper eller »profiler«:

- førskole, fritidshjem, de første år i grundskolen (140 point, 3¹/₂ år)
- de sidste år i grundskolen (180 point, 4¹/₂ år)
- specialundervisning for de yngste (160 point, 4 år)
- gymnasieskole eller voksenundervisning (180-220 point, 4¹/₂-5¹/₂ år)
- faglærer i gymnasium eller voksenuddannelse (120 point, 3 år)

En kombinationsuddannelse for magister- og lærereksamen udbydes fra efteråret 2002.⁴⁸

Norsk læreruddannelse

Lærerhøjskolerne er gennem 1990'erne nedlagt som selvstændige enheder. Almenlæreruddannelsen blev i 1992 forlænget fra 3 til 4 år, nye bestemmelser i 1992/94 og i 1998/99 ændrede antal og omfang af de obligatoriske fag. I 1995 blev universiteter og statslige højskoler forenet i en fælles lov, og i 1998 bortfaldt mødepligten til undervisningen.

Der findes ligesom i Sverige flere forskellige læreruddannelsestyper:⁴⁹

- førskolelæreruddannelsen: børnehaver, skolefritidsordninger, de 6-årige i grundskolen (3-årig). Uddannelsen kan med en etårig udbygning bruges til undervisning af de 6-9-årige i grundskolen.
- almenlæreruddannelsen: grundskole og voksenundervisning i grundskolens fag (4 år).
- faglæreruddannelsen: grundskolens mellem- og ungdomstrin (3 år).
- erhvervsfaglæreruddannelsen: en overbygning på en faglig uddannelse og rettet mod voksenuddannelse og undervisning i enkelte fag i grundskolens mellem- og ungdomstrin (3 år).
- praktisk-pædagogisk uddannelse: beregnet for studenter, som har gennemført forskellige typer fagstudier, og er rettet mod undervisning i grundskole og i voksenundervisning (1 år).
- samisk førskole- og almenlæreruddannelse.

Finsk læreruddannelse

Læreruddannelsen i Finland har siden 1970'erne været placeret på universiteterne.⁵⁰ Flytningen fra seminarierne skete, fordi man ønskede at højne kvaliteten og sikre en højere grad af ensartethed.

Der findes tre forskellige uddannelser. Uddannelserne er opdelt i moduler, der bidrager med forskellige ECTS⁵¹-point. Der er både obligatoriske og valgfri moduler:

- Børnehavelærer (børnehaveklasse, uddannelse i den tidlige barndom). Bachelorniveau (240 ECTS point) og kan udbygges til masterniveau (320 ECTS-point).
- Grundskolelærer 1.-6. klasse (klasselærer, begynder- og mellemtrin). Masterniveau
- Faglærer i overbygningen 7.-9. klasse og gymnasium. Masterniveau.

Grundskolelæreruddannelsen består for en stor del (ca. 80%) af pædagogiske, psykologiske og didaktiske studier samt praktik. De faglige studier udgør de sidste 20%. Fordelingen af fagene i faglæreruddannelsen er omvendt. Her ligger hovedvægten på faglige studier og en mindre del på pædagogisk-psykologiske discipliner. Det er desuden muligt uddanne sig til speciallærer på universiteterne.

Udvikling og udfordringer i Finland

Man har i nogle år eksperimenteret med nye, mere fleksible måder at organisere undervisning og læring på i folkeskolen. I forbindelse med modulisering af fagene og mindstekravsfastsættelse har man givet eleverne flere valgmuligheder. Der kan vælges forskellige antal kurser i de forskellige fag samt vælges mellem flere forskellige fag. Lærerrollen er således under forandring hvilket stiller nye krav til læreruddannelsen.

Netop med henblik på en fortsat forbedring og udvikling har uddannelsen været genstand for flere evalueringer i 1990'erne.⁵² Den sidste evaluering havde som hovedemner bl.a. samarbejdet mellem de forskellige involverede parter i uddannelsen, forbedring af optagelsesprocedurerne og sammenhæng mellem uddannelse og arbejdsliv. Det fremhæves i konklusionen, at forandring kun sker langsomt i læreruddannelsen: »Many recommendations made in the course of this report concern issues that have actually been discussed, although in different connections, sometimes for decades. These issues, however, are such that progress does not take place overnight, but can be achieved gradually«.

Der gives konkrete eksempler på næsten identiske formuleringer i de tidligere og den aktuelle evaluering. Der peges i rapporten på en række områder, hvor en øget/anderledes indsats er ønskelig, f.eks. samarbejde mellem forskellige parter i uddannelsen, bl.a. fagfag og de pædagogiske fag, større viden om elever med særlige behov, bedre udnyttelse af praktikken med henblik på forskning i egen praksis, mere efteruddannelse til praktiklærerne, og til lærerne på universiteterne.

Udvikling og udfordringer i Danmark, Norge og Sverige

Der er i disse år to dominerende tendenser i læreruddannelsesreformerne i Norge, Sverige og Danmark. Det drejer sig om en akademisering via forskningstilknytning (især i Danmark) og om en øget professionsretning.

En høring på fem højskoler i Norge efteråret 2000 viste, »at allmenn- og førskolelærerstudentene ønsket en nærmere sammenheng mellom praksis og fag-

studiene«. Højskolerne efterlyste »mer opplæring i å legge til rette for arbeid med fag i barnehage og skole, og i hvordan de ulike fagene kan bidra til tverrfaglig arbeid og prosjektarbeid«. Evaluering i regi af Norgesnettrådet viste også, at studentgrupperne mente, at studierne var for lidt professionsrettet: »Mer samarbeid mellom høyskolene og praksisfeltet etterlyses både av studenter og brukere. Evalueringen viser, at noen av lærerutdannerne har problemer med å praksisrette undervisningen slik at utviklingen av den pedagogiske kompetansen integreres i de enkelte fag. Dette kan komme av, at studentene har vansker med å se sammenhenger mellom det de lærer i fag og det de trenger i praksisutøvingen, men også av, at lærerutdannerne ikke vektlegger denne siden av undervisningen. Årsaken er ofte, at de selv ikke kan nok om praksisfeltet«. ⁵³

I den nye svenske læreruddannelse formuleres tilknytningsbestrebelsene således: »Du kommer at utbildas i nära kontakt med skolan. I din studievardag kommer barn och ungdomar och ders lärande att spela en stor roll. Du deltar i arbetet i förskolan eller i skolan under hela studietiden-tilsammans med lag av erfarna lärare. Det är detta konkreta skolliv som du skal försöka få grepp om under din lärarutbildning, som du skal lära dig att förstå, bygge teorier omkring, använda som klangbotten när du läser dina ämnen«. ⁵⁴

Bengt Linnér og Boel Westerberg fra Malmö högskola fremhæver i indledningen til deres undersøgelse følgende opfattelser af læreruddannelsens mangler: »Lärarna anklages för bristande kompetens [...] Elever påstås gå ut skolan utan att kunna läsa och skriva, föräldrar sätter sina barn i friskolor och kommunalpolitiker satsar på skolor för eliten [...] Lärarnas professionalism diskuteras. Lärarutbildningarna anklagas i förlängningen för att inte utbilda blivande lärare så att de kan röja i skolans problemdjungel«. ⁵⁵

De svenske læreruddannelsesforskere Ingrid Carlgren og Ference Marton har en lignende opfattelse: »Læreruddannelsen er under hele sin historie med jævne mellemrum blevet udsat for kraftig kritik. Det gælder både den svenske og læreruddannelsen i andre lande. [...] De væsentligste problemer kan beskrives som to »svælge«: for det første svælget mellem de faglige studier og de mere erhvervsorienterede dele og for det andet svælget mellem uddannelsens teoretiske og praktiske dele«. ⁵⁶ Den norske forsker Inger Kvalbein har udtalt, at uddannelsens opsplnitning i enkeltfag og en stærk vægtlægning af de studerendes kundskaber i disse fag modvirker en professionsrettet uddannelse. ⁵⁷

Opsplnitningen mener også Carlgren og Marton er et problem: »Det betyder at indhold, metode og læring behandles hver for sig. Det forholder sig ikke alene sådan, at de sammen ikke udgør noget, som de studerende kan opfatte som en meningsfyldt helhed – mange gange modvirker de direkte hinanden og fungerer snarere som en slags alternativer, de studerende kan vælge imellem«.

Det såkaldte praksisshok, der indfinder sig ved overgangen fra at være stude-

rende til at være lærer, er ikke et nyt fænomen. Carlgren og Marton skriver, at chokket hænger sammen med, at de studerende ikke har fået det værktøj, der skal til for at kunne håndtere lærerarbejdets mange forskelligartede opgaver og udfordringer. De unge lærere mangler en »fortolkningsbasis«, og hvis den ikke kan etableres hos de studerende gennem uddannelsen, kan man ikke tale om en professionsuddannelse.

En fortolkningsbasis er et teoretisk grundlag og intellektuelle og konkrete værktøjer. Der peges på tre tendenser i uddannelsen der vanskeliggør udviklingen af denne basis.

- 1) *teorien risikerer at blive ideologi*. Teorien fremstår ikke som en forklaring på kompleksiteten i lærerens arbejde, i stedet kommer den til at fremstå som et ideal for, hvordan virkeligheden burde se ud. Derved kan teorien ikke anvendes til at diskutere udfra.
- 2) *praksis som anvendt teori*. Lærerens praksis bliver forklaret udfra en bestemt teoretisk opfattelse. Derved mistes muligheden for at forstå det sammensatte og mangesidede i lærerens arbejde.
- 3) *ideen om det »rigtige«*. Opfattelsen af, at der er f.eks. en metode eller opfattelse, som er den rigtige.

Disse træk i læreruddannelsen kan medvirke til, at der i uddannelsen bliver fokuseret på, *hvordan* man som lærer skal tænke og handle i stedet for at rette opmærksomheden mod, *hvad* det er, der skal udvikles – altså lærerens »professionelle objekt«.

Et andet fælles træk ved læreruddannelsen i Danmark, Sverige og Norge har været opfattelsen af det sociale miljøes store betydning for de studerendes mulighed for at tilegne sig den ønskede viden, færdigheder og holdninger. Seminarielærere har ofte været omsorgsfulde og støttende og følt et stort ansvar for, at de studerende fik udbytte af undervisningen. Uddannelsen har været klart og entydigt struktureret, »og hvis de [studerende] ikke gør avgjørende fejl, certificeres de til læreryrket. Vi kan kalle dette seminariekontrakten«, siger Inger Anne Kvalbein.⁵⁸

Kvalbein mener, at denne kontrakt ikke længere fungerer hensigtsmæssigt. De studerende bliver ikke rustet til at påtage sig de opgaver, der venter på dem i skolen, medmindre de i løbet af deres uddannelse i højere grad bliver inddraget i tilrettelæggelse af uddannelsen og får rollen som studerende i stedet for skoleelev. Det er samtidig påkrævet, at seminarielærerne i højere grad overlader en større del af ansvaret for studieudbyttet til de studerende.

Forslag til forbedringer

Inger Anne Kvalbein har forsket i læreruddannelseskultur og dennes betydning for, hvilke typer kundskaber de studerende tilegner sig gennem uddannelsen, på hvilken måde denne kundskab tilegnes, og hvilket forhold der er mellem undervisere og studerende.⁵⁹

En forudsætning for at lærerarbejdet kan bringes i fokus i læreruddannelsen er efter Kvalbeins opfattelse, at kulturen ændres, og det kan bl.a. ske ved:

- at strukturen (opdeling i klasser) ændres.
- at der sammensættes tværfaglige underviser-team.
- at ændre arkitekturen så der bliver faste studiepladser til de studerendes gruppeprojekter.
- at formulere tværfaglige arbejdskrav.

»Innholdsmæssigt bør sentrale tværfaglige problemstillinger eller kunnskapsområder for lærere og skole stå i focus, og arbejdsformerne bør knytte studentgrupper og lærerteam sammen i undersøkelser for å skaffe ny oversikt og innsikt utfra litteratur, undersøkelser i grunnskolen og av egen utdanningsvirksomhet«.

Ingrid Carlgren og Ference Marton har også et bud på, hvordan læreren kan øge sin professionalisme: »Den vigtigste forandring, som lærergerningen står foran, er, at dets professionelle objekt klart skal manifestere sig, at der skal opnås indsigt om det professionelle objekt, og at dette skal integreres og anvendes i dagligdagen«. Hermed menes, at der skal flyttes fokus fra: Hvordan skal jeg lære eleven x, til hvad vil det sige at kunne x? F.eks. hvad vil det sige at kunne dividere eller forstå fotosyntese eller at have historisk bevidsthed. Hvad er det væsentligste heri? Hvad er nødvendigt? Og hvad er det man ikke skal tage for givet?

Når der udvikles kundskaber om hvorledes de færdigheder og adfærdsmønstre, som lærerne skal bidrage til at udvikle, er skruet sammen, hvordan de udvikles, dvs. ikke mindst hvordan de kan udvikles, vokser lærergerningens professionelle objekt frem. Hermed bliver den kollektive kompetence kraftig forbedret og de enkelte lærere vil få en række effektive værktøjer at arbejde med i deres daglige gerning«.

5. Aktuelle spørgsmål

Perioden 1970-2003 har ikke grundlæggende ændret på læreruddannelsens særlige kendetegn. Det er fortsat en fireårig uddannelse, hvor den teoretiske del er henlagt til seminarierne, og praktikken til praktikskolerne. Uddannelsen kvalificerer til undervisning fra 1. til 10. klasse.

Udover nedlæggelser og sammenlægninger af seminarier har forandringerne i perioden bl.a. vedrørt: strukturen i uddannelsen, obligatoriske/valgfri fag, antallet af liniefag, reduktion af undervisningstimer i de pædagogiske fag og psykologi, øget deltagelsespligt. Desuden er der sket forandringer på det administrative og arbejdstidsmæssige felt.

Som noget helt nyt giver læreruddannelsen fra 1997 de nyuddannede lærere professionsbachelortitlen, hvilket skal ses i sammenhæng med CVU-dannelserne og oprettelsen af Danmarks Pædagogiske Universitet. (2000). Forskningstilknævning mellem CVUerne og Danmarks Pædagogiske Universitet skulle bl.a. medvirke til at give læreruddannelsen en standard, der stod mål med universiteternes bacheloruddannelser.

Den danske (enheds)læreruddannelses nuværende særpræg i international sammenhæng har været diskuteret af Susanne Wiborg.⁶⁰ Hun understreger bl.a., at forskellige internationale undersøgelser kan tyde på, at det er vanskeligt i læreruddannelsen at opnå en tilstrækkelig grundig viden til at kunne undervise forsvarligt på samtlige klassetrin: »The current discussion indicates that there is a willingness to give the generic teacher a new content. However, the question is whether it is appropriate to maintain teacher education outside the existing researchmilieu and second whether it is a good idea to maintain the generic teacher. The other problem is the degree of specialisation both in terms and curriculum and age, which is linked to the question of the generic teacher«.

Læreruddannelsen står igen overfor forandringer. Læreruddannelsen fra 1997 er evalueret i foråret 2003 og resultatet forventes at få indflydelse på den kommende reform.

Formændende for fire arbejdsgrupper vedrørende kenefaglighed fremkom dog

allerede i maj 2003 med et forslag,⁶¹ der til en vis grad imødekommer Susanne Wiborgs kritik.

Iflg. forslaget bør uddannelsen tænkes sammen med andre læreruddannelser (gymnasielæreruddannelsen), og liniefagene skal have en større faglig tyngde. Desuden ønskes en trinddeling, der giver de studerende mulighed for at specialisere sig i begynder-, mellem- eller sluttrinnet i folkeskolen.

Frans Gregersen⁶² siger bl.a. »..at trindelingen kan være med til at eliminere opfattelsen af læreruddannelsen som en ø i forhold til det øvrige uddannelsessystem – altså at skabe en større sammenhæng. Han ser blandt andet det nye begyndertrin som et mødested mellem læreruddannelsen og pædagoguddannelsen, så færdiguddannede fra disse uddannelser kan undervise både i børnehaveklassen og i de små klasser. Og på samme måde ser han afslutningstrinnet som et mødested mellem seminarium og universitet, hvor folkeskolelærere med undervisningskompetence på dette niveau kan undervise i gymnasiet og – omvendt...«⁶³

Disse forandringer leder i høj grad tankerne tilbage til debatten om 66-loven, hvor de samme emner stod på dagsordenen.

Det er nærliggende at stille spørgsmålet, om tiden måske først nu er moden til at gennemføre den trinddeling, som flere visionære politikere ønskede i 60'erne. Svaret vil fremgå af den kommende reform.

Noter til del IV

1. Dette behandles indgående af Tage Kampmann i: Kun spiren frisk og grøn.....Læreruddannelse 1945-1991. Odense Universitetsforlag 1991.
2. Se f.eks. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 1965 og *Dansk Seminarieblad* 1965.
3. F 1965-66. Fremsættelse af lovforslag sp. 85.
4. F 1965/66 sp. 1017.
5. »helhedsuddannelse, altså det princip, at enhver lærer skal kunne undervise ethvert barn mellem 7 og 17 i snart sagt alt«. Sst. sp. 1023.
6. Sp. 1023.
7. Sp. 1033.
8. Sp. 1055.
9. Tillæg B sp. 1042.
10. »uddannelse erhvervet andre steder kan indgå i læreruddannelsen efter nærmere regler«.
11. Betænkningen sp. 1043.
12. Læreruddannelsens kortvarige placering på RUC i 1973-74 behandles hos Kampmann: Kun spiren frisk og grøn.
13. Sp. 1046.
14. Betænkning vedr. læreruddannelsen.
15. Christensen: Lærerinteresser og læreruddannelse.
16. Folkeskolen 1962 s. 1140.
17. Kampmann behandler samme spørgsmål i: Kun spiren frisk og grøn.
18. Kampmann: Kun spiren frisk og grøn.
19. Heide Ottesen: Et frihedsbrev til de danske seminarier.
20. Kampmann: Kun spiren frisk og grøn.
21. Sveidahl: Kalejdoskop dec. 1979.
22. Kursuslov vedtaget 9. maj 1978.
23. Kampmann: Kun spiren frisk og grøn.
24. Se afsnittet om CVU-dannelserne.
25. Betænkning afgivet af det af undervisningsministeren i sept. 1987 nedsatte udvalg til revision af læreruddannelsen. Betænkning nr. 1199 (1990), kommissorium (s. 5).
26. Heide: KDAS – de sidste 20 år.
27. Held: En ny læreruddannelse?
28. Kaleidoskop 96.
29. Held: Forslagene til en ny læreruddannelse.
30. Betænkning afgivet af Uddannelsesudvalget den 22. maj 1997.
31. Bek. nr. 261 af 15. april 1992.
32. Bek. nr. 695 af 13. juli 2001.

33. Sst.
34. Nielsen: For tidligt at evaluere læreruddannelsen. Nielsen: Der skal ske forandringer.
35. Ravn: Lærerstuderende bliver ringere til skriftlig dansk.
36. Politiken 17. oktober 2002.
37. Groot: Løn lokker lærerstuderende.
38. Lovforslag nr. 186 om mellemlange videregående uddannelser. Lovforslag nr. 187 om ændring af lov om selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v. og en række andre love (Etablering af sektor for videregående Uddannelse (CVU'er)). Lovforslag nr. 188 om Danmarks Pædagogiske Universitet.
39. 1. behandling af forslag til lov om uddannelse af lærere til folkeskolen 9. november 1965.
40. Anders Mathiesen: Hvorfor skal de offentlige institutioner være selvejende institutioner.
41. Redegørelse I diskuterede den danske institutionsstruktur i forhold til tre internationale tendenser i den videregående uddannelsessektor: Strukturreformer, Udbygning af et attraktivt alternativ til universitetssektoren, Opgradering af den ikke-universitære sektor gennem forskningstilknytning og udviklingsbasering. Ole Vig Jensen stillede på baggrund af disse tendenser følgende spørgsmål: Er der behov for en koncentration af indsatsen på det videregående uddannelsesområde på linje med de initiativer, vi har set i landene omkring os? Og hvis det er tilfældet, hvordan vil den i givet fald kunne tilrettelægges? Der blev opstillet 2 modeller: 1) Universitetsmodellen, hvor en række MVU-institutioner centrerer omkring et universitet. 2) CVU-modellen, hvor en række KVVU- og MVU-institutioner samles i CVU'er. Om Redegørelse I og II jfr. nedenfor s. 386.
42. Notat med resumé af hørings svar på CVU-lovudkast. Uddannelsesudvalget (L 187 – bilag 1).
43. På DPU giver en professionsbacheloruddannelse direkte adgang til kandidatuddannelserne. Efterfulgt af 2 års relevant erhvervs erfaring gives adgang til masteruddannelsen. Se DPU's hjemmeside.
44. Mogens Tangaard. Seminariebladet 4/ november 2001.
45. Se i øvrigt www.dpu.dk forskningstilknytning
46. DPT 2/2000.
47. Windinge: Seminariernes CVU-omstilling.
48. Oplysningerne er hentet fra www.lhs.se/utbildning/lararprogrammet/beskrivning/examensprofiler.htm
49. <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/kuf/1998/publ/014005-990138/index-dok000-b-n-a.html>. Uddannelsen blev revideret 3/4-2003.
50. University of Helsinki: [/www.helsinki.fi](http://www.helsinki.fi).
51. European Credit Transfer System.
52. European Credit Transfer System.
53. Ruth Mulvad: Kalejdoskop 96.
54. Jussila og Saari: Teacher Education as a future-moulding factor.
55. D:\Dokumenter\UFD- St_meld_nr_16(2001-2002).htm.
56. Ny lärarutbildning hösten 2001, s. 3. Lärarutbildningen, Malmö högskola).
57. Linnér og Westberg: Kan man lära sig att bli lärare? De undersøger lærerstuderendes og uddannede læreres opfattelse af læring, fagsyn, kundskabsyn samt professionsperspektivet og forholdet mellem teori og praktik i den svenske læreruddannelse.
58. Carlgren og Marton: Fremtidens lærere.

59. Kvalbein: Hvilke muligheder findes for endringer i læreruddannelsens kultur?
60. Wiborg: The Danish Tradition in Teacher Education.
61. Undervisningsministeriets nyhedsbrev nr. 8 maj 2003. www.uvm.dk.
62. Frans Gregersen er professor på Institut for Nordisk Filologi ved Københavns universitet og formand for arbejdsgruppen bag undersøgelsen af danskfaget.
63. Undervisningsministeriets Nyhedsbrev nr. 8 2003.

Erik Nørr

Del V

Seminarier – ikke kun til folkeskolen

1. Stadig atten lærerseminarier

I *Dansk Læreruddannelse bind 3* har jeg behandlet lokalsamfundenes kamp om seminariedriften i perioden 1791-1991. Der er i de to hundrede år foregået nogle gevaldige konjunktursvingninger for læreruddannelsen i Danmark. I nogle perioder er der oprettet nye lærerseminarier, i andre perioder er der tilsvarende nedlagt seminarier. Både under opturene og under nedturene har lokalsamfundene i høj grad kæmpet om henholdsvis at få oprettet nye seminarier og at fastholde de eksisterende seminarier i lokalområdet. Baggrunden for ændringerne i antallet af seminarier har som regel været prognoser for efterspørgslen på læreruddannede i folkeskolen, men det har også været karakteristisk, at disse forudsigelser ikke helt har holdt, eller at strukturforandringerne først blev iværksat så sent, at behovet for uddannede lærere allerede var ved at ændre sig igen.

I de sidste 50 år har læreruddannelsen været udsat for konjunktursvingninger af dimensioner. Først blev der på grund af seminarienedlæggelserne i 1930'erne og de store årganges skolegang i 1950'erne behov for en stor udvidelse af seminariekapaciteten, hvilket betød oprettelse af elleve nye seminarier i perioden 1949-60. I 1970'erne og 1980'erne forudså planlæggerne til gengæld en stor overkapacitet, der ville medføre en lærerarbejdsløshed i titusindtal. Dette førte til, at elleve seminarier i 1980'erne blev nedlagt på trods af omfattende lokale protester og stor mediebevågenhed. Resultatet blev således, at der i 1991 igen var atten lærerseminarier, ligesom der havde været i 1948, men det var dog ikke helt de samme.

Tolv år senere, i 2003, er der stadig atten lærerseminarier i drift, men institutionerne har i høj grad skiftet udseende. Efter nedlæggelserne i 1980'erne var de fleste seminarier blevet ganske små med to, tre og højst fire spor. Siden er antallet af studerende vokset til næsten det dobbelte. Pr. 1. oktober 1991 var antallet 9.127, deraf 2.929 mænd og 6.198 kvinder; i 2001 var antallet 15.930, deraf 5.261 mænd og 10.669 kvinder.¹ Det forventede store arbejdsløshedstal for uddannede lærere er udeblevet, og der har i stedet været tale om iværksættelse af foranstaltninger til afhjælpning af forudsigelig lærermangel, når de store årgange af ældre lærere snart nærmer sig pensionsalderen.² Endnu engang har planlæg-

▲ Århus Seminarium

Ved Århus Seminarium er pr. 1. august 1988 en række stillinger at besætte som seminarieadjunkt/lektor.

1 fuldtidsstilling med fagkombinationen: tysk-formning.

1 fuldtidsstilling i faget: matematik (ansøgere bedes anføre, hvad de iverdigt kan undervise i).

En række deltidsstillinger inden for fagområderne: Geografi, formning, engelsk, tysk og dansk.

For en del af stillingernes vedkommende primært med undervisning ved seminariets HF-afdeling.

Lønforhold som ved Statens seminarier.

Ansøgning stiles til bestyrelsen for Århus Seminarium og sendes til

rektor Kjeld Nymann Madsen

Århus Seminarium

Trøjborgvej 82

8200 Århus N

inden den 13. juni 1988 kl. 12.00.

Opslået 17.5.1988.

Udløber 13.6.1988.

Stillingsopslag

Århus Dag- og Aftenseminarium

Pr. 1. august 2003 opslår Århus Dag- og Aftenseminarium stillinger i musik, dansk, dansk som andet-sprog, de pædagogiske fag, kristendomskundskab/livsoplysning og kristendomskundskab/religion. Se stillingsbeskrivelser på www.aardassem.dk.

Kvalifikationer

Ansøgere skal have teoretiske og praktiske forudsætninger for undervisning i en læreruddannelse, der retter sig mod et virke i folkeskolen og må være indstillet på at indgå i et samarbejde med seminariets øvrige lærere.

Ansøgere må være indstillet på, at ansættelse på seminariet kan indebære undervisning om aftenen.

Løn og ansættelsesforhold

i henhold til gældende overenskomst.

Ansøgning

Ansøgningsfrist: mandag den 28. april 2003.

Ansøgningen vil blive forelagt et bedømmelsesudvalg til udtalelse.

Ansøgningen stiles til Bestyrelsen for Århus Dag- og Aftenseminarium og sendes til rektor Andreas Striib.

Århus Dag- og Aftenseminarium
Trøjborgvej 82
8200 Århus N - Tlf.: 86 16 02 00
E-mail: aardassem@ardassem.dk

Århus Dag- og Aftenseminarium uddanner lærere til folkeskolen og gennemfører forsknings- og udviklingsprojekter. Seminariet har omkring 150 medarbejdere. Pr. 1.1.2002 indtrådte seminariet i JCVU (Jysk Center for Videregående Uddannelse) sammen med Jysk Pædagog-Seminarium, Peter Sabroe Seminariet, Bioanalytikeruddannelsen Århus, Ergoterapeut- og Fysioterapeutskolen i Århus og Danmarks Pædagogiske Universitet.

ningen på læreruddannelsesområdet ikke vist sig at kunne holde. Mange af dem, der har oplevet turbulensen i 1980'erne, ville sikkert i dag sige, at man aldrig skulle have nedlagt så mange seminarier, fordi der nu atter var brug for dem. Imidlertid har der i de seneste ti år ikke været tale om at genoprette de nedlagte seminarier. Derimod har man udvidet samtlige eksisterende seminariers bygninger, og seminarierne har fået mulighed for et mere facetteret uddannelsesudbud. Læreruddannelsesloven af 1991 (i kraft fra 1992), der udvidede antallet af linjefag, fremmede de større seminarier, da de små seminarier ikke havde mulighed for at udbyde så mange linjefag. Desuden udviklede mange seminarier sig til pædagogiske kursuscentre, efterhånden som seminarierne overtog en stor del af lærernes efteruddannelse.³ Denne side af lærerseminariernes virksomhed udvidedes senere med diplomuddannelserne.⁴

Den største ændring i lærerseminariernes status sker imidlertid med oprettelsen af Centre for Videregående Uddannelse (CVU'er), hvor der samles en række institutioner, som uddanner til de mellemlange videregående uddannelser. I læreruddannelsesloven af 1. november 2000 fremgår det, at uddannelsen både kan foregå på statsseminarier, private seminarier og på Centre for Videregående Uddannelse. Samtidig blev det fastslået, at statsseminarier har mulighed for at overgå til selveje; en mulighed f.eks. Blaagaard Statsseminarium har valgt fra den 1. januar 2002. En forberedelse til statusændringen var sket allerede med læreruddannelseslov af 6. juni 1991, der i §9 bestemte, at også statsseminarierne skulle have en bestyrelse.

Stillingsopslag fra Århus Seminarium 1988 og 2003. Viser 1) sammenlægningen med Marselisborg Seminarium til Århus Fællesseminarium (senere Århus Dag- og Aftenseminarium) på Århus Seminariums adresse; 2) i 1988 havde seminariet endnu HF-afdeling, hvad man ikke har i 2003; 3) i 2003 har seminariet fået udvidet formålsparagraffen – udover læreruddannelsen skal man nu gennemføre forsknings- og udviklingsprojekter. Seminariet er indtrådt i et CVU-samarbejde med andre institutioner i Århusområdet, og man har både fået hjemmeside og e-mailadresse. På hjemmesiden kan interesserede ansøgere finde oplysninger om seminariet og dets undervisning og beskrivelser af de enkelte stillinger i opslaget.

Magisterbladet 1988 nr. 11 og 2003 nr. 7.

2. Seminariebegrebets udvidelse

Samarbejdet inden for CVU'erne omfatter en lang række forskellige institutions-typer, hvoraf forskellige former for seminarier udgør den største part. Om ikke før, så er det nu fastslået, at seminarier i det danske uddannelsesbillede omfatter andet og mere end »seminarier, der uddanner lærere til folkeskolen«. Hidtil har det været almindelig sprogbrug i mange sammenhænge at anvende ordet seminarium udelukkende i forbindelse med læreruddannelsen, selv om der i mere end hundrede år har eksisteret andre former for seminarieuddannelser. Det er også i denne snævrere brug af ordet, betegnelsen seminarium er brugt i det her foreliggende værk om læreruddannelsen i to hundrede år.

I gængse opslagsværker som f.eks. *Leksikon for Opdragere* fra 1952 handler opslagsordet »Seminarium« udelukkende om lærerseminarier. Det længste, man kan strække sig til at omtale, er forskoleseminarierne. På samme måde bringer værket *Opdragelse og Undervisning i Danmark. I-II*. Redigeret af Einer Torsting, udgivet i 1948, en artikel om seminarierne i Danmark, hvilket er synonymt med læreruddannelsen, men har dog også korte artikler om uddannelsen af børnehavelærerinder og husholdningslærerinder. Undervisningsministeriet benyttede også i 1969 seminariebetegnelsen i dets snævrere betydning i betænkningen »Seminarieplanlægning«, som var afgivet af det af ministeriet nedsatte udvalg, som skulle tage stilling til antallet af seminarier og til seminariernes geografiske placering. Heller ikke »Seminariehåndbogen«, som de lærerstudierende udgav i en længere årrække, indeholdt noget om andre seminarier.

At ordet seminarium i snæver forstand var gængs, bekræftes af et opslag i Politikens Nudansk Ordbog, 15. udgave, 4. oplag fra 1992. Under seminarium finder man kun to anvendelser af ordet: 1. lærestalt til uddannelse af folkeskolens lærere; 2. lærestalt for vordende præster (pastoralseminarium). Ordbogen kender ikke ordet »pædagogseminarium«, men nok »pædagogstuderende«. Derimod kan man under børnehave finde sammensætningerne børnehaveleder, børnehavepædagog og børnehaveseminarium (det sidste var i 1992 ved at være en forældet betegnelse). I ordbogens 18. udgave fra 2001 er begrebet seminarium blevet lidt mere rummeligt: 1. en lærestalt til uddannelse af folkeskolelærere eller pæda-

goger – lærerseminarium, pædagogseminarium. 2. læreanstalt for vordende præster. Pædagogerne er nu kommet med, men husholdnings- og håndarbejdsseminarierne er stadig ikke nævnt. Medens de sidstnævnte ikke er med i ordbogen, er husholdningsseminarier et selvstændigt opslagsord.

Ordet seminarium betyder egentlig planteskole. Allerede i Den store Skolekommissions reskript af 25. juni 1790 blev seminarium benyttet som betegnelse for en »indretning til delvise skoleholderes dannelse« på Blaagaard. Senere tales der om præstegårdsseminarier og skolelærerseminarier. Efter et kort intermezzo med Seminarium Pædagogicum«, der i perioden 1800-11 uddannede lærere til latinskolen, blev det praksis, at seminarier uddannede lærere til folkeskolen.

3. Børnehave- og fritidshjemsseminarier

Oprettelse af asyler og senere de frøbelske folkebørnehaver skabte et behov for uddannelse af børnehavelærerinder. Hedevig Bagger, der siden 1880 havde ledet en børnehave, oprettede i 1885 et uddannelseskursus for børnehavelærerinder, der fra 1904 i udvidet form fik navnet Frøbelseminariet.⁵ Dette landets ældste børnehaveseminarium havde indtil 1974 ganske få ledere, som samtidig var se-

Hedevig Bagger (1842-1926) var pioner for uddannelsen af børnehavelærerinder. I 1885 begyndte hun sine første kurser, der blev afsluttet med en prøve, hvilket blev starten på Frøbelseminariet. Sammen med sin mand Sophus Bagger, der efterfulgte hende som forstander i 1926, gjorde hun et stort arbejde for at udbrede de frøbelske tanker om børneopdragelse. Billedet findes i Frøbelseminariets arkiv i LAK.

Dimittender fra Baggers Kursus omkring 1900 (Frøbelseminariets arkiv i LAK).

minariets ejere: fra 1885 til 1941 Hedevig Bagger og hendes mand Sofus Bagger, fra 1941 til 1974 Jens Sigsgaard. Da antallet af børnehaver stadig voksede, blev der behov for flere seminarier. I begyndelsen var uddannelseskurserne af privat karakter, men efterhånden fik disse statstilskud både til driften og til elevunderstøttelse, og de modtog en slags statsanerkendelse, ligesom de blev underlagt ministeriets tilsyn.⁶ De fire næste i rækken af børnehaveseminarier var Frøbelskolen, oprettet af Anna Wulff i 1906 som en slags konkurrent til Frøbelseminariet, Kursus for Småbørnspædagoger i København, oprettet i 1928 af Sofie Rifbjerg, Jysk Børnehaveseminarium i Århus, oprettet 1933 af Margrethe Christiansen og Annalis Pape, og Nordisk Montessori Kursus for Opdragere og Børnehavelærere, oprettet 1940 af Ragnhild Hoff. Bag de fleste af disse første børnehaveseminarier lå der en særlig pædagogik, bl.a. den frøbelske og den montessoriske.⁷

Oprettelsen af fritidshjem og fritidsklubber skabte behov for uddannelse af ledere og medarbejdere ved disse institutioner. Begyndelsen hertil skete ved særlige kurser på de eksisterende børnehaveseminarier. Blandt de første steder var Jysk Børnehaveseminarium og Kursus for Småbørnspædagoger.⁸ Men snart kom der også særlige fritidshjemsseminarier: Dansk Fritidshjemsseminarium blev op-

Efter familien Bagger fik Frøbelseminariet den kendte børnebogsforfatter Jens Sigsgaard (1910-91) som leder. Sigsgaard fik som formand for Børnehave- og Fritidspædagogseminariernes fællesråd og som medlem af studieplansudvalget betydelig indflydelse på den treårige pædagoguddannelse, som indførtes i 1970. På billedet ses Jens Sigsgaard sammen med dimittenderne fra 1945. Endnu er samtlige dimittender kvinder, senere skulle der også komme mænd på seminariet (Frøbelseminariets arkiv i LAK).

rettet i 1952 på initiativ af Dansk Fritidshjemsråd og fritidshjemsgruppen inden for Landsforeningen Forebyggende Børneværn og fik hjemsted i Randersgade på Østerbro. I 1959 blev fritidshjemsafdelingen på Kursus for Småbørnspædagoger til et selvstændigt seminarium under navnet Seminariet for Fritidspædagoger. Det samme skete i Århus, da Jysk Børnehaveseminarium og Jysk Fritidshjemsseminarium i 1962 blev selvstændige institutioner.⁹

I begyndelsen var uddannelsen på de enkelte seminarier forskellig. På baggrund af arbejdet i et udvalg nedsat af Undervisningsministeriet i årene 1946-49¹⁰ blev der i 1953 udsendt to bekendtgørelser med fælles retningslinjer for undervisning og eksamen på de anerkendte børnehave- og fritidshjemsseminarier. Uddannelsen skulle være toårig, og den skulle afsluttes med skriftlige og mundtlige prøver i en række fag. Formålet med undervisningen var at meddele »eleverne de almene og pædagogiske kundskaber og praktiske færdigheder, som er nød-

vendige for virksomheden i børnehaver (henholdsvis fritidshjem), idet der samtidig lægges vægt på gennem denne uddannelse at udvikle og modne elevernes personlighed, således at de bliver sig børnehavegeringens (henholdsvis fritidshjemgeringens) pædagogiske og sociale ansvar bevidst«. ¹¹ En vigtig del af uddannelsen skulle foregå i praktik i godkendte øvelsesbørnehaver og øvelsesfritidshjem. På grundlag af skriftlige bedømmelser fra praktikstedernes ledere skulle seminariets leder affatte en hovedbedømmelse af elevens standpunkt i det praktiske arbejde.

Uddannelsen på børnehave- og fritidshjemsseminarierne blev ved en række senere bekendtgørelser ændret. ¹² I 1969 fik området sin egen lov, og undervisningen blev treårig. ¹³ Uddannelsernes formålsparagraf blev udvidet med en række punkter, bl.a. skulle de studerende erhverve sig forudsætninger for samarbejde med andre faggrupper i skolen, den sociale forsyning, sundhedsvæsenet m.v.

4. Børneforsorgsseminarier

Ved de mange opdragelseshjem, som fandtes i henhold til forsorgsloven, opstod behovet for en særlig seminarieuddannelse. Ligesom på pædagogområdet opstod de første uddannelsessteder i privat regi. De første kurser for børneforsorgsmedarbejdere foregik på Hindholm Højskole allerede i 1930'erne på initiativ af forstanderen, cand. teol. Ludvig Beck. I 1944 oprettedes Socialpædagogisk Seminarium i Århus, som både uddannede børnehavelærere og børneforsorgsmedarbejdere. Senere blev det dog udelukkende et børnehaveseminarium og antog navnet Århus Børnehaveseminarium. Uddannelsen blev formaliseret ved bekendtgørelser af 8. marts 1952 og af 1. juni 1964.¹⁴ Den første var udstedt af Arbejds- og Socialministeriet og den sidste af Socialministeriet. I modsætning til lærerseminarierne og pædagogseminarierne hørte socialpædagogseminarierne ikke under Undervisningsministeriet hverken organisatorisk eller uddannelsesmæssigt. Ifølge bekendtgørelsen fra 1964 kunne børneforsorgsseminarierne have to forskellige linjer: 1) en almen linje, som skulle kvalificere til stillinger ved opdragelseshjem bortset fra spædbørnshjem; 2) en småbørnslinje, som kvalificerede til stillinger ved institutioner for spæde børn.¹⁵

De nye bestemmelser for uddannelsen førte til oprettelsen af en række uddannelsessteder over hele landet. Børneforsorgsseminariet på Jægerspris oprettedes i 1958 som en selvejende institution med hjemsted i Kong Frederik den Syvendes Stiftelse på Jægerspris Slot. En række af de følgende seminarier blev indrettet i tidligere forsorgshjem, hvilket gav mulighed for, at de studerende kunne bo i tilknytning til seminarierne. Dette var således tilfældet med forsorgsseminarierne i Bagsværd (oprettet 1963), Skovtofte (1965), Odense (1967), Århus (1967) og Aalborg (1968). Nogle af seminarierne var oprettet af kirkelige foreninger: Skovtofte (af Skovtoftehjemmene) og Aalborg (af Kristelig Forening for Børneforsorg).

På forsorgsområdet var der endnu i 1960'erne andre uddannelser ved siden af børneforsorgsseminarierne. Den særlige barneplejerskeuddannelse, som fandt sted ved Barneplejerskolen i Randersgade på Østerbro i København og i en periode ved Marthahjemmet i Århus, blev først i 1974 inkorporeret i børneforsorgs-

Odense Børneforsorgsseminarium blev oprettet i 1967 og blev indrettet i det gamle Bolbro Børnehjem i Odense. Blandt initiativtagerne til seminariet var den daværende kulturudvalgsformand i Odense Kommune Jens Helbak. Billedet stammer fra Odense Børneforsorgsseminariums første tid (ca. 1971). Det kgl. Bibliotek.

og omsorgspædagoguddannelsen.¹⁶ Dette førte til, at Barneplejeskolen blev lukket. Inden for åndssvageforsorgen havde de enkelte institutioner hidtil selv varetaget uddannelsen af plejepersonalet. Ved oprettelsen af de store centralinstitutioner i 1960 blev overlægernes hidtidige enevældige magt beskåret til fordel for en centerledelse, hvor også den socialpædagogiske kompetence fik betydning.¹⁷ Bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg tog selv initiativ til, at der i 1961 blev iværksat en af Socialministeriet godkendt treårig omsorgspædagoguddannelse.¹⁸ Resultatet blev en helt ny institution kaldet Personalehøjskolen, som fik hjemsted på Islands Brygge. Eleverne var ansat på kontrakt i et af forsorgscentrene, samtidig med at de gik på Personalehøjskolen. Også denne uddannelse blev i 1974 omfattet af den samlede uddannelse til børneforsorgspædagog og omsorgs-

pædagog. Afviklingsperioden varede dog til 1981, hvor de sidste forsorgsassistenter blev uddannet, nogenlunde samtidig med særforborgens udlægning til amterne og Københavns og Frederiksberg kommuner. Samordningen af uddannelser af personale, der skulle tage sig af de handicappede, med de andre socialpædagogiske uddannelser blev drøftet i et særligt udvalg.¹⁹ Men i modsætning til Barneplejeskolen blev Personalehøjskolen ikke nedlagt (i første omgang i hvert fald). Da åndssvageforborgen endnu i 1970'erne hørte under staten, fik man på denne måde et statsligt socialpædagogisk seminarium, hvilket snart også kom til at fremgå af institutionens navn: Statens Socialpædagogiske Seminarium. Indtil udlægningen af særforborgen til amterne og Københavns og Frederiksberg kommuner i 1980 bevarede seminariet en særlig linje for uddannelse af omsorgsassistenter ved åndssvageforborgen.²⁰

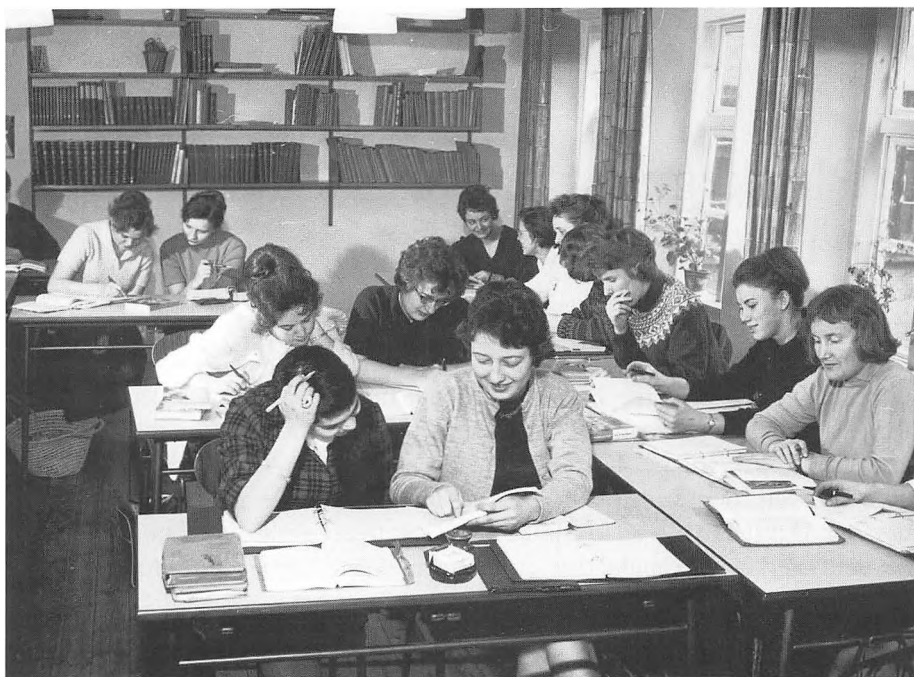
Uddannelsen på børneforborsseminarierne blev i 1974 forlænget fra to til tre år, således at længden blev den samme som på lærerseminarierne og børnehave- og fritidspædagogseminarierne. Det ministerielle udvalg havde ment, at de studerende fik »en for begrænset teoretisk baggrund i forhold til de krav, der kunne stilles til deres kunnen og indsigt som følge af udviklingen på det socialpædagogiske område«. Udvalget foreslog derfor, at uddannelsen kom til at omfatte to års teoretisk uddannelse på seminariet og ét års praktisk uddannelse på arbejdssteder med socialpædagogiske funktioner.²¹

5. Planlægning og sammenlægning på pædagogområdet

I slutningen af 1960'erne havde man på læreruddannelsesområdet forsøgt at overveje, hvor mange seminarier der var nødvendige for at dække lærerbeholdet i de følgende par årtier.²² På samme måde nedsatte Undervisningsministeriet i 1972 et udvalg, der skulle planlægge antallet af børnehave- og fritidspædagogseminarier. Hidtil havde man lokalt taget initiativ til at oprette nye seminarier, og så fået dem anerkendt af henholdsvis Undervisningsministeriet og for forsorgsseminariernes vedkommende af Socialministeriet. Dette betød, at man ikke helt havde kontrol over kapaciteten, og at seminarierne ikke var placeret hensigtsmæssigt ud over landet.

Udvalgets undersøgelse viste følgende placering af de forskellige seminarietyper:

Amt	Børnehaveseminarier	Fritidshjemsseminarier	Børneforsorgsseminarier ²³	Lærerseminarier
Kbh. og Kbh. Amt	9	3	4	7
Roskilde Amt	–	–	–	–
Frederiksborg Amt	1	–	1	–
Vestsjællands Amt	1	–	1	2
Storstrøms Amt	1	–	–	1
Fyns Amt	1	1	2	3
Sønderjyllands Amt	1	–	–	2
Ribe Amt	1	1	–	2
Vejle Amt	1	–	–	3
Ringkøbing Amt	2	1	1	2
Århus Amt	2	1	–	4
Viborg Amt	1	–	–	1
Nordjyllands Amt	2	1	1	3
Seminarier i alt	23	8	10	30

Undervisningen på pædagogseminarierne skulle både give de studerende de teoretiske og praktiske forudsætninger for deres fremtidige virke i daginstitutionerne. Blandt de vigtigste teoretiske fag var psykologi, pædagogik og sociale fag, men også dansk sprog, litteraturkundskab og musik- og kunstforståelse (jfr. bekendtgørelsen af 23. september 1975). Billedet, der stammer fra Seminariet for Småbørnspædagogers arkiv i LAK, viser studerende optaget af de boglige fag.

Udvalgets konklusion var imidlertid ganske forsigtige. Under henvisning til de prognoser for behovet for børnehave- og fritidspædagoger, som socialuddannelseskommissionen havde udarbejdet,²⁴ kunne udvalget ikke anbefale en væsentlig kapacitetsudvidelse. På den anden side var prognoserne så usikre, at udvalget heller ikke ville anbefale nedskæring af uddannelseskapaciteten eller nedlæggelse af seminarier. Der var således ikke håb for de mange kvalificerede ansøgere, der hvert år blev afvist fra seminarierne. Udvalget ville derfor heller ikke røre ved de eksisterende pædagogseminariers geografiske placering. Derimod stillede udvalget sig positivt over for en nærmere bygningsmæssig integration med andre uddannelsesinstitutioner, først og fremmest lærerseminarier og socialpædagogiske seminarier, men også universitetscentre. Ved samarbejde om visse dele af uddannelsen måtte man dog sikre sig, at børnehave- og fritidspædagoguddannel-

sens elementer ikke blev skubbet i baggrunden. Derimod var det mere oplagt i et sådant center at samarbejde om efter- og videreuddannelse.²⁵

Udvalget vedr. børneforsorgspædagoguddannelsen 1972-73 beskæftigede sig også med behovet for børneforsorgspædagoger i perioden frem til 1985. Udvalget konkluderede, at kapaciteten frem til 1985 nogenlunde svarede til efterspørgslen, selv om der i visse perioder kunne blive overskud af pædagoger på en af de to uddannelsesretninger. Dette kunne løses ved, at pædagogerne viste sig fleksible i ansættelsesmæssig sammenhæng. Udvalget pegede også på, at det var nødvendigt at tage kapaciteten inden for børnehave- og fritidspædagogområdet i betragtning, da der var en række uddannede herfra, som blev ansat i institutioner, som deres uddannelse ikke direkte tog sigte på.

Børnehave- og fritidspædagogseminarierne og børneforsorgsseminarierne blev inddraget i 1980'ernes nedskæringslovgivning. I første runde i 1982 drejede det sig udelukkende om lærerseminarier, og det endte ligefrem med, at antallet af socialpædagogiske seminarier, som børneforsorgsseminarierne siden 1976 blev kaldt, steg. Ved nedlæggelsen af læreruddannelsen på Gedved Statsseminarium, blev selve institutionen opretholdt, da lokalområdet som et plaster på såret fik lov til at beholde HF-kurset og i tillæg hertil fik en socialpædagogisk uddannelse.²⁶ Ved sammenlægningen af Hellerup og Frederiksberg seminarier i henhold til loven af 22. december 1982, blev de ledige bygninger i Hellerup udnyttet til et nyt selvejende Gentofte Socialpædagogiske Seminarium.

Da der ikke i Vejle og Sønderjyllands amter fandtes noget socialpædagogisk seminarium, og da der var ledige lokaler til rådighed, fik statsseminarierne i Haderslev og Jelling udover læreruddannelsen også en socialpædagogisk afdeling.²⁷ Senere da Ranum Statsseminariums læreruddannelse blev lukket ved en tekstanmærkning i finansloven for 1984 på grund af for ringe tilgang af studerende, blev resultatet som i Gedved, at seminariet fortsatte som et socialpædagogisk seminarium. Fra at den socialpædagogiske uddannelse næsten udelukkende foregik i privat regi, var der pludselig fem statslige seminarier, der udbød uddannelsen.

Den første bølge af seminarienedlæggelser resulterede således paradoksalt nok i en forøgelse af de socialpædagogiske seminarier, medens antallet af børnehave- og fritidshjemsseminarier i denne omgang blev fastholdt. Årsagen hertil var, at der i perioden efter udlægningen af åndssvageforsorgen viste sig nye muligheder for beskæftigelse af socialpædagoger, ligesom der var en øget interesse for socialpædagogik i samfundet i det hele taget. Derimod var efterspørgslen efter børnehavepædagoger mindre bl.a. på grund af de mindre fødselsårsgange i 1980'erne.²⁸ Samtidig var antallet af ansøgere så lille, at seminarierne ikke kunne få fyldt deres hold op. Dette førte til, at antallet af spor på en række seminarier blev skåret ned. Et markant eksempel er Ballerup Børnehaveseminarium, der i en periode havde 9 spor på hvert klassetrin, og som blev reduceret til 3 spor. Også på de so-

Ud over de boglige fag skulle der på børnehaveseminarierne undervises i faget manuelt arbejde, tegning, træsløjd m.m., som ifølge den bekendtgørelse, der gjaldt i 1960'erne, skulle omfatte de mest anvendelige manuelle beskæftigelser. De studerende skulle ved selvstændige arbejder til egne sig teknikken, og det var vigtigt, at de i så vidt omfang som muligt arbejdede frit, »således at deres fantasi og initiativ på disse områder udvikles«. Billedet stammer fra undervisningen på Seminariet for Småbørnspædagoger. LAK.

cialpædagogiske seminarier formindskedes antallet af spor, men kun en smule. I 1985 f.eks. med fire spor på landsplan. Til gengæld gik nedskæringen ikke helt stille af, da der på seminarierne både foregik protestaktioner og boykot af undervisningen.²⁹ I 1988 blev Statens Socialpædagogiske Seminarium lukket.

Børnehave- og fritidspædagogseminarierne blev i høj grad inddraget i den anden turbulente runde af seminarienedlæggelser, som skete ved lov af 15. februar 1989. Modellen for indskrænkningen af pædagogseminarierne var lagt allerede året i forvejen. To af de lukningstruede københavnske børnehaveseminarier blev enige om en sammenlægning for at undgå total lukning. Seminariet for Småbørnspædagoger, som senest lå i Vesterbrogade, og Tårnby Børnehaveseminarium fik i 1988 Undervisningsministeriets tilladelse til at danne et nyt fælles seminarium under navnet Seminariet for Småbørnspædagoger på Amager (senere benævnt Seminariet på Amager). Dette seminarium fik tre spor, hvor de to hidtidi-

ge havde haft hver to.³⁰ Samme model til at indskrænke kapaciteten anvendte undervisningsminister Bertel Haarder i det forslag, han den 29. november 1988 forelagde i Folketinget. På pædagogområdet drejede det sig om følgende ændringer:

- Dansk Fritidshjemsseminarium sammenlægges med Seminariet for Fritidspædagoger i sidstnævntes bygninger
- Montessori-Seminariet sammenlægges med Københavns Børnehaveseminarium i sidstnævntes bygninger
- Holte Børnehaveseminarium sammenlægges med Hillerød Børnehaveseminarium i sidstnævntes bygninger
- Århus Børnehaveseminarium nedlægges

De seminarier, der ikke længere skulle være hjemsted for undervisningen, følte naturligt sammenlægningen som en nedlæggelse. For at bøde lidt herpå fastslog forslaget, at bestyrelserne for de institutioner, der fortsatte, skulle udvides, således at der også blev pladser til medlemmer fra det andet seminarium. Montessori-Seminariets særlige pædagogiske tilbud skulle ved overførslen til Københavns Børnehaveseminarium bevares, således at de studerende i tilvalg og specialer fortsat kunne »dygtiggøre sig i Montessori-pædagogikkens teori og metode«. Tilsvarende skulle det undersøges, om et forsøgsprojekt udarbejdet af Dansk Fritidshjemsseminarium kunne iværksættes efter sammenlægningen med Seminariet for Fritidspædagoger. Århus Børnehaveseminariums hidtidige tre spor skulle ikke barberes bort, men de to øvrige pædagogseminarier i Århus og Børnehaveseminariet i Kolding skulle hver have lov til at oprette et nyt spor.³¹

Den sidste bestemmelse viser, at formålet med indskrænkningen af antallet af pædagogseminarier ikke udelukkende var ønsket om at formindske arbejdsløsheden blandt kommende pædagoger. Forslaget skulle også give besparelser. På pædagogområdet blev disse opgjort til 10,4 mio. kr., når sammenlægningerne m.v. var helt gennemført. Til sammenligning skulle besparelserne på lærerseminarierne beløbe sig til 17,4 mio. Beløbene fremkom ved mindre udgifter til ledelse, administration og bygningsdrift.

I modsætning til lærerseminarierne, hvor der under Folketingets behandling skete mange ændringer,³² blev der på pædagogområdet ikke ændret en tøddel, selv om en række pædagogseminarier henvendte sig mundtligt eller skriftligt til folketingsudvalget. Både i Folketinget og i den offentlige debat spillede pædagogseminarierne en meget lille rolle. Lokalsamfundene var på en helt anden måde involveret i læreruddannelsen. Hertil kom, at lovforslaget især ramte pædagogseminarierne i hovedstadsområdet og i Århus, hvor der fandtes andre tilsvarende seminarier. I Folketingets uddannelsesudvalg var det alene i SF's mindre-

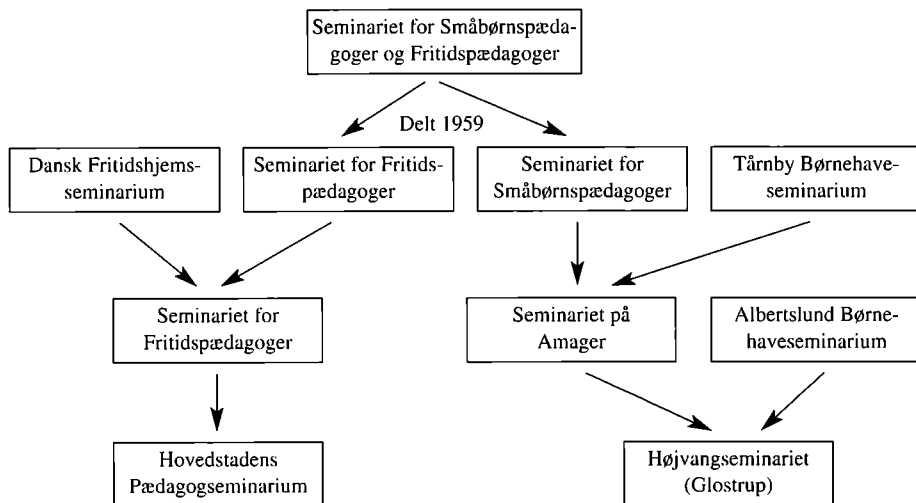
En central del af de pædagogstuderendes uddannelse består af institutionspraktik i børnehaver, fritidshjem m.v. Billedet stammer fra en praktikbørnehave, som Seminariet for Småbørnspædagoger benyttede i begyndelsen af 1960'erne. Selv om det et dejligt billede, der udtrykker livsglæde, er det ikke sikkert, at forældrene har været glade for praktikelevens farveudskejelser. Seminariet for Småbørnspædagogers arkiv i LAK.

talsudtalelse, at pædagogseminarierne blev nævnt. Partiets forsøg, som delvis vandt støtte hos socialdemokraten Karl Hjortnæs, på at placere børnehaveseminarier på lærerseminarier i Århus og i Kolding, var nok i lige så høj grad et sidste forsøg på at bevare de pågældende lærerseminarier end en fuldhjertet støtte til pædagogseminarierne.³³ Under 3. behandlingen i Folketinget undrede socialdemokraten Jytte Andersen sig over, at Venstres ordfører udelukkende havde hæftet sig ved de seks lærerseminarier, når loven samtidig berørte fire velfungerende børnehave- og fritidspædagogseminarier, samtidig med at prognoser viste, at der var behov for pædagogerne. Hanne Severinsen svarede, at hun var enig i, at det

var forbløffende, så lille en rolle pædagogseminarierne spillede i debatten, uden at hun dog ville gøre noget for at støtte dem.³⁴

I avisdebatten var der enkelte røster fremme imod indskrænkningen af pædagogseminarierne. For Søren Kjems fra Århus Børnehaveseminarium, som var det eneste pædagogseminarium, der skulle nedlægges helt, var det besynderligt, at man ville fjerne uddannelsespladser fra Århus, hvor der i de kommende år ville komme til at mangle 600-800 uddannede pædagoger. Jan Carstens fra Montessori-Seminariet beklagede, at Maria Montessoris pædagogiske ideer fremover ville blive erstattet af »grå uddannelsesfabrikker«.³⁵

I de følgende år blev de i seminarieloven nævnte sammenlægninger på pædagogområdet iværksat, og mere end det, da der yderligere fandt en frivillig sammenlægning sted. I Århus blev børnehaveseminarierne lukket, og byens to øvrige seminarier blev udvidet. Holte og Hillerød blev sammenlagt i Hillerød, der havde de største bygninger. I København blev Montessori-Seminariet sammenlagt med Københavns Børnehaveseminarium i sidstnævntes lokaler på Strandvejen. Seminariets navn er nu Københavns Pædagogseminarium. De andre sammenlægninger, der foregik i Københavnsområdet, var langt mere udviklede. Skematisk ser det sådan ud:

Den udviklede sammenhæng gennemskues lettest ved at se på ledelsesforholdet ved de involverede seminarier. Carl-Johan Bindslev, der var Seminariet for Småbørnspædagogers sidste rektor, var med til at gennemføre to mere eller mindre frivillige sammenlægninger. Efter den første sammenlægning fortsatte han

som rektor ved Seminariet på Amager, og efter 1992, hvor dette seminarium blev sammenlagt med seminariet i Albertslund, blev han rektor på Højvangseminariet. På samme måde bevarede Palle Berg ved Seminariet for Fritidspædagoger sin rektorstilling efter sammenlægningen i 1990 med Dansk Fritidshjemsseminarium, og han fortsatte som rektor ved Hovedstadens Pædagogseminarium i mere end 10 år.³⁶

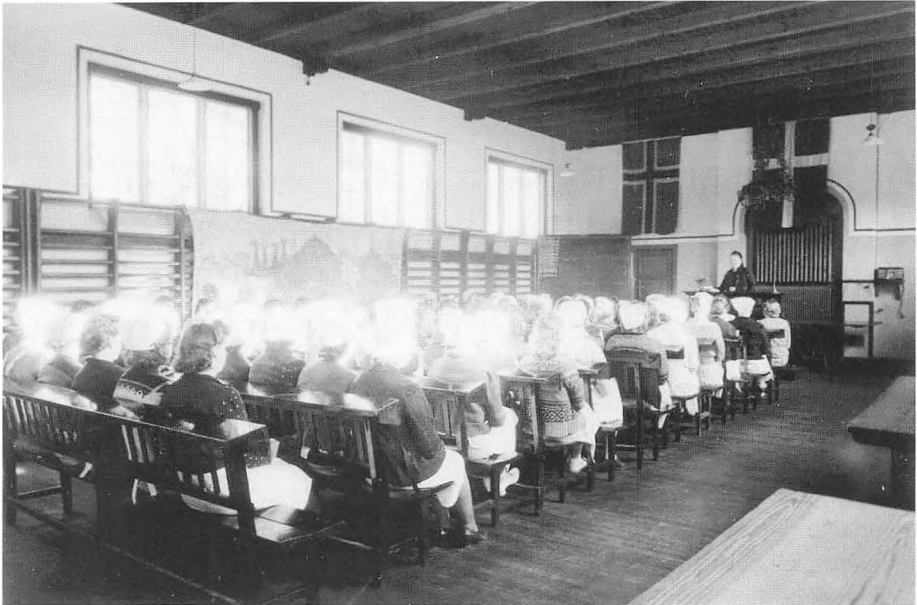
6. Husholdnings- og håndarbejdsseminarier

Husgerning og håndgerning er på den ene side skolefag, som piger har lært i folkeskolen i mere end 100 år, og som derfor også har været inddraget i lærerseminariernes undervisning. På den anden side har fagene i den samme periode været en vigtig del af de friere skoleformers undervisningsplaner og aftenskoleundervisningen, hvilket har ført til oprettelse af særlige læreruddannelser på husholdnings- og håndarbejdsområdet.

Kvindelig husgerning blev ved skoleloven af 24. marts 1899 et muligt fag i købstæderne, og ved folkeskoleloven af 1937 blev faget obligatorisk for alle piger i folkeskolen. I 1899 blev håndgerning obligatorisk for alle piger i købstadsskolerne. På landet skulle der undervises heri de steder, hvor der var ansat en lærerinde. Lærerkårter til folkeskolens undervisning i de nye fag var lettest at skaffe for håndgernings vedkommende, da kvindeligt håndarbejde indgik som fag i seminarieloven af 8. juni 1894 (det havde allerede langt tidligere været fag på de private kvindeseminarier). Desuden blev der i 1901 oprettet et statskursus til uddannelse af håndarbejds lærerinder, som især var rettet imod landsby-skolerne.

For husholdnings vedkommende blev der som konsekvens af 1899-loven etableret et kursus ved Statens Lærerhøjskole for de lærerinder, der skulle varetage undervisningen. Efter at faget var indført på seminarierne ved bekendtgørelse af 18. maj 1938, kunne de lærerinder, der havde modtaget undervisning i skolekøkkengerning, tage 2. del af den fuldstændige uddannelse som skolekøkkenlærerinde enten som hidtil ved Statens Lærerhøjskole eller på lærerseminariet. En tredje mulighed var at aflægge kurset ved et anerkendt privat husholdningsseminarium.³⁷ Lærerinder uddannet fra et husholdningsseminarium havde også mulighed for at få timer i folkeskolen, hvis de ansættende myndigheder indstillede dem hertil.³⁸

Husholdningsseminariernes domæne var ellers at uddanne lærerinder til højskoler, landbrugsskoler og husholdningsskoler og til at undervise på landboforeningernes husholdningskurser. I 1895 oprettede Eline Eriksen og Magdalene

Seminarieelever på Ankerhus ved morgensangen. På talerstolen ses seminariets grundlægger Magdalene Lauridsen. Det kgl. Bibliotek.

Lauridsen den første husholdningsskole i Sorø, og i de følgende årtier opstod der en lang række skoler over hele landet. Der blev derfor snart behov for en læreruddannelse. Den spæde start blev gjort af Magdalene Lauridsen, der på Ankerhus i Sorø indrettede et lærerindekursus, som i løbet af kort tid udviklede sig til et husholdningsseminarium. I perioden 1902-14 blev der uddannet i alt 162 lærerinder.³⁹ Ikke ret længe havde Magdalene Lauridsen monopol på at uddanne husholdningslærerinder. Medens hun mest satsede på landbefolkningen, opstod der i de følgende år hele to seminarier, der henvendte sig mest til hovedstadens og byernes uddannelsesbehov. I 1905 begyndte Ingeborg Mailand Suhr et etårigt kursus for husholdningslærerinder i tilknytning til den husholdningsskole, hun allerede i 1901 havde oprettet i København.⁴⁰ Samme år begyndte Birgitte Berg Nielsen (en brordatter til politikerens C. Berg) en uddannelse af husholdningslærerinder i samarbejde med Landbohøjskolen. Berg Nielsen lagde vægt på, at kurset skulle være en egentlig fagskole, og det varede tre år, hvoraf det ene foregik ved Landbohøjskolen. De to andre kurser havde i begyndelsen et forløb, der varede et år.⁴¹

Ligesom på børnehave- og forsøgsområdet begyndte husholdningsseminarierne i privat regi, og de blev ledet af markante personligheder, som havde hus-

holdningssagen som en livsopgave. Først efter nogle år modtog forstanderinderne statstilskud til uddannelsen. Der fandtes i de første mange år ingen fælles studieplan eller eksamensordning. En sådan fik husholdningsseminarierne først i 1923-24, efter at der i 1918-20 var nedsat en husholdningskommission, hvor forstanderinderne havde måttet kæmpe for at opretholde alle tre uddannelsessteder.⁴² Uddannelsen ved de tre seminarier blev nu toårig, og uddannelsen blev støttet af staten efter faste regler.⁴³

Det er ikke her meningen at skrive husholdningsseminariernes historie, men blot at fremhæve, at uddannelsens forløb efterhånden blev mere og mere fastlagt. Husholdningsuddannelsen blev taget op i nye kommissioner i 1938, 1958 og 1973. Kommissionsarbejdet resulterede i nye love og bekendtgørelser i 1945, 1960 og 1974.⁴⁴ Studietiden blev gradvis forlænget fra de hidtidige to år til tre år i 1960 og 3 1/2 år i 1974, hvilket svarede til de øvrige seminarieuddannelser. Husholdningsuddannelsen måtte følge med udviklingen i samfundet. Især den store afvandring fra landet havde stor indflydelse på kravene til de fremtidige husholdningslærerinder (i bekendtgørelsen fra 1974 betegnet husholdningslærere). Dette fik både indflydelse på kravene til optagelsen og til fagets indhold. Endnu i 1960-bekendtgørelsen forlanges der ud over 5 måneders ophold ved en husholdningsskole, at eleven havde mindst 12 måneders udøvet praktisk husgerning uden for eget hjem. I 1974 er dette krav forsvundet. Desuden blev læreruddannelsens formålsparagraf støvet af:

»at de studerende erhverver sig teoretiske og praktiske forudsætninger for at kunne varetage undervisnings-, vejlednings- og oplysningsopgaver i husholdnings- og forbrugerspørgsmål herunder ernæringspørgsmål«.

En forudsætning for, at husholdningsseminarierne kunne opnå status som mellem lange videregående uddannelser, var, at seminarierne opgav deres privatejede status. Dette skete for Ankerhus' vedkommende i 1939 og for Suhrs Husholdningsseminarium i 1951, hvor henholdsvis Magdalene Lauridsen og Ingeborg Suhr omdannede seminarierne til selvejende institutioner, selv om de også derefter havde en betydelig indflydelse. Birgitte Berg Nielsens Husholdningsseminarium lukkede i 1961.

De to andre husholdningsseminarier, Ankerhus og Suhr, har derimod overlevet, selv om tilgangen til tider har været faldende. En yderligere modernisering af uddannelsen skete med lov af 5. april 1989 og bekendtgørelse af 23. maj 1990, hvor uddannelsen skiftede navn til ernærings- og husholdningsøkonomer. Tilsvarende skulle uddannelsen nu kvalificere til »formidlingsopgaver inden for human ernæring, forebyggelse, sundhed, miljø, energi, forbrug, økonomi og husholdningsfaglige områder i øvrigt med henblik på beskæftigelse i privat og offentlig

Undervisningssituation i køkkenet på Ankerhus Husholdningsseminarium 1923. Stenders Negativsamling. Det kgl. Bibliotek.

virksomhed.« I løbet af 1990'erne tilpassede husholdningsseminarierne sig yderligere udviklingen på lærer- og pædagogseminarieområdet.⁴⁵

Ligesom på husholdningsområdet havde håndarbejdsseminarierne rod i privat skolevirksomhed. Et stort antal sy- og tilskærerskoler, beklædningskoler og håndarbejdsskoler samt forskellig former for aftenskoleundervisning havde brug for lærere. For at opfylde dette behov, opstod der ved flere af skolerne lærerindekurser. Her skal blot nævnes tre eksempler på sådanne lærerindekurser, som efterhånden udviklede sig til egentlige håndarbejdsseminarier. I 1910 oprettede Nathalie Hansen Odense Fagskole for Syersker. Skolens sociale liv skulle foregå som på en højskole, men undervisningens indhold skulle være rent faglig. I 1915 begyndte skolen også at uddanne håndarbejds lærerinder.⁴⁶ Dette var starten på det, der senere skulle blive til Odense Håndarbejdsseminarium. I 1918 begyndte Christine Hargbøl Hansen sin sy- og tilskærerskole i Nykøbing Falster, som helt indtil ca.1990 var bestyret af mor og datter (Bitten Hargbøl Jørgensen). Også her blev skolevirksomheden snart kombineret med en lærerindeuddannelse. I 1928 blev Selskabet til Håndarbejdets Fremme stiftet. Ud over oplysningsvirksomhed til fordel for kunstnerisk præget håndarbejde, håndværk og husflid og drift af en

Håndarbejdsfaget var ikke kun i centrum på håndarbejdsseminarierne, men det indgik i det 20. århundrede også i de kvindelige lærerstuderendes studium. Helesten er udført af en lærerstuderende som eksamensopgave i praktisk håndarbejde i 1971 (Jonstrup Statsseminariums arkiv i LAK).

række udsalgsbutikker oprettede selskabet en håndarbejdsskole i Bredgade, der afholdt kurser i kjolesyning, broderi, knipling, fransk linnedsyning, tilskæring og tegning. I tilknytning hertil blev der oprettet en lærerindeuddannelse.

I 1969 nedsatte Undervisningsministeriet en kommission, der skulle udforme et forslag til en samlet håndarbejds læreruddannelse, som kunne forsyne højskoler, efterskoler, ungdomsskoler og fritidsundervisningen med lærere. Kommissionen afgav betænkning i 1975, men først fire år senere blev forslaget udmøntet i loven af 14. marts 1979 om uddannelse af håndarbejds lærere m.v. Uddannelsen blev nu forlænget til 2½ år (1994 yderligere forlænget til 3 år). Uddannelsens formål var, »at de studerende skulle erhverve sig teoretiske og praktiske forudsætninger for at kunne varetage undervisning og andre former for folkeoplysningsvirksomhed i håndarbejde og andre hermed beslægtede fag for unge og voksne«. Håndarbejdsseminarierne blev nu sideordnet med de øvrige seminarier under Undervisningsministeriet både med hensyn til statsanerkendelse, finansiering og eksamensordning.⁴⁷ Kravet var nu også, at læreruddannelsen skulle frigøres for den tilknytning til en håndarbejdsskole, som der havde været mange

steder; bl.a. fik seminarierne selvstændige ledere. I løbet af den følgende tid blev otte uddannelsessteder anerkendt til den nye seminarieuddannelse. Det drejede sig om følgende: Den danske Husflidshøjskole (Kerteminde), Hellerup Håndarbejdsseminarium, Håndarbejdets Fremmes Seminarium, Nordjyllands Håndarbejdsseminarium, Nykøbing F. Håndarbejdsseminarium, Odense Håndarbejdsseminarium, Skals Håndarbejdsseminarium, og som det senest tilkomme Højer Håndarbejdsseminarium (oprettet 1985).

På samme måde som husholdningsseminarierne måtte håndarbejdsseminarierne tage hensyn til den ændrede samfundsudvikling. I løbet af 1990'erne tog seminarierne nye fagområder op, bl.a. formgivning og design (jfr. bek. 10. juli 1995). Uddannelsens formål var nu ændret til »at give de studerende grundlag for at formidle viden om og færdighed i håndarbejds- og håndværksfag og at medvirke til at bevare og videreudvikle fagenes kulturtraditioner og til at fremme forståelsen af sammenhængen mellem form og funktion«. Seminarierne fik mulighed for at oprette forskellige linjer, og med henblik på at tilpasse sig behovet på arbejdsmarkedet kunne linjeudbuddet på forsøgsbasis forøges. Seminarierne forsøgte også at tiltrække nye grupper af studerende ved at ændre navn. Eksempler: Hellerup Textil Akademi, Seminariet for Håndværk og Design (Nørresundby), Seminariet for Formgivning (Nyk. F), Seminariet for Kunst og Håndværk (Kerteminde) og Design Seminariet (Højer). Men lige lidt hjalp det. Forskellige undersøgelser viste, at hovedparten af de uddannede kandidater stod uden ansættelsesmuligheder. Resultatet blev, at Undervisningsministeriet nedskar kapaciteten drastisk. Håndarbejdsuddannelsen lukkes i 2005. I stedet for de ca. 600 håndarbejds lærere fra de i alt otte seminarier skal der fremtidig kun årligt uddannes 50 kandidater som professionsbachelor i tekstile fag og formidling. Denne nye uddannelse (bek. 19. maj 2003) skal kun oprettes ved Håndarbejdets Fremmes Seminarium og ved Skals Fagseminarium.⁴⁸ De øvrige seminarier må så hver især forsøge at overleve på anden vis (herom jfr. nedenfor).⁴⁹

7. Begyndende samordning af seminarieuddannelserne

Udover lærerseminarierne opstod der således i det 20. århundrede fem andre institutionstyper, der alle brugte seminariebetegnelsen: børnehaveseminarier, fritidshjemsseminarier, børneforsorgsseminarier, husholdningsseminarier og håndarbejdsseminarier. Det var karakteristisk, at de alle var begyndt som kursusvirksomhed i privat regi, men at de efterhånden blev til regulære uddannelsessteder med anerkendte eksaminer. Senest skete dette for håndarbejdsseminarierne. Med oprettelsen af Direktoratet for Folkeskolen og Seminarierne i 1963 blev administrationen af lærerseminarier, børnehave- og fritidshjemsseminarier samt husholdningsseminarier samlet i det samme kontor i Undervisningsministeriet. Håndarbejdsseminarierne kom først med, efter at de var blevet anerkendt som en mellemlang uddannelsesinstitution i 1979.⁵⁰ Forsorgspædagogseminarierne (socialpædagogiske seminarier) hørte indtil 1980 under Socialministeriet. En arbejdsgruppe foreslog dem imidlertid flyttet til Undervisningsministeriet, da det så ville være lettere at samordne uddannelse og kapacitet i forhold til pædagogseminarierne.

Tilhørsforholdet til direktoratet betød, at en lang række bestemmelser blev mere eller mindre fælles for flere seminarier. Et eksempel herpå var lov af 18. juni 1969 om statsstøtte til visse private seminarier. Ved »visse« skulle forstås samtlige private seminarier, der uddannede lærere til folkeskolen, børnehave- og fritidspædagogseminarier samt husholdningsseminarier. Staten påtog sig fra den 1. april 1970 at afholde alle udgifter ved driften af seminarierne og at stille inventar og samlinger til rådighed. Endvidere sikrede loven, at der kunne ydes rente- og afdragsfrie statslån til seminarierne ved overgang til selvejende institutioner, til opførelse, ombygning og køb af bygninger og indretning af lejede lokaler. Til gengæld måtte de private seminarier underkaste sig en statslig opgørelse af deres økonomiske forhold.⁵¹ Senere bestemmelser om de private seminariers forhold gjaldt tilsvarende for alle seminarier under Undervisningsministeriet.⁵² Andre bestemmelser blev udstedt i parallelle bekendtgørelser, f.eks. bestemmelserne om faste råd og udvalg ved seminarierne.⁵³ Direktoratet førte en temmelig ind-

gående kontrol med seminarierne, som skulle udarbejde en lang række skematiske indberetninger. Kontrollen var mere omfattende, end den Socialministeriet benyttede over for de socialpædagogiske seminarier, hvad disse i høj grad følte, da de skiftede ressortministerium. Fra slutningen af 1980'erne blev ministeriets detailstyring afløst af en større decentralisering og mål- og rammestyring, hvilket betød, at seminariernes ledelse og bestyrelse fik større indflydelse.⁵⁴ I løbet af 1990'erne blev ledelse og administration styrket, hvilket medførte de største ændringer på pædagogseminarierne, som mange steder havde haft en meget flad ledelsesstruktur.⁵⁵

I slutningen af 1980'erne begyndte overvejelserne om at lægge flere af seminarieuddannelserne sammen. Udvalget om uddannelsen til børneforsorgspædagog havde allerede i 1973 talt om, at det var vanskeligt helt at afgrænse arbejdsområdet for forsorgspædagoger og børnehavepædagoger. Dette var i slutningen af 1980'erne blevet et voksende problem, da det pædagogiske arbejde i stigende grad fandt sted »på tværs af de traditionelle grupperinger af børn, unge og voksne samt institutionstyper«. I februar 1990 nedsatte undervisningsminister Bertel Haarder et udvalg, som skulle stille forslag om en samordnet pædagogisk uddannelse for både børne- og fritidspædagogområdet og for det socialpædagogiske område. Da ministeren samtidig havde en dagsorden om, at der med forslaget skulle ske besparelser, havde mange pædagoger ikke stor tiltro til, at der kom noget fornuftigt ud af udvalgets forslag.⁵⁶ Men det lykkedes alligevel udvalget at få skruet et forslag sammen, der på den ene side skaffede ministeren en besparelse på 50 millioner kr. og på den anden side udvidede studiet med knap et halvt år til 41 måneder. Columbusægget var ved siden af den hidtidige øvelsespraktik at indføre et års lønnet praktik, hvor de studerende i stedet for SU-støtte skulle aflønnes af arbejdsstedet.⁵⁷

Uddannelsen skulle være en enhedsuddannelse uden grendeling i uddannelsesforløbet, men med en såkaldt »mild« specialisering. De studerende skulle kvalificeres til at varetage pædagogiske arbejdsopgaver på tværs af »foranstaltningformer og institutionstyper«, eller som det blev formuleret i formålsparagraffen i lov af 6. juni 1991: uddannelsen har til formål »at uddanne pædagoger til at arbejde med børn, unge og voksne, herunder børn, unge og voksne med sociale vanskeligheder eller psykiske eller fysiske handicap«. Den nye pædagoguddannelse fik ingen indflydelse på antallet af seminarier, selv om seminarieverdenen blev lidt mindre broget: hidtil var der 11 selvejende og fire statslige socialpædagogiske seminarier (heraf to på lærerseminarier) og tilsammen 21 børnehave- og fritidspædagogseminarier, heraf ét på et lærerseminarium (Hjørring). Fremtidig ville der være i alt 34 pædagogseminarier (deraf tre på lærerseminarier).⁵⁸ Seminarierne måtte efter 1991-reformen overveje deres navn. De fleste valgte betegnelsen pædagogseminarium, hvilket svarede til navnet på uddannelsen. En række

af de tidligere socialpædagogiske seminarier holdt fast ved deres hidtidige navn på trods af, at uddannelsen var blevet bredere. Det var åbenbart lang tid siden, at det blev anset for finere at være børnehave- og fritidspædagog end at være forspædagog.⁵⁹ Nogle pædagogseminarier fandt dog mere specielle navne. Eksempler: Dannerseminariet (Jægerspris Socialpædagogiske Seminarium), Peter Sabroe Seminariet (Århus Socialpædagogiske Seminarium) og Skipper Clement Seminariet (Aalborg Børnehave- og Fritidspædagogseminarium).

I løbet af 1990'erne nærmede de forskellige seminarier sig yderligere hinanden. Alle typer af seminarier hørte nu under Universitetsafdelingen, og alle de videregående og mellemlange uddannelser blev underlagt samme eksamensbekendtgørelse.⁶⁰ Lærerne på de øvrige seminarier blev ligesom på lærerseminarierne organiseret i Dansk Magisterforening, og der blev etableret en stillingsstruktur på seminarierne. På mange af seminarierne blev der oprettet kursusafdelinger, og der blev udbudt mange undervisningsaktiviteter ved siden hoveduddannelsen. Et eksempel på ændringerne i 1990'erne på et lærerseminarium er givet af Verner Bruhn og Jørgen Steinicke i bogen om Ribe Seminarium.⁶¹ Men mange pædagogseminarier holdt sig ikke tilbage. Til belysning heraf er det tilstrækkeligt at citere rektor Leif Ærø's opregning af, hvilke uddannelsesstilbud et pædagogseminarium i Midtjylland kunne tilbyde ved årtusindskiftet:

»Pædagoguddannelse, Pædagogisk GrundUddannelse (PGU), Voksenvejlederuddannelse, Friluftslederuddannelse, AMU-kurser inden for det pædagogiske område, Ergonomivejlederuddannelse, rotationsprojekter, Åben Uddannelse, temadage, konsulentvirksomhed, diplomuddannelse, intensivt arbejde med en BA og MA sammen med University of Northumbria, ph.d.-studerende i gang, mandeprojekt, leg-/læringsprojekt, internationale netværk, dannelse af IRIS og udvikling af PD i IRIS regi.«⁶²

8. Seminarierne og CVU'erne

I løbet af 1990'erne var både lærer- og pædagogseminarierne inde i en stærk omstillingsproces, der forandrede dem fra de hidtidige undervisningsinstitutioner til professionsrettede institutioner. Med loven om Centre for Videregående Uddannelse (CVU-loven), som blev udstedt den 31. maj 2000, blev der etableret et forpligtende samarbejde mellem en lang række forskelligartede institutioner, der udbød mellemlange videregående uddannelser.⁶³ CVU'erne har endnu ikke fundet deres endelige form, men der er ingen tvivl om, at lovgivningen vil medføre de største forandringer for seminarierne nogensinde. Det er ikke meningen her at give en skildring af den samlede CVU-lovgivning, men alene en kort beskrivelse af, hvordan de enkelte kategorier af seminarier indgår i den nye centerdannelse.

Grundlaget for lovforslagene fandtes i to institutionsredegørelser: »Det 21. århundredes uddannelsesinstitutioner« og »De videregående uddannelsers institutionelle struktur«. Den første blev forelagt Folketinget i januar 1998 af undervisningsminister Ole Vig Jensen og den anden i november 1998 af undervisningsminister Margrethe Vestager og forskningsminister Jan Trøjborg.⁶⁴ Problemet var, at der var alt for mange små institutioner med kun én uddannelse og alt for begrænsede udviklingsmuligheder på efteruddannelses- og videreuddannelsesområdet. Der var under Undervisningsministeriet i alt 102 institutioner, der udbød mellemlange videregående uddannelser: 57 på det pædagogiske, 4 på det sociale, 32 på det sundhedsvidenskabelige og 7 institutioner på det teknisk-merkantile uddannelsesområde. Allerede ved denne opregning, som både fandtes i den sidstnævnte redegørelse og i bemærkningerne til lovforslagene fra februar

Oprettelsen af CVU'erne førte til, at meget forskelligartede institutioner, som udbød mellemlange videregående uddannelser, begyndte at arbejde sammen. Få år tidligere havde det været utænkeligt, at et lærerseminarium og flere pædagogseminarier sammen med en sygeplejerskeskole og en fysioterapiskole i samme annonce kunne invitere til åbent hus. Annoncen er gengivet fra MetroXpress 30. januar 2002.

CVU København & Nordsjælland

Invitation til ÅBENT HUS

Overvejer du at blive fysioterapeut, lærer, pædagog eller sygeplejerske, så kom til åbent hus og hør om de nye professionsbacheloruddannelser

Institution	Datoer
Dannerseminariet (pædagog) Kulhusvej, 3630 Jægerspris tlf. 4756 0560 hjemmeside: www.dannersem.dk mail: dannersem@dannersem.dk	Tirsdag den 26. februar, kl. 13.00 - 17.00
Gentofte Seminarium (pædagog) Hartmannsvej 22, 2900 Hellerup tlf. 3962 8776 hjemmeside: www.gentoftesem.dk mail: gentoftesem@gentoftesem.dk	Onsdag den 27. februar, kl. 17.00 - 19.00 samt Torsdag den 7. marts, kl. 17.00 - 19.00
Hillerød Pædagogseminarium (pædagog) Frederiksværksgade 150, 3400 Hillerød tlf. 4826 7486 hjemmeside: www.hilsem.dk mail: hillerodsem@hillerodsem.dk	Onsdag den 20. februar, kl. 19.00 - 21.30
Hovedstadens Pædagog-Seminarium (pædagog) Linde Allé 51-53, 2720 Vanløse tlf. 3876 5500 hjemmeside: www.hovedstasem.dk mail: info@hovedstasem.dk	Torsdag den 21. februar, kl. 14.00 - 20.00
Københavns Pædagogseminarium (pædagog) Strandvejen 93, 2100 København Ø tlf. 3929 5022 hjemmeside: www.kbhps.dk mail: kbhps@kbhps.dk	Onsdag den 6. februar, kl. 19.00 samt Tirsdag den 5. marts, kl. 17.00
Skovtofte Socialpædagogiske Seminarium (pædagog) Hummeltoftevej 145, 2830 Virum tlf. 4585 2511 hjemmeside: www.skovtoftesem.dk mail: skovtoftesem@skovtoftesem.dk	Tirsdag den 26. februar, kl. 19.00 samt Lørdag den 2. marts, kl. 14.00
N. Zahles Seminarium (lærer) Linnésgade 2, 1361 København K tlf. 3369 7969 hjemmeside: www.zahle.dk/sem mail: sem@zahle.dk	Mandag den 4. februar, kl. 19.00 samt Torsdag den 28. februar, kl. 19.00 Mandag den 3. juni, kl. 19.00 for kvote 1 ansøgere
Frederiksborg amts Sygeplejerskole (sygeplejerske) Helsevej 2, 3400 Hillerød tlf. 4829 4710 hjemmeside: www.sygeplejerskolen.fa.dk mail: fas@fa.dk	Torsdag den 7. marts, kl. 19.00 - 21.00 samt Onsdag den 10. april, kl. 19.00 - 21.00
Skodsborg Fysioterapiskole (fysioterapeut) Strandvejen 133, 2942 Skodsborg tlf. 4580 6474 hjemmeside: www.sfs.dk	Tirsdag den 26. februar, kl. 17.00 - 20.00

2000,⁶⁵ afsløres en helt ny måde at betragte uddannelserne på. Ikke et ord om lærerseminarier, pædagogseminarier osv. Hele seminariesektoren slås rask væk sammen under betegnelsen »det pædagogiske uddannelsesområde«, og samarbejdet skal gå langt videre end dette: Det skal f.eks. også omfatte sociale højskoler, ergo- og fysioterapeutskoler, sygeplejeuddannelser, ingeniørhøjskoler og handelshøjskoler. Der henvises også til forholdene i vore nabolande. Danmark har både i forhold til indbyggertal og antal studerende 5-10 gange så mange uddannelsesinstitutioner som i f.eks. Sverige og Finland.⁶⁶

De nye centre skal muliggøre en ny institutionsstruktur, der på den ene side betyder en regional koncentration af kræfterne, samtidig med at den bevarer de lokale uddannelsessteder. Meningen skulle være at undgå koncentration af al uddannelse i universitetsbyerne. En række kodeord fremhæves i den nye lovgivning, bl.a. regionalisering, polyfaglig i stedet for monofaglig, videnssamling, udviklingsbaseret, forskningstilknyttet.

Om det udviklingsbaserede hedder det i bemærkningerne, at centrene skal:

- Igangsætte udviklingsopgaver, der kan sætte fagligheden ind i en større anvendelsesmæssig og tværfaglig sammenhæng.
- Forny eksisterende uddannelser, herunder efter- og videreuddannelser, som honorerer kravene til et tværgående perspektiv, opblødning af faggrænser og etablering af en større fleksibilitet på arbejdsmarkedet.
- Udvikle nye uddannelser, herunder efter- og videreuddannelser, der er relevante for bl.a. aftagerne på erhvervmæssige vækstområder, f.eks. service-, sundheds-, og IT-området.
- Give et bedre grundlag for at iværksætte målrettede udviklingsarbejder i samarbejde med regionale virksomheder og offentlige institutioner samt forskningsinstitutioner.
- Skabe tættere tilknytning til relevante forskningsmiljøer med henblik på at sikre uddannelsesmiljøerne nem, hurtig og løbende adgang til den nyeste forskningsbaserede viden inden for fagområdet.

De nye centre skal således beskæftige sig med udviklingsarbejder både til gavn for institutionernes egne studerende, for efter- og videreuddannelse og for det omgivende samfund, men centrene kan ikke selv drive forskning. Derfor måtte CVU'erne have en samarbejdsaftale med en eller flere forskningsinstitutioner. For det pædagogiske område var det naturligt med en forskningstilknytning til Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU), som var en ny institution opstået ved sammenlægning af Danmarks Lærerhøjskole, Danmarks Pædagoghøjskole og Danmarks Pædagogiske Institut. Den nære sammenhæng mellem CVU'erne og det nye universitet fremgår tydeligt af, at loven om CVU'erne og loven om op-

rettelsen af Danmarks Pædagogiske Universitet blev vedtaget samtidig, og at der i loven om Danmarks Pædagogiske Universitet blev indsat en bestemmelse om forpligtende samarbejde med CVU'erne. Samarbejdet med DPU og andre universiteter sikrede, at CVU'erne kunne udbyde »professionsrettede videregående uddannelser til og med professionsbachelorniveau og videreuddannelse til og med diplomniveau«. ⁶⁷

Hvordan reagerede seminarierne på den nye lovgivning, som i høj grad ville påvirke institutioner og uddannelser? Der var naturligvis forskellig holdning til alt det nye, varierende fra det positive til det afventende og negative. Både lærerseminarierne og pædagogseminarierne var på et tidligt tidspunkt med i forhandlingerne og fik indflydelse på, hvordan CVU'erne skulle etableres. Dette skyldtes dels, at det pædagogiske uddannelsesområde udgjorde en meget væsentlig del af det samlede område både målt efter antallet af institutioner og antallet af nuværende og kommende studerende, og dels, at der i forvejen skulle etableres nye former for den regionale efter- og videreuddannelse i forbindelse med sammenlægningen af Danmarks Lærerskole og Danmarks Pædagogisk Skole, der hidtil havde stået for lærernes og pædagogerne efter- og videreuddannelse.

Derfor spillede Undervisningsministeriet allerede i april 1999 – mere end et år før lovgivningen blev vedtaget – ud med et forslag om, at lærerseminarier og pædagogseminarier i regionale grupper eller efter eget valg skulle drøfte mulighederne for at oprette et antal regionalt fordelte CVU'er efter en partnerskabsmodel. Hvert center skulle helst indeholde både lærer- og pædagoguddannelser fra mindst to forskellige seminarier. Efter ministeriets opfattelse kunne efter- og videreuddannelse på det pædagogiske område højst foregå på 10 sådanne centre (disse benævntes kerne-CVU'er).

Paratheden fra seminarierne side til at gå ind i CVU'erne her og nu var meget forskellig. Nogle ønskede straks at gå ind i CVU'et, andre en overgangsperiode, og atter andre ønskede at fortsætte som enkeltstående seminarium. Margrethe Vestagers forslag fra februar 2000 tog højde for seminarierne ønske om forskellige samarbejdsmodeller, der ikke medførte sammenlægning. Selv om der ikke var enighed i folketingsudvalget herom, da de borgerlige partier havde ønsket en ordning uden »fortrydelsesret og kattedæmme«, ⁶⁸ blev der i den endelige lov tale om i virkeligheden fire forskellige muligheder: ⁶⁹

1. Ubetinget kerne-CVU. De hidtidige institutioner sammenlægges til en ny institution i en såkaldt partnerskabskonstruktion. De hidtidige uddannelsessteder bevares på egen lokalitet, med egen identitet og egne beføjelser under den fælles ledelse.
2. Betinget kerne-CVU. De hidtidige institutioner sammenlægges ikke umiddelbart, men etablerer en ny selvejende institution til varetagelse af fælles opga-

ver. Efter senest fem år skal institutionerne tage stilling til, om de vil udtræde eller indgå i et ubetinget CVU. Både til de ubetingede og de betingede kerne-CVU'er udlægges efter- og videreuddannelsesfunktionerne på læreruddannelsens og pædagoguddannelsens område.

3. Undtagelsesvis kan godkendelse som CVU gives til enkeltstående uddannelsesinstitutioner med »tilstrækkelig tyngde, faglig bredde og udviklingspotentialer«.
4. Enkeltstående institutioner uden for CVU. Disse har mulighed for at indgå i et netværksbaseret samarbejde med CVU'erne om efter- og videreuddannelse, forskningstilknytning og udviklingsarbejde, og de har mulighed for efterfølgende at tilslutte sig et af de eksisterende CVU'er.

Ud over kerne-CVU'erne, der fik tilknyttet efteruddannelse og videreuddannelse for lærere og pædagoger, kunne der også oprettes andre former for CVU'er, som især var koncentreret om institutioner på det sociale, sundhedsvidenskabelige, tekniske og merkantile område.

Hvordan har seminarierne så i praksis reageret på de nye muligheder og krav? På grundlag af Undervisningsministeriets statusopgørelse pr. 1. januar 2003 kan man fastslå, at seminarierne har taget opfordringen op på vidt forskellig måde, ja faktisk er alle de muligheder, som lovgivningen gav, udnyttet i praksis. Der er godkendt i alt ti kerne-CVU'er, hvori der indgår mindst ét lærerseminarium og ét pædagogseminarium. Af disse er de fire (CVU Øst, CVU Syd, CVU Fyn Pæd. og CVU Vest) ubetingede, medens de seks (CVU København og Nordsjælland, CVU Storkøbenhavn, CVU Sjælland, CVU Midt-Vest, Jysk Center for videregående Uddannelser og CVU Nordjylland) betingede. I tre af disse indgår mere end ét lærerseminarium, flest i CVU Midt-Vest, som bl.a. indeholder seminarierne i Silkeborg, Skive og Nørre Nisum. I CVU København og Nordsjælland indgår ud over N. Zahles Seminarium hele seks pædagogseminarier, i CVU Øst er Haslev Seminarium sammen med fire pædagogseminarier og i CVU Nordjylland lærerseminarierne i Aalborg og Hjørring sammen med tre pædagogseminarier.

Muligheden for, at et seminarium kunne oprette sit eget CVU, er blevet til virkelighed i Jelling. En grund til godkendelsen har sikkert været, at institutionen inden for egne mure har både en lærer- og en pædagogafdeling. Desuden har seminariet indgået samarbejdsaftaler med de enkeltstående pædagogseminarier i Gedved og Kolding.⁷⁰ CVU Jelling er ikke noget kerne-CVU. Det er CVU Sønderjylland til gengæld, selv om det kun består af Haderslev Seminarium og resterne af et håndarbejdsseminarium (Designseminariet i Højer). Årsagen hertil er, at der i Haderslev ligesom i Jelling ved seminariet var en afdeling for pædagoger, og at der hidtil har ligget en afdeling af Danmarks Lærerhøjskole i Haderslev, som nu skulle indgå i CVU'et.⁷¹ For enkelte af håndarbejdsseminarierne, som stod til at miste deres hoveduddannelse, blev CVU-loven en slags redning,

da de kunne indgå i CVU'ets samlede tilbud om efteruddannelse. Andre håndarbejdsseminarier indgår formentlig aftale med erhvervsskoler i lokalområdet. De to husholdningsseminarier har stillet sig forskelligt til CVU-dannelsen. Ankerhus Seminarium indgår som fuldgældigt medlem af CVU Sjælland sammen med Holbæk Seminarium og pædagogseminarierne i Slagelse og Hindholm, og en del af CVU-administrationen findes på Ankerhus. Derimod har Suhr's Seminarium fået afvist en ansøgning om at oprette et CVU sammen med Økonomaskolen, da det ikke havde tilstrækkelig bredde.⁷²

Ud over de nævnte kerne-CVU'er, hvor lærer- og pædagogseminarier spiller førsteviolín, har ministeriet godkendt 11 CVU'er, hvor de vigtigste institutioner er sundhedsuddannelserne, ingeniøruddannelser og handelshøjskoler. Men det karakteristiske for hele udviklingen er forskelligartethed. Der er eksempler på, at sundhedsuddannelser også indgår i kerne-CVU'erne. Desuden er der efter forhandlinger med amtskommunerne også mulighed for, at de amtskommunale sygeplejerske- og radiografuddannelser kan indgå i CVU'erne, hvilket er sket eller vil ske en række steder.

Endelig har en række seminarier valgt foreløbig at holde sig uden for CVU'erne. Blandt lærerseminarierne drejer det sig alene om Frederiksberg og Skårup, og blandt pædagogseminarierne om Frøbelseminariet, Odense og Aalborg Socialpædagogiske Seminarium, Kolding Pædagogseminarium og Gedved Statsseminarium. Af disse har Frederiksberg Seminarium og Frøbelseminariet forsøgt at oprette et lokalt frederiksbergsk CVU, hvilket dog ikke er blevet til noget. Kolding og Gedved har som nævnt fået en samarbejdsaftale med CVU Jelling.

CVU'ernes fremtidige struktur er i 2003 på en række områder endnu uafklaret. Under trykningen af denne bog er det første CVU (Nemlig CVU-Øst) pr. 1. oktober 2004 blevet sprængt, og det vil sandsynligvis fusionere med nabo-CVU'erne. Et vidtgående tiltag for hele det danske uddannelseslandskab er ministerens udmelding om, at CVU'erne under visse betingelser kan udvikle sig til små universiteter, de såkaldte University Colleges. I 2004 har man set de første eksempler på, at opbygningen af CVU'erne har givet økonomiske problemer for moderinstitutionerne (seminarier m.fl.).

Betegnelsen »seminarium« var i det 19. århundrede en entydig betegnelse for institutioner, der uddannede lærere til folkeskolen. I det 20. århundrede opstod der en række uddannelser for børnehaver- og fritidshjems-pædagoger, socialpædagoger, husholdningslærere og håndarbejds-lærere, som havde deres egne seminarier. Fra omkring 1970 blev flere og flere bestemmelser fælles for hele seminariesektoren. Men først med CVU-dannelsen i begyndelsen af det 21. århundrede er der kommet et egentligt samarbejde mellem seminarier, der uddanner lærere til folkeskolen, og de andre seminarieformer. Hvad CVU'erne vil udvikle sig til på længere sigt, er det endnu vanskeligt at spå om. Der er ikke fra ministeriets si-

de udstukket nogen fast plan for fremtiden. Det kan ikke udelukkes, at nogle af de hidtidige institutioner er blevet Sorteper i spillet om CVU'erne, og at andre institutioner har fortrudt valget. Imidlertid er der indbygget nogle fortrydelsesparagraffer i lovgivningen. Dels har de deltagende institutioner i de betingede CVU'er fem års frist til endelig at beslutte sig, og dels har institutionerne i de ubetingede CVU'er i en femårig periode mulighed for at foretage et omvalg.⁷³

I første omgang er det ikke meningen at nedlægge de oprindelige uddannelsessteder. Ministeriet fik oven i købet en mulighed for at hindre dette, hvis et ubetinget CVU skulle finde på at vedtage noget sådant. Men på længere sigt kan man sagtens forestille sig færre uddannelsessteder. Det lagde Ole Vig Jensens redegørelse fra januar 1998 ligefrem op til. Imidlertid må dette ske på lang sigt ved beslutning inden for det enkelte CVU, og ikke som i 1980'erne ved lovgivning oppefra. Bevarengen af de lokale institutioner har i det hele taget bidraget til, at revolutionen inden for seminariesektoren er foregået uden 1980'ernes mediestorm, selv om der mange steder utvivlsomt er foregået højryggede diskussioner om CVU'erne.

Noter til del V

1. Statistisk Årbog 1993 s. 97 og 2003 s. 100.
2. Se f.eks. bek. nr. 346 af 22. maj 2002 om meritlærer.
3. Atten seminarier. Erfaringsindsamling vedrørende seminarier som pædagogiske centre. Udg. Susanne Krohn Djuurhuus m.fl. Århus 1991.
4. Jfr. De Pædagogiske Diplomuuddannelser. Faghæfte. Udg. af Lærerseminarierne 1997.
5. Beretning om de samvirkende Frøbelske Institutioner med Program for Frøbelseminariets Undervisning. Kbh. 1935.
6. Jens Sigsgaard: Uddannelsen af Børnehavelærere (Opdragelse og Undervisning. Bd. II s. 232-34).
7. Om børnehaveseminarierne se Ivan Enoksen: Folk og fag. Træk af pædagogfagets historie. Kbh. 1996.
8. Oluf J. Skjærbæk: Institutioner til Værn for Børn og Unge i Danmark. Kbh. 1946 s. 241.
9. Oluf J. Skjærbæk: Institutioner til værn for børn og unge i Danmark. 10. udg. Kbh. 1967 s. 456-61.
10. Betænkning fra Udvalg til Udarbejdelse af fælles Retningslinjer for Uddannelsen på de anerkendte Børnehaveseminarier. 1.-2. Del. Kbh. 1948-49.
11. Bek. nr. 261 af 24. september 1953 om uddannelse på de anerkendte børnehaveseminarier; bek. nr. 262 af 25. september 1953 om uddannelse på de anerkendte fritidshjemsseminarier.
12. For børnehaveseminiernes vedkommende blev der udstedt nye bekendtgørelser 12/6-1961, 4/7-1962, 9/11-1966 og 3/7-1969; for fritidshjemsseminarierne: 22/2-1962, 4/7-1962, 9/11-1966 og 3/7-1969.
13. Lov nr. 209 af 21. maj 1969 om uddannelse af børnehave- og fritidspædagoger; bek. nr. 322 af 4. juli 1970 om uddannelse af børnehave- og fritidspædagoger.
14. Bek. nr. 78 af 8. marts 1952 om særlig uddannelse af ledere og medarbejdere til opdragelseshjem; bek. nr. 174 af 1. juni 1964 om uddannelsen til børneforsorgspædagog.
15. Om Børneforsorgsseminarierne se Poul W. Perch: Uddannelsen til socialpædagog og dens oprindelse og udvikling. Udg. af Socialstyrelsen. Kbh. 1983.
16. Bek. nr. 282 af 1. juni 1974; vedrørende barneplejerskeuddannelsen se: Socialministeriets skr. 6. april 1948 og Arbejds- og Socialministeriets bek. 10. oktober 1951. Jfr. også Betænkning nr. 653 vedrørende ændring af reglerne for uddannelsen til børneforsorgspædagog. Kbh. 1973.
17. Birgit Kirkebæk: Normaliseringsperioden. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970. Kbh. 2001 s. 187ff.

18. Betænkning om uddannelse af åndssvageforsorgens personale. Afgivet af det af bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg den 7. marts 1960 nedsatte udvalg. Statens Åndssvageforsorg 1960.
19. Betænkning om de specialpædagogiske uddannelser (betænkning nr. 850). Kbh. 1978.
20. Se Hof- og Statskalender 1980 s. 872.
21. Betænkning vedrørende ændring af reglerne for uddannelsen til børneforsorgspædagog. Kbh. 1973, sammenfatning s. 81-83.
22. Jfr. Dansk Læreruddannelse Bd. II s. 120 ff. og III s. 370.
23. Inklusive to omsorgsassistentuddannelser.
24. Jfr. Sociale uddannelser. Betænkning afgivet af uddannelseskommissionen for det sociale område (betænkning nr. 670). Kbh. 1973.
25. Planlægning vedr. børnehave- og fritidspædagogseminarier. Kbh. 1974 s. 26-33.
26. Muligheden for, at der kunne oprettes en socialpædagogisk uddannelse på Gedved Statsseminarium, blev nævnt i uddannelsesudvalgets betænkning 14/12-1982 (Folketingstidende 1982/83. Tillæg B sp. 850).
27. Undervisningsministeriet havde nedsat en særlig planlægningsgruppe under ledelse af kontorchef Ernst Goldschmidt til at foreslå, hvad den overskydende lokale kapacitet på lærerseminarierne kunne anvendes til, og et af forslagene var netop at anvende pladsen til andre seminariuddannelser (jfr. Verner Bruhn og Jørgen Steinicke: Modvind og medvind. Ribe Seminarium 1899-1999. Ribe 1999 s. 143-44, 149).
28. Jfr. Tilpasningsproblemer på de pædagoguddannedes arbejdsmarked. En redegørelse afgivet af den nedsatte arbejdsgruppe til belysning af den samtidige forekomst af arbejdsløshed og mangel på pædagoger. Kbh. 1982.
29. Se bl.a. Politiken 4/3, 12/3, 14/3 og 15/3-1985; Jyllands Posten 28/3-1985.
30. Politiken 29/1-1988.
31. Folketingstidende 1989/90 Tillæg A.
32. Dansk læreruddannelse bind III s. 380.
33. Pædagogseminarierne nævnes slet ikke i Uddannelsesudvalgets betænkning 9/12-1988; SF's bemærkninger findes i tillægsbetænkning 17/1-1989 (Folketingstidende 1989/90. Tillæg B sp. 423-30 og 613-30). Jfr. Karl Hjortnæs ved 3. behandling i Folketinget 24/1-1989 (Folketingets forhandlinger 1989/90 sp. 5326).
34. Folketingets forhandlinger 1989/90 sp. 5302-03.
35. Jyllands Posten 25/11-1988.
36. Arkivmateriale fra alle de i den skematiske oversigt nævnte seminarier findes på Landsarkivet i København.
37. Bek. 24/6-1938 om fortsættende kursus til fuld skolekøkkenlærerindeuddannelse for eksaminerende lærerinder, der har modtaget undervisning i skolekøkkengerning på seminarierne.
38. Undervisningsministeriets skr. 12/1-1938 til Foreningen af Husholdningsskoler ang. husholdningslærerinders ansættelse i folkeskolen (Love og Ekspeditioner vedk. Kirke- og Skolevæsen 1937-38 B s. 222).
39. Om husholdningsseminarierne på Ankerhus se Gustav Nedergaard: Magdalene fra Ankerhus. Historien om Magdalene Lauridsen. Kbh. 1997; Festskrift. Ankerhus Seminarium 100 år. Sorø 2002.
40. Hanne Søndergaard Madsen og Ina Vogn Pedersen: Suhr gennem trekvart århundrede 1901-1976. Kbh. 1976.
41. Om husholdningsseminarierne se Gerda Petri og Minna Kragelund: Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag. Kbh. 1980; Ulla Pedersen: Hus-

- holdningslærerindeuddannelsen (Opdragelse og Undervisning i Danmark. II. Kbh. 1949 s. 279-92); Dansk Kvindebiografisk Leksikon (opslag under husholdningsseminariernes ledere, navneliste findes i Bd. IV s. 155).
42. Undervisningsministeriets approbation 14/2-1923 på regler for afholdelse af en afsluttende prøve på de statsanerkendte husholdningslærerindeskoler; Undervisningsministeriets approbation 15/3-1924 på bestemmelser om eksamen m.m. for husholdningslærerinder (Love og Ekspeditioner 1923-24 s. 55-57 og 487-91). Jfr. Forslag ang. Uddannelsen af Husholdningslærerinder og Husholdningsledere samt Skolekøkkenlærerinder fra den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission. Kbh. 1920.
  43. Jfr. Undervisningsministeriets redegørelse herfor i skr. 3/1-1925 (Love og Ekspeditioner 1925-26 s. 2-3).
  44. Bek. 8/3-1945, 28/10-1960 og 17/9-1974.
  45. Festskrift. Ankerhus 100 år. Sorø 2002 s. 55ff.
  46. Kim Beck Danielsens artikel om Nathalie Hansen i Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Bd. II. Kbh. 2001 s. 28-29.
  47. Bek. 20/4-1979 om godkendelse af private håndarbejdsseminarier; Bek. 6/7-1979 om uddannelse af håndarbejds lærere; Bek. 7/6-1979 om optagelse på håndarbejdsseminarierne; Lovbek. 28/9-1979 om statsstøtte til visse private seminarier.
  48. Herom se artiklen Ny fyringsrunde på håndarbejdsseminarierne (Magisterbladet 2003 nr. 5).
  49. Om fremtiden for Design Seminariet i Højer se artiklen Ny rektor på skole i forandring (Flensborg Avis 21/11-2002).
  50. Hof- og Statskalender 1972 s. 275 og 1980 s. 1012.
  51. Beretning afgivet af undervisningsministeriets udvalg vedrørende de private seminariers statusopgørelse pr. 31. marts 1972. Kbh. 1972.
  52. Se oversigten over tilskudslovene i Dansk Lærerruddannelse III s. 442.
  53. Jfr. bl.a. Bek. 8/1-1970 om faste råd og udvalg m.m. ved lærerseminarierne; bek. 26/8-1971 om faste råd og udvalg ved børnehave- og fritidspædagogseminarierne; bek. 30/7-1976 om faste råd og udvalg ved husholdningsseminarierne; bek. 23/6-1980 om faste råd og udvalg ved håndarbejdsseminarierne.
  54. Styringsmodellen er fastlagt i lov nr. 212 af 5/4-1989 (husholdningsseminarierne); lov nr. 318 af 16/5-1990 (håndarbejdsseminarierne); lov nr. 370 af 6/6-1991 (lærerseminarierne) og lov nr. 370 af 6/6-1991 (pædagogseminarierne).
  55. Jfr. Viborg-Seminariet 30 år. Red. af Anders Leth Jensen. Viborg 2001 s. 9.
  56. Herom jfr. Ivan Enoksen: Folk og fag (1996) s. 50ff.
  57. En fælles pædagoguddannelse. Betænkning nr. 1213, afgivet af Udvalget vedrørende Pædagoguddannelserne. Kbh. 1990; bemærkningerne til lovforslaget fremsat i Folketinget 6/3-1991 (Folketingstidende 1990/91. 2. samling. Tillæg A sp. 3827-40); jfr. Uddannelsesudvalgets betænkning 21/5-1991 (Tillæg B sp. 921-30).
  58. Det samlede antal er ikke 36, men 34, da seminarierne i Ikast og Esbjerg havde flere afdelinger.
  59. Jfr. Ivan Enoksen: Folk og fag (1996) s. 46.
  60. Bek. nr. 701 af 21/8-1995 om eksamen ved visse videregående uddannelser under Undervisningsministeriet (afløste bek. 1992).
  61. Verner Bruhn og Jørgen Steinicke: Modvind og medvind. Ribe Seminarium 1899-1999. Ribe 1999 s. 211-25.
  62. Viborg-Seminariet 30 år (2001) s. 10-11.
  63. Lov nr. 481 af 31/5-2000 om mellemlange videregående uddannelser; lov nr. 482 om

- ændring af lov om selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v. Etablering af sektor for Centre for Videregående Uddannelse (CVU'er).
64. De findes på www.folketinget.dk/samling/1997/redegoerelse og www.folketinget.dk/samling/1998/redegoerelse. Jfr. også foredrag i Selskabet for Dansk Skolehistorie på Ankerhus af styrelseschef Berrit Hansen om CVU-dannelsen (trykt i Uddannelseshistorie 2003).
  65. Margrethe Vestager fremsatte 2/2-2000 et lovkompleks med tre forslag: 1) Forslag til lov om mellemlange videregående uddannelser; 2) Forslag til lov om ændring af lov om selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v. (Etablering af sektor for Centre for Videregående Uddannelse (CVU'er); 3) Forslag til lov om Danmarks Pædagogiske Universitet.
  66. Ole Vig Jensens redegørelse jan. 1998.
  67. Lov nr. 483 af 31/5-2000 om Danmarks Pædagogiske Universitet.
  68. Betænkning afgivet af Uddannelsesudvalget 16/5-2000. Venstre, De Konservative, Dansk Folkeparti, CD og Kristeligt Folkeparti havde flertallet i Uddannelsesudvalget, men ikke i folketingssalen.
  69. Jfr. Lov af 31/5-2000; Opfølgning på lovgivning om Centre for Videregående Uddannelse, udsendt af Undervisningsministeriet 27/6-2000 til alle MVU-institutioner (underskrevet af styrelseschef Berrit Hansen). Dokumentet findes på www.uvm.dk/cvu.
  70. Undervisningsministeriet 24/9-2001 til CVU Jelling.
  71. Undervisningsministeriet 27/12-2001 til CVU Sønderjylland.
  72. Ansøgning 30/4-2001, afvist af Undervisningsministeriet 27/6-2001.
  73. Jfr. bek. nr. 116 af 20/2-2001 om sammenlægning og spaltning af visse uddannelsesinstitutioner (i medfør af § 5a, stk. 6 i lov om Centre for Videregående Uddannelse).

Vagn Skovgaard-Petersen

Del VI

Meningen med en læreruddannelse

– en afsluttende refleksion

Meningen med en læreruddannelse

– en afsluttende refleksion

En læreruddannelse kendes på sine frugter i skolens liv og arbejde. Vil uddannelsen af vordende lærere ende med at styrke børnenes lyst til at lære, deres omsorg for hinanden og deres dygtighed i et kommende voksenliv? Det er spørgsmål, som forfatterne til dette værk om dansk læreruddannelse gennem 200 år har stillet og diskuteret i en historisk og nutidig sammenhæng. Et værk som det foreliggende interesserer sig for uddannelsens daglige rutiner, men ikke mindre for skiftende tiders krav om forandringer i dens struktur og indhold. I forfatternes valg af eksempler indgår skiftende tiders – også vor tids – forestillinger om folkeskolens muligheder for at fremme en god barndom og ungdom, et værdifuldt voksenliv og en hensigtsmæssig samfundsudvikling.

En gennemgang af seminariernes historie afdækker rigdomme af meninger, der fungerer som uddannelsens begrundelser. Kristen opdragelse med forankring i den kristne børnelærdom har været den stærkeste drivkraft i dansk læreruddannelse langt ind i 1900-tallet. Også nationale værdier har haft en dominerende rolle, ligesom demokrati, liberalisme, grundtvigianisme og kvindefrigørelse er begreber, der har sat præg på tænkningen bag uddannelsen. Lokale hensyn, fri konkurrence og forstander-kapitalistiske interesser har undertiden været stærke argumenter. I hele perioden fra 1790'erne til i dag har standshensyn – inklusive lærerens status – været grundlæggende vilkår. Forholdet til både bønder og gejstlighed var vigtigt; forestillingen om standscirkulationen ligeså: en dreng fra ploven skulle ved talent og træning kunne arbejde sig op i samfundets hierarki. Didaktisk dygtighed blev en faktor, der kunne give lærerembedet prestige og anerkendelse; det hørte med til opgaven, at læreren kunne opdage de særlige talenter.

Læreruddannelsens sammenhæng med skolens og samfundets skiftende behov har været iøjnefaldende, skønt ofte forskudt i tid. Dette sidste kapitel handler om forandringer, kontinuitet, opbrud og dynamik i seminariernes tidsalder. Dermed rejses også spørgsmål om hensigten med overgang til en CVU-periode. Hvilke forandringer var vigtige, og hvilke blev ligegyldige?

1. Seminariebyggerne

De første seminarier dukkede op i 1700-tallet; 1781 i Kiel i hertugdømmet Holsten, 1786 i Tønder i hertugdømmet Slesvig, 1790 i kongeriget – først Blaagaard i København (det flyttede i 1809 til Jonstrup), dernæst det sydfynske Brahetrolleborg i 1795. De havde hver sit præg, men var fælles om i hvert fald to principper: 1) systematisk læreruddannelse var nødvendig, hvis skolebørn skulle undervises forsvarligt, 2) læreruddannelse skulle omfatte både kristen oplæring og verdslig skoling. Systematik, fromhed og samfundsnytte var søjler i bygningsværket.

Præstegårdsseminarierne fra 1800-tallets begyndelse havde i princippet samme sigte; Vesterborg fra 1802 var pioner blandt otte provinsseminarier, der blev sat i gang af pædagogisk interesserede præster. De forsvandt igen efter få årtier – kun Skårup har overlevet. De vidnede om læreruddannelsens opbyggelige og statspatriotiske sigte, men var også udtryk for gejstlige ønsker om, at lærerne fandt deres rette, dvs. beskedne, plads i samfundet.

Først seminarier, dernæst lovgivning. Initiativerne var udgået fra oplysningstidens reformatorer, først og fremmest Reventlow-brødrene, men også fra klartskuende kirkefolk, f.eks. biskop N.E. Balle. Baggrunden var en overbevisning om, at den frie bonde kunne »vorde kiek og oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig«, som skrevet står i Thomas Thaarups ord på Frihedsstøtten i København (1797). Til denne overbevisning hørte tanken om skolens og læreruddannelsens nødvendighed.

I 1850 fandtes i kongeriget, dvs. nord for Kongeåen, kun fem seminarier, alle statslige: Jonstrup, Skårup, Ranum, Lyngby på Djursland samt Jelling, der var oprettet i 1841. Af de nævnte forsvandt Lyngby i 1874, Jonstrup flyttede i 1955 til Lyngby nord for København og blev nedlagt i 1990, i 200-året for dets oprettelse. Ranum levede til 1987.

I 1850-erne var den private seminariedrift dukket op. I 1859 gik det nye Blaagaard Seminarium i gang, skabt af grundtvigianeren Jeppe Tang. Mange privatseminarier blev grundlagt og nedlagt i perioden 1860-1920, de fleste ledet af markante personligheder med tilknytning til kirkelige retninger, grundtvigianisme og Indre Mission. I årene 1867-1894 var lærereksamen henlagt til en eksamenskommission for ikke at diskriminere enkelte seminarier eller kurser eller de rene privatister. Denne liberalisme blev *ikke* nogen lykkelig tid for dansk læreruddannelse; reelt konkurrerede man ikke om uddannelsens kvalitet, men om den billigste eksamen. »Friseminarier« var længe et plusord i grundtvigske kredse, men også her blev spekulationen i kundernes kortsynede uddannelse til sidst til forargelse. Seminarieloven 1894 henlagde eksamen til seminarierne, både de statslige og de godkendte private, der nu også fik statstilskud.

Indtil 1960-erne kunne privatseminarier godt være forstanderejede; så blev det et politisk krav, at de skulle omdannes til selvejende institutioner. På private seminarier skulle der indtil 1970 betales skolepenge; men fra nævnte år har stats-tilskud dækket samtlige udgifter for de »private« seminarier.

I 1859 var der indrettet en eksamen for vordende lærerinder ved almue- og borgerskoler. Både Natalie Zahle og N. Femmer opbyggede derefter i privat regi et kvindeseminarium i København, og begge blev påskønnede. Først i 1918 fik staten et kvindeseminarium, idet den overtog det indtil da private Ribe Seminarium (fællesseminarium fra 1948). Femmers Kvindeseminarium blev lukket ved lov i 1934 med virkning fra 1938.

Fra 1940-ernes slutning til 1960 fik seminarierne en ny Gründer-periode. Initiativet udgik især fra større provinsbyer, hvis borgmestre øjnede en mulighed for at afhjælpe lokal lærermangel og samtidig tilføre byen en kulturinstitution med statstilskud. I perioden 1960-1982 havde Danmark 29 lærerseminarier, det største antal nogensinde. Udsigten til lærerarbejdsløshed fik Folketinget til efter pinlige diskussioner at vedtage love i 1982 og 1989, der reducerede antallet til 18.

Længe havde læreruddannelsen stort set monopol på betegnelsen »seminarium«. Men lidt efter lidt trængte andre uddannelser sig ind på begrebet – uddannelser med sigte mod børnehaver, fritidshjem, forsorg, husholdning og håndarbejde. Statens stigende involvering i disse uddannelser – fra 1970 med fuld statslig finansiering – tilskyndede til rationalisering og sammenlægninger på pædagogområdet; de blev til virkelighed omkring 1990. Men i Undervisningsministeriet rakte planerne videre. De mange små institutioner, der kun havde enkeltuddannelser som tilbud, slog ikke til, slet ikke til videre- og efteruddannelse. Overvejelserne gik i retning af Centre for Videregående Uddannelser (CVU), der blev en realitet ved lov af 31. maj 2000: et forpligtende samarbejde på regionalt plan mellem forskellige institutioner, der udbød mellemlange videregående uddannelser. »Det pædagogiske uddannelsesområde« skulle på en eller anden måde danne en helhed; det snævrere sigte mod veldefinerede stillinger skulle udvides til uddannelser med bredere anvendelighed. CVU fik ikke forskningsret og -pligt, men kunne ved samarbejdsaftaler knyttes til Danmarks Pædagogiske Universitet, oprettet 2000, eller andre universiteter.

2. Signalementer af skolelæreren

Forestillinger om den gode og rigtige lærer har ligget implicit i seminariernes indretning og i kravene til undervisningens indhold. Autorisationen kom i 1818 med udstedelsen af det seminarireglement, der blev den første lov om lærerud-

dannelse her i landet. Fra dengang til i dag kan vi følge lovgivernes meninger om uddannelsens formål og deres forestillinger om den dygtige skolelærer.

I 1818 lagde reglementet vægt på, at seminaristen fik vakt sin religiøse følelse; den skulle næres og skærpes ved betragtning af naturen og læsning af Bibelen. Med ydmyghed og uden »overdreven Selvtillid« skulle han senere i samme ånd videregive kundskaber til sine elever. Seminaristen skulle tilegne sig lærestoffet grundigt og praktisk, »saadan at hans Tænkraft skærpes, og at han medbringer fra Instituttet levende Interesse for alt, hvad han som Skolelærer bør vide, samt Lyst og Evne til at uddanne sig videre i sit Fag«. Seminariet skulle sørge for, at seminaristen med hensyn til levemåde og klædedragt kunne »vænnes til Tarvelighed« – og ikke få sans for fornødheder, der ville overstige hans fremtidige kår og fjerne ham fra den kreds, hvori han skulle virke.

Det var en generalistuddannelse; ved afgangseksamen skulle der gives karakter i henved en snes discipliner. Det var en uddannelse, hvor nyttehensynet var tilgodeset, bl.a. gennem disciplinen »Landhusholdning«; heri indgik både teori og praksis med henblik på havebrug, biavl og agerbrug. Musik spillede en rolle af hensyn til lærerens medvirken i gudstjenesten. Reglementets tilskyndelse til lærerens videreuddannelse er værd at bemærke; endnu var der spor af 1700-tallets tillid til skole, seminarium og rationel undervisning. Reglementet formulerede den første forestilling om *folkelæreren*, der skulle nyttiggøre sin viden til gavn for sogn og skoledistrikt. Han har levet længe i danskernes bevidsthed.

Men folkelæreren fik større dimensioner i 1800-tallets anden halvdel. Det skyldtes især de politiske bevægelser og de grundtvigske seminarier. Læreren blev lidt efter lidt en nøglefigur i lokalsamfundet, for han kunne læse, skrive, føre regnskab, tale og organisere – foreningsliv og kommunalpolitik blev også kompensation for de sparsomme karrieremuligheder i datidens skolesystem. Lærerne viste sig uundværlige i løsning af de lokale opgaver: bogsamlinger, sparekasser, forsamlingshuse og ungdomsarbejde. Hos Peter Bojsen på Gedved Seminarium og P.J.M. Vinther i Silkeborg hentede seminarister ildhu til gerningen som folkevækkere og igangsættere.

Folkelæreren overlevede og fortsatte sin virksomhed langt ind i 1900-tallet, ofte uundværlig i ungdomsforeninger og sportsklubber. Han havde ikke brug for studentereksamen eller akademisk stempel. Men profilen blev efterhånden alligevel uskarpt i både uddannelse og embede – i takt med urbanisering, bygning af centralskoler og udligning af forskellene mellem by og land.

Folkelæreren fik i hvert fald konkurrence – fra *faglæreren*. Han eller hun underviste i sine særlige fag; de havde dygtiggjort sig heri enten på egen hånd eller på videreuddannende kurser, De Monradske Kurser fra 1856 eller deres fortsættelse i Statens Lærerhøjskole; enkelte særligt motiverede og dygtige tog en faglærereksamen, oprettet på initiativ af de københavnske pigeskoler i 1904. Fag-

lærere var lærere ved en købstadskole, ofte ved en realskole eller – efter skolereformen i 1903 – ved en mellemskole. Nogle af dem blev vældig gode lærere; deres ildhu og overskud af ny viden virkede smittende. Men det varede længe, førend læreruddannelsen for alvor tog hensyn til dem; breddekravene blev prioriteret, så længe de små landsbyskoler eksisterede med plads til kun én lærer eller højst to. Det gjorde de, indtil skolereformen af 1958 afskaffede skellet mellem landsby- og købstadordnede skolevæsener. På det tidspunkt var linjefag indført i læreruddannelsen ved Julius Bomholts reform i 1954.

Lidt efter lidt fik både folke- og faglærere konkurrence fra en eksperimenterende kollega, der ville anfægte lærernes klassiske roller og rutiner: *forsøgslæreren*. Omkring 1950 var det blevet tilladt at afvige fra traditionel praksis i undervisningen – i læreruddannelse 1948 og i folkeskole 1950 – med henblik på at vinde ny viden gennem pædagogisk-faglige forsøg. En særlig forsøgsskole havde Københavns Kommune etableret i 1948 under navnet Forsøgsskolen på Emdrupborg, ledet af psykologen Anne-Marie Nørvig. Det blev en frugtbar virksomhed, der satte spor bl.a. i skolereformen 1958. Videreførelsen lå i statsligt regi, Statens Pædagogiske Forsøgscenter i Rødovre (SPF), oprettet i 1964 og indtil 1990 ledet af psykologen Jørgen Egedal Poulsen. I 1969 oprettedes Folkeskolens Forsøgsråd med psykologen Kaj Spelling fra Danmarks Lærershøjskole som formand; her kunne lærere få råd, vejledning og økonomisk bistand til gennemførelse af godkendte forsøg.

Forudsætninger for denne eksperimentelle interesse var psykologiens voksende prestige og betydning i ind- og udland. Men også erindringen om de autoritære systemers rædselsregimer under 2. Verdenskrig bidrog til de følgende årtiers mistro mod autoriteter. Selv videnskab blev anfægtet, den positivistiske; det hørte med til tidens korrekte meninger, at viden er flygtigere end teori og metoder.

Den klassiske læreruddannelse var som nævnt ikke indrettet på det eksperimentelle. Hvad skulle der dog gøres forsøg med? Med børnene? Det ville næppe tiltale hverken forældre eller politikere. Men der kunne formuleres spørgsmål om metoder og materialer i undervisningen, og det blev der i stigende omfang i læreruddannelsen. Undersøgelser og observationer foregik især på Danmarks Pædagogiske Institut (DPI), der begyndte sin virksomhed i 1955, og på Danmarks Lærershøjskole, der fik sine første professorer i 1958 og officiel status som højere læreanstalt i 1963, samt på Statens Pædagogiske Forsøgscenter fra 1964. Seminariernes forbindelser til disse institutioner blev styrket, da der i 1970'erne blev ansat cand. pæd.er fra Lærershøjskolen som seminarielærere. Interessen for en fornyelse af læreplaner og didaktik blev formidlet af bl.a. Carl Aage Larsen, der var professor i didaktik og metodik på DLH fra 1960 til 1978. Erfaringerne blev studeret af læseplansudvalg – vigtigst var folkeskolens, hvor undervisnings-

direktør Hans Jensen var formand fra 1964 til 1975. Pensa blev lidt mindre faste. Lærerne, snart også elever og studerende, skulle medvirke i planlægningen af undervisning. Deltagelse og fri argumentation blev herunder til plusord i den pædagogiske debat på mange danske seminarier – i 1970'erne dog i hård konkurrence med gruppestyret marxistisk ensretning.¹

3. Fag og pædagogik

Enkelte gange i det foregående har vi mødt visioner om opdragelse som den vigtigste mulighed for humanisering af både den lille og den store verden. Tydeligst var forventningerne udtrykt af to socialistiske lærere, en kristen og en ateist, H.C. Johannessen og Vilhelm Rasmussen. »Det er af Opdragelsen, vi har alt at vente«, skrev sidstnævnte i artiklen *En Kulturopgave* (Vor Ungdom, 1899). Denne forventning kan blive drivkraft i planlægningen af fremtidens læreruddannelse.

Faglig specialisering var ikke hovedsagen i den traditionelle læreruddannelse. Men der var fag, hvori de vordende lærere fra slutningen af 1800-tallet til langt ind i 1900-tallet fik stor viden – kristendomskundskab, grammatik, geografi, naturhistorie og regning. Her kunne de noget. Men de lærere, som var uddannet efter loven af 1894, var ikke rustet til at påtage sig undervisning i matematik og fremmedsprog i mellemskolen efter reformen 1903. Læreruddannelsesloven 1930 bragte ikke en virkelig fornyelse, selvom den forlængede uddannelsen med et år til fire år, indførte eksamen i et fremmedsprog og gennemførte specialeskrivning. Små tilløb til opgør med den gængse opfattelse dengang: at læring er identisk med reproduktion af et indiskutabelt pensum.

I 1954 fik dansk læreruddannelse som nævnt ved lov indført et linjefagsstudium i systemet; antallet af linjefag har siden svinget mellem ét fag – efter frit valg – og de nuværende fire linjefag, der ikke helt er overladt til det frie valg; hensyn skal der tages til både bredde og dybde. Men 1954 var et alvorligt forsøg på at tage livtag med traditionen; lærernes »frihedsbrev« kaldte undervisningsministeren sin lov, fordi eksamen blev afskaffet i de fleste fag, afløst af »udtalelser« plus standpunktskarakter. Mødepligten på seminariet var ikke til diskussion. Den frygtede eksamen i praktik, formaliseret i 1894, blev nu afskaffet; til gengæld indførtes en tre måneders praktik på en eller flere skoler.

I 1954 blev kristendomskundskab og dansk i lovteksten afløst som hovedfag af pædagogik og psykologi; dog mere på papiret, mindre i timetal og praksis. Indtil da havde teoretisk pædagogik været en disciplin, der mest varetoges af den teologisk uddannede forstander i ugentlige foredrag – nogle steder utvivlsomt lødige emner og foredrag, men helt afhængigt af den enkelte forstanders indsigt og interesser. Det blev reelt først loven af 1966, der ved indførelse af pædagogi-

ske specialer placerede pædagogik, psykologi og didaktik (dvs. undervisningslære) som fag, der tegnede uddannelsen.

Læreruddannelsesloven af 1966 satte punktum for traditionelle forestillinger om manden fra ploven. Fra da af var det en forudsætning for optagelse på et seminarium, at man havde bestået en studentereksamen eller den nye – til formålet indrettede – højere forberedelseseksamen (hf), der kunne aflægges efter to års kursusforberedelse. Tiden var inde til, at læreruddannelsen fik præg af et friere studium uden den daglige mødepligt, men til gengæld med krav om, at den studerende gik til eksamen i fagene. Den enkelte skulle dog ikke længere uddannes i samtlige skolens fag, men vælge linjefag og et af de pædagogiske specialer – småbørnsundervisning, ungdoms- og voksenundervisning eller specialundervisning. Problemet var og er, at skolernes hverdag og skemalæggere forudsatte og ofte forudsætter – at en lærer kan undervise i de fleste af skolens fag på alle klassetrin. »Enhedslæreren« har været næsten urørlig.

4. Milepæle

Som et vendepunkt i læreruddannelsens udvikling må nævnes det punktum, der i 1894 blev sat for kaotisk konkurrence mellem statslig og privat seminariedrift – da der blev fastlagt standarder for et seminariums ydre vilkår og stillet krav om tilknyttede øvelsesskoler. 1930-reformen blev mere kompromis end godt var trods intentioner om et studiepræg. Det afgørende nye i 1954 blev som nævnt indførelsen af linjefag og ønsket om en styrkelse af pædagogik, og psykologi og »praktisk lærergerning«. Men først 1966-loven tilnærmede ordningen til et akademisk studium.

Hvis man søger ændringer i samfundets forventninger til vordende lærere, så er tiden omkring 1960 det afgørende skel. Et samfund i økonomisk opsving og social omstilling var ved at miste sine autoriteter, sine traditioner og prøvede sammenhænge. Skole og uddannelse fik ny og større betydning. Det gjorde læreruddannelsen derfor også. På enhver skole fandtes i 1960'erne de nævnte lærertyper – med engagement i henholdsvis folkelig-social, faglig og pædagogisk fornyelse. Elever og skole kunne ikke undvære dem; den slags lærere yder ofte noget særligt helt uden hensyn til løn og lukketid. Naturligvis fandtes der også 8-14-lærere, som gjorde det nødvendige og kun sjældent det særlige. Men flere forældre begyndte at forvente det særlige.

Hvad blev nyt? Manden fra ploven havde været generalist med solid indsigt i mange fag; i forhold til lokalsamfundets forældrekræds havde han været den særligt sagkyndige i de fleste boglige anliggender. Sådan blev det ikke ved med at være. I løbet af de følgende årtier blev forældrekrædsen mere veluddannet,

hver for sig sagkyndige, måske på snævre områder, ikke sjældent på boglige. Balancen blev rykket. Det blev nødvendigt, at lærerne meldte ud, hvad der var deres særlige ekspertise. Emnet var aktuelt på DLH og på seminarierne. Didaktik og faglig-pædagogiske studier blev nøglebegreber; de betegnede dygtighed til formidling af et fagligt, udviklende og opdragende indhold – på baggrund af viden og argumentation. På et seminarium skal man lære at undervise.

5. »– for at blive en god lærer«

Det synes i dag alment accepteret, at didaktik er lærerens særlige område. Det spænder vidt – at tilrettelægge et fagligt indhold, så det er tilpasset elevernes alder og muligheder; skabe saglig og personlig sikkerhed; træne elever i iagttagelse, sammenligning, koncentration og systematik; opøve dem i at fastholde viden, planlægge, organisere, løse opgaver alene og i fællesskab; lære dem at undre sig og udtrykke en forundring, at yde og at nyde og at opføre sig ordentligt over for hinanden. »Forstandsøvelser«, »anskuelsesundervisning« og »moralære« har betegnet sider af livet på seminarium og i folkeskole – de indgår i en ordentlig didaktik. Vækkelse og systematisk træning har altid hørt hjemme i en læreruddannelse, der vil forny, lyse op, integrere og gøre mennesker opmærksomme på rettigheder, pligter og muligheder. De indgår i lærernes didaktiske overvejelser.

Sammenhæng med folkeskolen har altid hørt med til en god læreruddannelse. Her lå en kontinuitet, der forpligtede. Indtil omkring 1960 var den danske folkeskole, især på landet, knyttet til idealer som pligt, orden og nøjsomhed. Det var lokalsamfundets skole; ingen tvivl om at børnene skulle gå i skole, på landet ofte hver anden dag, men så skulle de også lære noget – læse, skrive, regne og adlyde; dertil også noget om naturen og historien. De skulle opdrages til at blive *ordentlige mennesker* – uden risiko for konflikter med loven. Skolens disciplin og straf sigtede principielt mod et agtværdigt voksenliv. Bagved stod både autoriteterne og de fleste forældre. Folkeskolens religionsundervisning skulle indtil 1975 være i overensstemmelse med folkekirkens forkyndelse, så den pegede frem mod »at gå til præst« og mod selve konfirmationen.

Skole og læreruddannelse har en god del af æren for, at den danske befolkning lærte ikke alene at læse, skrive og regne, men også at opføre sig nogenlunde civiliseret – efter faste, moralske og normalt hensynsfulde regler for skikkelig opførsel. Kirke og skole lod viden og regler gå videre til næste generation. Civilisering var en skolesag; i praksis var skolens opdragelse ofte langt fra det fuldkomne, men den var med til at gøre Danmark til et retssamfund.

Eleverne skulle også blive *dygtige mennesker*. Men hvad er det? Nogle lærere

har mere eller mindre bevidst haft ønsker om at øve deres elever i at vælge med omtanke. Eleverne skulle blive dygtige til beslutning og handling. I folkeskolens nye formål af 18. maj 1937 blev det udtrykt i ordene »styrke deres karakter«. Først i 1993 fik vi eksplicit et handleperspektiv med ind i formålet, i stk. 2: *Folkeskolen må søge at skabe sådanne rammer for oplevelse, virkelyst og fordybelse, at eleverne udvikler erkendelse, fantasi og lyst til at lære, således at de opnår tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.* Ordrigt og upræcist i bisætningerne, men dog med fornyelse i det praktiske sigte.² Samspillet mellem dannelse og dygtighed har altid været vigtigt i opdragelse og undervisning – skønt ikke altid bevidst.

Det har vistnok kun været de færreste lærere, der bevidst har opdraget deres elever til også at blive *morsomme mennesker*. Oftest har det nøjagtige og omhyggelige haft højere prioritet end et overraskende og opfindsomt indslag. Måske er dette en kende uretfærdigt udtrykt, for viden, færdigheder og overblik har altid gjort folk morsommere. Men det var for det meste læreren, der forvaltede udsynet og fortalte den gode historie fra fortid og nutid; elevens opgave var mest en »genfortælling«. Fantasien var der ganske vist i hver eneste klasse – som naturtalent hos børnene, og den fik flugt hos veloplagte lærere, der kunne fortælle både bibel- og Danmarkshistorie og inddrage natur og fortid i det omgivne samfund. Men i skolen som helhed var fantasi og initiativ ikke ligestillet med orden og omhu. Originalitet blev i princippet påskønnet, men sjældent opdaget.

Skolen var på vej mod opbrud i 1950'erne, bl.a. takket være demokratisk kritik af en autoritær tradition. Den 2. Verdenskrig var ikke gået sporløst hen. Optagelsesprøven til mellemskolen var blevet et symbol på et autoritært eksamenssystem, der kunne låse et barns fremtid på grundlag af et postulat om, at de livslange evner kunne konstateres allerede i 11-års-alderen; påstanden var tilmed lidt på kant med folkeskolens formål af 18. maj 1937, hvor opgaven var »at fremme og udvikle Børnenes Anlæg og Evner, at styrke deres Karakter og give dem nyttige Kundskaber«. Anlæg og evner kunne altså udvikles også efter 11-års-alderen.

En psykologisk lærdom blev knæsat i årene efter krigen, nemlig at oplevelse af egen utilstrækkelighed er lidet hensigtsmæssig for intellektuel og emotionel virksomhed. Det vidste gode lærere i forvejen; de fik bekræftet deres egen erfaring, at ordentlige mennesker støtter hinandens selvtilid. Gode lærere vidste også, at viden tilegnes mest holdbart gennem praktisk brug – ved iagttagelse, træning og løsning af opgaver. Gode lærere vidste, at elever elsker at gøre sig umage, når de kan arbejde i ro og tryk. Lærelyst blev en påskønnet holdning i undervisningen i 1900-tallets sidste halvdel; ofte blev psykologiske argumenter anvendt som legitimering af ændringer i pædagogiske vaner. Det blev bredt accepteret, at elevens saglige sikkerhed har betydning for hans eller hendes tillid til sig selv og til andre.

Problemer i skolen bliver udfordringer til læreruddannelsen. Den fallit, der overgik den eksamensfri mellemskole – trods en hel del læreres succes med emneundervisning og praktiske fag – kunne skyldes, at denne skoleform aldrig nåede at finde ordentlig støtte i samfundet og på seminarierne. Læreruddannelsen havde travlt med at vinde prestige – måske som akademisk disciplin.

Kritikken af læreruddannelsen på seminarierne forstummede dog ikke trods krav om gymnasiale forudsætninger og trods tilbud om videreuddannelse til kandidatniveau på Danmarks Lærerhøjskole. Det var stadig et »praksis-chok« at komme ud som ung lærer. Hvad var det, de nyuddannede lærere havde savnet i deres uddannelse? Spørgsmålet blev rejst og en undersøgelse foreslået af embedsværket. Læreruddannelsesudvalget af 1987 med Askovs forstander Hans Henningsen som formand tog emnet op, og lod det undersøge gennem interviews med 50 lærere, der var uddannet i årene 1973-1981 under 1966-loven. Undersøgelsen, der blev foretaget af lic.phil. Bo Jacobsen, udkom i 1989 under titlen: »*Fungerer læreruddannelsen?*«

Det gjorde den øjensynligt ikke. I hvert fald var kritikken skarp mod den faglige undervisning på seminarierne, linjefagene dog undtagne. Undervisningen lå fjernt fra problemerne i folkeskolens hverdag. Udvalgets betænkning, der forelå primo 1990, dannede grundlag for en ny læreruddannelseslov af 1991. Trods mange justeringer løste denne dog ikke uddannelsens problemer. Efterfølgeren i 1997 tog konsekvensen og prioriterede linjefagene, 2-4 pr. studerende. I løbet af 1990'erne er der arbejdet med adskillige forslag til uddannelsens fornyelse – herunder de ministerielle tanker om koordinering med andre mellemlange videregående uddannelser i CVU'er. Men de overbevisende løsninger er endnu ikke fundet. En udfordring er antallet af funktionelle analfabeter, der forlader folkeskolen.

I det sidste halve århundredes drøftelser af skole og læreruddannelse har didaktik og undervisningslære været centrale begreber. De hænger ikke frit i luften – for faglig viden er en nødvendig, skønt utilstrækkelig forudsætning for den gode lærer. Der er stadig mange fag i uddannelsen, men didaktik er lærerens hovedfag, fortolket bredt som i indledningen til dette sidste afsnit om at blive en god lærer. Denne konstatering suppleres af to iagttagelser: 1) lærerne skal i dag kunne vælge, begrunde og argumentere for valget af indhold i undervisning og opdragelse – over for elever, forældre, kolleger og myndigheder. Det skulle de ikke i 1818. 2) lærernes opgaver, uddannelse og virksomhed er gjort til genstand for systematiske studier i ind- og udland siden 2. Verdenskrig. Vor viden om samspillet mellem lærere, elever og andre mennesker er blevet større også takket være komparative studier.

Forfatterne bag dette værk om dansk læreruddannelse har præsenteret historiske forandringer i dansk læreruddannelse. Hvor kom ideerne fra, hvor lå drivkræfterne? Fælles normer, social prestige, ideale motiver og økonomiske interesser fik betydning i forløbet. Undervejs i denne historie trådte samspillet mellem ny viden, didaktisk dygtighed og historisk-pædagogisk opmærksomhed frem som inspiration. Det er meningen med værket her at videregive inspiration til diskussioner af kontinuitet og dynamik i dansk læreruddannelse og af relationen til resultaterne i skolen. Enhver vordende lærer må forholde sig til, hvad vi i nutiden vil forstå ved ordentlige, vidende og idérige mennesker i civiliserede samfund.

Noter til del VI

1. I år 2000 oprettedes Danmarks Pædagogiske Universitet (DPU) – på grundlag af fusion mellem Danmarks Lærerhøjskole (DLH), Danmarks Pædagogiske Institut (DPI) og Danmarks Pædagoghøjskole (DPH). I den forbindelse blev der udgivet en statusrapport fra DLH, redigeret af Søren Ehlers og Kirsten Kovacs: *DLH under forandring. Danmarks Lærerhøjskole 1990-2000* (2000). Anmeldt af Vagn Skovgaard-Petersen i Uddannelseshistorie 2001 i artiklen Strøttanker over en status (s.172-178). – *Danmarks Pædagogiske Institut 2000* (2000) er en status over instituttets opgaver m.v. fra 1955.
2. Folkeskolens og gymnasieskolens formål er optrykt samlet i årbogen Uddannelseshistorie, årgang 1999. S. 214-16.

Erik Nørr

Del VII

Lovgivning og litteratur om seminarier og læreruddannelse 1991-2003

1. Lovgivning om seminarierne og læreruddannelserne 1991-2003

Lovgivning for læreruddannelsen i perioden 1790-1991 se Dansk læreruddannelse 1791-1991 III s. 432-445.

I Læreruddannelse til folkeskolen

1. Almindelige bestemmelser vedrørende læreruddannelsen

Lov nr. 410 af 6/6-1991 om uddannelse af lærere til folkeskolen

Bek. nr. 261 af 15/4-1992 om uddannelse af lærere til folkeskolen

Bek. nr. 839 af 9/10-1992 om læreruddannelsen for studerende, der afslutter uddannelsen efter den hidtidige ordning (For perioden 1. august 1992 – 30. september 1997). Overgangsbekendtgørelsen

Lov nr. 312 af 24/4-1996 om ændring af uddannelseslovene på seminarieområdet (Økonomibestemmelser, overgang til selveje m.v.)

Lovbek. nr. 795 af 3/9-1996 om uddannelse af lærere til folkeskolen

Lov nr. 473 af 10/6-1997 om uddannelse af lærere til folkeskolen (Ændring af uddannelsens fagkreds m.v.); jfr. Lovbek. nr. 608 af 10/7-1997

Bek. nr. 382 af 19/6-1998 om uddannelse af lærere til folkeskolen

Bek. nr. 718 af 21/7-2000 om uddannelse af svømmelærere (Svømmelærerprøven)

Lovbek. nr. 981 af 1/11-2000 om uddannelse af lærere til folkeskolen

Bek. nr. 695 af 13/7-2001 om ændring af bek. om uddannelse af lærere til folkeskolen

Bek. nr. 346 af 22/5-2002 om uddannelsen til meritlærer

Bek. nr. 340 af 12/5-2003 om uddannelsen til meritlærer

2. Optagelse, undervisning, eksamen

Bek. nr. 332 af 25/5-1993 om censorinstitutionen for visse videregående uddannelser under Undervisningsministeriet

Bek. nr. 137 af 27/2-1995 om adgang, indskrivning og orlov m.v. ved videregående uddannelser

Bek. nr. 1021 af 20/11-2000 om eksamen ved visse videregående uddannelser under Undervisningsministeriet [se også forgængere: 1992 og 1995] Se også bek. nr. 537 af 28/6-2002

Bek. nr. 154 af 6/3-2000 om adgang, indskrivning og orlov m.v. ved videregående uddannelser

Bek. nr. 328 af 4/5-2003 om den supplerende prøve for lærere, der er dimitteret fra Den Frie Lærerskole i Ollerup

3. Praktik, pædagogik og undervisningslære

Bek. nr. 302 af 15/5-2002 om uddannelse af praktiklærere til læreruddannelsen

4. Tilskudslove private seminarier

Lovbek. nr. 570 af 31/7-1991 om statsstøtte til visse private seminarier (Seminaristøtteloven)

Lovbek. nr. 677 af 29/7-1992 om statsstøtte til visse private seminarier (Seminaristøtteloven)

Lovbek. nr. 678 af 29/7-1992 om lov om statsstøtte til Den Frie Lærerskole

Bek. nr. 169 af 15/3-1995 om ophævelse af bek. om statslån m.v. til visse private seminarier

Bek. nr. 1173 af 16/12-1996 om tilskud og regnskab m.v. ved selvejende institutioner for videregående uddannelser

Bek. nr. 1057 af 14/12-2001 om ændring af bek. om tilskud og regnskab m.v. ved selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v.

5. Indre forhold på seminarierne, de studerende

Bek. nr. 1236 af 18/12-2000 om studerendes råd ved seminarier, der uddanner lærere til folkeskolen, pædagoger, ernærings- og husholdningsøkonomer og håndarbejds lærere

Bek. nr. 2 af 2/1-2002 om de studerendes råd m.v. ved institutioner under selvejeloven [gælder selvejende institutioner under selvejeloven, herunder Centre for Videregående Uddannelse (CVU'er)]

6. Seminarielærernes forhold

Skr. nr. 22062 af 27/5-1991 om mellemliderordningen ved lærerseminarierne pr. 1. august 1991

Undervisningsministeriets cirk.skr. af 6/8-1991 til alle seminarier og sløjdlærerskoler om opnåelse af titel som seminarielektor

Bek. nr. 214 af 26/3-1992 om lektorbedømmelse ved seminarier, der uddanner lærere til folkeskolen

Vejledning nr. 22014 af 14/4-1992 om arbejdstid og stillingsstruktur for adjunkt/lektorer og ledelse på lærerseminarierne pr. 1. august 1992; jfr. cirk. nr. 6256 af 2/4-1992

Bek. nr. 522 af 18/6-1992 om ansættelsesvilkår for tjenestemandslignende ansatte ved erhvervsskoler, skolehjem, private seminarier, handelshøjskoler, handelshøjskoleafdelinger og teknika (ændring ved bek. nr. 1032 af 15/12-1993, bek. nr. 336 af 30/5-1995, bek. nr. 529 af 25/6-2002)

Skr. nr. 22016 af 22/7-1993 til alle statsseminarier om ansættelse og afskedigelse af statstjenestemænd

Bek. nr. 719 af 21/7-2000 om lektorbedømmelse ved seminarier, der uddanner lærere til folkeskolen; jfr. vejledning nr. 11719 af 23/11-2000

7. Videreuddannelse af lærere.

Centre for Videregående Uddannelse (CVU)

Lov nr. 311 af 24/4-1996 om selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v. [vedr. lovens gyldighed for seminarierne se lovens § 1 stk. 2]

Lov nr. 482 af 31/5-2000 om ændring af lov om selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v. og en række andre love

Bek. nr. 116 af 20/2-2001 om sammenlægning og spaltning af visse uddannelsesinstitutioner (i medfør af § 5a, stk. 6 i lov om Centre for Videregående Uddannelse m.v.)

Lovbek. nr. 308 af 13/5-2002 om centre for videregående uddannelse og andre selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v.

Lov nr. 417 af 6/6-2002 om ændring af lov om Centre for Videregående Uddannelse og andre selvejende institutioner for videregående uddannelser m.v. (Betinget godkendte CVU'er m.v.)

Bek. nr. 929 af 19/11-2002 om sammenlægning og spaltning af visse uddannelsesinstitutioner

Bek. nr. 635 af 27/6-2003 om lektorbedømmelse ved Centre for Videregående Uddannelse og andre institutioner for mellemlange videregående uddannelser

8. Uddannelsen til professionsbachelor

Lov nr. 481 af 31/5-2000 om mellemlange uddannelser

Bek. nr. 113 af 19/2-2001 om uddannelsen til professionsbachelor

Bek. nr. 112 af 1/3-2002 om uddannelsen til professionsbachelor i ernæring og sundhed

Bek. nr. 356 af 19/5-2003 om uddannelsen til professionsbachelor i tekstile fag og formidling

II Andre læreruddannelser

Lovgivning før 1991 se noterne ovenfor side 393-96.

1. Pædagoguddannelsen

Lov nr. 370 af 6/6-1991 om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 457 af 15/6-1992 om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 861 af 22/10-1992 om socialpædagoguddannelsen for studerende, der afslutter uddannelsen efter den hidtidige ordning (For perioden 1. august 1992 – 30. september 1995) (SP-Overgangsbekendtgørelsen)

Bek. nr. 862 af 22/10-1992 om børnehave- og fritidspædagoguddannelserne for studerende, der afslutter uddannelsen efter den hidtidige ordning (For perioden 1. august 1992 – 30. september 1995) (BF-Overgangsbekendtgørelsen)

Bek. nr. 1233 af 23/12-1992 om særligt tilrettelagt uddannelse af pædagoger (For perioden 15. januar 1993 – 31. januar 1996)

Bek. nr. 195 af 15/3-1994 om ændring af bek. om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 626 af 30/6-1994 om ændring af bek. om uddannelse af pædagoger

Lovbek. nr. 75 af 31/1-1995 af lov om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 83 af 31/1-1995 om ændring af bek. om uddannelse af pædagoger

Lov nr. 415 af 22/5-1996 om ændring af lov om uddannelse af pædagoger (Overbygningsuddannelsen)

Lovbek. nr. 795 af 3/9-1996 om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 1020 af 29/11-1996 om videreuddannelsen af pædagoger

Bek. nr. 930 af 8/12-1997 om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 715 af 19/7-2000 om lektorbedømmelse ved seminarier og centre for videregående uddannelser, der uddanner pædagoger (jfr. Vejledning nr. 9513 af 1/11-2002)

Lovbek. nr. 980 af 1/11-2000 om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 706 af 23/7-2001 om ændring af bek. om uddannelse af pædagoger

Bek. nr. 47 af 28/1-2002 om de pædagogiske diplomuddannelser

Bek. nr. 903 af 4/11-2002 om uddannelse af praktikvejledere til pædagoguddannelsen

2. Uddannelsen til ernærings- og husholdningsøkonom (husholdningsseminarier)

Lovbek. nr. 683 af 29/7-1992 af lov om uddannelse til ernærings- og husholdningsøkonom

Bek. nr. 722 af 19/8-1992 om lektorbedømmelse ved seminarier, der uddanner ernærings- og husholdningsøkonomer

Lovbek. nr. 797 af 3/9-1996 om uddannelse til ernærings- og husholdningsøkonom

Bek. nr. 720 af 21/7-2000 om lektorbedømmelse ved seminarier, der uddanner ernærings- og husholdningsøkonomer

Lovbek. nr. 983 af 1/11-2000 om uddannelse til ernærings- og husholdningsøkonom

Bek. nr. 945 af 24/11-2002 om ernæringsdiplomuddannelser

3. Håndarbejds læreruddannelsen

Lovbek. nr. 685 af 29/7-1992 om uddannelse til håndarbejds lærer

Bek. nr. 471 af 31/5-1994 om ændring af bek. om uddannelse til håndarbejds lærer

Lovbek. nr. 123 af 21/2-1995 om uddannelse til håndarbejds lærer

Bek. nr. 592 af 10/7-1995 om uddannelse til håndarbejds lærer

Lovbek. nr. 798 af 3/9-1996 om uddannelse til håndarbejds lærer

Bek. nr. 716 af 19/7-2000 lektorbedømmelse ved seminarier og centre for videregående uddannelser, der uddanner håndarbejds lærere

Lovbek. nr. 982 af 1/11-2000 om uddannelse til håndarbejds lærer

2. Ny litteratur om lærerseminarierne og læreruddannelsen 1991-2003

Ældre litteratur se mine oversigter i: Dansk læreruddannelse. Bind 3 s. 391ff. (enkelte seminarier) og s. 446ff. (generel bibliografi til læreruddannelsen).

Egon Foldberg og Leif Stenlev: Internationalisering i dansk folkeskolelæreruddannelse (Uddannelseshistorie 2002 s. 100-09)

En ny læreruddannelse. Betænkning nr. 1199. Kbh. 1990 [61 s.]

Berrit Hansen: Dannelsen af CVU'er. Den politiske proces 1998 til 2002 – centralt og decentralt. Baggrund 1965 til 1998 og formål (Uddannelseshistorie 2003, s. 194-216)

Paul Heide: Skole og seminarium (Festskrift til Holger Knudsen. Red. Birte Kjær Jensen, Poul Lassen og Sten Sjørlev. Kbh. 1994 s. 127-76)

Adda Hilden: Fromme, stærke kvinder. Lærerindeuddannelse 1800-1950 (Dansk Læreruddannelse 1791-1991. Bind 3, Odense 1993, s. 19-303)

Adda Hilden: Fra uddannelseshistoriens glemmebog. Lærerindeuddannelse i 1800-tallet (Den jyske Historiker Nr. 62/63, 1993, s. 181-94)

Tage Kampmann: Kun spiren frisk og grøn. Læreruddannelse 1945-1991 (Dansk læreruddannelse 1791-1991. Bind 2, Odense 1991)

Tage Kampmann: Om speciallæreruddannelsen (Handicap og Samfund. Nr. 1, 1993, s. 42-54)

Tage Kampmann: Faglærereksamen (Uddannelseshistorie 1995 s. 107-22)

Tage Kampmann: Fra enegang til fodslag. Forstandere/rektorer ved lærerseminarierne 1947-1993. Udg. af Lærerseminariernes Rektorforsamling. Hvidovre 1995

Krogh-Jespersen, Kirsten: Fra praktiker til didaktiker. Om lærernes professionalisering (Spæt Henriksen m.fl. (red.): Mellem pædagogik og skole. Festskrift til professor Mogens Nielsen på 65-årsdagen den 29. marts 1996. Århus 1996 s. 37-48)

Erik Nørr: Lokalsamfundets kamp om seminariedriften 1791-1991 (Dansk læreruddannelse 1791-1991. Bind 3, Odense 1993, s. 307-89)

- Erik Nørr: Oversigt over seminarier 1791-1991. Lovgivning, status og litteratur (Dansk læreruddannelse 1791-1991. bind 3, Odense 1993, s. 391-453)
- Ole Pedersen: Læreruddannelsens historie i korte træk (Kvan årg. 16, nr. 45 s. 7-14)
- Karsten Schack (red.): Læreruddannelsens didaktik. Danmarks Lærerhøjskole – Didaktik studier. Bidrag til didaktikkens teori og historie nr. 3, 4 og 8). Kbh. 1993. 3 bind.
- Undervisning i pædagogik i pædagoguddannelsen og i læreruddannelsen. Kbh. 2002

Enkelte lærerseminariers historie

Borris Præstegårdsseminarium:

P. Storgaard Pedersen: Borris Seminariums historie 1806-1826 (Årbog for Skjern årg. 35, 1976 s. 1-10)

Brahetrolleborg Skolelærerseminarium:

Ingrid Markussen: Brahetrolleborg Skoleholder-Seminarium 1794-1826 (Fynske Årbøger 1993 s. 57-73)

Esbjerg Seminarium:

Af Esbjerg Seminariums historie (Fra Ribe Amt bd. 28, 1999, s. 31-44)

Frederiksberg Seminarium:

Tage Kampmann: Frederiksberg Seminarium i 80 år. Frederiksberg 1999 [87 s.]

Gedved Statsseminarium:

Henrik Lykke Andersen, Jesper Rasmussen og Anne Ussing-Jepsen (red.): Jubilæumsskrift. HF Gedved 25 år 1967-1992. Udg. af Gedved Statsseminarium 1992 [60 s.]

Hellerup Seminarium:

Tage Kampmann: Et jævnt og muntert liv. Seminarieliv i 1950'erne. Odense 1995 [170 s.]

Hjørring Seminarium:

Henry Holm: Med kærlighed og kundskab. Dimissionstaler fra Hjørring Seminarium 1961-78. Frederikshavn 1989 [74 s.]

Henry Holm: Skolebyen i Vendsyssel. Hjørringbogen 1995 [104 s.]

Jonstrup Statsseminarium:

Kaj Bonde og Børge Hjermov (red.): Jonstrup 203 år. Med en dimittends optegnelser fra Jonstrup 1895-98. Lyngby 1993 [88 s.]

Kaj Bonde: Jonstrup 205 år. Og dets 40 år i Kgs. Lyngby. Et debathæfte. 1995 [49 s.]

Københavns Dag- og Aftenseminarium (KDAS):

Læreruddannelse i 50 år. 1949-1999 (Kalejdoskop, jubilæumsnummer marts 1999)

Lyngby Statsseminarium (på Djursland):

Henry Simonsen: Lyngby Seminarium 1813-1874 (Grenaa og Omegn før og nu 2000 s. 33-47)

Neksø Privatseminarium:

Poul Harild: Nexø Seminarium – en hundredårsdag (Jul på Bornholm årg. 64, 1996 s. 39-42)

Nørre Nissum Seminarium:

J. Hauge Nielsen: Nørre Nissum Seminarium 1892-1992. Hverdagen og hverdags fest. Udg. i anledning af Seminariets 100-års jubilæum. Nørre Nissum 1992 [175 s.]

Kristen Erik Højberg: Nissumseminariet i fyrreerne. Med krigsårvilkår 1940-45. Allingåbro 1995 [112 s.]

Fortsættelse af Nissum Staten. Samlet og udgivet af Lokalhistorisk arkiv på Nr. Nissum. 1998

hæfte 1: Supplement til årg. 1924-54. Årgangene 1955-64 [58 s.]

hæfte 2: Årgangene 1965-74 [78 s.]

hæfte 3: Årgangene 1975-84 [55 s.]

hæfte 4: Årgangene 1985-94 [24 s.]

Odense Seminarium:

Svend Lorenzen (red.): Odense Seminarium 1895-1995. Jubilæumsskrift. 1995 [181 s.]

Ollerup. Den Frie Lærerskole:

Palle Brink Madsen: Den Frie Lærerskole 1949-1999. Vester Skerninge 1999 [348 s.]

Ranum Statsseminarium:

Ranum Statsseminarium 150 år. 1848-1998. Ranum 1998 [28 s.]

Ribe Seminarium/Statsseminarium:

Kurt Lasthein m.fl. (red.): HF-kursus Ribe 1967-1992. Udg. Ribe Statsseminarium og HF 1992 [27 s.]

Verner Bruhn og Jørgen Steinicke: Modvind og medvind. Ribe Seminarium 1899-1999. Ribe 1999 [240 s.]

Skaarup Statsseminarium:

Anders Poulsen m.fl. (red.): Det skete. Modstandsbevægelsen på Skaarup Statsseminarium under 2. verdenskrig. Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, bd. 31, 1992 [112 s.]

Jørgen Lehrmann Madsen m.fl. (red.): Skårup Seminarium 1803-2003. Skårup 2003 [144 s.]

Tønder Statsseminarium:

Ilse Hansen, Ingrid Riese og Arthur Lessow (red.): 200 Jahre Lehrerseminar in Tondern. Aabenraa 1988 (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Hft. 58) [143 s.]

Frank Lubowitz: »Er ist ein Mann, dem es ein Ernst ist, etwas Gutes auszurichten und die Ehre Gottes zu befördern«. Balthazar Petersen und die Gründung des Lehrerseminars in Tondern (Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Hft. 67/68, 1993, s. 116-24)

N. Zahles Seminarium:

N. Zahles Seminarieskoles 100-års jubilæum. Kbh. 1996 [48 s.]

Anderledes billeder. En jubilæumsbog i anledning af N. Zahles Skoles 150 års fødselsdag. Kbh. 2001 [80 s.]

Aalborg Seminarium:

Elna Mortensen og Jette Schmidt (red.): På den anden side. Aalborg Seminarium, 40, 1960-2000. Jubilæumsskrift. Aalborg 2000 [119 s.]

Århus Seminarium:

Vibeke Enemark m.fl. (red.): Læring, liv og arbejde. Beretninger og billeder fra Århus Seminarium 1984. Festskrift ved Århus Seminariums 75 års jubilæum. Århus 1984 [96 s.]

Vandrebogen for Århus Seminarium. Årgang 1949. Århus 1999 [340 s.]

Bibliografi

Christian Larsen: Dansk uddannelseshistorisk bibliografi 1948-2003. Odense. Udkommer 2005

Christian Larsen: Dimittender 1793-2002

år	mænd	kvinder	forskole- lærere	i alt
1793	5	–	–	5
1794	14	–	–	14
1795	20	–	–	20
1796	7	–	–	7
1797	10	–	–	10
1798	9	–	–	9
1799	12	–	–	12
1800	19	–	–	19
1801	9	–	–	9
1802	14	–	–	14
1803	15	–	–	15
1804	24	–	–	24
1805	40	–	–	40
1806	28	–	–	28
1807	41	–	–	41
1808	56	–	–	56
1809	48	–	–	48
1810	43	–	–	43
1811	49	–	–	49
1812	62	–	–	62
1813	60	–	–	60
1814	90	–	–	90
1815	103	–	–	103
1816	73	–	–	73
1817	95	–	–	95
1818	116	–	–	116
1819	67	–	–	67
1820	80	–	–	80
1821	81	–	–	81
1822	79	–	–	79
1823	85	–	–	85
1824	92	–	–	92

år	mænd	kvinder	forskole- lærerinder	i alt
1825	109	–	–	109
1826	114	–	–	114
1827	85	–	–	85
1828	96	–	–	96
1829	90	–	–	90
1830	101	–	–	101
1831	98	–	–	98
1832	69	–	–	69
1833	106	–	–	106
1834	99	–	–	99
1835	96	–	–	96
1836	99	–	–	99
1837	99	–	–	99
1838	106	–	–	106
1839	89	–	–	89
1840	116	–	–	116
1841	95	–	–	95
1842	88	–	–	88
1843	102	–	–	102
1844	95	–	–	95
1845	95	–	–	95
1846	91	–	–	91
1847	93	–	–	93
1848	77	–	–	77
1849	105	–	–	105
1850	72	–	–	72
1851	81	–	–	81
1852	79	–	–	79
1853	103	–	–	103
1854	85	–	–	85
1855	99	–	–	99
1856	100	–	–	100
1857	105	–	–	105
1858	82	–	–	82
1859	78	–	–	78
1860	138	3	–	141
1861	125	16	–	141
1862	147	10	–	157
1863	160	5	–	165
1864	176	21	–	197
1865	169	16	–	185

år	mænd	kvinder	forskole- lærerinder	i alt
1866	224	12	–	236
1867	204	15	–	219
1868	188	17	–	205
1869	150	20	–	170
1870	125	15	–	140
1871	121	33	–	154
1872	122	25	–	147
1873	119	24	–	143
1874	134	37	–	171
1875	116	33	–	149
1876	111	25	–	136
1877	144	38	–	182
1878	129	51	–	180
1879	153	74	–	227
1880	170	79	–	249
1881	222	76	–	298
1882	260	73	–	333
1883	298	80	–	378
1884	329	76	–	405
1885	318	111	–	429
1886	318	81	–	399
1887	312	79	–	391
1888	301	121	–	422
1889	309	120	–	429
1890	304	125	–	429
1891	270	124	–	394
1892	236	96	–	332
1893	254	111	–	365
1894	147	163	25	335
1895	163	288	26	477
1896	203	148	43	394
1897	183	62	45	290
1898	146	44	42	232
1899	146	61	52	259
1900	194	67	62	323
1901	192	83	74	349
1902	215	89	95	399
1903	215	89	83	387
1904	175	95	98	368
1905	187	119	100	406
1906	217	120	102	439

år	mænd	kvinder	forskole- lærere	i alt
1907	241	149	104	494
1908	230	151	26	407
1909	303	138	73	514
1910	272	160	117	549
1911	249	184	53	486
1912	299	222	80	601
1913	386	231	131	748
1914	404	270	51	725
1915	405	250	80	735
1916	388	233	115	736
1917	304	186	56	546
1918	246	145	69	460
1919	252	168	79	499
1920	226	177	30	433
1921	165	120	44	329
1922	178	142	88	408
1923	191	125	54	370
1924	271	158	55	484
1925	330	180	108	618
1926	350	246	54	650
1927	367	249	53	669
1928	352	278	107	737
1929	352	256	52	660
1930	326	248	53	627
1931	340	231	103	674
1932	323	257	55	635
1933	322	259	52	633
1934	19	2	103	124
1935	255	202	49	506
1936	270	168	41	479
1937	231	160	37	428
1938	207	120	42	369
1939	247	179	48	474
1940	278	174	25	477
1941	314	210	40	564
1942	321	189	27	537
1943	337	187	48	572
1944	347	241	40	628
1945	289	221	33	543
1946	314	226	40	580
1947	314	250	25	589

år	mænd	kvinder	forskole- lærereinder	i alt
1948	322	212	35	569
1949	327	223	32	582
1950	344	220	47	611
1951	390	237	61	688
1952	476	352	47	875
1953	460	288	57	805
1954	482	483	50	1015
1955	700	660	53	1413
1956	762	584	122	1468
1957	775	707	56	1538
1958	732	718	57	1507
1959	803	721	58	1582
1960	768	682	57	1507
1961	860	897	72	1829
1962	897	867	75	1839
1963	988	1020	75	2083
1964	972	1110	58	2140
1965	1127	1276	28	2431
1966	1172	1470	63	2705
1967	1315	1576	26	2917
1968	1275	1623	24	2922
1969	1546	1983	23	3552
1970	1538	1951	23	3512
1971	1552	2171	40	3763
1972	1559	2161	–	3720
1973	1000	1388	–	2388
1974	1127	1563	–	2690
1975	1375	1815	–	3190
1976	1522	1968	–	3490
1977	1643	1932	–	3575
1978	1597	1927	–	3524
1979	1402	1663	–	3065
1980	1295	1619	–	2914
1981	1183	1548	–	2731
1982	118	1593	–	1711
1983	1095	1491	–	2586
1984	890	1401	–	2291
1985	722	1161	–	1883
1986	591	978	–	1569
1987	468	854	–	1322
1988	351	705	–	1056

år	mænd	kvinder	forskole- lærerinder	i alt
1989	328	662	–	990
1990	364	862	–	1226
1991	350	785	–	1135
1992	420	936	–	1356
1993	432	967	–	1399
1994	493	1037	–	1530
1995	509	1189	–	1698
1996	608	1230	–	1838
1997	694	1337	–	2031
1998	802	1587	–	2389
1999	996	1902	–	2898
2000	956	1992	–	2949
2001	1055	2249	–	3304
2002	831	1770	–	2601

Kilder til tabellen

1793-1856

- seminariernes jubilæumsbøger og Friis-Petersens seminarist-stater

1857-1868:

- seminariernes stater
- RA. Kultusministeriets 2. kontor. Protokol for lærereksamen 1857-68 og protokol for skolelærerindeksamen 1860-75

1869-1997:

- Fortegnelse over de Eksaminander, der bestod Prøven for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen samt Forskolelærerindeksamen. Kbh. 1870-1934
- Fortegnelse over Dimittenderne fra Statens Forskoleseminarium ved Vejle, Th. Langs Forskoleseminarium i Silkeborg, Forskoleseminariet i Varde og Københavns Forskoleseminarium i Aarene 1894-1907. Kbh. 1909
- Statistisk Årbog. Kbh. 1896-1999

1998-2002: Danmarks Statistik

Kilder og litteratur til bind 1

Utrykt materiale

Rigsarkivet

Danske Kancelli

D113. Henlagte sager 1746-1771

H17. Brevbøger 1834, 1846

Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen 1789-1814

Ansøgning om optagelse på Blaagaard Seminarium 1792-1807

Blaagaard Seminarium 1791-1816

Danske Stilebøger fra Blaagaard Seminarium 1799-1800

Brahetrolleborg Seminarium

Borris Seminarium

Rentekammerets sjællandske renteskriverkontor

2422.728-30. Sager ang. Jonstrup Seminarium 1799-1821

2422.731. Sager ang. Brahetrolleborg Seminarium 1803-26

2422.732. Sager ang. Vesterborg Seminarium 1810-34

Kultusministeriets 2. Kontor

Forestillinger 1896-1904

Journalsag H 918/1855

Brevbog 1856

Gruppeordnede sager. Sager vedr. lov af 30.3.1894 om seminarier m.v. 1892-1894

Gruppeordnede sager. Akter vedr. lovgivningen om seminarier 1906-1915

Undervisningsministeriet

Gruppeordnede sager. Forslag til lov om lærerskoler 1920-1931

Gruppeordnede sager. Forslag til semarielov 1929-1932

Gruppeordnede sager. Forarbejder til lov nr. af 1.10.1934 om nedlæggelse af seminarier.

Udvalg og kommissioner ad hoc. Seminarieudvalget 1930-1931

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Jonstrup Seminarium

Forstanderens korrespondance. Kopibog 1795-1807

Indkomne breve 1791-1806

Indkomne skrivelser fra direktionen 1849-77

Indkomne skrivelser fra ministeriet og myndighederne 1836-37

Sager vedr. de til seminariet anmeldte og ankommende elever 1818-53

Inventarfortegnelse 1796-1802

Kommissionen ang. Vajsenhusets forening med seminariet på Blaagaard 1795-1801

Vesterborg Seminarium

Forhandlingsprotokol 1803-32

Indkomne sager 1807-33

Brøndbyvester Seminarium

Indkomne sager 1802-17

Elevprotokoller 1802-1817

Eksamenskarakterer 1815-20

Landsarkivet for Fyn

Brahetrolleborg Seminarium

Forhandlingsprotokoller.

Dansk Skolemuseum

Forhandlingsprotokol for Dansk Seminarieforening 1905-58

Trykt materiale

Albeck, Gustav: Drømmen om skolen i Soer. I: Grundtvig Studier 1983 s. 69-86

Balle, N.E.: Lærebog i den Evangelisk-Christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler. Kbh. 1791

Balling, Emanuel: Huusmoderen, eller den værdige Landboeqvinde. Et Priisskrift med Motto: Exempler virke bedst. Som har vundet det Kongel. Landhuusholdnings Selskabs Agtelse, og tilkiendt dets første Sølv-Medaille. Kbh. 1792

Bang, N.H.: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie. Kbh. 1899

Barfod, A. (udg.): Samling af Bestemmelser vedrørende Seminarier og Lærreprøver. Udgivet paa Foranstaltning af Undervisningsministeriet. Kbh. 1928

Barfod, A.: Departementschefstyret i Danmark fra 29. August 1943 til 4. Maj 1945. I: Nordisk Administrativ Tidsskrift årg. 26 (1945) s. 103-28

Bastholm, Christian: Religions-Bog for Ungdommen tilligemed Betragtninger over saadan en Bogs nyttigste Indretning. Kbh. 1785

- Bastholm, Christian: Viisdoms og Lyksaligheds Lære. Kbh. 1794
- Becher, M.T.: Gjensvar angaaende Foreningen af Embederne som Præst og Seminarieforstander. I: Skolens Reform 1856 s. 134-43
- Becker, M.T.: Enten – Eller. I: Skolens Reform 1855 s. 441-48
- Beretning afgivet af undervisningsministeriets udvalg vedrørende de private seminariers statusopgørelse pr. 31. marts 1972. Kbh. 1972.
- Beretning om Danmarks Lærerforenings 4. almindelige Lærermøde. Kbh. 1899
- Beretning om Danmarks Lærerforenings 6. almindelige Lærermøde. Kbh. 1907
- Beretning om Danmarks Lærerforenings 8. almindelige Skolemøde i København d. 3.-5. August 1921. Århus 1923
- Beretning om Danmarks Lærerforenings Delegeretmøde 1909. Kbh. 1909
- Beretning om de samvirkende Frøbelske Institutioner med Program for Frøbelseminariets Undervisning. Kbh. 1935
- Betz, Alfred: Skolelærer-Seminarieret i Brøndbyvester. I: Glostrup-bogen bd. 1 (1949-50) s. 81-105
- Betænkning med Lovforslag afgivet af Skolekommissionen i Henhold til Lov af 21. Februar 1919. Plus to bind forhandlinger og et bind bilag. Kbh. 1923.
- Betænkning afgivet af Udvalget til Undersøgelse af Spørgsmaalet om de seminarieuddannede Læreres Adgang til Universiteterne. Kbh. 1943
- Betænkning fra Udvalget til Udarbejdelse af fælles Retningslinier for Uddannelsen på de anerkendte Børnehaveseminarier. Kbh. 1948-49
- Betænkning om de specialpædagogiske uddannelser. Kbh. 1978.
- Betænkning om uddannelse af åndssvageforsorgens personale. Kbh. 1960.
- Betænkning vedr. læreruddannelsen. Kbh. 1965
- Betænkning vedr. uddannelseskraft til seminarierne lærere. Kbh. 1970
- Betænkning vedr. ændring af reglerne for uddannelsen til børneforsorgspædagog. Kbh. 1973
- Birch, H.J.: Afhandlinger over vigtige theologiske Materier. Kbh. 1779
- Birch, H.J.: Bibelske Historier i et kort Udtog for Børn, især paa Landet. Kbh. 1788
- Birch, H.J.: Det Gamle og Nye Testaments Historie til Brug for Ungdommen og Almuen i Danmark og Norge. Kbh. 1782.
- Bjørn, Claus (udg.): Reise Bemerkungen Sr. Excellenz des Herrn Geheime Statsminister und Kammerpräsidenten Grafen von Reventlow auf einer Reise durch die Herzogthümer im Jahre 1796. Kerteminde 1994
- Bjørn, Claus: Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow. Kbh. 1992
- Bobé, Louis (udg.): Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede i Tidsrummet 1770-1827. Kbh. 1895-1931
- Boelt Kristiansen, Helle og René Bloch Jensen (red.): Læreruddannelse i 200 år. Kbh. 1991
- Boisen, P.O. og Saxtorph, J.: Hvorledes kunde de Skolelærere, som ikke ere Seminaristisk dannede, men have Lyst og Anlæg, af Præsten forhielpes til større Embeds Duelighed? Kbh. 1810
- Boisen, P.O.: Methodelære for Almue-Underviisningen. Kbh. 1834
- Boisen, P.O.: Praktisk Religions-Underviisning med kateketiske Anmærkninger. Kbh. 1796
- Boisen, P.O.: Veiledning til huuslig Lyksalighed. Kbh. 1807
- Boisen-Møller, Anna m.fl. (udg.): – men størst af alt er kærligheden. Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede. Kbh. 1988

- Bruhn, Rudolf: De seks. En Fortælling om Ungdom. Kbh. 1916
- Bruhn, Rudolf: Som vi er, som vi var – og som vi burde være. Løgstør 1917
- Bruhn, Verner og Jørgen Steinicke: Modvind og medvind. Ribe Seminarium 1899-1999. Ribe 1999
- Braae-Hansen, F.: Lejrskolen. I: Vor Ungdom 1930-31 s. 397-405.
- Bugge, K.E.: Visdommens lænker. Kommentarer til nogle nyere studier over 1700-tallets kristendomsundervisning. I: Kirkehistoriske Samlinger 1990 s. 145-164.
- Busk, C.J.: Lærerruddannelse. I: Vor Ungdom 1893 s. 122-33
- Byskov, Jens: Dansk Sproglære. Kbh. 1910
- Campes Revisions-Værk, det hele Skole- og Opdragelses-Væsen betreffende. Udarbejdet ved et Selskab af praktiske Opdragere i Tydskland og oversat til det danske Publikums Brug. Kbh. 1788-1806
- Carlgren, Ingrid og Ference Marton: Fremtidens lærere. Kbh. 2002
- Carlsen, Olaf (udg.): En jydsk Drengs Dagbog 1824-1835. Severin Weiersøes Optegnelser fra Dreng- og Ungdomsaarene. Kbh. 1943
- Christens, C.F.: Om Seminariernes Udvikling og Forhold til andre Dannelsesanstalter. I: Skolens Reform 1851 s. 201-22, 237-63
- Christensen, Borge M.: Skolelærer Jens Christensens livserindringer. I: Personalhistorisk Tidsskrift 1999 s. 186-226
- Christensen, C.: Seminariipræparanders Forberedelse. I: Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet 1846 s. 97-114
- Christensen, Dan Ch.: Lærerinteresser og lærerruddannelse – en analyse af lærerruddannelsesloven af 1966. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1981 s. 51-103
- Christensen, Georg: Nye Muligheder for Seminarieundervisningen efter Bekendtgørelsen af 4. Maj 1931. I: Vor Ungdom 1931/32 s. 268-75
- Christensen, Georg: Pædagogisk Frikvarter. Kbh. 1958
- Christensen, J.C.: Fra min Barndom og Ungdom. Århus 1925
- Christensen, Michael: Dimittender og lærere. Jelling Statsseminarium 1841-1991. Jelling 1991
- Clausen, H.N.: Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark. Kbh. 1844
- Collegialtidende 1818-1848. Kbh. 1818-48
- Cramer, Johan Andreas: Kort Underviisning i Christendommen, oversat efter den for Skolerne i Hertugdømmerne til almindelig Brug efter de allerhøieste Befaling anordnede Forklaring til rigtig at forstaae Luthers lille Catechismus. Kbh. 1785
- Dahl, Helge: Norsk Lærarutdanning fra 1814 til i dag, Oslo 1959.
- Damsholt, Tine: Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet. Kbh. 2000
- Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Kbh. 2000-2001
- Danø, Viggo: Seminarieliv i Halvfemserne. Kbh. 1907
- De Pædagogiske Diplomuuddannelser. Faghæfte. Udg. af Lærerseminarierne 1997
- Departementstidende 1848-1860. Kbh. 1848-60
- Djuurhuus, Susanne Krohn m.fl. (udg.): Atten seminarier. Erfaringsindsamling vedrørende seminarier som pædagogiske centre. Århus 1991
- Ecole, Jean og H.W. Arndt (udg.): Christian Wolff. Gesammelte Werke. Hildesheim 1965-Ehlers, Søren og Kirsten Kovacs: DLH under forandring. Danmarks Lærerhøjskole 1990-2000. Kbh. 2000
- Ehlers, Søren: Ungdomsliv. Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900-1925. Kbh. 2000

- En fælles pædagoguddannelse. Kbh. 1990
- En ny læreruddannelse. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeren i september 1987 nedsatte udvalg til revision af læreruddannelsen. Kbh. 1990
- Engelbrechtsen, P., V. Pedersen og Kaj Bonde: Praktik I-III. Håndbog for lærere. Kbh. 1960-1962.
- Enoksen, Ivan: Folk og fag. Træk af pædagogfagets historie. Kbh. 1996
- Exner, A.: Efterretninger om det Kongelige Vaisenhus. Kbh. 1881
- Fabricius-Bjerre, E. og E.A. Koch (udg.): Folkeskolens Læreruddannelse. Samling af Love, Bekendtgørelser og Cirkulærer med Noter. Kbh. 1940
- Falbe-Hansen, V. og W. Scharling: Danmarks Statistik. Bd. 5. Kirke- og Undervisningsvæsen. Kbh. 1881
- Feldbæk, Ole (red.): Dansk Identitetshistorie bd. 2. Kbh. 1991
- Festskrift. Ankerhus Seminarium 100 år. Sorø 2002
- Fibæk Laursen Per: Den autentiske lærer. Kbh. 2003.
- Fjord, N.J.: Uddrag af Examensprotokoller og Beretninger m.m., vedkommende offentlige og private Forberedelsesanstalter for Skolelærere, med nogle Bemærkninger. Kbh. 1865
- Folketingstidende 1953-. Kbh. 1953-
- Forhandlingerne ved det sjette nordiske Skolemøde i Kjøbenhavn 5.-8. August 1890. Kbh. 1891
- Forslag ang. Uddannelsen af Husholdningslærerinder og Husholdningsledere samt Skolekøkkenlærerinder fra den af Undervisningsministeriet nedsatte Kommission. Kbh. 1920.
- Fortegnelse over de Eksaminander, der i ... bestod Prøven for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen samt Forskolelærerindeeksamen. Kbh. 1869-1933
- Friis, Aage (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse. Historiske Enkeltfremstillinger bd. 4. Kbh. 1946
- Friis-Petersen, H.: Dimittender fra de nedlagte små seminarier og præstegårdsseminarier. Århus 1955.
- Friis-Petersen, H.: Dimittenderne fra Brahetrolleborg Seminarium. Århus 1957
- Friis-Petersen, H.: Dimittenderne fra Brøndbyvester Seminarium. Aarhus 1954
- Frisch, Hartvig m.fl. (red.): Danmark besat og befriet bd. 2. Kbh. 1947
- Gad, Finn: Intelligent insubordination. Carl Frederik Vorbeck. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1970 s. 93-108
- Glenstrup. Christian: Danmarks kirker og skoler. Historiske sognekort. I: Uddannelseshistorie 1990 s. 12-18
- Gregersen, Torben: En værre bolsjevik. Haslev 1990
- Groot, Line: Løn lokker lærerstuderende. I: Folkeskolen 2002, nr. 10 s. 4-5
- Hansen, Berrit: Dannelsen af CVU. I: Uddannelseshistorie 2003 s. 194-216
- Hansen, Frants (red.): K.F.U.M.s Seminarium. Frederiksberg Seminarium, Hellerup Seminarium, Gentofte Studenterkursus. 1919-1969. Kbh. 1969
- Hansen, Oscar: Opdragelseslære. Med et Forord af Herman Trier. Kbh. 1898
- Hansen, Vagn: Lærernes sociale rekruttering 1869-1925. En undersøgelse af fire statsseminariers dimittender 1869-96 samt en oversigt over det samlede antal dimittender 1897-1925. Utrykt speciale ved Københavns Universitet 1977
- Heegaard, Sophus: Om Opdragelse. En Fremstilling af Pædagogiken tilligemed et Omrids af dens Historie. Kbh. 1880
- Heide Ottesen, Paul: Et frihedsbrev til de danske seminarier. I: Kalejdoskop 1979

- Heide, Paul: KDAS – De sidste 20 år. I: Kalejdoskop. Årsskrift 1999 s. 21-38
- Held, Finn: En ny læreruddannelse? Ja tak – en rigtig ny læreruddannelse. I: Unge pædagoger 1996 nr. 8 s. 5-10
- Held, Finn: Forslagene til en ny læreruddannelse – et resultat af system-amnesi. I: Dansk Pædagogisk Tidsskrift 1997 nr. 2 s. 4-9
- Helk, Vello: Dansk-norske studierejser. 1661-1813. Odense 1991
- Helk, Vello: Dansk-norske studierejser. Fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet. Odense 1987
- Hencke, H.P.C.: Valg af Bibelske Fortællinger for den første Ungdom. 3. udg. Kbh. 1796
- Hertel, Hans: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie bd. I. Kbh. 1920
- Hilden, Adda: Fromme, stærke Kvinder. I: Dansk Læreruddannelse bd. 3. Odense 1993
- Hjort, Peder: Den danske Børneven. Kbh. 1839
- Hof- og Statskalenderen 1972, 1980
- Holm-Larsen, Signe, Susanne Wiborg og Thyge Winther-Jensen (red.): Undervisning og læring. Vejle 2001
- Højberg Christensen, A.C., K. Grue-Sørensen og Axel Skalts (red.): Leksikon for opdragere. Pædagogisk-psykologisk-social håndbog. Kbh. 1953
- Hørby, Kai: Grundtvigs højskoletanke og Sorø Akademis reform 1842-1849. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1967 s. 59-84
- Ingvorsen, Leif: »Som de huskede det«. Jelling Statsseminarium 1841-1991. Jelling 1991
- Jakobsen, Bo: Fungerer læreruddannelsen? – en undersøgelse af 1966-læreruddannelsen, belyst ud fra den uddannede folkeskolelærers situation. Kbh. 1989
- Japsen, Gottlieb: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Tønder 1968
- Jelling Seminarium 1841-1916. Jelling 1916
- Jelling Seminarium 1841-1941. Kort Beretning i Anledning af Seminariets Jubilæum og personalhistoriske Meddelelser om Seminariets Dimittender. Jelling 1941
- Jensen, Erik (red.): Didaktiske emner – belyst gennem 12 artikler af Carl Aage Larsen & C.A. Høeg Larsen. Kbh. 1997
- Jensen, Erik: I fordømmenes tid. Danmarks Lærerhøjskoles rammer og vilkår gennem firserne. Kbh. 1995
- Jensen, Erik: I fordums tid. Fortællinger fra de første hundrede år af Lærerhøjskolens historie. Kbh. 1999
- Jensen, J.: Beretning om Jonstrup Seminarium og de derfra Dimitterede siden Aaret 1840. Kbh. 1859
- Jensen, J.: Nogle Mangler ved vort Seminariivæsen. I: Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet 1843 s. 290-311
- Jensen, J.: Om den aftagende Freqvents ved Skolelærerseminarierne og om Befordring til Skolekald. I: Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet 1847 s. 339-59; 1848 s. 1-23
- Jensen, J.: Om Reorganisation af vore Seminarier. Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet 1849 s. 293-331, 368-86, 1850 s. 198-223
- Jessen, Johs. C.: Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie. Sorø 1945
- Jessen, Johs. C.: Præstø Amts skolehistorie indtil 1830. Præstø 1950
- Jessen, Johs. C.: Slagelse Herreds Skolehistorie 1721-1830. Sorø 1942
- Johannessen, Hans Christian: Læreruddannelse. I: Vor Ungdom 1892 s. 486-508
- Johannessen, Hans Christian: Læreruddannelsen og vore Seminarieforhold. I: Vor Ungdom 1909 s. 185-192, 325-332
- Johansen, J.F.: Træk af Jonstrups nyeste og nyere Historie. I: Jonstrupbogen 1936 s. 34-58

- Jonas, Frits og Friedrich Wienecke (udg.): Friedrich Eberhard von Rochow. Sämtliche Pädagogische Schriften. Berlin 1907-10
- Jordheim, Knut (red.): Læreruddanning i Telemark gjennom 250 år. Notodden 1988
- Jussila, J. og S. Saari (red.): Teacher Education as a future – moulding factor. Publications of Finnish Higher Education Evaluation council 9:2000. 2000
- Kampmann, Tage: Faglærereksamen. I: Uddannelseshistorie 1995 s. 107-122
- Kampmann, Tage: Kun spiren frisk og grøn ... Læreruddannelse 1945-1991. Dansk læreruddannelse 1791-1991 bd. 2. Odense 1991
- Kampmann, Tage: Lærer under besættelsen. I: Folkeskolen 1995 nr. 16/17 s. 7-8
- Karup, Svend Åge, Jakob Rod og Gudmund Tybjerg (red.): 1788-1988. Tønder Statsseminarium. Et jubilæumsskrift. Tønder 1988
- Kirkebak, Birgit: Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970. Kbh. 2001
- Knudsen, Tim og Ditlev Tamm (red.): Dansk Forvaltningshistorie 1-3. Kbh. 2000
- Knutzen, K.O.: Fra en pædagogisk Rejse i Danmark 1833. I: Vor Ungdom 1893 s. 315-356, 507-558
- Kongelige Rescripter og Resolutioner, Love og Expeditioner Geistligheden i Danmark vedkommende 1846-1856. Kbh. 1855-65
- Kristensen, H.V.: Forskoleseminariets Væsen og Ret. I: Vor Ungdom 1909 s. 1-12
- Kristiansen, Egon: Snedsted Seminariums kirkelige og folkelig betydning på egnen. I: Historisk Årbog for Thy og Mors og V. Han Herred 1978 s. 69-107
- Kristiansen, Egon: Snedsted Seminariums kirkelige og folkelig betydning i Nordjylland. I: Vendsyssel Årbog 1986 s. 49-74
- Kroman, K.: Grundtræk af Sjælelæren med et Omrids af Tænkælæren. Kbh. 1889
- Kroman, K.: Mandefaldsspørgsmaalet i Folketinget. Kbh. 1891
- Kroman, K.: Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning og om Muligheden af dens organiske Sammenknytning med den lavere. En pædagogisk Undersøgelse. Kbh. 1886
- Kure, Thor: Lærershøjskolens etaarige Kursus og Mellemskolen. I: Vor Ungdom 1907 s. 164-67
- Kvalbein, Inger Anne: Hvilke muligheder finnes for endringer i læreruddanningens kultur? I: Nordisk Pædagogik vol. 20, nr. 4 (2001) s. 292-301
- Kvalbein, Inger Anne: Læreruddanningskultur og kunnskapsutvikling. Oslo 1998
- Kvolsgaard, C.M.C.: Seminariet i Snedsted og Ranum i Anledning af Ranum Seminariums Jubilæum. Aalborg 1898
- Kyrré, Hans: Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar. Kbh. 1920
- Kaalund-Jørgensen, F.C.: Jelling Statsseminariums Tilblivelseshistorie, belyst ved Aktstykker. I: Vor Ungdom 1941-42 s. 177-97
- Kaalund-Jørgensen, F.C.: Seminarieplaner. Den europæiske og den nordiske Linie i Læreruddannelsen. I: Vor Ungdom 1938/39 s. 366-77
- Kaare, Jan: Der skal ske ændringer. I: Folkeskolen 2001 nr. 37 s. 12-13
- Kaare, Jan: For tidligt at evaluere læreruddannelsen. I: Folkeskolen 2001 nr. 35 s. 16-17
- La Cour, Poul: Menneskelegemets bygning og livsvirksomhed. Fremstillet med særligt hensyn til gavnlige legemsøvelser. Kbh. 1890
- Lange, Frederik: Hvem er kaldet til at være Lærer? I: Tidsskrift for Philologie og Pædagogik. 1859

- Lange, Frederik: Nogle Bemærkninger om Skoleunderviisningens Princip og Methode. Kbh. 1850
- Lange, Frederik: Skolen og Livet. Pædagogiske Betragtninger. Kbh. 1856
- Lange, Olaf: Øvelsesstykker i dansk Analyse og Tegnsætning. Kbh. 1898
- Langhoff, E.: Historisk Beretning om det kongelige Skolelærerseminarium i Lyngby ved dets halvhundredeaarige Jubilæum den 30te April 1863. Kbh. 1863
- Langkjær, Jens: Om Læreruddannelsen og om Oprettelsen af en fælles nordisk Højskole for Læreres videre Uddannelse. I: Vor Ungdom 1880 s. 193-204
- Larsen, Christian (udg.): Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807. Kbh. 1999
- Larsen, Ernst (red.): Danmarks Lærerhøjskole 1856-1956. Kbh. 1956
- Larsen, Ernst: Danmarks Lærerhøjskole 1950-64. En beretning om ideer og personer bag Lærerhøjskolens udvikling. Kbh. 1981
- Larsen, Joakim (udg.): L. Reventlow. Pædagogiske Afhandlinger. I: Vor Ungdom 1900
- Larsen, Joakim: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818. Kbh. 1893
- Larsen, Joakim: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898. Kbh. 1899
- Larsen, Joakim: Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssig fremstillet. Kbh. 1914
- Larsen, N.A. (red.): Dansk Skole-Stat. Kbh. 1933-34
- Lauring, Palle: Brydningstid. Erindringer 1930-1946. Kbh. 1992
- Lehmann, Henrik (udg.): Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole. Kbh. 1909
- Leth Jensen, Anders (red.): Viborg-Seminarieret 30 år. Viborg 2001
- Levinsen, Alfred: Om Forandringer ved Skolelærernes Uddannelse og Stilling. Aalborg 1881
- Lindhardt, P.G. og Swane, Jørgen (udg.): To Høj Kirkemænd. Brevvexling mellem bispene H. Stein og J. Swane. Aarhus 1958
- Linnér, Bengt og Boel Westberg: Kan man lära sig att bli lärare? Lund 2001
- Lorenzen, Svend (red.): Odense Seminarium 1895-1995. Jubilæumsskrift. Odense 1995
- Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen 1857-1961/62. Kbh. 1859-1962
- Lund, Ejnar: Den nye Seminarielov. I: Vor Ungdom 1930/31 s. 49-56
- Lund, Ejnar: Den nye Seminarieordning. I: Vor Ungdom 1931/32 s. 257-67
- Magnussen, J.: Om Lærernes Dannelse. I: Skolens Reform 1850 s. 323-28
- Malling, Ove: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere. Kbh. 1776
- Markussen, Ingrid: Brahetrolleborg Skoleholder-Seminarium 1794-1826. I: Fynske Årbøger 1993 s. 57-73
- Markussen, Ingrid: C.P. Brammers lærebog i didaktik og pædagogik og de praktisk-musiske fag i læreruddannelsen. I: Spæt Henriksen m.fl. (red.): Mellem pædagogik og skole. Festskrift til professor Mogens Nielsen på 65-årsdagen den 29. marts 1996. Århus 1996 s. 25-36
- Markussen, Ingrid: Støvletramp og skolegang. I: Folkeskolen årg. 112 nr. 16/17 (1995) s. 4-6
- Markussen, Ingrid: Til Skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte. Pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet. Kbh. 1991
- Markussen, Ingrid: Visdommens lænker. Studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov. Odense 1988
- Mathiesen, Anders: Hvorfor skal de offentlige institutioner være selvejende institutioner?

- om lovkomplekset vedrørende DPU og CVU'erne. I: Dansk Pædagogisk Tidsskrift 2000 nr. 2 s. 3-15
- Meddelelser fra Det Statistiske Bureau 1859. Kbh. 1859
- Meddelelser om folkeskolen, ungdomsundervisningen og læreruddannelsen. Kbh. 1933-1959
- Melton, James van Horn: Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria. Cambridge 1988
- Mens vi ventede – Folkeskolen under Besættelsen. Kbh. 1946
- Mikkelsen, Kristian: Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg. Kbh. 1894
- Miltersen, K.: Rektorbioграфier. Ajourført udgave af »Biografier af rektorerne (til 1958 forstanderne) ved Danmarks seminarier og ved Lærerhøjskolen (opr. Monrads kursus) samlede af Viggo Glud Konradsen 1972« 1988.
- Moustgaard, Ib Kristian og Arne Friemuth Petersen (red.): Udviklingslinier i dansk psykologi fra Alfred Lehmann til i dag. Kbh. 1986
- Mulvad, Johs.: Musiklivet på Jonstrup Seminarium 1811-1851. En redegørelse med udgangspunkt i fundet af et hidtil upåagtet musikalsk materiale. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1982 s. 24-61
- Mulvad, Ruth: Læreruddannelse i Finland – og finske skolebørns læsestandpunkt. I: Kalejdoskop. Årsskrift 1996 s. 14-20
- Møller, Kr.: Den Reventlowske Skole i 150 Aar. Skoleliv ved Brahetrolleborg. Fra Klostermunk til Spejderpige. Nyborg 1933
- Nedergaard, Gustav: Magdalena fra Ankerhus. Historien om Magdalene Lauridsen. Kbh. 1997
- Nedergaard, O. og H.A. Svane (red.): Praktisk Skolegerning. En Undervisningsvejledning for Lærere i Folkeskolen. Kbh. 1933.
- Neiiendam, Michael: Konfirmation og konfirmandundervisning i ortodoksiens, pietismens og oplysningens tid. Red. L. Brøndum. Kbh. 1962
- Nielsen, F.: Duplik i Striden om Præsten som Seminarieforstander. I: Skolens Reform 1856, s. 145-49
- Nielsen, Fredrik: Ledetraad i Kirkens Historie. Kbh. 1887
- Nielsen-Svinning, H.C.: Manden fra ploven. Nogle draaber fra erindringens hav. 1950
- Niemeyer, Aug. Herm.: Grundsætninger for Opdragelse og Underviisning. For Forældre, Huuslærere og Skolemænd. Oversat efter tredje Udgave, samt ledsaget med nogle faa, meest litterære Anmærkninger af Frederik Høegh Guldberg. Kbh. 1800
- Nissen, Gunhild: Bønder, skole og demokrati. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet i tiden ca. 1880-1910. Kbh. 1973
- Nordenbo, Sven Erik: Bidrag til den danske pædagogiks historie. Kbh. 1984
- Nordenbo, Sven Erik: Pædagogik. I: Svend Ellehøj (red.): Københavns Universitet 1479-1979 bd. X. Kbh. 1980 s. 227-308
- Nordentoft, Inger Merete: Opdragelse til Demokrati. Kbh. 1944
- Nørfelt, Aage: Usporlige Veje. Erindringer. Odense 1993
- Nørgaard, Ellen: Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden. Kbh. 1977
- Nørr, Erik (udg.): Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909 bd. IV. Kbh. 1999
- Nørr, Erik: Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften. I: Dansk læreruddannelse 1791-1991 bd. 3. Odense 1993 s. 305-453

- Nørr, Erik: Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. Kbh. 1981
- Nørr, Erik: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Kbh. 1994
- Odense Socialpædagogiske Seminarium 25 år. 1967-1992. Odense 1992.
- Olrik, Hans: Danmarks Lærerhøjskole 1856-1906. Kbh. 1906
- Olufsen, Inger: Rasmus Michelsen fra Ulbølle. En fynsk skolelærer i 1800-tallet. Kbh. 1989.
- Ottosen, Knud: Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling. Et Folkeskrift. Horsens 1894
- Pedersen, Ulla: Husholdningslærerindeuddannelsen. I: Opdragelse og Undervisning i Danmark. Kbh. 1949 bd. 2 s. 279-92
- Perch, Poul W.: Uddannelsen til socialpædagog og dens oprindelse og udvikling. Kbh. 1983
- Petersen, Anders: Den jonstrupske Stat. Personalhistoriske Meddelelser om det kgl. blaa-gaard-jonstrupske Seminariums Lærere og Dimittender 1790-1884 med Tillæg og Rettelser til 1891. Kbh. 1891
- Petri, Gerda og Minna Kragelund: Mor Magda – og alle de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag. Kbh. 1980
- Planlægning vedr. børnehave- og fritidspædagogseminarier. Kbh. 1974
- Plum, Frederik: Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne. En frie Omarbejdelse af Riemanns Beschreibung der Reckanschen Schule. Odense 1802
- Podczedeck, Otto (udg.): August Hermann Franckes Schrift über eine Reform des Erziehungs- und Bildungswesens als Ausgangspunkt einer geistlichen und sozialen Neuordnung der Evangelischen Kirche des 18. Jahrhunderts: Der grosse Aufsatz. Berlin 1962
- Politikens Nudansk Ordbog. 15. udg., 4. oplag. Kbh. 1992
- Politikens Nudansk Ordbog. 18. udg. Kbh. 2001
- Poulsen, Anders m.fl. (red.): Det skete. Modstandsbevægelsen på Skaarup Statsseminarium under 2. Verdenskrig. Svendborg 1992
- Poulsen, Carl og W.Th. Benthin (red.): Lærerne og Samfundet. Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder. Jubilæumsskrift 1814-1914. Kbh. 1913-14
- Poulsen, L.P.: En gammel Skolemands Erindringer. Kbh. 1940
- Rasmussen, Alexander: De Schimmelmansske Skoler. Aalborg 1914.
- Rasmussen, Erik: Oldefars visebog. Træk til belysning af ånden på Vesterborg Seminarium. I: Uddannelseshistorie 1988, s. 28-57
- Ravn, Karen: Lærerstuderende bliver ringere til skriftlig dansk. I: Folkeskolen 2002 s. 13-2-
- Redegørelse I: Det 21. århundredes uddannelsesinstitutioner. Redegørelse om de videregående uddannelsers institutionelle struktur. Kbh. 1998
- Redegørelse II: Redegørelse om de videregående uddannelsers institutionelle struktur. Opfølgning på redegørelse om samme emne fra januar 1998. Kbh. 1998
- Riemann, C.F.: Beschreibung der Reckanschen Schule. 3. Ausg. Berlin, Stettin 1798.
- Rigsdagstidende 1850-1953. Kbh. 1850-1953
- Rimmen Nielsen, Hanne: Troende og dygtige lærerinder. Lærerindeuddannelse og -fællesskab på Århus (Kvinde-)seminarium 1909-1950. En kvindekulturs rum og forestillinger. Ph.d.-afhandling ved Aarhus Universitet 1991

- Rist, J.C.F.: Anviisning for Skolelærere i de lavere Skoler til Embeders rette Førelse. Overs. ved L. Hasse. Kbh. 1794
- Roskilde Stænder-Tidende 1835-1848
- Rugaard, D.E.: Seminaristers Udelukkelse fra Skole-Embeder i Kjøbenhavn. I: Maanedskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere 1847 s. 305-08, 369-74, 401-03, 417-20, 497-98
- Rugaard, D.E.: Skole-Bibliothek eller Fortegnelse over danske Skrifter, angaaende Opdragelses- og Underviisnings-Væsenet fagviis opstillet i alfabetisk Orden. Kbh. 1847
- Rørדם, H.F.: Bidrag til Historien om Indretning af Skoler paa Landet i Christian VI's Tid. I: Kirkehistoriske Samlinger 5. rk. 6. bd. (1911-1913) s. 241-311
- Rørדם, Thomas Skat: Den kristelige Lære fremstillet i Sammenhæng. Kbh. 1868
- Sauer, Michael: Volksschullehrerbildung in Preussen. Köln 1987
- Schacht, A.R.: En praktisk mellem-skole. Bidrag til en skoleforms historie. Kbh. 1971
- Schmidt, J. Boisen: Til duelige skoleholderes dannelse. Jonstrup Statsseminarium 1790-1990. 1992
- Schneekloth, Hans: Hjemmet og Skolen. Meddelelser fra Latin- og Realskolen paa Værnedamsvej. Kbh. 1859
- Schurmann, J.: Bidrag til Forhandlingen om Seminarievæsen og Skolelærer-Examen, nærmest i Anledning af de Frølundske Forslag. Kbh. 1867
- Schurmann, J.: Endnu et Ord om Skolelærerexamen og vor Læreruddannelse. Kbh. 1891
- Schurmann, J.: Historiske Efterretninger om det kongelige Skolelærer-Seminarium i Skaarup i Fyen i Tidsrummet 1803-1853. Odense 1853
- Sigsgaard, Jens: Uddannelsen af Børnehøvelærere. I: Einar Torsting (red.): Opdragelse og Undervisning. Kbh. 1949 bd. II s. 232-34
- Skibsted, H.V.: Almueskolevæsenet i de danske Kjøbstæder og Landdistricter fremstillet efter derom gjældende Regler. Kbh. 1866
- Skioldager, Niels og J.C.T. Westerboe: Præparandanstalt for vordende Seminarister i Kongens Lyngby. I: Tidsskrift for Almueskole- og Seminariivæsenet 1845 s. 114-15
- Skjærbæk, Oluf J.: Institutioner til Værn for Børn og Unge i Danmark. Kbh. 1946
- Skjærbæk, Oluf J.: Institutioner til værn for børn og unge i Danmark. 10. udg. Kbh. 1967
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Dannelse og demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almenskoler 24. april 1903. Kbh. 1976.
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Det usagte samvirke. I: Folkeskolen årg. 112, nr. 16/17 (1995)
- Skovgaard-Petersen, Vagn: Strøtanker over en status. Fra DLH til DPU. I: Uddannelseshistorie 2001 s. 172-78
- Skyum, Sigurd: Silkeborg Seminariums historie. Silkeborg 1986
- Skaarup 1803-1903. Et Indbydelsesskrift til Seminariets Hundreedaarsfest den 6.-7. August 1903. Odense 1903
- Smith, Harald: Nazistisk Læreruddannelse. Et Besøg paa Kiels »Hochschule für Lehrerbildung«. I: Vor Ungdom 1936/37 s. 21-26
- Smitt, P.P.: Vor Læreruddannelse. I: Vor Ungdom 1893 s. 133-47
- Sociale uddannelser. Betænkning afgivet af uddannelseskommissionen for det sociale område. Kbh. 1973
- Spencer, Herbert: Om Opdragelse. Udg. af Harald Høffding. Kbh. 1876
- Starcke, C.N.: Herbert Spencer. I: Det ny Aarhundrede bd. 1 (1903/04)
- Starcke, C.N.: Lærebog i Pædagogik til Brug ved Læreruddannelsen. Oslo, Kbh. 1914
- Steenstrup, Johs.: Bonden og Universitetet. Nogle historiske Betragtninger i Anledning af Hundreedaars-Mindefesten den 20de Juni 1888. Kbh. 1888

- Steenwinkel, P.C.: Tanker om et Middel til større Oplysning og Sædelighed for Almuen paa Landet. Odense 1781
- Sthyr, C.H. (udg.): Samling af Bestemmelser vedrørende Seminarier og Lærerprøver. Kbh. 1910
- Suhm, P.F.: Historien af Danmark Norge og Holsten udi tvende Udtog til studerende Ungdom Bedste. 3. opl. Kbh. 1790
- Søkilde, N. Rasmussen: De Reventlovske Skoler for hundrede Aar siden som de første filantropiske Folkeskoler i Danmark med Seminariet og Opdragelsesanstalten Bernstorfsminde. Et Mindeskrift til Jubelaaret 1883. Kbh. 1883
- Søndergaard Madsen, Hanne og Ina Vogn Pedersen: Suhr gennem trekvart århundrede 1901-1976. Kbh. 1976
- Sørensen, N.: Er vor Seminarieordning tidssvarende? I: Vor Ungdom 1906 s. 91-96
- Sørensen, Rasmus: Mit Levnetsløb og dets levende Berørelse med Almueskolens Historie i Danmark i indeværende Aarhundredes første Halvdeel. Kbh. 1847
- Tidemand, O.W.: Det kongelige Blaagaard-Jonstrupske Skolelærerseminarium i hundred Aar (1790-1890). Kbh. 1890
- Tilpasningsproblemer på de pædagoguddannedes arbejdsmarked. En redegørelse afgivet af den nedsatte arbejdsgruppe til belysning af den samtidige forekomst af arbejdsløshed og mangel på pædagoger. Kbh. 1982.
- Tordrup S.A.: Børnepsykologi. Kbh. 1937.
- Torpe, Harald: Aldrig løses Mand af Lære. Bidrag til Danmarks Lærerhøjskoles historie med hovedvægt på tiden 1959-1977. Kbh. 1988
- Torpe, Harald: Pædagogisk psykologi i hundrede år. I: Ib Kristian Moustgaard og Arne Friemuth Petersen (red.): Udviklingslinier i dansk psykologi fra Alfred Lehmann til i dag. Kbh. 1986 s. 88-117
- Torsting, Einer (red.): Opdragelse og Undervisning i Danmark. Kbh. 1948-49
- Trojel, F.B.: Et Par Ord om Seminariernes Forlæggelse til Kjøbstæderne. I: Den Nordiske Folkeskole 1851 sp. 634-37
- Tuxen, S.L.: Lærerindeuddannelsen i Danmark. Kbh. 1890
- Tveiten, Asbjørn: Private Lærarskular 1890-1947. Bergen 1994.
- U: Skal jeg lade min Broder blive Seminarist? I: Maanedskrift og Repertorium for Almueskolelærere 1844 s. 337-62
- Ussing Olsen, Peter: I livets vold. Studier i etik og livsfilosofi hos C. Lambek og Severin Christensen. Aalborg 2002
- Varming, Kamma: Lejrskolepioner i Vejle Olaf Aastrup. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1979 s. 77-92
- Ved de reventlovske skolers 200 års jubilæum. Et jubilæumsskrift. Fåborg 1983
- Viborg Stændertidende 1836-1848. Kbh. 1836-48
- Villaume, P.: Grundsätze und Einrichtungen zur gemeinsamen Erziehungsanstalt gebildeterer Stände, nebst einem Berichte von der Erziehungsanstalt zu Bernstorfsminde auf der Baronie Brahetrolleburg in Fühnen. Friedrichsstadt 1804
- Vinther, P.J.M.: Manglerne af og Veje til faste Former. 1892
- Vinther, P.J.M.: Silkeborg Seminarium 1886-1911. I: Beretning om Danmarks Lærerforenings Delegeretmøde 1909. Kbh. 1909 s. 17-29
- Vorbeck, C.F.: Folkestyrets Skole og Opdragelse. Kbh. 1944
- Voss, P.: Forslag til oprettelse af en offentlig højskole for folkeskolelæreres videre uddannelse. Vor Ungdom 1880 s. 62-102
- Wedel, L.M.: Indenlandske Reise igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de dan-

- ske Provindser. Med Hensyn tildeels paa oeconom. og statistiske Gjenstande i Aarene 1799, 1800, 1801. Kbh. 1803
- Werborg, Sv. Å.: Esbjerg årskursus for lærere og lærerinder i Ribe amt. 1936-1969. Kbh. 1986
- Werborg, Sv. Å.: Videreuddannelsen af folkeskolelærerne i provinsen. 1933-1969. Kbh. 1977
- Wiborg, S.: The Danish Tradition in Teacher Education. I: Journal of theory and applications of subject teaching methodologies in pre-school, primary, secondary and higher education vol. 3, 2002
- Wilkens, Cl.: Grundtræk af Pædagogikken. Kbh. 1892
- Windinge, Henrik: Seminariernes CVU-omstilling – en sag om New Politics og politisk korrekthed. I: Seminariebladet 2001 nr. 3
- Winge, Mette: Dansk børnelitteratur 1900-1945 med særligt henblik på børneromanen. Kbh. 1976
- Winther-Jensen, Thyge: Komparativ Pædagogik. Kbh. 2004.
- Aagesen, Fr. m.fl. (red.): Hvorledes skal jeg undervise? Haandbog i praktisk Skolearbejde. Kbh. 1912

Person- og institutionsregister

- Abildgaard, Christian Ulrich 74
Abrahamson, Joseph 88
Albeck, Emil 267
Albertslund Børnehaveseminarium 375f
Algreen, P.G. 139
Andersen, J. Oskar 261f
Andersen, Jytte 374
Andersen, K.B. 315
Andersen, Rasmus 66
Andersen, Vilhelm 231
Andkjer, Niss Andersen 72
Andreassen, J. 234
Ankerhus Husholdningsseminarium/Seminarium 378-80, 391
Appel, Jacob 259
Arktander, H.N. 113
Arvin, G.J. 280, 293-96, 299, 301f, 306
Askov Sløjdscole 250, 285
Astrup, Preben, 331
Attrup, Martin 252
- Bagge, Andreas 144, 148
Bagger, Hedevig 362-64
Bagger, Sophus 362-64
Bagsværd Børneforsorgsseminarium 366
Balle, Nicolai Edinger 27-31, 42f, 47, 52-56, 66, 69, 75f, 105, 110, 123, 400
Ballerup Børnehaveseminarium 371
Balslev, C.F. 53
Bang, Claus 83
Bang, Jacob 101
Bang, Niels H. 231, 253
Bang, Nina 263, 265
Bang, Ole 235
Barfod, A. 182, 267, 270, 275, 294f, 297f
Barneplejeskolen i Randersgade i København 366-68
Basedow, J.A. 24
- Bastholm, Christian 42, 52f, 56f
Beck, Ludvig 366
Beck, Vilhelm 186
Becker, M.T. 161f
Bendtler, skolebogsforfatter 88
Bentzon, N.L.C. 121f
Berg, Chr. 192, 215, 378
Berg, Palle 376
Bering, J. 150f
Berlin Seminarium 24
Bernstorff, A.P. 25, 84
Bernstorffsminde 84-86
Berntsen, Klaus 198, 215, 219, 222, 261
Bertelsen, Henrik 261
Best, Werner 298
Beyerholm, Jørgen 233
Bindslev, Carl-Johan 375f
Birch, H.I. 52, 56-58, 89
Birgitte Berg Nielsens Husholdningsseminarium 379
Blegdamsskolen 81
Bloch, Tønnes 83, 93
Blaagaard Seminarium (oprettet 1859) 191, 221, 281, 289, 300f, 321, 400
Blaagaard Skolelærerseminarium (oprettet 1790) se Jonstrup Seminarium
Blaagaard Statsseminarium (oprettet 1984 ved sammenlægning af Blaagaard Seminarium og Emdrupborg Statsseminarium) 321, 326, 359
Bobé, Louis 97
Boisen, P.O. 25, 30, 88, 105-114, 134-36
Bojsen, Peter 200, 217, 230, 232, 402
Bolbro Børnehjem 367
Bollerup, J.L. 160
Bomholt, Julius 306, 403
Bonde, Jens 93
Bonde, Jørgen Rasmussen 101

- Bonde, Kaj 11f, 282, 291, 321
 Borgbjerg, F.J. 266, 270
 Borgerdydskolen i Christianssæde, Trondheims stift 74
 Borgerskolen i Kerteminde 73
 Bornholms Højskole 234
 Borris Seminarium/Præstegårdsseminarium 136, 174, 419
 Brahetrolleborg 35, 83f, 90ff
 Brahetrolleborg Seminarium 35, 83-104, 106, 108, 114, 136, 174, 400, 419
 Brammer, P.G. 19-21, 116-121, 137-39
 Brandt, Michael 36
 Bredsdorff, Morten 204, 292
 Bredstrup, Stig 228, 233, 259, 282
 Breslau Seminarium 24
 Brøndbjerg, K.F. 236
 Bruhn, Rudolf 232f, 247
 Bruhn, Verner 385
 Bruns, H.I. 25, 35
 Bruun, Georg 261
 Bruun, J.C. 141
 Bruun, O.P.H. 184, 186
 Brøndbyvester Seminarium 106, 111-14, 134
 Braad, Karen B. 11f, 181
 Braae-Hansen, F. 278
 Buchwald, Fr. 83
 Burt, Cyril 291
 Busk, C.J. 256
 Byskov, Jens 228, 230, 232, 245, 265, 267
 Bønneløkke, musiklærer 172
 Børnehave- og Fritidspædagogseminariernes Fællesråd 364
 Børresen, Niels 73
 Campe, J.H. 35, 42, 49, 55, 84, 100
 Carl, prins 31f
 Carlgren, Ingrid 346, 348
 Carstens, Jan 375
 Christens, C.F. 155-60, 174, 196
 Christensen, A.C. Højberg 297
 Christensen, Anders 148
 Christensen, Casper 86, 88, 90, 92, 96f, 102f, 152
 Christensen, Chr. 238
 Christensen, Dan Ch. 318
 Christensen, Georg 267, 270, 278, 280-82, 291f, 302f, 305f
 Christensen, J.C. 200, 242, 251
 Christensen, Jens 133
 Christensen, N.H. 236
 Christian 8. 102, 150
 Christian 9. 242
 Christiansen, Alfred 249
 Christiansen, Margrethe 363
 Christianssæde 47, 93
 Classenske Fideikommiss, Det 111
 Clausen, H.N. 153
 Claussen, J.C.G. 34, 36, 39f, 42f, 51, 56, 70f, 75, 78, 81, 111
 Cock-Clausen, A 273
 Cramer, Chr. 24
 Cramer, Johan Andreas 25, 28, 89, 105
 CVU Fyn Pæd 390
 CVU Jelling 390f
 CVU København og Nordsjælland 387, 390
 CVU Midt-Vest 390
 CVU Nordjylland 390
 CVU Sjælland 390f
 CVU Storkøbenhavn 338, 390
 CVU Syd 390
 CVU Vest 390
 CVU Øst 390f
 Dahlgaard, I.J. 55f
 Dam, Axel 211, 253f, 291
 Danmarks Lærerhøjskole (Statens Lærerhøjskole) 11f, 171, 175, 250f, 254, 259f, 264, 285, 292-96, 299, 301-04, 377, 388f, 402f, 408 se også Monradske Kursus
 Danmarks Lærerhøjskoles afdeling i Haderslev 390
 Danmarks Pædagoghøjskole 301, 335, 388f
 Danmarks Pædagogiske Institut 301, 335, 388, 403
 Danmarks Pædagogiske Universitet 12, 301, 335f, 338, 388f
 Dannerseminariet 385
 Dansk Fritidshjemsråd 364
 Dansk Fritidshjemsseminarium 363, 373, 375f

- Dansk Seminarieblad 256, 270, 281, 293
 Dansk Seminarieforening 218, 255f, 264, 270f, 293, 298, 318
 Dansk Skolesløjld 250, 285
 danske Husflidshøjskole, Den, i Kerteminde 382
 Danske Realskoles Seminarium, Den 235, 249
 Danø, Viggo 232
 Davidsen, P.C. 236
 Degnbol, P. 183
 Design Seminarier, Højer 382, 390
 Detmond Seminarium 24
 Diderichsen, Børge 316
 Driebein, V.A.V. 199
- Ebbe, A.E.S. 249
 Efterslægtsselskabets Skole 35
 Ehlers, Søren 249
 Elberling, Victor 248
 Emdrupborg Højskole 191, 201
 Emdrupborg Seminarium/Statsseminarium se Statsseminariet på Emdrupborg
 Engberg, Gunner 250
 Engelbrechtsen, P. 291
 Eriksen, Eline 377
 Esbensen, Andreas 75, 80, 84, 97f, 101
 Esbjerg Seminarium 322, 419
 Eskildsen, Claus 265, 288, 291
 Exner, Inger og Johannes 236
- Falbe-Hansen, Ida 250
 Falbe-Hansen, V. 202, 205
 Farre, Valdemar 145
 Feddersen, Jacob Friederich 42, 55, 58-60, 89
 Feilberg, Ludvig 221
 Feldbæk, Ole 62f
 Femmer, Nicolaj 190, 273, 401
 Femmers Kvindeseminarium 200, 206, 216f, 221, 228, 272f, 401
 Ferrière, Adolphe 274
 Filantropinum i Dessau 24f, 35,
 Find, Ludvig 213
 Fjord, N.J. 192, 221
 Fog, Asger 302
 Foldager, Jens 75, 80
 Forchhammer, Johannes 193
- Forsøgsskolen på Emdrupborg 301, 304, 403
 Francke, August Hermann 22-30
 Frederik 4. 31f
 Frederik 6. 122, 134, 136
 Frederik 7. 187
 Frederiksberg Seminarium 321, 330, 371, 391, 419 se også KFUMs Seminarium
 Frederiksen, Kirstine 217, 224f, 272f
 Friderichsen, Jens 93
 Friis-Petersen, H. 103
 Frisch, Hartvig 306
 Fræer Skole 72
 Frøbelhøjskolen 363
 Frøbelseminariet 362-64, 391
 Frølund, Frederik 155, 163, 167, 192f
- Galletti, J.G.A. 42, 62-64
 Gamborg, Anders 49
 Gedved Seminarium/Statsseminarium 200, 221, 228ff, 321, 371, 390f, 419
 Giessing, Jens 73f
 Gl. Bakkehus 87
 Glerup, Asmund 150
 Goos, Carl 216
 Gotha Seminarium 24
 Gotha Universitet 62
 Gregersen, Frans 350
 Gregersen, M.B. 291
 Gregersen, Torben 289-91, 302
 Greifswald Seminarium 24
 Grotius, Hugo 54
 Gruelund, G. 284
 Grundtvig, N.F.S. 109, 138, 166, 175
 Grønbech, Vilhelm 250
 Graae, Frederik 297
 Göteborg Seminarium 259
- Haderslev Seminarium/Statsseminarium 270f, 278-80, 285f, 300, 322, 371, 390
 Hahn, Dietrich 99, 101
 Halberstadt Seminarium 24
 Hall, C.C. 164-66, 170, 189
 Halle Universitet 35
 Halse, Th. 204, 272, 280
 Hammond, Eiler 106, 111-14, 134
 Hannover Seminarium 24
 Hansen, Ad. L. 234

- Hansen, Andreas 109
 Hansen, Christine Hargbøl 380
 Hansen, Emanuel 299
 Hansen, Hans 84
 Hansen, J. 52, 67
 Hansen, Nathalie 380
 Hansen, Oscar 227, 253
 Hansen, Rasmus 36f
 Hansen, Vagn 205f
 Hansen-Tybjerg, Chr. 255
 Hanssen, Andreas 262
 Harboe, Ludvig 24
 Hartling, Mads 306
 Haslev Seminarium 235f, 246, 259, 300, 390
 Hasse, Laurits 42, 45, 69, 89
 Hasselbalch, Chr. 293
 Heegaard, Sophus 209, 211, 226, 253
 Hegelund, H.P.J. 249
 Heise, Carl Johan 102f
 Helbak, Jens 367
 Held, Finn 327, 330
 Hellerup Håndarbejdsseminarium 382
 Hellerup Seminarium 321, 371, 419
 Hellerup Textil Seminarium 382
 Helsted, F.F. 172
 Hencke, Heinrich Philipp Conrad 58, 63
 Henningsen, Hans 408
 Hermansson, Ester 291
 Herning Seminarium 322
 Hersleb, Peder 22
 Hilden, Adda 11
 Hillerød Børnehaveseminarium 373, 375
 Hindholm Højskole 366
 Hindholm Pædagogseminarium 391
 Hjort, Peter 60
 Hjortnæs, Karl 374
 Hjørring Privatseminarium (eksisterede 1905-17) 235
 Hjørring Seminarium (oprettet 1957) 384, 390, 419
 Hoff, Ragnhild 363
 Holbech, J. 190, 194, 209, 215
 Holberg, D.A. 137
 Holbæk Seminarium 391
 Holgersen, Hans Matthias 75, 80
 Holm, Erich Nielsen 72
 Holm, L.J. 140
 Holm, R.J. 216
 Holte Børnehaveseminarium 373, 375
 Horsens Kvindeseminarium 200, 221, 234, 257
 Horsens Latin- og Borgerskole 172
 Hovedstadens Pædagogseminarium 375f
 Hoven Kvindehøjskole 187, 234
 Huus, J.T. 217, 272
 Hübner, Johan 58
 Høegh Guldberg, Frederik 33, 36, 38, 52, 62
 Høffding, Harald 209
 Høirup, J. 260
 Højer Designseminarium 382, 390
 Højer Håndarbejdsseminarium 382
 Højvangseminariet, Glostrup 375f
 Høyer, S.C.S. 140, 185f
 Haagerup Skole 84, 95
 Håndarbejdets Fremmes Seminarium 380-82
 Haarder, Bertel 332, 373, 384
 Institut for Dansk Skolehistorie 11f, 292
 Isenstein, Harald 254, 296
 Jacobsen, Bo 323f, 408
 Jansen, Emilie 272
 Jelling By- og Seminariskole 142
 Jelling Seminarium/Statsseminarium 139-41, 143f, 147, 154, 161, 172, 187, 198, 205, 215, 221, 227, 233, 263, 270, 276, 285, 300, 322, 371, 390, 400
 Jelling-Høver Sogneforstanderskab 142
 Jenkau Seminarium 24
 Jensen, Albert 267
 Jensen, Axel 267
 Jensen, Carl Emilius 75f
 Jensen, Hans 404
 Jensen, Herluf 277
 Jensen, Jens 136f, 149, 151f, 154-57, 161, 165, 174, 196, 198
 Jensen, K.K.A. 249
 Jensen, Ole Vig 325, 333, 386, 392
 Jensen, Svend Arne 236
 Jeppesen, Hans 93
 Jespersen, H. 68, 70
 Joachimsthalergymnasiet i Berlin 35
 Johannessen, Hans Chr. 213f, 252, 404

- Johansen, J.F. 272
 Johansen, Jens 72
 Johansen, Johan 141
 Jonstrup Seminariskole 165
 Jonstrup Seminarium/Statsseminarium
 (indtil 1809 Blaagaard Skolelærersemi-
 narium) 17f, 30-89, 92f, 96, 105-08,
 122, 136, 143-49, 152, 161, 165f, 174f,
 191f, 198f, 205, 215, 221, 227-34, 247,
 249, 259, 263, 270, 272, 276, 282, 300,
 322, 361, 381, 400, 420
 Juel-Hansen, Erna 290
 Jul, Niels 204, 293
 Justesen, Christen 93
 Justi, J.H.G. von 26
 Jysk Børnehaveseminarium 363f, 373
 Jysk Center for videregående Uddannelser
 390
 Jysk Fritidshjemsseminarium 364, 373
 Jægerspris Børneforsorgsseminarium 366
 Jægerspris Socialpædagogiske Seminarium
 385
 Jørgensen, Andreas 86, 90, 98, 100f
 Jørgensen, Bitten Hargbøl 380
 Jørgensen, Jørgen 287, 294, 297
 Jørgensen, Jørgen Riskjær 204
 Jørgensen, Valdemar 289
- Kampmann, Henrich 93
 Kampmann, Tage 11f, 181, 319, 320,
 322
 Kant, Immanuel 89, 103
 Kassel Seminarium 24
 Keiser-Nielsen, S. 259
 Kerschensteiner, Georg 274, 296
 KFUMs Seminarium 244, 249, 281, 284,
 286 se også Frederiksberg Semina-
 rium
 Kgl. Danske Landhusholdningsselskab,
 Det 48, 139
 Kgl. Opfostringshus, Det 74
 Kiel Seminarium 24f, 30, 35, 39, 75, 109,
 400
 Kiel Universitet 26
 Kiel Vajsenhus 30
 Kierulf, Jørgen M. 62-64
 Kiærgaard, Helge 208
 Kjems, Søren 375
- Kjærgaard, N.P.L. 252
 Københavns Skolelærerseminarium af
 1861 199, 207, 234
 Klausen, K.M. 259, 261
 Klein-Dexen Seminarium 24
 Kleve, Terkel 48ff,
 Klingemann, J.F.L. 216, 255
 Kloster Bergen Seminarium 24
 Knudsen, Jacob 235
 Knudsen, Jørgen 329
 Knutzen, K.O. 121-23
 Koch, Hal 304
 Koch, Peder 93
 Kold, Christen 109, 188
 Kolding Børnehaveseminarium 373
 Kolding Pædagogseminarium 390f
 Kolding Seminarium 322
 Kong Frederik den Syvendes Stiftelse på
 Jægerspris Slot 366
 Koppel, Eva og Niels 204
 Kraiberg, N.H. 150f
 Krarup, Christian Johan Lodberg 111
 Kristelig Forening for Børneforsorg 366
 Kristensen, Evald Tang 184, 186f
 Kristensen, K.A. 301
 Kristensen, Martin 228, 232
 Kristensen-Hvelplund, Kristian 187
 Kristi Krybbes skole i Bergen 24
 Kristiansen, Peter 33
 Kroman, K. 190, 209-11, 215, 217, 222f,
 226f, 231, 255
 Kunstakademiet 172
 Kursus for Småbørnspædagoger 281,
 363f se også Seminariet for Småbørns-
 pædagoger
 Kvalbein, Inger Anne 347, 348
 Kyrre, Hans 291
 Københavns Børnehaveseminarium 373,
 375
 Københavns Dag- og Aftenseminarium
 (KDAS) 420
 Københavns Forskoleseminarium 217,
 272f
 Københavns Pædagogseminarium 375
 Københavns Skoledirektion 150
 Københavns Universitet 167, 172
 Königsberg Seminarium 24
 Køster, A. 204

- Kaalund-Jørgensen, F.C. 267, 270, 275, 283, 287f, 292f, 295, 297, 299
 Kaare, Thor 250
- la Cour, C.G. 139
 la Cour, Poul 231
 Lambertsen, Morten 293
 Lampe, Jens 181
 Landbohøjskolen 378
 Landsforeningen Forebyggende Børneværn 364
 Lang, Th. 206, 216
 Lange, Frederik 194-96, 263
 Lange, Olaf 229
 Lange, Rasmus Hans L. 74
 Langhoff, E. 169, 185f
 Langkjær, Jens 210, 212
 Larsen, Carl Aage 403
 Larsen, Christian 12
 Larsen, Edouard 287
 Larsen, Ernst 284, 293, 298, 306
 Larsen, Joakim 28, 203
 Larsen, N.A. 227, 241, 247, 249, 259f, 264f, 267f, 272
 Larsen, Tage 302, 304
 Lassen, J. 184, 186
 Lauridsen, Magdalene 377-79
 Lauring, Palle 280, 284
 Lautrup-Jørgensen, L.F. 249
 Lehmann, Alfred 250, 254f
 Lehmann, Edvard 231, 250, 252
 Lehmann, Henrik 182
 Lembourn, Hans Jørgen 316
 Levinsen, Alfred 212
 Linnér, Bengt 346
 Locke, John 49f
 Lund, Einar 264, 267, 270, 272, 293
 Luther, Martin 52, 54
 Lyngby Seminarium/Statsseminarium (på Djursland) 136, 139f, 143, 147, 160, 169, 184f, 194, 198, 400, 420
 Lüttichau, Christian Ditlev Thøgger 73
 Lützhöft, Holger 253
- Madvig, J.N. 192
 Magdeburg Seminarium 24
 Magnussen, J. 155
 Malling, Ove 42, 101, 109
- March, Werner 201, 302
 Marcussen, Peter 287
 Markussen, Ingrid 11f
 Marselisborg Seminarium 322, 359
 Marthahjemmet i Århus 366
 Marton, Ference 346, 348
 Mecklenburg Seminarium 24
 Meier, I.N. 137, 163, 170
 Meiningen Seminarium 24
 Meldgaard, Søren 250
 Merliz, legationsråd 72
 Meyer, Henning 293, 295
 Meyer, Kirstine 261, 283
 Mikkelsen, Aksel 250
 Mikkelsen, Kr. 229
 Mikkelsen, Rasmus 109
 Milo, F.A. 155, 158, 196
 Mohr, Johanne L. 257, 259
 Monrad, D.G. 163-65, 167, 170-72, 174f, 189f
 Monradske kurser 171, 191, 221, 402 se også Danmarks Lærerhøjskole
 Montessori, Maria 296, 375
 Montessori-Seminarieret 363, 373, 375
 Mortensen, Carl 144, 148, 233
 Mortensen, Christen 72
 Mortensen, Hans 232
 Mortensen, Ludvig 278f
 Mortensen, R.C. 66
 Mortensen, Thyra 224
 Morville, Aage 280, 282
 Mulvad, Johs. 66
 Munch, Elna 261
 Munch, P. 250, 294
 Munch-Petersen, Valfrid Palmgren 250
 Munk, Anders 204
 Munthe, Eiler Christoffer Kaasbøll 36
 Müller, L.C. 139, 190f, 199
 Müller, Poul 208, 299
 Müller, Th.A. 284
 Münster Seminarium 24
 Münster, Fr. 66, 114
 Møller, Arne 282
 Møller, C. 166
 Møller, H.P.E. 249
 Møller, Kr. 84f
 Møller, Niels 251
 Møller, Otto 232

- Mønster, P.H. 88
 Måløv Skole 137
- N. Zahles Seminarium 200, 206, 216,
 221, 228, 250, 255, 284, 286, 300, 390,
 421
- Napoleon Bonaparte 64, 98, 101
- Nedergaard, O. 291
- Neergaard, Niels 259
- Neiendam, Michael 53
- Neksø Privatseminarium 221, 234, 420
- New Education Fellowship 274
- Newton, I. 99
- Nielsen, Albrecht 148
- Nielsen, Axel 279
- Nielsen, Balthasar 93
- Nielsen, Birgitte Berg 378
- Nielsen, F. 140, 145, 160-62
- Nielsen, Fr. 229
- Nielsen, Hans Christian 52,72f
- Nielsen, O. Møller 295
- Nielsen, P. 172
- Nielsen, S.F. 142
- Nissen, J. 259
- Nordenbo, Sven Erik 196, 254
- Nordtoft, Inger Merete 302f
- Nordisk Montessori Kursus for Opdragere
 og Børnehavelærere 363
- Nordjyllands Håndarbejdsseminarium
 382
- Nordaas, Peter 143f
- Nygaard, P.N. 42
- Nykøbing F. Håndarbejdsseminarium 382
- Nykøbing Falster Sy- og Tilskærerskole
 380
- Nylars Seminarium 136, 174
- Næsgård Agerbrugsskole 148
- Nørby, J.Gr. 240
- Nørfelt, Aage 244
- Nørre, Erik 11f, 183
- Nørre Nisum Seminarium 183, 221, 234,
 238, 300, 390, 420
- Nørvig, Anne Marie 301, 304, 403
- Odense Børneforsorgsseminarium 366f
- Odense Fagskole for Syersker 380
- Odense Forskoleseminarium 277
- Odense Håndarbejdsseminarium 380, 382
- Odense Katedralskole 93, 144
- Odense Kommunitet 37, 93
- Odense Seminarium 221, 234, 289, 300,
 420
- Odense Socialpædagogiske Seminarium
 391
- Oeringen Seminarium 24
- Oest, Johann Friederich 84, 87, 97-102
- Ollerup, Den Frie Lærerskole 414, 420
- Olrik, Dagmar 251
- Olrik, Hans 216f, 222, 250f, 260, 294
- Olrik, Henrik 251
- Olrik, Poul 251
- Olsen, O. Ulnes 275
- Olsen, Oluf 144, 148
- Olufsen, Chr. 111
- Organistskolen (valckendorfske legatsko-
 le) 137
- Ottesen, Paul Heide 319, 325
- Ottosen, Knud 231
- Pape, Annalis 363
- Parkhurst, Helen 279
- Pedersen, Johan 72
- Pedersen, R.H. 255, 275
- Pedersen, V. 291
- Personalehøjskolen 367f se også Statens
 Socialpædagogiske Seminarium
- Pestalozzi, J.H. 138
- Peter Sabroe Seminariet 385
- Petersen, Balthasar 23
- Petersen, D. 137
- Petersen, K. Helveg 316f
- Petersen, N.M. 97, 102
- Petersen, Olaf 278
- Petersen, Peter 274, 293
- Pio, Jean 208
- Plesner, J. Harald 184, 186f
- Plum, Frederik 47, 60
- Polytekniske Lærestanstalt, Den 171f
- Pontoppidan, Erik 23f, 52f
- Poulsen, Jørgen Egedal 403
- Poulsen, L.P. 207
- Poulsen, Lauritz 144, 148
- Povelsen, Lorentz 103
- Pufendorff, Samuel 54
- Purup, Jens Christian 74, 76

- Pædagogiske Selskab, Det 121, 149-51, 155, 249f, 274, 298
- Raknes, Tora 290
- Ranum Seminarium/Statsseminarium 143, 190f, 198, 205, 212, 215, 221, 227, 233, 263, 270, 276, 285, 300, 371, 400, 420 se også Snedsted Seminarium
- Rasmussen Søkilde, N. 88
- Rasmussen, E. Tranekjær 293f
- Rasmussen, Hans 145
- Rasmussen, N.H. 236, 246
- Rasmussen, seminarist 93
- Rasmussen, Vilhelm 240, 259-64, 267f, 293f, 404
- Resewitz, Fr. G. 35
- Reventlow Christian Ditlev 25, 30-37, 47, 88, 100f, 105-08, 113f
- Reventlow Johan Ludvig 25, 28-31, 35, 83-104
- Reventlow, C.D. (1775-1851) 145
- Reventlow, Conrad 93
- Reventlow, Ditlev 84
- Reventlow, Sybille 84, 98, 102
- Ribe Privatseminarium (eksisterede 1899-1918) 234, 257, 285, 421
- Ribe Seminarium/Statsseminarium 257, 263, 270, 272, 276, 285, 300, 322, 401, 421
- Riber, Hans Vilhelm 35f, 39, 51, 81
- Ricard, Olfert 250
- Rifbjerg, Sofie 275, 291, 293, 295, 363
- Ring, Oluf 285
- Rist, J.C.F. 42-47, 50f, 89
- Rochow, Fr. E. von 24f, 35, 37, 42, 51, 59-62, 89
- Roland, lærer 98-101
- Rosenkilde, G.H. 172
- Rosenkjær, Jens 304
- Rousseau, J.J. 63
- Rugaard, D.E. 45, 149f, 155, 166
- Rung, H. 172
- Rønne, Karl 225
- Rønning, Frederik Ludvig 93
- Rørbek, Jens 144
- Rørdam, Thomas Skat 229, 232
- Saxtorph, J. 134
- Saxtorph, Jacob 39
- Scavenius, Jacob 214, 216
- Scharling, Will. 202
- Schimmelmann, Ernst 35, 72
- Schmidt, Christian August 93
- Schmidt, J. Boisen 282, 300
- Schneekloth, Hans 150, 155, 158, 196
- Schouboe, Frederik 74
- Schrøder, lærer 99
- Schurmann, J.C. 164, 197, 199, 209
- Schytte, Andreas 119
- Selskabet til Håndarbejdets Fremme 380
- Seminariefonden 156
- Seminariet for Formgivning 382
- Seminariet for Fritidspædagoger 364, 373, 375f
- Seminariet for Håndværk og Design, Nørresundby 382
- Seminariet for Kunst og Håndværk, Kerteminde 382
- Seminariet for Småbørnspædagoger 370, 372, 374f se også Kursus for Småbørnspædagoger
- Seminariet for Småbørnspædagoger og Fritidspædagoger 375
- Seminariet for Småbørnspædagoger på Amager 372
- Seminariet på Amager 372, 375f
- Seminarium Pædagogicum 361
- Sevel, M.H. 36, 74
- Severinsen, Hanne 335f, 374
- Sigsgaard, Erik 316
- Sigsgaard, Jens 363f
- Silkeborg Seminarium 203, 218, 221, 235, 277, 300, 390
- Skals Fagseminarium 382
- Skals Håndarbejdsskoles Seminarium 382
- Skibsted, H.V. 182
- Skioldager, Niels 153
- Skipper Clement Seminariet 385
- Skive Seminarium 390
- Skovgaard-Petersen, Vagn 11-13, 179, 397
- Skovtofte Børneforsørgsseminarium 366
- Skovtoftehjemmene 366
- Skram, Henriette 250

- Skårup Seminarium/Statsseminarium
136f, 141, 143, 147, 163-65, 168, 198,
205, 207, 215, 221, 232f, 263, 276, 283,
285, 287, 300, 391, 400, 421
- Slagelseseminariet (Slagelse Pædagogseminarium) 391
- Slotfeldt, Niels Andersen 74, 80
- Smidt, J.C. 150
- Smith, Harald 288
- Smith, Jens 80
- Snedsted Seminarium 19f, 96, 121f, 133,
137f, 143 se også Ranum Seminarium
- Sommerfeldt, Christian 42, 64f
- Sommerfeldt, kammerherre 75
- Sorø Akademi 26, 170
- Sorø Husholdningsskole 378
- Spelling, Kaj 403
- Spencer, Herbert 209f, 255
- Spindeskolen i Korinth 84
- Starcke, C.N. 210, 253, 275
- Statens Gymnastikinstitut (Danmarks Højskole for Legemsøvelser) 250, 299
- Statens Lærerhøjskole, se Danmarks Lærerhøjskole
- Statens Pædagogiske Forsøgscenter 403
- Statens Pædagogiske Studiesamling 208, 299
- Statens Sløjdlærerskole 285
- Statens Socialpædagogiske Seminarium 368, 372 se også Personalehøjskolen
- Statens Åndssvageforsorg 367
- Statsseminariet på Emdrupborg 301, 304, 321
- Stauning, Thorvald 263
- Stemann, P.C. von 141
- Steen, Adolph 167, 192f
- Steenberg, Andreas Schack 250
- Steenwinkel, P.C.O. 23, 83
- Stein, Harald 215f
- Steinicke, Jørgen 385
- Steinthal, Martha 256, 259, 267
- Stettin Seminarium 24
- Sthyr, H.V. 224
- store Skolekommission, Den 361
- Struensee J.F. 25
- Struwe, Johan 35
- Sturm, skolebogsforfatter 42
- Staal, D.F. 69
- Suhm, P.F. 62, 64
- Suhr, Ingeborg Mailand 378f
- Suhrs Husholdningsseminarium/Seminarium 378f, 391
- Suhrs Husholdningsskole 378
- Svane, H.A. 291
- Svendsen, H.J.M. 142, 187f, 199
- Swane, J. 215
- Sørensen, Enevold 256
- Sørensen, Jeppe 19-22, 96, 116, 122
- Sørensen, Johanne M. 260
- Sørensen, Martin 256
- Sørensen, Rasmus 109, 121
- Sørensen, Sophus 227
- Tang, Jeppe T.A. 190f, 201, 400
- Tegner, I.W. 158
- Th. Langs Forskoleseminarium 216, 234, 272, 277
- Th. Langs Seminarium 216, 221, 234, 272, 300, 321
- Thorn, Valdemar K. 249
- Thaarup, Thomas 400
- Tidemand, O.W. 199
- Tordrup, S.A. 291, 293, 295
- Torkild-Hansen, E. 299
- Torpe, Harald 254f, 295
- Torsting, Einer 208, 360
- Trant, F.C. 79f, 83
- Trap, Peder M. 270
- Trapp, E.Chr. 35
- Trier, Gerson 250
- Trier, Herman 208, 219, 223
- Trojel, F.B. 160
- Trøjborg, Jan 386
- Trøst-Hansen, S. 185, 248
- Tscherning, A.F. 163, 168
- Tuxen, S.L. 206f, 217
- Tønder Seminarium/Statsseminarium 142, 181, 259, 270, 276, 285, 288, 292, 300, 322, 400, 421
- Tørnæs, Ulla 338
- Tårnby Børnehaveseminarium 372, 375
- Vajsenhusstiftelsen 33
- valckendorfske legatskole (Organistskolen) 137
- Varde Forskoleseminarium 234

- Vejle Amtsskoledirektion 142
 Vejle Forskoleseminarium 216, 272, 277
 Vensløv Skole 121
 Vestager, Margrethe 332f, 335, 337, 386, 389
 Vesterborg Seminarium 17f, 105-11, 113f, 134, 136, 174, 400
 Vesterbro Seminarium 203, 217, 221, 234
 Viborg, Carl 36
 Viborg-Seminarieret 385
 Villaume, P. 35, 83f, 89, 91, 93, 95-100
 Vinther, P.J.M. 217f, 235-37, 255f, 259, 267, 402
 Voigt, slotsforvalter 113
 Vorbeck, C.F. 303
 Vordingborg Seminarium/Statsseminarium 203f, 221, 249, 259, 272, 280, 292, 300
 Voss, P. 208

 Washburne, Carleton 279
 Wedel, L.M. 85-91, 90
 Wedel, P.A. 137
 Wegener, Jens Ernst 122, 136
 Weiersøe, Severin 48
 Weinholt-Friis, skrive­lærer 172
 Weissenfel Seminarium 24
 Westerberg, Boel 346
 Westerboe, J.C.T. 153
 Wiborg, Susanne 349f
 Wiibroe, Mads 144
 Wilkens, Cl. 231
 Willemoes, Christian Christensen 98

 Winge, Mette 248
 With, K.H. 186, 190
 Wolff, Christian 54, 60
 Wulff, Anna 363

 Zahle, Natalie 190, 234, 401
 Zinck, H.O.C. 66, 109

 Ærø, Leif 385

 Økonomaskolen 391
 Ørsted, A.S. 140f, 147, 163, 170
 Østrup, F.L. 216

 Aagesen, Fr. 252
 Aagesen, Viggo 267
 Aalborg Børne­forsorgs­seminarium 366
 Aalborg Børnehave- og Fritidspædagogseminarium 385
 Aalborg Seminarium 390, 421
 Aalborg Socialpædagogiske Seminarium 391
 Århus Borgerskole 172
 Århus Børne­forsorgs­seminarium 366
 Århus Børnehaveseminarium 366, 373, 375
 Århus Dag- og Aftenseminarium 358f
 Århus Fællesseminarium 359
 Århus Seminarium 235, 300, 322, 358f, 421
 Århus Socialpædagogiske Seminarium 366, 385

– for at blive en god lærer. *Seminarier i to århundreder* indgår i trebindsværket om dansk læreruddannelse 1791-2003.

Det foreliggende bind handler om forandringer i læreruddannelsen – om fag, pensum og pædagogik, om rekruttering, ydre vilkår og politisk-pædagogisk debat.

Fremstillingen forsøger at forstå de skiftende forestillinger om en god lærer.

I bindet indgår også et afsnit om det udvidede seminariebegreb. Dette kom i løbet af 1900-tallet til at omfatte det voksende pædagogområde.

Bindet knytter sig til:

Kun spiren frisk og grøn ... Læreruddannelse 1945-1991,

ved Tage Kampmann, (bind 2) og

Lærerindeuddannelse, ved Adda Hilden, **Lokalsamfundenes**

kamp om seminariedriften, ved Erik Nørr, (bind 3).